

Agnieszka Dylewska

„Grünberger Hauskalender“

Literackie zwierciadło
zielonogórsko-kozuchowskiej
mikroprowincji (1910-1940)

„Grünberger Hauskalender“

Agnieszka Dylewska

„Grünberger Hauskalender”

**Literackie zwierciadło
zielonogórsko-kożuchowskiej
mikroprowincji
(1910-1940)**

Zielona Góra 2024

RADA WYDAWNICZA

Andrzej Pieczyński (przewodniczący), Andrzej Bisztyga, Bogumiła Burda,
Eugene Feldshtein, Beata Gabrys, Magdalena Gibas-Dorna, Jacek Korentz,
Tatiana Rongińska, Franciszek Runiec (sekretarz)

UNIWERSYTET
ZIELONOGÓRSKI

RECENZENT

Maria Wojtczak

REDAKCJA

Alina Polak-Woźniak

KOREKTA

Izabela Bednarz

OPRACOWANIE TYPOGRAFICZNE

Anna Strzyżewska

PROJEKT OKŁADKI

Marta Surudo

Na okładce wykorzystano reprodukcję okładki kalendarza „Grünberger
Hauskalender” (1929) ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu

© Copyright by Uniwersytet Zielonogórski
Zielona Góra 2024

ISBN 978-83-7842-531-1

DOI: <https://doi.org/10.59444/2024MONaDyl>

OFICyna WYDAWNICZA UNIWERSYTETU ZIELONOGÓRSKIEGO

65-246 Zielona Góra, ul. Podgórna 50, tel./faks (68) 328 78 64
www.ow.uz.zgora.pl, e-mail: sekretariat@ow.uz.zgora.pl

Wprowadzenie

Kalendarze literackie stanowią mało dotąd poznaną przestrzeń badawczą. Charakteryzująca je eklektyczność, trudności związane z wprowadzeniem jednorodnej kategoryzacji i postrzeganie ich jako trudnego do określenia pod względem metodologicznym gatunku sprawiły, że przez długie lata wydawnictwa tego rodzaju znajdowały się na peryferiach zainteresowań literaturoznawczych. Niniejsza monografia stanowi jedną z odpowiedzi na potrzebę naukowego pochylenia się nad literackimi kalendarzami książkowymi¹, które stanowią nieocenioną skarbnicę wiedzy o tradycji i kulturze.

Do ich marginalnej pozycji jako przedmiotu badań literackich przyczyniła się m.in. podkreślana przez wielu badaczy przynależność gatunku do tzw. literatury trywialnej². Jednak, na co wskazywał już w latach siedemdziesiątych XX wieku niemiecki literaturoznawca Hans Dieter Zimmermann, literatura trywialna już sama w sobie oferuje wielkie bogactwo tematów i materiału do wykorzystania w pracach naukowych³. I chociaż jest

1 Uznaję, że kalendarz książkowy to wydawany w formie książki rocznik, który oprócz posiadania kalendarium oraz funkcji polegającej na pomocy w planowaniu i koordynowaniu terminów oraz zobowiązań zawierał dodatkowe treści i funkcjonował jako zbiór tekstów należących zarówno do literatury użytkowej, jak i do utworów beletrystycznych.

2 W polskiej metodologii literatura trywialna często nazywana jest również popularną. Por. m.in. *Formy literatury popularnej*, red. A. Okopień-Sławińska, Wrocław 1973; Z. Chruściński, *Formy literatury popularnej w Wielkopolsce i na Pomorzu w okresie pozytywizmu*, Gdańsk 1983; J. Szocki, *Literatura popularna dla ludu: na przykładzie Wydawnictwa ludowego 1882-1920*, Kraków 1994; A. Martuszevska, „*Ta trzecia*”. *Problemy literatury popularnej*, Gdańsk 1997. Jeśli chodzi o literaturoznawstwo niemieckie, kalendarz zaliczają do literatury trywialnej m.in.: R. Schenda, *Kleinformen der Trivialliteratur aus sechs Jahrhunderten*, „Beiträge zur deutschen Volks- Altertumskunde” 1966, t. 10, s. 49-66, tutaj s. 60; *idem*, *Volk ohne Buch, Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770-1910*, Frankfurt am Main 1970, s. 281; L. Rohner, *Kalendergeschichte und Kalender*, Wiesbaden 1978, s. 20. Na to, że kalendarze są nie tylko świadectwem kolektywnych poglądów i zachowań oraz ważnym źródłem wiedzy dla historyków i socjologów, lecz również stanowią jeden z przedmiotów badań nad literaturą trywialną, zwraca uwagę York-Gothart Mix, w przedmowie do zbiorowej monografii *Der Kalender als Fibel des Alltagswissens*. Zob. *Der Kalender als Fibel des Alltagswissens, Interkulturalität und populäre Aufklärung im 18. und 19. Jahrhundert*, red. Y.G. Mix, Tübingen 2005, s. 7-11, tutaj s. 8; por. także H.D. Zimmermann, *Trivialliteratur? Schema-Literatur! Entstehung, Formen, Bewertung*, Stuttgart 1982, s. 13-14; P. Hainer, *Illustrierte Geschichte der Trivialliteratur*, Olms 1983, s. 9 oraz P. Nusser, *Trivialliteratur*, Stuttgart 2017, s. 48.

3 Por. H.D. Zimmermann, *op. cit.*, s. 13-14.

nisko oceniana w kryteriach estetycznych doświadczeń czy też moralnej iluminacji⁴, nie powinna być pomijana w literaturoznawczym dyskursie. Parafrazując wypowiedź Aleksandry Okopień-Sławińskiej na temat jej roli i znaczenia, można stwierdzić, że rozpowszechniające ją kalendarze stanowiły swoisty rezerwat form archaicznych „dawno gdzie indziej zdeaktualizowanych lub zanikłych”⁵, choć nie były zamknięte również na wszelkie mody i nowości⁶. W tym kontekście zamieszczane w rocznikach teksty literackie były świadomie konstruowanymi produktami, które formą, stylem i tematyką odpowiadały potrzebom określonego rynku czytelniczego, same kalendarze zaś nierzadko odgrywały rolę forum, na którym prezentowane były teksty lokalnych twórców, debiutantów lub nieznanego autorstwa.

Stosunkowo skromna liczba prac skupiających się na formie, treści i roli śląskich kalendarzy literackich jako roczników przyporządkowanych do określonej przestrzeni geograficzno-kulturowej i zakorzenionych w konkretnych politycznych oraz historycznych realiach wskazuje, że wiele problemów wymaga jeszcze dalszych badań i dyskusji, przy czym zarówno liczba, jak i różnorodna zawartość śląskich almanachów narzucają wręcz potrzebę szczegółowych opracowań oraz dalszej naukowej refleksji. Obiektem zainteresowań badawczych jest w niniejszej monografii wydawany w latach 1910-1940 dolnośląski niemieckojęzyczny kalendarz ojczyźniany⁷ omawiany pod uogólnionym tytułem „Grünberger Hauskalender”⁸. Rocznik przeznaczony był dla powiatów zielonogórskiego (Kreis Grünberg) i kożuchowskiego (Kreis Freystadt). Największą trudność, która wynikała podczas gromadzenia materiału badawczego, stanowiło skompletowanie wszystkich tomów kalendarza. Wprawdzie w omawianym okresie wydawnictwa takie na Śląsku ukazywały się w dosyć wysokich nakładach, jednakże ich rekonstrukcja jest daleko trudniejsza niż odnalezienie brakujących egzemplarzy czasopism. Również w przypadku „Grünberger Hauskalender” tomy są rozproszone, częściowo zniszczone lub niekompletne. Poszczególne wydania znajdują się w posiadaniu placówek naukowych

4 Por. W. Nutz, K. Genau, V. Schlögell, *Trivilliteratur und Popularkultur Vom Hefromanleser zum Fernsehzuschauer. Eine literatursoziologische Analyse unter Einschluß der Trivilliteratur der DDR*, Wiesbaden 1999, s. 43.

5 A. Okopień-Sławińska, *Słowo wstępne*, [w:] *Formy literatury popularnej. Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej*, red. eadem, Wrocław-Warszawa-Kraków 1973, s. 7-10, tutaj s. 8.

6 *Ibidem*.

7 Za tzw. kalendarz ojczyźniany uznaję lokalny rocznik z kalendarium, zawierający przede wszystkim teksty literackie i informacyjne związane z regionem.

8 „Haus-Kalender für den Kreis Grünberg in Schl[esien]” hrsg. von der Kreisverwaltung, wyd. 1 (1911)-wyd. 30 (1941), Grünberg/Schl. 1910-1940. Od wyd. 8 (1918) tyt. „Grünberger Haus-Kalender”, wyd. 14 (1924) podtyt. „Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt”. Wyd. 17 (1927)-22 (1932) tyt. „Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt”. Wyd. 23-24, 29-30 (1933-1934, 1940-1941) tyt. „Grünberger Hauskalender: Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt”. Wyd. 25-28 (1936-1939) tyt. „Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt”. W związku z tym, że tytuł kalendarza na przestrzeni lat ulegał zmianom, do oznakowania go w przypisach źródłowych, tabelach i wykazach ilustracji zastosowano skrót uogólniony GHK oraz rok, na który kalendarz jest przeznaczony.

oraz kulturalnych w Polsce i za granicą. Pojedyncze roczniki, o czym świadczą ogłoszenia zamieszczane na internetowych platformach transakcyjnych, takich jak Ebay czy Allegro, stanowią również własność osób prywatnych. Większość tomów kalendarza znajduje się w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. C. Norwida w Zielonej Górze oraz Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Nieliczne egzemplarze dostępne są w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu. Niektóre roczniki znajdują się w posiadaniu niemieckich księżnic: Bibliothek Freiburg ZPKM, Staatliche Bibliothek Regensburg, Zentral- und Landesbibliothek Berlin, Wissenschaftliche Stadtbibliothek w Mainz, Bibliothek Fachgebiets Europäische Ethnologie/Kulturwissenschaft oraz w Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung w Marburgu. W swych księgozbiorach kalendarz posiadają również Martin-Opitz-Bibliothek w Herne, Lippische Landesbibliothek w Detmold, Haus Schlesien w Königswinter, Deutsche Nationalbibliothek Leipzig, Bibliothek des Senckenberg Museums für Naturkunde oraz die Oberlausitzische Bibliothek der Wissenschaften bei den Görlitzer Sammlungen w Görlitz.

Wydawnictwa kalendarzowe mają charakter efemeryczny. Nierzadko ukazywało się tylko kilka tomów danego tytułu, po czym rezygnowano z jego publikacji, czy to z powodów finansowych, czy to z braku zainteresowania czytelników. O kalendarze nie dbano tak jak o klasyczne książki i często po upływie roku pozbywano się ich. Do zdziśiatkowania tomów na Dolnym Śląsku przyczyniły się również zniszczenia wojenne i specyficzna sytuacja polityczna po roku 1945, kiedy to obszar ten znalazł się w granicach państwa polskiego. Zgodnie z ustaleniami utworzonego Ministerstwa Ziemi Odzyskanych, szczególnie w pierwszych powojennych latach niszczone i pozbywano się wszelkich pozostałości świadczących o niemieckiej przeszłości Śląska, do których należały również niemieckojęzyczne księgozbiory i prasa⁹. Na tym tle „Grünberger Hauskalender” jako kompletne, pozbawione luk wydawnictwo stanowi swoisty ewenement. Na potrzeby niniejszej pracy udało się zebrać wszystkie jego tomy, co jest rzadkością, jeśli chodzi o śląskie niemieckojęzyczne kalendarze. Kwerenda obejmowała zbiory Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. C. Norwida w Zielonej Górze, Kolekcji śląsko-łużyckiej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu oraz Biblioteki Haus Schlesien w Königswinter.

W dotychczasowych publikacjach dotyczących kalendarzy regionalnych brak jest szczegółowych opracowań obejmujących „Grünberger Hauskalender”¹⁰. Jednocześnie

9 Z. Mazur, *O degermanizacji Dolnego Śląska*, „Siedlisko” 2016, nr 2, s. 23-29, tutaj s. 23, <http://www.iz.poznan.pl/plik,pobierz,1216,0ecf66307b9de1a3acc22ebcee518b7f/siedlisko21.pdf> [dostęp: 8.10.2018].

10 „Grünberger Hauskalender” figuruje jako pozycja numer 204 w szczegółowej bibliografii Herberta Ristera poświęconej niemieckim wydawnictwom periodycznym. Por. H. Rister, *Schlesische Periodica und Serien: ein Beitrag zu einem Verzeichnis deutscher, polnischer, tschechischer und wendischer (sorbischer) Adreßbücher, Almanache, Berichte, Jahrbücher, Kalender, Schriftenreihen, Schulschriften, Zeitschriften und Zeitungen über Schlesien und seine Grenzgebiete. A-N*, Wiesbaden 1975, s. 323. Krótką charakterystykę „Grünberger Hauskalender” zamieścił Dawid Kotlarek w monografii poświęconej

sam ten almanach stanowi cenne źródło, z którego od lat czerpią historycy, socjolodzy, biolodzy, kulturoznawcy i etnografowie. Z tej perspektywy niniejsza praca stanowi próbę wypełnienia dostrzeżonej luki. Istotne jest zatem przedstawienie „Grünberger Hauskalender” jako lokalnego kalendarza książkowego i literackiego, wykazanie jego przynależności do tzw. literatury trywialnej, zakotwiczenia w literaturze regionalnej oraz powiązanie z twórczością spod znaku „literatury krwi i ziemi” (*Blut-und-Boden-Literatur*) i ruchem sztuki ojczyźnianej (Heimatkunstbewegung).

Ważnym problemem badawczym jest również zobrazowanie na przykładzie „Grünberger Hauskalender” konstytutywnych cech kalendarza ojczyźnianego, gdyż według dostępnej wiedzy, ten gatunek wydawniczy nie był dotychczas przedmiotem dogłębnych studiów ani polskich, ani niemieckich literaturoznawców.

Najważniejszym celem pracy jest jednak naświetlenie roli i zadań „Grünberger Hauskalender” jako specyficznego literackiego sejsmografu skoncentrowanego na określonym kulturowo, geograficznie i historycznie obszarze, jakim są dawne powiaty zielonogórski (Kreis Grünberg) i kożuchowski (Kreis Freystadt), nazywane w dalszych rozważaniach zielonogórsko-kożuchowską mikroprovincją. Interesująca jest przy tym kwestia, w jakim stopniu „Grünberger Hauskalender” jako organ literacki potrafił oddać tożsamość przestrzeni, w której został powołany do życia i ukazać panoramę kultury niemieckojęzycznych mieszkańców regionu. I odwrotnie: jak wyglądał wpływ kulturowej przestrzeni na specyfikę powstającej w jej obrębie literatury, w jaki sposób został nakreślony obraz zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji, jakie regionalne motywy i topoty pojawiały się w publikowanych w kalendarzu utworach. Istotne jest zbadanie, czy ukazujące się na jego łamach teksty mogą być wykładnikami systemu norm, wartości, wzorców oraz postaw ich autorów, w jaki sposób odzwierciedlają reakcje na spektakularne wydarzenia historyczne (takie jak pierwsza i druga wojna światowa) i czy można traktować je jako specyficzne narzędzia budujące więź z ich odbiorcą.

Zakres chronologiczny pracy wyznaczają lata 1910-1940. Dla historyczno-kulturowej refleksji konieczna jest jednak dodatkowa cezura oparta na roku 1945, czyli zakończeniu działań wojennych na Śląsku. Okres pełnych trzydziestu lat, w którym „Grünberger Hauskalender” ukazywał się w druku, obejmuje wybuch pierwszej wojny światowej i jej zakończenie, dwudziestolecie międzywojenne oraz drugą wojnę światową. Był to czas przełomowy, obfitujący w spektakularne wydarzenia, które w znaczący sposób wpłynęły na kształt i obraz świata. Ważne jest zbadanie, czy i w jaki sposób ten etap dziejów wpłynął na zawartość treściową kalendarza i znalazł odbicie w publikowanej w nim literaturze.

m.in. regionalnym czasopiśmiennictwem i księgom ojczyźnianym, por. *idem*, *Zielona Góra w niemieckim piśmiennictwie do roku 1945 (w ujęciu historyczno-bibliograficznym)*, Zielona Góra 2008, s. 22.

Ze względu na specyfikę niniejszej pracy, której przedmiotem jest analiza niemieckiego kalendarza wydawanego na Dolnym Śląsku, oraz na zastosowaną w niej metodologię, skoncentrowano się przede wszystkim na literaturze przedmiotu odzwierciedlającej stan badań z kręgu kultury niemieckojęzycznej, niemniej jednak, w celu uzyskania szerszej perspektywy, wykorzystano prace wydane przez polskich badaczy.

Publikacja składa się z sześciu części. Pierwsza skupia się na próbie stworzenia istotnego dla niniejszych rozważań aparatu metodologicznego i pojęciowego. Celem drugiej jest przedstawienie przestrzeni kulturowej, która przyczyniła się do powstania rocznika „Grünberger Hauskalender”, przy czym istotną rolę odgrywa tu ukazanie Śląska jako wielowymiarowej prowincji, a powiatów zielonogórskiego i koźuchowskiego jako funkcjonujących w jego obrębie mikroprovincji oraz ich wzajemnych zależności. Część trzecia obejmuje stan badań dotyczący kalendarza książkowego ze szczególnym uwzględnieniem kalendarzy śląskich. Rozważania zawarte w czwartej części dotyczą specyfiki „Grünberger Hauskalender”, jego przynależności gatunkowej do literackiego fenomenu, jakim był kalendarz ojczyźniany, jego cech i zadań oraz charakterystyki jako rocznika ukazującego się na określonym terenie, z uwzględnieniem zmieniającej się struktury i zawartości treściowej oraz pełnionej przez niego funkcji edukacyjno-informacyjnej. Część piąta została oparta na treściowej i gatunkowej analizie tekstów literackich „Grünberger Hauskalender” oraz wpływających na nie czynników historycznych i kulturowych. Zamykająca pracę część szósta obejmuje zestawione tabelaryczne spisy treści w języku niemieckim i polskim mające na celu ułatwienie zainteresowanym korzystanie z zasobów badawczych kalendarza.

Mimo że przedmiotem badań jest niemiecki/niemieckojęzyczny kalendarz, niniejsza monografia napisana została w języku polskim. Nazwy miejscowości, niemieckich stowarzyszeń, organów i instytucji, tytuły (zarówno literackich, jak i publicystycznych) tekstów opublikowanych w „Grünberger Hauskalender” oraz pełnozdaniove cytaty podawane są w dwóch językach. Decyzja ta wynika z dużego zainteresowania regionalnych badaczy kalendarzem jako źródłem historycznej, geograficznej i kulturowej wiedzy o Śląsku, jak również z intencji udostępnienia pracy nie tylko wąskiemu kręgowi specjalistów, lecz także jak największej grupie potencjalnych czytelników pragnących zgłębić przeszłość regionu. „Grünberger Hauskalender” z jego bogactwem i różnorodnością tekstów jest fascynującym obiektem badawczym. Należy jednak zdać sobie sprawę, że prezentowana praca monograficzna nie wyczerpuje w pełni tak złożonego fenomenu, jakim jest śląski kalendarz ojczyźniany. Traktowana jest jako istotny etap w badaniach literatury kalendarzowej, niosący ze sobą impuls do dalszej jej eksploracji.

* * *

Na zakończenie chciałabym wyrazić wdzięczność Pani Profesor dr hab. Marii Wojtczak za okazaną życzliwość, wnikliwą lekturę manuskryptu oraz cenne rady i wskazówki,

które przyczyniły się do powstania niniejszej monografii w jej ostatecznej formie. Panu Profesorowi dr. hab. Pawłowi Zimniakowi serdecznie dziękuję za wszechstronną pomoc, wsparcie i motywowanie do prowadzenia badań naukowych. Słowa podziękowania kieruję również do Pani Krystyny Sztranc, kustosz Biblioteki Uniwersyteckiej w Zielonej Górze, Pani Silke Findeisen z Bibliothek Haus Schlesien i Pana Arkadiusza Cencory, bibliotekarza Oddziału Dokumentacji Śląskiego Dziedzictwa Kulturowego w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

1

Aparat metodologiczny i pojęciowy

Koncepcja pracy oraz specyfika nieoczywistego gatunku, jakim jest kalendarz literacki, zakładają zastosowanie w poszczególnych rozdziałach zróżnicowanych metod badawczych. Ze względu na język tekstów oraz uwarunkowania geograficzno-kulturowe i historyczne w monografii wykorzystano metody literaturoznawstwa niemieckiego. Analiza treści utworów literackich została przeprowadzona zarówno w ujęciu immanentnym (werkimmanente Interpretation), skierowanym na sam tekst¹ (gatunek, motywy, styl, tematyka), jak i z uwzględnieniem transcendentnej perspektywy² (czas powstania utworu, wpływ prądów literackich)³. Metody te wzajemnie się uzupełniają i pozwalają na wieloaspektowe przedstawienie omawianej problematyki. Biorąc pod uwagę pozycję kalendarza jako literackiego medium, niezbędne było również sięgnięcie po metody socjologicznego badania literatury (literatursoziologische Methode)⁴, uwzględniające takie aspekty, jak produkcja, dystrybucja i odbiór tekstów literackich, relacje autor-czytelnik, współzależności społeczno-kulturowe, czynniki polityczne i historyczne. Badając tak złożony fenomen, trudno jest pozostać jednak wyłącznie w obrębie badań literaturoznawczych. Nierzadko konieczne jest ukazanie go przez pryzmat warsztatu badań historycznych i kulturoznawczych.

Analiza skupia się przede wszystkim na korpusie tekstów literackich⁵. Obecne w kalendarzach szerokie spektrum literatury użytkowej – teksty krajoznawcze, artykuły popularnonaukowe, polityczne felietony, słowa wstępne itd. – zostało uwzględnione

1 Por. R. Baasner, M. Zens, *Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft: eine Einführung*, Berlin 1996, s. 68–69; P.J. Brenner, *Das Problem der Interpretation. Eine Einführung in die Grundlagen der Literaturwissenschaft*, Tübingen 1998, s. 90–91.

2 J. Strelka, *Methodologie der Literaturwissenschaft*, Tübingen 1978, s. 63–65.

3 Metodę tę wykorzystala m.in. Maria Wojtczak w analizie tzw. literatury ojczyźnianej Marchii Wschodniej, zob. *eadem*, *Literatur der Ostmark. Posener Heimatliteratur (1890–1918)*, Poznań 1998.

4 Zob. G. Lukacs, *Schriften zur Literatursoziologie*, Neuwied 1961; P.V. Zima, *Textsoziologie: Eine kritische Einführung*, Stuttgart 1976; A. Dörner, L. Vogt, *Literatursoziologie: Eine Einführung in zentrale Positionen – von Marx bis Bordieu, von der Systemtheorie bis zu den British Cultural Studies*, Wiesbaden 2013.

5 Przyjmuję, że tekst literacki to taki, w którym na pierwszy plan wysuwa się poetycka lub estetyczna funkcja jego wypowiedzi i który stwarza różne możliwości interpretacji, por. H. Nikula, *Der literarische Text – eine Fiktion: Aspekte der ästhetischen Kommunikation*, Tübingen 2012, s. 57, 201.

z uwagi na jego istotny wpływ na specyfikę publikacji (oraz na zawarte w niej również utwory beletrystyczne), lecz nie poddano go szczegółowym badaniom. Dla pełnej charakterystyki kalendarza konieczne jest ukazanie go jako medium literatury trywialnej, jednocześnie wyrastające z tzw. literatury ojczyźnianej i szeroko rozumianej literatury regionalnej, dlatego też podczas analizy tekstów szczególnie nacisk położono na krytyczny przegląd wybranych motywów, przedstawienie przykładowych odmian gatunkowych i wskazanie na przyczyny popularności utworów. Aby zachować klarowność, zostały one podzielone ze względu na reprezentowany przez siebie rodzaj literacki: poezję (liryka przyrody i krajobrazu, poezja ojczyźniana, poezja dialektalna, poezja spod znaku „krwi i ziemi”/*Blut-und-Boden*), prozę (opowiadania, opowiadania gwarowe) i dramat (literatura sceniczna i radiowa).

Przynależność „Grünberger Hauskalender“ do określonego gatunku wymaga naświetlenia szerokiego terminu „kalendarz” i oddzielenia klasycznego kalendarza/kalendarium jako niezastąpionego narzędzia orientacji w czasie od licznej grupy tzw. kalendarzy literackich (książkowych) dodatkowo różniących się zawartością treściową, strukturą, formą wydawniczą oraz objętością. Powołując się na słowa polskiego badacza Stanisława Ciepłowskiego: „[w]ydawnictwa [...] zwane potocznie kalendarzami nie doczekały się dotąd precyzyjnej definicji bibliologicznej”⁶. Również definicje literaturoznawcze, ze względu na obszerność haseł „kalendarz” i „literatura kalendarzowa”, wydają się niepełne. Kalendarze należą do najstarszych wydawnictw periodycznych⁷, a zarazem uważane są za „prastary środek komunikacji”⁸. Ich forma była (i jest nadal) bardzo zróżnicowana⁹. Literackie korzenie kalendarzy sięgają czasów wczesnonowoczesnych, kiedy zaczęto dołączać do nich tzw. *praktica* – dodatki zawierające porady, astrologiczne proroctwa oraz przepowiednie¹⁰. Z biegiem czasu treść kalendarzy została wzbogacona o różnorodne teksty służące rozrywce i pouczeniu: zagadki, anegdoty, horoskopy, podania, a także tzw. historie kalendarzowe (*Kalendergeschichten*)¹¹. W wyniku

6 S. Ciepłowski, *Varsaviana w kalendarzach warszawskich 1738-1939*, „Almanach Muzealny” 1997, z. 1, s. 179-191, tutaj s. 179.

7 A. Würigler, *Enzyklopädie der deutschen Geschichte. Medien in der frühen Neuzeit*, t. 85, München 2009, s. 102.

8 R. Schenda, *Hinkende Botschaften: Zur Entwicklung des Schweizerischen Volkskalenders*, „Schweizerisches Archiv für Volkskunde” 1996, R. 92, z. 2, s. 161-181, s. 161 [tłum. A.D.].

9 Kalendarze wydawane były i nadal są jako druki jednoarkuszowe, broszury, bogato ilustrowane tomy tematyczne, poradniki, notesy itp.

10 B. Weyers, *Kalender*, [w:] *Handbuch Medien der Literatur*, red. J. Schäfer, T. Dembeck, N. Binczek, Berlin 2013, s. 317-322, tutaj s. 317.

11 *Ibidem*. Gatunkiem stworzonym na potrzeby kalendarza i niejako przez niego „wypromowanym” była tzw. historia kalendarzowa (*Kalendergeschichte*) – trudny do zdefiniowania gatunek literacki, będący specyficznym kolażem krótkich form epickich: anegdoty, paraboli, dykteryjki, umoralniającej powiastki, podania i legendy. Do cech wspólnych występujących pod tym mianem utworów należały, oprócz różnorodności formy, lekka, często humorystyczna lub/i pouczająca treść, silny dydaktyzm i mniej lub bardziej ukryty morał. Tematy zaczerpnięte z barwnego, codziennego życia, przekazywanie

wprowadzenia tekstów literackich i użytkowych oraz połączenia informacji z rozrywką zmienił się charakter roczników: dzięki intensywnemu procesowi literaryzacji stały się one łatwo dostępną i tanią książką, a zarazem popularną i pożądaną lekturą, która nie wymagała szczególnych kompetencji czytelnicznych. Początkowo kalendarze tworzone, redagowane, a nawet publikowane były przez jednego autora. Wydawca kalendarzowy, tzw. *Kalendermann* czy też *Kalendermacher*¹², czyli inaczej kalendarzysta, decydował o treści swojego dzieła, dobierał do niego ilustracje i starał się, by stało się ono dla nabywcy atrakcyjne i niezbędne, co miało gwarantować jego kupno również za kolejne dwaście miesięcy. Budowa i główna forma kalendarzy na przestrzeni ponad dwustu lat prawie się nie zmieniła. Wydawane w formie książkowej kalendarze literackie z początku XX wieku, czyli okresu, w którym powołano „*Grünberger Hauskalender*”, nadal były rocznikami zawierającymi kalendarium, część literacką lub/i popularnonaukową oraz praktyczne porady¹³. Mimo stale rosnącej konkurencji ze strony innych mediów, publikacje tego typu wciąż miały wiernych czytelników, o czym może świadczyć liczba około 25 milionów kalendarzy wydanych w samych tylko Niemczech w 1937 roku¹⁴. Z jednej strony były więc one w dalszym ciągu tradycyjnym środkiem masowego przekazu, z drugiej zaś odgrywały istotną rolę w propagowaniu i rozpowszechnianiu współczesnego piśmiennictwa¹⁵. Na potrzeby przeprowadzonej analizy oprócz określenia „kalendarz” równolegle zostały wprowadzone pojęcia „rocznik” (ze względu na cykliczność ukazywania się drukiem) oraz „almanach” (ze względu na zawartość treściową)¹⁶ i będą one wymiennie używane w tekście.

uniwersalnych prawd i wartości, zajmujące treści i sposób narracji dopasowany do każdego czytelnika sprawiły, że historie kalendarzowe (z czasem wydawane również w oddzielnych tomach) stały się popularną lekturą wśród przedstawicieli wszystkich warstw społecznych; por. L. Rohner, *Kalendergeschichte und Kalender*, Wiesbaden 1978, s. 21; J. Knopf, *Die deutsche Kalendergeschichte. Ein Arbeitsbuch*, Frankfurt am Main 1983, s. 2; *idem*, *Geschichten zur Geschichte. Kritische Tradition des „Volkstümlichen“ in den Kalendergeschichten Hebels und Brechts*, Stuttgart 1973.

12 W pochodzącym z początków XIX wieku słowniku polsko-niemieckim znajduje się hasło: kalendarznik (pisarz kalendarzy), *der Calendermacher*; zob. J.K. Trojański, *Ausführliches polnisch-deutsches Handwörterbuch zum Gebrauche für Deutsche und Polen*, Posen-Berlin-Bromberg 1835, s. 247.

13 Spektrum tekstów literackich w kalendarzach książkowych początku XX stulecia było bardzo szerokie. Na ich łamach można było znaleźć wiersze, piosenki, pieśni ludowe, rymowane sentencje i aforyzmy, szkice, anegdoty, przysłowia, zagadki literackie, rymowanki ludowe, baśnie, podania legendy i opowiadania. Znaczną grupę stanowiły utwory z pogranicza literatury pięknej i użytkowej: reportaże krajoznawcze, relacje z podróży, teksty historyczne, portrety literackie i biografie.

14 Por. H.F. Foltin, B. Schirrmeister, *Zeitweiser, Ratgeber, Geschichtenerzähler. Der Funktionswandel des Mediums Kalender in fünf Jahrhunderten*, [w:] *Lesekultur. Populäre Lesestoffe von Gutenberg bis zum Internet*, red. P. Bohnsack, H.F. Foltin, Marburg 1999, s. 29-42.

15 B. Weyers, *op. cit.*, s. 319-320.

16 „Almanach: ukazujący się corocznie zbiór różnego rodzaju informacji o faktach i wydarzeniach z roku minionego, zwykle uzupełniony kalendarzem na nowy rok”; zob. *Słownik terminów literackich*, red. M. Głowiński *et al.*, Wrocław 1976, s. 19. „Almanach jest terminem trudnym do jednoznacznego zdefiniowania. Słowo *almanach* pochodzi z języka arabskiego i oznacza kalendarz lub rocznik, por. W. Faulstich, *Geschichte der Medien. Die bürgerliche Mediengesellschaft (1700-1830)*, t. 4, Göttingen 2002,

W celu ukazania „Grünberger Hauskalender” jako wytworu wzajemnego oddziaływania zjawisk historycznych i kulturowych, a zarazem zbioru wielu odmian i dziedzin twórczości pisarskiej, niezbędne jest pochylenie się nad tezą Hansa Dietera Zimmermanna o synchroniczności procesów literackich i wynikającej z niej równoległej egzystencji wielu literatur opartych na różnorodnych normach i wzorcach oraz o istnieniu wewnątrz tych literatur specyficznych „systemów”¹⁷. W tym kontekście należałoby sprecyzować, czym są owe „literatury” i literackie fenomeny składające się na specyfikę zielonogórsko-kozuchowskiego kalendarza.

Jak już wspomniano we wprowadzeniu, kalendarze książkowe zostały przez badaczy niemieckich przyporządkowane do kręgu tzw. literatury trywialnej¹⁸, dlatego też konieczne jest krótkie przedstawienie tego rodzaju piśmiennictwa. Literatura trywialna (Trivalliteratur) jako odmiana „niska” stanowi z perspektywy literaturoznawstwa niemieckiego odwrotny biegun tzw. literatury wysokiej (Hochliteratur), piśmiennictwa ambitnego, o dużych walorach estetycznych. Należy podkreślić, że obie funkcjonują na tle odmiennego kontekstu i różnią się adresem odbiorczym. Podczas gdy literatura estetyczna przeznaczona jest dla elitarnych grup czytelników, odbiorcą piśmiennictwa trywialnego jest czytelnik masowy. Przez długi czas teksty publikowane w kalendarzach postrzegano jako „literaturę brukową”¹⁹, „kicz”²⁰ czy też

s. 157. W obszarze kultury niemieckojęzycznej termin ten od XV wieku używany był jako synonim kalendarza, a oznaczał zwykle opatrzoną kalendarium publikację zawierającą literackie i niefikcyjne teksty, czasami z załączonymi ilustracjami lub nutami, która ukazywała się cyklicznie raz do roku; por. G. Häntschel, *Almanach*, [w:] *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*, t. 1, red. K. Weimar, Berlin-New York 1997, s. 53-55, tutaj s. 53. Z czasem część kalendarzowo-astronomiczna almanachów została zredukowana do minimum lub w ogóle z niej zrezygnowano. Wydawane w systemie rocznym, zawierały teksty i gatunki literackie modne w danym okresie, skierowane do określonych środowisk odbiorców. Wskutek wzrostu popularności prasy almanachy przestały również pełnić istotną funkcję informacyjną, koncentrując się na problematyce literacko-estetycznej; por. S. Grelich, *Medienwandel und Literarisierung. Funktionszusammenhänge zwischen Presse und Kalenderliteratur der Frühmoderne*, [w:] *Medien der Literatur. Vom Almanach zur Hyperfiction. Stationen einer Mediengeschichte der Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, red. J. Mecke, Bielefeld 2014, s. 29-38. W niniejszej pracy wykorzystana została definicja almanachu w szerokim znaczeniu, w którym termin ten w dużej mierze pokrywa się z pojęciem „kalendarza literackiego”.

17 H.D. Zimmermann, *Trivalliteratur? Schema-Literatur! Entstehung, Formen, Bewertung*, Stuttgart 1982, s. 29.

18 L. Rohner, *op. cit.*, s. 20.

19 Literatura brukowa (*Schundliteratur*); por. *Lexikon Buch-Bibliothek-neue Medien*, red. D. Strauch, M. Rehm, Berlin 2007, s. 387. Literatura brukowa określana jest w leksykonie jako bezwartościowe, ocierające się o kicz i pornografię teksty. Por. także J. Scharfschwerdt, *Grundprobleme der Literatursoziologie: ein wissenschaftsgeschichtlicher Überblick*, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1977, s. 26.

20 Pojęcie „kiczu literackiego” wykształciło się na początku XX wieku. Walther Killy traktuje kicz literacki i literaturę trywialną jako jeden fenomen charakteryzujący się kumulacją, intensyfikacją i powtarzalnością uczuć, wątków oraz motywów, lirycznością i sentymentalizmem; por. W. Killy, *Deutscher Kitsch: ein Versuch mit Beispielen*, Göttingen 1978. Zadaniem kiczu jest według Ludwika Giesza zaspokojenie oczekiwań odbiorcy, polegające na rozbudzeniu w nim zadowolenia, wzruszeń oraz uczucia przyjemności stanowiącego wypadkową pomiędzy „czystą przyjemnością, a przyjemnością

„pseudo-literaturę”²¹, uważano za synonim tandety. Znajdowała się ona na uboczu badań historycznoliterackich, literaturoznawczych i kulturoznawczych. Literaturę trywialną analizowano zwykle w kontekście, przytaczając za Włodzimierzem Białikiem, „dyskryminującego fetyszyzmu pojęciowego”²², używając zwykle „estetycznie obciążonych określeń”²³ i zarzucając jej pretensjonalność, naśladownictwo, pospolitość oraz banalność. Nie można jednak zaprzeczyć, iż stanowi ona specyficzny fenomen, na który składa się jej uniwersalizm oraz popularność, różnorodność i bogactwo gatunków²⁴. Dla teoretycznego instrumentarium niniejszej pracy najodpowiedniejsza wydaje się definicja literatury trywialnej zaproponowana przez Jochena Schulte-Sassego, wymieniająca takie wyróżniki tego gatunku, jak powielanie społecznie uznanych norm i wartości, afirmacja i reprodukcja rzeczywistości, w której żyją literaccy odbiorcy, schematyczna budowa fabuły, melodramatyczne i sentymentalne wątki, czarno-białe, uproszczone przedstawienie postaci, jednoznaczne moralnie przyporządkowania i wreszcie idealizowanie świata przedstawionego²⁵.

W niniejszych rozważaniach piśmiennictwo trywialne związane z „Grünberger Hauskalender” postrzegane jest nie poprzez pryzmat ortodoksyjnej i konwencjonalizującej poetyki czy estetyki, lecz traktowane przede wszystkim jako historyczno-socjologiczny fenomen oraz specyficzne zjawisko kulturowe²⁶. Z tego względu w celu nakreślenia pełnej perspektywy badawczej konieczne jest potraktowanie tej literatury jako istotnego obszaru kultury masowej przy jednoczesnym podkreśleniu jej społecznej roli, ale również przedstawienie jej, opierając się na zaproponowanych przez Rudolfa Schendę antropologiczno-socjologicznych kryteriach, w kategoriach komunikacyjnych (recepcja, interakcja), handlowych (popyt, literacki rynek zbytu, potrzeby czytelnika,

estetyczną”; por. L. Giesz, *Phänomenologie des Kitsches*, München 1971, s. 30. Na ścisły związek między kiczem a literaturą trywialną wskazuje Jochen Schulte-Sasse, podkreślając ich cechy wspólne, takie jak schematyzm i banalność, popularne klisze, specyficzny, wierny rzeczywistości język, pozbawiony dystansu odbiór, masowość; por. J. Schulte-Sasse, *Die Kritik an der Trivilliteratur seit der Aufklärung. Studien zur Geschichte des modernen Kitschbegriffs*, München 1971.

21 W. Bialik, *Wyrzedaż buntu. Literatura trywialna w Republice Federalnej Niemiec*, „Przegląd Zachodni” 2008, nr 1, s. 65-86.

22 *Ibidem*, s. 65.

23 *Ibidem*, s. 66.

24 Do kręgu literatury trywialnej w kulturze niemieckiej należą m.in. powieść kryminalna, powieść przygodowa, powieść zbójcka (*Räuberroman*), powieść historyczna, powieść ojczyzniana (*Heimatroman*), powieść gotycka, powieść mroząca krew w żyłach (*Schauerroman*), powieść rycerska, powieść rodzinna (*Familienroman*), opowiadania i powieści fantastyczne, historyjki, a także, w szerszym ujęciu, zbeletryzowane baśnie i podania.

25 J. Schulte-Sasse, *op. cit.*, s. 211-212.

26 H. Kreuzer, *Trivilliteratur als Forschungsproblem: Zur Kritik des deutschen Trivialromans seit der Aufklärung*, [w:] *idem, Veränderungen des Literaturbegriffs. Fünf Beiträge zu aktuellen Problemen der Literaturwissenschaft*, Göttingen 1975, s. 7-26, tutaj s. 23. Por. także P. Nusser, *Unterhaltung und Auklärung. Studien zur Theorie, Geschichte und Didaktik der populären Lesestoffe*, Frankfurt am Main 2000, s. 39-42.

dystrybucja) oraz socjologicznych (klasa, poziom wykształcenia, płeć czytelnika)²⁷. I wreszcie, istotną kwestią jest spojrzenie na literaturę trywialną nie tylko jako na wyznacznik procesów historycznych, społecznych i kulturowych, lecz także jako na źródło cennych informacji dotyczących marzeń, idei i iluzji rozpowszechnianych przez literaturę masową w danym okresie²⁸.

Klasyfikacja zielonogórsko-kożuchowskiego rocznika jako tzw. kalendarza ojczyźnianego – gatunku, który zostanie szczegółowo omówiony w dalszej części książki – sprawia, że analizując jego literacką przynależność, nie można poprzestać wyłącznie na kategoryzowaniu go jako jednej z wielu form literatury trywialnej. Aby uzyskać pełen obraz charakteru ukazujących się w almanachu utworów, należy uwzględnić również fenomen tzw. literatury ojczyźnianej (Heimatliteratur) oraz ideę regionalizmu literackiego (literarischer Regionalismus). Bliższe zajęcie się tą problematyką wynika z tego, że prezentowana przez kalendarze literatura koncentrowała się przede wszystkim na transponowaniu obrazu małej ojczyzny i związana była z określonym terytorium.

Zdefiniowanie literatury ojczyźnianej nastręcza wielu problemów ze względu na jej historyczno-ideologiczne uwikłania, okoliczności funkcjonowania, a przede wszystkim propagowanie nazizmu za pomocą środków literackich, co doprowadziło do powstania wielu negatywnych skojarzeń związanych zarówno z samym pojęciem niemieckiej Heimatliteratur, jak i gatunkiem samym w sobie. Początki literatury ojczyźnianej przypadają na drugą połowę XIX wieku. Kierunek powstał jako odpowiedź na rzekome zagrożenia płynące ze strony wielkich metropolii i ich kultury. Artyści i twórcy tego ruchu byli emocjonalnie oraz mentalnie zdeterminowani przez swój region, wykorzystywali wyłącznie motywy i tematy związane z krajobrazem rodzinnych stron, a ich utwory wywarły znaczny wpływ na świadomość czytelników²⁹. Przestrzeń literacka tego typu dzieł to obszar o określonej tradycji i obyczajowości. Na pierwszy plan wysuwa się w nich akcentowanie emocjonalnego, nierzadko sentymentalnego związku z rodzinnymi stronami, podkreślanie przynależności jednostki do społeczności, specyficzne zakotwiczenie w swojskiej przestrzeni oraz (częściowe) odseparowanie się od obcego, leżącego poza ojczystymi stronami świata³⁰. Dominacja wielkiego miasta zostaje zastąpiona apoteozą prowincji, wsi i ojcowizny (Scholle), rodzinna ziemia (Heimat) zaś podniesiona do rangi archetypu, metafory najwyższych wartości, ucieleśniającej tradycję, historię, poczucie

27 Por. R. Schenda, *Die Lesestoffe der kleinen Leute. Studien zur populären Literatur im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1976.

28 Por. A. Classen, *Einleitung*, [w:] *Literatur am Rand: Perspektiven der Trivilliteratur vom Mittelalter bis zum 21. Jahrhundert. Literature on the margin: perspectives on trivial literature from the Middle Ages to the 21st century*, red. E. Parra Membrives, A. Classen, Tübingen 2013, s. 7-32, tutaj s. 13.

29 Zob. K. Rossbacher, *Heimatkunstbewegung und Heimatroman. Zu einer Literatursoziologie der Jahrhundertwende*, Stuttgart 1975.

30 *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft. Neubearbeitung des Reallexikons der deutschen Literaturgeschichte*, t. 1, red. G. Braungart et al., Berlin-New York 2007, s. 19-20.

zakorzenia i ukochane miejsce. Charakterystyczne dla literatury ojczyźnianej było symboliczne doświadczanie wycinka rzeczywistości jako odbicia, a zarazem modelu całego uniwersum³¹. W latach 1890-1931 literatura ojczyźniana stała się ideologicznym narzędziem ruchu *Heimatkunst*³². Z biegiem czasu konstytutywne elementy tzw. sztuki małych ojczyzn: motywy regionalne, pielęgnowanie ojczyźnianej kultury i miłości do stron rodzinnych, idealizowanie wiejskiego modelu życia, zależność człowieka od sił przyrody, „lokalność”³³ i „prowincjonalność”³⁴ zostały przejawione i wypaczone. Po pierwszej wojnie światowej nastąpiła szczególna radykalizacja poglądów twórców literatury ojczyźnianej. Zaczęto dowartościowywać małą ojczyznę poprzez wprowadzanie do utworów elementów nacjonalistycznych i politycznych³⁵. Drugą ważną cechą były lata trzydzieste ubiegłego stulecia, w których doszło do prawie całkowitego wchłonięcia *Heimat* literatury przez wyrosły z nazistowskiej ideologii prąd literacki noszący nazwę „literatura krwi i ziemi” (*Blut-und-Boden-Literatur*)³⁶, co zaowocowało licznymi nadużyciami: ideologizacją, a ponadto powielaniem rasistowskich i szowinistycznych stereotypów oraz motywów.

Aby uniknąć tendencyjnie obciążających konotacji z nazistowską *Blut-und-Boden-Literatur*, a także z nacjonalistycznym ruchem *Heimatkunst*, w niemieckim dyskursie literaturoznawczym stosowane są określenia „klasyczna literatura ojczyźniana”

31 N. Mecklenburg, *Die grünen Inseln: Zur Kritik des literarischen Heimatkomplexes*, München 1986, s. 35.

32 *Heimatkunst* (sztuka ojczyźniana) – trwający w latach 1890-1933 prąd literacki, a zarazem radykalny ruch społeczno-polityczny. Z północnych Niemiec szybko rozprzestrzenił się na cały obszar kultury niemieckojęzycznej, znajdując wielu zwolenników również w Austrii i Szwajcarii. Celem *Heimatkunstabewegung* (ruchu sztuki ojczyźnianej) było propagowanie przywiązania do rodzinnej ziemi, kultu jednostki, zdrowego, nieustraszonego, walczącego z przeciwnościami losu „prawdziwego człowieka”, nacjonalizmu i antysemityzmu oraz opozycji do modnych prądów przełomu wieku (impresjonizmu i ekspresjonizmu). Kolejnym priorytetem było odcięcie się od symbolizującej „społeczne bagno” i „kulturową mierność” metropolii i jej dekadentckiego wpływu. Ruch *Heimatkunst* krytykował intelektualizm, nauki przyrodnicze, technikę oraz rosnące uprzemysłowienie. Czołowi pisarze i propagandyści, do których należeli m.in. Adolf Bartels, Ernst Wachler, Friedrich Lienhard i Tim Kröger, dążyli do odrodzenia i uzdrowienia niemieckiej kultury poprzez uwolnienie jej od wszelkich obcych wpływów, a także popularyzację rodzimych wzorców i wartości. Czasopismem programowym był redagowany przez Adolfa Bartelsa i Friedricha Lienharda dwutygodnik „Heimat” (1900-1904); por. K. Rossbacher, *op. cit.*, s. 31-41; *Heimatkunst*, [w:] *Sachwörterbuch der Literatur*, red. G. von Wilpert, Stuttgart 2001, s. 331.

33 Por. K. Rossbacher, *op. cit.*, s. 50.

34 *Ibidem*.

35 J. Zaprućki, *Kultura reminiscencji – reminiscencje kultury. Motyw małej ojczyzny w twórczości Siegfrieda Lenza, Horsta Bienka i Johannes Bobrowskiego*, Jelenia Góra 2006, s. 14.

36 *Blut und Boden*, w skrócie *Blubo* (pol. Krew i Ziemia), to powstała na początku XIX wieku i wykorzystywana w III Rzeszy do celów propagandowych teoria oparta na idei przywiązania człowieka do rodzinnej ziemi; por. A. Baumwell, *Blut und Boden*, [w:] *Deutsche Erinnerungsorte*, t. 3, red. E. Francois, H. Schulze, München 2009, s. 380-391. *Blut-und-Boden-Literatur* będzie szerzej omawiana w kolejnych rozdziałach.

(klassische Heimatliteratur)³⁷, „literatura ojczyźniana w szerokim znaczeniu” (Heimatliteratur im weiten Sinne)³⁸ i wreszcie regionalizm literacki/literatura regionalna (literarischer Regionalismus/Regionalliteratur). Jak pisze czołowy niemiecki badacz regionalizmu Norbert Mecklenburg: „Regionalizm literacki nie jest zjawiskiem nowym. Nowa nazwa dla starej rzeczy: dawniej nosiła nazwę literatura ojczyźniana”³⁹. Zadaniem daleko idących zmian terminologicznych, wskutek których dawna Heimatliteratur we współczesnym literaturoznawstwie niemieckim funkcjonuje jako Regionalliteratur, była, na co zwróciła uwagę w swym artykule Kornelia Ćwiklak, „rehabilitacj[a] i obron[a] tego zjawiska”, jego ponowna akceptacja oraz odbudowa „przychylnego stosunku do kultury małych ojczyzn”⁴⁰.

Różnokierunkowo definiowany i rozumiany termin „regionalizm literacki”⁴¹ również wymaga szerszego wyjaśnienia. Za główne jego zadania przyjmuje się w niniejszych rozważaniach wzbudzanie i umacnianie zainteresowania regionem przy jednoczesnym artykułowaniu jego inklinacji⁴². Szeroki wachlarz znaczeniowy tego fenomenu można przedstawić za Norbertem Mecklenburgiem w następujących punktach:

1. Może być to literackie ukazanie określonego regionu jako geograficzno-historycznego krajobrazu z jego mieszkańcami i specyfiką. W tym ujęciu opisywana przestrzeń ma istotny wpływ na odnoszącą się do niego literaturę.

2. Na regionalizm literacki składa się również postawa pisarzy, którzy swą twórczością świadomie wiążą się z określonym terytorium, wybierając je na przewodni temat utworów. Literatura tego rodzaju skierowana jest przede wszystkim do czytelnika uniwersalnego.

3. Jest to także świadome przedstawianie literackiej przestrzeni jako wiejskiego/prowincjonalnego obszaru, przy czym zakotwiczona w takim uniwersum koncepcja utworu nie zawsze jest zdeterminowana przez miejsce zamieszkania autora lub konkretny region geograficzny.

37 Ch. Janssen, *Abgrenzung und Anpassung: deutsche Kultur zwischen 1930 und 1945 im Spiegel der Referatenorgane Het Duitsche Boek und De Weegschaal*, Münster-New York 2003, s. 123.

38 Por. F. Janzen, *Ruth Hoffmanns – ein „Heimatroman“*. *Die schlesische Barmherzigkeit*, [w:] *Heimat als Chance und Herausforderung*, red. C. Bescansa, I. Nagelschmidt, *Repräsentationen der verlorenen Heimat*, Berlin 2014, s. 121-138, tutaj s. 125. Por. także R. Hemmerle, *Heimat im Buch: Sudetendeutsche Heimatbücher, Ortsmonographien, Karten, Heimatblätter, Heimatzeitschriften, Jahrbücher und Kalender nach 1945: eine Bibliographie*, München 1996, s. 15.

39 N. Mecklenburg, *op. cit.*, s. 35 [tłum. A.D.]: „Literarischer Regionalismus ist keine neue Erscheinung. Ein neuer Name für eine alte Sache: sie hieß früher Heimatliteratur”.

40 K. Ćwiklak, *Autorytet wspólnoty – forma przemocy symbolicznej. Na przykładzie literatury Trzeciej Rzeszy*, „Rocznik Ostrowskiego Towarzystwa Naukowego” 2009, nr 3-4, http://www.otnostrow.org.pl/pliki/rocznik/2009/07_Cwiklak.pdf [dostęp: 20.07.2020].

41 W niniejszej pracy brany będzie pod uwagę dyskurs dotyczący regionalizmu z perspektywy literaturoznawstwa niemieckiego.

42 Por. N. Mecklenburg, *op. cit.*, s. 35.

4. Regionalizm literacki obejmuje swym znaczeniem całokształt piśmiennictwa powstałego na określonym terenie, które jednakże nie musi ograniczać się do tematów ściśle regionalnych.

5. W ujęciu historyczno-literackim regionalizm literacki to spektrum studiów i badań, których przedmiotem są geograficzno-kulturowe związki i zależności między literaturą regionalną a narodową⁴³.

Zgodnie z powyższą koncepcją sama literatura regionalna będzie rozpatrywana w niniejszej pracy na trzech płaszczyznach zawierających się w poniższych stwierdzeniach: piśmiennictwo regionalne to literatura, która opisuje określony region, która jest w danym regionie tworzona i którą się w tym regionie czyta⁴⁴.

„Grünberger Hauskalender” jest produktem społeczności zamieszkałej w określonej przestrzeni geograficznej i kulturowej, a mianowicie w mikroprovincji zielonogórsko-kozuchowskiej. Z tego powodu konieczne jest skonkretyzowanie i zdefiniowanie tego osadzonego w kontekstach kulturowo-społecznych, krajobrazowych, historycznych, a także etnicznych fenomenu. W niniejszej pracy mikroprovincja jawi się zarówno jako przestrzeń akcji, jak i literackiej refleksji⁴⁵, stanowiąc jednocześnie nadrzędne pojęcie służące specyfikacji pojawiających się w analizowanym kalendarzu literackich tendencji. Aby ukazać istotę i atrybuty mikroprovincji, zasadne jest uwzględnienie takich pojęć, jak „provincja”, „Heimat”⁴⁶, czyli „mała ojczyzna”, oraz „region”. Ich analiza pozwoli na przedstawienie mikroprovincji jako wielowymiarowego konstruktów, nakreślenie jej roli i znaczenia, a ponadto wyszczególnienie jej charakterystycznych cech.

W próbie zobrazowania fenomenu mikroprovincji termin „provincja” jest pojęciem nadrzędnym. Ze względu na peryferyjne położenie Śląska na wschodnich rubieżach Rzeszy, a także marginalną pozycję powiatów zielonogórskiego i kozuchowskiego względem Berlina oraz Wrocławia, istotna dla analizy przestrzeni, w której ukazywał się i na którą wpływał „Grünberger Hauskalender”, jest zależność prowincji i metropolii/stolicy jako komplementarnych, choć diametralnie różniących się od siebie zjawisk. Odwołując się do Dietera Burdorfa i Stefana Matuschka, binarna opozycja, w której znajdują się prowincja i wielkie miasto, niezbędna jest dla nakreślenia specyfiki obu światów i wykazania, że są to nie tylko dwie odrębne przestrzenie, lecz także dwa

43 *Idem*, *Erzählte Provinz. Regionalismus und Moderne im Roman*, Königstein 1982, s. 10-11.

44 *Idem*, *Die grünen Inseln...*, s. 47.

45 Por. H. Drafz, *Heimatkunde als Weltkunde. Provinz und Literatur in den achtziger Jahren*, [w:] *Neue Generation – Neues Erzählen: Deutsche Prosa-Literatur der achtziger Jahre*, red. W. Delabar, I. Pergande-Kaufmann, Opladen 1993, s. 77-102, tutaj s. 81.

46 W *Wielkim słowniku wyrazów obcych PWN* znajduje się następująca definicja: „Heimat lub heimat [wym. hajmat] -matu, -macie, mż, blm; region, z którym ktoś czuje się związany, z którym się utożsamia i z którego zazwyczaj pochodzi; mała ojczyzna”, por. *Heimat*, [w:] *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, red. M. Bańko, Warszawa 2003, s. 482. W niniejszej pracy zdecydowano się na używanie pojęcia *Heimat* odmienianego według polskiego wzorca deklinacji.

różne style życia i odmienne mentalności⁴⁷. Ponadto z wiodącą dla niniejszych rozważań koncepcją prowincji koresponduje postrzeganie jej, używając zaproponowanej przez Norberta Mecklenburga metafory, jako specyficznej „zielonej wyspy”⁴⁸, której położenie determinuje jej kontakty ze światem zewnętrznym⁴⁹ i której „regionalne odosobnienie”⁵⁰ wpływa na postrzeganie jej jako obszaru odmiennego pod względem kulturowym oraz jako symbolu „nizowego bytowania”⁵¹.

W odniesieniu do szerokich konotacji figury prowincji oraz problematyki jej interakcji z pozostałym światem, izolacja i otwartość stanowią dwie opozycyjne możliwości jej literackiego przedstawienia jako przestrzeni i rzeczywistości. Stąd też najbardziej odpowiedni dla przeprowadzanej analizy okazał się, również wypracowany przez Mecklenburga, literacki model „opowiedzianej prowincji” (die erzählte Provinz)⁵². Potraktowanie prowincji z mikrokosmicznej perspektywy umożliwia umiejscowienie jej na wielu symbolicznych poziomach oraz ukazanie kluczowych komponentów literackiej kreacji prowincjonalnego uniwersum: specyficznej „mikrokultury”, wysiłku pisarzy, mającego na celu nadanie temu mikrokosmosowi szczególnego znaczenia, a wreszcie ich skłonności do podkreślenia jego zalet i przedstawienia go z jak najlepszej strony⁵³.

Podobnie jak „prowincja”, również „region” jest pojęciem o nieostrych granicach. Na mglistość i wieloznaczność tego terminu zwraca uwagę Horst Möller, który pisze:

Pojęcie „region” jest jeszcze bardziej nieprecyzyjne niż w przypadku definiowanych z perspektywy politycznej, administracyjnej, prawa państwowego czy też międzynarodowego terminów oznaczających terytoria. Jest on również mniej jasny niż klasyczne pojęcia, jak np. „krajobraz”, definiowane ze względu na ich geograficzne, historyczne lub – od czasów nowożytnych – również i konstytucyjne znaczenie. Wreszcie terminu „region” używać można w kontekście transnarodowym [...]⁵⁴.

47 D. Burdorf, S. Matuschek, *Einleitung*, [w:] *Provinz und Metropole. Zum Verhältnis von Regionalismus und Urbanität in der Literatur*, red. *idem*, Heidelberg 2008, s. 9-13, tutaj s. 9.

48 Por. N. Mecklenburg, *op. cit.*, s. 41.

49 *Ibidem*.

50 Por. N. Mecklenburg, *Erzählte Provinz...*, s. 16.

51 *Ibidem* [tłum. A.D.].

52 *Ibidem*, s. 46-50. Literackie wyobrażenie „zamkniętej prowincji” opiera się według Mecklenburga na idealizacji kreowanej przestrzeni jawiącej się jako „swojski świat otoczony przez nicość” czy też specyficzny „anty-świat”. Prowincja ukazana jest wówczas poprzez pryzmat bukolicznej szczęśliwości, rajskiej niedostępności lub/i arkadyjskiej doskonałości. Z kolei „otwarta prowincja” stwarza wrażenie „wycinka świata” połączonych z pozostałym wieloma zależnościami. Wyrażają się one w opozycjach „prowincja/świat, wieś/miasto, rodzinne strony/obcość, bliskość/dal”. Charakterystyczne dla wielkiego świata zjawiska, mody i nurty w mniejszym lub większym stopniu znajdują swe odbicie na prowincjonalnym poziomie.

53 *Ibidem*.

54 H. Möller, *Regionalismus und Zentralismus in der neueren Geschichte. Bemerkungen zur historischen Dimension einer aktuellen Diskussion*, [w:] *Nationalsozialismus in der Region: Beiträge zur regionalen und lokalen Forschung und zum internationalen Vergleich*, red. *idem*, A. Wirsching, W. Ziegler, München 1996, s. 9-24, tutaj s. 13 [tłum. A.D.]. „Der Begriff *Region* ist unschärfer als andere politisch, administrativ, staats-, oder völkerrechtlich definierte Termini, die Territorien bezeichnen,

Mimo zaakcentowanej przez Horsta Möllera nieprzejrzystości i rozległości terminu „region”, niezbędne jest skonkretyzowanie tego pojęcia, przede wszystkim w celu podkreślenia powiązań między powiatami zielonogórskim i kożuchowskim jako społecznym obszarem o wyraźnie zarysowanych granicach, ale również dla przedstawienia wielopłaszczyznowej współpracy obu jednostek oraz ich wspólnych wzorców kulturowych. Z tej perspektywy definicja regionu opiera się na etnicznym, językowym, kulturowym i religijnym powinowactwie jego mieszkańców oraz na określonych warunkach fizyczno-geograficznych, które odróżniają go od innych terytoriów⁵⁵. Łączące mieszkańców takiego obszaru cechy wspólne – wyznawana religia, krajobraz kulturowy oraz język – należą do czynników pogłębiających identyfikację z danym terenem. W tym kontekście region można postrzegać za Peterem Lesniczakiem jako przestrzeń, w której ważną rolę odgrywa element tożsamości zbudowanej z tworzących wspólne tło kulturowe tradycji, zwyczajów, rytuałów, a nawet typowych dla danej okolicy potraw⁵⁶.

Wskazanie na wielość znaczeń związanych z Heimatem/małą ojczyzną jest szczególnie istotne dla niniejszych rozważań, nie tylko ze względu na zawikłane historyczno-polityczne i kulturowe konotacje tego pojęcia. Poprzez swój duży ładunek emocjonalny istotnie wpłynęło ono na poczucie wspólnotowej, jak i indywidualnej tożsamości mieszkańców powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego. Mała ojczyzna stanowiła jeden z kluczowych motywów retoryki „Grünberger Hauskalender”, który pojawiał się w tekstach literackich oraz publicystycznych, a w badanym okresie był powszechnie wykorzystywany jako poręczne narzędzie w konstruowaniu ideologii pomocnej przy wspieraniu i kształtowaniu systemów opartych na konserwatyzmie, nietolerancji i nacjonalizmie.

Trudność obiektywnego i rzeczowego przedstawienia fenomenu małej ojczyzny wynika nie tylko z jego niejednoznaczności i złożoności lecz, co szczególnie podkreśla Verena Roschman-Schmitt, z wielowiekowej tendencji do nadużywania, krytykowania, ideologizowania i sentymentalizowania pojęcia „Heimat”⁵⁷. Jego intensywna uczuciowa eksploatacja doprowadziła do stworzenia potocznego, ocierającego się o kicz wyobrażenia. W tym kontekście Heimat kojarzony jest z przestrzenią „dzieciństwa [...], bezpieczeństwa [...], szczęśliwych wspomnień, prostych jasnych relacji”⁵⁸. Wychodząc z założenia, że krajobraz może być specyficznym ogniwem łączącym

er ist aber auch unklarer als klassische Begriffe wie *Landschaft*, die geographisch, historisch, oder aber – für die frühe Neuzeit – verfassungsrechtlich definiert sind. Schließlich ist der Begriff *Region* sogar transnational anwendbar [...]”.

55 Por. *Die Zeit. Das Lexikon mit dem besten aus der Zeit in 20 Bänden*, t. 12, red. J. Habermas et al., Hamburg 2005, s. 163.

56 Por. P. Lesniczak, *Alte Landschaftsküchen im Sog der Modernisierung: Studien zu einer Ernährungsgeographie Deutschlands zwischen 1860-1930*, Wiesbaden 2003, s. 30.

57 Por. V. Roschman-Schmitt, *Heimat. Neuentdeckung eines verpönten Gefühls*, Gütersloh 2010, s. 10.

58 *Ibidem* [tłum. A.D.].

jednostkę z zamieszkiwaną okolicą, sprawiającym, że jawi się ona mieszkańcom jako jedyna w swoim rodzaju, można zgodzić się z Maritą Krauss, że Heimat i krajobraz tworzą nierozzerwalną całość⁵⁹. Przestrzeń krajobrazowa i jej obiekty mają na celu wywołanie określonych skojarzeń i poczucia przynależności. Z tego powodu, opierając się na badaniach Hermana Bausingera, należy zaakcentować ważną rolę małej ojczyzny w kształtowaniu więzi terytorialnych⁶⁰. W tym kontekście rodzinne strony postrzegane są przez pryzmat specyficznego lokalnego patriotyzmu, który, jak wskazuje Grażyna Szewczyk, krystalizuje się w czterech terminach: „Heimatgefühl, Heimatliebe, Heimmattreue, Heimweh”⁶¹: czyli w powiązanej z „Heimatem” emocjonalności, w miłości do małej ojczyzny, przywiązaniu do rodzinnych stron i tęsknocie za nimi. W szeroko zakrojonej charakterystyce nie można również pominąć myśli Martina Thoemmsa, że nie tylko czynniki temporalno-topograficzne, lecz i sami ludzie, szczególnie ci najbliżsi, tworzą małą ojczyznę⁶².

Jako istotny element aparatu pojęciowego niniejszej pracy „Heimat” stanowi spektrum różnorodnych kulturowych doświadczeń, rozciągających się na strefę polityczną, filozoficzną, historyczną, religijną i literacką⁶³. Z tej perspektywy mała ojczyzna postrzegana jest jako zjawisko zawierające w sobie zarówno przestrzenną otwartość, jak i terytorialną przynależność, jako konkretnie umiejscowiony, niewzruszony punkt odniesienia, a jednocześnie, ze względu na obecność ojczyźnianej motywyki w tekstach „Grünberger Hauskalender”, jako składające się ze snów, marzeń, wspomnień i uczuć abstraktum, a zarazem ideologiczna figura.

Aby zamknąć koncepcję pojęciową, niezbędne jest sprecyzowanie najważniejszej dla niniejszej pracy definicji „mikroprowincji” – złożonego konstruktu, który w swej charakterystyce łączy cechy prowincji, regionu i małej ojczyzny. Potraktowanie go jako specyficznego konglomeratu sprawia, że jego charakterystyka z jednej strony opiera się na konkretnych relacjach i wielkościach, z drugiej zaś pociąga za sobą uczuciowe i kulturowe konotacje. Z tego względu „mikroprowincja” nie jest kategorią, którą można dokładnie uściślić, wyznaczając jej obszar, zakres i treść, a jej prezentowany model nie

59 M. Krauss, *Heimat. Eine multiperspektivische Annäherung*, [w:] *Heimat als Erfahrung und Entwurf*, red. N. Donig, S. Flegel, S. Scholl-Schneider, Berlin 2009, s. 33-49, tutaj s. 42.

60 H. Bausinger, *Heimat zwischen Ideologie und Wirklichkeit*, [w:] *Identitätskrise und Surrogatidentitäten. Zur Wiederkehr einer romantischen Konstellation*, red. C. Klinger, R. Stäblein, Frankfurt-New York 1989, s. 253-269, tutaj s. 254; *idem*, *Kulturelle Identität – Schlagwort und Wirklichkeit*, [w:] *Heimat und Identität. Probleme regionaler Kultur*, red. K. Köstlin, Neumünster 1980, s. 9-24, tutaj s. 24.

61 Zob. G. Szewczyk, *Zum Heimatverständnis oberschlesischen Autoren im 19. Und 20. Jahrhundert*, [w:] *Heimat und Heimatliteratur in Vergangenheit und Gegenwart*, red. H. Orłowski, Poznań 1993, s. 67-76, tutaj s. 63.

62 M. Thoemmes, *Kann noch Heimat sein?: Variationen zu den letzten von Martin Heidegger niedergeschriebenen Worten*, Norderstedt 2012, s. 46.

63 Por. A. Bastian, *Der Heimat-Begriff. Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung in verschiedenen Bereichen der deutschen Sprache*, Tübingen 1995.

ma charakteru ostatecznego. W niniejszej analizie mikroprovincją będzie nazywany obszar wyróżniający się następującymi właściwościami:

Ze względu na peryferyjne położenie w stosunku do metropolii, mikroprovincja postrzegana jest w niniejszej pracy w kontekście przeciwnego biegunu stolicy, ale też otaczającej ją prowincji.

Znaczna część ludności mikroprovincji mieszka na wsi lub w niewielkich miejscowościach bez ośrodków kulturalnych, takich jak teatr, uniwersytet czy też biblioteka. Odległość między poszczególnymi miejscowościami jest zwykle niewielka.

Cechą charakterystyczną jest konkretny krajobraz geograficzny wpływający na sposób życia i działalność mieszkańców.

Mikroprovincja odznacza się również charakterystycznymi, typowymi dla jej lokalnego „mikroświata” wyróżnikami i osobliwościami.

Mikroprovincja jest (częściowo homogeniczną) składową określonego regionu, jednocześnie zachowującą własną odrębność.

Jako samodzielna jednostka opiera się na „opozycyjnych wzorcach kulturowych”⁶⁴. W tym kontekście można postrzegać ją jako przestrzeń różnic mentalnych, folklorystycznych i etnicznych.

Z perspektywy Heimatu/małej ojczyzny/rodzinnych stron, mikroprovincja jest „przestrzenią przeżywaną”⁶⁵ o dużym ładunku emocjonalnym, której centrum stanowi miejsce zamieszkania⁶⁶. Afektywny wymiar sprawia, że jej mieszkańcy identyfikują się z nią poprzez uczucia, wspomnienia i skojarzenia.

Mikroprovincja zbudowana została na określonym systemie wartości. W konsekwencji jest dla ludzi ją zamieszkujących stałym punktem odniesienia, z którego perspektywy wartościują i porządkują swoje doświadczenia.

Jest to swoista przestrzeń wspólnoty. Stanowi dla żyjącej w jej obrębie ludności wyznacznik autoidentyfikacji i wymaga od nich terytorialnego oraz etniczno-kulturowego przyporządkowania.

Wszystkie wyżej wymienione cechy mikroprovincji oddziałują na mentalność, upodobania i potrzeby mieszkańców, co nie pozostaje bez wpływu na rozwijające się życie kulturalne.

64 *Ibidem*, s. 39.

65 O.F. Bollnow, *Der erlebte Raum*, „Zeitschrift Universitas” 1960, nr 15, s. 397-412, tutaj s. 400 [tłum. A.D.].

66 *Ibidem*, s. 400-401.

2

Od prowincji do mikroprovincji – przestrzeń kulturowa „Grünberger Hauskalender” 1910 [1911]-1940 [1941]

Śląsk jako prowincja w ujęciu historycznym i kulturowym

Wyimek z jednej z wielu powstałych w dwudziestoleciu międzywojennym pozycji ojczyznianych poświęconych prowincji śląskiej wskazuje na istotną rolę tych ziem jako przestrzeni ugruntowanej w wymiarze historycznym, geograficznym oraz kulturowym.

Pod względem gospodarczym i kulturalnym Śląsk [należy] do czołówki prowincji pruskich, wśród których zajmuje również uprzywilejowane miejsce pod względem krajobrazowym. Jak różnorodna jest historia kultury Śląska, tak bogate i zróżnicowane są walory przyrodnicze tej ziemi, takie jak Góry Izerskie i Karkonosze, Góry Wałbrzyskie, Ziemia Kłodzka, Sobótka oraz Nizina Śląska z jej różnorodnymi pejzażami wzdłuż Odry i jej dopływów¹.

W latach 1910-1945 Śląsk był obszarem, którego charakter ukształtowało wiele czynników. Jego położenie na obrzeżach państwa niemieckiego, status terytorium granicznego, zróżnicowany krajobraz geograficzno-kulturowy², eskalujące w tym okresie kryzysy, konflikty i niepokoje społeczne, intensywne przeobrażenia gospodarcze oraz zmiany granic i struktury politycznej przyczyniły się stworzenia konstruktowi prowincji, na który składały się zaściankowość i wielkowiejskość, tradycja i obyczaj, otwartość

1 R. Konwiarz, *Alt-Schlesien. Architektur, Raumkunst, Kunstgewerbe*, Stuttgart 1913, s. 5. „Schlesien steht in wirtschaftlicher und kultureller Hinsicht mit an der Spitze der preußischen Provinzen, unter denen es auch in landschaftlicher Beziehung einen bevorzugten Platz einnimmt. So wechselvoll wie Schlesiens Kulturgeschichte, so reich und mannigfaltig sind auch die Naturschönheiten dieses Landes, wie das Iser- und Riesengebirge, das Waldenburger Gebirge, das Glatzer Bergland, der Zobten und die schlesische Ebene mit ihren mannigfaltigen Landschaften an der Oder und deren Nebenflüssen” [tłum. A.D.].

2 Krajobraz kulturowy rozumiany jest tu jako „[...] historycznie ukształtowany fragment powierzchni geograficznej, powstały w wyniku przenikania oddziaływań środowiskowych i kulturowych tworzących specyficzną strukturę, która objawia się regionalną odrębnością, postrzeganą jako swoista fizjonomia”; por. U. Myga-Piątek, *Spór o pojęcie krajobrazu w geografii i dziedzinach pokrewnych*, „Przegląd Geograficzny” 2001, nr 73, z. 1-2, s. 163-176, tutaj s. 165.

i odrębność. Przez mieszkańców Śląsk traktowany był jako przestrzeń oferująca możliwość identyfikacji i przynależności, której mentalna internalizacja, na co wskazuje Paweł Zimniak, oparta była na wartościach, ale i na relacyjności³.

Śląsk posiadał również specyficzną mityczną otoczkę, między innymi z tego powodu, że wedle starych przekazów swą nazwę zawdzięcza stanowiącej ważny ośrodek kultowy górze Ślęzy, nazywanej także Sobótką (Zobten), figurującej w historycznych dokumentach jako „mons Silensi” (1017), „mons Silencii” (1108), „Zlenz” (1242) czy też „Slenz” (1247)⁴. Również druga hipoteza dotycząca etymologii nazwy Śląsk, według której określenie krainy miało pochodzić od prastarego plemienia Ślęzan zamieszkujących okolice wspomnianej góry oraz późniejszego Wrocławia, przyczyniła się do powstania mitycznej aury wokół tej prowincji⁵. Elementy materialne i artefakty śląskiego krajobrazu kulturowego, jak właśnie Sobótko, malownicze wioski i miasta oraz związane z nimi zabytki, stanowiły wyróżniki prowincji, tym bardziej rozpoznawalne, że masowo przedstawiane w mitycznym, symbolicznym czy też realistycznym kontekście w regionalnym piśmiennictwie.

Położenie Śląska na terenie przygranicznym oraz jego otwartość były z jednej strony źródłem bogactwa jego tradycji i obyczajowości, z drugiej zaowocowały trudnością naukowego zdefiniowania tego regionu zgodnie z kryteriami etnicznymi, politycznymi czy nawet kościelnymi⁶. Śledząc dzieje tej krainy na przestrzeni wieków, porównać można ją do tygła, w którym mieszały się i przenikały wzajemnie języki, tradycje i wyznania. Z tej perspektywy obszar ten jawi się jako miejsce współistnienia wielu narodów, które go zamieszkiwały, walczyły o niego lub też były zmuszone go opuścić. Przyczyniały się one również do kształtowania jedynej w swoim rodzaju bogatej kultury.

Historia Śląska lat 1910-1945 stanowi wypadkową zarówno dziejów lokalnych, jak i wydarzeń będących konsekwencją przeobrażeń politycznych w Europie i na świecie. W roku 1910 większa część Śląska jako krainy historycznej była należąca do cesarskich Niemiec prowincją, której powstanie datuje się na rok 1815⁷. Zgodnie z postanowieniami kongresu wiedeńskiego przyłączono do niego część Łużyc Górnych i Dolnych z Görlitz/Zgorzelcem oraz Lauban/Lubaniem. Z przyznanych ziem oraz prawie całego

3 P. Zimniak, *Vorwort*, [w:] *Eine Provinz in der Literatur. Schlesien zwischen Wirklichkeit und Imagination*, red. *idem*, E. Białek, R. Buczek, Wrocław-Zielona Góra 2003, s. 7.

4 M. Morgenbesser, K.A. Menzel, *Geschichte Schlesiens: Ein Handbuch*, Breslau 1833, s. 6; J. Bahlke, *Schlesien und die Schlesier*, München 1996, s. 21.

5 L. Moczulski, *Narodziny Międzymorza: ukształtowanie ojczyzn, powstanie państw oraz układy geopolityczne wschodniej części Europy w późnej starożytności i we wczesnym Średniowieczu*, Warszawa 2007, s. 524.

6 P. Pręgiel, T. Przerwa, *Dzieje Śląska*, Wrocław 2005, s. 11.

7 Do roku 1918 w granicach monarchii austriacko-węgierskiej znajdował się tzw. Śląsk Austriacki (*Österreichisch Schlesien*), jedna z najmniejszych prowincji Austro-Węgier, obejmująca dawne Księstwa Cieszyńskie, Opawskie, Karniowskie oraz część Nyskiego (łącznie 5150 km²); zob. S. Grodziński, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji, 1772-1848*, Wrocław 1971, s. 25.

terenu Księstwa Śląskiego i Hrabstwa Kłodzkiego w kwietniu 1815 została utworzona prowincja śląska. Zgodnie z nowym porządkiem administracyjnym została podzielona na cztery okręgi: wrocławski, legnicki, opolski i dzierzoniowski (Regierungsbezirke Breslau, Liegnitz, Oppeln i Reichenbach). W roku 1820 okręg dzierzoniowski został zlikwidowany. Taki podział obowiązywał aż do roku 1918.

Początek XX wieku na Śląsku to okres zarówno społecznych, jak i gospodarczych transformacji, charakteryzujący się wzmożoną industrializacją i urbanizacją, rozwojem życia kulturalnego oraz osiągnięciem przez społeczeństwo względnej stabilizacji⁸. Pierwsza wojna światowa przyniosła ze sobą przełomowe zmiany nie tylko w wewnętrznej strukturze tego obszaru, lecz także na międzynarodowej arenie politycznej. Trzy cesarstwa: Austro-Węgry, Niemcy i Rosja przestały istnieć. Żyjące w ich granicach narody podjęły walkę o własne niepodległe państwa. Dla Śląska powojenny porządek oznaczał znaczącą reorganizację struktury terytorialnej. Na mocy wersalskiego traktatu pokojowego z 28 czerwca 1919 roku prowincja straciła część cennych obszarów przygranicznych. Czechosłowacji zostało przekazane dwie trzecie powiatu raciborskiego z 35 gminami i 45 000 mieszkańców, Polska otrzymała znaczne części powiatów namysłowskiego, rychtalskiego, górskiego i milickiego. Traktat wersalski zdecydował również o tym, że na Górnym Śląsku miał być przeprowadzony plebiscyt decydujący o jego państwowej przynależności. Jeszcze przed plebiscytem, 14 października 1919 roku, Śląsk został podzielony przez władze niemieckie na dwie nowe jednostki administracyjne. W ten sposób powstały dwie prowincje: górnośląska (Provinz Oberschlesien), w której dominowała ludność dwujęzyczna, a głównym wyznaniem był katolicyzm, oraz dolnośląska (Provinz Niederschlesien), zamieszкана w większości przez ludność niemieckojęzyczną⁹. Obie weszły w skład Republiki Weimarskiej (1919-1933), powstałego bezpośrednio po pierwszej wojnie światowej w wyniku klęski Cesarstwa Niemieckiego demokratycznego państwa o strukturze federalnej¹⁰. Od początku swego powstania Republika Weimarska borykała się z wieloma trudnościami, przy czym problem Górnego Śląska i jednoznacznego ustalenia południowo-wschodniej granicy z Polską był jednym z istotniejszych¹¹. W lutym 1920 roku powołano Międzysojuszniczą Komisję Plebiscytową, na czele której stanął francuski generał Henri Le Rond. Ze strony polskiej komisarzem plebiscytu został Wojciech Korfanty, a niemieckim mianowano Kurta Urbanka¹². Oba państwa rozpoczęły intensywną propagandę przy pomocy wszelkich dostępnych środków: wieców, manifestacji, ulotek, prasy, pocztówek, filmu czy przedstawień teatralnych.

8 P. Pręgiel, T. Przerwa, *op. cit.*, s. 134.

9 G. Köbler, *Historisches Lexikon der Deutschen Länder: die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zum Gegenwart*, München 2007, s. 627.

10 W. Pyta, *Die Weimarer Republik*, Berlin 2004, s. 10.

11 G. Mai, *Die Weimarer Republik*, München 2009, s. 47-48.

12 M. Czapliński, *Dzieje Śląska od 1806 do 1945 roku*, [w:] *Historia Śląska*, red. *idem et al.*, Wrocław 2002, s. 250-414, tutaj s. 294.

Polacy, aby pozyskać słabo mówiących po polsku Górnoszlązaków, wydawali gazety w języku niemieckim (na przykład „Der Weiße Adler”), analogicznie Niemcy wydawali polskojęzyczny „Dzwon”¹³. Wskutek postępującej radykalizacji postaw obydwu stron, w latach 1919-1921 na terenie Śląska doszło do trzech konfliktów zbrojnych pomiędzy ludnością polską a niemiecką, które w historii zapisały się jako powstania śląskie. Celem polskim było zdobycie Górnego Śląska i przyłączenie go do nowo powstałego państwa, nieformalnie zaś wspierane zbrojnie przez władze niemieckie oddziały miały bronić germańskości wspomnianego terytorium¹⁴. 20 marca 1921 roku odbył się tam plebiscyt. Według danych zarówno z niemieckich, jak i polskich źródeł, około 60% ludności opowiedziało się za pozostaniem tych terenów w państwie pruskim, a 40% głosowało za przyłączeniem ich do Polski¹⁵. Znaczną większością głosów Niemcy wygrali w Bytomiu, Raciborzu, Opolu, Katowicach, Gliwicach¹⁶, głosy polskie dominowały natomiast na obszarach wiejskich. Dwa miesiące później wybuchło trzecie powstanie, które stanowiło polską odpowiedź na wynik głosowania, a zarazem było decydujące dla losów Śląska. W konsekwencji, w sierpniu 1921 zapadła decyzja o jego państwowym i narodowym statusie. Postanowienia zawarte w konwencji genewskiej (1921) miały na celu ostateczne podzielenie obszaru plebiscytowego oraz zagwarantowanie mniejszościom polskiej i niemieckiej „swobodnego pielęgnowania swych właściwości narodowo-kulturalnych”¹⁷, wzbudziły jednak ogólne niezadowolenie¹⁸.

Lata dwudzieste XX wieku to dla Śląska okres ogólnej stagnacji gospodarczej. Znajdujące się w granicach Republiki Weimarskiej prowincje musiały sprostać takim wyzwaniom, jak utrata znacznej części terytorium, inflacja oraz demokratyzacja. Specyficzne, przygraniczne położenie Dolnego i Górnego Śląska, powszechne postrzeganie ich jako obszaru, który nie gwarantuje stabilizacji i bezpieczeństwa, oraz długotrwałe bezrobocie sprawiły, że blisko 40% Ślązaków stało się zwolennikami silnej, obiecującej ład i dobrobyt władzy Hitlera¹⁹.

13 *Ibidem*, s. 359.

14 W. Pyta, *op. cit.*, s. 60.

15 Por. A. Laba, „Entgegen dem feierlich erklärten Mehrheitswillen”. *Das Volk als diskursive Ressource im Ostgrenzen-Diskurs der Weimarer Republik*, [w:] *Demokratiegeschichte als Zäsurgeschichte: Diskurse der frühen Weimarer Republik*, red. H. Kämper, P. Haslinger, T. Raithe, Berlin 2014, s. 123-152, tutaj s. 141. Zob. także A. Galos, *Literatura historyczna o dziejach Górnego Śląska w latach 1918-1922 (próba ogólnego przeglądu)*, [w:] *Podział Śląska w 1922 roku. Okoliczności i następstwa*, red. A. Brożek, T. Kulak, Wrocław 1996, s. 7-27, tutaj s. 20.

16 M. Czapliński, *op. cit.*, s. 360.

17 A. Szczepański, *Górny Śląsk w świetle wykonania Konwencji Genewskiej*, Warszawa 1929, s. 7.

18 Polska otrzymała wschodnią część Górnego Śląska obejmującą m.in. okręg katowicki. Por. R. Müller, *Vom Schlesiens werden. Eine kleine Geschichte des schlesischen Landes mit besonderer Hervorhebung seiner kulturellen Entwicklung*, Breslau 1936, s. 90. Por. także W. Irgang, W. Bein, H. Neubach, *Schlesien: Geschichte, Kultur und Wirtschaft*, Köln 1995, s. 213-214.

19 A. Herzig, *Schlesien. Das Land und Seine Geschichte in Bildern, Texten und Dokumenten*, Hamburg 2016, s. 194.

W roku 1933, po wyborze Adolfa Hitlera na kanclerza Rzeszy Niemieckiej, słaba i niestabilna politycznie Republika Weimarska przestała istnieć, ustępując miejsca państwu totalitarnemu²⁰. Konsekwencją wygaśnięcia konwencji genewskiej, której obowiązywanie ograniczono do piętnastu lat, była likwidacja obu śląskich prowincji na rzecz jednorodnej jednostki administracyjnej. Kolejne lata władzy Hitlera przyniosły ze sobą poprawę sytuacji polityczno-ekonomicznej Śląska: unormowane zostały stosunki z Polską, nastąpił rozwój transportu, infrastruktury oraz przemysłu zbrojeniowego, co zaowocowało nowymi miejscami pracy. Masowe imprezy kulturalne i sportowe, jak na przykład zorganizowane w 1938 roku we Wrocławiu Niemieckie Święto Sportu i Gimnastyki (Deutsches Turn- und Sportfest), dostarczały rozrywki. Jednocześnie nastąpiła na Śląsku intensyfikacja nastrojów nacjonalistycznych. Jednym z tego przejawów była masowa likwidacja śladów słowiańskiej historii prowincji: usuwano polskie napisy, zmieniano nazwy miejscowości, wymazywano ślady piastowskiej przeszłości²¹.

Po wybuchu drugiej wojny światowej i zdobyciu ziem polskich przez III Rzeszę, ponownie nastąpiły zmiany terytorialne: utracone przez Niemcy na rzecz Polski tereny zostały przyłączone do Śląska. W kwietniu 1941 roku prowincja została powtórnie podzielona. Część górnośląska ze stolicą w Katowicach obejmowała powiaty katowicki i opolski, a dolnośląska, której stolicą został Wrocław, składała się z powiatów wrocławskiego i legnickiego²². W tym czasie Górny Śląsk, ze względu na rozwinięty przemysł i bogactwa naturalne, odgrywał istotną rolę gospodarczą, pokrywając znaczną część zapotrzebowania nazistów na węgiel i inne surowce²³. Również na Dolnym Śląsku, który do roku 1944 praktycznie znajdował się poza obszarem działań wojennych, starano się zaspokoić niedobory gospodarcze²⁴.

Nad przyszłością Śląska zaczęto zastanawiać się już w październiku 1943 roku, podczas zorganizowanej przez „wielką trójkę” – Anglię, ZSRR i Stany Zjednoczone – konferencji w Teheranie. Jego losy pozostawiono wtedy biegowi historii. Kiedy rozwój działań wojennych zdecydowanie przesądził o klęsce Niemiec, odbyła się w Jałcie kolejna konferencja (luty 1945). Ostatecznie zachodnie mocarstwa zadecydowały o przesunięciu granic państwa polskiego aż do Odry i Nysy Łużyckiej, a w konsekwencji przekazanie całego Śląska Polsce²⁵. Kolejna konferencja, w Poczdamie, w zasadzie formalnie potwierdziła podjęte wcześniej decyzje, ponadto zadecydowano o przesiedleniu ludności

20 W. Pyta, *op. cit.*, s. 7.

21 A. Herzig, *op. cit.*, s. 207.

22 J. Bahlke, *op. cit.*, s. 161.

23 R. Kaczmarek, *Górny Śląsk podczas II wojny światowej. Między utopią niemieckiej wspólnoty narodowej a rzeczywistością okupacji na terenach wcielonych do Trzeciej Rzeszy*, Katowice 2006, s. 142-148.

24 J. Sobel-Nowosielska, G. Sobel, *Dolny Śląsk w latach 1918-1945*, [w:] *Dolny Śląsk. Monografia historyczna*, red. W. Wrzesiński, Wrocław 2009, s. 507-597, tutaj s. 589.

25 W. Irgang, W. Bein, H. Neubach, *op. cit.*, s. 240.

niemieckiej z terenów przyznanych Polsce. Dotychczasowi mieszkańcy musieli opuścić swe domy, a na ich miejsce przybyli polscy osadnicy²⁶. Z bez mała pięciomilionowej populacji Dolny Śląsk opuścili prawie wszyscy Niemcy, na Górnym Śląsku natomiast część z nich została zatrzymana jako niezbędna wykwalifikowana siła robocza. Ze względów propagandowych odrębną grupę niemieckojęzycznych mieszkańców zaliczono do ludności autochtonicznej²⁷. Proces wysiedleńczy przebiegał nierzadko w pośpiechu i trudnych warunkach transportowych. Mimo odgórnego polecenia, aby „ściśle była przestrzegana punktualność akcji, porządek i humanitarne postępowanie z przesiedlanymi Niemcami w celu uniknięcia skarg i rozruchów”²⁸, dochodziło do aktów przemocy ze strony polskiej²⁹. Braki zaopatrzeniowe i to, że w miesiącach zimowych transporty nie zawsze odpowiednio zabezpieczano przed mrozem, doprowadziły do zgonów i chorób wśród wyjeżdżających Niemców³⁰. Wszystkie wyżej wymienione fakty i wydarzenia wywarły istotny wpływ na losy Śląska. Jego obszar z lat 1910-1945 można postrzegać jako przestrzeń, w której konflikty i pokojowe współistnienie pozostawały ze sobą w ścisłych relacjach i w której kultura i różnorodność stanowią nieodłączne elementy lokalnej tożsamości.

Obraz zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji ze szczególnym uwzględnieniem życia kulturalnego oraz intelektualnego Zielonej Góry i Kozuchowa

Krajobrazem geograficzno-kulturowym, który ukształtował „Grünberger Hauskalender”, jednocześnie sam będąc wtórnie modyfikowanym przez niego, była zielonogórsko-kozuchowska mikroprovincja, na którą składały się leżące w granicach Śląska (Provinz Schlesien) powiaty zielonogórski i kozuchowski. Łącząca je ciągłość historyczna, atrybuty społeczne i gospodarcze, swoista odrębność tego „wewnętrznego świata”³¹, wspólne tradycje i specyfika krajobrazu czyniły z nich koherentne terytorium istotnie wpływające

26 *Ibidem*, s. 239-240.

27 Por. E. Kuhn, *Flucht Vertreibung Integration: Über das Schicksal der Deutschen nach dem Zweiten Weltkrieg*, Norderstedt 2016, s. 115.

28 Archiwum Rady Narodowej m. Wrocławia, Protokoły Zarządu Miejskiego za r. 1945, Oświadczenie złożone przez mgr. Antoniego Platę, naczelnika Miejskiego Urzędu Obwodowego nr I we Wrocławiu; cyt. za: B. Pasierb, *Początki przesiedlania Niemców z Dolnego Śląska*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1964, t. 19, nr 3-4, s. 253-273, tutaj s. 261.

29 F. Grube, G. Richter, *Flucht und Vertreibung. Deutschland zwischen 1944 u. 1947*, Hamburg 1980.

30 S. Jankowiak, *Wysiedlenia Niemców z Polski po II wojnie światowej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, t. 6, s. 139-160, tutaj s. 152.

31 O.F. Bollnow, *Der Mensch und Raum*, „Zeitschrift Universitas” 1959, nr 14, s. 499-514, tutaj s. 508. Por. *idem*, *Der Mensch in der Spannung zwischen öffentlicher und privater Sphäre*, [w:] *Jugendgemäße Lebenskunde in der Entscheidung*, red. L. Prohaska, F. Haider, Wien 1970. s. 17-27, tutaj s. 27 [tłum. A.D.].

na działania i zachowania jego mieszkańców, a jednocześnie postrzeganą poprzez pryzmat uczuć i emocji spójną „przestrzeń przynależności” (Zugehörigkeitsraum)³².

W roku 1910 powiaty stanowiły samodzielne jednostki administracyjne należące do rejencji legnickiej i położone w jej północno-zachodniej części³³. Powiat zielonogórski obejmował 85 730 ha. Według przeprowadzonego 1 grudnia 1910 roku spisu ludności liczył 58 118 mieszkańców, w tym 47 292 protestantów, 10 327 katolików, 161 Żydów oraz 69 osób innego wyznania³⁴. Po przekroczeniu liczby 25 000 mieszkańców w kwietniu 1922 roku Zielona Góra otrzymała status tzw. miasta wydzielonego³⁵. W latach 1932-1933 powiaty zielonogórski i kożuchowski łączyły się w jednostkę administracyjną, jednakże już pierwszego października 1933 roku został ponownie utworzony powiat zielonogórski. Powstały w tym samym czasie powiat kożuchowski otrzymał dodatkowo miasto Nowogrodziec należące wcześniej do powiatu żagańskiego³⁶.

Na przestrzeni lat liczba mieszkańców obu jednostek terytorialnych systematycznie wzrastała. Zgodnie ze spisem ludności z 16 czerwca 1933 roku powiat zielonogórski zamieszkiwało 61 948 osób, a kożuchowski liczył 52 628 mieszkańców³⁷. W latach czterdziestych powiat zielonogórski składał się z 66 gmin, kożuchowski zaś obejmował ich 79. Od lat trzydziestych aż do wybuchu drugiej wojny światowej rozwijała się między nimi ścisła współpraca, która zaowocowała utworzeniem wspólnego obszaru przemysłowego. Głównymi gałęziami gospodarki były rolnictwo i leśnictwo (26 300 zatrudnionych), dobrze prosperowały przemysł i rzemiosło (18 000 zatrudnionych), handlem zaś oraz innymi rodzajami działalności gospodarczej zajmowało się 4300 pracowników³⁸.

W wydanych w okresie międzywojennym niemieckich monografiach Zielona Góra opisywana jest jako „malownicza, otoczona wieńcem wzgórz”³⁹ miejscowość, przedstawiana jako „najbardziej na północ wysunięte miasto, w którym uprawia się winorośl”⁴⁰. Powszechnie zwracano uwagę na jej atrakcyjne położenie „wśród lasów i ogrodów”⁴¹ oraz

32 N. Mecklenburg, *Die grünen Inseln: Zur Kritik des literarischen Heimatkomplexes*, München 1986, s. 51 [tłum. A.D.].

33 *Adreßbuch von Grünberg in Schlesien nebst Angaben über den Kreis und einem Übersichtsplan der Stadt Grünberg in Schlesien 1914/1915*, Grünberg 1914, s. 3.

34 *Ibidem*.

35 *Adreßbuch des Kreises Grünberg in Schlesien 1924/1925*, Grünberg 1924, s. III.

36 *Ibidem*, s. X.

37 *Ibidem*, s. XII.

38 *Adreßbuch für die Kreise Grünberg, Schlesien und Freystadt Niederschlesien 1933*, Grünberg 1933, s. X.

39 *Nord-Niederchlesien, Sagan-Sprottau-Glogau-Neusalz-Grünberg. Deutschland. Bildheft Nr. 174*, Berlin 1935, s. 3 [tłum. A.D.].

40 Por. W. Ribbeck, *Grünberg in Schlesien, die nördlichste Weinbaustadt der Erde. Einst und Jetzt*, Berlin-Leipzig 1929, s. 7 [tłum. A.D.].

41 *Grünberg in Schlesien. Die Obst. Und Weinstadt des Ostens*, red. E. Hübsch, Grünberg i. Schlesien 1932, s. 4 [tłum. A.D.].

przedstawiano jako urbanistyczny symbol „Gemütlichkeit” – specyficznej niemieckiej swojskości i przytulności⁴². Według autorów oraz wydawców pozycji krajoznawczych i regionalnych miasto cieszyło się opinią miejsca, w którym „szczególnie pielęgnuje się pradawnego niemieckiego ducha i niemiecką tradycję”⁴³, oraz sławą jako „perła wśród starych niemieckich miejscowości”⁴⁴. Wszystkie te subiektywne i częściowo przesadzone określenia wskazują na konsekwentne dążenie autorów i wydawców, aby jak najlepiej ukazać indywidualny charakter, oryginalność i walory Zielonej Góry, dzięki którym miała ona wyróżniać się wśród innych dolnośląskich miast. W prawie każdej charakterystyce podkreślane są atrybuty tworzące jej niepowtarzalny obraz. Jako przykład może służyć m.in. opis jej widoku zamieszczony w obszernym przewodniku pochodzącym z lat trzydziestych:

Podczas wspinaczki po wzgórzach naszego miasta, wzrok Państwa będzie wędrować daleko na północ. U Państwa stóp rozciąga się zdumiewająca rozległa panorama miasta, którego obrzeża rozmywają się w zieleni ogrodów i winnic. Śródmieście pozdrawia swojskim widokiem trzech wież. Wysokie kominy dają pojęcie o aktywnym rozwoju gospodarczym miasta. Po prawej stronie zarysowuje się wydłużony budynek należący do Zgromadzenia Diakonisek „Bethesda”, a za nim widoczne są coraz to nowe odcienie zieleni lasów, łąk i pagórków. Mogą się Państwo domyślić, że w ze wschodu na zachód płynie oddalona od naszego miasta o dziesięć kilometrów rzeka Odra, a za nią wylania się Brandenburgia⁴⁵.

Cytowany powyżej opis przedstawia Zieloną Górę jako atrakcyjne, prężnie rozwijające się miasto, a zarazem jako średniej wielkości miejscowość, która dzięki swemu położeniu, tradycji winiarskiej oraz planom zagospodarowania przestrzennego⁴⁶ wykorzystuje jako atut bliskość przyrody, a jej krańce mają typowo wiejski charakter.

W latach 1910-1940 położona w połowie drogi między dwoma metropoliami – Wrocławiem i Berlinem – Zielona Góra stanowiła ważny punkt tranzytowy. Szosa łącząca oba miasta przechodziła przez jej śródmieście. Tu rozpoczynały się również linie kolejowe biegnące do Żar i Szprotawy oraz istniejąca już od roku 1871 stacja kolejowa na

42 E. Busse, *Zur Einführung*, [w:] *Die Stadt Grünberg i. Schlesien. Monographien deutscher Städte*, t. 29, red. E. Stein, Berlin-Friedenau 1928, s. 11-12, tutaj s. 11.

43 *Ibidem* [tłum. A.D.].

44 *Ibidem*.

45 E. Hübsch, *op. cit.*, s. 4 [tłum. A.D.]. „Wenn Sie [...] auf die Höhenzüge unserer Stadt steigen, so wird Ihr Blick weit nordwärts schweifen. Zu Ihren Füßen wird ein erstaunlich ausgedehntes Stadtbild liegen, dessen Randteile im Grün der Gärten und Weinberge verschwimmen. Die Innenstadt grüßt Sie mit altvertrauten Dreieck ihrer Türme. Hohe Schornsteine geben Ihnen einen Begriff vom Gewerbefleiß der Stadt. Recht wird sich die langgestreckte Gebäudemasse von Bethesda abzeichnen, und darüber hinaus sehen sie in immer neuen Abstufungen des Grüns Wälder, Wiesen, Hügel. Sie ahnen die Oder, die 10 Kilometer von unserer Stadt entfernt von Osten nach Westen fließt und weiterhin schimmert das Brandenburger Land”.

46 Po pierwszej wojnie światowej władze miejskie planowały rozwój Zielonej Góry jako „miasta ogrodu”; por. A. Finke, *Grünberg In Schlesien als Siedlung*, Grünberg 1924, s. 139-140.

linii Wrocław–Szczecin⁴⁷. Pozycja Zielonej Góry jako największego miasta w powiecie sprawiła, iż stanowiła ona centrum zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji. Dzięki swemu położeniu wśród lasów, winnic i ogrodów cieszyła się renomą prężnego ośrodka turystycznego i była celem wycieczek, pieszych wędrówek oraz wypraw amatorów wina⁴⁸. Po otwarciu tak zwanej Hali Miejskiej (Stadthalle), które nastąpiło na początku lat trzydziestych XX wieku, w Zielonej Górze zaczęto organizować różnego rodzaju obrady i konferencje. Do rozkwitu gospodarczego miasta przyczyniły się przemysł sukieniczy i winiarski, jednak w okresie międzywojennym uprawa winorośli znacznie się zmniejszyła, a winnice zostały stopniowo zastąpione przez ogrody, a także pewna ich część została przeznaczona do stopniowej likwidacji⁴⁹. Idąc z duchem czasu, Zielona Góra skoncentrowała się na rozwoju przemysłu metalowego⁵⁰, co nie pozostało bez wpływu na charakter miasta.

Życie kulturalne miasta skupiało się w omawianym okresie przede wszystkim wokół bibliotek i ośrodków szkolnych. Największą renomą cieszyło się w tym okresie Miejskie Gimnazjum Realne (Städtisches Friedrich-Wilhelm-Realgymnasium), początkowo przyjmujące tylko chłopców. Od 1919 roku do szkoły zaczęły uczęszczać również dziewczęta⁵¹. W roku 1938 Zielona Góra mogła poszczycić się siedmioma tzw. szkołami powszechnymi o profilu podstawowym (Volksschulen) obejmującymi łącznie 55 klas, Szkołą Zawodową, Gimnazjum Realnym (Realgymnasium) oraz Liceum Wyższym (Oberlyzeum)⁵², zajmującymi się kształceniem i wychowaniem młodzieży w duchu poszanowania aktualnej władzy, autorytetów oraz miłości do ojczyzny i regionu. Ważnym ośrodkiem edukacyjnym były utworzone przy należącym do Zgromadzenia Diakonisek „Bethesda” (Diakonissen Mutterhaus „Bethesda”) przedszkolu i sierocińcu Szkoła Gospodarstwa Domowego dla Dziewcząt (Haushaltungsschule für junge Mädchen), Seminarium dla Wychowawczyń Przedszkoli (Kindergärtnerinnen- und Hortnerinnenseminar) oraz Szkoła Opiekunek Dziecięcych (Kinderpflegerinnenschule)⁵³. Z winiarskich tradycji miasta wyrosła szkoła kształcąca winogrodników, sadowników i ogrodników (Lehranstalt für Obst-, Wein- und Gartenbau der Landwirtschaftskammer Niederschlesien), znajdująca się pod nadzorem głównym Pruskiego Ministerstwa

47 *Adreßbuch des Kreises Grünberg, Schles.[ien] mit den Städten Rothenburg, Oder und Deutsch-Warthenburg (Bezirk Liegnitz) 1937/38*, Grünberg 1937, s. 11.

48 *Nord-Niederchlesien, Sagan-Sprottau-Glogau-Neusalz-Grünberg...*, s. 3.

49 *Adreßbuch des Kreises Grünber, Schles.[ien]... 1937/38*, s. VII-VIII.

50 *Ibidem*, s. VIII.

51 T. Dzwonkowski, *Zielona Góra w latach 1914-1945*, [w:] *Historia Zielonej Góry*, t. 2, *Dzieje miasta w XIX i XX wieku*, red. W. Strzyżewski, Zielona Góra 2012, s. 203-306, tutaj s. 302.

52 Liceum powstało na wniosek władz miejskich w roku 1928 w miejsce zreformowanej szkoły publicznej dla dziewcząt. Por. *ibidem*, s. 203-306, tutaj s. 304.

53 *Adreßbuch des Kreises Grünberg, Schles.[ien]... 1937/38*, s. 9. Szkoła i seminarium zostały rozwiązane w roku 1942, w związku z koniecznością prowadzenia kursów dla pielęgniarek, zob. T. Dzwonkowski, *op. cit.*, s. 355.

Rolnictwa, Majątek Ziemskich i Leśnictwa⁵⁴. Szerzeniem kultury i oświaty wśród dorosłych zajmował się powstały jesienią 1918 roku Zielonogórski Uniwersytet Ludowy (Grünberger Volkshochschule) ze swą ofertą licznych kursów dokształcających z zakresu nauk przyrodniczych, prawa, krajoznawstwa i etnologii, literatury i sztuki. Oprócz wykładów szkoła organizowała również spotkania muzyczne i pokazy filmów, a także kursy języków obcych dla początkujących: francuskiego, angielskiego i rosyjskiego⁵⁵. Kursantami mogli zostać przedstawiciele wszystkich grup społecznych, bez względu na wyznawaną wiarę czy też poglądy polityczne⁵⁶. W tym kontekście Zielonogórski Uniwersytet Ludowy walczył z marginalizacją osób słabiej wykształconych (np. z kręgów robotniczych), a jednocześnie przyczyniał się do animacji społeczno-kulturalnej mieszkańców⁵⁷.

Zielonogórskie życie kulturalne w okresie międzywojennym nie mogłoby istnieć bez lokalnych organizacji i stowarzyszeń. Należały do nich m.in. Towarzystwo Koncertowe „Suckelbund” (Konzertvereinigung „Suckelbund”)⁵⁸, organizujące koncerty i występy chóralskie, Stowarzyszenie Absolwentów Friedrich-Wilhelm-Realgymnasium w Zielonej Górze (Verein der ehemaligen Angehörigen des Friedrich-Wilhelm-Realgymnasium in Grünberg)⁵⁹ czy też prężnie działające na rzecz rozwoju kultury w mieście Stowarzyszenie Rzemieślników i Ogrodników (Gewerbe und Gartenbauverein)⁶⁰. Dzięki ich aktywności odbywały się wieczory poetyckie i dyskusyjne, pogadanki oraz projekcje filmów. Dużą popularnością cieszyły się gościnne prelekcje znanych pracowników Uniwersytetu Wrocławskiego oraz wykłady organizowane przez Stowarzyszenie na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczyzny Miasta i Powiatu Zielonogórskiego (Vereinigung für Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg)⁶¹.

Ważnym ośrodkiem kulturalnym w Zielonej Górze była założona już w roku 1898 Biblioteka Miejska (Städtische Volksbücherei). W roku 1918 księgozbiór liczył 600 tomów zgromadzonych dzięki staraniu Związku Rzemieślników i Ogrodników⁶², a na początku lat trzydziestych zasoby biblioteki obejmowały już około 6000 tomów. Zostały zewidencjonowane w fiszkowym katalogu alfabetycznym oraz katalogu rzeczowym.

54 *Adreßbuch des Kreises Grünberg, Schles.[ien]... 1937/38*, s. 11.

55 A. Polak, *Działalność uniwersytetu ludowego w Zielonej Górze (Stadtische Volkshochschule – Grünberg in Schlesien) w latach 1918-1921*, [w:] *Zielona Góra – przeszłość, teraźniejszość i przyszłość*, cz. 1, red. B. Burda, L. Kania, A. Polak, M. Szymczak, Zielona Góra 2017, s. 22-36, tutaj s. 32.

56 C. Hassel, *Grünbergs Schulen und Jugendpflege*, [w:] *Die Stadt Grünberg...*, s. 130-139, tutaj s. 138-139.

57 Zob. A. Polak, *op. cit.*, s. 35.

58 M. Klose, *Kunstpflege und Bildungswesen in Grünberg*, [w:] *Die Stadt Grünberg...*, s. 121-129, tutaj, s. 123.

59 D. Kotlarek, *Zielona Góra w niemieckim piśmiennictwie do roku 1945 (w ujęciu historyczno-bibliograficznym)*, Zielona Góra 2008, s. 22.

60 T. Dzwonkowski, *op. cit.*, s. 313.

61 M. Klose, *op. cit.*, s. 128-129.

62 T. Dzwonkowski, *op. cit.*, s. 313.

Czytelnik mógł otrzymać na życzenie wykaz najważniejszych pozycji wydany w formie broszury. Książki wypożyczać można było codziennie w godz. 18.00-19.00 z wyłączeniem świąt i dni świątecznych⁶³. Prowadzona przez bibliotekę statystyka pozwalała zebrać dane na temat preferencji czytelnicy zielonogórczy. Według niej większość wypożyczanych pozycji (90%) stanowiły lekkie lektury rozrywkowe. Na drugim miejscu (5%) znajdowały się książki popularnonaukowe, a na trzecim (3,5%) książki i czasopisma dla młodzieży. Ostatnią pozycję (1,5%) zajmowały czasopisma. Z powyższych danych można się również dowiedzieć, że kobiety preferowały powieści, a czytelnicy z kręgów robotniczych kryminały i relacje z podróży. Wszyscy mogli prosić o pomoc i poradę specjalnie w tym celu dyżurującego bibliotekarza⁶⁴.

Znaczący wpływ na kształtowanie życia kulturalnego całej mikroprovincji miały lokalne drukarnie i wydawnictwa. W latach 1911-1945 istniało w Zielonej Górze kilka zakładów zajmujących się wydawaniem oraz rozpowszechnianiem książek, gazet, broszur i czasopism. Do najbardziej znanych należało wydawnictwo Wilhelma Levysohna (1815-1851) (Verlag W. Levysohn)⁶⁵, w którym ukazywało się najpopularniejsze czasopismo mikroprovincji, tj. „Grünberger Wochenblatt” (1825-1944)⁶⁶. Inwestując w zakład znaczne środki pieniężne, Wilhelm Levysohn i jego następca, syn Ulrich⁶⁷, przekształcili go w nowoczesne przedsiębiorstwo. Należąca do wydawnictwa księgarnia została natomiast już w roku 1899 oddzielona od drukarni i sprzedana. Od jej ostatniego właściciela Roberta Petscha odkupił ją w roku 1912 księgarz Paul Lindner⁶⁸. W latach trzydziestych XX stulecia zakład drukarski został odebrany rodzinie Levysohnów i przekazany sympatyzującemu z NSDAP Paulowi Kepplerowi. Oficyna Grünberger Verlags-Druckerei Paul Keppler, nazwana od nazwiska nowego właściciela, specjalizowała się w wydawaniu książek adresowych dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego, pozycji o tematyce lokalnej i krajoznawczej oraz regionalnych kalendarzy, katalogów, broszur i map.

63 M. Klose, *op. cit.*, s. 126.

64 *Ibidem*.

65 Friedrich Wilhelm Levysohn (1815-1871) był zielonogórskim wydawcą i księgarzem, który odegrał również istotną polityczną rolę w rewolucji marcowej 1848 roku. Był wtedy aktywny jako poseł frankfurckiego parlamentu, reprezentując okręgi Grünberg i Freystadt. Przez ponad 30 lat był redaktorem gazety „Grünberger Wochenblatt”. W 1871 roku syn Friedricha, Fedor Ulrich Levysohn, przejął kwitnący interes od swojego ojca i prowadził go aż do swojej śmierci w 1908 roku. Por. K. Schwerin, *Die Juden im wirtschaftlichen und kulturellen Leben Schlesiens*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau” 1984, t. 25, s. 93-177, tutaj s. 145. Por. także R. Schmidt, *Deutsche Buchhändler. Deutsche Buchdrucker*, t. 5, Berlin-Eberswalde 1907, s. 613-614.

66 Pełen tytuł: „Grünberger Wochenblatt: Zeitung für Stadt und Land”, Grünberg 1825-1944. Zob. W. Klawitter, *Die Zeitungen und Zeitschriften Schlesiens von den Anfängen bis zum Jahre 1870, bzw. bis zur Gegenwart*, Breslau 1930, s. 122.

67 R. Schmidt, *op. cit.*, s. 614.

68 A. Schildt, *Die Kunst Gutenbergs in Grünberg und die Entwicklung der Buchdruckerei W. Levysohn*, „Grünberger Wochenblatt”, 3. Beilage zur Jubiläums-Ausgabe, 1925, nr 151, b.p.

Założona pod koniec XIX wieku zielonogórska oficyna wydawnicza Ottona Löbnera koncentrowała się na drukowaniu pozycji książkowych z dziedziny włókiennictwa, a także fachowego czasopisma „Das Deutsche Wollen-Gewerbe” (1869-1943)⁶⁹ oraz, przez krótki czas, periodyku „Niederschlesisches Tageblatt”⁷⁰. Firmy należące do Juliusa Fiedlera, Paula Mohra i Ottona Demehla zajmowały się przede wszystkim dystrybucją pocztówek o tematyce regionalnej. Spółka *Die Niederschlesische Verlags- und Druckerei-Gesellschaft* rozpowszechniała od roku 1919 gazetę „Grünberger Tageblatt”⁷¹.

Miejscowe gazety i czasopisma pełniły nie tylko funkcję informacyjną, lecz, dzięki szerokim możliwościom oddziaływania na społeczeństwo, kształtowały również postawy mieszkańców. Wspomniany już wcześniej „Grünberger Wochenblatt” był najstarszym i najbardziej popularnym periodykiem w Zielonej Górze. Pierwszy numer gazety ukazał się już w roku 1825 dzięki staraniom właściciela drukarni Heinricha Augusta Kriega. Magazyn zawierał polityczne i gospodarcze informacje z kraju i zagranicy, teksty oraz felietony odnoszące się do różnych dziedzin życia, artykuły historyczne, szarady i zagadki, a także ogłoszenia. Szczególnie interesujący był dodatek do „Grünberger Wochenblatt” noszący tytuł „Aus der Heimat”⁷², w którym zamieszczano wiersze lokalnych poetów, regionalne baśnie i podania oraz artykuły o charakterze krajoznawczym i etnograficznym. W roku 1933 „Grünberger Wochenblatt” został przejęty przez nazistów, opatrzony podtytułem „Amtliches Nachrichtenblatt der NSDAP”, a jego zadaniem stało się szerzenie narodowo-socjalistycznej propagandy. W roku 1944 zrezygnowano z wydawania gazety⁷³. Drugim ważnym zielonogórskim periodykiem był „Niederschlesisches Tageblatt” (1843-1935) koncentrujący się przede wszystkim na lokalnych wydarzeniach. Wydawana w latach 1905-1916 „Grünberger Volkszeitung”⁷⁴ to trzecia zielonogórska gazeta o charakterze regionalno-informacyjnym. Oprócz wyżej wymienionych, ukazywały się również gazety i czasopisma przygotowywane przez miejscowe organizacje: szkoły, gminy wyznaniowe czy też liczne stowarzyszenia. Do lokalnej prasy należały m.in. „Christliches Sonntagsblatt für Stadt und Land” (1924-1939)⁷⁵, wydawany przez Powiatowe Ewangelickie Stowarzyszenie Opieki Społecznej (Evangelischer

69 Pelen tytuł: „Das Deutsche Wollen-Gewerbe. Zeitschrift für die gesammte Wollen-Industrie, Baumwollen-Industrie und die bezüglichen Geschäftsbranchen”.

70 „Niederschlesisches Tageblatt”, R. 1 (1843)-93 (1935); ukazywał się najpierw jako „Grünberger Intelligenzblatt”, w latach 1878-1919 miał tytuł „Niederschlesisches Tageblatt”, a od roku 1919 jako „Grünberger Tageblatt”. Zob. W. Klawitter, *op. cit.*, s. 122; D. Kotlarek, *op. cit.*, s. 21-22.

71 D. Kotlarek, *op. cit.*, s. 20.

72 „Aus der Heimat. Beilage zum Grünberger Wochenblatt”, 1921-1935. Od nr. 48 (1930) dodatek ukazywał się pod tytułem „Welt und Heimat”; por. D. Kotlarek, *op. cit.*, s. 21.

73 Por. Mikrofilmarchiv der deutschsprachigen Presse e.V: http://mfa.allegronet.de/rset.php?ufC=SER_grue... [dostęp: 20.04.2015].

74 „Grünberger Volkszeitung: Unparteiische Zeitung für Stadt und Land Grünberg in Schl.”, R. 1 (1906)-24 (1915); zob. D. Kotlarek, *op. cit.*, s. 22.

75 „Christliches Sonntagsblatt für Stadt und Land”, R. 1 (1924)-16 (1939), *ibidem*, s. 22.

Kreiswohlfahrtsdienst) „Gemeindebote der Kirchenkreises Grünberg” (1926-1937)⁷⁶ lub też współredagowane przez absolwentów Friedrich-Wilhelm-Realgymnasium czasopismo „Grünberger Blätter” (1919-1941)⁷⁷. Tematyką regionalną i krajoznawczą zajmowało się pismo „Grünberger Land: Heimatblätter für den Kreis Grünberg”⁷⁸.

Rola teatru w życiu kulturalnym mieszkańców Zielonej Góry nie była tak znacząca, jak w przypadku metropolii typu Berlin, Wrocław czy Drezno. W omawianym czasie miasto nie posiadało lokalnej sceny, a repertuar i liczba przedstawień uzależnione były od warunków stawianych przez goszczące w mieście trupy teatralne⁷⁹. Pod tym względem Zielona Góra w niczym nie różniła się od innych prowincjonalnych śląskich miast średniej wielkości. Dużą popularnością cieszyła się goszcząca w mieście trupa teatralna Servasa Lattina, która pod nazwą „Grünberger Stadttheater” wystawiła w latach 1922-1923 kilkanaście spektakli⁸⁰. Zbudowany w 1924 roku amfiteatr umożliwił oglądanie przedstawień artystycznych na wolnym powietrzu⁸¹. Stowarzyszeniem mającym wpływ na ożywienie miejscowego ruchu teatralnego stała się w tym samym czasie Scena Ludowa w Zielonej Górze (Volksbühne Grünberg), w której zarządzie znajdowali się m.in. nauczyciele Martin Klose i Bruno Otto. Początkowo wystawiano sztuki lokalnych zespołów. Z czasem, dzięki dotowaniu przez miasto teatrów objazdowych, w Zielonej Górze regularnie odbywały się przedstawienia z udziałem aktorów bolesławieckiego Teatru Śląskiego (Schlesisches Landestheater) oraz Teatru Wschodniemieckiego (Ostdeutsches Landestheater)⁸². Scena Ludowa organizowała również odczyty i wieczorki taneczne. Miasto nie posiadało w tym czasie budynku z odpowiedniej wielkości salą, w której mogłyby być wystawiane kosztowne, wymagające bogatej oprawy spektakle, jak na przykład opery czy operetki⁸³. Sytuacja zmieniła się, kiedy w roku 1931 ukończono budowę gmachu Teatru Miejskiego, który był znany również pod nazwą Hali Miejskiej. Autorem projektu był berliński architekt Oskar Kaufmann. W budynku znajdowała się sala z 723 miejscami siedzącymi, która pełniła zarówno funkcję sceny, kina, jak i przestrzeni konferencyjnej. Drugie zielonogórskie kino znajdowało się w tzw. Ostland-Haus (obecnie nieczynne już kino Nysa)⁸⁴.

Rozpowszechnianiem zarówno miejscowej, jak i ojczystej kultury zajmowało się także Heimatmuseum (muzeum regionalne) założone przez wspomniane już Stowarzyszenie

76 „Gemeindebote der Kirchenkreises Grünberg”, R. 1 (1926)-12 (1937), *ibidem*.

77 „Grünberger Blätter”, z. 1 (1919) – 72 (1941), *ibidem*, s. 22.

78 „Grünberger Land. Heimatblätter für den Kreis Grünberg”, 1927-(?), *ibidem*.

79 M. Klose, *op. cit.*, s. 124.

80 T. Dzwonkowski, *op. cit.*, s. 316.

81 *Ibidem*.

82 *Ibidem*.

83 *Ibidem*.

84 *Adreßbuch des Kreises Grünberg, Schles.[ien]... 1937/38*, s. 11.

na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczystej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego⁸⁵. Początkowo placówka mieściła się w XIX-wiecznej kaplicy luterańskiej. Otwarcie pierwszej ekspozycji nastąpiło w roku 1922, z inicjatywy wspomnianego już wcześniej Martina Klosego. Wieloletni kustosz organizował wystawy i dbał o stały dopływ interesujących artefaktów. Funkcję kierownika muzeum pełnił również i po zakończeniu drugiej wojny światowej, aż do roku 1947, ratując zbiory przed rozgrabieniem⁸⁶. W posiadaniu instytucji znajdowały się eksponaty związane z krajobrazem kulturowym oraz z historią i tradycją Zielonej Góry⁸⁷. Około roku 1930 w skład muzeum wchodziły działy: prehistoryczny, historyczno-geograficzny, przyrodniczo-historyczny, historii kultury, rzemiosła, kościelny oraz tak zwana izba chłopska. W roku 1940 zostało ono przeniesione do nowego, obszerniejszego obiektu przy dzisiejszej ul. K. Lisowskiego⁸⁸.

Również sport i rekreacja stanowiły ważny element życia mieszkańców Zielonej Góry, rozwijając się w sposób dynamiczny aż do wybuchu drugiej wojny światowej. W omawianym okresie w mieście istniały dwie hale gimnastyczne, otwarty basen, stadiony oraz liczne boiska. Działalność różnorodnych stowarzyszeń sportowych, na przykład Wolnego Towarzystwa Gimnastycznego Zielona Góra (Freie Turnerschaft Grünberg F.V) czy też Zjednoczonych Zielonogórskich Przyjaciół Sportu (Vereinigte Grünberger Sportfreunde)⁸⁹ rozpowszechniała wśród zielonogórczan idee aktywnego wypoczynku⁹⁰.

W porównaniu z prężnie rozwijającą się zarówno pod względem gospodarczym, jak i kulturalnym Zieloną Górą, Koźuchów jawi się jako miejscowość stosunkowo niewielka, o peryferyjnym położeniu, dość słabo rozwiniętym przemyśle i uboższym zapleczu kulturalno-oświatowym. Niedostatki w tych obszarach miasto rekompensowało sobie dumą płynącą z okoliczności bycia jedną z najstarszych miejscowości północnego Śląska, a także swoim malowniczym położeniem:

Obojętnie, od której strony zbliżamy się do naszego miasteczka, ukazuje się nam zawsze urzekający widok małych domków, wiekowych i nowych budowli, wież, ogrodów i parków. [...] Porośnięte bluszczem stare domy przytulają się do zabytkowych murów obronnych, sennym wzrokiem spoglądając w jakże inną teraźniejszość. Przepiękny jest widok od strony fosy na dawny klasztor, Basztę Krośnieńską, kościół katolicki i plebanie! [...] A uliczki i zaułki miasta?

85 T. Dzwonkowski, *op. cit.*, s. 314.

86 B. Claudé, H. Szczegóło, *Martin Klose. Nauczyciel i muzealnik*, [w:] *Znani zielonogórczanie XIX i XX wieku*, t. 2, red. H. Szczegóło, Zielona Góra 1999, s. 40-43.

87 M. Klose, *op. cit.*, s. 129.

88 A. Ciosk, *70 lat wystawiennictwa w zielonogórskim muzeum*, „Muzealnictwo” 1994, R. 36, s. 65-76, tutaj s. 65.

89 T. Dzwonkowski, *op. cit.*, s. 310-311.

90 *Adreßbuch des Kreises Grünberg, Schles.[ien]... 1937/38*, s. 11.

Stoją w nich świadkowie minionych czasów, budowle różnych stylów i epok, których położenie zostało zaplanowane przed wieloma wiekami. Jest to wielkie muzeum miejscowej historii⁹¹.

Powyższy fragment opisu przedwojennego Koźuchowa pozwala odtworzyć jego dawny krajobraz i atmosferę. „Wyjątkowo zdrowe”⁹² położenie miasta i jego zabytki przyciągały zwiedzających. Koźuchów znajdował się z dala od ważnych tras komunikacyjnych, w miejscowości krzyżowały się lokalne linie kolejowe Żagań–Świętno oraz Koźuchów–Rokitki⁹³. W okresie międzywojennym proces uprzemysłowienia przebiegał tu dosyć wolno. W licznych ogrodach i na plantacjach uprawiano warzywa, a w otaczających miasto sadach rosło wiele gatunków drzew owocowych. Mieszkańcy znajdowali pracę w małych zakładach przemysłowych lub też trudnili się rzemiosłem. W mieście istniały liczne warsztaty garncarskie, krawieckie i szewskie, stolarnie i kuźnie. Do większych zakładów przemysłowych należały m.in. produkująca dywany, derki i koce przędzalnia, zakład mechaniczny Illingsa oraz cementownia⁹⁴.

Szkolnictwo w Koźuchowie miało bardzo bogatą tradycję, sięgającą już początków XVI wieku⁹⁵. Najważniejszą placówką edukacyjną w mieście w latach 1911-1945 była Ewangelicka Szkoła Miejska (Evangelische Stadtschule)⁹⁶. Posiadała dostępną dla uczniów i nauczycieli bogatą bibliotekę oraz salę gimnastyczną. W ramach krzewienia miłości do małej ojczyzny instytucja organizowała dla uczniów wyjazdy krajoznawcze⁹⁷. W latach 1905-1922 funkcjonował Królewski Zakład Kształcenia Nauczycieli Szkół Powszechnych (Königliche Präparandenanstalt), który w okresie swego istnienia wyedukował 446 absolwentów⁹⁸. W mieście znajdowała się również trzyklasowa Ewangelicko-Luterańska Szkoła Powszechna (Evangelisch-lutherische Volksschule)⁹⁹. W roku 1924 w miejsce prywatnej szkoły średniego stopnia utworzona została powszechna szkoła średnia (Mittelschule). Kształciła ona młodzież z Koźuchowa i okolicznych

91 C. Walter, *Geschichte der Stadt Freystadt N/Schl.*, Freystadt 1935, s. 142 [tłum. A.D.]. „Von welcher Seite man unserem Städtchen sich auch nah, immer und überall bietet es anmutige Bilder seiner Häusergruppen, seiner Bauten aus alter und neuer Zeit, seiner Türme, seiner Gärten und Anlagen. [...] Efeu umrankt lehnen sich uralte Häuser an die alten Stadtmauer und schauen schlaftrunken in die so ganz anders geartete Gegenwart. Wunderbar schön ist der Blick vom Schulgraben aus auf das ehemalige Kloster, den Crossener Torturm, die katholische Kirche, das Pfarrhaus! [...] Und die Straßen und Gäschen der Stadt? Vor vielen Jahrhunderten in ihrer Linienführung angelegt, stehen in ihnen Zeugen längst vergangener Zeiten, Bauten der verschiedenen Stilarten, ein großes Heimatmuseum”.

92 *Adreßbuch für die Städte des Kreises Freystadt (Nieder-Schlesien)*, Neusalz an der Oder 1927, s. 174.

93 *Ibidem*, s. 175.

94 J. Muszyński, *Industrializacja, zmierzch rzemiosła*, [w:] *Koźuchów. Zarys dziejów*, red. T. Andrzejewski, Koźuchów 2003, s. 79-86, tutaj s. 86.

95 C. Walter, *op. cit.*, s. 117.

96 *Ibidem*, s. 130.

97 *Ibidem*, s. 130-132.

98 *Ibidem*, s. 134.

99 *Ibidem*.

wiosek. Dzięki inicjatywie burmistrza Karla Ribbentropa nawiązała ścisłą współpracę z gimnazjum w Nowej Soli. Po ukończeniu kursu Mittelschule uczniowie z Kozuchowa przyjmowani byli bez egzaminów wstępnych do nowosolskiego gimnazjum i tam mieli możliwość zdawania matury¹⁰⁰. Uczelnia dodatkowo wzmocniła swą rangę poprzez wprowadzenie specjalnego przepisu, który wymagał, aby wszyscy uczniowie nosili specjalne czapki w barwach miasta. Były one błękitne z żółtym otokiem¹⁰¹. W Kozuchowie prężnie rozwijało się również szkolnictwo zawodowe. W roku 1922 otwarto Szkołę Rolniczą (Landwirtschaftliche Schule), która w roku 1928 przeniosła się do nowego budynku i zmieniła nazwę na Wiejską Szkołę Zawodową (Bäuerliche Werkschule). Oprócz tego w mieście funkcjonowały jeszcze Szkoła Handlowa (Kaufmännische Berufsschule)¹⁰² i Szkoła Rzemieślnicza (Gewerbliche Berufsschule)¹⁰³.

Informacji o lokalnych wydarzeniach, polityce i imprezach kulturalnych dostarczały mieszkańcom Kozuchowa dwie gazety: „Freistädter Kreisblatt: Organ für amtliche Bekanntmachungen” (1832-1914), który w omawianym okresie ukazywał się już jako „Niederschlesischer Bote. Wochenblatt für Freystadt und Umgegend”¹⁰⁴, oraz „Freystädter Kreisanzeiger” (1853-1937), później wydawany jako „Freystädter Kreisblatt”, a od roku 1920 „Freystädter Wochenblatt”¹⁰⁵. Ten ostatni reprezentował poglądy konserwatywne, periodyk „Niederschlesischer Bote” koncentrował się zaś przede wszystkim na ogłoszeniach, rozrywce i wiadomościach z regionu.

W kozuchowskiej Bibliotece Powszechnej (Volksbibliothek) mieszkańcy mogli nieodpłatnie wypożyczać książki i czasopisma¹⁰⁶. Ważną placówką kulturalną było utworzone w roku 1929 w mieście Heimatmuseum, które swoją siedzibę miało w zamku¹⁰⁷. W jego kolekcji znajdowały się bogaty zbiór starodruków, eksponaty dokumentujące historię Kozuchowa i okolicy oraz precjoza z ewangelickich i katolickich kościołów¹⁰⁸.

100 *Ibidem*.

101 *Heimatbuch des Kreises Freystadt*, red. A. Schiller, Beuthen 1925, s. 322.

102 C. Walter, *op. cit.*, s. 135.

103 *Ibidem*.

104 Gazeta ukazywała się początkowo jako tygodnik pod tytułem „Freystädter Kreisblatt”. Od R. 8, nr 21 (1839) zm. tyt.: „Kreis-Wochen-Blatt für Freistadt und Neusalz”, od R. 15, nr 29 (1846) tyt.: „Kreis-Wochen-Blatt für den gesammten Freistädter Kreis”, od R. 34 (1864) tyt.: „Freistädter Wochenblatt für Stadt und Land”, od R. 44 (1874) tyt.: „Niederschlesischer Bote Wochenblatt für Freystadt und Umgegend”. Od stycznia 1871 wyd. Alfred Radke, następnie: Georg Doeger i Ferdinand Pohl.

105 Gazeta ukazywała się początkowo pod tytułem „Freystädter Kreis-Anzeiger: Organ für conservative Interessen”. W 1863 zm. tyt.: „Freistädter Kreisblatt: Organ für amtliche Bekanntmachungen”, a od R. 68 (1920) tyt.: „Freystädter Wochenblatt: Organ für amtliche Bekanntmachungen der Stadt Freystadt”. Od R. 79 (1931) podtyt.: „Organ für amtliche Bekanntmachungen der Stadt Freystadt: Tageszeitung für Stadt und Kreis Freystadt und Nachbarkreise”.

106 C. Walter, *op. cit.*, s. 138.

107 *Ibidem*.

108 A. Schiller, *op. cit.*, s. 326-329.

Podobnie jak w Zielonej Górze, również i w Koźuchowie działały związki i stowarzyszenia stawiające sobie za cel rozwijanie i promocję kultury. W latach 1910-1945 istniały w mieście dwa Towarzystwa Śpiewacze (Männerengesangverein 1840 oraz Männerengesangverein „Concordia”)¹⁰⁹. Do roku 1919 Koźuchów odwiedzały gościnnie zespoły teatralne. Dzięki założeniu Stowarzyszenia Teatralno-Muzycznego (Theater-und Musikverein)¹¹⁰ i jego intensywnej działalności, częstotliwość wystawiania spektakli znacznie się tu zwiększyła. Dużą popularnością cieszyły się również koncerty oraz organizowane przez Uniwersytet Ludowy wykłady i gościnne odczyty¹¹¹. Propagowaniem sportu zajmowały się lokalne organizacje i stowarzyszenia. Należało do nich m.in. Towarzystwo Gimnastyczne (Ortsverband für Leibesübungen), któremu podlegały sekcje pływacka, rowerowa, gimnastyczna oraz tenisowa¹¹². Wszystkie wyżej wymienione instytucje i organizacje istotnie przyczyniały się do ożywienia życia publicznego w mieście, będąc jednocześnie świadectwem zaangażowania mieszkańców w naukowy i kulturalny rozwój Koźuchowa.

109 C. Walter, *op. cit.*, s. 137.

110 *Ibidem*.

111 *Ibidem*.

112 *Ibidem*, s. 135.

3

Fenomen kalendarza książkowego – relacja ze stanu badań

Kalendarz książkowy w dyskursie badaczy niemieckiego obszaru językowego

Pochodzące z kręgu kultury niemieckojęzycznej publikacje dotyczące kalendarzy można podzielić na dwie grupy: do pierwszej z nich należą pozycje skupiające się na odtworzeniu historii kalendarza jako instrumentu mierzenia i porządkowania czasu z kulturalno-historycznej perspektywy¹. Do drugiego zbioru można zaliczyć artykuły, monografie i przyczynki, w których kalendarz traktowany jest jako medium literackie, źródło historyczne, zjawisko kulturowe, skarbnica wiedzy krajoznawczej czy też charakterystyczny indyktor społecznych, politycznych i ekonomicznych przemian. Na przestrzeni lat ukazały się monografie, rozdziały w pracach zbiorowych i artykuły, w których wydawnictwa kalendarzowe stanowią obiekt zainteresowań przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych. Obszary badawcze autorów są różnorodne: od prób historyczno-literackich opracowań po analizę kalendarzy w ujęciu kulturoznawczym, medialno-historycznym, socjologicznym lub etnologicznym.

Jedną z cenniejszych niemieckojęzycznych prac dotyczących kalendarzy jest przyczynka Wilhelma Heinricha Riehla *Volkskalender im achtzehnten Jahrhundert*². W swej rozprawie folklorysta i historyk kultury przedstawia proces przemian, jakim uległy osiemnastowieczne kalendarze ludowe oraz analizuje ich tematykę i treść. Krytykuje również publikowane w nich konserwatywne teksty, propagowanie opartej na zabobonach i przesądach wiedzy oraz pozbawioną gustu oprawę graficzną³. Dużo miejsca poświęca roli wydawców i/lub autorów kalendarzy, tzw. kalendarzystów, oraz ich wpływowi na zadania i dystrybucję roczników.

1 Por. R. Wendorff, *Tag und Woche, Monat und Jahr: Eine Kulturgeschichte des Kalenders*, Op-laden 1993.

2 W.H. Riehl, *Volkskalender im achtzehnten Jahrhundert*, [w:] *idem, Culturstudien aus drei Jahrhunderten*, Stuttgart 1859, s. 38-56.

3 *Ibidem*.

Na użytkowe funkcje kalendarza zwraca uwagę Hans Trümpy, przedstawiając go jako niezbędny dla każdego gospodarstwa domowego poradnik, pamiętnik i rodzaj albumu⁴. Z kolei literaturoznawca i badacz literatury ludowej Rudolf Schenda, analizując szwajcarskie kalendarze ludowe, widzi w nich materiał źródłowy pozwalający na zbadanie kolektywnej mentalności danej epoki, a także na stworzenie swoistego profilu odbiorcy literatury kalendarzowej⁵.

Na uwagę zasługuje praca Wenera Faulsticha *Die bürgerliche Mediengesellschaft (1700-1830)*⁶, w której autor skupia się m.in. na kalendarzu jako nośniku kultury ludowej i mieszczańskiej. W jednym z rozdziałów wskazuje na najważniejsze różnice między almanachem a kalendarzem książkowym, jednocześnie podkreślając opinio- i kulturotwórczą rolę najpopularniejszych niemieckich almanachów literackich w XVIII wieku⁷.

Z kolei kulturoznawcze studia *Kalender und Gedächtnis: Erinnern im Rhythmus der Zeit* autorstwa Thomasa Schmidta mogą służyć za podstawę dyskusji i polemiki na temat roli kalendarza jako medium pamięci⁸. Rozważania swe kontynuuje autor w publikacji *Der Kalender und die Folgen* (2000)⁹.

Tematem licznych publikacji jest analizowany z wielu perspektyw fenomen kalendarza oświeceniowego. Refleksję nad kalendarzem jako produktem kultury popularnej w epoce oświecenia podejmuje Gerhard Petrat¹⁰. Badacz widzi w nim jedną z form komunikacji masowej. Kalendarze oświeceniowe w ujęciu lokalnym przedstawia również Katharina Masel w swej książce *Kalender und Volksaufklärung in Bayern*, akcentując znaczenie walorów poznawczych bawarskich roczników¹¹. W badaniach nad kalendarzem istotne miejsce zajmują publikacje Holgera Böninga. W licznych artykułach autor przedstawia go jako relewantny sejsmograf instytucjonalnych i politycznych zjawisk, koncentruje się na jego geografii wydawniczej, percepcji oraz oddziaływaniu

4 H. Trümpy, *Der Kalender als Haushaltungsbuch, Tagebuch und Album*, „Schweizer Volkskunde” 1979, R. 69, z. 3, s. 41-48.

5 R. Schenda, *Hinkende Botschaften: Zur Entwicklung des Schweizerischen Volkskalenders*, „Schweizerisches Archiv für Volkskunde” 1996, R. 92, z. 2, s. 161-181.

6 W. Faulstich, *Geschichte der Medien. Die bürgerliche Mediengesellschaft (1700-1830)*, t. 4, Göttingen 2002.

7 *Ibidem*, s. 158-166.

8 T. Schmidt, *Kalender und Gedächtnis. Erinnern im Rhythmus der Zeit*, Göttingen 2000.

9 *Idem*, *Der Kalender und die Folgen: Uwe Johnsons Roman „Jahrestage”; ein Beitrag zum Problem des kollektiven Gedächtnisses*, Göttingen 2000.

10 G. Petrat, *Der Kalender im Hause der Literaten und Analphabeten: seine Inanspruchnahme als Lebenshilfe vor Beginn der Aufklärung*, [w:] *Literatur und Volk im 17. Jahrhundert: Probleme populärer Kultur in Deutschland*, red. W. Brückner, P. Blickle, D. Breuer, Wiesbaden 1985, s. 701-725; *idem*, *Einem besseren Dasein zu Diensten: die Spur der Aufklärung im Medium Kalender zwischen 1700 und 1919*, München 1991.

11 K. Masel, *Kalender und Volksaufklärung in Bayern. Zur Entwicklung des Kalenderwesens 1750-1830*, St. Ottilien 1997.

społecznym, a ponadto zwraca uwagę na jego rolę w propagowaniu myśli oświeceniowej¹². Przyczynek *Volksaufklärung und Kalender*¹³ autorstwa H. Böninga to próba przedstawienia kalendarzy epoki oświecenia na wielu płaszczyznach: jako popularnej lektury dla ludu, nośników idei społecznych, naukowych i filozoficznych oraz jako źródła wiedzy i rozrywki. Opisując ich ewolucję, badacz wskazuje zarówno na ich funkcję wychowawczą, jak i zmiany zachodzące w ich treści czy formie.

Interesującą pozycją jest stanowiący część obszernej monografii artykuł Volkera Bauera *Das preussische Kalenderwesen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*¹⁴, w którym wydawnictwa kalendarzowe w dziewiętnastowiecznym państwie pruskim omówione zostały z perspektywy ekonomicznej opłacalności i funkcjonującej cenzury.

Wąsko zorientowane badania, których przedmiot stanowi kalendarz książkowy jako źródło literackie, są obszarem stosunkowo mało zgłębnionym, znajdującym się na marginesie dociekań naukowych. Almanachem jako medium literackim zainteresował się Otto Ernst Sutter. We wstępie do antologii *Aus badischen Kalendern*¹⁵ badacz kładzie nacisk na jego rolę jako księgi upowszechniającej naukę i rozrywkę. Szczególnie cenny dodatek do publikacji stanowią krótkie biografie słynnych autorek i autorów kalendarzy, m.in. Karla Ziterra, Alberta Bürklina, Emila Frommela, Hermine Willinger i innych. W roku 1929 ukazała się wydana przez Hansa Köhringa bibliografia stanowiąca zestawienie kalendarzy, almanachów i innych wydawnictw popularnych¹⁶.

Poczesne miejsce w pracach poświęconych rocznikom zajmuje historia kalendarzowa. Przykładem połączenia badań nad literaturą kalendarzową z analizą literatury modernistycznej jest artykuł Güntera Jäkela *Kalendergeschichte und kalendergeschichtliche*

12 H. Böning, *Almanache, Taschenbücher und Kalender im literarischen Leben Norddeutschlands und ihre Bedeutung für die Volksaufklärung*, [w:] *Literarische Leitmedien Almanach und Taschenbuch im kultur-wissenschaftlichen Kontext*, red. P.G. Klusmann, Y.-G. Mix, Wiesbaden 1998, s. 31-46; *idem*, *Historische Presse und ihre Leser. Studien zu Zeitungen, Zeitschriften, Intelligenzblättern und Kalendern in Nordwestdeutschland*, Bremen 2005; *idem*, *Volksaufklärung und Kalender. Zu den Anfängen der Diskussion über die Nutzung traditioneller Volkslesestoffe zur Aufklärung und zu ersten praktischen Versuchen bis 1780*, [w:] *Der Kalender als Fibel des Alltagswissens*, red. Y.-G. Mix, Tübingen 2005, s. 137-173; *idem*, *Der Kalender im Mediensystem des 17. Jahrhunderts*, [w:] *Grimmelshausen als Kalenderschriftsteller und die zeitgenössische Kalenderliteratur*, red. P. Heßelmann, Bern 2011, s. 13-32; *idem*, *Volksaufklärung und Kalender. Zu den Anfängen der Diskussion über die Nutzung traditioneller Volkslesestoffe zur Aufklärung und zu ersten praktischen Versuchen bis 1800*, [w:] *Astronomie, Literatur, Volksaufklärung. Der Schreibkalender der Frühen Neuzeit mit seinen Text- und Bildbeigaben*, red. K.D. Herbst, Bremen, Jena 2012, s. 183-200.

13 *Idem*, *Volksaufklärung und Kalender. Zu den Anfängen der Diskussion über die Nutzung traditioneller Volkslesestoffe zur Aufklärung und zu ersten praktischen Versuchen bis 1780*, „Archiv für Geschichte des Buchwesens” 2002, R. 56, s. 79-108.

14 V. Bauer, *Das preussische Kalenderwesen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*, [w:] *Kommunikation und Medien in Preußen vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*, red. B. Sösemann, Stuttgart 2002, s. 175-192.

15 O.E. Sutter, *Aus badischen Kalendern. Ein Sammelband, zusammengestellt und eingeleitet von O.E.S.*, Konstanz 1920.

16 *Bibliographie der Almanache, Kalender und Taschenbücher für die Zeit von ca. 1750-1860*, red. H. Köhring, Hamburg 1929.

*Traditionen in der DDR-Literatur*¹⁷. Wiele wartości poznawczych wnosi książka Ludwiga Rohnera *Kalendergeschichte und Kalender*¹⁸, w której autor dokonuje podsumowania istniejącego stanu wiedzy dotyczącej wydawnictw rocznikowych. W swoim obszernym studium Rohner zajmuje się dziejami i rozwojem kalendarza w poszczególnych epokach, ze szczególnym uwzględnieniem jego różnorodności. Dużo miejsca poświęca twórcom i wydawcom roczników i almanachów, zakładanym przez nich kalendarzom książkowym oraz charakterystyce i analizie historii kalendarzowej jako gatunku literackiego. Kalendarzowi i historii kalendarzowej poświęcony jest tekst Ursuli Brunold-Bigler *Kalender, Kalendergeschichte*¹⁹. Autorka skupia się zarówno na dziejach, jak i na zawartości treściowej głównie osiemnastowiecznych kalendarzy, akcentując przy tym tendencyjność i moralizatorstwo publikowanych w nich utworów literackich, których zadaniem było propagowanie pracowitego, wolnego od nałogów i uczciwego życia²⁰. *Kalendergeschichte* znajduje się również w centrum zainteresowań badawczych Jana Knopfa²¹. W swoich pracach autor analizuje nie tylko historię kalendarzową jako gatunek literacki, lecz także i sam kalendarz jako jej pierwotne medium. Na uwagę zasługuje również inny przyczynek Knopfa, zamieszczony w zbiorowej monografii *Von Almanach bis Zeitung. Ein Handbuch der Medien in Deutschland 1700-1800*²².

Rozwój kalendarza literackiego w sprecyzowanym okresie czasowym i na określonym obszarze geograficznym oraz zachodzące w nim zmiany to problematyka często podejmowana przez kulturoznawców i literaturoznawców. W roku 1979 ukazał się tekst naukowy Hartmuta Sühriga, w którym badacz podejmuje temat ewolucji dolnosaksońskich kalendarzy w XVII wieku²³. W obszernym artykule *Kalender – zur Publizistik eines Massenkommunikationsmediums vom 18. bis 20. Jahrhundert*²⁴ Sührig zajął się almanachami z obszaru północnych Niemiec, ich wydawcami, a także ukazującymi się w nich tekstami literackimi. Z perspektywy badań nad kalendarzem jako medium literackim szczególnie interesujące jest zestawienie przykładowych opowiadań w poszczególnych tomach i zwrócenie uwagi na najbardziej popularne tematy, motywy oraz

17 G. Jäkel, *Kalendergeschichte und kalendergeschichtliche Traditionen in der DDR-Literatur*, „Deutsch als Fremdsprache” 1973, z. 10, s. 18-22.

18 L. Rohner, *Kalendergeschichte und Kalender*, Wiesbaden 1978.

19 U. Brunold-Bigler, *Kalender, Kalendergeschichte*, [w:] *Enzyklopädie des Märchens*, t. 7, red. R.W. Brednich, Berlin-New York 1993, kol. 861-878.

20 *Ibidem*, kol. 865.

21 J. Knopf, *Geschichte zur Geschichten. Kritische tradition des „Volkstümlichen” in den Kalendergeschichten Hebels und Brechts*, Stuttgart 1973; *idem*, *Die deutsche Kalendergeschichte*, Frankfurt am Main 1983.

22 *Idem*, *Kalender*, [w:] *Von Almanach bis Zeitung. Ein Handbuch der Medien in Deutschland 1700-1800*, red. E. Fischer, W. Haefs, Y.-G. Mix, München 1999, s. 121-136.

23 H. Sührig, *Die Entwicklung der niedersächsischen Kalender im 17. Jahrhundert*, „Archiv für Geschichte des Buchwesens” 1979, t. 20, kol. 329-794.

24 *Idem*, *Kalender – zur Publizistik eines Massenkommunikationsmediums vom 18. bis 20. Jahrhundert*, „Archiv für Geschichte des Buchwesens” 1981, t. 22, kol. 207-255.

cechy wspólne z historią kalendarzową. Trzysta lat historii wiedeńskich almanachów zamknął w swych rozważaniach Joseph Seethaler w opublikowanym w 1985 roku artykule *Das Wiener Kalenderwesen des 15. bis 17. Jahrhunderts*²⁵. Ewolucję rocznika pod względem treści i formy na przestrzeni pięciu wieków opisują w przyczynku *Zeitweiser, Ratgeber, Geschichtenerzähler. Der Funktionswandel des Mediums Kalender in fünf Jahrhunderten* Hans-Friedrich Foltin i Britta Schirrmeister²⁶. Przedstawiając kalendarze w poszczególnych epokach, badacze koncentrują się na ukazaniu ich zróżnicowanych funkcji. Jednocześnie wskazują na różnorodności rodzajów i tytułów oraz prezentują sylwetki ich wybranych twórców i współpracujących z nimi literatów. Artykuł stanowi również refleksję nad rolą kalendarzy książkowych w kształtowaniu kultury czytelniczej.

Interdyscyplinarne perspektywy badań przyniosły wiele publikacji, które stanowią próbę wyznaczania nowych ram postrzegania literatury kalendarzowej oraz są otwarte na pytania różnych dziedzin wiedzy. Wyróżniającym się na tej niwie jest niemiecki literaturoznawca i komparatysta York-Gothart Mix jako (współ)wydawca lub autor licznych monografii i opracowań naukowych. Redagowane przez niego pozycje stanowią ważny przyczynek do współczesnych dociekań nad strukturą, tematyką i funkcją kalendarzy²⁷. Tom *Der Kalender als Fibel des Alltagswissens*²⁸ zajmuje się popularnymi kalendarzami literackimi jako przedmiotem etnologicznego, literaturoznawczego i kulturoznawczego dyskursu. Z nowszych opracowań na uwagę zasługuje artykuł Susanne Greilich *Medienwandel und Literalisierung. Funktionszusammenhänge zwischen Presse und Kalenderliteratur der Frühmoderne*²⁹ pochodzący ze zbiorowej pracy *Medien der Literatur: Vom Almanach zur Hyperfiction*. Autorka przygląda się popularnym kalendarzom, almanachom, jak również zależnościom pomiędzy rozwijającą się prasą

25 J. Seethaler, *Das Wiener Kalenderwesen des 15. bis 17. Jahrhunderts*, „Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien” 1985, t. 41, s. 62-112.

26 H.F. Foltin, B. Schirrmeister, *Zeitweiser, Ratgeber, Geschichtenerzähler. Der Funktionswandel des Mediums Kalender in fünf Jahrhunderten*, [w:] *Lesekultur. Populäre Lesestoffe von Gutenberg bis zum Internet*, red. P. Bohnsack, H.F. Foltin, Marburg 1999, s. 29-42.

27 Y.-G. Mix, *Die deutschen Musenalmanache des 18. Jahrhunderts*, München 1987; *idem*, *So interessant, „wie die größten Elephanten der Literatur...“? deutschsprachige Almanache und Taschenbücher zwischen Rokoko und Vormärz. Probleme und Perspektiven der Forschung*, „Leipziger Jahrbuch zur Buchgeschichte” 1991, t. 1, s. 241-248; *idem*, *Almanach- und Taschenbuchkultur des 18. und 19. Jahrhunderts*, Wiesbaden 1996; *Literarische Leitmedien: Almanach und Taschenbuch im kulturwissenschaftlichen Kontext*, red. G. Klusmann, Y.-G. Mix, Wiesbaden 1998; *Populäre Kalender im vorindustriellen Europa: Der „Hinkende Bote“/„Messenger boiteux“*, *Kulturwissenschaftliche Analysen und bibliographisches Repertorium*, red. S. Greilich, Y.-G. Mix, Berlin-New York 2006; Y.-G. Mix, *Deutsch-amerikanische Kalender des 18. und 19. Jahrhunderts / German-American Almanacs of the 18th and 19th Centuries. Bibliographie und Kommentar / Bibliography and Commentary*, Berlin 2012.

28 *Der Kalender als Fibel des Alltagswissens, Interkulturalität und populäre Aufklärung im 18. und 19. Jahrhundert*, red. Y.-G. Mix, Tübingen 2005.

29 S. Greilich, *Medienwandel und Literalisierung. Funktionszusammenhänge zwischen Presse und Kalenderliteratur der Frühmoderne*, [w:] *Medien der Literatur. Vom Almanach zur Hyperfiction. Stationen einer Mediengeschichte der Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, red. J. Mecke, Bielefeld 2011, s. 29-48.

a literaturą kalendarzową w okresie wczesnego modernizmu. Ważną pozycją naukową jest książka Alexandra Honolda *Die Zeit schreiben. Jahreszeiten, Uhren und Kalender als Taktgeber der Literatur*³⁰. W centrum zainteresowań autora znajduje się czas w tekstach literackich oraz związane ze sposobami jego mierzenia tworzywa i motywy. Również kalendarz i historia kalendarzowa zostały przez Honolda obszernie omówione na przykładzie twórczości współredaktora, a po roku 1809 jedynego redaktora kalendarza luterańskiego dla Badenii – „Der Rheinländischen Hausfreund” – Johanna Petera Hebbla. Honold analizuje utwory opublikowane przez Hebbla zarówno jako urozmaicone tematycznie opowieści, jak również jako zawierające refleksję nad człowiekiem i jego postrzeganiem świata oraz czasu teksty, które ze względu na charakterystyczną strukturę i motywy nierozzerwalnie związane są z kalendarzem. Z kolei Bianca Wayers koncentruje się w swym artykule *Kalender*³¹ na ewolucji i znaczeniu kalendarza jako medium literackiej komunikacji.

Przedstawiony wyżej stan badań nad kalendarzem i piśmiennictwem kalendarzowym nie jest kompletny i nie oddaje pełnego obrazu analizowanego zjawiska. Duża rozpiętość tematyczna oraz interdyscyplinarność prac uświadamiają, że współczesne nauki humanistyczne nie wyczerpały jeszcze całej problematyki dotyczącej kalendarzy, sposobów ich analizy i klasyfikacji. Wciąż jeszcze istnieje wiele kwestii związanych ze wspomnianą tematyką i wiele pytań, które wymagają odpowiedzi.

Śląski kalendarz książkowy jako przedmiot polskich i niemieckich badań naukowych

Ze względu na kulturowy koloryt i językowe zróżnicowanie Śląska, należy pochylić się zarówno nad niemieckimi, jak i polskimi pracami badawczymi dotyczącymi kalendarzy wydawanych w latach 1911-1941 na tym obszarze³². Przeanalizowana dla potrzeb niniejszej monografii literatura naukowa z kręgu niemieckiego obszaru językowego zawiera stosunkowo niewielką liczbę publikacji odnoszących się do śląskich roczników. Również niewiele jest prac popularnonaukowych. Cennym dziełem jest sporządzona przez Herberta Riestera bibliografia śląskich periodyków, obejmująca również kalendarze³³. Bernhard Gröschel natomiast nie zalicza kalendarzy do czasopism, co

30 A. Honold, *Die Zeit schreiben. Jahreszeiten, Uhren und Kalender als Taktgeber der Literatur*, Basel 2013.

31 B. Wayers, *Kalender*, [w:] *Handbuch der Medien der Literatur*, red. N. Binczek, T. Dembeck, J. Schäfer, Berlin-Boston 2013, s. 317-322.

32 Kalendarze w języku czeskim, ukazujące się na terenie Śląska nie będą uwzględnione w badaniach.

33 H. Rister, *Schlesische Periodica und Serien: ein Beitrag zu einem Verzeichnis deutscher, polnischer, tschechischer und wendischer (sorbischer) Adreßbücher, Almanache, Berichte, Jahrbücher, Kalender, Schriftenreihen, Schulschriften, Zeitschriften und Zeitungen über Schlesien und seine Grenzgebiete*, Wiesbaden 1975.

zaowocowało pominięciem tej grupy w obszernej pracy *Die Presse Oberschlesiens von den Anfängen bis zum Jahre 1945: Dokumentation und Strukturbeschreibung*³⁴. Kalendarzy jako nośników literatury nie uwzględnił również w swej monumentalnej trzytomowej monografii Arno Lubos³⁵.

O górnośląskich kalendarzach i ich współpracy z popularnym periodykiem „Der Oberschlesier” traktuje krótki, anonimowy przyczynek zamieszczony w krajoznawczym czasopiśmie „Aus dem Chelmer Lande” z 1928 roku³⁶. Śląskie roczniki ujęte jako pełniące funkcję nośników kultury pamięci książki ojczyźniane (Heimatbücher) omawia w swej monografii Ulrike Frede³⁷. Z kręgu pozycji popularnonaukowych na uwagę zasługuje wydana pośmiertnie praca urodzonego w roku 1888 w Cieszanowicach (Tscheschdorf) poety ojczyźnianego i regionalisty Heinricha Spillera zatytułowana *Mein Heimatdorf und seine Umgebung*³⁸. W jednym z przyczynków, przedstawiając lokalnych twórców gwarowych, pisarz wymienia wieloletnich redaktorów i wydawców popularnego śląskiego kalendarza „Der gemittliche Schläsinger”, Maxa Heinzela i Roberta Sabela³⁹, oraz nauczyciela Roberta Kargera, który założył ukazujący się w Kłodzku kalendarz gwarowy „Guda Obend”⁴⁰.

Stosunkowo skromny stan badań niemieckojęzycznych odnoszących się do ukazujących się na Śląsku kalendarzy pozwala na stwierdzenie, iż tylko niewielu naukowców skupiło się na ich specyfice. Przedstawiciele różnych dziedzin naukowych zajmuje przede wszystkim fenomen kalendarza w ujęciu uniwersalnym lub/i interdyscyplinarnym, względnie preferowane są przez nich inne niż Śląsk regiony kulturowe.

Jeśli chodzi o polskie prace badawcze, oprócz monografii i opracowań zajmujących się kompleksowym ujęciem omawianego fenomenu, by wymienić tylko takie tytuły, jak *Polskie kalendarze XIX wieku*⁴¹ Ireny Turowskiej-Bar, przyczynek Ewy Ihnatowicz *Kalendarze z połowy XIX wieku jako źródło do badań literackich – „Kalendarz Ungra”*⁴²

34 *Die Presse Oberschlesiens von den Anfängen bis zum Jahre 1945: Dokumentation und Strukturbeschreibung. Mit einem Vorw. von Gerhard W. Wittkämper*, red. B. Gröschel, Berlin 1993.

35 A. Lubos, *Geschichte der Literatur Schlesiens*, München, t. 1 – 1960, t. 2 – 1967, t. 3 – 1974.

36 *Die Zusammenarbeit der oberschlesischen Heimatblätter und Kalender mit der Monatsschrift „Der Oberschlesier”*, „Aus dem Chelmer Lande” 1828, R. 4, s. 3.

37 U. Frede, „Unvergessene Heimat”. *Schlesien: eine exemplarische Untersuchung des ostdeutschen Heimatbuches als Medium und Quelle spezifischer Erinnerungskultur. Schriftenreihe der Kommission für deutsche und osteuropäische Volkskunde in der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde*, t. 88, Marburg 2004.

38 H. Spiller, *Mein Heimatdorf und seine Umgebung, Heinrich-Spiller Werkausgabe*, t. 3, Norderstedt 2015.

39 *Ibidem*, s. 333.

40 *Ibidem*, s. 335.

41 Por. I. Turowska-Bar, *Polskie kalendarze XIX wieku*, Łódź 1967.

42 Por. E. Ihnatowicz, *Kalendarze z połowy XIX wieku jako źródło do badań literackich – „Kalendarz Ungra”*, [w:] *Problemy literatury polskiej okresu pozytywizmu*, seria 2, red. E. Jankowski, J. Kulczycka-Saloni, Wrocław 1983, s. 227-242.

czy też obszerną monografię Ewy Wójcik, będącą próbą całościowego ukazania roli i specyfiki wydawnictw kalendarzowych w Polsce w latach 1918-1939⁴³, pojawiają się opracowania (głównie w ujęciu historycznym, bibliograficznym i popularnonaukowym), zajmujące się almanachami związanymi z poszczególnymi miejscowościami i regionami⁴⁴. Śląsk reprezentowany jest przez wiele publikacji, w których wydawnictwa kalendarzowe analizowane są na wielu płaszczyznach.

Polskie kalendarze na Śląsku w ujęciu bibliograficznym przedstawia Janina Woźnicka⁴⁵. Do obszaru zainteresowań badaczki należą również dziewiętnastowieczne śląskie kalendarze książkowe na tle wydawnictw prasowych⁴⁶. Zestawienie roczników wydanych od roku 1716 na Górnym i Dolnym Śląsku oraz na Śląsku Cieszyńskim zawiera obszerna bibliografia autorstwa Władysława i Wojciecha Chojnackich⁴⁷. Polskie kalendarze książkowe jako znaczące dla rozwoju śląskiego piśmiennictwa wydawnictwa wielofunkcyjne, stanowiące „bardzo ważne źródło do poznawania historii kultury”⁴⁸ oraz jako „najchętniej czytan[e] i kupowan[e] przez ludność miejscową książk[i]”⁴⁹ przedstawiają Krystyna Kossakowska-Jarosz oraz Maria Kalczyńska. Informacje o oświeceniowych kalendarzach przeznaczonych dla polsko- i niemieckojęzycznego odbiorcy można znaleźć w artykule Andrzeja Syroki *Kalendarze śląskie XVII-XVIII wieku*⁵⁰. W innych pracach autor bada je pod kątem przekazywanej przez nie konkretnej wiedzy⁵¹. Analizą niemieckich wydawnictw kalendarzowych z obszaru Dolnego

43 Por. E. Wójcik, *Kalendarze dwudziestolecia międzywojennego (dzieje i problemy literatury i kultury, bibliografia)*, Kraków 2000.

44 Por. S. Ciepłowski, *Varsaviana w kalendarzach warszawskich 1738-1939*, „Almanach Muzealny” 1997, nr 1, s. 179-197; W. Salwińska, *Kalendarze wileńskie w latach 1905-1915*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historicolitteraria” 2002, nr 2, s. 179-187. Por. także M. Gołota-Majewska, *Kalendarze pomorskie ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, „Toruńskie Studia Biblioteczne” 2009, nr 2 (3), s. 69-80; M. Skalska, *Kontinuität im Wandel der Zeit. Deutsches Kalenderschrifttum um die Wende zum 20. Jahrhundert in der Provinz Posen*, „Studia Germanica Posnaniensia” 2013, z. XXXIV, s. 9-25.

45 J. Woźnicka, *Materiały do bibliografii polskich kalendarzy na Śląsku od Wiosny Ludów do powstań śląskich. Kalendarze Cieszyńskie*, „Zaranie Śląskie” 1966, z. 1, s. 115-121.

46 *Eadem*, *O dawnych kalendarzach śląskich*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1965, R. 10, nr 1-2, s. 43-65.

47 Por. W[ładysław], Chojnacki, W[o]jciech Chojnacki, *Bibliografia kalendarzy wydanych w języku polskim poza granicami Polski od roku 1716 (Mazury, Śląsk Górny i Dolny oraz Śląsk Cieszyński)*, Wrocław 1986.

48 Por. K. Kossakowska-Jarosz, *O kalendarzach górnośląskich z perspektywy dwustulecia prasy śląskiej*, [w:] *200 lat prasy polskiej na Śląsku. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w Opolu 12 i 13 grudnia 1989 r.*, red. J. Glensk, Opole 1992, s. 174-179, tutaj, s. 178.

49 M. Kalczyńska, *Książka polska w profilu edytorskim wydawnictwa prasowego „Gazety Opolskiej” 1890-1923*, [w:] *Książka polska na Śląsku w latach 1900-1922. Zarys problematyki*, red. M. Pawłowiczowa, Katowice 1994, s. 60-75, tutaj, s. 67.

50 A. Syroka, *Kalendarze śląskie XVII-XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1996, t. 41, nr 2, s. 7-24.

51 *Idem*, *Kościół katolicki w świetle kalendarzy śląskich w XVIII w.*, „Sobótka” 1984, nr 4, s. 631-634; *idem*, *Problematyka medyczna w śląskich kalendarzach z XVII i XVIII wieku*, „Medycyna Nowożytna”

i Górnego Śląska zajmuje się Anna Gondek⁵². Autorka koncentruje się na strukturze, treści, rodzajach, a także okresach ukazywania się poszczególnych almanachów, traktując je w pierwszej kolejności jako „formę literacką”⁵³, a zarazem „zbiór określonych typów tekstów, posiadających specyficzne zadania komunikacyjne, wyróżniających się charakterystyczną formą i treścią”⁵⁴. Interesujące informacje na temat specyfiki śląskich niemieckojęzycznych kalendarzy z XIX i pierwszej połowy XX wieku można znaleźć w artykule Ewy Olszowy *Niemieckojęzyczne czasopisma wydane na Śląsku do 1945 r. w zbiorach Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*⁵⁵. Główny przedmiot zainteresowania autorki to „prasa religijna wydawana przez organy kościelne, czasopisma historyczne wydawane przez towarzystwa historyczne lub dotyczące dziejów regionu, periodyki o treści społeczno-kulturalnej, prasa urzędowa zainicjowana przez lokalne urzędy oraz kalendarze wydawane przez rozmaite instytucje”⁵⁶. Kierując uwagę na niemieckojęzyczne kalendarze, Ewa Olszowy przedstawia charakterystyczne cechy ich formy wydawniczej i struktury wewnętrznej oraz poddaje ocenie zawartość merytoryczną omawianych roczników. Badaczka zwraca również uwagę na kalendarze ojczyzniane wydawane w latach drugiej wojny światowej przez niemieckie urzędy powiatowe.

Duży zbiór zorientowanych terytorialnie prac dotyczy ruchu kalendarzowego na Górnym Śląsku. Publikacją o cennych walorach poznawczych jest praca Zofii Gorgoń *Polskie Kalendarze na Górnym Śląsku*⁵⁷, będąca omówieniem wydawnictw rocznikowych okresu międzywojnia. Tym obszarem zajęła się również wspomniana już wcześniej Krystyna Kossakowska-Jarosz w monografii *Polskie kalendarze powszechnie na Górnym Śląsku*⁵⁸. Uzupełnienie dociekań naukowych opolskiej badaczki stanowi kolejna jej praca, *Polskie kalendarze górnośląskie: szkic monograficzny*⁵⁹, w której autorka podkreśla szeroką (przede wszystkim wychowawczą i kształcącą) płaszczyznę oddziaływania polskojęzycznych almanachów funkcjonujących jako „środek edukacji moralnej, etnicznej i cywilizacyjnej”⁶⁰ oraz ich konstytutywną zasługę: „umożliwienie czytania rozległym

1995, t. 2, nr 1, s. 49-69; *idem*, *Schlesische Kalender als Forschungsquelle über die Medikalisierung des Gesundheitsbewusstseins in Schlesien in der Neuzeit*, [w:] *Schreibkalender und ihre Autoren in Mittel-, Ost- und Ostmitteleuropa (1540-1850)*, red. K.D. Herbst, W. Greiling, Bremen 2018, s. 281-318.

52 A. Gondek, *Śląskie kalendarze w zbiorach wrocławskiej Biblioteki Uniwersyteckiej*, „Silesia Philologica: I Kongres Germanistyki Wrocławskiej” 2001, nr 2386, s. 383-394.

53 *Ibidem*, s. 383.

54 *Ibidem*, s. 384.

55 E. Olszowy, *Niemieckojęzyczne czasopisma wydane na Śląsku do 1945 r. w zbiorach Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2006, nr 39/1, s. 178-190.

56 *Ibidem*, s. 179.

57 Z. Gorgoń, *Polskie Kalendarze na Górnym Śląsku*, „Roczniki Biblioteczne” 1965, z. 1, s. 299-368.

58 Por. K. Kossakowska-Jarosz, *Polskie kalendarze powszechnie na Górnym Śląsku*, Opole 1987.

59 *Eadem*, *Polskie kalendarze górnośląskie: szkic monograficzny*, Opole 1994.

60 *Ibidem*, s. 96.

křęgom ludności rodzimej w mowie ojczystej [...]”⁶¹. Badaczka zwraca również uwagę na obecność ukazujących się masowo niemal w każdym powiecie na Śląsku niemieckich kalendarzy ojczyźnianych, tak zwanych Heimatkalenderów⁶², stanowiących istotną konkurencję dla polskich wydawnictw.

Niewielka grupa artykułów skupia się na konkretnych tytułach. W tym miejscu wymienić można prace Natalii Południak. W przyczynku *Wałbrzyski kalendarz regionalny „Schlesischer Bergland-Kalender” (1928-1942) jako źródło do badań folklorystycznych i historycznych*⁶³ autorka przedstawia rocznik jako bazę źródłową dla historyków i etnografów. Głównym motywem kolejnego jej artykułu są niemieckojęzyczne kalendarze jako narzędzie narodowosocjalistycznej propagandy⁶⁴. Autorka dokonuje w nim analizy wybranych tekstów ideologicznych zamieszczonych w wałbrzyskim roczniku „Schlesischer Bergland-Kalender”. Śląski kalendarz jako narzędzie systemu totalitarnego III Rzeszy jest przedmiotem artykułu Jana Iluka *Heimatkalender des Beskidenkreises Saybusch (1941) im Dienst der nationalsozialistischen Propaganda*⁶⁵, w którym autor bada cechy żywieckiego kalendarza ojczyźnianego konstytuujące rocznik jako nośnik ideologii *Blut-und-Boden*.

Wyżej wymienione publikacje wskazują różnicowane podejścia badawcze do wydawanych na Śląsku kalendarzy literackich oraz dążenie do ustalenia ich pozycji i kierunków rozwoju oraz ich obiektywnego wartościowania.

⁶¹ *Ibidem*, s. 97.

⁶² *Ibidem*, s. 56.

⁶³ N. Południak, *Wałbrzyski kalendarz regionalny „Schlesischer Bergland-Kalender” (1928-1942) jako źródło do badań folklorystycznych i historycznych*, [w:] *Wałbrzych i literatura. Historia kultury literackiej i współczesność*, red. S. Bielawska, W. Browarny, Wałbrzych 2014, s. 39-62.

⁶⁴ *Eadem*, *Propaganda narodowosocjalistyczna na łamach wałbrzyskiego kalendarza powszechnego „Schlesischer Bergland-Kalender”*, „Orbis Linguarum” 2018, nr 52, s. 59-71.

⁶⁵ J. Iluk, *Heimatkalender des Beskidenkreises Saybusch (1941) im Dienst der nationalsozialistische Propaganda*, „Germanica Wratislaviensia” 2014, nr 139, s. 165-181.

4

„Grünberger Hauskalender”

„Grünberger Hauskalender” w krajobrazie wydawnictw kalendarzowych na Śląsku

„Grünberger Hauskalender” jako kalendarz śląski powiązany był z określoną przestrzenią kulturową stanowiącą specyficzną konstelację wydawnictw kalendarzowych, które ze sobą konkurowały, wzorowały się na sobie, wzajemnie zapożyczały tematy i pomysły, a nawet przedrukowywały od siebie teksty. Wydawnictwa te łączyło wspólne terytorium, na którym się ukazywały. Mimo nierzadko daleko posuniętej specjalizacji i ukierunkowania na określoną problematykę, wszystkie mniej lub bardziej starały się zaakcentować fenomen kultury regionu. W omawianym w niniejszych rozważaniach okresie pozycja kalendarzy, zarówno jako medium literackiego, jak i publicystyczno-informacyjnego, stanowiła na śląskim rynku wydawniczym odbicie ogólnej tendencji dotyczącej popytu na tego rodzaju publikacje. W związku z rosnącą konkurencją ze strony tanich czasopism oraz (od lat trzydziestych XX wieku) dostępem do mediów masowej komunikacji, takich jak na przykład radio, popularność wydawnictw kalendarzowych spadła w porównaniu z okresem ich największego rozwoju, czyli wiekiem XIX. Niemniej jednak do zakończenia pierwszej wojny światowej ich sytuacja była stabilna i nadal znajdowały one czytelników. Wydawcy starali się zachęcić swych klientów, nadając rocznikom konkretny profil. Dzięki szeroko posuniętej specjalizacji almanachy skierowane były do określonych kręgów odbiorców. Jako przykład mogą posłużyć tu wspierające i promujące inicjatywy kulturalne na szczeblu lokalnym kalendarze ojczyzniane, kalendarze redagowane w lokalnych odmianach śląskiego dialektu czy też almanachy przeznaczone dla określonej grupy zawodowej lub wyznaniowej.

Niemieckojęzyczne kalendarze wyznaniowe, bez względu na to czy ewangelickie, czy też katolickie, propagowały doktryny chrześcijańskie, uniwersalne wartości etyczne oraz idee pracy i samodoskonalenia. Obfitowały w pobożne myśli i sentencje, umoralniające przypowieści oraz relacje dotyczące pracy Kościoła. Do grupy katolickich kalendarzy religijnych należał m.in. „Katholischer Kirchenkalender für die kathol.

Pfarrgemeinde Schweidnitz”¹, dla śląskiej ludności ewangelickiej przeznaczony był m.in. wydawany w latach 1925-1941 przez Evangelischer Presseverband für Schlesien „Schlesischer evangelischer Volks-Kalender”². Interesujący przykład dwujęzycznego almanachu stanowił ukazujący się w Katowicach latach 1931-1940 „Kalendarz Franciszkański”, którego niemiecki odpowiednik nosił tytuł „Sankt Franziskus Kalender”³.

Z kolei ściśle związane z określonym regionem lub miejscowością tzw. kalendarze ojczyzniane ukazywały się na terenie całego Śląska, by wymienić takie tytuły, jak „Heimatkalender des Kreises Rybnik”⁴, „Brieger Heimatkalender: Jahrbuch für d. Stadt- u. Landkreis Brieg u. d. Nachbargebiete”⁵ czy też „Heimatkalender für den Kreis Kreuzburg”⁶. Lata 1939-1945 to okres, w myśl idei *Gleichschaltung*⁷ większość lokalnych wydawców, zwykle stowarzyszeń i organizacji, zastąpiły dwa centralne wydawnictwa: Schlesien-Verlag oraz Gauverlag NS-Schlesien. Żywoć śląskich kalendarzy ojczyznianych, ukazujących się w druku w trakcie drugiej wojny światowej pod patronatem tych oficyn wydawniczych, był zazwyczaj bardzo krótki i nie przekraczał czterech lat, o czym świadczą takie przykładowe pozycje, jak „Heimatkalender für Guhrau, Fraustadt, Steinau, Wohlau und die angrenzenden Ostgebiete”⁸, „Heimatkalender des Kreises Kattowitz und der Städte Kattowitz u. Königshütte”⁹, „Heimatkalender des Kreises Bielitz”¹⁰, „Heimatkalender für den Kreis Sprottau”¹¹ czy też „Heimatkalender für den Stadt- und Landkreis Glogau”¹². Kalendarze ojczyzniane, w szczególności te, które powstały po roku 1933, stały się w mniejszym lub większym stopniu tubą propagandową

1 Zachował się jedynie egzemplarz na rok 1930.

2 „Schlesischer evangelischer Volks-Kalender”, Berlin-Steglitz, Breslau 1925-1941.

3 E. Olszowy, *Niemiekojęzyczne czasopisma wydane na Śląsku do 1945 r. w zbiorach Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2006, nr 39/1, s. 178-190, tutaj s. 185.

4 „Heimatkalender des Kreises Rybnik herausgegeben vom Landrat des Kreises Rybnik”, Breslau, R. 1, 1941-1942.

5 „Brieger Heimatkalender: Jahrbuch für d. Stadt- u. Landkreis Brieg u. d. Nachbargebiete”, Brieg-Breslau, R. 1 (1925)-R. 4 (1928).

6 „Heimatkalender für den Kreis Kreuzburg auf das Jahr .../im Auftr. d. Arbeitsgemeinschaft für Heimatpflege begr. u. hrsg.”, R. 1 (1925)-R. 5 (1929), kont. „Heimatkalender des Kreises Kreuzburg, Oberschlesien. Arbeitsgemeinschaft für Heimatpflege im Kreise Kreuzburg, Oberschl. Kreuzburg: Arbeitsgem”, R. 6 (1930)-R. 17 (1941).

7 Wprowadzone przez ministra sprawiedliwości Rzeszy Franza Gürtnera pojęcie *Gleichschaltung* oznaczało ujednolicenie obszarów życia społecznego, politycznego, instytucjonalnego i kulturalnego oraz podporządkowanie ich narodowosocjalistycznej ideologii; por. C. Schmitz-Berning, *Vokabular des Nationalsozialismus*, Berlin 2000, s. 277-280.

8 „Heimatkalender für Guhrau, Fraustadt, Steinau, Wohlau und die angrenzenden Ostgebiete”, Breslau 1940-1941.

9 „Heimatkalender des Kreises Kattowitz und der Städte Kattowitz u. Königshütte”, Breslau, 1941 (1940)-1942 (1941)-(?).

10 „Heimatkalender des Kreises Bielitz/hrsg. vom Landrat des Kreises Bielitz”, Breslau, 1. 1941-2. 1942.

11 „Heimatkalender für den Kreis Sprottau”, Breslau, 1937(1936)-1942 (1941).

12 „Heimatkalender für den Stadt- und Landkreis Glogau”, Glogau 1937-1942.

dla narodowosocjalistycznego reżimu, publikując odezwy, artykuły oraz teksty literackie ukierunkowane na kreowanie nazistowskiego obrazu świata.

Ważną grupą odbiorców kalendarzy były rodziny, dla których almanachy miały stanowić ulubioną i rokrocznie wyczekiwaną lekturę. Przykładem rocznika, którego treści dopasowane były zarówno do dorosłych, jak i dziecięcych czytelników, jest „Illustrator. Schlesischer Familien-Kalender”, wydawany w latach 1913-1920 we Wrocławiu przez oficynę Gerharda Kaufmanna¹³.

Kalendarze stanowiły również dodatki do lokalnych czasopism i nierzadko traktowane były jako swego rodzaju bonus dla prenumeratorów. Pod koniec roku w periodykach pojawiały się reklamy zachęcające potencjalnych klientów do kupna określonego kalendarza. Do związanych z czasopismami almanachów należały m.in. „Kalender des Luebener Stadtblattes” (1910-1915) czy też rocznik dodany w roku 1928 do wrocławskiego kobiecego czasopisma „Breslauer Hausfrau”¹⁴.

Znaczna grupa śląskich almanachów miała bogatą, sięgającą XIX stulecia tradycję wydawniczą. Słynnym i najpopularniejszym periodykiem był „Der gemittliche Schläsinger. Kalender für die Provinz Schlesien”¹⁵. Założony w roku 1883 przez Maxa Heinzela i wydawany w oficynie Roberta Sabela w Świdnicy aż do roku 1942, zawierał wiele tekstów w odmianach śląskiego dialektu¹⁶, przyczynków etnograficznych i utworów literackich. Do jego współpracowników należeli m.in. Philo vom Walde, Paul Keller, Robert Sabel, Hermann Bauch czy Ernst Schenke. Max Heinzel był również założycielem i redaktorem ukazującego się w świdnickiej oficynie księgarza Ludwika Heegego aż do roku 1926 rocznika dla całej rodziny „Allgemeiner Familien-Kalender”. Powstała 27 lipca 1832 roku w Świdnicy, a w 1878 roku przejęta przez Oskara Güntzla firma księgarsko-wydawnicza L. Heege (później Schlesierverlag L. Heege) należała do jednych z najlepiej prosperujących i znanych wydawnictw na terenie Śląska¹⁷. Oprócz pozycji książkowych i czasopism, firma publikowała również kalendarze, wśród których, oprócz wspomnianego już „Allgemeiner Familien-Kalender”, znajdowały się takie tytuły, jak „Allgemeiner Haus-Kalender”¹⁸, „Kreiskalender Neumarkt (Schles.)”¹⁹, „Heimatkalender des Kreises Falkenberg”²⁰ i wreszcie „Schlesierjugend: Ein Kalender

13 „Illustrator. Schlesischer Familien-Kalender auf d. Jahr...”, Breslau 1913-1920.

14 Por. A. Gondek, *op. cit.*, s. 387.

15 „Der gemittliche Schläsinger. Kalender für die Provinz Schlesien. Mit einem Jahrmarkts-Verzeichnis für Schlesien, Posen, Brandenburg, Pommern, Ost- und Westpreussen”, Schweidnitz 1913-1942.

16 H. Spiller, *op. cit.*, s. 333.

17 R. Macioszek, *Ludwig Heege – Życie i działalność w Świdnicy*, <http://um.swidnica.pl/media/Encyklopedia/cz%20II/cz%20I.pdf> [dostęp: 15.07.2020].

18 „Allgemeiner Haus-Kalender”, Schweidnitz 1887-1921.

19 „Kreiskalender Neumarkt”, Neumarkt i. Schles, Schweidnitz 1927 (1926)-1941 (1940).

20 „Heimatkalender des Kreises Falkenberg”, Schweidnitz 1926-1938.

f.d. heranwachsenden Söhne u. Töchter d. Schläsing”²¹, który ukazał się tylko jako pierwszy i jedyny tom.

Wiele kalendarzy odznaczało się uniwersalnością, co wynikało z intencji, by były czytane przez odbiorców z całego Śląska. Dla wszystkich mieszkańców tego regionu przeznaczone były: „Schlesischer Kalender”²², wychodzący w latach dwudziestych XX wieku w Lipsku „Schlesischer Heimatkalender”²³, wrocławski „Schlesischer Heimatkalender: der Kalender der schlesischen Familie”²⁴ czy też rocznik „Aus deutscher Heimat: Kalender für Deutschen Böhmens, Mährens u. Schlesiens”²⁵. Na uwagę zasługuje „Schlesischer Bauernkalender”²⁶, który kontynuował tradycje kalendarza ludowego.

Należy podkreślić, że do roku 1918 na terenie zróżnicowanego etnicznie Górnego Śląska istniały również polskojęzyczne wydawnictwa rocznikowe. Książkowe kalendarze ludowe miały przede wszystkim na celu krzewienie i utrzymanie polskości, a podczas powstań śląskich i plebiscytu w roku 1921 pełniły funkcje agitacyjne. Przykładem może tu być ukazujący się od końca XIX stulecia w Siemianowicach-Laurahucie (*Królewskiej Hucie*) „Kalendarz Ludowy Ilustrowany Opracowany przez Górnoszlązaków”²⁷, wydawany nakładem i drukiem Józefa Pramora. Po przyłączeniu części wspomnianego regionu do Polski, w nowopowstałym województwie śląskim kontynuowano wydawanie kalendarzy. Powstawały nowe tytuły, jak również nadal drukowano almanachy, których początki sięgały jeszcze XIX wieku. Należały do nich ukazujący się w latach 1870-1932 „Katolik. Kalendarz Górnio-Szląski”²⁸ i rozpowszechniany w Mikołowie w latach 1884-1939 „Kalendarz Marjański”²⁹. W samych tylko Katowicach w okresie dwudziestolecia międzywojennego ukazywało się osiemnaście pozycji kalendarzowych³⁰. Również w Opolu publikowane były polskie tytuły, jak na przykład kalendarz „Opolanin” (potem „Staropolanin”) ukazujący się z przerwami w latach 1896-1914, dodatek do polskojęzycznej „Gazety Opolskiej”³¹, którego początkowym wydawcą był Bronisław Koraszewski.

21 „Schlesierjugend: Ein Kalender f. d. heranwachsenden Söhne u. Töchter d. Schläsing”, Schweidnitz, udokumentowane: R. 1, 1925 (1924).

22 „Schlesischer Kalender”, Kattowitz-Breslau-Berlin, udokumentowane: 1908-1915.

23 „Schlesischer Heimatkalender. Jahrbuch der schlesischen Heimatpflege. Ein Heimatbuch für jedermann”, Leipzig, udokumentowane: 1924-1925.

24 „Schlesischer Heimatkalender: der Kalender der schlesischen Familie”, Breslau 1939-1940.

25 „Aus deutscher Heimat: Kalender für Deutschen Böhmens, Mährens u. Schlesiens”, Olbersdorf Schles. 1920.

26 „Schlesischer Bauernkalender: für das Jahr..”, Schweidnitz, udokumentowane: 1921-1933.

27 K. Kossakowska-Jarosz, *Polskie kalendarze górnośląskie: szkic monograficzny*, Opole 1994, s. 24.

28 „Katolik. Kalendarz Górnio-Szląski”, Mikołów, od R. 12 Królewska Huta, od R. 16 Bytom-Rozbark, R. 1 (1970)-R. 62 (1932).

29 K. Kossakowska-Jarosz, *op. cit.*, s. 25.

30 *Ibidem*.

31 *Ibidem*.

Śląskie kalendarze literackie charakteryzowały się, podobnie jak książkowe ukazujące się w innych prowincjach, różnorodną, podaną w przystępny sposób treścią, stosunkowo niską ceną oraz możliwością ich praktycznego zastosowania. Konsekwencją pojawiania się roczników co dwanaście miesięcy w prawie w niezmienionej formie, ich przewidywalności i nierzadko długiej tradycji, było zdobycie przez nie stałych czytelników, tak więc w badanym okresie nadal stanowiły popularną codzienną lekturę dla całej rodziny, przede wszystkim wśród mieszkańców małych i średnich miast oraz ludności wiejskiej.

Specyfika „Grünberger Hauskalender” jako kalendarza ojczyźnianego

Atrybutem z jednej strony przyporządkowującym „Grünberger Hauskalender” do określonego schematu, z drugiej – wprost przeciwnie – wpływającym na jego oryginalność, była przynależność rocznika do grupy kalendarzy ojczyźnianych³². Charakterystyczną tendencją, która cechowała te wydawane w określonym regionie krajoobrazowo-kulturalnym periodyki, była skłonność do propagowania własnej wizji lokalnego Heimatu i przedstawiania go jako jedyne w swoim rodzaju. Również „Grünberger Hauskalender” skupiał się w pierwszej kolejności na zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji i związanej z nią problematyce.

Kalendarze ojczyźniane (Heimatkalender) stanowią obszar mało zbadany. Początek ich intensywnego rozwoju przypada na lata osiemdziesiąte XIX stulecia, z upływem lat zyskiwały coraz większą popularność, by osiągnąć jej szczyt w pierwszej połowie XX wieku³³. Zdania na temat czasu powstania pierwszych kalendarzy ojczyźnianych są podzielone. Za ich pierwowzór uważany jest „Straubinger Kalender”³⁴. Zaprojektowany przez drukarza Jakoba Summera, miał ukazać się po raz pierwszy w roku 1597. Od roku 1860 wydawany był przez Attkofer’schen Kunst- und Buchdruckerei. Najstarszy zachowany egzemplarz kalendarza, z 1765 roku, znajduje się w archiwum miejskim w Straubing³⁵.

Powstanie typowych niemieckich kalendarzy ojczyźnianych datuje się na początek XIX wieku, przy czym uważane są one za reprezentatywny produkt rozwijającego się

32 Por. Brockhaus *Enzyklopädie in vierundzwanzig Bänden. Deutsches Wörterbuch*, t. 2, red. G. Drosdowski, Mannheim 1995, s. 1510.

33 I. Wiedemann, „*Der hinkende Bote*” und seine Vetter: *Familien-, Haus- und Volkskalender von 1757 bis 1929. Katalog der Kalendersammlung des Museums für Deutsche Volkskunde*, Berlin 1984, s. 14.

34 K. Franz, *Greuliche Taten und nützliche Lehren. Die Kalendergeschichte als „didaktische Gattung”*, [w:] *Literatur und Medien in Wissenschaft und Unterricht: Festschrift für Albrecht Weber zum 65. Geburtstag. Literatur und Leben*, red. W. Seifert, A. Weber, t. 31, Köln-Wien-Böhlau 1987, s. 105-112, tutaj s. 105.

35 <http://stadtbuechereigarching.de/?p=2621> [dostęp: 5.01.2016].

ruchu ojczyźnianego (*Heimatabewegung*)³⁶. Pomysłodawcą przekształcenia popularnego kalendarza ludowego (Volkskalender) w bogaty w treści ojczyźniane Heimatkalendarer był założyciel Stowarzyszenia na rzecz Dobrostanu i Ochrony Ojczyzny (Verein für ländliche Wohlfahrt- und Heimatpflege) – pisarz, publicysta i nauczyciel Heinrich Sohnrey³⁷. Z jego inicjatywy około 1900 roku, najpierw w środkowych Niemczech, a potem już na terenie całego kraju, pojawiły się pierwsze kalendarze ojczyźniane. Piękną, wzorowaną na niemieckich almanachach z XVI wieku formą graficzną i bogatymi ilustracjami odznaczały się wydawane od 1902 roku przez Stowarzyszenie Historyczne (Verein für die Geschichte) dwa roczniki – „Berliner Kalender” (z ilustracjami G. Barlösius) i „Thüringer Kalender” – redagowane przez Georga Voßa. Szczególnie ten drugi nastawiony był na pielęgnowanie miłości do rodzinnych stron, podsycanie zainteresowania ich historią oraz dbanie o tradycje, ze szczególnym uwzględnieniem ludowej³⁸. Dla swojego zamierzenia Sohnrey pozyskał szerokie grono współpracowników. Byli to przede wszystkim mieszkający na wsi pastory, którzy dla swych gmin ewangelickich zaczęli wydawać kalendarze z obszerną częścią ojczyźnianą³⁹. Nie bez przyczyny roczniki nazywano wówczas Heimatbücher, księgami ojczyźnianymi⁴⁰, gdyż jako publicystyczno-literackie medium docierały do różnych środowisk, a zawarte w nich treści przyczyniały się do upowszechniania i kształtowania kultury masowej.

Z biegiem czasu publikację kalendarzy przejęły różnego rodzaju organizacje i stowarzyszenia o charakterze regionalnym, krajoznawczym czy też kulturalno-oświatowym⁴¹. Wydawane przez nie periodyki stanowiły efektywne narzędzia promocji. Można pokusić się o stwierdzenie, że to właśnie lokalne organizacje o naukowym i kulturotwórczym profilu działalności w znacznej mierze przyczyniły się do ukształtowania i popularności kalendarza ojczyźnianego, dlatego w tym miejscu należy szerzej naświetlić ich uwarunkowany społeczno-politycznie fenomen. Pozwoli to na głębsze przedstawienie

36 W. Brockpähler, *Vom Volks- und Heimatkalendarer*, „Westfälischer Heimatkalendarer” 1956, t. 10, s. 4.

37 *Ibidem*. Sohnrey był autorem powieści, popularnonaukowych tekstów o tematyce etnograficznej i krajoznawczej oraz autobiograficznych wspomnień. Założył i współredagował wiele czasopism krajoznawczo-etnograficznych, m.in. „Das Land” (1893-1932), „Die Landjugend” (1896-1918), tygodnik „Deutsche Dorfzeitung” (1898-1932) i rocznik „Dorfkalendarer” (1902-1932). W późniejszej twórczości dawał wyraz swej sympatii dla ideologii *Blut-und-Boden* i narodowego socjalizmu. Por. także H. Mense, *Sohnrey Heinrich*, [w:] *Neue Deutsche Biographie (NDB)*, red. G. Ebneth *et al.*, t. 24, Berlin 2010, s. 543-544.

38 *Meyers Großes Konversations-Lexikon, Ein Nachschlagewerk des allgemeinen Wissens. Sechste, gänzlich neubearbeitete und vermehrte Auflage*, t. 10, Leipzig-Wien 1907, s. 458.

39 W. Brockpähler, *op. cit.*, s. 5.

40 Po raz pierwszy pojęcie *Heimatbuch* pojawiło się w roku 1902 jako podtytuł rocznika „Isenhagener Kreiskalendarer”. Z czasem podtytuł ten stał się charakterystyczny dla popularnych ludowych kalendarzy; por. W. Kessler, *Von der Aneignung der Region als „Heimat” zur Dokumentation des Verlorenen. Heimatbücher zum historischen Nordostdeutschland*, [w:] *Das Heimatbuch. Geschichte, Methodik, Wirkung*, red. M. Beer, Göttingen 2011, s. 101-128, tutaj s. 101.

41 Por. P. Nusser, *Trivalliteratur*, Stuttgart 1991, s. 32.

tej koncepcji, opierającej się w dużym stopniu na wytycznych stowarzyszeń lokalnych. Geneza powstania organizacji ojczyznianych leży, powołując się na Karla Ditta, w intensyfikacji charakterystycznego dla epoki wilhelmińskiej patriotyzmu i w gwałtownie zmieniającym się obrazie świata: odchodzeniu od tradycyjnych wartości na rzecz „nowoczesnego” stylu życia, związanych z postępującą industrializacją przemianach miejskiego i wiejskiego krajobrazu oraz ogarniającym Niemcy kryzysie kultury⁴². Cele oraz działania naukowo-kulturotwórczych organizacji ruchu ojczyznianego koncentrowały się na lokalnych badaniach i inicjatywach, m.in. na opisywaniu i archiwizowaniu kulturalnych artefaktów i obiektów przyrodniczych, gromadzeniu reliktyw przeszłości, co wiązało się z masowym powstawaniem izb pamięci i regionalnych muzeów, dbaniu o najbliższą okolicę, jej infrastrukturę, przyrodę oraz zabytki. Jak pisze Karl Ditt:

Powstawały liczne stowarzyszenia specjalistyczne, tzn. historyczne, artystyczne i przyrodnicze oraz – początkowo nie różniące się od nich celami – stowarzyszenia krajoznawcze skoncentrowane na działalności naukowej o charakterze uniwersalnym. Próbowały one uzupełnić pracę naukowców uniwersyteckim na poziomie lokalnym i regionalnym⁴³.

Szczegółowe wytyczne dotyczące pracy i badań w małych ojczyznach zmieniały się w zależności od sytuacji społeczno-politycznej oraz charakteru i priorytetów poszczególnych organizacji, jednak główne intencje i zamierzenia ruchu ojczyznianego pozostawały w zasadzie bez zmian. Towarzystwa powstawały głównie na prowincji, w małych i średnich miejscowościach. Miały charakter otwarty, lecz zrzeszały przede wszystkim członków z kręgów wykształconego mieszczaństwa. Okres Republiki Weimarskiej to czas ich rozkwitu. W III Rzeszy lokalne związki kulturotwórcze zostały poddane tzw. procesowi ujednociania, który koncentrował się m.in. na zlikwidowaniu dualizmu Rzesza – *niemieckie kraje związkowe*⁴⁴. W świetle nowych założeń, mimo wielu podobieństw w zapatrywaniach, zorientowany na lokalną odrębność, specyfikę i regionalizm charakter ruchu ojczyznianego stał w sprzeczności z centralistycznymi założeniami nazistów. Po początkowej fazie względnej swobody *Heimatbewegung* został w pełni zinstrumentalizowany i podporządkowany celom narodowosocjalistycznej ideologii⁴⁵. Mimo niepodlegających dyskusji zasług ruchu ojczyznianego dla rozwoju lokalnej nauki i kultury, należy również mieć na uwadze negatywne aspekty

42 K. Ditt, *Die deutsche Heimatbewegung 1871-1945*, [w:] *Heimat. Analysen, Themen, Perspektiven*, t. 1, red. W. Cremer, A. Klein, Bonn 1990, s. 135-154, tutaj s. 135.

43 *Ibidem* [tłum. A.D.]. „Es entstanden zahlreiche fachspezifische, das heißt geschichts-, kunst- und naturwissenschaftliche Vereine sowie – anfangs in der Zielsetzung kaum davon zu unterscheiden – universalwissenschaftlich ausgerichtet Heimatvereine. Sie versuchten die Arbeit der Universitätswissenschaftler auf lokaler und regionaler Ebene zu ergänzen”.

44 H. Olszewski, *Sceptyczne refleksje o oporze w środowiskach akademickich Niemiec w latach 1933-1945*, [w:] *Z badań nad dziejami opozycji antyhitlerowskiej w Niemczech*, red. A. Czubiński, E. Wryk, Poznań 1991, s. 141-185, tutaj s. 163.

45 K. Ditt, *op. cit.*, s. 149-149.

jego działalności wynikające z propagowanej przez niego, opartej na izolacji, braku tolerancji, sceptycyzmie wobec nowego i obcego definicji kultury oraz upowszechnianiu bezkrytycznej miłości do rodzinnej ziemi.

Największy rozkwit kalendarzy ojczyźnianych przypadł na okres dwudziestolecia międzywojennego⁴⁶. Stanowiły one wówczas najliczniejszą grupę wydawanych druków kalendarzowych. Prawie każda miejscowość, powiat lub region dążyły w tym okresie do stworzenia i publikowania własnego rocznika. „Heimatkalender für den Kreis Arweiler”⁴⁷, „Heimatkalender der Kreise Altenburg und Schmölln”⁴⁸, „Heimatkalender für Börde, Altmark, Harzgau, Land Jerichow, Land um Aller und Ohre, Stadt Magdeburg”⁴⁹, „Heimatkalender des Kreises Cammin”⁵⁰, Heimatkalender für den Kreis Delitzsch”⁵¹, „Erzgebirgischer Heimatkalender”⁵², „Fränkischer Heimat-Kalender”⁵³, „Heimatlalender für Stadt und Kreis Guhrau”⁵⁴, „Heimatkalender für den Kreis Haldensleben”⁵⁵, „Heimatkalender für Hanover, Westfalen und Oldenburg”⁵⁶, „Heimatkalender für den Kreis Lübben”⁵⁷, „Mansfelder Heimatkalender”⁵⁸, „Masurischer Heimatkalender”⁵⁹, „Heimatkalender für das Murrtal und den Schwäbischen Wald”⁶⁰, „Neubrandenburger Heimatkalender”⁶¹, „Oberschlesischer Heimatkalender”⁶², „Der Ravensberger Heimatkalender”⁶³ czy też „Siegerländer Heimatkalender”⁶⁴ to tylko kilkanaście przykładów ukazujących się masowo w latach 1918-1945 tytułów.

46 H.F. Foltin, B. Schirrmeister, *Zeitweiser, Ratgeber, Geschichtenerzähler. Der Funktionswandel des Mediums Kalender in fünf Jahrhunderten*, [w:] *Lesekultur. Populäre Lesestoffe von Gutenberg bis zum Internet*, red. P. Bohnsack, H.F. Foltin, Marburg 1999, s. 41.

47 Na podstawie zdigitalizowanych katalogów kartkowych Deutsche Bücherei w Lipsku, Heimatkalender A-Heimatkalender G, <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773235#page/6/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

48 <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773235#page/19/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

49 <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773235#page/90/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

50 <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773235#page/128/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

51 <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773235#page/148/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

52 <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773235#page/183/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

53 <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773235#page/206/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

54 <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773235#page/290/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

55 Na podstawie zdigitalizowanych katalogów kartkowych Deutsche Bücherei w Lipsku, Heimatkalender H-Heimatkalender M, <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773421#page/2/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

56 <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773421#page/16/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

57 <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773421#page/214/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

58 <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773421#page/232/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

59 <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773421#page/234/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

60 <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773421#page/280/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

61 Na podstawie zdigitalizowanych katalogów kartkowych Deutsche Bücherei w Lipsku, Heimatkalender N-S, <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773537#page/24/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

62 <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773537#page/67/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

63 <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773537#page/146/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

64 <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773537#page/260/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].

W skierowanych do czytelników odezwach redaktorzy i autorzy podsyłali lokalny patriotyzm oraz zachęcali do „rozpalania miłości do rodzinnego kraju i rodzinnych stron”⁶⁵, odkrywania „duszy małej ojczyzny”⁶⁶, oddawania jej czci jako „świętemu miejscu zakorzenionemu w każdym człowieku”⁶⁷, poznania jej obyczajów, kultury, przyrody i krajobrazów oraz do zgłębiania artykułów o treści ojczyźnianej⁶⁸. Kalendarze tego typu wydawane były również poza granicami Niemiec. Jako przykład może posłużyć „Afrikanischer Heimatkalender” (1930-2009), ukazujący się nieprzerwanie w Windhoek (obecnie Namibia) aż do pierwszej połowy XX wieku⁶⁹. Zadaniem drukowanych na obczyźnie almanachów była przede wszystkim walka o zachowanie niemieckiej tożsamości narodowej w obcym kulturowo i geograficznie środowisku poprzez dbałość o pielęgnowanie ojczystego języka oraz utrzymanie niemieckiej więzi kulturowej.

Obecne w tytule określenie „kalendarz ojczyźniany” sygnalizowało początkowo przynależność rocznika do konkretnego regionu. W latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku publikacje takie stały się przekąźnikami gloryfikującymi Heimat, rodzinne strony, przy czym pojęcie to zyskało wymiar głęboko polityczny. Po dojściu Hitlera do władzy narodowi socjaliści usiłowali uczynić z gatunku Heimatkalender narzędzie propagandowe, jednocześnie jednak liczba wydawanych kalendarzy kościelnych i ojczyźnianych była systematycznie zmniejszana (wydawcy nie otrzymywali na przykład przydziału na papier)⁷⁰. Było to związane m.in. z wpisaniem w narodowosocjalistyczną ideologię wzmocnieniem kontroli politycznej nad mediami, obejmującymi również literaturę. Po drugiej wojnie światowej nastąpił renesans literatury ojczyźnianej, którego konsekwencją było wznowienie publikacji wielu tytułów przez wydawnictwa regionalne⁷¹.

Kalendarz ojczyźniany jako specyficzny „gatunek” kalendarza książkowego miał już od swych początków spełniać ściśle określone funkcje, w pełni odpowiadać na potrzeby czytelników i realizować swe założenia, opierając się na konkretnym modelu wartości. Jak podkreśla za Jeremiasem Gotthelfem niemiecki krajoznawca i etnograf Wilhelm Brockpähler: „W kalendarzu ojczyźnianym mieszka dusza ludu. Za pomocą kalendarium, rocznic, informacji o pogodzie, wykazów zwyczajów i jarmarków, stara

65 Vorwort, „Kreis- und Heimat-Kalender des Kreises Franzburg für das Jahr 1909”, Berlin 1908, b.p. [tłum. A.D.].

66 Gerlach, *Die Seele der Heimat*, „Heimatkalender für den Kreis Lauenburg in Pommern 1925”, Lauenburg i. Pom. 1924, s. 29-31 [tłum. A.D.].

67 E. Rubow, *Zum Geleit*, „Heimatkalender für die Kreise Greifswald und Grimmen”, Greifswald 1930, s. 3.

68 R. Kosubek, *Einleitung*, „Heimatkalender für den Kreis Tost-Gleiwitz für das Jahr 1930”, R. 3, Gleiwitz 1929, s. 5.

69 R. Nethersole, *Die deutschsprachige Literatur im südlichen Afrika*, [w:] *Deutschsprachige Literatur des Auslandes*, red. E.T. Rosenthal, Bern-Frankfurt am Main-New York-Paris 1989, s. 25-46, tutaj s. 40.

70 H.F. Foltin, B. Schirrmeister, *op. cit.*, s. 41.

71 *Ibidem*.

się [on – przyp. A.D.] silniej związać współczesnych ludzi z rytmem czasu i natury, co zawsze było główną intencją kalendarza⁷².

Oprócz nawiązywania do tradycji rocznika ludowego, kalendarz ojczyźniany miał być, według badacza, „zwierciadłem naszych czasów”⁷³ i „propagatorem małej ojczyzny”⁷⁴. Z kolei Hartmut Sührig zalicza do charakterystycznych jego atrybutów brak zainteresowania aktualnymi problemami społecznymi i tematyką miejską, zdominowanie treści przez prowincjonalno-wiejską ideologię oraz upowszechnianie etosu stron rodzinnych jako bezkrytycznego i zabarwionego nostalgicznie pojęcia⁷⁵.

W tym kontekście rolę „Grünberger Hauskalender” jako kalendarza ojczyźnianego było rozpowszechnianie tradycyjnych wartości i porządku, a zarazem tworzenie swoiste- go etosu rodzinnych stron, przyoblekając go w otoczkę atrakcyjności i emocjonalności. Pod szerzonym przez regionalne ugrupowania hasłem „ojczyźnianego wychowywania i kształcenia narodu”⁷⁶, do zadań rocznika należało zatem propagowanie „aktywnej intelektualno-artystycznej edukacji mas”⁷⁷, zastąpienie bezwartościowej literatury ambitniejszymi tekstami, pielęgnacja lokalnych dialektów i przedstawianie różnorodnych aspektów życia (wiejskiej) prowincji.

Metamorfozy zielonogórsko-kożuchowskiego rocznika

„Grünberger Hauskalender” zawdzięcza swe powstanie inicjatywie starosty powiatu zielonogórskiego Hansa Joachima von Brockhusen-Justin (1869-1928)⁷⁸. Urzędnik ten pragnął powołać do życia organ, który służyłby propagowaniu treści ojczyźnianych,

72 W. Brockpähler, *op. cit.*, s. 5 [tłum. A.D.]. „Im Heimatkalender weht die Volksseele. Mit seinem Kalendarium, mit Gedenktagen, Wetterangaben, Brauchtums- und Märkteverzeichnissen, bemüht er sich auch, die Menschen unserer Zeit stärker in den Zeitablauf und das Geschehen in der Natur hineinzu stellen, wie es seit je erstes Anliegen des Kalenders ist”.

73 *Ibidem*.

74 *Ibidem*.

75 H. Sührig, *Kalender – zur Publizistik eines Massenkommunikationsmediums vom 18. bis 20. Jahrhundert*, „Archiv für Geschichte des Buchwesens” 1981, t. 22, s. 207-255, tutaj s. 231.

76 W. Oberkrome, „Deutsche Heimat”, *nationale Konzeption und regionale Praxis von Naturschutz, Landschaftsgestaltung und Kulturpolitik in Westfalen-Lippe und Thüringen (1900-1960)*, Paderborn-München-Wien-Zürich 2004, s. 84.

77 *Ibidem*.

78 Pochodzący z Pomorza H.J. Brockhusen-Justin, zięć prezydenta Republiki Weimarskiej i III Rzeszy Paula von Hindenburga (1847-1934), przez ponad osiem lat (1903-1911) związany był z Zieloną Górą. Oprócz zaangażowania w sprawy polityczne i państwowe, Brockhusen interesował się literaturą: wierzył w społeczną rolę słowa drukowanego, a nawet sam próbował sił na polu beletrystyki. Jest autorem opowiadania *Die Kaiserlichen. Eine politische Erzählung* (1919), zbioru baśni *Was die alten Bäume rauschen. Neue Märchen* (1923), biografii *Carl Christian Friedrich von Brockhausen, ein preussischer Staatsmann um die Wende des 18. Jahrhunderts* (1927). Wydał poświęcone pierwszej wojnie światowej wspomnienia *Der Weltkrieg und ein schlichtes Menschenleben* (1928) oraz książkę *Für ein einges Deutschland* (1928). Por. L. Bamberg, *Carl Christian Friedrich von Brockhausen, ein*

a jednocześnie stanowiłby forum literackie dla miłośników regionu. Almanach miał być typowym kalendarzem książkowym, czyli wydawnictwem periodycznym składającym się z kalendarium oraz dodatków treściowych. Pierwszy tom, na rok 1911, ukazał się w czwartym kwartale 1910; ostatni tom, przeznaczony na rok 1941, ukazał się w sprzedaży w 1940 roku.

W latach 1910-1917 rocznik był rozpowszechniany drukiem przez Schriftenvertriebsanstalt Berlin. Założone 15 września 1889 roku wydawnictwo zajmowało się publikacją kalendarzy, czasopism, literatury pięknej dla dorosłych i młodzieży oraz książek popularnonaukowych⁷⁹. Początkowo tytuł periodyku brzmiał „Hauskalender für den Kreis Grünberg in Schlesien” (Kalendarz domowy dla powiatu zielonogórskiego), co sugerowało zogniskowanie głównej tematyki na treściach związanych z Zieloną Górą i jej okolicami, jak również położenie akcentu na ojczyźniany profil rocznika. Liczył około 90 stron. Począwszy od pierwszych tomów, posiadał bogaty, zarówno graficzny, jak i fotograficzny materiał ilustracyjny. Na jego łamach zamieszczano czarno-białe, nierzadko całostronicowe zdjęcia oraz reprodukcje. W tym okresie zielonogórsko-kochowski kalendarz wierny był, sięgającemu swymi korzeniami do epoki oświecenia, klasycznemu podziałowi na trzy części. W jego najstarszych tomach czytelnik najpierw zaznajamiany był z kalendarium na nadchodzący rok, obowiązującymi świętami oraz informacjami z dziedziny astronomii i astrologii. Mógł dowiedzieć się o położeniu planet w danym roku i ich ewentualnym wpływie na planowane zbiory, o zaćmieniach słońca i księżyca, znaczeniu znaków zodiaku oraz obowiązujących opłatach pocztowych. Samo kalendarium nie stanowiło wyłącznie typowego chronologicznego zestawienia dat, lecz wzbogacone było o wiersze, anegdoty, zdjęcia, sentencje oraz materiał ikonograficzny. W drugiej części, o charakterze rozrywkowo-edukacyjnym, można było znaleźć wybór tekstów poetyckich, opowiadań, wspomnień oraz artykuły propagandowe, edukacyjne i popularnonaukowe. Ostatnia, regionalna część zawierała teksty oraz informacje administracyjne dotyczące powiatu zielonogórskiego. W latach późniejszych została zachowana trójdzielna struktura kalendarza, jednakże granica między częścią literacko-edukacyjną a regionalną stopniowo się zacierała.

W latach 1911-1921 tylko część regionalna stanowiła samodzielny element kalendarza. Kalendarium oraz człon literacki redagowane były jako uniwersalna całość dla almanachów wydawanych w różnych częściach Niemiec. Identyczny zakres treściowy (łącznie z materiałem ilustracyjnym), jaki miał „Grünberger Hauskalender”, powielany był do roku 1921 na łamach m.in. „Hinterpommerscher Haus- und Familienkalender”

preussischer Staatsmann um die Wende des 18. Jahrhunderts, Greifswald 1927, s. 231; por. także *Deutsches Literaturlexikon. Das 20. Jahrhundert*, t. 4, red. W. Kosch, Zürich-München 2003, s. 296.

⁷⁹ <http://kalliope.staatsbibliothek-berlin.de/de/eac?eac.id=116401-6> [dostęp: 20.07.2020].

(1907-1928)⁸⁰, „Kreis- und Heimatkalender des Kreises Franzburg” (1908-1921)⁸¹, „Illustrierter Kreiskalender für den Kreis Cammin i. Pom.” (1910-1922)⁸², „Uckermärkischer Volkskalender für Stadt und Land” (1913-1929)⁸³ oraz „Lauenburger Illustrierter Kreiskalender” (1906-1914)⁸⁴. Zawartość pokrywała się zwykle do połowy objętości tomu, mniej więcej do 48-50 strony, po której następowała charakterystyczna dla każdego kalendarza, osobna część regionalna. Wspólne treści wyżej wymienionych kalendarzy ojczyznianych obrazuje poniższe zestawienie, jednak należy podkreślić, że ze względu na fragmentaryczność zbiorów możliwe było porównanie treści „Grünberger Hauskalender” tylko z dostępnymi rocznikami analizowanych kalendarzy.

Zestawienie 1: Kalendarze o treściach wspólnych z „Grünberger Hauskalender”

Tytuł	Wydawca	Rok wydania
„Hinterpommerscher Haus- und Familienkalender”	Delmanzosche Buchdruckerei	1911
„Kreis- und Heimatkalender des Kreises Franzburg”	Schriftenvertriebsanstalt	1911 1912 1913 1914 1915 1916 1917 1918 1919 1920 1921
„Illustrierter Kreiskalender für den Kreis Cammin i. Pom.”	Formazin&Knauff	1911 1912 1913 1914
„Uckermärkischer Volkskalender für Stadt und Land”	A. Mieck Verlagsbuchhandlung: Prenzlau	1912 1913 1916 1917 1918
„Lauenburger Illustrierter Kreiskalender”	H. Badengoth	1912 1913 1914

80 „Hinterpommerscher Haus- und Familienkalender”, Stolp i. Pom, 1907-1928, <http://www.bibliotekacyfrowa.eu/dlibra/show-content/publication/1017/edition/916?ref=desc> [dostęp: 20.07.2020].

81 „Kreis- und Heimatkalender des Kreises Franzburg”, Berlin 1908-1921, <http://www.digitale-bibliothek-mv.de/viewer/toc/PPN837512883/1/> [dostęp: 20.07.2020].

82 „Illustrierter Kreiskalender für den Kreis Cammin i. Pom”, Cammin i.P. 1910-1922, <http://www.digitale-bibliothek-mv.de/viewer/toc/PPN780067258/1/> [dostęp: 20.07.2020].

83 „Uckermärkischer Volkskalender für Stadt und Land”, Prenzlau 1912-1918, <http://www.ukermaerkischer-geschichtsverein.de/weitere-publikationen/volkskalender-um/uckermaerkischer-volkskalender-fuer-stadt-und-land-1913/> [dostęp: 20.07.2020].

84 „Lauenburger Illustrierter Kreiskalender”, Launeburg 1906-1914, <https://www.bibliotekacyfrowa.eu/dlibra/publication/564> [dostęp: 20.07.2020].

Rok 1921 był pod wieloma względami momentem przełomowym w historii wydawniczej omawianego periodyku. Zmieniły się wówczas nie tylko wygląd i treściowa koncepcja rocznika, lecz także jego mecenas. Wydany w ostatnim kwartale 1921 roku tom kalendarza na rok 1922 został przejęty przez dwie powiatowe organizacje ojczyzniane: Stowarzyszenie na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczystej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego (Vereinigung von Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg) oraz Stowarzyszenie na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczystej Powiatu Kożuchowskiego (Vereinigung für den Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt). Opierający się na poszukiwaniu i utrwalaniu regionalnej tożsamości ruch ochrony stron ojczystych (*Heimatschutz*) był jedną z najpopularniejszych dziedzin działalności społecznej⁸⁵. Założone wiosną w roku 1920 na konferencji nauczycieli powiatowych zielonogórskie stowarzyszenie, któremu przez lata przewodniczył starosta Hermann Ercklentz (1876-1962)⁸⁶, zrzeszało miłośników lokalnej kultury, przyrody i historii. Organizacja podjęła się licznych aktywności, do których zaliczały się m.in. ochrona i pielęgnacja zabytków w powiecie zielonogórskim, ustalenie występowania, katalogowanie i ochrona pomników przyrody, tworzenie miejsc pamięci bohaterów wojennych, opieka nad cmentarzami, zbieranie środków finansowych na nowe dzwony⁸⁷, popularyzowanie szeroko rozumianej wiedzy o małej ojczyźnie m.in. poprzez współpracę ze szkołami, prowadzenie kronik wiejskich i powiatu, zbieranie i zapisywanie starych przekazów ludowych, propagowanie (zwłaszcza wśród młodzieży) miłości i przywiązania do rodzinnych stron. Towarzystwo zatroszczyło się także o regularne wydawanie lokalnego kalendarza ojczyznianego⁸⁸. Podobną działalność, zorientowaną na własny powiat, prowadziło wspomniane powyżej stowarzyszenie z Kożuchowa.

Włączenie się w proces wydawniczy przez lokalne organizacje kulturotwórcze sprawiło, że dzięki rozszerzeniu oddziaływania rocznika na dwa powiaty zyskał on nie tylko nowy podtytuł, „Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt”, lecz dodatkowo rzeszę nowych czytelników. Kalendarz stał się niezależnym, w pełni związanym z regionem periodykiem, który miał odtąd służyć przede wszystkim zachowaniu i pielęgnowaniu miejscowej tradycji we wszystkich jej przejawach.

W 1921 roku „Grünberger Hauskalender” zmienił również wydawcę. Za regularne ukazywanie się rocznika odpowiedzialna była oficyna wydawnicza Levysohnów, mająca

85 Szerzej na ten temat pisze m.in. J. Nowosielska-Sobel, *Od ziemi rodzinnej ku ojczyźnie ideologicznej. Ruch ochrony stron ojczystych (Heimatschutz) ze szczególnym uwzględnieniem Śląska (1871-1933)*, Wrocław 2013.

86 *Die Protokolle des Preußischen Staatsministeriums 1817-1934/38*, t. 12/II, oprac. R. Zilch, B. Holtz, [w:] *Acta Borussica. Neue Folge*, Hildesheim-Zürich-New York 2003, s. 556.

87 Podczas pierwszej wojny światowej większość dzwonów powiatu zielonogórskiego została zarekwirowana i przetopiona na armaty.

88 M. Klose, *Vereinigung für Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg*, „Grünberger Hauskalender” [dalej: GHK] 1936, s. 104-105, tutaj s. 104.

swą siedzibę na dzisiejszym Placu Pocztowym (Postplatz), przejęta w roku 1938, jak wspomniano, przez Paula Kepplera⁸⁹. Kalendarz pojawiał się w sprzedaży już jesienią, by „w porę dotrzeć na stół wigilijny każdego miłośnika rodzinnych stron”⁹⁰. Dzięki poręcznemu formatowi, praktycznym treściom spełniającym potrzeby szerokiego spektrum odbiorców oraz niewielkiej cenie, kalendarz cieszył się popularnością nie tylko w powiatach zielonogórskim i kożuchowskim, lecz także poza ich granicami. Dodatkowy udział w dystrybucji rocznika miały miejscowe szkoły, których dyrektorzy uważali prenumeratę kalendarza za obywatelski obowiązek i zachęcali swych uczniów do zamawiania go.

Od 1922 roku kalendarz składał się już tylko z dwóch komponentów tematycznych. W tomie na rok 1923 zrezygnowano, w odróżnieniu od poprzednich edycji, z drukowania w części kalendarzowej treści publicystyczno-literackich. Kalendarium składało się teraz wyłącznie z klasycznych tablic miesięcznych, przy czym obok uniwersalnych nazw miesięcy umieszczono, na fali rosnącego zainteresowania historią języka, mające w przeważającej większości staroniemiecki lub germański źródłosłów nazewnictwo niemieckie⁹¹: *Hartung* (styczeń), *Hornung* (luty), *Lenzmond* (marzec), *Ostermond* (kwiecień), *Wonnemond* (maj), *Brachmond* (czerwiec), *Heumond* (lipiec), *Erntemond* (sierpień), *Herbstmond* (wrzesień), *Weinmond* (październik), *Nebelmond* (listopad), *Christmond* (grudzień). Taka forma pozostawała niemal bez zmian przez okres blisko dwudziestu lat, aż do roku 1940. Część drugą, poświęconą literaturze, wiedzy popularnonaukowej, rozrywce i sprawom regionu, otwierało lub zamykało słowo wstępne albo posłowie aktualnego redaktora naczelnego, a kończyły reklamy i ogłoszenia lokalnych firm. Mimo klarownego podziału na dwie części, pod względem treściowym kalendarz charakteryzował się dosyć chaotyczną strukturą wewnętrzną: obok nielicznych stałych rubryk wiersze przeplatały się z tekstami publicystycznymi, szkice biograficzne i pośmiertne wspomnienia z tabelami oraz różnego rodzaju spisami, a opowiadania z poradami i artykułami popularnonaukowymi. Dużą poczytnością cieszył się, ukazujący się nieregularnie, dział szarad, łamigłówek i rebusów. Co ciekawe, w niektórych latach kalendarz wydawano w dwóch wersjach: zielonogórskiej i kożuchowskiej. Jako przykład może posłużyć „Grünberger Hauskalender” na rok 1926, w którym tomy przeznaczone dla poszczególnych powiatów różniły się wyglądem stron tytułowych (dla powiatu zielonogórskiego wykorzystano ilustracje przedstawiające charakterystyczne budynki Zielonej Góry, dla kożuchowskiego – Kożuchowa) oraz regionalną częścią informacyjną.

89 D. Kotlarek, *Książka w życiu mieszkańców Zielonej Góry w XIX i na początku XX w.*, [w:] *Zielona Góra na przestrzeni dziejów: przemiany społeczno-kulturowe*, red. *idem*, P. Bartkowiak, Zielona Góra 2007, s. 81-95, tutaj s. 83.

90 *Nachwort*, GHK 1929, s. 88 [tłum. A.D.].

91 K. Weinhold, *Die deutsche Monatnamen*, Halle 1869, s. 10.

Trudna do ustalenia jest tożsamość redaktorów kalendarza, ponieważ nie byli oni wymieniani na stronach tytułowych lub w spisach treści, a przeznaczone dla czytelników słowa wstępne i posłowania publikowali anonimowo czy też używając inicjałów, pseudonimów lub tylko nazwisk poprzedzonych tytułem naukowym albo nazwą piastowanego stanowiska. W załączanych rokrocznie słowach od redakcji podkreślano cele „Grünberger Hauskalender”, które były podobne do wytycznych innych kalendarzy ojczyznianych. Miał on być „miłym towarzyszem przez cały rok”⁹² oraz książką, którą, jak podkreśla w posłowaniu redakcja, „nie tylko pobieżnie się przegląda, lecz często bierze się do ręki, by dzięki [niej] poznać jeszcze szerzej i lepiej niż do tej pory na pozór znane rodzinne strony”⁹³. Kalendarz odgrywał rolę przewodnika w odkrywaniu przeszłości i terażniejszości regionu, w formie pisemnej oraz graficznej prezentując jego „ukryte skarby”⁹⁴. Do głównych jego zadań należała również pomoc w lepszym zrozumieniu „rodzinnej ziemi i jej jedyne go w swoim rodzaju charakteru”⁹⁵, promowanie zainteresowania dziedzictwem kulturowym oraz lokalnego patriotyzmu.

W miarę rozwoju kalendarza następowało dalsze rozszerzenie jego treści. Przy tworzeniu roczników „Grünberger Hauskalender” zespół redakcyjny korzystał zarówno z oryginalnych tekstów, regularnie nadsyłanych przez współpracowników almanachu, jak i z przedruków z innych kalendarzy, książek i czasopism. Almanach redagowany był również przy współudziale czytelników, którzy zachęceni byli do twórczej aktywności. Działalność literacka i redakcyjna miała przeważnie charakter społeczny. Mimo iż materiały drukowano nieodpłatnie, zainteresowanie współpracą było tak duże, że redakcja często nie była w stanie wykorzystać wszystkich przesłanych tekstów, fotografii i prac plastycznych.

Na łamach „Grünberger Hauskalender” starano się przede wszystkim promować śląską kulturę, co znajdowało odzwierciedlenie również w publikowanych tekstach literackich. Nierzadko kalendarze stanowiły tomy tematyczne, kładące nacisk na twórczość poszczególnych pisarzy. Edycja na rok 1923 popularyzowała utwory urodzonego w Zielonej Górze poety i pisarza Ottona Juliusa Bierbauma (1865-1919). Część literacka kalendarza na rok 1924 poświęcona została znamienitym śląskim poetom: Martinowi Opitzowi (1697-1639), Karlowi von Holtei’owi (1798-1880), pochodzącemu ze Szprotawy Robertowi Rößlerowi (1833-1883), Heinrichowi Tschampelowi (1799-1849), Maxowi Heinzlowi (1833-1898) oraz Carlowi Hauptmannowi (1858-1922). Wydanie na rok 1934 pochyliło się nad twórczością Eberharda Königa (1871-1949). W roczniku 25. (1936) zostały opublikowane utwory śląskiego poety gwarowego Ernsta Schenkego (1896-1982).

92 R., *Vorwort*, GHK 1926, s. 114-115, tutaj s. 115 [tłum. A.D.].

93 *Ibidem* [tłum. A.D.].

94 R., *Nachwort*, GHK 1927, s. 90 [tłum. A.D.].

95 R., *Nachwort*, GHK 1928, s. 88 [tłum. A.D.].

Zespół współpracowników kalendarza był bardzo zróżnicowany: autorzy tekstów wywodzili się z kręgów wykształconego mieszczaństwa, posiadaczy ziemskich i inteligencji. Pracowali jako nauczyciele, urzędnicy państwowi, duchowni, przedsiębiorcy czy przemysłowcy. W większości byli mieszkańcami powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego, jednakże do almanachu pisywali regularnie również literaci z innych części Niemiec. Do stałych współtwórców kalendarza należeli m.in. zielonogórzanin Paul Petras, Anna Magdalena Bock z Nowego Miasteczka (Neustädte), mieszkańcy Nowej Soli (Neusalz): Lotte (Charlotte) Jaekel, Hermann Otto Thiel i Wilhelm Gotthold Schulz, Otto Helm ze Sławy (Schlawe), Paul Bannert z Zaboru (Saabor), Lucie Treske z Bytomia Odrzańskiego (Beuthen a.O.), a spoza granic powiatu Konrad Urban z Legnicy (Liegnitz).

Za tematykę naukową odpowiedzialni byli przede wszystkim zasłużeni nauczyciele i pasjonaci z obu powiatów, m.in. Alma Morgenstern z Nowego Miasteczka, Bruno Otto, Marin Klose, Hugo Schmidt, Kurt Gruhl z Zielonej Góry, Fritz Koschel z Ochli (Ochelhermsdorf), wspomniany wcześniej Otto Helm, a ponadto Edmund Glaeser i Paul Tschierschke z Nowej Soli. Powyższy podział jest umowny, ponieważ większość współpracowników kalendarza była aktywna zarówno na płaszczyźnie literackiej, jak i naukowo-publicystycznej.

Regionalny charakter kalendarza zaakcentowany został również w jego warstwie graficznej. W wydaniu na rok 1924 na stronie tytułowej znajduje się rycina przedstawiająca wybudowaną w latach 1859-1860 na Wzgórzu Zielonogórskim (Grünbergshöhe) restaurację i winiarnię, nazywaną przez zielonogórzan z racji charakterystycznej formy Keulenrondel, czyli rondel z maczugą. Wkomponowane w tablice miesięczne motywy przedstawiają zaułki i zabytki Zielonej Góry oraz Kożuchowa. Kalendarium na rok 1925 związane było z miejscowościami leżącymi nad Odrą – Nową Solą, Bytomiem Odrzańskim i Cigacicami – oraz ich architektonicznymi i przyrodniczymi ciekawostkami. W roczniku 16. (1926) dwanaście plansz miesięcznych ozdobionych zostało drzeworytami ukazującymi dzwonnice i kościoły w powiatach zielonogórskim i kożuchowskim. Lokalną tradycję akcentowały również ozdobne inicjały i drobne motywy ornamentalne zdobiące karty wydawnictwa. Na okładkach kalendarzy na rok 1928 i 1929 zwraca uwagę barwna, skomponowana w formie tryptyku winieta wykonana przez Gerharda Reischa (1899-1975)⁹⁶, prezentująca stylizowane budynki

⁹⁶ Gerhard Reich urodził się w 1899 roku w Zielonej Górze. Ukończył wrocławską Akademię Sztuk Pięknych. Należał do postimpresjonistów okresu międzywojennego, tworzących pod wpływem antropozoficznej szkoły duchowej. Inspiracją dla Rejscha była filozofia austriackiego myśliciela i wizjonera Rudolfa Steinera, którego był uczniem. Tworzył kompozycje w technice olejnej i pastelowej oraz zajmował się grafiką. Spod jego pędzla wyszły liczne portrety, pejzaże oraz martwe natury. W swych pracach często wykorzystywał motywy regionalne, upamiętniając lokalną przyrodę i architekturę. W latach 1923-1928 stworzył dwa cykle grafik: *Zielona Góra – pejzaże miejskie* oraz *Krajobrazy nadodrzańskie*. Swoje prace wystawiał we Wrocławiu, Legnicy, Jeleniej Górze, Berlinie, Dreźnie

zielonogórskiego ratusza i kościoła pw. Matki Bożej Gromnicznej w Kozuchowie połączone nadodrzańskim pejzażem. Artysta przez wiele lat związany był z „Grünberger Hauskalender”. W latach 1924-1929 projektował okładki i był autorem drzeworytów rokrocznie zdobiących periodyk. W roku 1930 na okładce kalendarza pojawiła się drzeworytowa ilustracja autorstwa Günthera Grundmanna (1892-1976)⁹⁷, na której widnieje umiejscowiony centralnie ratusz w Zielonej Górze, a po obu jego stronach widoki Kozuchowa i Nowej Soli. Motyw ten stał się charakterystycznym atrybutem kalendarza i pojawiał się w każdym kolejnym tomie aż do roku 1940. Materiały ilustracyjne przedstawiające lokalne krajobrazy i poszczególne miejscowości pochodziły w większości od „artystów ojczyznianych”: wspomnianego już wcześniej Gerharda Reischa oraz mieszkającej w Nowej Soli literatki i rysowniczkii Lotty Jaekel regularnie dostarczającej redakcji nie tylko szkice, rysunki piórkiem i akwarele, lecz także utwory poetyckie. Fachowe ilustracje do artykułów popularnonaukowych wykonywali przede wszystkim uzdolnieni nauczyciele, na przykład Walter Tschierschke, dr Kurt Gruhl i inni. Również znaczna część zamieszczanych w kalendarzu fotografii była dziełem mieszkańców zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji.

Kolejną ważną cezurą był dla „Grünberger Hauskalender” rok 1935, w którym wstrzymano publikację rocznika. Pojawił się on ponownie po niemal dwuletniej przerwie jako jubileuszowe, 25. wydanie kalendarza. W posłowniu redakcja starała się wyjaśnić nieoczekiwaną zwłokę: „W ubiegłym roku niejedem, dla którego ten kalendarz, ze swoim dobrze znanym obliczem stał się rokrocznie wyczekiwany, pojawiającym się jesienią gościem, zadawał sobie kręcąc głową pytanie, dlaczego się nie ukazał i tym samym zubożył drogi do ziemi ojczystej o tę najważniejszą”⁹⁸. W zawołowany sposób wskazywano na grożące kalendarzowi niebezpieczeństwo: wiszące nad nim „czarne

i Królewcu oraz w Delft w Holandii. Twórczość Reischa nie była promowana w III Rzeszy ze względu na indywidualizm oraz brak dostosowania do obowiązujących kanonów narodowosocjalistycznej sztuki. Malarz zmarł 11 lutego 1975 roku we Freiburgu, http://www.gerhardreisch.com/htm_dt/bio.htm [dostęp: 21.07.2020]. Por. także J.P. Majchrzak, *Gerhard Reisch*, [w:] *Znani zielonogórzanie IX i XX wieku*, t. 1, red. H. Szczegóła, Zielona Góra 1996, s. 171-172.

97 Günther Grundmann był malarzem, historykiem sztuki oraz konserwatorem zabytków. Miał tytuł doktora honoris causa Politechniki Wrocławskiej. Napisał wiele książek i artykułów o sztuce Śląska. W czasie drugiej wojny światowej prowadził inwentaryzację dóbr kultury na Dolnym Śląsku. Twórca tzw. listy Grundmanna – spisu składnic szczególnie cennych zabytków (rzeźb, obrazów, mebli itp.), stworzonych od 1942 na wspomnianym terenie, w celu zabezpieczenia ich przed zniszczeniami wojennymi. Sporządził ponad 80 skrytek, w których zostały zdeponowane zbiory sztuki i archiwaliów; por. K. Kuczyński, *Günther Grundmann, konserwator zabytków prowincji dolnośląskiej i jego rola w ukrywaniu dzieł sztuki w latach 1942-1945*, [w:] *Si vis pacem, para bellum. Bezpieczeństwo i polityka Polski*, red. R. Majzner, Częstochowa-Włocławek 2013, s. 823-832.

98 *Nachwort*, GHK 1936, s. 105 [tłum. A.D.]. „Es hat im vergangenen Jahre wohl auch mancher, dem dieser Kalender mit seinem vertrauten Gesicht zu einem alljährlich zum Herbstzeit erwarteten Gast für das kommende Jahr geworden war, kopschüttelnd sich gefragt, warum er ausblieb und damit die Wege zur Heimat um einen der wichtigsten verminderte”.

chmury”⁹⁹ uniemożliwiające „powstanie z martwych pogrzebanej na rok księgi ojczyznianej”¹⁰⁰. Można tylko przypuszczać, że przyczyną wstrzymania druku almanachu była niekorzystna dla wszystkich tego typu publikacji linia działania wytyczona przez narodowosocjalistyczną politykę kulturalną, akcentującą przede wszystkim znaczenie niemieckiej ojczyzny ideologicznej (Vaterland) i jej nadrzędną pozycję wobec Heimatu. „Grünberger Hauskalender” był do tej pory organem o względnej politycznej neutralności, a w poprzednich jego edycjach treści narodowosocjalistyczne nie były zbyt propagowane. Podczas odbywających się 22-24 sierpnia 1935 roku w Zielonej Górze obrad dotyczących ochrony przyrody śląskiej (Schlesische Naturschutztagung) pod dyskusję poddane zostały m.in. dalsze losy zielonogórskiego kalendarza. Obecni na spotkaniu przedstawiciele powiatów zielonogórskiego i koźuchowskiego zaapelowali o możliwość wznowienia lokalnego almanachu, przyrzekając wielostronną pomoc w jego wydawaniu. Uzyskano również poparcie Ministerstwa Nauki, Wychowania i Oświaty Ludowej Rzeszy (Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung), które, jak podkreślono w posłowie, uznało znaczenie rocznika jako księgi ojczyznianej ważnej dla granicznego usytuowania północnej części Dolnego Śląska. Członkowie redakcji zdawali sobie sprawę, że aby kalendarz mógł nadal ukazywać się w druku, muszą sprostać podjętym zobowiązaniom oraz wymaganiom „uprzejmych darczyńców”¹⁰¹, sam almanach zaś powinien okazać się godnym pokładanych w nim nadziei „poprzez dobry poziom treści i wyglądu”¹⁰² oraz wprowadzenie zmian w jego strukturze wewnętrznej. Po przerwie kalendarz pojawił się więc w częściowo dopasowanej do narodowosocjalistycznych wymogów formie, przy czym mocniej zostały zaakcentowane treści ideologiczne. Rocznik 25. otwiera przedrukowany z kalendarza „Kunst und Leben” (Sztuka i życie) całostronicowy portret Adolfa Hitlera według drzeworytu Brunona Héroux (1868-1944). Do końcowych informacji o wydarzeniach i instytucjach w powiatach został dołączony spis placówek Narodowo-Socjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (dalej: NSDAP) w powiecie koźuchowskim oraz wykaz zmarłych „starych bojowników”¹⁰³ NSDAP w powiecie zielonogórskim. W roku 1936 głównym redaktorem kalendarza został sympatyzujący z faszystami Walter Appel. W tomie na rok 1937 ukazujące się cyklicznie posłowie redakcji nie pojawiło się, a w edycji na rok 1938 zostało zastąpione przez odezwę aktualnego starosty powiatu, członka partii,

99 *Ibidem.*

100 *Ibidem.*

101 *Ibidem.*

102 *Ibidem* [tłum. A.D.].

103 Starzy bojownicy, stara gwardia (niem. *Alte Kämpfer*) to określenie członków NSDAP, którzy wstąpili do partii, wyrażając tym samym poparcie dla Hitlera jeszcze przed jego dojściem do władzy w 1933 roku; zob. H. Kammer, E. Bartsch, *Jugendlexikon Nationalsozialismus. Begriffe aus der Zeit der Gewaltherrschaft 1933-1945*, Berlin 2006, s. 12.

doktora Arthura Joachima¹⁰⁴. Należał on, powołując się w tym miejscu na Wolfganga Stelbrinka, do kręgu typowych „młodych, narodowosocjalistycznych prawników”¹⁰⁵, ambitnych działaczy oddanych hitlerowskiemu reżimowi i skupionych na zawodowo-politycznym awansie. Od roku 1938 teksty literackie i publicystyczne coraz silniej zaczęły odzwierciedlać nową linię ideologiczną kalendarza. Zamieszczano utwory, wiadomości oraz materiały ikonograficzne będące odbiciem lokalnych i światowych wydarzeń historycznych, a także nastrojów panujących w III Rzeszy. Jednocześnie liczba miejscowych współpracowników zaczęła się systematycznie zmniejszać, co spowodowane było przede wszystkim koniecznością powoływania na front kolejnych roczników poborowych. Teksty badaczy z powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego zastępowano przyczynkami przedrukowywanymi z innych kalendarzy oraz czasopism, utwory literackie zaś pochodziły od berlińskich autorów: Georga Pijeta, Ericha L. Tehy i innych. Pod koniec roku 1940, z powodu niepewnej, niesprzyjającej inicjatywom wydawniczym sytuacji politycznej, ukazał się ostatni, 30. tom kalendarza, zatytułowany „Grünberger Hauskalender. Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt auf das Jahr 1941”.

„Grünberger Hauskalender” jako kompendium wiedzy

Oprócz prezentowania bogatych treści literackich, zielonogórsko-kożuchowski kalendarz, tak jak i inne tego rodzaju periodyki, był nośnikiem wszelkiego rodzaju użytecznych informacji oraz wiadomości z różnych obszarów nauki. Upowszechniany przez niego model wiedzy składał się z konkretnych poziomów dopasowanych do stopnia wykształcenia odbiorców i tworzących koherentną, logiczną strukturę. Na najniższym, najmniej zaawansowanym poziomie „Grünberger Hauskalender” powielał schematy z osiemnasto- i dziewiętnastowiecznych kalendarzy, przedstawiając i wyjaśniając relacje czasowe oraz przestrzenne. Wiadomości te miały głównie charakter informacyjny, a ich celem było zagwarantowanie użytkownikom podstawowej orientacji w życiu codziennym. Kalendarium ze wszystkimi możliwymi informacjami astronomicznymi, wykazem świąt państwowych i narodowych, corocznych obchodów różnych uroczystości oraz listą imieninowych patronów na każdy dzień dawało poczucie porządku i bezpieczeństwa oraz możliwość zaplanowania pracy czy rozrywki w cyklu rocznym. Umieszczone na końcu kalendarza wykazy ważniejszych urzędów w powiecie, spisy

104 Arthur Joachim, urodził się w 1906 roku we Wrocławiu, prawnik, w 1933 roku starosta powiatowy w Kłodzku, w latach 1934-1939 starosta powiatowy w Zielonej Górze, a w 1940 w Jeleniej Górze. Od 1925 roku w NSDAP; por. W. Stelbrink, *Der preussische Landrat im Nationalsozialismus: Studien zur nationalsozialistischen Personal und Verwaltungspolitik auf Landkreisebene*, Münster-New York-München-Berlin 1998, s. 117.

105 *Ibidem*.

i terminy targów oraz jarmarków w poszczególnych miejscowościach, terminarze prac rolniczych, a ponadto różnego rodzaju zestawienia taryf, opłat pocztowych i stempłowych, miar czy wag ułatwiały funkcjonowanie w przestrzeni mikroprovincji. Cenne, często jedyne źródło wiedzy o działalności i możliwościach skorzystania z usług lokalnego przemysłu oraz handlu stanowiły liczne, często bogato ilustrowane reklamy umieszczane na końcu tomu.

Kolejny poziom zajmowały treści wychowawczo-prospołeczne, którym dawały wyraz m.in. takie artykuły, jak: *Ein guter Mensch beschädigt keine Bäume* (Dobry człowiek nie niszczy drzew)¹⁰⁶, *Fort mit dem Alkohol! Ein Mahnwort an die Männer* (Precz z alkoholem! Apel do mężczyzn)¹⁰⁷ czy też *Sorgt für die Jugend!* (Troszczcie się o młodzież!)¹⁰⁸. Teksty te prawie niczym nie różniły się od moralizatorskich publikacji w kalendarzach oświeceniowych, zaangażowanych w „wychowywanie” czytelników i wpajanie im pozytywnych wartości. Charakteryzowały się prostym przekazem, siłą perswazji i nierzadko komunikatami w formie bezpośredniego, osobistego apelu do odbiorcy.

Dużo miejsca zajmowały w kalendarzu wiadomości o charakterze użytkowym. Głównym celem redaktorów było zachęcanie czytelników do praktycznego zastosowania porad w życiu codziennym. Dominowały wiedza rolnicza i agronomiczna, związane z geograficzno-gospodarczym potencjałem zielonogórsko-koźuchowskiej mikroprovincji. Specyficzne położenie obu miast oraz posiadanie przez wielu czytelników własnego ogrodu lub winnicy przekładały się na tematykę artykułów: *Obst-und Weinbau* (Uprawa owoców i winorośli)¹⁰⁹, *Etwas von gartenwirtschaftlichen Schädlingen* (O szkodnikach ogrodowych)¹¹⁰, *Landwirtschaftliche Betrachtungen* (Rolnicze rozważania)¹¹¹, *Insektenplagen und ihre Bekämpfung* (Plagi owadów i ich zwalczanie)¹¹² czy wreszcie *Merkblatt für die Bestellung des Gemüsegartens* (Instrukcja uprawy ogrodu warzywnego)¹¹³. W kalendarzu nie brakło również dostarczających inspiracji porad praktycznych, jak na przykład *Bauer baue bäuerlich. Neun Merksätze von anständigen Bauen* (Gospodarzu buduj w wiejskim stylu. Dziewięć zasad dobrego budowania)¹¹⁴. Uwagę zwracano również na propagowanie higieny i zdrowego trybu życia, czego przykładem są m.in. teksty *Das Landvolk krankt* (Lud choruje)¹¹⁵, *Trinkt Milch!* (Pijcie

106 Ein Wandersmann (pseud.), *Ein guter Mensch beschädigt keine Bäume*, GHK 1924, s. 101.

107 *Fort mit dem Alkohol! Ein Mahnwort an die Männer*, GHK 1914, s. 32.

108 *Sorgt für die Jugend!*, GHK 1920, s. 51.

109 Paetz, *Obst-und Weinbau*, GHK 1921, s. 79-82.

110 H. Schmidt, *Etwas von gartenwirtschaftlichen Schädlingen*, GHK 1923, s. 78-79.

111 P. Hoffmann, *Landwirtschaftliche Betrachtungen*, GHK 1924, s. 95-98.

112 Gruhl, *Insektenplagen und ihre Bekämpfung*, GHK 1925, s. 82-84.

113 *Merkblatt für die Bestellung des Gemüsegartens*, GHK 1930, s. 119.

114 *Bauer baue bäuerlich. Neun Merksätze von anständigen Bauen*, GHK 1940, s. 83-84.

115 O. Thraenhardt, *Das Landvolk krankt*, GHK 1913, s. 30-31.

mleko!)¹¹⁶, jak również *Eine kühlende und nahrhafte Sommerspeise* (Chłodząca i sycąca letnia potrawa)¹¹⁷. Obecne przede wszystkim w starszych rocznikach artykuły wskazują na przemyślaną działalność społeczną, będącą odpowiedzią na panującą na początku XX wieku potrzebę prozdrowotnej edukacji mas.

Od początku istnienia kalendarzy książkowych do ich zadań należało informowanie czytelnika o znaczących i doniosłych wydarzeniach globalnych, regionalnych czy też lokalnych. Informacje docierały wprawdzie z rocznym opóźnieniem w stosunku do opisywanych faktów, jednak redaktorzy rekompensowali to odbiorcy, opatrując je uzupełnieniami i komentarzami. Również i redakcja „Grünberger Hauskalender” starała się zapewnić swym czytelnikom najważniejsze informacje dotyczące świata, pozycji Niemiec na międzynarodowej arenie gospodarczej i politycznej oraz najistotniejszych wydarzeń krajowych. Jeśli chodzi jednak o przedstawianie spraw „wielkiego świata”, omawiany kalendarz charakteryzuje pewna zaściankowość, wybiórczość oraz skupianie się na sprawach miejscowych. W odróżnieniu od klasycznych czasopism, w zielonogórskim roczniku nie istniała osobna rubryka zajmująca się globalnymi zjawiskami. Informacje z frontów pierwszej i drugiej wojny światowej, dwóch największych konfliktów zbrojnych w dziejach, docierały do czytelnika nierzadko z rocznym opóźnieniem i poprzez pryzmat subiektywnych komentarzy redaktorów w postępowaniach lub anonimowych artykułach¹¹⁸. Podczas gdy informacje o przebiegu wielkiej wojny zajmowały istotne miejsce na łamach kalendarza, wydarzenia z teatru działań drugiej wojny światowej traktowane były niemal marginalnie. Analizując wszystkie teksty na temat konfliktów zbrojnych z lat 1914-1918 i 1939-1945, można stwierdzić, że tematy i motywy związane z nimi wyraźniej zaakcentowane zostały w tekstach literackich niż w publicystycznych.

W trzecim woluminie kalendarza czytelnik mógł zaznajomić się z aktualnie panującymi w Europie rodami¹¹⁹, w kolejnych tomach informacje czy też komentarze o wydarzeniach światowych są wielką rzadkością. Więcej miejsca zajmowały doniesienia i nowinki na temat politycznych, gospodarczych i kulturalnych epizodów z kraju. Również i one prezentowane były w sposób wybiórczy, a ich dobór sprawia wrażenie pewnej przypadkowości. Teksty prezentowane były w formie relacji zawierających opinie autorów oraz krótkich artykułów, często opatrzonych materiałem ilustracyjnym. Z opublikowanych jeszcze przed pierwszą wojną światową roczników czytelnicy mogli dowiedzieć się m.in. o nowych krajowych systemach ubezpieczeń¹²⁰, tworzących się

116 *Trinkt Milch!*, GHK 1913, s. 23.

117 *Eine kühlende und nahrhafte Sommerspeise*, GHK 1914, s. 17.

118 Przykładowe artykuły: *Die Helden von Tsingtau*, GHK 1916, s. 5, 7; *Das erste Kriegsjahr*, GHK 1916, s. 30; *Im zweiten Kriegsjahr*, GHK 1917, s. 28; *Der Landkrieg*, GHK 1918, s. 29; *Unser Seekrieg*, GHK 1918, s. 30; *Unser Luftkrieg*, GHK 1918, s. 31; *Der Weltkrieg*, GHK 1919, s. 28.

119 *Die europäischen Fürstenthäuser*, GHK 1913, s. 26.

120 G.K., *Was bringt die neue Reichsversicherungsordnung?*, GHK 1913, s. 43-44.

w kraju ruchach i ugrupowaniach politycznych¹²¹, o sytuacji w niemieckich koloniach w Południowo-Zachodniej Afryce¹²² czy też zaznajomić się z możliwościami i osiągnięciami niemieckiej floty¹²³. W kolejnych wydaniach podjęte zostały m.in. tematy spadku urodzeń¹²⁴, modernizacji Kanału Bydgoskiego¹²⁵ i państwowych finansów¹²⁶. W dziewiątym tomie kalendarza pojawiła się rubryka w formie felietonu zatytułowana *Politische Jahresrundschau* (Polityczny przegląd roku)¹²⁷. Ujęto ją jeszcze w kolejnym roczniku¹²⁸, a następnie została zlikwidowana. Od tomu 12. (na rok 1922) koncentrowano się już przede wszystkim na informacjach z zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji. Za główne zadanie redakcja postawiła sobie relacjonowanie lokalnych wydarzeń z różnych dziedzin życia. Informowano o obchodzonych rocznicach, świętach i jubileuszach, uroczystościach państwowych, imprezach kulturalnych, oddaniu do użytku nowych placówek użyteczności publicznej i regionalnych problemach¹²⁹. Silna obecność zagadnień związanych z najbliższą okolicą świadczyła niewątpliwie o żywym zainteresowaniu odbiorców sprawami stron rodzinnych.

Popularyzatorska funkcja kalendarza jako księgi ojczyznianej polegała również na intensywnym upowszechnianiu wiedzy krajoznawczej. Obowiązkiem każdego czytelnika „Grünberger Hauskalender” miała być znajomość historii Heimatu, wiedza o jego ciekawostkach, przyrodzie, tradycjach i przeszłości. Lokalni pasjonaci przesyłali teksty o dużej wartości poznawczej, mające na celu mobilizowanie czytelników do zwiedzania architektonicznych, krajobrazowych i przyrodniczych zabytków regionu¹³⁰. W rozbudzaniu ciekawości oraz pielęgnowaniu zainteresowań przestrzenią zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji miały znaczny udział wszelkiego rodzaju gawędy i relacje z odbytych podróży oraz wycieczek, których autorzy w ciekawy, przystępny sposób dostarczali informacji o miejscach uznanych za godne zwiedzenia, a także przybliżali czytelnikom piękno rodzinnych stron¹³¹. Prezentowane treści krajoznawcze nie skupiały

121 D.F. Mahling, *Die christlich-nationale Arbeiterbewegung*, GHK 1914, s. 30-31.

122 *Notwendigkeit unserer Kolonien*, GHK 1914, s. 58.

123 *Notwendigkeit und Nutzen einer starken Flotte*, GHK 1913, s. 48.

124 R. Seener, *Wie wehren wir dem deutschen Geburtenrückgang?*, GHK 1915, s. 45.

125 A. Reuburger, *Die neue Wasserstraße zwischen Weichsel und Oder*, GHK 1916, s. 49-52.

126 *Unsere wirtschaftliche Kraft*, GHK 1917, s. 32.

127 W. Bloem, *Politische Jahresrundschau*, GHK 1919, s. 30-32.

128 Stern, *Politische Jahresrundschau*, GHK 1920, s. 27-28.

129 Przykładowe artykuły: M. Klose, *Das Grünberger Heimatmuseum*, GHK 1924, s. 35-44; Böttger, *Volksbühnenarbeit in Neusalz und Grünberg*, GHK 1926, s. 110-112; A. von Treskow, *Der Bau des Kreiskrankenhauses in Neusalz*, GHK 1931, s. 93; Krüber, *Das Landjahr in den Kreisen Grünberg und Freystadt*, GHK 1938, s. 10; F. Koschel, *Ochelhermsdorferinnen sprechen für den Führer*, GHK 1941, s. 50.

130 K. Hassel, *Alte Brunnen im Kreise Grünberg*, GHK 1920, s. 74-78; W. Käppel, *Die Franzosenkiewer bei Krolkwitz*, GHK 1928, s. 36-37; J. Prikowski, *Kirchen des Kreises Freystadt und deren Schicksale*, GHK 1937, s. 38-41.

131 Przykładowe artykuły: K. Hassel, *Eine Oderwanderung*, GHK 1920, s. 73; F. Ehrlich, *Wanderung durch den Westzipfel des Kreises Freystadt*, GHK 1926, s. 84-87; F. Gottschlich, *Wissenswertes für Wasserwanderer*, GHK 1931, s. 75-79; H.O. Thiel, *Mit dem Faltboot von Neusalz bis zum Schlawaer*

się wyłącznie na teraźniejszości obu powiatów. Grupa tekstów na temat tradycji, zwyczajów i ciekawostek, obejmująca również udostępnione w formie przedruków wszelkiego rodzaju archiwalia¹³², stanowiła skarbnicę, z której czytelnicy mogli czerpać wiedzę o przeszłości. Wspólną cechą wszystkich artykułów było zgodne podkreślanie przez ich autorów niezwykłości i oryginalności ojczystej ziemi. Krzewienie wiedzy krajoznawczej w szerszym ujęciu realizowane było poprzez teksty na temat Śląska¹³³. Interesujących przyczynków skupiających się na tematyce regionalnej dostarczał Edmund Glaeser jr. (1888-1953)¹³⁴, założyciel Muzeum Regionalnego w Nowej Soli, a do roku 1931 dyrektor huty. Oprócz pełnienia obowiązków zawodowych, dał się poznać jako miłośnik ziemi nowosolskiej, regionalista i historyk kultury. Był autorem m.in. krajoznawczych monografii poświęconych śląskim miastom Leuthen (Lutynia) i Breslau (Wrocław). Znaczny udział w popularyzowaniu wiedzy krajoznawczej miał również zamieszkały w Nowej Soli i piastujący urząd radcy sądowego Günther Suesmann. Jako historyk i archeolog amator badał archiwalia oraz prowadził wykopaliska. Opublikowane w kalendarzu jego prace to ważne przyczynki do dziejów regionu, świadczące o tym, że badacz był wszechstronnym znawcą swej rodzinnej ziemi¹³⁵.

Najwyższy poziom informacji, czyli wiedzę naukową, propagowały wśród szerokiej rzeszy czytelników artykuły z różnych dziedzin. Były one specyficznym medium komunikacji i wymiany poglądów zarówno między lokalnymi naukowcami, jak i badaczami spoza granic powiatu. Naukowy zakres publikowanych tekstów był bardzo zróżnicowany, począwszy od przyczynków pisanych przez wiejskich nauczycieli po artykuły znamienitych profesorów. Prace zawierały zarówno treści popularnonaukowe, jak i akademickie rozważania z różnych dyscyplin badawczych: historii, historii sztuki, geografii, biologii czy też etnografii, i skupiały się przede wszystkim na obszarze zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji¹³⁶. Na łamach kalendarza pojawiały

See, GHK 1936, s. 96-98; Kliche, *Landschaftsbilder aus dem westlichen Teil des Kreise Freystadt*, GHK 1937, s. 36-37.

132 R. Liers, *Zwei Familienurkunden aus alter Zeit*, GHK 1928, s. 58-60; F. Koschel, *Aus alten Schöppenbücher des Dorfes Ochelhermsdorf*, GHK 1929, s. 48-51.

133 G. Künick, *Unsere Mutter Schlesing. Eine Plauderei über schlesisches Leben und Treiben*, GHK 1937, s. 19-21; E. Glaeser, *Das malerische Niederschlesien*, GHK 1923, s. 21-27; J. Prikowski, *Ehemalige klösterliche Ansiedlungen in unserer nordschlesischen Heimat*, GHK 1940, s. 42-47.

134 Ojciec, również Edmund, był jednym ze współzałożycieli huty *Paulinenhüttenwerk Eisenhüttenwerk Kommandit-Gesellschaft* w Nowej Soli.

135 E. Glaeser, *Günther Suesmann zum Gedächtnis*, GHK 1938, s. 34-35.

136 A. Foerster, *Wie es im Grünberger Kreise zur Zeit der Braunkohlenbildung und nach der Eiszeit ausgehen haben mag*, GHK 1913, s. 55-59; H. Schmidt, *Ein Grünberger Geistlicher als Naturwissenschaftler (Jacobus Leopold Frisch. 1765-1786)*, GHK 1921, s. 78-79; M. Klose, *Von den Glocken des Grünberger Kreises*, GHK 1923, s. 50-57; A. Müller, *Flurnamensammlung*, GHK 1924, s. 31-33; R. Dehmel, *Vorgesichtliche Gräber in Neusalzer Heimatmuseum*, GHK 1927, s. 29-32; H. Schmidt, *Das Stadtbild Grünbergs im Jahre 1807*, GHK 1928, s. 61-62; K. Gruhl, *Neue Beobachtungen von Tieren und Pflanzen im Kreise Grünberg*, GHK 1936, s. 102-103.

się również artykuły badaczy z ośrodków akademickich i instytucji kulturalnych we Wrocławiu¹³⁷. Zdecydowaną większość naukowych współpracowników kalendarza stanowili wykładowcy piastujący stanowiska od nauczycieli szkół elementarnych aż po dyrektorów jednostek edukacyjnych. Do najbardziej zasłużonych zaliczali się Hugo Schmidt, Kurt Gruhl, Martin Klose, Paul Tschierschke oraz Fritz Koschel.

Urodzony 7 stycznia 1866 roku w Radomiłowicach (Radmannsdorf) Hugo Schmidt w latach 1902-1928 zatrudniony był jako nauczyciel w zielonogórskich szkołach, m.in. w gimnazjum realnym, dodatkowo pełniąc funkcję miejskiego radnego, archiwisty i pracując naukowo. Był autorem wielu publikacji poświęconych przeszłości Zielonej Góry, z których najbardziej znana to licząca 1119 stron monografia *Geschichte der Stadt Grünberg Schlesien* (Historia Zielonej Góry na Śląsku)¹³⁸ poświęcona dziejom miasta od jego udokumentowanych początków do roku 1922. O zaangażowaniu Schmidta w szerzenie regionalnej kultury świadczyło jego członkostwo w Komisji Historycznej Śląska (Historische Kommission für Schlesien) oraz (korespondencyjnie) w Śląskim Towarzystwie Kultury Ojczyźnianej (Schlesische Gesellschaft für Vaterländische Cultur)¹³⁹. W „Grünberger Hauskalender” można znaleźć trzynaście artykułów i przyczynków jego autorstwa. Z kolei czynnie współpracujący z kalendarzem kustosz zielonogórskiego Heimatmuseum, pochodzący z Görlitz Martin Klose (1884-1975), był autorem wielu publikacji poświęconych dziejom oraz kulturze Zielonej Góry i okolic, z których dziewiętnaście ukazało się na łamach „Grünberger Hauskalender”. Klose na stałe związał się z kalendarzem, należał do komitetu redakcyjnego i odpowiadał za teksty o tematyce historycznej. Kurt Gruhl, zielonogórski nauczyciel gimnazjum realnego, był wielkim miłośnikiem przyrody. Wiedzę o niej przekazywał swym uczniom nie tylko w konwencjonalny sposób, lecz również zabierając ich na wycieczki po okolicy, przede wszystkim do podzielonogórskiego Lasu Odrzańskiego (Oderwaldu)¹⁴⁰. W okresie wakacji prowadził również obozy dla młodzieży organizowane głównie nad Odrą¹⁴¹. Kalendarz zawdzięcza mu osiemnaście artykułów na temat lokalnego świata roślin i zwierząt. Przyroda była również pasją Paula Tschierschkego (zm. 15 grudnia 1931), nauczyciela i botanika z Nowej Soli, który szczególnie interesował się miejscową florą, a badania przyrodnicze prowadził głównie w rodzinnym mieście i jego okolicach. W swych zbiorach posiadał ponad 15 000 skatalogowanych i opisanych roślin, które

137 H. Seger, *Aus der Vorzeit*, GHK 1925, s. 31-34; T. Schube, *Die Eichen der Kreise Grünberg und Freystadt*, GHK 1929, s. 33-36; P. Knötel, *Adelstrachten des 16. und 17. Jahrhunderts im nördlichen Niederschlesien*, GHK 1933, s. 46-49.

138 H. Schmidt, *Geschichte der Stadt Grünberg, Schles.*, Grünberg 1922.

139 *Idem*, *Vorwort*, [w:] *idem*, *Geschichte der Stadt...*, b.p. Zob. także I. Korniluk, *Hugo Schmidt i jego dzieło*, „Studia Zielonogórskie” 2007, t. 13, s. 103-113.

140 T. Dzwonkowski, *Zielona Góra w latach 1914-1945*, [w:] *Historia Zielonej Góry*, t. 2, *Dzieje miasta w XIX i XX wieku*, red. W. Strzyżewski, Zielona Góra 2012, s. 301.

141 *Ibidem*, s. 355.

przekazał do herbarium nowosolskiego Heimatmuseum¹⁴². Istnieje niewiele dostępnych informacji o uczącym w Ochli Fritzu Koschel, większości z nich dostarcza sam kalendarz. Koschel interesował się lokalną etnografią oraz historią. Pragnął ocalić od zapomnienia regionalia ze starych zbiorów i archiwów, wydając dokumenty i opatrując je komentarzami. Opublikowanych w „Grünberger Hauskalender” ponad dwadzieścia przyczynków świadczy o wielkiej pasji zbierackiej nauczyciela. Jedyną kobietą piastującą stanowisko nauczycielskie i publikującą w kalendarzu teksty popularnonaukowe była Alma Morgenstern z Nowego Miasteczka. Spod jej pióra wyszły artykuły etnograficzne na temat regionalnych zwyczajów ludowych¹⁴³. Wymienieni wyżej nauczyciele i cała rzesza ich kolegów zamieszkujących w zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji, z własnej inicjatywy, bezinteresownie upowszechniali wiedzę, publikując na łamach kalendarza wyniki swych badań i obserwacji w rozprawach, przyczynkach czy też sprawozdaniach.

Dzięki dużym walorom poznawczym „Grünberger Hauskalender” odgrywał również rolę swoistego podręcznika. O popularności kalendarza świadczy zamieszczone w tomie na rok 1932 zestawienie dotyczące powiatu kożuchowskiego, według którego w liczącej 48 uczniów szkole w Byczu (Beitsch) aż 25 z nich zakupiło kalendarz. W pozostałych, przodujących i wyróżnionych przez redakcję szkołach wyniki prezentowały się następująco:

Siedlisko (Carolath) – 76 uczniów – 35 kalendarzy

Dąbrowno (Eichau) – 80 uczniów – 40 kalendarzy

Wierzbnica (Gr. Würbitz) – 64 uczniów – 29 kalendarzy

Niwiska (Niebusch) – 57 uczniów – 25 kalendarzy

Podbrzezie Górne (Ober-Siegersdorf) – 63 uczniów – 55 kalendarzy

Pierzwin (Pürben) – 55 uczniów – 30 kalendarzy

Rejów (Rehlau) – 30 uczniów – 29 kalendarzy

Z 83 szkół powiatu kożuchowskiego 63 zamówiły kalendarz na kolejny rok¹⁴⁴.

Powyższe zestawienie wskazuje, że wysiłki redakcji, aby kalendarz dotarł „nawet do najskromniejszej chaty”¹⁴⁵, nie poszły na marne. Nie budzi również zdziwienia, że w składaniu zamówień przodowały małe miejscowości. Almanach był tam nierzadko jedyną regularnie przychodzącą „książką”. Stanowił cenny nabytek zarówno dla uczniów, jak i nauczycieli, dostarczając interesujących materiałów wykorzystywanych na zajęciach o charakterze krajoznawczym.

142 E. Schalow, *Welche einheimischen Gefäßpflanzen sind in Schlesien noch zu erwarten?*, „Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für Vaterländische Kultur” 1932, R. 105, s. 92-173, tutaj s. 156; E. Glaeser, *Aus dem Neusalzer Heimatmuseum*, „Schlesische Monatshefte” 1932, R. IX, nr 3, s. 86-89, tutaj s. 87.

143 „Adreßbuch für die Kreise Grünberg, Schlesien und Freystadt, Niederschlesien 1933”, s. 440.

144 Por. *Der Bericht der Schriftleitung*, GHK 1932, s. 89.

145 *Ibidem* [tłum. A.D.].

Podsumowując, „Grünberger Hauskalender” stanowił kompendium szeroko pojętej wiedzy. Był on wszechstronnym poradnikiem, informacyjnym medium, szeroki wachlarz tekstów rozbudzał zaś u czytelników ciekawość świata. Dzięki zróżnicowanemu poziomowi i różnorodnej tematyce artykułów odgrywał rolę edukacyjną, dostarczając cennych informacji związanych z zielonogórsko-kozuchowską mikroprovincją, jej historią, kulturą, przyrodą i tradycją.

Świadectwa zmian mentalnych i kulturowych – słowa wstępne i posłowania

Słowa wstępne i posłowania stanowiły odpowiedź na zmieniające się czasy, ale również i zwierciadło, w którym odbijały się aktualne nastroje społeczeństwa. Były one ważnymi wyznacznikami, a zarazem świadectwami przemian mentalności mieszkańców zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji. W kalendarzach na lata 1911-1918 adresowane do czytelników teksty zawierały liczne elementy i motywy religijne. Odezwy redagowane były w formie płomiennych kazań lub orędzi, charakteryzujących się dużym zaangażowaniem emocjonalnym oraz subiektywizmem autora/autorów. W pierwszych latach istnienia almanachu jednym z najczęściej podejmowanych tematów były relacje między człowiekiem a Bogiem, zakotwiczone w komentarzach dotyczących minionego roku. W kalendarzu na rok 1911 autor piszący pod pseudonimem „Dr Conrad” piętnuje oddalanie się człowieka od Stwórcy i jego pogoń za sprawami doczesnymi. Tekst wykazujący wiele podobieństw do kościelnego kazania kończy konkluzja, że miłość do Boga daje nadzieję na szczęśliwe życie w nadchodzącym roku¹⁴⁶. Słowo wstępne na rok 1913 także pochodzi od anonimowego twórcy, tym razem ukrywającego się pod postacią kalendarzysty. Kalendermann składa czytelnikom życzenia noworoczne, a jednocześnie zachęca do refleksji nad życiem, przemijaniem i do zawierzenia swych spraw Bogu¹⁴⁷. Również przedmowa zamieszczona w edycji na rok 1915 przybrała styl religijny: „Niech imię Jezusa pozostanie sztandarem naszego drogiego Kościoła, niech imię Jezusa pozostanie chorągwią naszego narodu i ojczyzny, niech imię Jezusa pozostanie w naszych domach i szkołach [...]”¹⁴⁸. Tak znaczny ładunek religijnej retoryki pozwala przypuszczać, iż zaangażowani w redagowanie przedmów autorzy wywodzili się z kręgów kościelnych lub byli z kościołem ściśle związani. Słowa wstępne wykorzystywali więc do wywarcia wpływu na odbiorców poprzez wprowadzanie do nich elementów teologicznych i nauczania w duchu wiary.

146 Conrad, *Gott zum Gruß! Gedanken zum neuen Jahre*, GHK 1912, s. 28 [tłum. A.D.].

147 *Gott zum Gruß! Gedicht und Geleitwort des Kalendermanns*, GHK 1913, s. 28 [tłum. A.D.].

148 *Gott zum Gruß!*, GHK 1915, s. 28 [tłum. A.D.]. „Der Name Jesus bleibe der Banner unsrer teuren Kirche, der Name Jesus bleibe das Panier unsres Volkes und Vaterlandes, der Name Jesus bleibe in unsren Häusern, in unsren Schulen [...]”.

Widoczny w przedmowach specyficzny „zwrot religijny” umocniła spektakularna sytuacja kryzysowa, jaką była wielka wojna. Od roku 1916 do religijnych refleksji dochodzą komentarze i podsumowania związane z sytuacją na froncie. Teksty przedmów i posłowi stanowią kolaże akcentów patriotycznych oraz religijnych, przy czym Bóg sprowadzony został tu z jednej strony do instancji, u której szuka się wsparcia i pocieszenia, a z drugiej do rangi sojusznika Rzeszy Wilhelmińskiej, mającego zapewnić triumf cesarzowi i krajowi. Autorzy propagowali swoisty etos wojny jako ofiary oraz wielkiej próby. Powszechne były oratorskie usprawiedliwienia walki poprzez przedstawienie jej jako narzędzia niezbędnego do scalenia i odrodzenia niemieckiego narodu: „Drodzy czytelnicy, wszystko, co nieniemieckie, wszystko, co nieczyste i nieświęte, strząśnijmy z siebie i wyrzućmy, abyśmy stali się ludem wiary, wierności i czystości, ludem świętym. Z takimi postanowieniami oczekujemy pokoju i powitajmy, mając nadzieję w Bogu, powracających jako zwycięzców”¹⁴⁹.

Gloryfikacja Niemiec połączona była z deprecjonowaniem i atakowaniem ich przeciwników politycznych. W jednym z posłowi Rzesza przedstawiona została jako kraj otoczony przez „zawistnych, podstępnych i kłamliwych wrogów”¹⁵⁰. Jednocześnie wersy odezw przesycone były nadzieją na zwycięstwo i szybki powrót niemieckich żołnierzy do domu¹⁵¹. W przedmowie z tomu na rok 1918 widoczna jest już pewna zmiana optyki i charakterystyczne dla całego narodu zmęczenie prowadzoną wojną. Główną intencją modlitewną anonimowego kalendarzysty jest prośba o pokój¹⁵². W posłowie na rok 1919 autor demonstrowa radość z traktatu brzeskiego podpisanego z Rosją, starając się jednocześnie zminimalizować wojenną klęskę Rzeszy¹⁵³. Gorką refleksję na temat postanowień traktatu wersalskiego i politycznych przemian w obrębie Niemiec można znaleźć w tekście napisanym rok później:

Teraz otaczają nas nowe Niemcy. Kraj biedny, wyczerpany ogromnymi ciężarami wojny, koniecznymi wydatkami wojskowymi i bezsensownym marnotrawstwem, jakie przyniosła ze sobą gospodarka wojenna, obciążony ciężkimi, do dziś nieustalonymi żądaniem nieprzejednanych wrogów; kraj pomniejszony, którego nazwa „Republika Niemiecka” musi najpierw w ciężkiej walce zdobyć dumny wydzwitek, jaki miała dawna Rzesza; kraj rozdarty bratobójczą wojną i walkami partyjnymi¹⁵⁴.

149 *Gott zum Gruß!*, GHK 1916, s. 27 [tłum. A.D.]. „Liebe Leser, alles Undeutsche, alles Unreine und Unheilige laßt uns abtun und wegwerfen, damit wir ein Volk des Glaubens, der Treue und der Reinheit, ein heiliges Volk werden. Mit solchen Entschlüssen laßt uns dem Frieden entgegensehen und Heimkehrenden, wie wir zu Gott hoffen, als Sieger empfangen”.

150 *Ibidem*, s. 27.

151 *Gott zum Gruß!*, GHK 1917, s. 27.

152 *Gott zum Gruß!*, GHK 1918, s. 28.

153 *Gott zum Gruß!*, GHK 1919, s. 27.

154 Spreemberg, *Gott zum Gruß!*, GHK 1920, s. 26 [tłum. A.D.]. „Ein neues Deutschland umgibt uns nun. Ein armes Land erschöpft durch die namenlosen Lasten des Krieges, die die notwendigen, militärischen Ausgaben und die sinnlosen Verschwendungen, welche die Kriegswirtschaft mit sich brachte, bedrückt durch die schweren, noch heute nicht feststellbaren Forderungen der unerbittlichen

W kalendarzu na rok 1921 pojawiają się kolejne rozrachunki z powojenną sytuacją. Autor nie kryje rozczarowania Republiką Weimarską i jej ideałami i rozlicza skutki wojny, stwierdzając, że przyniosła ona narodowi niemieckiemu „wstyd, hańbę i niewolę”¹⁵⁵.

W latach 1922-1934 w posłowiach kalendarzy centralne miejsce zajmowały podziękowania dla współpracowników. Najbardziej zasłużeni wymieniani byli imiennie, a ich prace krótko komentowane. Przedstawiano również wydawnictwa, które zgodziły się na przedruk tekstów wykorzystanych w danym tomie. Zwykle pojawiały się również omówienia szczególnie godnych polecenia artykułów i utworów. Powszechne były apele do czytelników o zainteresowanie się historią, przeszłością i kulturowym bogactwem rodzinnej ziemi. Lejtmotywym przewijającym się przez wszystkie odezwy było odwoływanie się do etosu małej ojczyzny jako źródła duchowej siły. Kształtowanie szacunku i miłości do rodzinnych stron wiązało się nierzadko z propagowaniem nieufnej postawy wobec nacji będących bezpośrednimi sąsiadami Niemców i tworzeniem specyficznej bariery wrogości. W zamieszczonym w posłowniu na rok 1925 opisie śląskiego krajobrazu najbardziej wysunięte na północ pasma Sudetów zostały scharakteryzowane jako „mur obronny, chroniący przed czeską chciwością”¹⁵⁶, za wschodnią granicą zaś mieli „czaić się”¹⁵⁷ Polacy. Obskurantyzm i nietolerancja zawarte w tych określeniach determinowane były prawdopodobnie nie tylko powszechnie przypisywanemu mieszkańcom prowincji dążeniu do izolacji¹⁵⁸, lecz także nieprzepracowanym przez naród niemiecki poczuciem krzywdy i niesprawiedliwości, związanym z postanowieniami traktatu wersalskiego¹⁵⁹.

W odezwach do czytelników znalazły również swe odzwierciedlenie istotne zarówno w skali globalnej, jak i krajowej wydarzenia, na przykład wybuch wielkiego światowego kryzysu gospodarczego czy też przejście władzy przez Adolfa Hitlera. W kalendarzu na rok 1938 autorem słowa wstępnego jest wspomniany wcześniej zielonogórski urzędnik Arthur Joachim. Posługując się językiem totalitarnej propagandy, w podniosłych słowach zwraca się z apelem do mieszkańców o gotowość poniesienia ofiar oraz wyrzeczeń niezbędnych do rozwoju III Rzeszy i przyczyniających się do budowania „wielkości narodu”¹⁶⁰, odnosząc się zarazem do trudnej sytuacji ekonomicznej powiatu:

Bez niedostatku niemieckiego robotnika, bez poświęcenia niemieckiego rolnika i – co nie mniej ważne – bez cichego oddania się obowiązkom przez niemieckiego urzędnika oraz setki tysięcy

Gegner; ein verkleinertes Land, dessen Name *Deutsche Republik* sich erst den stolzen Beiklang im harten Ringen erkämpfen muß, den das ehemalige Reich besaß; ein durch Bruderkrieg und Partei-hader zerrissenes Land”.

155 *Gott zum Gruß!*, GHK 1921, s. 26 [tłum. A.D.].

156 K., *Nachwort*, GHK 1925, s. 95-96, tutaj s. 95 [tłum. A.D.].

157 *Ibidem*.

158 M. Kittel, *Provinz zwischen Reich und Republik: Politische Mentalitäten in Deutschland und Frankreich 1918-1933/36*, München 2000, s. 299.

159 J. Holzer, *Od Wilhelma do Hitlera*, Warszawa 1963, s. 60. Por. także E. Kolb, *Der Frieden von Versailles*, München 2005, s. 91.

160 A. Joachim, *Geleitwort*, GHK 1938, s. 19 [tłum. A.D.].

młodych niemieckich żołnierzy, nie byłoby bezpieczeństwa i wolności Rzeszy. [...] Rolnik i robotnik z Grünbergu jest przyzwyczajony do trudów. Gleba naszej ojczyzny jest zbyt uboga, aby mógł się na niej rozwinąć trwały dobrobyt. Nikt nie może zmienić tego faktu¹⁶¹.

Zakończenie tekstu zawiera noworoczne życzenia, w których starosta powiatowy wyraża nadzieję, że nadchodzący rok przyniesie szczęście „ważniejsze od każdego bogactwa”¹⁶². Pełen patosu, podsumowujący kolejne dwanaście miesięcy pod przewodnictwem Adolfa Hitlera tekst Joachima załączony został również do tomu na rok 1939. Z kolei starosta powiatu Grande z Zielonej Góry, którego przedmowa ukazała się w następnym roczniku, upatruje w utworzeniu III Rzeszy marzenia wszystkich niemieckich obywateli, na którego spełnienie musieli czekać całe stulecia. Urzędnik wyraża również przekonanie, że naród może ze spokojem patrzeć w przyszłość „przepełniony wiarą w [...] Führera Adolfa Hitlera”¹⁶³. W kalendarzu na rok 1941 słowo wstępne autorstwa starosty powiatowego Ericha Suesmanna¹⁶⁴ koncentruje się na opisie kolejnych niemieckich zwycięstw wojennych i zawiera podziękowanie oraz wyrazy uznania dla walczących na froncie żołnierzy pochodzących z zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji. Charakterystyczne dla odezwo popierających reżim hitlerowski urzędników było odwoływanie się do dumy narodowej, nacjonalistycznego patriotyzmu oraz mitu wielkiego narodu niemieckiego. Przedmowy stanowiły narzędzie populistycznej propagandy, wspierającej faszystowską ideologię, a poprzez swą treść miały istotny wpływ na formowanie światopoglądu czytelników niebędących w stanie zweryfikować zamieszczanych w kalendarzu informacji.

Obecne w rocznikach słowa wstępne i posłowania były ważnymi czynnikami tożsamościotwórczymi, wpływającymi na kształtowanie się określonych działań i postaw społeczno-politycznych w zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji, a zarazem symptomatycznymi wyznacznikami panujących w niej nastrojów. Dziś, dokumentując zmiany zachodzące na polu życia społecznego i politycznego regionu, są lokalnym świadectwem międzywojennej historii.

161 *Ibidem* [tłum. A.D.]. „Ohne die Entbehrungen des deutsche Arbeiters, ohne die Opfer des deutschen Bauern und – nicht zuletzt – ohne die stille Pflichterfüllung des deutschen Beamten und jener vielen hunderttausend junger deutschen Soldaten wäre die Sicherheit und Freiheit des Reiches nicht geworden. [...] Der Grünberger Bauer und Arbeiter ist die Not gewohnt. Zu arm ist der Boden unserer Heimat, als daß sich auf ihm ein dauernder Wohlstand bilden könnte. Niemand kann an dieser Tatsache etwas ändern”.

162 *Ibidem*.

163 H. Grande, *Geleitwort*, GHK 1940, s. 17 [tłum. A.D.].

164 E. Suesmann, *Geleitwort*, GHK 1941, s. 17.

5

Teksty literackie w „Grünberger Hauskalender”

Opowiadania do roku 1921: Pauline Redlich (P. Seemann), Marie Trommershausen (M. Andrae-Romanek), P. Glockner, Auguste von Schlotheim (A. von Scholte)

Do roku 1921 na repertuar beletrystyczny „Grünberger Hauskalender”, tworzony w literackim języku wysokoniemieckim, składały się opowiadania autorów przede wszystkim spoza zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji¹. W większości były to przedruki z innych kalendarzy. Teksty, które rokrocznie pojawiały się w lokalnym almanachu, charakteryzowały się znaczną objętością (opowiadania zajmowały od kilkunastu do ponad dwudziestu stron) i stanowiły specyficzny kolaż charakterystycznych dla literatury trywialnej motywów oraz tematów: prozy miłosnej, elementów tzw. Dorfgeschichte (opowieści wiejskiej), wątków obyczajowych i przygodowo-kryminalnych. Opowiadania opatrzone były bogatym materiałem ilustracyjnym przedstawiającym szczególnie dramatyczne lub malownicze sceny. Nierzadko realistyczne przedstawienia uzupełnione były odnoszącymi się do konkretnej sytuacji cytatami z tekstu.

Do autorek opowiadań, które cyklicznie ukazywały się w „Grünberger Hauskalender”, należały Pauline Redlich (P. Seemann), Marie Trommershausen (M. Andrae-Romanek), Auguste von Schlotheim (A. von Scholte), P. Glockner oraz Bertha Clément. Niektóre pisarki tworzyły pod fikcyjnym nazwiskiem. Ukrywanie kobiecej tożsamości pod sugerującymi przynależność do płci męskiej pseudonimami miało wiele przyczyn, z których na pierwszy plan wysuwa się bezsprzecznie nadzieja na zdobycie większej popularności. Decydujące były również względy towarzyskie i chęć utrzymania tajemnicy, co wiązało się z faktem, że kobieca twórczość pisarska nie zawsze była społecznie akceptowana². Autorki publikujące w zielonogórskim kalendarzu reprezentowały szeroki przekrój społeczny: wywodziły się z kręgów ziemiańskich, artystycznych lub mieszczańskich,

¹ Od roku 1918 w „Grünberger Hauskalender” okazjonalnie zaczęły ukazywać się opowiadania gwarowe lokalnych literatów, m.in. Paula Petrasa.

² Por. L. Hacker, *Schreibende Frauen um 1900, Rollen-Bilder-Gesten*, Berlin 2007, s. 102.

mieszkały zarówno w odosobnieniu, na prowincji, jak i w znaczących pod względem kulturalnym miastach.

Silnie zaakcentowana obecność kobiecej twórczości na łamach rocznika nie jest przypadkowa i wiąże się z literacką emancypacją płci pięknej. Korzenie tego zjawiska sięgają początków XIX stulecia³, przełom wieków zaś to okres, w którym nastąpił „szturm kobiecych pisarzy”⁴, jak określiła znaczący wzrost liczby twórczyń niemiecka badaczka Lucia Hacker. Wywodzące się z warstwy ziemiańskiej i mieszczańskiej pisarki silnie akcentowały swą obecność na rynku literackim, dopasowując się do jego nowych wymogów związanych zarówno ze znaczącym wzrostem liczby czytelników, jak i wydawanych tytułów⁵. Ze względu na mniejsze niż u piszących mężczyzn oczekiwania finansowe i traktowanie literackiej działalności jako jednego z alternatywnych źródeł utrzymania, chwytające za pióro kobiety stanowiły dużą konkurencję dla swych kolegów po fachu⁶. W samym tylko czasopiśmie „Gartenlaube”, jednym z najpopularniejszych periodyków Cesarstwa Niemieckiego, w porównaniu z pierwszym trzydziestowieciem XIX wieku liczba pisarek zwiększyła się o 50% w latach 1882-1902⁷. Po zakończeniu pierwszej wojny światowej pozycja pań na rynku literackim jeszcze bardziej się umocniła. Przytaczając Hildegard Atzinger: „W tym czasie kobieta pisząca już od dawna nie jest niczym niezwykłym, a pisarka na pewno nie jest rzadkością, wręcz przeciwnie: liczba piszących kobiet, pisarek, które ze swoimi tekstami, ze swoją literaturą docierają do ogółu społeczeństwa, jest znacząca”⁸.

W okresie międzywojennym, na co wskazuje Atzinger, kobietami decydującymi się na działalność pisarską lub publicystyczną kierowały w równej mierze względy finansowe oraz chęć przelania na papier swych myśli, obserwacji i refleksji⁹. Zyskujące

3 Problem ten został szeroko omówiony przez Renate Möhrmann; por. *eadem*, *Die andere Frau. Emanzipationsansätze deutscher Schriftstellerinnen im Vorfeld der Achtundvierziger Revolution*, Stuttgart 1977. Por. także K. Tebben, *Beruf: Schriftstellerin: Schreibende Frauen im 18. und 19. Jahrhundert*, Göttingen 1998.

4 L. Hacker, *op. cit.*, s. 97.

5 W 1833 roku liczba czytelników wzrosła o 40%, w 1874 o 70% w stosunku do początku XIX wieku. Znaczący był również wzrost liczebności wydawanej literatury: w roku 1800 ok. 4000 pozycji, w 1880 – 15 000 tytułów). Istotny wpływ na rozkwit czytelnictwa w XIX i na początku XX wieku miały masowo wydawane czasopisma przeznaczone dla całej rodziny; por. H.O. Hügel, *Lob des Mainstreams: zu Begriff und Geschichte von Unterhaltung und populärer Kultur*, Köln 2007, s. 66, 68.

6 Por. L. Hacker, *op. cit.*, s. 98.

7 *Geschichte des deutschen Buchhandels im 19. und 20. Jahrhundert. Das Kaiserreich 1871-1918*, t. 1, red. G. Jäger, Frankfurt a. M. 2003, s. 442.

8 H. Atzinger, *Gina Kaus: Schriftstellerin und Öffentlichkeit. Zur Stellung einer Schriftstellerin in der literarischen Öffentlichkeit der Zwischenkriegszeit in Österreich und Deutschland*, Frankfurt am Main 2008, s. 50 [tłum. A.D.]. „Zu dieser Zeit ist die schreibende Frau schon seit langem nichts Ungewöhnliches und Schriftstellerin fürwahr keine Seltenheit, im Gegenteil: Die Zahl der Schreibenden Frauen, der Schriftstellerinnen, die mit ihren Texten, mit ihrer Literatur an die Öffentlichkeit heran- und in die Öffentlichkeit eintreten, ist groß”.

9 *Ibidem*, s. 54.

coraz większą samodzielność w życiu publicznym pisarki pragnęły, podobnie jak ich koledzy po piórze, zdobyć mocną i stabilną pozycję na rynku wydawniczym i brać udział w literackim dyskursie. Szczególnie znamieną była znacząca liczba kobiet zajmujących się twórczością pisarską na potrzeby popularnych czasopism i wydawnictw kolportażowych. Nie wszystkie z nich były dziennikarkami czy też pisarkami zawodowymi, niewiele twórczyń miało wysokie literackie aspiracje. Pisarstwo było często traktowane przez nie jako odskocznia od codziennych zajęć lub też postrzegane jako swego rodzaju kulturalna czy społeczna misja. Zarówno mieszkanki wielkich miast, jak i głębokiej prowincji wspomagały swą twórczością lokalne gazety oraz kalendarze, nie tyle pisząc, ile „pisując” w wolnym czasie pomiędzy zawodowymi i domowymi obowiązkami.

Przykładem autorki zajmującej się regularną „produkcją” powieści w odcinkach do gazet i czasopism przeznaczonych dla proletariatu miejskiego jest Pauline Redlich (pseudonim literacki P. Seemann) urodzona 29 czerwca 1851 roku w Lugau koło Dobrilugk w Brandenburgii¹⁰. Miłośniczkami twórczości Redlich były czytelniczki pochodzące z niższych warstw społecznych – służące, kucharki, praczki, sklepowe – oczekujące wyciskających łzy wzruszenia historii o losach zwykłych ludzi¹¹. Wychodzące spod pióra Redlich utwory charakteryzowały się prostą fabułą, skonstruowaną w taki sposób, by oddziaływały na emocje (przede wszystkim kobiecych) czytelników¹². W zielonogórskim kalendarzu na rok 1912 opublikowane zostało opowiadanie *Die Nachbarn*¹³ (Sąsiedzi), w którym autorka łączy motyw rozdartego między dwoma kobietami mężczyzny z problematyką społeczną. Dwie sąsiadujące ze sobą chłopskie zagrody są miejscem rozgrywanego się na tle historii miłosnej dramatu. Wątek niespełnionej miłości przeplata Redlich z refleksją na temat pozycji ludzi starych w wielopokoleniowej wiejskiej rodzinie i wynikającego z niepisanych zasad moralnych obowiązku opieki nad nimi.

Historia rozpoczyna się od epizodu, w którym młody Ernst Leidenkrug za namową wyrachowanego i powszechnie znanego ze skąpstwa ojca zrywa ze swą ukochaną Lene i żeni się z bogatą, ale pozbawioną uczuć kobietą. Nowa wybranka, Emma, została tuż przed planowanym weselem porzucona przez poprzedniego narzeczonego, który stwierdził, że „woli raczej mieszkać z wilkołakiem niż z tą starą sekutnicą”¹⁴. Emma jest bardzo pracowita i żelazną ręką rządzi całym gospodarstwem, całkowicie podporządkowując

10 *Lexikon deutscher Frauen der Feder*, t. 1, red. S. Pataky, Berlin 1898, s. 172.

11 N. Bachleitner, *Kleine Geschichte des deutschen Feuilletonromans*, Tübingen 1999, s. 71; R. Goebel, *Dienstbotenzeitungen: die „Dienstbotenfrage” und Erzählungen für Dienstmädchen in deutschen Dienstbotenzeitungen zwischen 1898 und 1932*, Frankfurt am Main 1994, s. 203.

12 Do najbardziej znanych dzieł autorki należą: *Auf dem Kriegsfüße*; *Alte Pavillon*; *Belauf Reisen*; *Nur die Mutter*; *Schulz oder Schulze*; *Klein Ännchen*; por. „Deutscher Litteratur-Kalender auf das Jahr 1900”, red. J. Kürschner, Leipzig 1900, R. 22, s. 1117.

13 P. Redlich, *Die Nachbarn*, GHK 1912, s. 33-43.

14 *Ibidem*, s. 36 [tłum. A.D.].

sobie ojca i syna. Zniechęcający starszy Leidenkrug zostaje pozbawiony przez apodyktyczną kobietę autorytetu i władzy w rodzinie oraz odsunięty od czynnego życia. Po urodzeniu dziecka, małej Elsy, gospodyni coraz bardziej zaniedbuje teścia. Zazdrosna o miłość, jaką córeczka darzy dziadka, Emma zaczyna znęcać się nad nim oraz dzieckiem. Stary Leidenkrug jest głodzony, pozbawiony odpowiedniej opieki i pozostawiany przez wiele godzin w zimnej, przypominającej komórkę izbie: „Podłoga była brudna, łóżko wyglądało na dawno nieścielone; biedny starzec leżał bezradny na skotłowanych, nieświeżych poduszkach. Na stoliku przy łóżku stały resztki nieapetycznego kleiku”¹⁵. Dzięki trosce i pomocy dawnej narzeczonej syna, Lene, Leidenkrug odzyskuje zdrowie i spędza coraz więcej czasu w domu sąsiadki. Kiedy okrutna Emma umiera po upadku z drabiny, Leidenkrug zwierza się Ernstowi, że kolejna żona syna nie musi tym razem być bogata, ponieważ najcenniejsze są uczucia i dobre serce.

Skonstruowane według prostego schematu opowiadanie zawiera przesłanie powszechne w tekstach ludowej literatury: zło zostaje ukarane, dobro nagrodzone. Jednocześnie do głosu dochodzą surowe wiejskie realia, w których na porządku dziennym były aranżowane małżeństwa i zaniedbywanie niemogących wykonywać już żadnej pracy fizycznej, pozostających „na łaskawym chlebie” starców.

Kolejna pisarka, której opowiadanie można znaleźć na stronach „Grünberger Hauskalender”, Marie Trommershausen tworząca pod pseudonimem M. Andrae-Romanek, urodziła się 9 kwietnia 1851 roku na Pomorzu Gdańskim w Roman, majątku swego ojca Alexandra Andrae. Dzieciństwo i młodość spędzone w małej osadzie pozwoliły autorce dobrze poznać wiejskie realia. Wraz z dziesięciorgiem rodzeństwa kształcona była przez nauczycieli domowych, potem pobierała naukę na pensji w Koszalinie. W 1880 roku przystąpiła do egzaminu nauczycielskiego uprawniającego do nauczania w tzw. höhere Töchterschulen – wyższych szkołach prywatnych dla dziewcząt. Kolejne cztery lata spędziła za granicą, w Anglii i Genewie, oddając się pracy nauczycielskiej. Po powrocie do kraju ukończyła kurs pielęgnacji chorych przy Bodelschwingsche Anstalt w Bielefeld, a praktykę odbyła w szpitalu w Bremie. W 1888 Marie Andrae poślubiła profesora Ernsta Trommerhausena i zamieszkała we Frankfurcie nad Menem. Po śmierci męża przeniosła się do córki Nory do Lubeki, gdzie zmarła 18 stycznia 1945 roku. Jej twórczość obejmuje wiele powieści i opowiadań o zróżnicowanej tematyce¹⁶.

¹⁵ *Ibidem*, s. 41 [tłum. A.D.]. „Die Dielen waren schmutzig, das Bett schien schon lange nicht mehr gemacht zu sein, der arme alte Mann lag hilflos in den klumpigen, unsauberen Kissen. Reste eines unappetitlichen Mehlbreies standen auf dem Stuhl am Bette [zachowany język oryginału – A.D.]”.

¹⁶ Por. *Lexikon deutscher Frauen der Feder*, s. 200, 379. Do utworów autorstwa Andrae-Romanek należą m.in.: *Michael Servet. Ein Martyrium in Genf, kulturhistorisches Zeitbild aus dem 16 Jahrhundert* (1887), *Oben und Unten. Sozialer Roman aus dem Gegenwart* (1896), *In Stellung* (1901), *Zweite Ehe* (1912), *Zwei Helden. Roman aus der Zeit vor hundert Jahren* (1913) oraz wspomnienia o rodzicach *Roman-Erinnerungen an A. Andrae-Roman und seine Frau Helene geb. Flüge* (1922).

Zamieszczona w trzecim tomie kalendarza sensoryjna historia *Gerichtet und gerettet* (Osądzona i uratowana)¹⁷ opisuje burzliwe losy małżeństwa Marthy i Karla, których wielka miłość zostaje pogrzebana pod nawałem codziennych trosk, a szczęście rodzinne zniszczone przez biedę będącą konsekwencją ich niedoświadczenia, beztroski i braku odpowiedzialności. Główni bohaterowie postanawiają pobrać się wbrew przestrogom matki Marthy, twierdzącej, że młodzi powinni zgromadzić wcześniej oszczędności, dzięki którym będzie im łatwiej założyć i prowadzić wspólne gospodarstwo: „Miłością nikt się jeszcze nie najadł [...], a z długów nikt jeszcze nie wyżył”¹⁸ – ostrzega matka. Narzeczeni obstają jednak przy swej decyzji, mając nadzieję, że Bóg i łączące ich uczucie usuną wszelkie przeciwności. Aby urządzić dom, młoda para wydaje wszystkie oszczędności, kupując na kredyt meble i sprzęty: „Szafy zostają jednak kupione, także i inne meble i talerze i garnki, więcej niż potrzeba. Matka ostrzega, lecz na darmo. Przyjaciele i krewni stoją po stronie młodej pary. Do tego dochodzi jeszcze próżność. Przecież nie można rozpocząć nowego życia bez niczego, lecz trzeba mieć choć skromne, to jednak ładne i kompletne wyposażenie domu”¹⁹.

Po kilku latach nierozsądnego gospodarowania pieniędzmi młodzi małżonkowie toną w długach. Ich wspólne życie naznaczone zostało przez choroby i śmierć nowonarodzonych dzieci. Jedyłą pociechą w domu jest córeczka Lieschen. Codzienne troski o opał i jedzenie sprawiają, że Karl i Martha oddalają się od siebie. Dochodzi do kłótni, wyzwisk i rękoczynów. Kiedy Karl przepija zarobione pieniądze, zdesperowana Martha postanawia odebrać życie sobie i dziecku, wykorzystując do tego wydobywający się z pieca zabójczy czad: „Martha sprawdza rurę pieca. Jest czysta i drożna. Napelnia piec węglem, napelnia go aż po brzegi. Zapas wystarcza w sam raz. Nie została ani jedna bryłka. Potem starannie zamyka żelazne drzwiczki i układa z zimnym spokojem swój plan”²⁰. Karl w ostatniej chwili ratuje rodzinę, jednak Martha, po powrocie ze szpitala, musi za swoje czyny odpowiadać przed sądem. Dzięki płomiennej mowie obrończej i wstawiennictwu obecnej na sali sądowej publiczności wzruszonej losem niedoszłej samobójczyni, kobieta zostaje uznana za niewinną. Kiedy po rozprawie wraca do domu, dowiaduje się, że mąż został na stałe zatrudniony przez właściciela sąsiedniego majątku. Małżonkowie postanawiają rozpocząć nowe życie.

17 M. Romanek, *Gerichtet und gerettet*, GHK 1913, s. 33-43.

18 *Ibidem*, s. 34 [tłum. A.D.]. „Von der Liebe ist noch niemand satt geworden [...], und von Schulden kann man nicht leben”.

19 *Ibidem*. „Die Schränke werden aber doch genommen, und andere Möbel und Schüsseln und Kochtöpfe, mehr als nötig sind. Die Mutter warnt vergebens. Die Freunde und Verwandten stehen auf der Seite des jungen Paares. Dazu die liebe Eitelkeit: man möchte doch nicht ohne alles anfangen sondern das Hausgerät möglichst vollhändig und hübsch, wenn auch noch einfach haben”.

20 *Ibidem*, s. 38. „Martha untersucht das Ofenrohr. Es ist sauber und luftig. Sie füllt den Ofen mit Kohlen, füllt ihn bis oben an. Der Vorrat reicht gerade. Es bleibt kein Krümchen übrig. Nun schließt sie sorgfältig die eiserne Tür. Dann steht sie auf und sinnt in stumpfer Ruhe über ihren Plan”.

Obraz opisanego przez Romanek związku Marthy i Karla nie jest odbiciem małżeńskiej sielanki. Autorka ukazuje małżeństwo odarte ze złudzeń i przechodzące kryzys, którego ukoronowaniem jest próba samobójcza protagonistki. Redlich pozwala jednak, by miłość zwyciężyła i decyduje się na szczęśliwe zakończenie: mimo ciąży nad Martha i Karlem atmosfery potępienia, małżonkom udaje się wyjść obronną ręką z próby, jakiej poddało ich życie. Motywy skandalu i obyczajowej sensacji, nadmierne moralizatorstwo oraz naiwne rozwiązanie konfliktu owocujące szczęśliwym zakończeniem charakterystyczne są dla kanonu estetycznego drugorzędnej literatury trywialnej.

Pisarką krótkotrwale związaną z omawianym kalendarzem jest P. Glockner. W opatrzonym podtytułem *Dorfgeschichte* opowiadaniu *Mariele*²¹ wykorzystany został popularny motyw miłości, której przeszkodą są różnice majątkowe: dziewczyna jest biedna, jej ukochany zaś jest synem bogatego gospodarza. Właściciele Lipowego Dworu nie chcą zgodzić się na małżeństwo jedynaka Heinricha z „zacną, ale ubogą dziewczyną”²², wychowywaną przez dziadków sierotą Mariele. Matka Heinricha, posługując się szantażem i przekupstwem, wyłudza od staruszków pisemne oświadczenie, w którym przyrzekają, że ich wnuczka nigdy nie zostanie żoną Heinricha i zwraca mu słowo. Zawstydzona i zraniona zarówno zdradą dziadków, jak i postępowaniem matki Heinricha, Mariele zrywa kontakty z dawnym narzeczonym. Dziewczyną zajmuje się młynarzowa, u której Mariele kończy kurs gospodarski. Nowo nabyta wiedza dotycząca opieki zdrowotnej zostaje doceniona przez przedstawicieli gminy. Tuż przed wybuchem wojny francusko-pruskiej Mariele zostaje skierowana na kurs pielęgniarski. Również i Heinrich opuszcza rodzinną wieś, zaciąga się do armii i wyrusza na wojnę. Drogi Mariele i Heinricha krzyżują się, kiedy chory chłopak przez przypadek zostaje zakwaterowany w domu własnych rodziców, a Mariele przejmuje rolę jego pielęgniarki. Otoczony troskliwą opieką dziewczyny wojak odzyskuje zdrowie, niestety na tę samą chorobę zapada jego matka. Mariele zajmuje się gospodynią Lipowego Dworu z takim samym oddaniem, z jakim pielęgnowała jej syna. Chora kobieta udziela młodemu swego błogosławieństwa, a niedołącznym dziadkom Mariele ofiarowuje kąt do zamieszkania.

Idealna postać Mariele doskonale wpisuje się w tradycyjny wzór cnotliwej i silnej wiejskiej dziewczyny, która mimo że doznaje krzywd ze strony bliskich ludzi, nie chowa w sobie urazy i ambitnie dąży do poprawy własnego bytu. Podział na „czarne” i „białe” charaktery, psychologiczne uproszczenie postaci, przeplatanie się brutalnych i ckliwych scen oraz doprowadzenie do szczęśliwego końca składają się na cechy schematycznego opowiadania Glockner. Poprzez konstrukcję losu bohaterki autorka ukazuje wprawdzie rodzinne i społeczne struktury na tle określonych warunków społecznych, jednak nie są one pozbawione daleko posuniętych uproszczeń.

21 P. Glockner, *Mariele*, GHK 1913, s. 33-44.

22 *Ibidem*, s. 34 [tłum. A.D.].

W „Grünberger Hauskalender” na rok 1915 aż siedemnaście stron zajmuje nowelka *Abtrünnig* (Przeniewierca)²³, którą pod pseudonimem A. von Scholte napisała pochodząca z arystokratycznego rodu Auguste von Schlotheim²⁴. Istotnym elementem konstrukcji fabuły jest wyraźnie zaakcentowana przez autorkę opozycja miasto-wieś, przy czym Scholte nie stroni od krytyki miejskiej cywilizacji i podkreśla zgubny wpływ, jaki miasto wywiera na człowieka. Bohaterem opowiadania jest Karl Holm, który, zwiędziony opowieściami o łatwym zarobku i lekkim życiu, wraz z żoną Marie oraz dziećmi opuszcza rodzinną wieś i udaje się do miasta, gdzie dostaje pracę w fabryce. Miejskie życie jednak nie służy Holmom. Marie zaczyna chorować, starsza córka Lene pracuje ponad siły, starając się zastąpić matkę, jej młodsze rodzeństwo staje się rachityczne i blade. Z każdym dniem rodzina popada w coraz większą nędzę. W fabryce Holma robotnicy ogłaszają strajk. Gdy ten oznajmia, że pragnie nadal uczciwie pracować, by utrzymać żonę i potomstwo, zostaje pobity przez strajkujących. Wkrótce potem młodsze dzieci zapadają na ciężką gripę. Rodzinie pomagają siostra zakonna Marta oraz przybyła ze wsi matka Holma. Staruszka namawia syna, by wrócił do domu i objął wolną posadę w majątku. Początkowo Karl nie chce przyznać się do porażki, jaką stała się przeprowadzka do miasta, jednak po namyśle wyraża zgodę. Przy wydatnej pomocy właściciela majątku zakłada własne gospodarstwo. Żona odzyskuje zdrowie, dzieci są dobrze odżywione, rumiane i szczęśliwe, najstarsza córka Lene rezygnuje z miejskiej fryzury, znowu stając się skromną dziewczyną. Holm czuje, że dokonał właściwego wyboru i w ostatniej chwili uratował siebie oraz najbliższych przed upadkiem:

Początek nie był łatwy, ale [Karl – przyp. A.D.] pracował ze wszystkich sił. A gdy jego silne mięśnie się napinały, pot zalewał zaś czoło, wtedy z zadowoleniem wciągał w nozdrza cierpki zapach rodzinnej ziemi i rozglądał się wokół, patrząc na rozciągające się w dali pola i łąki. Z jego piersi wydobywało się westchnienie ulgi, a nieznane dotąd uczucie przenikało go ciepłem i wdzięcznością: „rodzinna ziemia, – rodzinna ziemia!” – I nawet jeśli było mało pieniędzy – był to zdrowy i pewny chleb!²⁵.

W opowiadaniu Scholte można dostrzec bez wątpienia wpływ idei *Heimatkunst*, sztuki małych ojczyzn, w myśl której „zdrowa” wieś została przeciwstawiona „chorej”, oddalonej od natury cywilizacji miejskiej. W wykreowanym przez autorkę mieście robotnicy są bezwzględnie wykorzystywani, ludzie oddają się rozwiązłym rozrywkom,

23 A. Scholte, *Abtrünnig*, GHK 1915, s. 33-40.

24 Autorka literatury dla dzieci. Napisała m.in. powieść *Doktor Werners Kinder*; por. A. Klotz, *Kinder- und Jugendliteratur in Deutschland 1840-1950. Gesamtverzeichnis der Veröffentlichungen in deutscher Sprache*, t. 6, Stuttgart 1999, s. 159.

25 A. Scholte, *op. cit.*, s. 40 [tłum. A.D.]. „Leicht war die Anfang nicht aber [Karl] arbeitete mit aller Anspannung, und wenn dabei seine kräftigen Muskeln sich strafen und der Schweiß auf seine Stirne trat, dann atmete er doch mit wohlbehagen den herben Erdgeruch der heimatlichen Scholle, und sah er dann um sich, wie die weiten Felder und Wiesen sich dehnten, dann hob ein Atemzug der Befreiung seine Brust, und ein niegekanntes Gefühl durchflutete ihn warm und dankbar *Heimat*, – *Heimat!* – Und war das Geld auch knapp – Es war doch ein sicheres und gesundes Brot!”

a uczciwe dziewczęta ulegają zepsuciu. W myśl charakterystycznej dla literatury ojczyźnianej polaryzacji, miasto, w przeciwieństwie do gwarantującej krzepę i zdrowie wsi, wysysa z ludzi siły i wpędza ich w chorobę. Potwierdzają to słowa samego Holma, który na zakończenie konstatuje: „Teraz wiem, co to zadowolenie, szczęście i rodzinne strony!”²⁶.

Jak wynika z przedstawionych powyżej przykładów, lektura zamieszczonych w „Grünberger Hauskalender” opowiadań nie wymagała od czytelnika wykształcenia, szerokiej wiedzy o świecie czy też głębszych refleksji. Fabuła historii pisanych prostym, nierzadko zawierającym kolokwializmy lub wyrazy gwarowe językiem, obejmuje mały wycinek rzeczywistości. Przestrzeń aktywności bohaterów nierzadko zredukowana została do ulicy w prowincjonalnej miejscowości, przysiółka czy nawet jednej izby. Autorki poruszają się w stereotypach literatury trywialnej, tworząc wyraźnie zarysowane czarno-białe charaktery. Uciśniona, niewinna dziewczyna, żona sekutnica, wystawiona na ciężkie próby moralne młoda kobieta, zakochany młodzieniec czy słodkie i posłuszne dziecko – odgrywają swe stereotypowe role, a ich działania są wartościowane i hierarchizowane przez narratora. Czytelnik z zapartym tchem śledzi losy bohaterów, którzy mogliby być jego znajomymi lub sąsiadami, wraz z nimi przeżywa cały wachlarz emocji: lęk, pierwszą miłość, gniew, rozgoryczenie, żal, mając jednocześnie niezachwianą pewność, że wszystko dobrze się skończy. Interesujące jest, że te pozornie proste opowiadania posiadają jednak drugie dno. Pod warstwą kiczu kryje się rzeczywistość, w której królują przemoc, wyzysk i nędza. Starcy są zamykani w komórkach, dzieci głodzone i bite, małżeństwa zawiera się z rozsądku, w rodzinach dochodzi do przemocy fizycznej i psychicznej, ich członkowie wskutek biedy oraz niedożywiania zapadają na przeróżne choroby, a dla przybysza ze wsi warunki bytowania w mieście są trudne i pozbawione perspektyw. Jednak moralno-obyczajowa problematyka nie jest przez autorki specjalnie akcentowana, pojawia się niejako na drugim planie, a teksty charakteryzują się zachowawczością i głębokim konserwatyzmem. Dydaktyzm zawarty w utworach opiera się więc na prostych, czytelnych przesłaniach, z których czytelnik ma wyciągnąć naukę na przyszłość: należy opiekować się chorymi i starcami, nie zaciągać długów, uczciwie pracować i dochowywać wierności rodzinnej ziemi. Jednocześnie opowiadania odzwierciedlają realia obyczajowe, stanowią ciekawy dokument przedstawionej w uproszczony sposób moralności, stereotypów myślenia i norm postępowania wiejskiego czy też miejskiego proletariatu.

26 *Ibidem*, „Jetzt weiß ich erst, was Zufriedenheit ist, und was Glück ist und Heimat!”

Wiara i moralne życie – Bertha Clément

Na osobne omówienie zasługuje twórczość Berthy Clément, autorki, której utwory najliczniej reprezentowane są w zielonogórskim kalendarzu. Dziś jest pisarką niemal całkowicie zapomnianą, jednak u schyłku XIX i na początku XX wieku jej książki cieszyły się dużą popularnością. W ciągu całego swego życia autorka napisała wiele powieści i opowiadań należących do kanonu tzw. Backfischliteratur – literatury przeznaczanej dla dorastających pańienek. Pisarka współpracowała również z licznymi czasopismami oraz tworzyła krótkie utwory epickie i wiersze dla dzieci. Urodziła się 25 sierpnia 1852 roku w Ludwigslust w Meklenburgii. W dzieciństwie obdarzona była bujną wyobraźnią, a jej ulubionym zajęciem, według rodzinnej tradycji, było wymyślanie i opowiadanie fantastycznych historii. Już od najmłodszych lat, wspierana przez ojca, artystę malarza, zajmowała się pisaniem krótkich opowiadań²⁷. Charakteryzująca autorkę ciekawość świata i ludzi znalazła ujście w wielu odbytych przez nią podróżach. Na publikację swych utworów pisarka zdecydowała się stosunkowo późno. Pierwsza książka, *Der Geigersepp und sein Enkel* (1893), ukazała się w druku, gdy Clément miała 41 lat. Jej utwory skierowane do dorastających dziewcząt wydawano również w serii zwanej *Kränzchen Bibliothek*. Był to cykl regularnie ukazujących się zeszytowych powieści publikowanych w latach 1899-1934²⁸. Opowiadania Clément drukowane były obok tekstów najpopularniejszych pisarek tworzących dla dziewcząt, m.in. Emmy von Rhöden i Elsy Ury. Największy sukces przyniosła pisarce trylogia *Der silberne Kreuzbund* (1897-1899) oraz dwutomowa powieść *Libelle* (1901-1902)²⁹. Po zakończeniu pierwszej wojny światowej twórczość Berthy Clément cieszyła się znacznie mniejszą popularnością. Pisarka zmarła w swym rodzinnym mieście 22 sierpnia 1930 roku³⁰. O tym, jak płodną była autorką, świadczy fakt, że spod jej pióra wyszło ponad dziewięćdziesiąt powieści i dłuższych opowiadań³¹. Pisarka zadebiutowała już w pierwszym tomie zielonogórskiego kalendarza utworem pt. *Line Höffners Junge*³² (Chłopiec Line Höffner). Jest to opowieść mająca przestrzec czytelnika przed kryminogennym wpływem literatury brukowej. Przedstawiona intencjonalnie historia szlachetnej matki

27 *Lexikon deutscher Frauen der Feder*, s. 132.

28 *Deutsche Biographische Enzyklopädie*, t. 2, red. W. Killy, R. Vierhaus, München 2005, s. 363.

29 *Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur: Von 1850 bis 1900*, red. O. Bruncker et al., Stuttgart 2008, s. 177.

30 *Deutsche Biographische Enzyklopädie...*, s. 363.

31 Do najpopularniejszych utworów należą m.in.: *Tage des Glücks* (1893), *Für brave Kinder* (1896), *Prinzeß Ilse* (1897), *Unika* (1898), *Nur unser Fräulein* (1900), *Die Linde am Abersee* (1904), *Auf dem Ulmenhofe* (1905), *Mutters Kleeblatt* (1905), *Nachbarskinder* (1906), *Liselotte* (1907), *Die Waldkinder* (1910), *Das Susis Paradies* (1913), *Das Dreigespann* (1914), *Unter dem Holunderbaum* (1915), *Morgenrot* (1916), *Im Glückshafen* (1919), *Professor Alvers Töchterlein* (1920), *Die Lilie von Eden* (1922), *Der Weg ins Glück* (1930), *Die zwei Lieben des Grafen Ulrich* (1932).

32 B. Clément, *Line Höffners Junge*, GHK 1911, s. 30-42.

i jej zepsutego przez złą lekturę syna stanowi swoistą parabolę losów człowieka, który dzięki wsparciu bliskich i Boskiej opatrności podnosi się z upadku. Sztampowa fabuła, jednowymiarowe postaci i tendencyjne rozwinięcie wątków nadają opowiadaniu przewidywalny charakter: młoda, pozbawiona środków do życia wdowa zmuszona jest zamieszkać wraz z małym synkiem w przytułku w miejscowości W. Georg jest posłusznym, pomocnym i dobrym dzieckiem. Pod wpływem nowo poznanych kolegów zaczyna jednak w tajemnicy przed matką czytać powieści zeszytowe. Regularna lektura brukowej literatury sprawia, że chłopiec zmienia się nie do poznania: staje się leniwy, arogancki i zamknięty w sobie. Jego tajemnica zostaje odkryta przez majstra, u którego Georg rozpoczął naukę stolarstwa. Młody człowiek obiecuje poprawę, jednakże po osiągnięciu pełnoletniości i przeprowadzce do wielkiego miasta powraca do nałogu, czytając miesięcznie nawet po trzydzieści kryminalno-awanturnych historii. Prowadzi hulawczy tryb życia, nie troszcząc się o pozostawioną w przytułku matkę i wiąże z kochającą nocne zabawy kobietą z półświatka, Elzą: „Jego życie stawało się coraz bardziej rozpustne. Często wracał w nocy do domu pijany. Jednak postępował tak sprytnie, że zdołał oszukać nawet własnego majstra, coraz bardziej wkradając się w jego łaski”³³. Wreszcie nadchodzi dzień, w którym Georg, chcąc w łatwy sposób zdobyć pieniądze, dopuszcza się kradzieży i w konsekwencji zostaje aresztowany. W więzieniu, pod wpływem pastora i jego nauk, dokonuje się wewnętrzna przemiana młodego mężczyzny. Po odbyciu kary wraca do rodzinnej miejscowości, jednak nie znajduje tam ani matki, która zmarła ze wstydu i zgryzoty, ani innych mieszkańców przytułku. Przy matczynym grobie spotyka córkę stolarza, przyjaciółkę z lat dziecińczych. Zwierza się jej z zamiaru wyjazdu do kolonii niemieckich w Afryce i odpokutowania swych win poprzez pracę oraz uczciwe życie. Dziewczyna obiecuje, że jeśli Georg okaże się wytrwałym i dobrym człowiekiem, będzie na niego czekała.

Opowiadaniem *Line Höffners Junge* Clément dołącza swój głos do fali krytyki dotyczącej tzw. *Schundliteratur*, literatury brukowej, która szczególnie silnie zaznaczyła się w Niemczech na początku XX wieku³⁴. Najważniejszymi instytucjami w walce z „brudną” twórczością były kościół i szkoła, wspierane przez pragnących kształtować gust masowego odbiorcy krytyków literackich. Owocem zmasowanego ataku było wiele prac potępiających ten rodzaj piśmiennictwa, by wymienić tu tylko *Die Schundliteratur, eine Verbrechensursache, und ihre Bekämpfung*³⁵ Theodora Justa (1909), *Unser*

33 *Ibidem*, s. 38 [tłum. A.D.]. „Sein Lebenswandel ward immer aufschweifender. Oft kam er nachts betrunken nach Hause. Er ging aber so geschickt zu Werke, dass er selbst seinen Meister täuschte und sich immer fester in dessen Gunst einschmeichelte”.

34 Por. L. Dickfeldt, *Jugendschutz als Jugendzensur: ein Beitrag zur Geschichte und Kritik öffentlicher Bewahrpädagogik*, Bensheim 1979, s. 55, 92; J. Bärtle, *Grusel, Grüfte, Groschenhefte: der deutsche Gruselheftroman von 1968 bis 2008*, Nordestedt 2008, s. 25.

35 Por. T. Just, *Die Schundliteratur, eine Verbrechensursache, und ihre Bekämpfung*, Düsseldorf 1909.

*Volk in Gefahr!: Ein Kampftruf gegen die Schundliteratur*³⁶ Karla Brunnera (1910) czy też *Die Gefahren der Schundliteratur und ihre Bekämpfung durch die Schule*³⁷ (1910) oraz *Weg mit der Schundliteratur! Ein Mahnwort in einer bitterernsten Kulturfrage*³⁸ Ernsta Schulzego (1911). Retoryka tytułów, w których literatura brukowa określana jest jako *Verbrecherursache*, tj. przyczyna wszelkich zbrodni, nawoływanie do jej zwalczania i akcentowanie związanych z nią niebezpieczeństw, wpisuje się w powszechną tendencję upatrywania w tandetnych utworach źródła zła, zepsucia, okrucieństwa i podłości. Masową „produkcję” i łatwą dostępność brukowego piśmiennictwa uważano za jedną z głównych przyczyn deprawacji młodzieży, a jego zwalczanie za moralną i narodową konieczność. Postawy reprezentowane przede wszystkim przez warstwę wykształconą i klerykalną oddaje wypowiedź wymienionego już wcześniej niemieckiego socjologa Ernsta Schulzego, który we wznowionym w rok po ukazaniu się utworu Clément krytycznym dziele *Die Schundliteratur*³⁹ nawołuje do rozprawienia się z siejącymi zepsucie niemoralnymi tekstami, podkreślając, że walka z nimi jest jednocześnie walką z pisarzami-deprawatorami młodzieży oraz jej demoralizacją⁴⁰.

Biorąc pośrednio udział w debacie na temat literatury brukowej, Bertha Clément pragnie uświadomić czytelnikowi zgubny jej wpływ na ludzkie postawy i zachowania. Posługuje się przy tym popularnym motywem młodzieńca, który zszedł na złą drogę i w konsekwencji poniósł karę. Tanie zeszytowe powieści, pochłaniane już od wczesnego dzieciństwa przez głównego bohatera, nie tylko wypaczają jego charakter i przytępiają sumienie, lecz przyczyniając się do jego społecznej alienacji sprawiają, że traci ukochaną matkę. W tym kontekście Georg jest symbolicznym przedstawicielem „zdeprawowanej” młodzieży, a sam utwór narzędziem w kampanii przeciwko trywialnemu piśmiennictwu. Clément decyduje się na otwarte zakończenie, sugerując jednak, że Georg pod wpływem miłości i powrotu do Boga stanie się uczciwym człowiekiem. Zakończenie takie jest przekonującą ilustracją poglądów samej autorki, którą cechowała głęboka pobożność i wiara w szlachetność ludzkiej natury.

Kulisy akcji kolejnych zamieszczonych w „Grünberger Hauskalender” opowiadań Berthy Clément zdominowane zostały przez ogromną katastrofę, jaką była dla Niemiec i Europy pierwsza wojna światowa. Wydarzenia z okresu tego konfliktu zbrojnego stanowią tło przeżyć bohaterów, jednocześnie przyciągając uwagę i zainteresowanie czytelnika. Pierwsze wojenne opowiadanie, które ukazało się w zielonogórskim

36 K. Brunner, *Unser Volk in Gefahr! Ein Kampftruf gegen die Schundliteratur*, Pforzheim 1910.

37 E. Schulze, *Die Gefahren der Schundliteratur und ihre Bekämpfung durch die Schule*, Langensalza 1910.

38 *Idem*, *Weg mit der Schundliteratur! Ein Mahnwort in einer bitterernsten Kulturfrage*, Halle a. d. S. 1911.

39 *Idem*, *Die Schundliteratur: ihr Wesen, ihre Folgen, ihre Bekämpfung*, Halle 1911.

40 *Ibidem*, s. 2.

kalendarzu – *Und die Vöglein im Walde* (I ptaki w lesie)⁴¹, jest historią miłosnego trójkąta. Dwaj bracia, przystojny Hans i kaleki, garbaty Wilm, kochają się w dalekiej kuzynce Bärbl. Przed wyruszeniem na front Hans poślubia Bärbl, powierzając młodą żonę i chorego ojca opiece brata. Wilm zdręcza się swą niepełnosprawnością, pragnie tak jak Hans i inni młodzi ludzie poświęcić się dla ojczyzny i sprawić, aby wróg „poczuł niemiecką pieść”⁴². Kilka miesięcy później do domu na pustkowiu dociera oddział Rosjan, szukając przewodnika. Wilm zgłasza się i zwabia wroga w pułapkę. Podczas potyczki Rosjan z pruskim szwadronem chłopak zostaje trafiony przez zabłąkaną kulę. Przed śmiercią prosi Bärbl, by zaśpiewała mu pieśń *Vöglein im Walde*.

Wykorzystany w tytule fragment popularnego utworu muzycznego⁴³, śpiewanego przez niemieckich żołnierzy na frontach Wielkiej Wojny, pojawił się w tekście nieprzy-
padkowo. Cytat „Die Vöglein im Walde, die sangen so wunderschön” powielany był masowo na pocztówkach z lat 1914-1918, przedstawiających żołnierzy w pikielhaubach pochylających się w przesłodzonych pozach nad swymi ukochanymi, obramowane girlandami róż sceny powitania i pożegnania, pogrążone w smutku narzeczone i zadumanych młodzieńców w mundurach. Fragment *Die Vöglein im Walde*, który jest motywem przewodnim w opowiadaniu, został więc świadomie wprowadzony przez autorkę, aby wywoływać u czytelnika patriotyczne i romantyczne skojarzenia. Pieśń jest ogniwem łączącym wątek wojenny z miłosnym, a jednocześnie nasycy utwór sentymentalizmem. O wojnie czytelnik dowiaduje się pośrednio, z listów i relacji Hansa oraz patriotycznych komentarzy narratora, w których wychwalana jest miłość do ojczyzny, męstwo i poświęcenie niemieckich ochotników.

Wątek wojenny podejmuje autorka w innym opowiadaniu zatytułowanym *Im Tale der Alle* (W dolinie Alle)⁴⁴. Will Schwendt, który dzięki poświęceniu rodziców wyjeżdża do miasta i zostaje referendarzem, wstydzi się swego chłopskiego pochodzenia. Towarzyszkę dziecinnych zabaw, córkę leśniczego Annemarie, traktuje jako przelotną miłostkę. Odwiedza ją od wielu lat, nie czyniąc jednakże jakichkolwiek deklaracji odnośnie do małżeństwa. Po kolejnym spotkaniu skłócona para się rozstaje, parę tygodni później wybucha wojna, a Will udaje się niezwłocznie jako rekrut do swego regimentu. Okres rozstania jest dla nich czasem wewnętrznej przemiany. Dziewczyna uczy się odwagi, odpowiedzialności i uzmysławia sobie, jak bardzo kocha Willa, przebywający zaś na froncie młody Schwendt przewartościowuje swoje życie: spogląda krytycznie na własne pełne buty i arogancji zachowanie, odzyskuje szacunek dla swoich korzeni,

41 B. Clément, *Und die Vöglein im Walde*, GHK 1916, s. 33-45.

42 *Ibidem*, s. 35.

43 Utwór jest połączeniem aż czterech popularnych pieśni, również funkcjonujących osobno: *Ich hatte einen Kameraden*, *Gloria*, *Viktoria*, *Vöglein im Walde* i *Wiedersehen in der Heimat*; por. M. Stickelberger-Eder, *Aufbruch 1914: Kriegsromane der späten Weimarer Republik*, Zurich 1983, s. 123. Por. także W. Schuhmacher, *Leben und Seele unseres Soldatenlieds im Weltkrieg*, Frankfurt am Main 1928, s. 64.

44 B. Clément, *Im Tale der Alle*, GHK 1917, s. 33-47.

docenia trud rodziców i miłość Annemarie. Podczas zimowej potyczki z Rosjanami młody człowiek zostaje ciężko ranny. Ukochana odwiedza go w lazarecie. Kiedy Will odzyskuje zdrowie, młodzi stają na ślubnym kobiercu.

Podobnie jak w poprzednim opowiadaniu, wojna jawi się tu jako misja, w której młodzi ludzie mogą udowodnić swą waleczność i przywiązanie do kraju: „Żaden mężczyzna nie chciał pozostać w domu, żaden młodzieniec na sali wykładowej czy w szkolnej ławce. Ojczyzna – kraj umiłowany, w niebezpieczeństwie – czy ktoś mógłby się nie zgłosić?”⁴⁵. Autorka jednakże postanawia ukazać czytelnikowi również drugie oblicze wojny, z którym wiążą się zniszczenia, okrucieństwo, ból i cierpienia ludności cywilnej: „Okropny strach panował w tych okolicach Prus Wschodnich, aż z wolna zrobiło się spokojniej. Rosjanie zniknęli [...]. Wioska przedstawiała niewymownie smutny widok: dymiące, tłące się jeszcze ruiny, ocalałe okopcone ściany, splądrowane ogrody i pola. Ostały się tylko nieliczne zagrody”⁴⁶.

Znaczną część opowiadania zajmuje wojenna korespondencja, w której Will i leśniczy Steffen donoszą o wydarzeniach na froncie, a ich pozostali w wiosce bliscy opisują epizody z codziennego życia. Ukazana przez Clément wojna jest wyłącznie sprawą mężczyzn. Kobiety, jak konstatuje matka głównej bohaterki, powinny czekać na listowne wiadomości od walczących mężów, narzeczonych, ojców i braci oraz oddawać się modlitwie: „Tak właśnie jest, drogie dziecko. Nam, kobietom, pozostaje tylko jedno: modlić się, aby Bóg uczynił nasze serca mocnymi i cichymi. Jemu powinniśmy przedstawiać wszystkie nasze troski, wszystkich naszych bliskich, abyśmy mogły odnaleźć spokój”⁴⁷. Jednocześnie Clément zwraca uwagę na losy mieszkańek wsi, które wprawdzie nie walczą na froncie, jednak ich życie nie jest wcale łżejsze od tego, jakie przypało stacjonującym w okopach żołnierzom. Pozbawione pomocy mężczyzn pracują ponad siły, dręczone dodatkowo przez tęsknotę, a także obawę o życie swych mężów i synów.

Motyw osamotnionych i walczących o byt kobiet został ponownie podjęty przez autorkę w opowiadaniu *Ihr Junge*⁴⁸, które ukazało się w kalendarzu na rok 1918. Centralny fragment tekstu zajmuje studium pogrążonej w rozpaczyci matki, której jedyny syn Willy przebywa na froncie. Clément kreuje postać, której nie można ocenić jednoznacznie. Główna bohaterka Maria – prosta, wiejska kobieta – skoncentrowana jest wyłącznie na

45 *Ibidem*, s. 34 [tłum. A.D.]. „Kein Mann wollte daheim bleiben, kein Jüngling in den Hörsälen und auf der Schulbank. Das Vaterland – das teure, in Gefahr – konnte da auch nur ein einziger zurückbleiben?”

46 *Ibidem*, s. 39. „Ein entsetzlicher Graus herrschte in jenen Gegenden Ostpreußens, bis es allmählich stiller ward. Die Russen verschwanden [...]. Das Dorf bat einen unsagbar traurigen Anblick. Rauchende, schwellende Trümmerhaufen, stehen gebliebene schwarze Wände, verwüstete Felder und Gärten, nur wenige Gehöfte verschont?”

47 *Ibidem*, s. 36 [tłum. A.D.]. „Das ist es liebes Kind. Uns Frauen bleibt nur eins: beten, daß uns Gott die Herzen fest und stille macht. Ihm sollen wir all unsere Sorgen, all unsere Lieben naheimstellen, damit wir Ruhe finden.”

48 B. Clément, *Ihr Junge*, GHK 1918, s. 33-44.

własnej tęsknocie. Codziennie daje wyraz swej rozpacz: „Co za bezwzględność. [...] na kolanach powinni dziękować nam, matkom, za to, że dajemy im naszych synów, ale zamiast tego odpędza się nas siłą, kiedy chcemy się pożegnać. To jest nasze święte prawo”⁴⁹. Wkrótce potem na wojnę wyrusza również ojciec rodziny, Franz Markwart. Maria pracuje ponad siły, „niczym parobek”⁵⁰. Staje się zgorzkniała, zamknięta w sobie, odwraca się od Boga, obwiniając go o los syna i pytając, dlaczego pozwala na tyle nieszczęść i okrucieństw. Lęk o Willego przybiera takie rozmiary, że kobieta zaniedbuje pozostałe przy niej córki, zwłaszcza najstarszą Annę, która po stracie męża zamieszkała przy rodzicach. Maria odrzuca również swe maleńkie wnuki, nie mogąc znieść widoku synka Anny, a szczególnie podobieństwa malca do jej własnego potomka: „Zostaw je [dzieci – przyp. A.D.] w twoim pokoju, Anno. Nie mogę tego znieść. Nie mogę patrzeć na chłopca. Spogląda na mnie oczyma Willego, a nie jest moim synem. [...] Poproś swojego dobrego Boga, aby pozwolił twemu chłopcu umrzeć w dzieciństwie, wtedy nie będziesz musiała go rzucać przed armaty, kiedy dorośnie”⁵¹. Egoistyczne i okrutne zachowanie matki Markwart różni się od postawy pogrążonej w żałobie młodej wdowy, która w pełni poświęca się dzieciom i „znosi swe cierpienie w milczeniu”⁵². Po roku wraca do domu stary Franz zwolniony ze służby wojskowej ze względu na rany i odmrożenia. Również swemu mężowi gospodyni nie okazuje serca:

[Franz – przyp. A.D.] inaczej wyobrażał sobie powrót do domu, mając nadzieję, że przyjdzie czas, kiedy, tak jak w pierwszych pięknych latach małżeństwa, będzie kroczyć ręką w rękę ze swą żoną. Oczywiście, troszczyła się o niego i wywiązywała się ze swoich obowiązków na czas, ale nic poza tym. Żadnego serdecznego słowa dla niego, który przecież tyle wycierpiał i ciągle jeszcze cierpi, żadnej wspólnej wymiany myśli, żadnej wspólnej żałoby po śmierci syna i zięcia. – Nic, nic ich już nie łączyło oprócz krótkich chwil codziennego życia⁵³.

Wiosną Markwartowie otrzymują list od przebywającego w obozie, umierającego Willego, w którym ten żegna się z całą rodziną. Dopiero w obliczu śmierci syna Maria

49 *Ibidem*, s. 33 [tłum. A.D.]. „So eine Rücksichtslosigkeit, [...] auf den Knien sollten sie uns, Mütter danken, daß wir ihnen unsere Söhne geben, statt dessen treibt man uns mit Gewalt fort, wenn wir Abschied nehmen wollen. Unser heiliges Recht ist das”.

50 *Ibidem*, s. 34.

51 *Ibidem*, s. 36 [tłum. A.D.]. „Laß sie in deinem Zimmer, Anna, ich ertrag es nicht. Ich kann den Jungen nicht sehen, er sieht mich mit Willis Augen an. Und ist doch nicht – mein Jung. [...] Bitt du deinen lieben Gott, dass er deinen Jung klein sterben lässt, dann brauchst du ihn nicht vor die Kanonen zu werfen, wenn er groß ist”.

52 *Ibidem*, s. 34.

53 *Ibidem*, s. 42. „Er hatte sich die Heimkehr anders vorgestellt, gehofft, jetzt würde die Zeit gekommen sein, dass er wieder, wie in den ersten schönen Jahren ihrer Ehe würde Hand in Hand gehen können mit seinem Weibe. Sie sorgte ja für ihn und erfüllte pünktlich ihre Pflichten, darüber hinaus aber ging sie nicht. Kein gutes, liebevolles Wort für ihn, der doch schwer gelitten hatte und noch litt, kein Aussprechen der innersten Gedanken, kein gemeinsames Tragen um Sohn und Schwiegersohn – nichts, nichts verband sie mehr als das bischen alltägliche Leben”.

uświadamia sobie, ile krzywdy uczyniła córkom i mężowi, wreszcie doceniając miłość swych bliskich.

Wykreowana przez Clément postać Marii Markwart symbolizuje tysiące obciążonych rodziną i pracą ponad siły wiejskich kobiet, spełniających swe tradycyjne role żon, matek i gospodyń domowych, a jednocześnie zadających pytanie o sens wojny i poniesionych ofiar. W odróżnieniu od mieszkanek miast działających na wielu poziomach, które wcześniej były domeną mężczyzn, a do tego czynnie angażujących się w poprawę własnej sytuacji społecznej i zawodowej, położenie Marii nie uległo zmianie: nadal wykonuje ona swe obowiązki, pozbawiona dodatkowo pomocy męża i syna.

Z kolei zawierający moralizatorskie akcenty tekst *Kaufmann Öhlschläger* (Kupiec Öhlschläger)⁵⁴ jest otwartą krytyką powszechnego zarówno w miastach, jak i na wsi paskarskiego procederu. Akcja rozgrywa się w małym niemieckim miasteczku. Bankrutujące sklepy, brak opału i jedzenia to stałe elementy wojennej rzeczywistości, z którymi musi borykać się ludność cywilna na niemieckiej prowincji. Tytułowy bohater, kupiec Öhlschläger, wdowiec z czworgiem dzieci, nie może odnaleźć się w wojennych realiach. Podstępny młynarz Dubbert wykorzystuje słaby charakter i naiwność kupca, namawiając go, by sprzedawał w swym sklepiku dostarczaną nielegalnie mąkę po zawyżonych cenach. Znajdujący się na skraju bankructwa handlarz, aby ratować swą rodzinę, godzi się na propozycję młynarza. Dzieci, córki Hanna i Suse oraz dorastający syn Georg, są wstrząśnięte postawą uwielbianego i idealizowanego przez nie ojca. Proszą, by Öhlschläger zrezygnował z interesów z Dubbertem, jednak kupcowi „brak[uje] moralnej siły, aby uwolnić się od swego kusiciela, młynarza”⁵⁵. Rodzeństwo zastanawia się, jak walczący na froncie najstarszy brat Hermann, który wkrótce ma przyjechać na urlop, przyjmie wiadomość o nieuczciwości ojca. Zamiast młodego Öhlschlägera przybywa jednak do miasteczka jego przyjaciel, syn młynarza Martin Dubbert, aby zrelacjonować rodzinie kupca ostatnie chwile Hermanna. Również Martin dowiaduje się o umowie między ojcem a właścicielem sklepu. Ze swoich rozterek zwierza się Hannie Öhlschläger, w której znajduje przyjaciółkę i powierniczkę: „Dla niego [twojego ojca – przyp. A.D.] jest jeszcze nadzieja, że powróci na uczciwą drogę, dla mojego już nie. On po prostu nie zdaje sobie sprawy z ogromu winy wobec swej ojczyzny. W moich oczach taki człowiek nie jest lepszy od zdrajcy”⁵⁶. Pod koniec wojny młynarz zostaje aresztowany i skazany na dwa lata więzienia oraz wysoką grzywnę. Na wieść o tym żona opuszcza go i przenosi się z dziećmi do miasta. Öhlschläger pozostaje poza wszelkimi podejrzeniami, ponieważ zarówno sam młynarz, jak i personel sklepowy jednogłośnie

54 B. Clément, *Kaufmann Öhlschläger*, GHK 1919, s. 33-44.

55 *Ibidem*, s. 40 [tłum. A.D.].

56 *Ibidem*, s. 42 [tłum. A.D.]. „Für den ist noch Hoffnung, dass er wieder auf geraden Weg kommt, für meinen nicht. Er begreift einfach die Größe seiner Schuld für das Vaterland nicht. Und in meinen Augen ist ein Mensch wie er nicht besser wie ein Verräter”.

zaprzeczają, by kupiec miał coś wspólnego z nielegalnym interesem. Dubbert nie wydaje swego współnika z altruistycznych pobudek, lecz „ze strachu, aby się jeszcze bardziej nie obciążać, ponieważ wtedy wielkość sprzedanego przez niego niezgodnie z prawem towaru znacznie by wzrosła”⁵⁷. W 1917 roku wraca z frontu Martin i oświadcza się Hannie. Młodzi postanawiają przejąć opuszczony młyn i zaopiekować się Dubbertem, kiedy ten opuści więzienie.

Życie mieszkańców małego miasteczka w latach 1914-1918 stanowi tło dla podjętej przez autorkę kwestii wpływu trudnej wojennej rzeczywistości na słabych moralnie obywateli. Kulisy wojny ukazane przez Clément to z jednej strony sprzyjające demoralizacji głód i nędza, a z drugiej nieuczciwe praktyki paskarzy, którzy na nielegalnym handlu żywnością dorobili się nierzadko ogromnych majątków. Przedstawiając dwie skrajne postawy, Dubberta i Öhlschlägera, Clément naświetla jednocześnie różnorodne przyczyny i okoliczności popychające protagonistów do oszustwa. I tak, zdeprawowanego młynarza spotyka zasłużona kara, natomiast kupiec, który za zejście na złą drogę płaci zdrowiem i wyrzutami sumienia, otrzymuje od losu szansę odkupienia swych czynów.

Kolejny tekst Clément, noszący tytuł *Unter rauschenden Tannen* (Pod szumiącymi świerkami)⁵⁸, zamieszczony w „Grünberger Hauskalender” na rok 1920, to typowa proza romansowa, w której głównym wątkiem są dzieje miłości Georga, syna bogatego karczmarza, i ubogiej córki węglarza Lene. Na drodze do ich szczęścia stoi autorytarny ojciec Georga, żądający od syna, by ten poślubił córkę właściciela konkurencyjnego szynku. Kiedy młodzieniec podczas burzy nielegalnie poluje w lesie, zostaje przygnieciony przez drzewo. Rannym zajmuje się ojciec Lene, który zabiera go do swego szałas. Okazuje się, że Georg poszukiwany jest przez leśniczego. Stary węglarz wstawia się za ukochanym córki i prosi, by pozostawiono go w schronieniu, dopóki nie wydobrzeje. Żona karczmarza wbrew zakazowi męża udaje się wraz z lekarzem do syna. Wkrótce potem zjawia się w lesie także i ojciec Georga, otrzymawszy wiadomość, że jest on umierający. Przy łóżku chorego wszyscy sobie wzajemnie wybaczą. Karczmarz przeprosza żonę za wieloletnie złe traktowanie, ostre, niesprawiedliwe słowa i wszystkie upokorzenia, które musiała od niego znosić. Wyraża też zgodę na małżeństwo Georga i Leny, leśniczy zaś puszcza w niepamięć kłusowniczy proceder chłopaka. Zakończenie historii to sielankowy obraz powszechnego pojednania, idylla oparta na systemie wartości, w którym prym wiodą miłość i szczęście rodzinne.

Historii miłosna *Wilhelm Kröger*⁵⁹ rozgrywa się już po zakończeniu wojny, jednak odzywają się w niej echa frontowych wydarzeń. Młoda wdowa Lisbeth, która oplakuje

57 *Ibidem*, s. 43 [tłum. A.D.].

58 B. Clément, *Unter rauschenden Tannen*, GHK 1920, s. 33-47.

59 *Eadem*, *Wilhelm Kröger*, GHK 1921, s. 34-46.

swego męża Franza, to jedna z ponad 600 000 niemieckich wdów⁶⁰, zmuszonych po 1918 roku do walki o godne życie. W gospodarskich pracach pomaga protagonistce sąsiad, Wilhelm Kröger. Od dawna kocha on Lisbeth i pragnie otoczyć ją i jej dwoje dzieci opieką, jednak kobieta dwukrotnie odrzuca jego oświadczenia. Wilhelm daje za wygraną i postanawia być dla Lisbeth jedynie opiekunem i przyjacielem. Wtedy dopiero młoda wdowa uświadamia sobie, że sąsiad nie jest jej obojętny. Po trzech, tym razem sprowokowanych przez Lisbeth oświadczeniach, młodzi się pobierają. Wilhelm okazuje się wspaniałym, troskliwym mężem i ojcem. Po roku Lisbeth otrzymuje list, z którego wynika, że jej pierwszy mąż żyje, a na wiejskim cmentarzu został omyłkowo pochowany zmarły jego przyjaciel Fritz. Lisbeth staje wobec bolesnego dylematu między gasnącym już uczuciem do Franza a głęboką miłością do Wilhelma. Decyduje się pozostać z drugim mężem, gdyż „Franz stał się [jej] obcy”⁶¹. Wilhelm postanawia jednak złożyć wniosek o rozwód i opuścić na zawsze rodzinną wieś, argumentując: „Nie pomógłbym wam, tylko stałbym między wami”⁶². Wkrótce potem do wsi przybywa Franz, którego wojna uczyniła schorowanym, słabym człowiekiem. W ramionach pierwszego męża Lisbeth uzmysławia sobie, że decyzja Wilhelma była słuszna.

Wilhelm Kröger odzwierciedla nastroje panujące tuż po zakończeniu pierwszej wojny światowej: żalobę po tych, którzy zginęli, rozpaczliwe starania pozostałych przy życiu ludzi usiłujących dociec prawdy o losach swych bliskich oraz nadzieję rodzin żołnierzy uznanych za zaginionych, które wierzą, że ich najbliżsi jednak powrócą do domu. Filarem fabuły opowiadania jest motyw wyrzeczenia (*Entsagung*)⁶³. Ofiara Wilhelma wynika przede wszystkim z wielokrotnie zaakcentowanej w tekście głębokiej pobożności bohatera i jego wiary w stworzony przez Boga porządek.

Spoglądając na opowiadania Berthy Clément, które ukazały się na łamach „Grünberger Hauskalender”, można stwierdzić, że jej teksty, analizowane na płaszczyźnie literackiej, nie należą do utworów ambitnych. Poglądy i zachowania bohaterów są w pełni przewidywalne, a ich wypowiedzi składają się w dużej mierze z truizmów, banalnych przesłań i uproszczonych prawd podkreślanych przez podobne konstrukcje słowne. „Nauczyłem się modlić”⁶⁴ – konstatuje kupiec Öhlschläger. „Walterowi zawdzięczam, że nauczyłam się modlić i wierzyć”⁶⁵ – zwierza się jedna z bohaterek opowiadania *Ihr Junge*. Również Wilhelm Kröger nakazuje Lisbeth, aby nauczyła męża się modlić⁶⁶. To właśnie modły i wiara jawią się w utworach Clément jako jedne z najważniejszych

60 M. Wienfort, *Verliebt, verlobt, verheiratet. Eine Geschichte der Ehe seit der Romantik*, München 2014, b.p.

61 B. Clément, *Wilhelm Kröger*, s. 43.

62 *Ibidem*.

63 P. Nusser, *Trivilliteratur*, Stuttgart 2017, s. 60.

64 B. Clément, *Wilhelm Kröger*, s. 43. [tłum. A.D.].

65 *Eadem, Ihr Junge*, s. 36 [tłum. A.D.].

66 *Eadem, Wilhelm Kröger*, s. 45 [tłum. A.D.].

zaleceń. Protagonisci często uciekają się do boskiej opatrności, upatrując w pacierzach lekarstwa na wszelkie troski i problemy. Charakterystyczne dla wykreowanych przez pisarkę pozytywnych postaci są stały kodeks zachowań i naiwna religijność oparta na zawierzeniu się Stwórcy i ufności w jego sprawiedliwość. Równie istotne jest zawarte w opowiadaniach religijno-moralne przesłanie. Dobro, miłość, pobożność, przebaczenie i poświęcenie to kluczowe wartości propagowane przez autorkę w jej nieskomplikowanych tekstach. Wyraźne są przy tym skrajne, bazujące na dychotomii dobra i zła odniesienia do określonych zachowań. W tym kontekście nie dziwi postawa Martina, jednego z bohaterów opowiadania *Kaufmann Öhlschläger*, który bardzo surowo ocenia swego ojca i jednoznacznie potępia go jako zdrajcę ojczyzny. Z kolei negatywni bohaterowie zawsze dostrzegają swe błędy i po okazaniu skruchy oraz pokucie zostają przywrócenii społeczeństwu.

Uderzającą cechą wspólną niemal wszystkich opowiadań jest to, że Clément eksponuje w nich model rodziny, który stoi w sprzeczności ze stereotypowym, popularnym na początku XX wieku patriarchalnym ideałem. Autorka opisuje w tekstach samotne matki, wojenne sieroty czy też borykających się z życiem wdowców. Świadczy to o staraniach, by wiernie oddać sytuację rodzin, które wskutek spowodowanych przez społeczne, ekonomiczne i polityczne kryzysowe sytuacje zagrożone są w swoim trwaniu i spowodować czytelnika nie tylko do emocjonalnej lektury, lecz, być może, także do refleksji.

Charakterystyczne jest dla ukazujących się w latach 1914-1918 w „Grünberger Hauskalender” opowiadań Berthy Clément, niejako wymuszone przez kontekst historyczny, połączenie dwóch wątków, wojennego i miłosnego. Było to zamierzone posunięcie i wynikało nie tylko z prób opisanie trudnych realiów, lecz także stanowiło odpowiedź autorki na prośby czytelników. Ponadto wykorzystanie tematów wojennych wzbogacało akcję o nieoczekiwane zwroty, wprowadzało nastrój napięcia i sprawiało, że przedstawiona jako patriotyczna ofiara dla ojczyzny rozłąka kochanków zyskiwała nowy wymiar. Autorka konstruuje wojenną rzeczywistość, posługując się zwykle tym samym, sprawdzonym arsenałem rekwizytów, wątków i bohaterów. W opowiadaniach Clément młoda dziewczyna z utęsknieniem czeka na walczącego w okopach ukochanego, a rodzice na powrót syna-żołnierza. Niekiedy jednak pisarka ucieka od schematyczności, kreując postaci wymykające się konwencjonalnym stereotypom. Zaprzeczeniem powszechnie funkcjonującego wizerunku pełnych poświęcenia rodziców jest Maria z opowiadania *Ihr Junge*, kobieta buntująca się przeciwko ofierze, którą zmuszona była ponieść, krytykująca wojnę, otwarcie mówiąca o swym cierpieniu i braku zgody na to, by matkom odbierano dzieci i posyłano je na pewną śmierć. Pozostałe stworzone przez pisarkę postaci kobiece znoszą swój los w milczeniu. Są tylko biernymi obserwatorkami wojny. Jako mieszkanki wsi lub małych miejscowości nie należą do patriotycznych czy też dobroczynnych organizacji mających wspomagać walczących na froncie żołnierzy, nie uczestniczą też w pacyfistycznych protestach przeciwko wojnie. Dzięki przedstawieniu

przez Clément zdominowanej przez wojnę rzeczywistości z perspektywy kobiecych protagonistek, jej czytelniczki mogły utożsamiać się z wykreowanymi przez pisarkę wojennymi narzeczonymi, wdowami po poległych żołnierzach i oplakującymi swych synów matkami.

Obraz wojny w opowiadaniach Clément ulega specyficznej ewolucji. W opowiadaniach z tomów na lata 1916 i 1917 autorka epatuje czytelników tzw. hura-patriotyzmem⁶⁷, dodatkowo zaakcentowanym za pomocą odpowiednio dobranych zwrotów. Hasła i slogany, jak na przykład „zaufanie do narodu”, „miłość do zagrożonej ojczyzny”⁶⁸, „walka i zwycięstwo”⁶⁹, „cesarz”⁷⁰, „entuzjizm”⁷¹, zagrzewały do boju i miały istotny wpływ na zaciąganie się nowych rekrutów. Udział w działaniach wojennych przedstawiony został jako obywatelski obowiązek, który zarówno młodzi chłopcy, jak i ich ojcowie spełniają z „błyszczącymi oczami”⁷² i pieśnią na ustach. Opowiadania z kalendarzy na rok 1918 i 1919 przynoszą ze sobą natomiast literacką krytykę wojny i jej następstw, do których Clément zalicza przede wszystkim „grzech i niesprawiedliwość w domach i rodzinach”⁷³.

Spoglądając na twórczość Berty Clément, można stwierdzić, że jej popularność i obecność na łamach kalendarza wynikała nie tylko z ugruntowanej pozycji autorki na rynku wydawniczym⁷⁴, lecz także z faktu, że stanowiące niejako odstępstwo od uprawianej przez nią literatury dla podlotków, skierowane do dorosłych kobiet teksty były atrakcyjnym materiałem literackim, w którym znalazły odbicie aktualne wydarzenia i problemy. Zamieszczone w „Grünberger Hauskalender” opowiadania Clément z jednej strony charakteryzują się dosyć szeroką rozpiętością tematyczną, z drugiej zaś homogenicznością kreowanych postaci oraz jednoznacznym rozwiązaniem konfliktów. Wątki obyczajowe i społeczne przeplatają się z politycznymi realiami, przy czym typowy dla literatury trywialnej sentymentalizm łączy się z wyeksponowaniem wartości i wzorców moralnych. Charakterystyczne wyróżniki utworów to akcenty religijne, stopniowe narastanie emocji i wątek miłosny obecny w prawie każdym tekście, a także przesycona dydaktyzmem pouczająca treść nakazująca właściwą postawę etyczną.

67 P. Nusser, *Trivilliteratur...*, s. 85.

68 B. Clément, *Im Tale der Alle*, s. 35 [tłum. A.D.].

69 *Eadem*, *Vöglein im Walde*, s. 39 [tłum. A.D.].

70 *Ibidem*, s. 39.

71 *Ibidem*.

72 *Ibidem*.

73 B. Clément, *Kaufmann Öhlschläger*, s. 38 [tłum. A.D.].

74 Popularność Clément zaczęła spadać po zakończeniu pierwszej wojny światowej.

Opowiadania pisarzy spoza zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji

In der Heide – Konrad Urban

Dużą popularnością wśród czytelników „Grünberger Hauskalender” cieszyły się utwory zamieszkałego w Legnicy literata Konrada Urbana (1878-1940). O renomie pisarza w zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji, a także uznaniu, jakim cieszyły się jego opowiadania, świadczy obecność jego tekstów w wielu rocznikach kalendarza. Nierzadko w jednym tomie pojawiała się nawet kilka dzieł związanego z Dolnym Śląskiem twórcy. Konrad Urban był pisarzem bardzo wszechstronnym. W biogramach kategoryzowany jest jako autor młodzieżowy i ludowy, nowelista i poeta liryczny⁷⁵. Urodził się we wsi Albrechtice u Mostu (Albersdorf bei Haynau) w powiecie złotoryjskim (Kreis Goldberg). W Legnicy zamieszkał przy Augustastraße⁷⁶, po pewnym czasie przeniósł się do Jeleniej Góry (Hirschberg)⁷⁷. Wzorcem dla Urbana była literatura romantyczna, co znalazło odzwierciedlenie w uprawianej przez niego poezji historycznej oraz w charakterystycznym dla jego nowel, powieści oraz bogatych w „obrazy natury”⁷⁸ opowiadań, kulcie przyrody i przeszłości. Wyznacznikiem kontynuacji tradycji romantycznych oraz postromantycznych w twórczości Urbana było również wykorzystywanie przez pisarza wątków i motywów ludowych, czego przykładem są utwory *Irrlichter*⁷⁹ czy też *Die Hexe von Schönau*⁸⁰. Pisarz był członkiem założonego 21 stycznia 1918 roku w Legnicy Stowarzyszenia Logaubund, zrzeszającego dolnośląskich pisarzy, poetów, intelektualistów czy naukowców. Nazwa nawiązywała do pochodzącego z Dolnego Śląska poety Friedricha Logau, krytyka wojny trzydziestoletniej. Do głównych zadań organizacji należało wspieranie i promocja regionalnej literatury⁸¹. Organem prasowym było czasopismo „Die Saat” (1919-1924), którego Urban był wydawcą. Ponadto w gestii pisarza leżała organizacja krajoznawczych wycieczek dla członków stowarzyszenia⁸². Urban współpracował również z wydawanym w Świdnicy (Schweidnitz) periodykiem „Wir

75 Por. H. Unverricht, *Liegnitzer Lebensbilder des Stadt- und Landkreises, A-Z Ergänzungen*, t. 3, Taunus 2004, s. 207. Por. także S. Pioskowik, *Schlesischer Musenalmanach. Das geliebte Heimatvolk als Spielball der Politik*, „Oberschlesische Stimme” 2014, nr 14/305, s. 3-4.

76 H. Unverricht, *op. cit.*, s. 207.

77 J. Hönig, *Dichtung im Liegnitzer Lande*, [w:] *Heimatbuch der beiden Liegnitzer Kreise*, Arbeitsgemeinschaft für Heimatpflege in Stadt- und Landkreis Liegnitz, Liegnitz 1927, s. 305-309, tutaj s. 309.

78 H. Unverricht, *op. cit.*, s. 208.

79 K. Urban, *Irrlichter. Schauspiel*, Berlin 1903.

80 *Idem*, *Die Hexe von Schönau. Heimatspiel w 4 Akten. (Volksfreilichtspiele Schönau, Katzbach)*, Schönau 1927.

81 S. Pioskowik, *op. cit.*, s. 3-4.

82 E. Bialek, *Stowarzyszenie Logaubund Liegnitz i czasopismo „Die Saat”*, [w:] *Silesia Philologica. Kongres Germanistyki Wrocławskiej*, red. M. Hałub, Wrocław 2002, s. 308-325, tutaj s. 323.

Schlesier!”, w którym ukazywały się jego utwory epickie⁸³. Czasopismo zamieszczało też krytyczne omówienia, recenzje i reklamy książek pisarza⁸⁴. Poza utworami epickimi oraz lirycznymi, do repertuaru Urbana należały także sztuki teatralne przeznaczone dla dorosłych i młodzieży, z których najśłynniejsza to *Mongolenschlacht*. W 1921 roku spektakl został wystawiony na Legnickim Polu (Wahlstatt), historycznym miejscu potyczki dolno- i górnośląskiego oraz mało- i wielkopolskiego rycerstwa z Mongołami. W tym szeroko zakrojonym widowisku, oprócz aktorów, brali udział liczni statyści, konie, wykorzystano również związane z epoką rekwizyty. Sztuki Urbana (na przykład *Heinz von Schweinichen*) włączane były do repertuaru legnickiego teatru⁸⁵. Zainteresowania twórcy lokalną kulturą i historią zaowocowały wydaniem w 1921 roku wspólnie z Brunonem Clemenzem rocznika ojczyźnianego „Niederschlesischer Heimatkalender”⁸⁶. Pisarz zmarł w 1940 roku w Köthen.

Tłem tworzonych przez Urbana historii nie jest zielonogórsko-kozuchowska mikro-prowincja. Akcja prawie wszystkich opublikowanych w kalendarzu opowiadań pisarza rozgrywa się na pustkowiu – *in der Heide*. Tak nazywano otaczający Legnicę krajobraz, na który składały się przecięte wrzosowiskami i brzoźowo-sosnowymi lasami piaszczyste pola, porośnięte wierzbownicą wzgórza, nieużytki oraz nieliczne bagna i stawy⁸⁷. W tej surowej scenerii twórca umieścił akcję większości swych utworów prozatorskich. W kalendarzu na rok 1923 pojawiło się opowiadanie Urbana *Besen-Anton* (Anton Miotlarz)⁸⁸. Tytułowy bohater ucieleśnia wiejską nieokrzesaną prostotę: „Každy był dla niego wart tyle samo i dlatego do wszystkich, którzy go zagadywali, zwracał się na ty”⁸⁹, a jednocześnie reprezentuje głęboką mądrość ludowej filozofii, pouczając dumnego hrabiego, dając nauczkę leśniczemu i mówiąc o Bogu, który, zamiatając ludzką duszę swoją niebiańską miotłą, potrafi uwolnić od cierpień i trosk.

Dla uzyskania efektu realności przekazu pisarz używa w partiach dialogowych gwary, co sprawia, że głoszone przez miotlarza nauki brzmią prosto i wiarygodnie. Wpisane w rytm wiejskiego życia losy rzemieślnika, jego duma, uczciwość i ludowa mądrość skłaniają do refleksji nad kondycją ludzkiego życia i jego najważniejszymi wartościami.

83 W roczniku 1927 czasopisma ukazały się następujące opowiadania: *Allerseelen* (nr 3, s. 66), *Der Einsiedler von Betlehem* (nr 8, s. 238); por. R. Macioszek, *Liegnitzer Literaten und Künstler in der Schweidnitzer Zeitschrift „Wir Schlesier!”*, [w:] *Literarisches Liegnitz*, red. E. Białek, H. Unverricht, Dresden-Wrocław 2008, s. 82-92, tutaj s. 87.

84 Na łamach „Wir Schlesier!” opublikowano m.in. recenzje i reklamy sztuki ludowej, *Die letzten Goldgräber von Wahlstatt* (rocznik 1925) czy historii *Aus dem Grüssauer Klosterlande* (rocznik 1926); por. R. Macioszek, *op. cit.*, s. 90.

85 H. Unverricht, *op. cit.*, s. 208.

86 „Niederschlesischer Heimatkalender. Ein Heimatbuch für Jedermann”, red. K. Urban, B. Clemenz, Liegnitz 1921.

87 Por. B. Clemenz, *Wandern und Schauen in der Heimat. Dorf-, Stadt- u. Landschaftsbilder aus Schlesien*, Liegnitz 1910, s. 112, 113, 116.

88 K. Urban, *Besen-Anton*, GHK 1923, s. 35-36.

89 *Ibidem*, s. 35 [tłum. A.D.].

W tym samym tomie można znaleźć kolejne opowiadanie Urbana – *Dohlen-Marie* (Maryśka od kawek)⁹⁰, opisujące perypetie miłosne córki bogatego gospodarza Marii i jej przyjaciela z dzieciństwa Gottlieba. Lejtmotywym są zamieszkujące starą dzwonicę kawki. Od nich wzięła nazwę osada i jej mieszkańcy. Maria i Gottlieb poznali się, broniąc ptaków przed wyłapaniem, przy czym Maria dała każdemu ze swych licznych zalotników kawkę pod opiekę. Od zachowania i kondycji ptaka miała zależeć jej decyzja o poślubieniu kawalera.

Również w kolejnych latach na łamach rocznika często pojawiają się opowiadania i wiersze legnickiego pisarza i poety. W roku 1925 został opublikowany szkic literacki Urbana *Die Kräutermuhme* (Zielarka)⁹¹, opisujący koleje życia wiejskiej kobiety, która znalazła swe powołanie, lecząc ludzi i pomagając najuboższym. Z dobroci serca zielarka ofiarowuje wsparcie i dach nad głową synowi zamożnych gospodarzy, który wbrew woli rodziców chce poślubić ubogą dziewczynę bez posagu.

Kalendarz na rok 1926 przyniósł ze sobą opowiadanie *Die Judasbienen* (Pszczoły Judasza)⁹². Głównym bohaterem jest wiejski sędzia a zarazem właściciel osobliwej pasieki składającej się z dwunastu uli wyrzeźbionych na kształt dwunastu apostołów i trzynastej, drewnianej figury Judasza, zamieszkaney przez wyjątkowo jadowite pszczoły. Kiedy młody myśliwy Hubertus zwraca się do starca z wątpliwością, czy ukochana pozostała mu wierna, sędzia daje mu następującą radę: „Jesteś niemieckim myśliwym! – Jeśli drzewo jest zdrowe, pielęgnuj je i kochaj, a jeśli nie, zetnij je!”⁹³. W słowach starego człowieka widoczne są odniesienia do narodowej dumy i powiązanych z nią wytycznych słusznego postępowania. W tym kontekście sędzia jest wpisującym się w ideologię Heimatkunst prawdziwym przedstawicielem ludu – rzeczowym, suwerennym i silnym w działaniu, pozostającym w relacji ze swoim narodem i zakorzenionym w niemieckiej ziemi ojczystej. Jako zwierzchnik i powiernik okolicznych mieszkańców stoi na straży zasad moralności, wymierzając sprawiedliwość za pomocą jadowitych owadów, nawet za cenę ludzkiego życia: ukarana za swą niewierność narzeczona Hubertusa umiera w dzień ślubu od ukąszeń pszczoł Judasza⁹⁴.

Opowiadanie *Heidegeiger* (Skrzypek z pustkowia)⁹⁵ z kalendarza na rok 1927 zostało oparte na motywie nieszczęśliwej i niespełnionej miłości. Utalentowany wiejski muzykant, Hannes Schrat, pała nieodwzajemnionym afektem do żony nadleśniczego, którą idealizuje i nazywa w myślach leśną księżniczką. Pod naciskiem dalekich bogatych krewnych zaręcza się jednak z ich córką, zakochaną w nim krzepką wiejską dziewczyną

90 K. Urban, *Dohlen-Marie*, GHK 1923, s. 58-60.

91 *Idem*, *Die Kräutermuhme*, GHK 1925, s. 19-20.

92 *Idem*, *Die Judasbienen*, GHK 1926, s. 17-20.

93 *Ibidem*, s. 19 [tłum. A.D.]. „Du bis ein deutscher Jäger! – Ist der Baum kerngesund, so pfllege, liebe ihn, wenn nicht, so schlage ihn um!”

94 *Ibidem*, s. 20.

95 K. Urban, *Heidegeiger*, GHK 1927, s. 17-20.

Annerl. Jednocześnie nadal umiła wieczory żonie nadleśniczego, grając pod jej oknem. Mimo wielkiego talentu Hannes jest prostym człowiekiem, który nie pragnie ani sławy, ani rozgłosu, czemu daje wyraz w rozmowie ze swą ukochaną:

„Mam opuścić moje pustkowie? Jedyne miejsce, gdzie moja miłość może wznieść się aż do błękitnego nieba? Stąd mam sobie pójść?”

„Tylko tutaj Pana miłość może wznieść się do nieba?”

„Do Boga. – Wielbię piękno – ono jest Bogiem! – Nigdy nie pragnę przywołać Boga na Ziemię – tylko – tylko z tęsknotą modlić się do niego.” [...]

„A sztuka?” – spytała niepewnie.

„Sztuka jest moim narzędziem, by móc służyć pięknu. Chcę pozostać skrzyptkiem z pustkowie – bezimiennym i nieznanym”⁹⁶.

Kiedy wybucha pierwsza wojna światowa, grajek wraz z nadleśniczym służą w jednym oddziale. Skrzypek ginie, ratując rannego męża ubóstwianej kobiety⁹⁷.

Kalendarz na rok 1927 był szczególnie bogaty w teksty literackie autorstwa Konrada Urbana. Kolejne opowiadanie pisarza i poety z Jeleniej Góry, pt. *Der Hochzeitsteller* (Weselny talerz)⁹⁸, to dowcipna historia nieudanych zalotów. Postać głównego bohatera Antona Schruppnera, 45-letniego starego kawalera zbierającego talerze z wiejskimi sentencjami, nakreślona została z podbarwionym ironią humorem. W ramach oświadczyn mężczyzna postanawia przesłać wybrance ozdobę swej kolekcji: najpiękniejszy talerz z sentencją „Zupa dobrze smakuje w pojedynkę, jeszcze lepiej we dwoje!”⁹⁹. Niestety, talerz tłucze się. Służąca radzi starymu kawalerowi, by mimo wszystko przeprowadził swój zamiar i zapakował skorupy do kartonu w taki sposób, by dama pomyślała, iż nieszczęście wydarzyło się w drodze. Schruppner słucha rady i nadaje przesyłkę, załączając jeszcze stosowny list opatrzony nagłówkiem „Dotyczy: Sentencja na talerzu”¹⁰⁰. Ukoronowaniem historii jest żartobliwa pointa. Schruppner otrzymuje pocztą zwrotną jeden fragment talerza oraz krótki liścik: „Kaźda skorupa zapakowana była oddzielnie w bibułkę. Jednakże ja nie znam się na sklejanu starego talerza. Odnosząc

⁹⁶ *Ibidem*, s. 19 [tłum. A.D.].

„Aus meiner Heide soll ich gehen? – Wo meine Liebe allein zum blauen Himmel steigen kann, von dort soll ich gehn?”

„Hier allein kann Ihre Liebe zum Himmel steigen?”

„Zu Gott! – Ich bete die Schönheit an – sie ist Gott! – Nie will ich Gott auf die Erde reißen nur –, nur – in Sehnsucht zu ihm beten!” [...].

„Und die Kunst?” fragte sie unsicher.

„Die Kunst ist mein Werkzeug, der Schönheit zu dienen. – Ich will ein Heidegeiger sein – unbekannt und ungenannt!”

⁹⁷ *Ibidem*, s. 20.

⁹⁸ K. Urban, *Der Hochzeitsteller*, GHK 1927, s. 71.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 71 [tłum. A.D.]. W oryginale: „Gut schmeckt die Suppe allein, besser zu zwein”.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

się do załączonego kawalka, odsyłam panu wszystko z powrotem”¹⁰¹. Na odesłanej skorupie widnieją słowa: „w pojedynkę, jeszcze lepiej”¹⁰². Rozgoryczony otrzymaniem kosza Schruppner sprzedaje swój zbiór naczyń i zostaje filatelistą. Oparte na komizmie sytuacyjnym krótkie opowiadanie Urbana charakteryzuje się zwięzłością i żywym językiem, jego punkt kulminacyjny zaś, niecodzienna propozycja małżeństwa, którą złożył Schruppner, uwypukla zdziwienie starego kawalera, autor nie dąży jednak do ich uszczypliwego ośmieszania. Tom na rok 1927 wieńczy anegdota *Während der Predigt* (Podczas kazania)¹⁰³. Tym razem w satyrycznym świetle przedstawiona została przez Urbana para gospodarzy. Podczas gdy zmęczona pracą żona zasnęła na kazaniu, mąż z nudów zaczął nawijać na rękę znalezione na podłodze czerwone pasmo wełny. Okazało się, że w ten sposób spruł żonie pończochę.

Zamieszczona w kalendarzu na rok 1928 krótka historia pt. *Die Zulage* (Podwyżka)¹⁰⁴ opowiada o nietypowych oświadczeniach. W dniu swych czterdziestych urodzin parobek Julius chce poprosić swą chlebobawczynię, młodą wdowę, a zarazem właścicielkę zajazdu o dodatkowe wynagrodzenie, by wspomóc siostrę przy zakupie krowy. Jednocześnie rozważa propozycję właściciela konkurencyjnej gospody „Pod Gwiazdą”, który zaproponował mu dobrze płatną pracę. Julius w bardzo nieuprzejmy sposób żąda od wdowy podniesienia wynagrodzenia, grożąc, że inaczej odejdzie. Urażona kobieta unosi się gniewem, odmawia pieniędzy parobkowi, po czym zwalnia go. Po pewnym czasie emocje opadają i każde z nich żałuje swej popędliwości i podjętej decyzji. Kobieta nie chce stracić uczciwego i dobrego pracownika, więc wpada na pomysł, by zaproponować siebie samą jako urodzinową gratyfikację:

Od śmierci jej męża [Julius – przyp. A.D.] był pracowitym parobkiem, podczas gdy jego poprzednicy byli nierobami i oszustami. Dodatek pieniężny? Interes szedł dobrze, parobek chciał więc dostać dodatkowe pieniądze [...]. Mąż mógłby jednakże wykonywać te same prace i nie porzuciłby jej w gniewie. [...] Podwyżka? W takim razie parobek byłby droższy od męża? Nie zastanawiając się długo poszła do stajni. [...] „Zmieniłam zdanie. Otrzymasz swój dodatek pieniężny, jeśli ja również otrzymam swój. Źle ci u mnie było? Nie wstydzisz się pozostawić biednej wdowy w nieszczęściu?”

Julius odmruknął coś niezrozumiałego.

„Jako dodatek otrzymasz – mnie, a ja – ciebie. Pobierzemy się”¹⁰⁵.

101 *Ibidem* [tłum. A.D.]. „Jeder Scherb war einzeln gut in Seidenpapier verpackt. Ich verstehe nicht nicht darauf, einen alten Teller zu leimen. Bezugnehmend auf das beiliegende Stück aus dem Teller, sende Ich Ihnen alles zurück”.

102 *Ibidem*.

103 K. Urban, *Während der Predigt*, GHK 1927, s. 82.

104 *Idem*, *Die Zulage*, GHK 1928, s. 26-27.

105 *Ibidem*, s. 27 [tłum. A.D.]. „Seit dem Tode ihres Ehemannes war [Julius – przyp. A.D.] der tüchtigste Hausknecht, während die Vorgänger Faulenzer und Betrüger gewesen waren. Zulege? Wenn das Geschäft gut ging, wollte der Hausknecht eine Zulage haben. [...] Ein Ehemann könnte allerdings dieselben Arbeiten verrichten und knute ihn den Besen nicht vor die Füße werfen. [...] Zulage? Da wäre ja der Hausknecht teurer wie der Ehemann? Kurz entschlossen ging sie in den Pferdestall”.

Kolejna historia miłosna autorstwa Konrada Urbana, zatytułowana *Der Holzweg* (Manowce)¹⁰⁶, rozgrywa się w małej wiosce ukrytej w borze. Leśniczy Walter po przeżytych zawodzie miłosnym nie chce wiązać się z żadną kobietą i wraz z prowadzącą mu gospodarstwo matką mieszka samotnie w oddalonej od wsi chacie. Coraz starsza matka pragnie ożenku syna i nakłania go, by podczas uroczystości weselnej, na którą został zaproszony, poprosił o rękę młynarzówny Idy. Jednocześnie staruszka zaprasza do leśniczówki córkę swej przyjaciółki, zwolnioną z posady młodą nauczycielkę, z którą Walter szybko nawiązuje nić porozumienia. Podczas obchodu lasu przyjaciel leśniczego zabija kłusującego chłopca o nazwisku Karge. Po pewnym czasie leśniczy dowiaduje się, że Karge osierocił małego synka. Mężczyzna postanawia wziąć chłopca do siebie. Uświadamia sobie również, jak dobra i wartościowa kobieta gości pod jego dachem i prosi nauczycielkę, by została jego żoną. Okazuje się, że matka leśniczego obmyśliła skomplikowany plan, by skłonić syna do poślubienia odpowiedniej kobiety¹⁰⁷.

Szkic *Osterwasser* (Woda wielkanocna)¹⁰⁸ nawiązuje do dawnego, popularnego na terenie Niemiec, rytuału wielkanocnego¹⁰⁹. Stał się on powodem kłótni między parą narzeczonych: przywiązaną do tradycji Liesel i odnoszącym się krytycznie do „zabobonnego zwyczaju”¹¹⁰ Hansem. W kulminacyjnym punkcie sporu Liesel wylewa narzeczonemu na głowę dzbanek wielkanocnej wody. Na szczęście konflikt zostaje załagodzony, a Hans towarzyszy Liesel, która została jego żoną, podczas wyprawy do źródła, ponieważ, jak konstatuje mężczyzna, są to jedyne godziny w ciągu całego roku, podczas których ona milczy.

Reprezentatywne dla twórczości Urbana teksty literackie z jednej strony są dokumentami obyczajowości i przyrody Dolnego Śląska, z drugiej zaś charakteryzują się specyficznym uniwersalizmem. Krajobraz rodzinnych stron Urbana – *die Heide* – stanowi tło dla trosk, radości i codziennej pracy zwyczajnych wiejskich ludzi. Przyroda jest wyznacznikiem sprzężonego z nią rytmu życia protagonistów i pojawia się zarówno jako okrutna siła i żywioł, jak i narzędzie, za pomocą którego autor stwarza obraz (pozornej) wiejskiej idylli. W niemal każdym tekście opis przyrody stanowi

[...] „Ich habe mir Anders überlegt. Die Zulage sollst du haben, wenn ich auch eine kriege. Hast du es nicht gut bei mir gehabt? Schämst Du Dich nicht, eine arme Witwe im Ünglück sitzen zu lassen?” „Julius brummte irgendetwas”.

„Du kriegst als Zulage – mich, und ich krieg’ – Dich. Heiraten!”

106 K. Urban, *Der Holzweg*, GHK 1929, s. 23-24.

107 *Ibidem*, s. 24.

108 K. Urban, *Osterwasser*, GHK 1931, s. 22.

109 W przeddzień Wielkiej Nocy, jeszcze przed wschodem słońca, młode dziewczęta czerpały wodę ze stawu lub z potoku i w dzbanach zanosiliły do domu. Woda taka miała mieć właściwości lecznicze, przynosić szczęście i zdrowie przez kolejny rok. Podczas całego rytuału należało zachować milczenie. Młodzi chłopcy próbowali jednak żartami i docinkami sprowokować dziewczęta, by się do nich odezwały; por. D.R. Moser, *Bräuche und Feste im christlichen Jahreslauf: Brauchformen der Gegenwart in kulturgeschichtlichen Zusammenhängen*, Graz 1993, s. 230.

110 K. Urban, *Osterwasser*, GHK 1931, s. 22 [tłum. A.D.].

preludium do właściwej historii. Atrybutami opiewanego przez Urbana pustkowia są pierwotne elementy natury: lasy, nagie wzgórza czy porośnięte wrzosem i turzycą łąki. Są one, przez swą odmienność i oryginalność, istotnymi elementami definiującymi obraz małej ojczyzny. W tekstach eksponowany jest również wpływ krajobrazu oraz przyrody na funkcjonowanie i mentalność bohaterów. Są oni surowi, prości, twardzi, a czasami nawet bezwzględni, podobnie jak ich otoczenie, a jednocześnie prezentują postawy wolne od szkodliwych wpływów cywilizacji, co sprawia, że idealnie wpisują się we wzorce propagowane przez literaturę ojczyznianą. Charakteryzuje ich umiejętność poddania się losowi przynoszącemu zarówno smutki, jak i radości oraz przekonanie o mądrości i nieomylności Boga. W stworzonym przez pisarza świecie ludzie mają niskie instynkty, istnieją podstęp i zło, są one jednak zwykle korygowane, a jednostki łamiące moralny porządek spotyka zasłużona kara.

Wykreowany przez Urbana literacki obraz małej ojczyzny jest dopełniany przez relacje między przyrodą i kulturą. Centrum ojczyznianego mikroświata tworzy dom wraz z otaczającym go ogrodem. Obojętnie, jak biedni byliby jego mieszkańcy, rodzinne gniazdo jest ucieleśnieniem sielankowego piękna. Jako przykład może posłużyć w tym miejscu fragment utworu *Die Kräutermuhme*, który w pełni oddaje charakterystyczne połączenie swojskiej idylli i surowości dzikiej przyrody: „Przy nagim pagórku, na którym dziewanny obnoszą się swą urodą, a błękitny nasięźrzał tworzy plamy ponad skromnym wrzosem, stoi czysty, bielony domek. Nagietki, astry, róże, rezeda i inne kwiaty, urządzają tu na bal na cześć lata”¹¹¹.

Również i inne domy z opowiadań Urbana posiadają idylliczny charakter i toną w zieleni. Po ścianach chaty starca z opowiadania *Die Judasbienen* malowniczo pnie się dzikie wino, a w wypielęgowanym ogrodzie „od wiosny do jesieni kwitło tyle kolorowych kwiatów, że nie można było dostrzec w nim nawet ziarenka piasku”¹¹². Nawet pokryta strzechą chatka grajka z utworu *Heidegeiger* opleciona była białymi różami¹¹³. Ogród w utworach Urbana urasta do rangi *locus amoneus*¹¹⁴, chroniącego chatę i jej mieszkańców miejsca pełnego piękna i harmonii, w którym nie może zdarzyć się nic złego. Domostwo, zwykle skromne, lecz solidne, łączy w sobie trwanie, niezmiennność, tradycję i przywiązanie do ziemi. Szacunek do tych wartości znajduje wyraz w pełnych

111 *Idem, Die Kräutermuhme*, GHK 1925, s. 19 [tłum. A.D.]. „Am kahlen Sanbergel, auf dem die güldnen Königskerzen prunken und die blauen Ratternzungen über das bescheidene Heidekraut schandflecken, steht ein sauberes weißgetünchtes Häusel. Ringelblumen, Astern, Rosen und Reseden, sowie viele andere Blumen halten dort im Garten vor dem Hause den großen Sommerfestball ab”.

112 *Idem, Die Judasbienen*, GHK 1926, s. 17.

113 *Idem, Heidegeiger*, GHK 1927, s. 17.

114 Tutaj rajski, idylliczny ogród. *Locus amoneus* jako topos literacki popularny był szczególnie w poezji antycznej, średniowiecznej i barokowej; por. *Metzler Literatur Lexikon, Begriffe und Definitionen*, red. G. Schweikle, I. Schweikle, Stuttgart 1990, s. 284.

zdumienia i oburzenia słowach leśniczego pytającego zielarkę: „Chcesz sprzedać dom twojego ojca?”¹¹⁵.

Opowiadania Urbana nie są wolne od idealizowania rzeczywistości oraz szablonowego, powtarzającego się ujęcia wątków. Z perspektywy literatury trywialnej stanowią narzędzie do zaspokajania potrzeb masowego czytelnika, do których należą m.in. potrzeba identyfikacji i orientacji oraz wyzwolenia emocji. Słabo podbudowani psychologicznie protagoniści postępują według utartych schematów. Stosując strategię typizacji Urban stwarza korpus postaci, które z jednej strony są ściśle powiązane z konkretnym obszarem społeczno-geograficznym, z drugiej mogłyby funkcjonować w każdej wiejskiej przestrzeni. Leśniczy, stara zielarka, poważany przez społeczność sędzia, uboga dziewczyna, ambitny parobek, pracowita karczmarka, nieuczciwy chłop, bogata gospodarska córka, włóczęga – to postaci typowe dla każdej dolnośląskiej wsi. Poprzez wykreowanych literacko bohaterów Urban jawi się jako zwolennik tradycyjnych cnót oraz niezmiennych podstawowych praw i wartości. Nawet przedstawiona przez pisarza w historii *Zulage* sylwetka pracowitej i oszczędnej „kobiety interesu”¹¹⁶ różni się tylko pozornie od powszechnego stereotypu wiejskiej gospodyni oraz przypisanych jej ról i zachowań. Z jednej strony właścicielka zajazdu nie jest związaną z domem matką i żoną, lecz pracodawczynią, która twardą ręką rządzi całą zagrodą, a przykładem jej wykraczającej poza ramy konserwatywnego wiejskiego środowiska emancypacji jest to, że ona sama oświadczyła się swemu wybrankowi, przejmując przypisaną mężczyźnie aktywną rolę. Jednak poprzez zamążpójście kobieta zyskuje stabilną pozycję w wiejskiej hierarchii, a od małżonka istotną pomoc w gospodarstwie.

Mimo schematyzmu i okazjonalnych literackich niedociągnięć, utwory Urbana obrazowo ilustrują stosunki panujące na dolnośląskiej prowincji i charakterystyczny dla niej porządek społeczny. Jednocześnie są zwierciadłem wpisanych w cykl wiejskiego życia prac, obrzędów i rozrywek, tragedii i namiętności bohaterów, ich walki o sprawiedliwość i własne szczęście.

Kronikarz górniczych losów – Otto Franz Heinrich

Dolnośląski redaktor, pisarz i felietonista Otto Franz Heinrich urodził się 26 lipca 1902 roku na Pogórzu Wałbrzyskim¹¹⁷. Górnicze miasto Wałbrzych (Waldenburg), w którym przyszedł na świat, oraz specyficzne otoczenie, w którym dorastał, wywarły niezatarty wpływ na jego twórczość. W roku urodzenia pisarza w rejonie wałbrzyskim czynnych

115 K. Urban, *Die Kräutermuhme*, GHK 1925, s. 19.

116 *Ibidem*.

117 L. Hagedstedt, *Deutsches Literatur-Lexikon das 20. Jahrhundert: Biographisch-Bibliographisches Handbuch*, t. 16, Berlin 2011, s. 1984.

było piętnaście kopalń głębinowych, w których zatrudnionych było około 20 000 ludzi¹¹⁸. Ze światem podziemi i życiem pracujących w nich górników Heinrich zaznajamiał się więc od najmłodszych lat. Wczesna śmierć rodziców pokrzyżowała młodemu Ottonowi Franzowi ambitne plany zdobycia wykształcenia. Musiał zrezygnować z nauki w gimnazjum i zatrudnił się na kolei. Oparta na rutynie praca nużyła go i nie dawała mu satysfakcji, postanowił zatem spróbować swych sił jako dziennikarz w Berlinie¹¹⁹. Oprócz felietonów czy artykułów zaczął tworzyć opowiadania i powieści. Jego pierwsze próby pisarskie spotkały się z zainteresowaniem i sympatią (przede wszystkim młodych) czytelników. Zachęcony sukcesem poświęcił się wyłącznie twórczości literackiej. Często spotykał się z czytelnikami, z pasją opowiadając o swej pracy. Retoryczne zdolności i deklamatorska pasja sprawiły, że zaczęto go nazywać „śląskim pantomimistą”¹²⁰. Spod jego pióra wyszło 20 książek dla młodzieży i liczne opowiadania, które zostały opublikowane w niemieckich, austriackich i szwajcarskich czasopismach. Pisarz zmarł w Monachium 28 lutego 1959 roku¹²¹.

Otto Franz Heinrich jest przede wszystkim autorem powieści oraz opowiadań dla dzieci i młodzieży¹²². Jego zamieszczone na łamach „Grünberger Hauskalender” teksty koncentrują się jednak w większości na tematyce górniczej. W utworze *Des Bergmanns Leppelt seltsames Begräbnis* (Niezwykły pogrzeb górnika Leppelta)¹²³ autor wykorzystał oryginalny pomysł. Tytułowy bohater uczestniczy w swoim własnym pogrzebie:

W tym momencie wiedział już z całą pewnością, że jest martwy. Ukłął się igłą głęboko w palec i nie wypłynęła ani jedna kropla krwi. Inni stali wokół niego: żona, dzieci, lekarz, szwagierka. [...] Raz po raz pokazywał im dłoń, żeby mogli zobaczyć, przede wszystkim lekarz, niewierny Tomasz. W końcu wszyscy pospołu przytaknęli. Również doktor. To usatysfakcjonowało Leppelta. Spojrzał przez okno na ulicę, ponieważ do izby [...] można było wejść bez pokonywania jakichkolwiek schodów, i spostrzegł zmierzających w kierunku domu ludzi. „Już czas”, powiedział, „musicie się przyszykować, pozostali już nadchodzą!”¹²⁴.

118 E. Piątek, *Kształtowanie wałbrzyskiego krajobrazu kulturowego w XIX i XX wieku*, [w:] *Historyczne okręgi przemysłowe w okresie dezindustrializacji*, red. Ewa Różycka-Rozpędowska, Wrocław 1997, s. 17-32, tutaj s. 19-20.

119 <http://kulturportal-west-ost.eu/biographien/heinrich-otto-franz-2> [dostęp: 15.07.2019].

120 *Ibidem*.

121 *Ibidem*. Do młodzieżowych powieści autorstwa Heinricha należą m.in.: *Chaplin auf der Verbrecherjagd* (1932), *Drei Tage ausgekratzt. Eine Sache, die schief ausgehen konnte* (1934), *Hallo Peter ist verschwunden. Geschichte einer abenteuerlichen Fahrt* (1934), *Die S-Kurve bei Remberg. Aus dem Leben eines Eisenbahnerjungen* (1934), *Wolkenstürmer im Bärwinkel* (1934), *Detektiv Greenspleen und seine Gehilfen* (1935), *Grenzwald-Kinder. Eine Schmuggler Geschichte* (1937), *Das Mädél aus Deutschland* (1938), *Die Gespenster vom Hornschloß, und andere lustige Geschichten für Jungen und Mädél, die lachen wollen* (1939), *Was soll nun werden, Hella? Ein Mädchenroman* (1941), *Die Heinzer von Bukarest-Express* (1942).

122 *Ibidem*.

123 O.F. Heinrich, *Des Bergmanns Leppelt seltsames Begräbnis*, GHK 1936, s. 90-91.

124 *Ibidem*, s. 90 [tłum. A.D.]. „Jetzt wusste er genau, daß er tot war. Mit einer Nadel hatte er sich tief in den Finger gestochen, ohne das auch ein Tropfen Blut ausgequollen wäre. Die andern

Hermann Leppelt dziękuje lekarzowi za opiekę, wydaje dyspozycje rodzinie, radzi się żony co do wyboru garnituru. Wreszcie zajmuje miejsce obok pastora w wypełnionym kwiatami i wieńcami samochodzie, którym na czele konduktu pogrzebowego zmierza główną ulicą w stronę cmentarza. Przy dźwięku uroczyste bijących dzwonów żegnany jest przez rodzinę, sąsiadów i kolegów w paradnych górniczych mundurach. W drodze do nieba spotyka krawca Josepha, któremu kiedyś ukradł ziemniaki. Chcąc naprawić swą „jedyną w życiu winę”¹²⁵, górnik wraca na należące do niego pole, napełnia kosz bulwami, a stanąwszy przed obliczem Boga, prosi, by Stwórca przebaczył mu grzech i zadbał o to, „aby krawiec Joseph dostał swoje kartofle”¹²⁶. Kiedy Leppelt wysypuje zawartość kosza, okazuje się, że bulwy zamieniły się w złote owoce. W zaskakującym zakończeniu opowiadania autor wyjaśnia, że wspaniały pogrzeb był jedynie wytworem umysłu będącego na skraju agonii, leżącego w lazarecie górnika, który uległ wypadkowi w kopalni w mieście W.¹²⁷

Tematykę górniczą podejmuje Heinrich również w tekście *Zwischen Nacht und Morgen* (Między nocą a porankiem)¹²⁸. Jest to psychologiczne studium żony górnika czekającej na wiadomość o uwięzionym pod ziemią mężu. Autor skupia się na wewnętrznych rozterkach kobiety, jej lękach i przepełniającym ją buncie związanym z wymuszoną na niej przez męża przeprowadzką za miasto. Wypadek w kopalni jawi się jako nieszczęście, które dotyka nie tylko górników, lecz również ich żony, na barkach których spoczywa troska o dom i dzieci. Zebrani pod bramą kopalni ludzie mają świadomość realnego niebezpieczeństwa i tragedii, która spotkała zarówno ich samych, jak i ich bliskich:

Kobiety i dzieci płakały. Od czasu do czasu mężczyźni z białymi opaskami przechodzili z noszami przez dziedziniec kopalni. Trwało to godzinami. Górnik Heinrich Bräuser oddział czwarty, znajduje się jeszcze wśród zaginionych, powiedziano jej później w wąskim, pachnącym naoliwioną skórą pokoju, w którym siedzieli sanitariusze i urzędnicy sporządzając listy. Tam również Anna Bräuser załamała się, kredowobiała na twarzy, czując miękkość w nogach, które odmawiały jej posłuszeństwa już w drodze do szarego miasta¹²⁹.

standen um ihn herum, die Frau, die Kinder, der Arzt, die Schwägerin. [...] Immer wieder von neuem zeigte er die Hand, damit sie es sehen sollten, vor allem der Doktor, der ungläubige Thomas. Endlich nickten sie alle gemeinsam. Auch der Doktor nickte. Damit war Leppelt zufrieden. Er schaute zum Fenster hinaus auf die Straße, denn in Leppelts Wohnstube konnte man, ohne Treppen zu steigen, hineinspazieren, also sah er auch die Leute, die da draußen auf das Haus zukamen. »Es wird Zeit«, sagte er »ihr musst euch zurechtmachen, sie kummen schon!«».

125 *Ibidem*.

126 *Ibidem*.

127 Prawdopodobnie chodzi tu o Wałbrzych (Waldenburg) [przyp. A.D.].

128 O.F. Heinrich, *Zwischen Nacht und Morgen*, GHK 1937, s. 24-26.

129 *Ibidem*, s. 25 [tłum. A.D.]. „Frauen und Kinder weinten. Dann und wann trugen Männer mit weißen Armbinden Bahren über den Grubenhof. Stunden dauerte es. Der Berhauer Heinrich Bräuser, vierte Abteilung, befände sich noch unter den Eingeschlossenen, hieß es später in dem engen, nach öligem Leder riechenden Raum, wo Sanitäter und Beamter saßen und Listen aufstellten. Dort war

Kiedy Heinrich Bräuser wraca rankiem do domu, Anna uświadamia sobie, jak wiele mąż dla niej znaczy i jak nieistotne były jej wcześniejsze troski i problemy.

W opowiadaniu *Schichtwechsel* (Koniec zmiany)¹³⁰ autor ponownie podejmuje temat wypadku w kopalni, opisanego z perspektywy małego chłopca, który nie potrafi pojąć ogromu nieszczęścia i nie przyjmuje do wiadomości, iż jego ulubiony wujek Thienel „umarł w kopalni, głęboko pod ziemią”¹³¹. Pocieszenie znajduje dopiero w wyjaśnieniach matki, która mówi mu, że gwiazdy to zawieszono na niebie lampki zmarłych górników – „żebyśmy je widzieli, żebyśmy zawsze o nich pamiętali, o wujku Thienel i innych”¹³².

Wydrukowana w kalendarzu na rok 1941 anegdota *Der geheimnisvolle Grund* (Tajemniczy powód)¹³³ stanowi dowód, że Otto Heinrich potrafił z humorem przedstawić historię „z życia wziętą”. Bohaterem tekstu jest śląski baron, wielki sybaryta i miłośnik mocnych trunków, który „przed [pierwszą] wojną światową siedział samotnie na swoim majątku przy wschodnim dopływie Odry”¹³⁴. Baron, któremu doskwiera brak towarzysztwa, zaprasza na obiad po niedzielnej mszy młodego, nowo przybyłego pastora. Podczas nabożeństwa „dziwnie bładny, lecz poza tym pełen wigoru pastor”¹³⁵ wygłasza kazanie, w którym w ostrych słowach potępia alkohol i jego wielbicieli. Podczas obiadu duchowny okazuje się świetnym kompanem i znawcą win. Zdumiony baron pyta się go o powód wybrania tematu niedzielnego kazania. Okazuje się, że duchowny nie ma nic przeciwko mocnym trunkom, a kazanie było konsekwencją jego kaca po pożegnalnej uroczystości we Wrocławiu.

Akcja większości wydrukowanych w zielonogórskim kalendarzu tekstów literackich Ottona Franza Heinricha rozgrywa się na tle górniczego krajobrazu Dolnego Śląska. Autor koncentruje się na życiu związanych z kopalnią ludzi, nakreślając strukturę społeczności mieszkających na górniczych osiedlach. Trudna sytuacja ekonomiczna, niebezpieczna praca, nieszczęścia i bieda należą do górniczej codzienności, której rytm wyznaczony jest przez dzienne i nocne szychty. Mimo że pisarz nie podaje nazwy okręgu kopalnianego, w którym rozgrywa się akcja jego opowieści, można domyślić się, iż jako wzorzec posłużyło mu jego rodzinne miasto. Krajobraz kulturowy Wałbrzycha, ośrodka górniczego o bogatych tradycjach, w którym węgiel kamienny wydobywano już od XVI wieku¹³⁶, został zobrazowany w jego utworach z zachowaniem najmniejszych detali. Heinrich ukazuje specyficzne środowisko, którego elementami są kopalnie, wieże

es auch, wo die Amnna Bräuser zusammenbrach, kalkweiß im Gesicht und schwach in den Knien, die schon auuf dem Wegenach der grauen Stadt versagen wollten”.

130 O.F. Heinrich, *Schichtwechsel*, GHK 1939, s. 21-23.

131 *Ibidem*, s. 22.

132 *Ibidem*, s. 23.

133 O.F. Heinrich, *Der geheimnisvolle Grund*, GHK 1941, s. 47.

134 *Ibidem*, s. 47.

135 *Ibidem*.

136 E. Piątek, *op. cit.*, s. 17.

wyciągowe szybów, hałdy pokopalniane i osiedla górnicze umiejscowione w otoczeniu surowego podgórskiego ekosystemu. Oba światy – podziemi oraz przyrody – są jednakowo surowe i bezwzględne dla człowieka. Uświadamia to sobie żona zaginionego górnika w historii *Zwischen Nacht und Morgen*¹³⁷, patrząc na spustoszenia, jakich dokonała nawałnica w domu i na polu, a wkrótce potem otrzymując wiadomość o tragedii w kopalni, w której pracował jej mąż.

Heinrich odznacza się wnikliwością psychologiczną, dużym darem obserwacyjnym i znajomością opisywanego środowiska. Charakteryzowani przez niego górnicy to ludzie twardzi, zamknięci w sobie, bez reszty oddani rodzinom, a jednocześnie dumni i uczciwi. To właśnie honor i uczciwość nakazują zmarłemu Hermannowi Leppeltowi z opowiadania *Bergmanns Leppelt seltsames Begräbnis*¹³⁸ po śmierci zwrócić dług. Autor na papierze oddaje swemu protagonistie szczególne honory, odmalowując pełen przepychu pogrzeb górnika. Pochówek Leppelta jest rzeczywiście osobliwy. Jego oprawa – wieńce, kwiaty, elegancka limuzyna, orkiestra, obecność znaczących osób – stanowi kontrast ze skromną postacią górnika, zawstydzonego i zmieszanego uroczyością. Zdradzając czytelnikowi, że pośmiertne przeżycia Leppelta są tylko owocem jego majaków na łożu śmierci, Heinrich obnaża gorzką prawdę: niska pozycja społeczna i sytuacja materialna rannego górnika nigdy nie pozwoliłaby jego bliskim na wyprawienie mu tak wspaniałego pogrzebu. Kopalnia w utworach Heinricha jawi się jako przestrzeń ambiwalentna. Dla żyjących „na górze” rodzin górników jest ona czarną otchłanią, która w każdej chwili może pochłonąć ich bliskich. Jednocześnie zapewnia byt i środki niezbędne do życia. Pracujący pod ziemią od pokoleń mężczyźni są dumni z wykonywanego fachu, który daje im poczucie, że posiadają swoje miejsce na ziemi. Od górniczych tekstów Heinricha różni się dowcipna anegdota *Der geheimnisvolle Grund*¹³⁹. Jest to utwór dający próbkę specyficznego poczucia humoru pisarza i jego zainteresowania ludźmi oraz tematami z rodzinnych stron. Publikowane w „Grünberger Heimatkalender” utwory stanowią jedynie mały wycinek literackiego dorobku twórcy. Nakreślone są w nich przede wszystkim obrazy górniczego Dolnego Śląska, na które składają się niełatwe losy i sprawy wrosłych w tę ziemię mieszkańców. Historie wzbogacają wiedzę czytelników kalendarza o świecie poza granicami zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprowincji oraz żyjących tam ludziach, ukazując odmienne krajobrazowo i obyczajowo środowisko.

137 O.F. Heinrich, *Zwischen Nacht und Morgen*, GHK 1937, 24-26.

138 *Idem*, *Des Bergmanns Leppelt...*, s. 90-91.

139 *Idem*, *Der geheimnisvolle Grund*, s. 47.

Pochwała wiejskiej wspólnoty – Franz Schrönghamer-Heimdal

Franz Schrönghamer-Heimdal (również Franz Schrönghamer lub Franz Schrönghammer) jest postacią ambiwalentną. Z jednej strony obciąża go reputacja pisarza o antysemickich poglądach, z drugiej w latach sześćdziesiątych XX wieku otrzymał tytuł honorowego obywatela miasta Passau i gminy Eppenschlag¹⁴⁰ oraz zaszczytne odznaczenia i nagrody za zasługi w dziedzinie kultury¹⁴¹. Urodził się 12 czerwca 1881 roku w Marbach koło Eppenschlag w Lesie Bawarskim, zmarł 3 września 1962 w Passau. Pochodził z chłopskiej wielodzietnej rodziny¹⁴². Już od wczesnej młodości fascynował się literaturą i zdradzał duże zdolności artystyczne, szczególnie w dziedzinie rysunku¹⁴³. Rodzice byli dość niechętni zainteresowaniom syna i zgodnie z sugestią nauczycieli przeznaczili go do stanu duchownego¹⁴⁴. Od 1893 roku Schrönghamer kształcił się w humanistycznym gimnazjum Bischöfliches Knabenseminar w Passau, a następnie, po uzyskaniu w 1901 roku świadectwa dojrzałości, rozpoczął studia teologiczne, z których jednak zrezygnował. Już podczas pierwszego roku edukacji akademickiej wśród zainteresowań młodego Schrönghamera ponownie zaczęły przeważać malarstwo, a także i literatura. W roku 1900 przybrał literacki pseudonim Heimdal¹⁴⁵. Jeszcze jako wychowanek seminarium rozwijał swe zainteresowania, aktywnie działając w stowarzyszeniu literackim i współtworząc jego organ „Musenalmanach deutscher Hochschüler”¹⁴⁶. Od 1903 roku Schrönghamer uczęszczał do Wyższej Szkoły Technicznej w Monachium (Technische Hochschule München). Nowy kierunek studiów, architektura, którą ukończył w roku 1908, pozwalała mu w pewnym stopniu realizować rysunkową pasję. Przez trzy lata pracował jako redaktor w czasopiśmie „Fliegende Blätter”, od roku 1912 poświęcił się już wyłącznie pracy pisarskiej. Podczas pierwszej wojny światowej brał udział w walkach jako żołnierz bawarskiej jednostki¹⁴⁷. W latach 1933-1941 był redaktorem naczelnym czasopisma „Altöttinger Liebfrauenboten”. W 1941 roku został powołany do Wehrmachtu i walczył na froncie.

140 *Landkreis-Broschüre Freyung-Grafenau*, Passau 2008, s. 40.

141 W 1956 roku Schrönghamer-Heimdal otrzymał Bundesverdienstkreuz I. Klasse, w roku 1959 Kulturpreis Ostbayerns.

142 F. Brümmer, *Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*, t. 6, Leipzig 1913, s. 317.

143 *Ibidem*.

144 *Ibidem*.

145 Heimdal to w mitologii nordyckiej bóg zmierzchu strzegący tęczowego mostu zwanego Bifrost; por. M. Lange, *Schrönghamer-Heimdal Franz*, [w:] *Handbuch des Antisemitismus. Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart*, red. W. Benz, Berlin 2009, s. 747-748, tutaj s. 747.

146 Po rezygnacji redaktora Lorenza Krappa drugi i trzeci rocznik almanachu Schrönghamer-Heimdal wydał już samodzielnie.

147 M. Lange, *op. cit.*, s. 747.

Schrönghamer nie był wolny od uprzedzeń. Poglądy pisarza charakteryzował jawny antysemityzm, któremu dał ujście m.in. w wydany w 1919 roku przyczynku *Judas, der Weltfeind*¹⁴⁸. W swym studium Heimdal w wyolbrzymiony sposób przedstawił wady Żydów i zaprezentował oparty na stereotypach zestaw zarzutów wobec tego narodu¹⁴⁹. Na określone poglądy Schrönghamera wskazują również liczne artykuły publikowane w katolickich i narodowo-konserwatywnych czasopismach, do których należały m.in. „Das Heiliger Feuer”, „Völkischer Beobachter”, „Bayerischer Königsbote”, „Die Lebensschule”¹⁵⁰. Jego dorobek literacki obejmuje około trzydziestu książek, które osiągnęły nakład ponad 100 000 egzemplarzy. Beletrystyczna twórczość pisarza związana była z jego rodzinnymi stronami i koncentrowała się na życiu prostych ludzi w Lesie Bawarskim¹⁵¹. Charakterystyczne dla jego lirycznych i epickich tekstów są tematyka ludowa oraz motywy apokaliptyczne i religijne¹⁵². Pisarz związany był również z wywodzącym się z volkizmu¹⁵³ ruchem ariozoficznym¹⁵⁴, propagując jego doktrynę w pismach i rozprawach¹⁵⁵.

148 Por. F. Schrönghamer-Heimdal, *Judas, der Weltfeind: was Jeder über die Juden wissen muss. Die Judenfrage als Menschheitsfrage und ihre Lösung im Lichte der Wahrheit*, Deutscher Volks-Verlag, München 1919.

149 *Ibidem*.

150 T. Reinecke, „Das Heilige Feuer”. *Eine katholische Zeitschrift*, [w:] *Handbuch zur „Völkischen Bewegung” 1871-1918*, red. U. Puschner, W. Schmitz, H.J. Ulbricht, München-New Providence-London-Paris 1996, s. 164-171, tutaj s. 170.

151 Do utworów Schrönghamera należą m.in.: *Ein deutsches Lied. Neue Gedichte*, Paderborn 1913; *Helden der Heimat*, Freiburg 1915; *Dem deutschen Volke. Deutsche Kriegsworte für das deutsche Friedenswerk*, Freiburg 1917; *Der heimliche König. Aufsätze aus der deutschen Not-Wende*, Kallmünz 1924; *Niederbayerische Bayerköpfe*, Rosenheim Förg 1975; *Post aus dem Jenseits. Geschichten um Geister, Gesichte, Gespenster und arme Seelen*, Passau 1977; *Gleich und Ungleich: Kurzgeschichten*, Grafenau 1981; por. T. Reinecke, *op. cit.*, s. 170.

152 *Ibidem*.

153 Volkizm – ruch filozoficzno-religijny stawiający sobie za cel stworzenie i utrzymanie wspólnoty narodowej. Wewnątrz niego rozwinęły się grupy o charakterze pseudoreligijnym, w których przodowały idee szowinistyczne, nacjonalizm, rasizm i okultyzm. Uważa się, że volkizm zainicjował powstanie narodowego socjalizmu; por. P. Schuppe, *Ideologia i mistyka volkistowska u źródeł nazizmu*, [w:] „Collectanea Theologica” 2003, nr 2 (73), s. 79-101, tutaj s. 81.

154 Ariozofia – ideologia oparta na rasistowskich, okultystycznych, gnostycznych i historycznych koncepcjach, stworzona przez jednego z orędowników ruchu volkistowskiego, austriackiego pisarza Guidona von Lista. Jej krzewicielem był Jörg Lanz von Liebenfels. Doktryna ariozoficzna opierała się na starogermańskich tradycjach i głosiła odrodzenie narodu niemieckiego. Propagowała germański nacjonalizm oraz wyższość rasy aryjskiej. Ruch ariozoficzny miał istotny wpływ na kształtowanie społecznych nastrojów w Niemczech; por. I. Christiansen, *Brennpunkt Esoterik: Okkultismus, Satanismus, Rechtsradikalismus*, Hamburg 2004, s. 138. Por. także J. Drozdowicz, *Nazistowski okultyzm a niemiecka koncepcja narodu i wspólnoty*, „Przegląd Religioznawczy” 2010, nr 1 (235), s. 47-57, tutaj s. 50.

155 F. Schrönghamer-Heimdal, *Vom Ende der Zeiten. Das Wissen von Weltende nach Edda, Wissenschaft und Offenbarung*, Augsburg 1918; *idem*, *Auferstehung. Ein Wegweiser durch den Weltentwurf zur deutsche Menschenwerdung*, Augsburg 1919; *idem*, *Blicke ins Jenseits. Wissenschaftlicher Unsterblichkeitsbeweis*, Leipzig 1921. Por. T. Reinecke, *op. cit.*, s. 170.

Kulisami większości opowiadań Franza Schrönghamera jest wieś przedstawiona jako swoisty mikrokosmos. Wspólnota, która wypracowała przez lata określone formy współżycia i określony system hierarchii oraz specyficzny ludowy światopogląd religijny, skoncentrowana jest na własnym świecie i żyje zgodnie z jego rytmem. Krótka historyjka *Der Radioschreck* (Straszliwe radio)¹⁵⁶ w humorystyczny sposób nakreśla konserwatyzm i tradycjonalizm charakterystyczny dla niemieckiej wsi z początku XX wieku oraz naiwność, a niekiedy i ciemnotę jej mieszkańców. Chłopi z małej podgórskiej osady są zbulwersowani pomysłem pastora, który kupił sobie radio. Duchowny wyjaśnia swoim, niemającym pojęcia do czego służy aparat radiowy, parafianom, że jest to „wynałazek, dzięki któremu słyszy się wszystko, co mówią”¹⁵⁷. Chłopi, źle rozumiawszy pastora, boją się, że dzięki umieszczonemu na dachu plebanii głośnikowi, pastor będzie teraz słyszał każde ich słowo. W konsekwencji parobkowie przestają kłąć, dziewczki służebne nie śpiewają już krotchowilnych piosenek, dzieci, zamiast dokazywać na ulicach, siedzą w domu, mężczyźni w gospodzie porozumiewają się za pomocą półsłówek i gestów. Kiedy nieporozumienie zostaje wyjaśnione, życie w wiosce zaczyna płynąć dawnym trybem.

W tekście *Das Menschenherz* (Ludzkie serce)¹⁵⁸ autor podejmuje aktualne tematy społeczne, podbudowując je ideologią ariozoficzną. Poprzez historię bezdzietnego małżeństwa zamożnych wiejskich gospodarzy, którzy przyjęli pod swój dach żonę poległego w czasie pierwszej wojny światowej żołnierza wraz z sześciorciem jej dzieci, apeluje o pomoc dla żyjących w nędzy, nierzadko zmuszonych żebrać wojennych wdów i sierot. Jednocześnie zwraca uwagę na znaczenie niemieckiego ludu jako pierwiastka gwarantującego etniczną i rasową ciągłość¹⁵⁹:

„Jak was piszą?” „Siedersperger”, odpowiada chłopiec „Siedersperger”, mówi Brandner, „to dobry stary ród. Nic mu nie brakuje”. Teraz wie już wystarczająco dużo o dzieciach. I wie również, że należy położyć kres żebraniu takich ludzi. Ponieważ wtedy demoralizuje się najlepszy rdzeń narodu, chłopstwo. Tu trzeba pomóc¹⁶⁰.

W zawartych w powyższym cytacie rozważaniach Brandnera na pierwszy plan wysuwa się powód, dla którego gospodarz zdecydował się pomóc ubogiej rodzinie. Kieruje nim nie tylko miłosierdzie, ale wewnętrzne posłannictwo uratowania „dobrej krwi”, „dobrego rodu” przed zepsuciem. Koniecznym warunkiem jest jednak wyrwanie dzieci

156 F. Schrönghamer-Heimdal, *Der Radioschreck*, GHK 1931, s. 26.

157 *Ibidem*.

158 F. Schrönghamer-Heimdal, *Das Menschenherz*, GHK 1931, s. 17-19.

159 J. Drozdowicz, *op. cit.*, s. 49.

160 F. Schrönghamer-Heimdal, *Das Menschenherz*, s. 18 [tłum. A.D.]. »„Und wie lass ihr euch schreiben?“, „Siedersperger“, sagt der Bub. „Siedersperger“, sagt der Brandner, „das ist ein alter Stamm. Fehlt sich nicht“. Er weiß jetzt genug über die Kinder. Und er weiß auch, daß das Betteln ein End haben muss für solche Menschenart. Denn darunter verdirbt der beste Stamm, Bauernart. Hier muss geholfen werden« [pisownia oryginalna – A.D.]

z ich obecnego środowiska. Brandner zabiera rodzinę z wilgotnej sutereny, w której się gnieździła, na wieś i zapewnia jej pracę oraz wyżywienie na własnym folwarku. Jego plany obejmują nie tylko zapewnienie dzieciom dachu nad głową, lecz także wychowanie ich w określonych wartościach.

Kolejne opowiadanie Heimdala, *Der Sommer ohne Sense* (Lato bez kosy)¹⁶¹, które pojawiło się w kalendarzu na rok 1932, zbudowane zostało na typowej dla tradycyjnej literatury ojczyźnianej opozycji miasto-wieś¹⁶². Wielkie miasto, do którego udaje się główny bohater Peter Balsen – młody mężczyzna, którego rodzina od pokoleń związana była z pracą na roli, początkowo fascynuje i olśniewa niedoświadczonego mieszkańca wsi. Dzięki wsparciu swego protektora, bogatego fabrykanta, chłopak otrzymuje dobrą posadę, a niedługo potem zakochuje się z wzajemnością w jego córce Elzie. Po pewnym czasie Peter zaczyna tęsknić za wsią:

Kiedy nocą wyrwał go ze snu stukot tramwajów i hałas tysiąca samochodów, musiał wtedy pomyśleć o gwiazdach, które spoglądały cicho na jego rodzinną zagrodę [...]. Kiedy rano osowiałe gromady robotników wolno przesuwały się przez fabryczne bramy, musiał pomyśleć o ludziach z rodzinnych stron, którzy już wiele godzin wcześniej z wesołymi okrzykami i śpiewem ruszali do żniw, a teraz siedzieli pod starym więzem przy porannym posiłku¹⁶³.

Podczas wycieczki samochodowej za miasto Peter spostrzega młodą dziewczynę koszącą nieporadnie zboże. Mężczyzna zrzuca marynarkę i proponuje pomoc. Podczas całonocnej pracy na polu uświadamia sobie swą miłość do ziemi, „odnajduje drogę do siebie i swoich korzeni”¹⁶⁴. Rzuca miasto, rozstaje się z Elzą i wraca w rodzinne strony.

Z kolei tekst *Das Wunder im Korn* (Cud w zbożu)¹⁶⁵ opisuje życie w małej wiosce i głębokie więzi społeczne łączące jej mieszkańców. Grupa parobków postanawia zatroszczyć się o kulawą starą kobietę i w tajemnicy, pod osłoną nocy, pomaga jej w żniwach. Kiedy miejscowy handlarz koni widzi w ciemności piętnaście białych postaci pracujących na polu starej Wiboldin, sądzi, że są to anioły. Także staruszka, gdy wychodzi na skoszone pole i podziwia pięknie ułożone stogi pszenicy, jest przekonana, że wydarzył się prawdziwy cud. Wkrótce cała wioska dowiaduje się o „cudzie w zbożu”, parobkowie jednak zachowują swój czyn w tajemnicy. Schröngamer-Heimdal nawiązuje do głęboko zakorzenionej w społeczności wiejskiej tradycji sąsiedzkiej pomocy,

161 *Idem*, *Der Sommer ohne Sense*, GHK 1932, s. 17.

162 A. Kunne, *Heimat im Roman. Last oder Lust? Transformationen eines Genres in der österreichischen Nachkriegsliteratur*, Amsterdam-Atlanta 1991, s. 71.

163 F. Schröngamer-Heimdal, *Der Sommer ohne Sense*, s. 17 [tłum. A.D.]. „Wenn ihn zur Nacht das Gepolster der Straßenbahnen und das Getute der Tausend Kraftwagen aus dem Schläfe störten, mußte er an die Sterne denken, die freidsam in die Stille seines Väterhofes wiederblickten [...]. Wenn am Morgen mißmutige Arbeiterscharen durch die Fabrikpforten schlenderten, mußte er an die Heimleute denken, die schon vor Stunden mit Jauchzen und Singen ind Mähen gezogen waren und jetzt unter der alten Ulme bei der Morgensuppe saßen” [pisownia oryginalna – A.D.].

164 *Ibidem*.

165 F. Schröngamer-Heimdal, *Das Wunder im Korn*, GHK 1933, s. 17-18.

według której wdowy, osoby zniedołężniałe lub chore bezinteresownie odciążano od prac wymagających dużego wysiłku¹⁶⁶. *Wunder im Korn* pokazuje, iż tradycja niesienia wsparcia członkom lokalnej społeczności jest ważnym czynnikiem budowania poczucia więzi i sprawia, że ludzie czują się lepsi, szczęśliwsi i bardziej wartościowi.

W kalendarzowej twórczości Schrönghamera na pierwszy plan wysuwa się lud w rozumieniu nie tylko niższych warstw społecznych, lecz także jako czynnik stanowiący kulturowe jądro narodu, gwarantujący jego biologiczną ciągłość¹⁶⁷. Rozpowszechniana w tekstach literackich Heimdala koncepcja ludu jako suwerennej wspólnoty oraz strażnika moralnych wartości nie była wolna od volkistowskiego/ariozoficznego światopoglądu. Stworzona przez Schrönghamera idea ludowości miała swe korzenie również w tradycji niemieckiej, w której, na co zwraca uwagę Jarema Drozdowicz: „[l]ud rozumiany [...] zarówno jako grupa społeczna, jak i ogół społeczeństwa (naród), jest w pierwszej kolejności identyfikowany nie tyle ze wspólnotą ideową, co ze swoistym braterstwem krwi (wspólnotą biologiczną), konceptualizowanym społecznie poprzez kulturową metaforę wielkiej *rodziny* wszystkich Niemców”¹⁶⁸. Przedstawiceli ludu należy więc wspierać, a zarazem chronić przed upadkiem i zepsuciem, jak to uczynił w opowiadaniu *Das Menschenherz* stary gospodarz Brandner, wcielający w życie volkistowskie idee uzdrowienia narodu niemieckiego dzięki „dobrej krwi”.

W przedstawionych przez pisarza wiejskich zbiorowościach uwagę zwraca ich egzystencja zgodnie z ustanowionym porządkiem religijnym i jego prawami. Życie blisko natury, z dala od miejskiego gwaru, umożliwia osiągnięcie jedności z Bogiem. Charakterystyczne dla nurtu ariozoficznego obcowanie ze Stwórcą występuje w opowiadaniach Schrönghamera nie podczas modlitwy i kontemplacji, lecz poprzez ciężką pracę, spełnianie swoich powinności i poczucie zjednoczenia z rodzinną ziemią. Spracowani parobcy z opowiadania *Wunder im Korn* doświadczają swoistego *sacrum*, odpoczywając na łące po spełnieniu dobrego uczynku. Podziwiając piękno otaczającego ich świata, odkrywają w nim boską iskrę, ład i harmonię.

W utworach Schrönghamera widoczny jest również, charakterystyczny dla koncepcji *Heimatkunst*, sceptycyzm wobec metropolii i, ogólnie, cywilizacji. Rywalizacja pomiędzy miastem a wsią daje się dostrzec w omówionym wcześniej opowiadaniu *Der Sommer ohne Sense*¹⁶⁹. Aby ukazać ten antagonizm, autor celowo operuje kontrastowymi zestawieniami. Po opisie apatycznych tłumów robotników i zakłócającego

166 K. Wagner, *Leben auf dem Lande im Wandel des Industrialisierung*: „Das Dorf war früher auch keine heile Welt”: die Veränderung der dörflichen Lebensweise und der politischen Kultur vor dem Hintergrund der Industrialisierung, am Beispiel des nordhessischen Dorfes Körle, Frankfurt a. M. 1986, s. 177-180. Zob. także *Atlas der deutschen Volkskunde: Erläuterungen. Neue Folge*, t. 1, red. M. Zender, Marburg 1964, s. 665.

167 J. Drozdowicz, *op. cit.*, s. 49.

168 *Ibidem*.

169 F. Schrönghamer-Heimdal, *Der Sommer ohne Sense*, s. 17.

sen wszechobecnego hałasu następuje przywołana we wspomnieniach protagonisty idylliczna scena pracy w polu. Gorączkowemu tempu życia i zamętowi metropolii przeciwstawiony jest niespieszny przepływ czasu na wsi, a sama wieś ukazana jest jako homogeniczna zbiorowość rzadko nękana przez kryzysy i konflikty. Spolaryzowane wartości miejskie oraz wiejskie zaakcentowane są również poprzez postacie kobiece: delikatną, ale pustą i skupioną na sobie Elżę oraz prostą, oddaną ziemi i rodzinie bezimienną dziewczynę. Młody bohater odcięty od własnych korzeni po początkowym zachłyśnięciu się życiem miejskich elit powraca w rodzinne strony. Metaforyczny wymiar mająca całonocne żniwa stanowiące dla niego rodzaj swoistego *katharsis*, w którym pozbywa się miejskich naleciałości, uświadamia sobie swoje miejsce. W tym kontekście praca na roli i przynależność do rodzinnej ziemi zostają podniesione do rangi najważniejszych zadań stawianych przed człowiekiem, zyskując tym samym wymiar mistyczny.

Pozostali autorzy: R. Sylvester, Wilhelm Peter, Ernst Schenke, Georg W. Pijet, E.C. Christophé i Erich L. Teha

Z zielonogórskim kalendarzem, oprócz wymienionych już wcześniej Konrada Urbana i Franza Schröngamera, związani byli również i inni literaci spoza granic zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji. Należeli do nich R. Sylvester, Wilhelm Peter, Ernst Schenke, Georg Waldemar Pijet, Eduard Curt Christophé oraz Erich L. Teha. Za wyjątkiem Ernsta Schenkego, którego wiersze stosunkowo licznie pojawiają się na łamach almanachu, pozostali pisarze reprezentowani są w „Grünberger Hauskalender” przez jeden, najwyżej dwa utwory, przy czym nie wiadomo, czy jest to wynikiem braku propozycji publikowania kolejnych tekstów, czy też sami autorzy rezygnowali ze współpracy.

Nierozgarniętego parobka o poczciwym sercu portretuje R. Sylvester z Prudnika (*Neustadt*) w opowiadaniu *Dar „tumme” Michel* („Głupi” Michał)¹⁷⁰. Prawdopodobnie autor tekstu posłużył się pseudonimem, gdyż nazwisko Sylvester nie figuruje w prudnickich księgach adresowych obejmujących badany okres.

„Głupi Michał”, nazywany tak w szkole, ponieważ „niczego się nie nauczył”¹⁷¹, po wybuchu pierwszej wojny światowej zgłasza się na ochotnika. Dzięki obowiązkowości oraz odwadze awansuje na podoficera i za męstwo na polu walki „jako jedyny w swojej gminie”¹⁷² otrzymuje żelazny krzyż. W utworze zaakcentowane zostały pozytywne cechy charakteru i prosty, prawy sposób bycia protagonisty, a między wierszami ukryto przesłanie, że nie trzeba być najmądrzejszym, by coś osiągnąć w życiu. Z kolei krótkie opowiadanie *Das irschte Schniet* (Pierwsza kośba)¹⁷³ przedstawia w formie

170 R. Sylvester, *Dar „tumme” Michel*, GHK 1932, s. 27.

171 *Ibidem*.

172 *Ibidem*.

173 R. Sylvester, *Das irschte Schniet*, GHK 1933, s. 65-66.

scenki rodzajowej żniwa i związane z nimi rytuały: pozdrowienia żniwiarzy, ostrzenie i klepanie kos, rozmowy i żarty żeńców, ustawianie się w rzędy podwiązujących snopy kobiet w kolorowych chustach, a wreszcie zakończone westchnieniem do Boga sprawne zebranie plonów. Chłopi pracują według rytmu natury, a początek oraz koniec ich pracy wyznaczają wschód i zachód słońca.

W kalendarzu na rok 1936 pojawia się tekst autorstwa tworzącego w śląskiej gwarze pisarza i poety Ernsta Schenkego. Urodzony 24 maja 1896 roku w Niemczy (Nimptsch) na Dolnym Śląsku, już od najmłodszych lat interesował się miejscową kulturą. Swoją pierwszy wiersz napisał w wieku 14 lat¹⁷⁴. Po opuszczeniu rodzinnej miejscowości i kilkunastoletnim pobycie w Przemiłowie (Schieferstein), osiadł we Wrocławiu, gdzie przez wiele lat zajmował się twórczością literacką. Na rynku wydawniczym zadebiutował w latach dwudziestych tomikami *Lacha und Treiba* (1922) oraz *Drinne und Draußa* (1923). Współpracował z czasopismami i kalendarzami, pisząc wiersze, nowelki i opowiadania, których tematy skupiały się wokół Śląska, jego historii, kultury, podań i mieszkańców. Na uwagę zasługuje współpraca Ernesta Schenkego z rozgłośnią radiową *Breslauer Rundfunk*, która zaowocowała powstaniem cyklu kantat, m.in.: *Das schlesische Jahr* (Śląski rok), *Schlesischer Frühling* (Śląska wiosna), *Altweibersommer* (Babie lato), *Die Kantate von der schlesischen Dorfnacht* (Kantata o nocy na śląskiej wsi), do których muzykę napisał kompozytor Karl Szczuka¹⁷⁵. Po drugiej wojnie światowej pisarz zamieszkał w Freudenbergu w Westfalii. Po kilku latach przeprowadził się do Recklinghausen. Zmarł 11 grudnia 1982 w wieku 86 lat¹⁷⁶. Jego teksty doczekały się wielu wydań, nie tylko w formie papierowej, lecz także jako zarejestrowane na płytach nagrania.

W humorystycznym opowiadaniu pt. *Spiegel, Spiegel von der Wand* (Lustereczko, lustereczko na ścianie)¹⁷⁷ swoistym *spiritus movens* akcji staje się ozdobne zwierciadło, nabyte na aukcji przez małżeństwo Hentschen z Piotrowa (*Gross Petersdorf*). Po powrocie z balu kostiumowego, przebrany za barona cygańskiego, podchmielony małżonek bierze swe lustrzane odbicie za adoratora żony i rzuca w nie pacholkiem do butów. Żona zastaje męzczyznę pogrążonego w pijackim śnie, wśród potłuczonych kawałków lustra. Schenke z humorem szkicuje postać zazdrosnego Wilhelma Hentschena, ponieważ żonie na balu „bardziej podobał się wódz indiański niż własny mąż”¹⁷⁸. Atutem opowiadania jest rozmowa (a raczej zabawny monolog), którą pijany Wilhelm usiłuje prowadzić ze swym lustrzanym odbiciem, wyjaśniając mu „kto jest panem w tym domu”¹⁷⁹. Tekst cechuje

174 <http://kulturportal-west-ost.eu/biographien/schenke-ernst-2> [dostęp: 25.07.2020].

175 W. Menzel, *Mundart und Munadrtichtung in Schlesien*, München 1976, s. 144.

176 *Ibidem*.

177 E. Schenke, *Spiegel, Spiegel von der Wand*, GHK 1936, s. 81.

178 *Ibidem*.

179 *Ibidem*.

typowy dla całej twórczości Schenkego łagodny humor. Przedstawienie w krzywym zwierciadle blasków i cieni pożycia małżeńskiego odbywa się na tle prowincjonalnego świata odmalowanego z jego rytuałami i małomiasteczkową obyczajowością.

O Wilhelmie Peterze wiadomo tylko tyle, że pochodził z miasteczka Möln leżącego w kraju związkowym Schleswig-Holstein. Mający prawdopodobnie podłoże autobiograficzne utwór prozatorski *Die Wegzehrung* (Wałówka)¹⁸⁰, opublikowany w ostatnim tomie kalendarza, odzwierciedla głęboko zakorzeniony w wiejskiej obyczajowości kult chleba, który w tekście urasta do rangi symbolu rodziny, dostatku i określonych wzorców postępowania. W świadomości głównego bohatera smak wypiekanych w domu bochenków nierozzerwalnie łączy się z osobą ukochanej babci: „Wiem o mojej babce, że darzyła chleb prawdziwym szacunkiem i nabożną czcią. Nie zmarnowała nawet okruszka i nawet suche kawałki czy twarde skórki musiały zostać zjedzone. Skórki są szczególnym przysmakiem, mówiła, a twarde skórki smakują tak słodko jak cukier”¹⁸¹. Kawałek suchego pieczywa spożywany wspólnie z babką podczas wypraw do miasta był dla chłopca najlepszym smakołykiem. Głęboko religijny stosunek do chleba podkreślony został opisem corocznego rytuału, kultywowanego przez starą gospodynię. Pierwszą kromkę odkrajaną z nowego, upieczonego po żniwach bochenka, staruszka wkładała do drewnianej rzeźbionej skrzynki i zamykała na kluczyk. Wiosną, przed pierwszą orką, rozsypywała kruszyny zeszlórocznego wypieku na skibach ziemi. Sakralne znaczenie chleba uwidacznia się również w scenie, w której babka, żegnając się dzień przed śmiercią z rodziną, dzieli się nim z całą rodziną.

Trzy ostatnie tomy kalendarza zostały zdominowane przez opowiadania literatów z Berlina: Georga Waldemara Pijeta oraz autorów tekstów z kręgu literatury rozrywkowej – E.C. Christophé i Ericha L. Teha. Utwory dwóch ostatnich, na które padł wybór redakcji zielonogórsko-kożuchowskiego rocznika, charakteryzują się wyraźną tendencyjnością czyniącą z nich narzędzia służące kształtowaniu (pożądaney) świadomości czytelników.

Eduard Curt Christophé, publikujący również pod pseudonimami Jan Pieter Grove, Hans-Hermann Lund oraz Konrad Prack, urodził się 24 grudnia 1900 roku w Berlinie. Data jego śmierci nie jest znana¹⁸². Był twórcą nadzwyczaj płodnym, autorem powieści i opowiadań tematyzujących wydarzenia drugiej wojny światowej (w druku ukazały się

180 W. Peter, *Die Wegzehrung*, GHK 1941, s. 48-49.

181 *Ibidem*, s. 48 [tłum. A.D.]. „Von meiner Großmutter weiß ich, dass sie eine wahre Hochachtung und fromme Ehrfurcht vor dem Brot besaß. Kein Krümmchen kam um bei ihr und selbst die trockenen Schnitten und harten Krusten mussten gegessen werden. *Krusten sind ein ganz besonderer Leckerbissen*, sagte sie, *und harte Krüsten schmecken süß wie Zucker*”.

182 W. Kosch, L. Hagedstedt, *Deutsches Literatur-Lexikon das 20. Jahrhundert. Biographisch-Bibliographisches Handbuch*, t. 5, Zürich-München 2003, s. 268-269, tutaj s. 268.

m.in. *Hände hoch Gentlemen!*¹⁸³, *Wir stoßen mit Panzern zum Meer*¹⁸⁴ oraz *Wir tragen den Tod übers Meer*¹⁸⁵), a także książek przygodowych i powieści zeszytowych dla młodzieży. Ich pełna napięcia, opierająca się na klasycznych schematach powieści podróżniczej akcja rozgrywa się w egzotycznych miejscach, m.in. w koloniach niemieckich w Afryce (*Wetterleuchten am Manga-maloba*¹⁸⁶, *Der Zauberer von Dorovambo*¹⁸⁷, *Der Prinz des Waldes von Loango*¹⁸⁸, Azji (*Die Rache des Scheichs Abd El Kabr*¹⁸⁹), Ameryce Północnej (*Tod spielt Pique As*¹⁹⁰) i Południowej. Opowiadania i krótkie powieści Christophého ukazywały się m.in. w seriach *Kolonial-Bücherei* i *Kriegsbücherei der deutschen Jugend* finansowanych ze środków NSDAP.

Das Glück und die Storche (Szczęście i bociany)¹⁹¹ opisuje problemy kowala Karla i jego młodej żony Katrin związane z brakiem potomstwa. Karl tłumaczy bezdzietność, która dotknęła jego małżeństwo, tym, że rodzinne obejście omijane było przez bociany: „Karl czekał dwa lata, dwa lata, a potem trzy: ale koło wozu, które umieścił na dachu, nowiutkie koło wozu, na którym bocian miał zbudować gniazdo, pozostało puste, tak jak i kołyska w salonie, mimo że Katrin często płakała w nocy”¹⁹². Postrzegane w wierzeniach ludowych jako zapowiedź nowego życia i trwania rodziny bociany zakładają gniazdo dopiero wtedy, gdy kowal porządkuje za radą wiejskiego nauczyciela zagracony żelastwem ogród. Tekst Christophého nie jest wolny od dydaktyzmu i moralizatorstwa. Nietroszczący się o porządek w obejściu rzemieślnik zostaje nazwany przez nauczyciela „zakałą wsi”¹⁹³, a szczęście małżeństwa uzależnione zostaje od podporządkowania się normom panującym w lokalnej społeczności, czyli od dbania o czystość i ład w najbliższym otoczeniu. Dydaktyzm opowiadania ujawnia się również w jego konkluzji: „[...] szczęście i bociany gnieźdzą się tylko w domach, w których panuje czystość wewnątrz i na zewnątrz!”¹⁹⁴.

183 E.C. Christophé, *Hände hoch, Gentlemen! Kühne Tat eines 15-jährigen*, Berlin 1940.

184 *Idem*, *Wir stoßen mit Panzern zum Meer*, Berlin 1940.

185 *Idem*, *Wir tragen den Tod übers Meer*, Würzburg 1942.

186 *Idem*, *Wetterleuchten am Manga-maloba: Dr. Nachtigal nimmt Kamerun für Deutschland in Besitz*, Berlin 1941.

187 *Idem*, *Der Zauberer von Dorovambo*, Berlin 1940.

188 *Idem*, *Der Prinz des Waldes von Loango*, Berlin 1941.

189 *Idem*, *Die Rache des Scheichs Abd El Kabr: Unter Beduinen u. Derwischen in Arabien*, Berlin 1941.

190 *Idem*, *Tod spielt Pique As*, Leipzig 1937.

191 *Idem*, *Das Glück und die Storche*, GHK 1940, s. 66.

192 *Ibidem*, s. 66 [tłum. A.D.]. „Zwei Jahre hatte er gewartet, der Karl, zwei Jahre und dann drei: aber das Wagenrad, das er aufs Dach gesetzt hatte, das funkelnagelneue Wagenrad, auf dem der Storch sein Nest bauen sollte blieb leer, wie die Wiege in der Stube, wenn auch Katrin oft in den Nächten weinte”.

193 *Ibidem*.

194 *Ibidem*. „[...] das Glück und die Storche nisten nur in den Häusern, die innen und außen voll Sauberkeit sind!”.

Tematyką wydrukowanego w przedostatnim tomie „Grünberger Hauskalender” opowiadania pt. *Feurio bei Blubbermann* (Gore u Blubermanna)¹⁹⁵ jest „ogłoszeniowa wojna” między właścicielami wiejskich sklepików, Blubbermannem i Lautenschprecherem¹⁹⁶, w wyniku której ściany obu budynków zostają oszpecone niezliczonymi krzykliwymi reklamami. Mimo wielu upomnień, rywalizujący ze sobą sklepikarze nie mają zamiaru pozbyć się plakatów reklamowych: „Co? – Warknęli ze złością – zdjąć ogłoszenia? Możemy robić z naszymi domami co nam się podoba, rozumiano?”¹⁹⁷. Cierpliwość władz gminy wyczerpuje się, kiedy Blubbermann przytwierdza do ściany ogromną reklamę rozpoczynającą się od słów: „Pali się! Dlatego pośpieszcie się i kupcie w tym sklepie nowoczesne szelki *Rutschnichtso!*”¹⁹⁸. Dzięki ingerencji burmistrza i wymyślonemu przez niego fortelowi, w którym bierze udział ochotnicza straż pożarna, uwolniona od kiczowatych ogłoszeń wioska wygląda tak jak niegdyś: „czysto skromnie i pięknie”¹⁹⁹. Celowo wprowadzony przez Christophégo dydaktyzm umożliwił zaakcentowanie przesłanek utworu. Sam tekst stanowi uzupełnienie publicystycznych treści kalendarza, których punkt ciężkości w tomie na rok 1940 koncentruje się na higienie, utrzymaniu czystości, estetyce w architekturze oraz dbaniu o ład i porządek w gospodarstwach.

Erich L. Teha, berliński literat, którego dwa utwory znalazły się w zielonogórsko-kożuchowskim roczniku, regularnie współpracował z kalendarzami i czasopismami, w czym niewątpliwie pomagał mu fakt, że napisana przez niego powieść kryminalna *Keine Spur von Botticelli*²⁰⁰ była dosyć poczytną pozycją. Opowiadanie *Die Letzte Nacht* (Ostatnia noc)²⁰¹ opisuje ostatnie chwile rannego w wypadku motocyklowym młodego kierowcy. Dyżurująca przy nim pielęgniarka zapewnia mającego w gorączce chłopca, że jest jego matką. Młodzieniec umiera nad ranem, trzymając ją za rękę, w przeświadczeniu, że ukochana rodzicielka była z nim przez cały czas. Z kolei w krótkiej historyjce *Kleiner Zwischenfall* (Mały incydent)²⁰² dwaj młodzi członkowie Hitlerjugend zbierający pieniądze na rzecz Niemieckiej Pomocy Zimowej²⁰³, pomagają eleganckiej damie, która

195 E.C. Christophé, *Feurio bei Blubbermann*, GHK 1940, s. 82. Feurio – historyczne zawołanie „ogień”, „pali się!”; zob. F.L.K. Weigand, *Deutsches Wörterbuch: A-L*, t. 1, Gießen 1873, s. 455.

196 W celu uzyskania humorystycznego efektu autor wyposażył swych bohaterów w zabawne nazwiska. Blubbermann pochodzi od czasownika *blubbern* – bulgotać, a nazwisko Lautenschprecher można przetłumaczyć na język polski jako Krzykacz.

197 E.C. Christophé, *Feurio bei Blubbermann*, s. 82 [tłum. A.D.]. „»Wie?« hatten sie zornig geknurr, »»die Schilder abnehmen? Wir können an unseren Häusern machen, was wir wollen, verstanden?«”.

198 *Ibidem*, Nazwa marki *Rutschnichtso* to w tłumaczeniu na język polski „Nie opadaj”.

199 *Ibidem* [tłum. A.D.].

200 E.L. Teha, *Keine Spur von Botticelli. Kriminalroman*, Berlin 1940.

201 *Idem*, *Die Letzte Nacht*, GHK 1939, s. 88.

202 *Idem*, *Kleiner Zwischenfall*, GHK 1939, s. 89-90.

203 Niemiecka Pomoc Zimowa (Winterhilfswerk des Deutschen Volkes) to akcja Narodowo-socjalistycznej Ludowej Opieki Społecznej (Nationalsozialistische Volkswohlfahrt), której celem były uliczne zbiórki pieniędzy dla niemieckiej ludności. W akcji brali udział członkowie

poślizgnęła się na śniegu i skręciła nogę, mimo że chwilę wcześniej odmówiła im datku, a na dodatek ostro zbeształa. Postawa bohaterów jest odzwierciedleniem przesłania utworu, sformułowanego przez autora w następujący sposób: „Historia, którą mamy tu opowiedzieć, to zwykłe wydarzenie. A jednak odkrywamy w niej ducha nowych czasów, w których koleżeństwo i gotowość niesienia pomocy są czymś oczywistym dla niemieckiej młodzieży”²⁰⁴. Głównym celem jest tu zatem wychowawcze oddziaływanie na młodych czytelników i zachęcanie ich do naśladowania pozytywnych wzorców. Na przykładzie wykreowanych przez siebie bohaterów Teha tworzy portret idealnych członków Hitlerjugend, realizujących poprzez odpowiednie zachowanie i pielęgnowanie konkretnych cech charakteru, założeń narodowosocjalistycznego wychowania. Mimo złej pogody i ogarniającego ich zniechęcenia chłopcy wykonują swe zadanie z zaangażowaniem, traktując je jako służbę dla kraju i współobywateli. Obojętność przechodniów wobec kwestujących na mrozie chłopców skonfrontowana zostaje z dobrym humorem, życzliwością i obowiązkowością młodych ludzi, co sprawia, że bohaterowie zjednują sobie sympatię czytelników.

Trzecim pisarzem publikującym na łamach „Grünberger Hauskalender”, którego życie i twórczość nierozzerwalnie związane były z Berlinem, jest Georg Waldemar Pijet (14 lutego 1907–16 czerwca 1988), dziennikarz, autor książek, opowiadań dla dorosłych i młodzieży²⁰⁵ oraz licznych słuchowisk. Jego poglądy kontrastują z postawą wyraźnie sympatyzujących z narodowosocjalistycznym reżimem, wcześniej omówionych berlińskich autorów. Pijet pochodził z rodziny robotniczej. Po ukończeniu szkoły handlowej i odbyciu stażu w banku, został w 1925 roku członkiem KPD. W tym samym czasie zaczęły ukazywać się na łamach prasy socjalistycznej jego pierwsze felietony i teksty literackie²⁰⁶. Był aktywnym działaczem robotniczego ruchu teatralnego, a do 1933 roku członkiem zarządu Ligii Pisarzy Proletariackiej Rewolucji (Bund proletarisch-revolutionärer Schriftsteller). Jako zadeklarowany antyfaszysta należał do ruchu oporu. Po powrocie z Danii (1933), do której uciekł po dojściu Hitlera do władzy, został aresztowany i był przesłuchiwany przez Gestapo²⁰⁷. Przymusowo wcielony do Wehrmachtu

narodowosocjalistycznych organizacji, m.in. SS, SA, Hitlerjugend i Deutsche Arbeitsfront. Wsparcie przeznaczone było dla „zdrowych” i „czystych rasowo” rodzin. Akcji rokrocznie towarzyszyła zmasowana propaganda; por. H. Kammer, E. Bartsch, *Jugendlexikon Nationalsozialismus: Begriffe aus der Zeit der Gewaltherrschaft 1933-1945*, Berlin 2006, s. 308-310.

204 E.L. Teha, *Kleiner Zwischenfall*, s. 89 [tłum. A.D.]. „Eine einfache Begebenheit ist es, von der hier berichtet werden soll. Und doch spüren wir doch aus ihr den Geist der neuen Zeit, in der Kameradschaft und Hilfsbereitschaft eine Selbstverständlichkeit für die deutsche Jugend sind”.

205 M.in. tomy opowiadań dla dzieci i młodzieży *Straße der Hosenmätze* (1929), *Wiener Barrikaden* (1930); opowiadania *Karl und die Opersänger* (1937), *Kammerad Prinz Dabby* (1946); słuchowiska radiowe *Mietskaserne* (1931), *Zahngbiss* (1932), *Sigis Zauberkasten* (1934), *Helga macht Karriere* (1950), *Pferdejunge Krischan* (1960); słuchowiska telewizyjne: *Till Eulenspiegel* (1964), *Kalif* (1965).

206 *Killy. Literaturlexikon*, t. 9, red. C. Henschel, B. Jahn, Berlin-New York 2010, s. 231.

207 *Lexikon deutschsprachiger Schriftsteller von Anfängen bis zur Gegenwart*, t. 2, red. G. Albrecht et al., Leipzig 1968, s. 274.

w latach 1944-1945 walczył na froncie. W roku 1954 zamieszkał w Berlinie Wschodnim, gdzie pracował w redakcjach czasopism i nadal zajmował się działalnością literacką²⁰⁸.

Opublikowane w przedostatnim tomie „Grünberger Hauskalender” opowiadanie *Dortes Osterwasser* (Woda wielkanocna Doroty)²⁰⁹ nawiązuje do popularnego zwyczaju czerpania wody w wielkanocny poranek. Wraz z nadchodzącą wiosną rozkwita uczucie między służącą Dorte a przystojnym parobkiem Wilpertem, które, mimo wielu miłosnych nieporozumień, ukoronowane zostaje zaręczynami młodej pary. W niedzielę, kiedy Dorte idzie zaczerpnąć „wielkanocnej wody”, Wilpert zaczyna się na rosnącym przy brzegu drzewie i wrzuca dziewczynie do dzbanu złoty pierścionek zaręczynowy. Tekst jest również bogatym źródłem wiadomości o tradycjach związanych z tymi świętami. W opowiadaniu można znaleźć m.in. wzmiankę o paleniu ognisk wielkanocnych (Osterfeuer)²¹⁰ i innych zwyczajach. W opisie świątecznych przygotowań na pierwszy plan wysuwa się odwrócenie panującego na wsi patriarchalnego porządku. Podczas sprząwania obejścia i domu rządzą kobiety, mężczyźni natomiast odsunięci zostają na drugi plan:

Dzisiaj, w niedzielę wielkanocną, ręce kobiet wymiały zimowy kurz z izb i stodół. Jak opętane trzepały, zamiatały, szorowały i pucowały wszystko, co im wpadło w ręce. [...] mężczyźni uważali, by nie wchodzić im w drogę, i ratowali swą skórę przed piekielnym pośpiechem, który wstąpił w ręce i miotły kobiet. Skwapliwie pozostawiali dom i obejście kobiecemu regimentowi. Dopiero kiedy na podłodze w sieni leżał biały piasek, odważyli się przejść przez próg i przywrócić dawny porządek²¹¹.

W przedstawionej przez autora niemieckiej wsi panuje głębokie przywiązanie do tradycji, a każdy zna swoje miejsce w hierarchii społecznej. Narrator daje do zrozumienia, że odwrócenie ról w niedzielę wielkanocną jest tymczasowe. Po krótkim panowaniu kobiet następuje powrót do tradycyjnych stosunków i powszechnie przyjętych *norm*.

Z kolei tekst *Hühnerbraten, schwer erworben* (Z trudem zdobyta pieczona kura)²¹² to humoreska opisująca perypetie trzech żołnierzy, którzy znudzeni jednostajnym wiktem postanawiają ukraść i upiec parę kur. Dowódca, który dowiaduje się o pomysłe,

208 *Ibidem*, s. 232.

209 G.W. Pijet, *Dortes Osterwasser*, GHK 1940, s. 31-32.

210 Ogień wielkanocny był ważnym zwyczajem należącym do wiosennej obrzędowości. Miał odstraszać zimą, zapewnić szczęście i obfite plony. Pierwsze udokumentowane opisy palenia ognisk wielkanocnych pochodzą z 1559 roku; por. L. Petzoldt, *Volkstümliche Feste: ein Führer zu Volksfesten, Märkten und Messen in Deutschland*, München 1983, s. 84-85.

211 G.W. Pijet, *Dortes Osterwasser*, s. 31 [tłum. A.D.]. „Heute am Ostersonntag walkten die Weiberfäuste den Winterstaub aus Stuben und Scheuer. Wie besessen klopfen und bürsteten, schrubten und werkten sie alles durch, was ihnen unter die Hände kam. Jeder Mann, hütete sich ihnen heute in den Weg zu laufen und brachte seine Haut in Sicherheit vor der höllischen Hatz, die den Weibern in die Fäuste und Besen gefahren war. Willig überließen sie für heute Hof und Hausdem Weiberregiment. Erst wenn der weiße Sand auf der Flur lag, wagten sich die Männer wieder über die Schwelle und stellten die alte Ordnung her”.

212 *Idem*, *Hühnerbraten, schwer erworben*, GHK 1941, s. 46-47.

zarządza rewizję, ale nic nie znajduje, ponieważ Josef Priebe, autor przemysłnego planu kradzieży, ukrywa kurze zwłoki w swym bębnie. Kiedy trójka kompanów raczy się na postoju pieczonym drobiem, zostaje przyłapana przez dowódcę, którego zaraz częstują kurzym udkiem. Priebe zdradza przełożonemu swój wcześniejszy fortel. Przy okazji okazuje się, że kury nie zostały ukradzione, ponieważ pozostała dwójka przyjaciół niezależnie od siebie i w tajemnicy przed Josefem za nie zapłaciła. Zabawne opowiadanie nie tylko dostarcza czytelnikowi rozrywki, lecz także wpisuje się w wiodącą, kulinarną tematykę kalendarza na rok 1941.

Teksty literackie autorów spoza zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji charakteryzuje zróżnicowanie poruszanych zagadnień, ale i poziom artystyczny. Wspólną cechą wszystkich jest przestrzeń akcji, którą stanowi krajobraz wiejski lub mała miejscowość oraz wysuwające się na pierwszy plan moralne przesłanie czy też humorystyczna puenta. Porównanie problematyki utworów z ogólną zawartością kalendarza pozwala jednak przypuszczać, że kryteria wyboru były najzupełniej przypadkowe bądź też stanowiły uzupełnienie wiodącej tematyki danego rocznika „Grünberger Hauskalender”. Scharakteryzowani powyżej pisarze byli przedstawicielami różnych postaw i światopoglądów, a wydrukowane teksty ich autorstwa prezentują spolaryzowane spektrum tematyczne. Do pierwszej grupy można zaliczyć lekkie, zabarwione szczyptą humoru utwory prezentujące zabawne sytuacje, rodzinne wspomnienia oraz scenki obyczajowe, do drugiej zaś należą opowiadania charakteryzujące się tendencyjną lub stanowiącą odzwierciedlenie narodowosocjalistycznej propagandy fabułą. Teksty Christophégo miały przekonać odbiorców do wypełniania społecznych obowiązków, krytykować złe postawy i zachowania, a zarazem krzewić za pomocą podanych przykładów pozytywne postawy i wzorce. Erich Teha natomiast, poprzez przekazaną w ciekawej i przystępnej formie treść oraz wspieranie określonych postaw i zachowań, pośrednio realizuje *propagandowy cel, którym jest pozyskiwanie datków dla Niemieckiej Pomocy Zimowej*, będącej jedną z ważniejszych narodowosocjalistycznych akcji dobroczynnych. Zaskoczenie budzi obecność tekstów Georga Waldemara Pijeta, pisarza, który od roku 1937 miał zakaz publikowania i którego antyfaszystowskie poglądy musiały być już przecież znane. Za wyjaśnienie może posłużyć konstatacja Magdaleny Kardach: „literatura jest przestrzenią trudniejszą do kontroli niż media, ze względu na to, że kondensują się w niej światy przeżywane”²¹³. Warto dodać, że „Grünberger Hauskalender” był medium zarówno publicystycznym, jak i literackim. Podczas gdy w tekstach informacyjnych widoczne są wyraźne wpływy narodowosocjalistycznej ideologii, większość utworów prozatorskich wolna jest od elementów propagandowych. W takim kontekście publikowanie przez redakcję kalendarza dzieł zadeklarowanego przeciwnika reżimu hitlerowskiego, i to

²¹³ M. Kardach, *Literatura i polityka kulturalna w Prusach Wschodnich w latach 1933-1945. Krajobraz kulturowy i symboliczny a relacje centrum-peryferie*, Poznań 2018, s. 247.

w latach 1939-1940, czyli w okresie największej jego eskalacji, można uznać albo za oczywiste przeoczenie, albo za celową, a jednak zakamuflowaną manifestację sprzeciwu przeciwko nadużyciom systemu.

Autorzy i literaci zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji

Rozmiłowany w rodzinnej ziemi – Paul Petras

Dziennikarz, poeta i publicysta Paul Petras należy do pisarzy, którzy w pełni zasługują na miano *Heimatlidhter* – poeta ojczyzniany. Mimo że stosunkowo wcześniej opuścił Zieloną Górę, a jego literacka i dziennikarska kariera rozwijała się poza granicami Dolnego Śląska, Petras przez całe życie był nierozdzielnie związany ze swoim rodzinnym miastem. Odwiedzał je, kiedy tylko nadarzyła się okazja, utrzymywał również kontakt z redakcjami zielonogórskich czasopism²¹⁴. Wiersze, pieśni biesiadne, artykuły, opowiadania i wspomnienia regularnie ukazywały się w lokalnej prasie codziennej, były również publikowane w formie zbiorów. Ze względu na swój obszerny dorobek pisarski, zamiłowania folklorystyczne, a także manifestowanie w utworach przywiązania do rodzinnej ziemi, Petras był nieocenionym i wieloletnim współpracownikiem „Grünberger Hauskalender”, aż do ukazania się ostatniego tomu. Nic dziwnego, że redakcja kalendarza postanowiła uhonorować zasłużonego twórcę, poświęcając mu obszerny tekst z okazji jubileuszu 70. urodzin. Już sam wstęp dostarcza czytelnikowi wielu szczegółowych informacji z biografii literata:

W przyjaznym mieście winorośli, Zielonej Górze, za starą „Gospodą pod Wielorybem” przy Lausitzer StraÙe²¹⁵ znajduje się dom, który kiedyś należał do mieszkanki Czerwieńska, dr. Kuttera. Tutaj 10 października 1860 roku nauczycielowi szkoły elementarnej²¹⁶ Ernstowi Eduardowi Petrasowi i jego pochodzącej z Zawady małżonce Christiane z domu Lupke urodził się jako drugie dziecko syn, który został ochrzczony w kościele ewangelickim imieniem Johannes Paul Albert²¹⁷.

214 Petras przysyłał swe teksty do czasopism „Grünberger Wochenblatt” i „Grünberger Blätter”.

215 Obecnie ulica Batorego; por. I. Żuraszek-Ryś, *Jak powstały nowe nazwy ulic w powojennej Zielonej Górze?*, „Poznańskie Studia Polonistyczne, Seria Językoznawcza”, t. 19 (39), z. 1, s. 159-171, tutaj s. 164.

216 W orygu. Elementarlehrer.

217 M., *Drei Siebziger. I. Paul Fischer (aus Grünberg i. Schl.) II. Otto Muenzer (aus Neusalz) III. Paul Petras (aus Grünberg i. Schlesien)*, GHK 1930, s. 73-78 [tłum. A.D.]. „In der freundlichen Rebenstadt Grünberg steht hinter dem alten „Gasthof zum Walfisch” an der Lausitzer StraÙe ein Haus, das frùher einem Rothenburger, Dr. Kutter, gehörte. Hier wurde am 10. Oktober 1860, dem Elementarlehrer Ernst Eduard Petras und seiner aus Sawade gebùrtigen Ehegattin Christiane geb. Lupke, als zweites Kind ein Sohn geboren, der in der evangelischen Kirche mit Vornamen Johannes Paul Albert getauft wurde”.

Paul Petras był człowiekiem, któremu, mimo licznych przeciwności, udało się zrealizować zawodowo i zdobyć popularność jako twórcy literatury regionalnej. Pierwsze lata życia spędził w Chynowie (Kühnau) pod Zieloną Górą, gdzie jego ojciec otrzymał posadę nauczyciela w liczącej 150 uczniów szkole elementarnej. Paul również był jego podopiecznym, dodatkowo pomagał ojcu w wypełnianiu obowiązków wiejskiego dzwonnika. Ciężkim przeżyciem dla rodziny była śmierć Ernsta Petrasa, który walcząc na froncie w czasie wojny francusko-pruskiej, nabawił się ciężkiej choroby płuc. Spędzone w wiejskiej scenerii, wśród winnic i łąk, wczesne dzieciństwo miało istotny wpływ na późniejszą twórczość Petrasa. Nieprzypadkowo prawie wszystkie jego opowiadania i wspomnienia pisane są gwarą. Dialekt, którym posługiwała się miejscowa ludność, był dla pisarza językiem rodzinnych stron, wśród którego wzrastał i który określał jego tożsamość. Zarówno matka, jak i ojciec Petrasa pochodzili z rodzin chłopskich. Z wiejską kulturą zaznajamiały młodego Paula mieszkające w Zawadzie (Sawade) i w Bojadłach (Boyadel) babki, opowiadając mu stare legendy, nucąc przyśpiewki i recytując rymowanki²¹⁸.

Niedługo po śmierci męża w 1872 roku, matka pisarza przeprowadziła się wraz z dziećmi do Zielonej Góry. Tam Paul ukończył szkołę. Początkowo rodzina mieszkała przy ulicy Młyńskiej (Am Mühlwege) w domu handlarza węglem Meiera, później przeniosła się do mieszkania przy ulicy Zamkowej (Auf der Burg), by następnie zamieszkać przy ulicy Tylnej (Hinterstraße). Wdowa z sześciorgiem dzieci zmuszona była spłacać zaciągnięte przez męża długi. W domu panowała bieda. Petras, chcąc pomóc finansowo rodzinie, postanowił zrezygnować z dalszej nauki i pracować jako ogrodnik. Decyzja ta spotkała się z kategorycznym sprzeciwem dyrektora zielonogórskiego gimnazjum realnego Hermanna Fritschego, który nie chcąc stracić bardzo dobrego ucznia, zapewnił chłopcu stypendium z puli Fundacji Sierot pod patronatem Cesarza Wilhelma (Kaiser-Wilhelm-Waisen-Stiftung) oraz darmowe wyżywienie podczas pobytu w szkole. Kiedy w roku 1877 zmarła matka, siedemnastoletni Paul został oddany pod kuratelę bogatego kupca Juliusa Peltnera, który został jego „ojcem zastępczym”. W zamian za mieszkanie chłopiec udzielał korepetycji swym przybranym braciom. Dalsza edukacja młodego Petrasa możliwa była dzięki finansowemu wsparciu grupy zamożnych mieszczan. Należeli do niej m.in. Friedrich August Grempler, dyrektor zielonogórskiej wytwórni win musujących Grempler & Co, fabrykant Martin Sommerfeld, jeden z najbogatszych w ówczesnym czasie mieszkańców miasta, żydowski kupiec Sigismund S. Abraham oraz lekarz August Philipp Glasser. Podczas jednego ze spotkań w gospodzie „Pod Czarnym Orłem” zdecydowali się oni ufundować Petrasowi stypendium naukowe, dzięki któremu Paul mógł zdobyć średnie wykształcenie. W roku 1881 przyszły pisarz zdał egzamin maturalny z wynikiem dobrym. W tym samym roku, wraz ze szkolnym

218 Por. P. Petras, *Alte Bauernrätsel*, GHK 1923, s. 38.

przyjacielem Georgiem Manningelem, udał się w podróż po Niemczech i Szwajcarii, a po powrocie rozpoczął studia we Freiburgu, które następnie kontynuował we Wrocławiu. Po uzyskaniu stopnia doktora filozofii przez pewien czas był zatrudniony jako nauczyciel domowy w powiecie wołowskim. W latach 1887-1888 podjął pracę w zielonogórskim gimnazjum realnym, nie spełniał się jednak w zawodzie nauczyciela i po złożeniu rezygnacji znalazł posadę nocnego redaktora w „Breslauer Zeitung”. Jesienią 1888 roku został zatrudniony w Grudziądzu w redakcji „Graudenzer Geselligen”, gdzie zgłębiał tajniki zawodu dziennikarza. W roku 1889 objął stanowisko głównego redaktora wydawanego we Wrocławiu czasopisma „General Anzeiger”²¹⁹. W roku 1891 został redaktorem „Ostdeutsche Lokal-Anzeiger” w Bydgoszczy i przewodniczącym Związku Ślązaków (Schlesier Verein). Kolejne lata upłynęły Petrasowi na pracy redakcyjnej w Berlinie. W latach 1901-1912 był redaktorem i wydawcą „Ostdeutsche Tageszeitung” w Chojnicach. W roku 1913 otrzymał od wydawcy Alberta Broschka propozycję zatrudnienia w redakcji „Hamburger Fremdenblatt”. Petras pełnił tam swe obowiązki przez ponad szesnaście lat, do czasu, kiedy postępująca choroba oczu sprawiła, że musiał ograniczyć aktywność twórczą. Pobyt w sanatorium nieopodal Lugano w Szwajcarii nie przyniósł spodziewanego polepszenia.

Zielona Góra i winna latorośl stanowią lejtmotywy twórczości Petrasa. Poeta ekspresyjnie i entuzjastycznie słauił rodzinne miasto w swych utworach. Można pokusić się nawet o stwierdzenie, że tematyka zielonogórska stała się jego literackim znakiem rozpoznawczym. Teksty Petrasa pojawiały się na łamach lokalnej prasy, czasopism i kalendarzy. Największą popularnością cieszyły się dwa zbiory utworów: wydany w roku 1916 tomik poświęconych rodzinnym stronom wierszy i opowiadań *Aus der Heimat*²²⁰ oraz zbiór pieśni biesiadnych *Auf Grünberger Rebenhügeln*²²¹ (1926). Przez okres ponad dwudziestoletniej współpracy Petrasa z „Grünberger Hauskalender”, na łamach rocznika ukazywały się wiersze, wspomnienia, historie stylizowane na podania ludowe, opowiadania pisane w gwarze śląskiej oraz krótkie sztuki teatralne. Treść poszczególnych tomów wzbogacały dość regularnie wychodzące spod pióra Petrasa artykuły o tematyce regionalnej, wskazujące na jego szerokie zainteresowania i znaczną wiedzę folklorystyczną.

W czasach narodowego socjalizmu zasługi poety starano się wykorzystać w celach propagandowych, podkreślając jego kulturalną działalność na wschodzie Rzeszy²²².

219 1891 to również rok ślubu Paula Petrasa z Elisabeth Runge, z którą miał później pięcioro dzieci.

220 P. Petras, *Aus der Heimat: Lieder zum Lobe Grünbergs und seiner Reben und Geschichten in schlesischer Mundart. Sonderabdruck d. „Geschichten aus der Heimat” aus d. Grünberger Wochenblatt*, Grünberg 1916; wyd. 2., Grünberg 1927.

221 *Idem, Auf Grünbergs Rebenhügeln: Grünberger Weinlieder. Schlesische und hochdeutsche Gedichte*, Grünberg i. Schles. 1926.

222 Por. H. Szczegółła, *Paul Petras, [w:] Znani zielonogórzanie XIX i XX wieku*, t. 1, red. *idem*, Zielona Góra 1996, s. 156.

W roku 1933 ociemniały literat podyktował list dziękczynny skierowany do Hitlera, prawdopodobnie jednak, powołując się w tym miejscu na Hieronima Szczegółę, był to krok „inspirowany przez zwolenników nowej władzy, którzy chcieli wykorzystać nazwisko twórcy dla umocnienia swoich politycznych pozycji”²²³. Za powyższą tezę przemawia to, że pisarz już w swej młodości pielęgnował przyjaźnie z przedstawicielami różnych środowisk i osobami różnego pochodzenia, w tym z Polakami i Żydami. Petras należał również do nielicznych intelektualistów, którzy w roku 1900 publicznie skrytykowali pogrom Żydów w Chojnicach. Na łamach lewicowo-liberalnej „Ostdeutsche Tageszeitung” potępił też manifestacje przeciwko ludności żydowskiej²²⁴.

W pamięci współczesnych mu zielonogórzan Paul Petras zapisał się jako człowiek pogodny, podchodzący zarówno do spraw zawodowych, jak i prywatnych „ze złotym humorem”²²⁵, zabarwionym „szczyptą ironii i satyry”²²⁶. Przede wszystkim jednak został zapamiętany jako piewca rodzinnych stron, który przez przeszło pół wieku w swych utworach wyrażał miłość do małej ojczyzny. W 1928 roku Petras przyjechał do Zielonej Góry z okazji jubileuszu gimnazjum realnego. Rok później przeszedł w stan spoczynku²²⁷. Ostatni raz odwiedził miasto w towarzystwie wnuka Hansa-Jürgena Petrasa w 1939 roku. Było to jego pożegnanie z miastem winorośli. Zmarł dwa lata później, 21 stycznia 1941 roku w Köln-Buchforst. Urna z prochami pisarza spoczęła na cmentarzu w Chynowie²²⁸. W tym samym roku wydano ostatni tom „Grünberger Hauskalender”.

„Wu steckt ock derr Kalender?”

Jak już wcześniej wspomniano, Paul Petras był przez okres ponad dwudziestu lat współpracownikiem zielonogórsko-kozuchowskiego rocznika, dlatego też opowiadanie wspomnieniowe „Wu steckt ock derr Kalender?” (Gdzie się podział kalendarz?)²²⁹ nieprzypadkowo otwiera przegląd opublikowanej na łamach almanachu twórczości prozatorskiej pisarza. Ze względu na swą treść i, co autor dodatkowo podkreślił w podtytule, przynależność do gatunku historii kalendarzowych (Kalendergeschichte), tekst ten wyróżnia się spośród innych utworów Petrasa. Gawęda ta stanowi opatrzonego humorystycznym komentarzem przegląd kalendarzy, które przez wiele lat miały wpływ na życie autora i jego rodziny. Na pierwszym miejscu wymienia Petras „So-rauer Kalender”, który zwykle wisiał na honorowym miejscu między oknami w domu

223 *Ibidem*.

224 H.W. Smith, *Konitz 1900: Ritual Murder and Antisemitic Violence*, [w:] *Exclusionary Violence: Antisemitic Riots in Modern German History*, red. Ch. Hoffmann, W. Bergmann, H.W. Smith, Michigan 2002, s. 93-122, tutaj s. 113.

225 M., *op. cit.*, s. 78 [tłum. A.D.].

226 *Ibidem*.

227 H. Szczegółę, *op. cit.*, s. 154.

228 *Ibidem*.

229 P. Petras, „Wu steckt ock derr Kalender?”, GHK 1931, s. 20-22.

jego babci w Bojadłach. Wspomina tomy „Kaiserschwester-Diakonissen-Kalender”, po zakończeniu lektury wsuwane za otomanę. Szczególne znaczenie ma dla pisarza najpopularniejszy niemiecki kalendarz „Hinkender Bote”, który jako trzynastoletni chłopiec dostaje „na zamówienie”²³⁰ w gwiazdkowym podarunku od matki. Wiele lat później, będąc pracownikiem bydgoskiej gazety, autor otrzymuje zlecenie przygotowania kalendarza, który ma być dołączony do czasopisma jako bożonarodzeniowy upominek dla czytelników. Petras staje się, jak sam pisze, „kalendarzystą”²³¹. Od podstaw tworzy ojczyźniany almanach: fotografuje perełki bydgoskiej architektury, szuka śladów przeszłości, spisuje wspomnienia starych mieszkańców, sam pisze związane z tematyką kalendarza opowiadania. We wspomnieniach Petrasa nie zabrakło również miejsca dla „Grünberger Hauskalender”: „Cieszyłem się, że w Zielonej Górze robią kalendarz, który szerzej niż inne opowiada o rodzinnych stronach i miejscowych ludziach. Ja również pomagałem, jak tylko potrafiłem, i nadal czytam z przyjemnością to, co inni piszą o mojej drogiej rodzinnej ziemi”²³².

Tekst „*Wu steckt ock derr Kalender?*” to hołd złożony popularnemu kalendarzowi, obecnemu w prawie każdym wiejskim domu i będącemu najtańszą książką. Powołując się na własne doświadczenia zebrane podczas redakcji roczników, Petras zwraca uwagę na potrzeby czytelników oraz ich radość płynącą z możliwości zaznajomienia się z lokalnymi wydarzeniami i utworami miejscowych literatów. Jednocześnie akcentuje zadania regionalnego kalendarza, do których należy nie tylko dostarczenie zróżnicowanej lektury, lecz także szerzenie i pielęgnowanie wiedzy o „najbliższej ojczyźnie”²³³. Napisana przez Petrasa historia kalendarzowa to także dowód jego lojalności i przywiązania do „Grünberger Hauskalender”, który bez tekstów zielonogórskiego pisarza i poety byłby o wiele uboższy.

Historie szkolne

Przeżycia z lat nauki powracają w wielu nostalgicznych opowiadaniach wspomnieniowych Paula Petrasa. Pisarz w wielu anegdotach opisuje szkolną codzienność, wiele miejsca poświęcając swym kolegom i nauczycielom. Inspiracji dostarczyła mu również praktyka nauczycielska, tak zwany „rok próbny” (1887-1888) w zielonogórskim gimnazjum²³⁴.

²³⁰ *Ibidem*, s. 21 [tłum. A.D.].

²³¹ *Ibidem*, s. 22.

²³² *Ibidem*. „Aber's hoatt mich doch gefreut, doaf se in Grienberg o an Kalender machen, der de mieh als andre Kalender vun der Gägend vun a Loiten vun derrheeme derzählt. Ich trug mei Scherflein, su gut ich kunnt' miet bei und ich läß', woas andre, ieber de liebe Heimoat drinne zu Papiere bring'n noch heute mit Lust und Liebe” [pisownia oryginalna – A.D.].

²³³ *Ibidem*.

²³⁴ Por. I. Taraszczuk, *Es war einmal eine Stadt im schönen Schlesierland – Paul Petras' Liebeserklärung an Grünberg*, „Filologia Polska” 2021, nr 7, s. 381-398, tutaj s. 386.

Pierwsze opowiadanie tematyżujące szkolne wspomnienia, pt. *Im „Halben Mond”* (W zajeździe „Pod Półksiężycem”)²³⁵, pojawia się w kalendarzu na rok 1920. Petras opatrzył swą opowieść adnotacją „historia szkolna”. Jej akcja rozgrywa się m.in. w zielonogórskim gimnazjum, a opowiadanie otwiera i kończy lekcja języka niemieckiego, podczas której nauczyciel oddaje uczniom wypracowania, odpowiednio je komentując. W utworze można wyróżnić dwa główne wątki: niewinne, romantyczne uczucie głównego bohatera, gimnazjalisty Markerta do czarnookiej Anny oraz gawędę o zielonogórskim zajeździe „Pod Półksiężycem”. Pierwsza miłość i związane z nią przeżycia sprawiają, że protagonista dojrzeźwa i ulega wewnętrznej przemianie, poznaje blaski i cienie bycia zakochanym. Zdobyte doświadczenia znajdują ujście w kolejnym wypracowaniu, którego treść zaskakuje nauczyciela i za które Markert otrzymuje ocenę celującą.

W rewirze winiarskim toczy się akcja kolejnej szkolnej historii, *Duell in der Roog’schen Heede* (Pojedynek w Rogsche Heide)²³⁶, wydrukowanej w 21. roczniku zielonogórskiego kalendarza. Spór dwóch studentów – Wabera i Zopitza – kończy się pojednaniem i wspólnym śniadaniem w restauracji w Dolinie Luiży, kiedy wychodzi na światło dzienne, że Marthe, ich wspólna ukochana, widziana była na spacerze przy blasku księżycy z kolejnym kawalerem²³⁷.

W utworze *Matschke-Karliendel*²³⁸ z almanachu na rok 1929 Petras podejmuje temat stosunków między szkołą a wsią. Karliendel to osierocona dziesięcioletnia dziewczynka, którą postanawia zaopiekować się wiejski nauczyciel Markert. Odwiedzając dom swej uczennicy, Markert widzi nędzę, w której wychowywało się do tej pory dziecko. Okazuje się, że Karliendel przestała chodzić do szkoły, ponieważ wstydziła się swej ogolonej z powodu wszawicy głowy. Dzięki wsparciu i kurateli nauczyciela dziewczynka otrzymuje podstawowe wykształcenie, idzie na służbę, a potem zakłada rodzinę.

Petras ponownie sięga po tematykę szkolną we wspomnieniu *Mein Freund Ottel* (Mój przyjaciel Ottel)²³⁹ opublikowanym w kalendarzu na rok 1932. Wiele obrazów z życia szkoły łączy postać Oskara Kordetzkiego zwanego Ottelem, syna mieszkającego przy ulicy Fabrycznej (Fabrikstraße) siodlarza, z którym Petrasa przez lata łączyła głęboka przyjaźń. Na wizerunek tego świata składają się młodzieńcze figle i psoty płatane nauczycielom, pozaszkolne zajęcia, pierwsze zauroczenia, życie na stancjach, zabawy i rozrywki oraz przygotowania do egzaminu maturalnego. Postać zmarłego tragicznie w młodym wieku Ottela scharakteryzowana została poprzez wiele anegdot. Z jednej z nich czytelnik dowiaduje się o polskich korzeniach chłopca. Którego dnia

235 P. Petras, *Im „Halben Mond”*. *Grünberger Schulgeschichte von Paul Petras*, GHK 1920, s. 87-91.

236 *Idem*, *Duell in der Roog’schen Heede*. *Anne Grienberger Schulgeschichte von „Schulmeisterich Paul”*, GHK 1921, s. 84-85.

237 *Ibidem*, s. 85.

238 P. Petras, *Matschke-Karliendel*, GHK 1929, s. 21-22.

239 *Idem*, *Mein Freund Ottel*. *Anne Geschichte aus Grienberg von Petras Pauln*, GHK 1932, s. 20-24.

Kordetzki zwierza się swemu przyjacielowi, że jego pradziadek był generałem armii napoleońskiej, pochodził ze starej, polskiej szlachty i nikt mu nie mógł rozkazywać prócz Boga i Napoleona²⁴⁰. Z grona szkolnych kolegów Oskara wyróżnia również fakt, że jako jeden z nielicznych uczniów odbył daleką podróż, zwiedzając m.in. Karkonosze i Wrocław. Jak komentuje Petras: „Byliśmy zdumieni słuchając go, jakie to osobliwości posiada nasz kochany Śląsk [...]”²⁴¹.

Petras ze skrupulatnością kronikarza opisuje świat prowincjonalnej szkoły z początku XX wieku i wnikliwie, ale nie szczędząc humoru, analizuje szkolne środowisko zakotwiczone w realiach Zielonej Góry. Bezsprzecznie pomogły mu w tym dwa lata pracy nauczycielskiej w Realgymnasium, które odcisnęły autobiograficzne ślady w tekstach pisarza. Plejada barwnych postaci, zarówno kolegów, jak i nauczycieli, towarzyszących Petrasowi przez lata nauki – słaby, chorowity Oskar Abraham, Richard Wennrichs, którego ojciec miał piwiarnię przy ulicy Kościelnej (Evangelische Kirchgasse), Bernhard Liebig, nauczyciel Decker, dyrektor zielonogórskiego gimnazjum realnego Hermann Fritsche, wreszcie przybrany ojciec i opiekun pisarza Julius Peltner – ubarwia przedstawiane przez Petrasa historie, jednocześnie stanowiąc dowód ich (częściowej) autentyczności.

Opowieści miejskie i wiejskie

Osobnym rozdziałem w twórczości Petrasa są opowiadania gwarowe, których akcja rozgrywa się we wsiach i miasteczkach powiatu zielonogórskiego: Zatoniu (Günthersdorf), Bojadłach, Chynowie, Zaborze (Saabor) i w samej Zielonej Górze. Jako literackie tworzywo Petras wykorzystał zarówno własne wspomnienia, jak i przekazywane mu w dzieciństwie historie rodzinne, łącząc autentyzm obserwacji z liryzmem i humorem.

Krótki tekst *Der Toambruch* (Przerwana grobla)²⁴² opowiada o powodzi w roku 1854, zniszczeniu przez wodę wału koło Bojadł i śmierci starego Tulkego, właściciela położonego nad Odrą zajazdu. Z kolei opowiadanie gwarowe *Maria und Martha* (Maria i Marta)²⁴³ to osadzona na wiejskiej prowincji historia miłosnego trójkąta: związku dwóch sióstr Trudel i Gretel oraz gospodarza Friedricha. Tytuł nawiązuje do przypowieści o biblijnych siostrach: kontemplującej Marii i zapobiegliwej Marcie. Po śmierci ojca dziewcząt, młody Friedrich, który obiecał zaopiekować się siostrami, mając do wyboru poważną, pracowitą Gretel i wesołą Trudel, decyduje się poślubić młodszą siostrę: „»Wezmę Trudel, ona jest ładniejsza« – rzekł do siebie. »Ale Gretel

240 *Ibidem*, s. 23.

241 *Ibidem*, s. 20 [tłum. A.D.]. „Werr staunten, wie derr hierten, wuas es oalles ferr Merkwirdigkeeten in inser lieben Schlasing hätt [...]” [pisownia oryginalna – A.D.].

242 P. Petras, *Der Toambruch*, GHK 1925, s. 80.

243 *Idem*, *Maria und Martha*, GHK 1926, s. 21-24.

musi zostać w domu i pracować. Zna się na gospodarce daleko lepiej niż Trudel»²⁴⁴. Kiedy Friedrich nie może doczekać się z Trudel potomstwa, Gretel rodzi mu krzepkiego syna, który dostaje imię po ojcu i zostaje jego spadkobiercą. Historia miłosna nie jest przedstawiona w konwencji melodramatu, lecz z punktu widzenia chłopskiego zdrowego rozsądku podbudowanego Pismem Świętym. Friedrich przypomina przybyłemu z wizytą pastorowi, że starotestamentowy Bóg nie miał nic przeciw wielożeństwu. I tak, nawet pastor, który „nie był w gruncie rzeczy fanatykiem”²⁴⁵, stał się częstym gościem domu Friedricha i zaakceptował niecodzienną sytuację: „»U was w domu jest prawie tak, jak w biblijnej Betanii. [...] Matka Greta przypomina mi pracowitą Martę, a pani Trude rozmyślającą i wiernie kochającą Marię. Ale obie są szczęśliwe i zadowolone«”²⁴⁶.

Akcja opowieści *Schluß und Forrhaus* (Pałac i plebania)²⁴⁷ toczy się w Zatoniu. Petras przedstawia grupę charakterystycznych postaci: Wennrichen²⁴⁸, żonę właściciela restauracji w zielonogórskim ratuszu, studenta Ernsta przygotowującego młodego hrabiego do ważnego egzaminu gimnazjalnego, Leonore Erler, guwernantkę z zatońskiego pałacu, oraz przybyłego z Saksonii, osiadłego na dolnośląskiej wsi pastora Gessla i jego siostrę Teresę. Oprócz fikcyjnych bohaterów pojawiają się również postaci historyczne, jak właściciel Zatonia minister Rudolf von Friedenthal, który w 1879 roku nabył należący do dóbr otyńskich majątek od księcia Aleksandra de Talleyrand-Périgord²⁴⁹. W opowiadaniu Petrasa bez trudu można doszukać się odnośników do współczesnych mu realiów: młody Ernst rusza do Zatonia powozem z zajazdu „Schwarzer Adler”²⁵⁰, pastor Gessel zaś z upodobaniem czyta „Grünberger Wochenblatt”, uważając tygodnik za „najważniejszą śląską gazetę”²⁵¹. W tekście wyraźnie widoczne są wątki autobiograficzne, przykładowo Ernst wykazuje wiele podobieństw z Petrasem, który w roku 1880 na prośbę pastora Wasa Gössela został korepetytorem goszczącego latem w Zatoniu młodego szlachcica Antona von Kamptza. Jak zanotował pisarz w swym pamiętniku, młody hrabia był bardzo niewdzięcznym uczniem, a od nauki angielskiego czy geografii wolał długie drzemki i polowania²⁵².

244 *Ibidem*, s. 22 [tłum. A.D.] „»Ich nam de Trudel, die ist de Hibschere« – soate a zu sich. »De Gretel aber muß im Hause bleiben und wirtschaften. Die versteht doch 's. Wirtschoaften viel besser wie de Trudel«” [pisownia oryginalna – A.D.].

245 *Ibidem*, s. 23.

246 *Ibidem*, s. 24. „'s ist bei Ihnen im Hause fast so wie es von Bethanien in der Bibel heißt [...]. Mutter Grete kommt mir vor wie Martha, die Emsige, und Frau Trude wie Marie die Treuliebende und Sinnende. Aber beide sind glücklich und zufrieden” [pisownia oryginalna – A.D.].

247 P. Petras, *Schluß und Forrhaus*, GHK 1928, s. 20-22.

248 Szynkarka Wennrichen pojawia się również w opowiadaniu Petrasa *Uff dem Burg*, w GHK 1938, s. 28-33.

249 P. Petras, *Schluß und Forrhaus*, s. 20.

250 *Ibidem*.

251 *Ibidem*, s. 21.

252 W. Scheuren, *Paul wird Sommer-Hauslehrer auf Schloss Günthersdorf (1880)*, <http://www.drpaupetras.de/nachhilfe-stunden-fuer-einen-adligen.html> [dostęp: 24.10.2022].

W tekście gwarowym *Der „anderte” Vater!?* („Wykapany” ojciec!?)²⁵³ Petras opisuje historię Hansa Mattnera, młodego mieszkańca położonej niedaleko Zaboru wioski. Opowieść rozpoczyna się długo wyczekiwanyymi narodzinami bohatera, a kończy opuszczeniem przez niego rodzinnego domu. Jako jedyny syn Hans jest oczkiem w głowie gospodarza Wilhelma Mattnera, a członkowie rodziny przy każdej okazji wskazują na niezwykle zewnętrzne podobieństwo ojca i syna. Pierwszy zawód stary Mattner przeżywa podczas chrzcina jedynaka, kiedy chłopak z powodu niedopatrzenia rodziców chrzestnych nie otrzymuje wybranego przez ojca imienia Rudolf, lecz Johann Georg Wilhelm. Jako młodzieniec, Hans, ku rozczarowaniu lubiącego się zabawić i niestroniącego od kieliszka ojca, przypomina pod względem charakteru raczej swojego dziadka. Jest cichy, unika alkoholu i nie pociągają go zabawy w gospodzie. Po nagłej śmierci Wilhelma staje się podporą dla matki i starszych sióstr, żeni się z „porządną, dobrą kobietą”²⁵⁴. Niestety, po ślubie okazuje się, że chłopak, podobnie jak niegdyś jego ojciec, nocami kłusuje w okolicznych lasach. Nakryty na gorącym uczynku zostaje skazany na kilka tygodni więzienia. Po wyjściu na wolność Hans sprzedaje gospodarzkę i przeprowadza się w Poznańskie. Jak humorystycznie komentuje Petras: „Jeden jest podobny do ojca, inny wdaje się w rodzinę matki. Ale i tak wszyscy jesteście mieszkańcami!”²⁵⁵.

Opatrzona podtytułem *Historia z Bojadel* opowiadanie *Hoaber ist besser als Hättber* (Lepszy wróbel w garści niż gołąb na dachu)²⁵⁶ opisuje dzieje gospodarstwa w nadodrzańskiej wsi oraz związanych z nim braci, wywodzących się z dwóch gałęzi rodu Markertów. Na tle wydarzeń historycznych, poczynając od wojny francusko-pruskiej z lat 1870-1871, Petras przedstawia losy rodzin z Bojadel i Chynowa: śmierć obu braci na froncie, przeprowadzkę wdowy po gospodarzu z Chynowa do Zielonej Góry i okoliczności spłacenia przez kobietę długów męża, przepisanie cierpiącej biedę szwagierce przez bezdzietną ciotkę z Bojadel domu i ziemi, następnie odkupienie, pod naciskiem starszej krewnej, drugiej połowy gospodarstwa należącej do zmarłego siodlarza Wiankego i w końcu nieudaną próbę wyciągnięcia majątku rolnego z zadłużenia. Również i w tym opowiadaniu Petras wykorzystuje tworzywo biograficzne. Inspiracją dla postaci ciotki z Bojadel była wdowa Jähn, zamieszkała w tej miejscowości szwagierka matki pisarza, do której osierocona przez ojca rodzina przeprowadziła się, by uniknąć nękania przez dłużników²⁵⁷. Starania dwóch wojennych wdów o utrzymanie ziemi kończą się tragedią. Borykająca się z ciągłymi troskami i problemami finansowymi nowa

253 P. Petras, *Der „anderte” Vater!?*, GHK 1932, s. 32-34.

254 *Ibidem*, s. 33.

255 *Ibidem*, s. 34 [tłum. A.D.]. „Derr eene siggt de Aehnlichkeet eenes Menschen mit seim Voater, derr andre die mit der Familie derr Mutter. Werr sein halt alles Mischlinge!”

256 P. Petras, *Hoaber ist besser als Hättber*, GHK 1934, s. 70-74. Znaczenie powiedzenia „Hoaber ist besser als Hättber” jest takie samo, jak znanego przysłowia w języku wysokoniemieckim „Ein Sperling in der Hand ist besser als eine Taube auf dem Dache”, czyli „Lepszy wróbel w garści niż gołąb na dachu”.

257 <http://www.drpaulpetras.de/auf-dem-gymnasium.html> [dostęp: 9.12.2022].

właścicielka gospodarstwa doznaje załamania nerwowego, nocą udaje się piechotą z Bojadel przez Zabór, Przytok i Jany do rodzinnego Chynowa, gdzie wkrótce umiera z powodu wyczerpania.

Bohaterki opowiadania sportretowane zostały na zasadzie opozycji. „Stara ciotka z Bojadel”²⁵⁸, mimo iż mieszka w małej, odciętej od świata wiosce, to kobieta sprytna i obrotna. Czyta regularnie zielonogórską prasę, „Grünberger Wochenblatt” i „Kreis- und Intelligenzblatt”, jednakże jest nieufna wobec najnowszych wynalazków techniki. Widziany pierwszy raz w życiu w Starym Kisielinie pociąg nazywa „diabelskim wynalazkiem”²⁵⁹ i decyduje się na podróż do miasta drabiniastym wozem. Młodsza wdowa jest osobą pasywną, wrażliwą i podatną na wpływy. Pozwala sobą manipulować i w rezultacie staje się ofiarą prowadzonych wprawdzie w dobrej wierze, lecz ostatecznie nieudanych interesów krewnej.

Opowiadanie *Am Miehhlwege*²⁶⁰ (Przy ulicy Młyńskiej)²⁶¹ napisane zostało w zielonogórskim dialekcie miejskim. Petras ponownie wraca do przeszłości i snuje opowieść o losach mieszkańców zielonogórskiego przedmieścia. Przy ulicy Młyńskiej splatają się dzieje protagonistów znanych z wcześniejszych opowiadań autora, jak i całkiem nowych postaci. I tak, Petras przywołuje ponownie (tym razem pod nazwiskiem Mattner) młodą wdowę będącą główną bohaterką historii *Hoaber ist besser als Hättber*, wracając do czasów, kiedy kobieta wraz z sześciorgiem dzieci przeprowadza się po śmierci męża do Zielonej Góry. W mieście utrzymuje się z wdowiej renty oraz chałupniczej pracy dla fabryki sukna (prawdopodobnie jest to powstała na początku XX wieku Śląska Fabryka Sukna R. Wolffa). Autor opisuje codzienne życie pozbawionej wsparcia męża kobiety i jej przyjaźń z rodziną mierniczego węgla²⁶² Maiera. Przedstawia czytelnikom również innych mieszkańców Miehhlwege, stanowiących zbiorowisko niepowtarzalnych charakterów: praczkę Karolinę Schiersche będącą skarbnicą zielonogórskich plotek i historyjek, jej córkę Gustel, przyjeżdżającą z Wrocławia w odwiedziny, starego górnika Lubiga i jego półgłuchą żonę, szewca Krausego uzależnionego od hazardu, a także starającego się o rękę młodej wdowy doradcę podatkowego Kurzego. Radości i problemy mieszkańców wpisane są w codzienność autentycznej zielonogórskiej ulicy. Opowiadanie przesycone jest nostalgią, Petras zdawał sobie bowiem sprawę, że opisany przez niego świat przestał istnieć: „Wiele, wiele lat później znowu poszedłem na ulicę Młyńską. Dom mierniczego

258 P. Petras, *Hoaber ist besser...*, s. 72 [tłum. A.D.].

259 *Ibidem*, s. 71.

260 Miehhlweg to dawna nazwa ulicy w Zielonej Górze, pochodząca od stojącego przy niej wiatraka, obecnie ul. Krakusa; por. I. Żuraszek-Ryś, *op. cit.*, s. 164.

261 P. Petras, *Am Miehhlwege*, GHK 1937, s. 77-80.

262 Mierniczy węgla (Kohlmesser) – „Urzędnik zajmujący się pomiarem węgla podczas załadunku i rozładunku; wynagradzany w równych częściach przez kupującego i sprzedającego”. Oryg. „Beamter, der die Kohle beim Aufladen und Abladen misst; er wurde zu gleichen Teilen vom Käufer und Verkäufer entlohnt”; zob. J. Ebner, *Wörterbuch historischer Berufsbezeichnungen*, Berlin 2018, s. 394 [tłum. A.D.].

węgła Maiera jeszcze stał. Na łąkach naprzeciwko, na których z Wilhelmem Mattnerem, Karlem Apeltem i innymi uczniami czwartej klasy gimnazjum puszczałem latawce, postawiono nowe domy. Zniknęły wiatraki, a do młyna wodnego przy rzece już nie dotarłem”²⁶³. *Am Mühlwege* jawi się zatem jako barwna opowieść nie tylko o ludziach, ale także o tęsknocie za minionym czasem, o zielonogórskiej architekturze i zmianach zachodzących w mieście na przestrzeni lat.

W historii *Uff der Burg* (ul. Zamkowa)²⁶⁴ Petras kolejny raz powraca do Zielonej Góry, przedstawiając codzienne życie jej mieszkańców. Podtytuł *Anne Grünberger Geschichte* (opowiadanie z Zielonej Góry) podkreśla istotną rolę miasta jako miejsca akcji. Opowieść rozpoczyna się pod koniec XIX wieku. Młody czeladnik tkacki Reinhold, weteran wojny francusko-pruskiej, powraca do rodzinnej miejscowości i wkrótce znajduje pracę w przydomowym warsztacie mistrza Rudolfa. Mistrz troszczy się o moralne wychowanie swych podopiecznych, organizuje im również czas wolny. Na festynie z okazji zakończenia wojny Reinhold poznaje dwie piękne dziewczyny Liesel Kubes i Lore Fechner. Mimo że w czeladniku budzi się uczucie do Lore, chłopak kontynuuje znajomość z obiema pannami. Urażona niezdecydowaniem chłopaka Lore wychodzi za mąż za młodego tkacza. Reinhold, który uświadamia sobie, że to Lore jest jego prawdziwą miłością, decyduje się wyjechać z Zielonej Góry. Znajduje pracę poza granicami Śląska i zakłada rodzinę. Po dziesięciu latach wraca jako wdowiec z dwojgiem dzieci do rodzinnego miasta i podczas przechadzki spotyka Lore, która również owdowiała. W myśl zacytowanego przez Petrasa przysłowia „Stara miłość nie rdzewieje”²⁶⁵ Reinhold i Lore pobierają się, a ich dzieci wychowują się razem. Petras nie koncentruje się wyłącznie na historii miłosnej głównych bohaterów. W swej opowieści przywołuje postaci, które na trwałe wpisały się w topografię miasta i pamięć jego mieszkańców. Należą do nich dwaj dyżurujący przy ratuszu pracownicy, których zadaniem było sprawdzanie na miejskiej wadze ciężaru worków z wełną: „Tych dwóch ogorzałych mężczyzn uchodziło za zielonogórskich oryginałów. Jeden z nich był wysoki i chudy, drugi niski i krępy. Przez wiele lat pełnili swe obowiązki przy ratuszu, a kiedy nie przyjechał żaden wóz z wełną, siedzieli w ratuszowej piwnicy przy kuflu ciemnego piwa i kminkowce”²⁶⁶. W tekście pojawia się również znana z poprzednich,

263 P. Petras, *Am Miehwege*, s. 80 [tłum. A.D.]. „Lange, lange Zeit später kam ich mal wieder an a Miehweg. Das Haus von dem Kohlmesser Maiern stand noch. De Wiesen gegenieber, wo ich mit'm Mattner Willem und 'm Apelt Karle und noch anderen Quartianen Trachen gezogen hatte war mit neuen Häusern besetzt; Miehlen waren ieberhauptnich meh zu sehn, und bis zur Wassermiehle am Flließ bin ich nich hingekomm” [pisownia oryginalna – A.D.].

264 *Idem*, *Uff der Burg*, GHK 1938, s. 28-33.

265 *Ibidem*, s. 33 [tłum. A.D.].

266 *Ibidem*, s. 31. „Die beeden verwitterten Männer woaren su anne Art Grienberger Originoale. Ener woar lang und hager, der andre woar kurz und gedrungen. Se woaren viele Johre lang oam Rothause tätig, und wenn kee Wullwagen do woar, do soaßen se halt im Keller und tranken a Glaßel Duppelbier und an Kimmel” [pisownia oryginalna – A.D.].

poświęconych Zielonej Górze historii, właścicielka ratuszowej piwnicy, prowadząca interes żelazną ręką matka Wennrich i jej mąż, który nad pracę w lokalu przedkładał pszczelarstwo i zawody strzeleckie. Pasji Wennricha wyszynk piwniczny zawdzięczał serwowany tam przysmak: świeże bułeczki z miodem²⁶⁷.

W opowiadaniu *Kennst de mich nich wieder? – Ich bie ju doch die Liesel!* (Nie poznajesz mnie? – To przecież ja, Liesel!)²⁶⁸ Hannes Scheffler, mieszkaniec Zielonej Góry, który wyemigrował do Kanady, powraca po latach wraz z najstarszym synem Fritzem do rodzinnego miasta. Mężczyźni zatrzymują się u starego przyjaciela Hannesa – Karla Kehlera. Przyjmuje on rolę przewodnika i zabiera Kanadyjczyków na samochodową wycieczkę. Hannesa zdumiewają zmiany, jakie zaszły w Zielonej Górze. Podziwia nowoczesne fabryki, dwa nowe kościoły, powstałe na przedmieściach osiedla i wyremontowany basen, w którym panowie zażywają odświeżającej kąpeli, a potem odpoczywają „przy kieliszku wina w cieniściej restauracji”²⁶⁹. Wspiąwszy się na winne wzgórze, trójka zwiedzających zachwyca się pięknym krajobrazem, a przejeżdżając Ochelhermsdorfer Straße²⁷⁰ nie może oderwać wzroku od Ogrodu Botanicznego. W kawiarni na Wzgórzu Piastowskim (Piastenhöhe) Hannes spotyka Liesel, dawną towarzyszkę dziecięcych zabaw. Kobieta przedstawia Kanadyjczykom swą córkę nazywaną „małą Liesel”²⁷¹. Znajomi udają się na wspólny spacer do kamienia poświęconego zielonogórskiemu architektowi i radcy miejskiemu Albertowi Severinowi²⁷². Młody Fritz jest zauroczony ładną i miłą dziewczyną, zwierza się ojcu, że zabierze ją do Kanady jako swą narzeczoną.

Literackie portrety mieszkańców Zielonej Góry i okolic

Cennej wiedzy o życiu w Zielonej Górze i okolicach u schyłku XIX stulecia dostarczają stworzone przez Petrasa literackie portrety mieszkańców z tamtego czasu. Pisarz odmalowuje panoramę oryginalnych charakterów, tworzących niepowtarzalny klimat zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji. Jedno z pierwszych wydrukowanych w kalendarzu opowiadań Petrasa, pod tytułem *Sabelbeen*, to humorystyczny portret sprytnego i obrotnego parobka pracującego przed laty u dziadka pisarza²⁷³.

267 *Ibidem*.

268 P. Petras, „*Kennst de mich nich wieder? – Ich bie ju doch die Liesel!*”, GHK 1929, s. 75-79.

269 *Ibidem*, s. 76 [tłum. A.D.].

270 Obecnie ul. Botaniczna.

271 P. Petras, *op. cit.*, s. 79 [tłum. A.D.].

272 Por. J. Opaska, *Albert Severin (1851-1934). Pierwszy architekt miejski Zielonej Góry (1888-1920); Albert Severin (1851-1934). Der erste Grünberger Stadtarchitekt (1888-1920)*, [w:] *Zapisali się w dziejach Środkowego Nadodrza. Szkice biograficzne*, red. P. Bartkowiak, J. Kuczer, D. Kotlarek, Zielona Góra 2009 s. 81-94. W 1921 roku, w rocznicę 70. urodzin architekta, uroczyste nadano położonemu na wzgórzach w południowo-zachodniej części miasta leśnemu parkowi imię Alberta Severina oraz odsłonięto pamiątkową tablicę umieszczoną na okazałym głazie poświęconą jego zasługom; por. „Grünberger Wochenblatt”, 23.10.1897, nr 127, s. 2; „Grünberger Wochenblatt”, 30.07.1921, nr 176, s. 2; za: *Zapisali się...*, s. 87.

273 P. Petras, *Sabelbeen*, GHK 1919, s. 67-69.

Opublikowana w roku 1927 historia *Der Heedeleeser* (Leśny strażnik)²⁷⁴ opisuje losy ubogiej, naznaczonej alkoholem rodziny z podzielonogórskiej wioski. Zaskakujące jest, że osobą zaniedbującą dom i dzieci z powodu częstego zaglądnania do kieliszka nie jest ojciec, tytułowy leśny strażnik Ewald Anders, lecz matka, leniwa i rozczarowana życiem kobieta. Anders usiłuje pomóc swym córkom, wypisując je z miejskiej szkoły, w której są wyśmiewane przez innych uczniów, i oddając pod opiekę wiejskiego nauczyciela Markerta. Sam zaczyna spotykać się z młodą wdową, którą prosi o zajęcie się dziewczynkami. Kiedy żona Andersa dowiaduje się o tym, dochodzi do awantury, podczas której kobieta rani męża w głowę siekierą, a sama ucieka. Kiedy Anders dochodzi do siebie w szpitalu, policja znajduje martwą żonę w leśnym mulisku. Po powrocie do zdrowia Anders poślubia wdowę, kupuje mieszkanie i przeprowadza się do miasta, gdzie wraz z wdową, jej dziećmi i własnymi córkami tworzy szczęśliwą rodzinę²⁷⁵.

W kolejnym autobiograficznym tekście *Aus'm Sturchnaaste. Jugenderinnerung von Dr. Paul Petras* (Z bocianiego gniazda. Wspomnienia z młodości autorstwa Paula Petrasa)²⁷⁶ pisarz szkicuje postać miejscowego ograniczonego umysłowo chłopca o przywisku Zitter-Hannes²⁷⁷. W dzieciństwie wypadł z kolebki, czego konsekwencją był niedorozwój fizyczny i psychiczny: mężczyzna jękał się, trzęsły mu się ręce, a jedyną pracą, jaką mu powierzano, była opieka nad małymi dziećmi. Postać Hannesa stanowi charakterystyczne uzupełnienie bohaterów pierwszoplanowych: przyjaciół Michela i Karla, chodzących do tej samej klasy gimnazjum. Ponieważ Karl ma problemy z językiem francuskim, ojciec przenosi go do do szkoły ludowej, w której chłopiec doskonale sobie radzi. Po ukończeniu nauki zostaje ślusarzem, a następnie otrzymuje odpowiedzialne stanowisko w jednej z fabryk w Berlinie. Jak konstatuje jego ojciec, dumny z sukcesów syna: „Nie każdy mądrała musi uczęszczać do wyższej szkoły! Również z dobrej szkoły ludowej mogą wywodzić się wielcy ludzie i coś osiągnąć w świecie”²⁷⁸. Do postaci Hannesa Petras wraca w opowiadaniu *Zitterhannes*²⁷⁹, czyniąc jękającego się i upośledzonego fizycznie chłopca głównym bohaterem. W tej opowieści pisarz podaje jednak inną przyczynę kalectwa Hannesa: kiedy chłopiec miał pięć lat, spadł z wysokiej sosny podczas wybierania jaj z ptasich gniazd. Ojciec Hannesa, szewc Friebel, ma wielki żal do losu o kalectwo dziecka, tym bardziej że z powodu drżenia rąk Hannes nie może

274 *Idem, Derr Heedeleeser*, GHK 1927, s. 21-22. Heedeleeser, wschodniołuż. ‘Heideläufer’ – nadzorca, leśniczy, m.in. na wrzosowiskach, odpowiedzialny za swój rewir (np. żądał opłat od zbieraczy borówek); por. <http://www.oberlausitzer-woerterbuch.de/buchstabe-h> [dostęp: 9.04.2021].

275 *Ibidem*, s. 22.

276 P. Petras, *Aus'm Sturchnaaste. Jugenderinnerung von Dr. Paul Petras*, GHK 1930, s. 25.

277 Po polsku: trzęsący się Hannes [tłum. A.D.].

278 P. Petras, *Aus'm Sturchnaaste...*, s. 25 [tłum. A.D.]. „s muß halt doch nich jeder Schlaukupp in de huhche Schule giehn! O aus anner guden Volksschule kenn' grüße Männer kumm und in derr Welt woas leisten” [pisownia oryginalna – A.D.].

279 Petras zmienił pisownię przywisku protagonisty; por. *idem, Zitterhannes*, GHK 1933, s. 22-24.

wykonywać żadnego rzemiosła. Kiedy prawie cała wieś udaje się do Zielonej Góry na przedstawienie cyrkowe, w domu chłopca Mutschkego wybucha pożar. Hannes ratuje z płomieni małego synka gospodarza i otrzymuje medal za odwagę. Po tym wydarzeniu, prawdopodobnie w konsekwencji przeżytego szoku, Hannesowi przestają trząść się ręce. Chłopak zostaje szewcem jak jego ojciec i żeni się z dziewczyną z sąsiedniej wioski. Friebel, dumny z pierworodnego syna, odzyskuje radość życia, a na stare lata zajmuje się studiowaniem dzieł Jakuba Böhme²⁸⁰.

Charakterystyczna dla Zielonej Góry i okolic kultura winiarska wywarła istotny wpływ na życie pisarza. Petras już od najmłodszych lat obserwował pracę przy zbiorach winogron, a później pomagał ojcu, który oprócz wykonywania obowiązków nauczyciela był właścicielem dwuhektarowej winnicy w Chynowie²⁸¹. Winiarskie tradycje okolicy prawdopodobnie były znane egzaminatorowi dziesięcioletniego Paula, przybyłemu z Torunia Hermannowi Fritschemu, który od 1869 roku zajmował stanowisko dyrektora zielonogórskiego gimnazjum realnego²⁸². Na egzaminie wstępnym Fritsche podyktował chłopcu zdanie: „W pobliżu Chynowa znajduje się wiele winnic, które również rodzą całkiem dobre wino”²⁸³.

Neuhäusler, der Winzer (Winiarz Neuhäusler)²⁸⁴ to wspomnienie o przyjacielu rodziny Petrasów, dla którego winna latorośl stanowiła wykładnik i sens życia. Twórca ponownie cofa się pamięcią do okresu dzieciństwa, kreśląc krajobraz złożony z porośniętych winorośli i drzewami owocowymi wzgórz, wśród których stoi domek winiarza. Snuje wspomnienia o rodzinie Neuhäuslera, jego żonie i ośmiorgu dzieci, ożywia radosne i smutne wydarzenia, które zna z opowiadań ojca lub w których sam uczestniczył, opisuje pracę na winnych wzgórzach, z nostalgią wracając myślą do przeszłych czasów. Mimo przeciwności losu, Neuhäusler do końca życia pracował na winnicy i w prostych słowach manifestował swe przywiązanie do ziemi: „»Pozostanę, gdzie jest moja ojczyzna. Tu chcę tak długo uprawiać winorośl, jak długo Bóg pozwoli«”²⁸⁵. Po śmierci został pochowany nie na miejskim cmentarzu, lecz na polanie pod brzoza. Na kamieniu nagrobnym widnieje epitafium: „Tu spoczywa w Bogu August Gottlob Neuhäusler. Był wiernym winiarzem w winnicy Pana”²⁸⁶.

280 Jakub Böhme (1575-1624), szewc z zawodu, niemiecki mistyk i filozof religii; por. B. Asmuth, *Jakob Böhme. 1575-1624*, [w:] *Große Deutsche aus Schlesien*, red. H. Hupka, München 1969, s. 19-27.

281 Por. I. Taraszczyk, *op. cit.*, s. 384.

282 *Hermann Fritsche*, http://encyklopedia.szczecin.pl/wiki/Hermann_Fritsche [dostęp: 10.12.2022].

283 „Bei Kühnau gibt es viele Weinberge, die auch recht guten Wein tragen”, <http://www.drpaupetras.de/auf-dem-gymnasium.html> [dostęp: 9.12.2022].

284 P. Petras, *Neuhäusler, der Winzer*, GHK 1930, s. 28-29.

285 *Ibidem*, s. 29 [tłum. A.D.]. „Ich bläb hie, wu ich mäne Heemte hoa. Hie will ich su lange winzlern, wie merr’sch derr ahld Herrgott zulässt” [pisownia oryginalna – A.D.].

286 *Ibidem* [tłum. A.D.]. „Hier ruht in Gott August Gottlob Neuhäusler. Er war ein treuer Winzer im Weinberge des Herrn”.

Opowiadanie *Ick eemol blus??* (Znowu ja??)²⁸⁷, w którym Petras wydobywa z zapomnienia spotkanie z dawno niewidzianym przyjacielem z lat szkolnych, jest kolejnym dowodem przywiązania pisarza do rodzinnych stron i jego tęsknoty za bliskimi, których tam pozostawił: „Kiedy ktoś w wieku 60, a tym bardziej 70 lat powraca do zielonogórskiej ojczyzny, którą musiał opuścić mając lat 20 albo 30, nie spotyka wielu dawnych znajomych. Lecz jeśli spotka się, całkiem nieoczekiwanie, starego dobrego znajomego, tak jak mi się to zdarzyło w Zielonej Górze w [19]28 roku, tym większa jest radość”²⁸⁸. Petras wspomina przyjaźń z Czarnym Frenzlem²⁸⁹, chłopcem mieszkającym w okolicy, ich wspólne wycieczki do Odległego Młyna (Weite Mühle) znajdującego się przy drodze do wsi Jany, włościęgi wzdłuż Złotej Łączy (Goldene Lunze) i chleb z miodem, którym poczęstował chłopców pracujący w podmiejskim folwarku ojciec Frenzela²⁹⁰. Wspomnienia dziecięcej przyjaźni stanowią wstęp do relacji z ponownego spotkania przyjaciół po upływie wielu lat w Zielonej Górze. Wieloletni pobyt Frenzla w Argentynie i praca w Szwecji nie przeszkodziły mu w dotrzymaniu danej sobie obietnicy, że poślubi wyłącznie dziewczynę z rodzinnego miasta²⁹¹. Frenzel jawi się w opowieści nie tylko jako dobry przyjaciel pisarza, lecz również jako ucieleśnienie budzącej nadzieję i optymizm „kariery” mieszkańca Zielonej Góry, który mimo iż pochodzi z niezamożnej rodziny, wyjechał za granicę i tam osiągnął sukces życiowy.

We wspomnieniu *Fritze aus der Probstei. Zwee alde Grienberger trafen sich* (Frycek z Probstei. Spotkanie dwóch starych zielonogórczyków)²⁹² Petras umiejętnie łączy losy dawno niewidzianego kolegi z reminiscencjami na temat rodzinnego miasta. Po zakończeniu pierwszej wojny światowej pisarza odwiedza w Hamburgu Fritz, dawny znajomy z Zielonej Góry²⁹³. Gość opowiada Petrasowi o swych losach po opuszczeniu Śląska. Zadowolony, że mogą „odświeżyć zielonogórskie wspomnienia”²⁹⁴, przyjaciele wracają pamięcią do szkolnych czasów, kiedy Petras mieszkał w uczniowskiej bursie, a Fritz w Probstei, położonym przy Neustadtstraße²⁹⁵ folwarku ojca. Pisarz wspomina sąsiadującą z gospodarstwem architektoniczną ciekawostkę, tzw. Bramę Thonkego

287 P. Petras, *Ick eemol blus??*, GHK 1931, s. 23-24.

288 *Ibidem*, s. 23 [tłum. A.D.]. „Wenn eener und a kimmt mit 60 oder goar 70 Jahren wieder in de Grienberger Heemte zurick, die a mit 20 oder 30 Jahren hoatt verloassen missen, do trifft a a vun ahlden Bekannten nicht meh viel wieder. Aber wenn aund a trifft an guden ahlden Bekannten su ganz unerwart't – su wie mir'sch anno 28 in Grienbergpassiert is, do is de Freede um su grisser” [pisownia oryginalna – A.D.].

289 W oryginale „Der schwarze Frenzel”.

290 *Ibidem*, s. 23.

291 *Ibidem*, s. 24.

292 P. Petras, *Fritze aus der Probstei. Zwee alde Grienberger trafen sich*, GHK 1939, s. 24-27.

293 Paul Petras pracował wówczas dla redakcji jednej z hamburskich gazet. Por. *ibidem*, s. 24.

294 *Ibidem*, s. 25 [tłum. A.D.].

295 Obecnie ul. Dr. Pieniężnego.

(Thonke's Tor)²⁹⁶, i zamieszkałe w przyległych domach zielonogórskie rodziny: radcę prawnego Neumanna i adwokata Schulzego. Mężczyźni snują również wspomnienia o kolegach z bursy, w szczególności o tzw. Polakach, uczniach niemieckiego pochodzenia przybyłych z dawnych terenów państwa polskiego²⁹⁷. Nie brakuje również wspomnień o ulubionej rozrywce, do której należały wyprawy do cyrku „Maier” i o zatrudnionych w nim zielonogórczanach. Wieczorem Fritz i Petras udają się na przedstawienie stacjonującego w Hamburgu cyrku, w którym pod pseudonimem „Sarrafani” występuje ich szkolny kolega Stosch z Kisielina. Po przedstawieniu przyjaciele spotykają się z grupą dawnych znajomych i przy kuflu piwa spędzają z krajanami „miły zielonogórski wieczór”²⁹⁸. *Fritze aus der Probstei* nie odbiega od wspomnieniowego schematu, charakterystycznego dla poświęconych Zielonej Górze opowiadań Petrasa. Tekst wykazuje się natomiast oryginalnością językową. Początkowo pisarz relacjonuje wydarzenia w języku wysokoniemieckim, jednak gdy słyszy w wypowiedziach przyjaciela naleciałości gwary zielonogórskiej, stopniowo przechodzi również na *Grienbergsch*²⁹⁹. Im dalej cofa się w swych wspomnieniach, tym częściej pojawiają się w tekście miejscowe zwroty i wyrażenia. Główna narracja prowadzona jest już wyłącznie w gwarze zielonogórskiej.

Wspomnienia z dzieciństwa i młodości

Nie ulega wątpliwości, że wszystkie wspomnienia Petrasa utkane są z autobiograficznego materiału, jednakże tylko w nielicznych opowiadaniach pisarz bezpośrednio przywołuje własne dzieciństwo i młodość, nie ukrywając siebie oraz swojej rodziny za postaciami fikcyjnych bohaterów. W opowiadaniu *Ock blus a Studente? (Ja studentem?)*³⁰⁰ wraca myślami do ostatniej reminiscencji związanej z przedwcześnie zmarłym ojcem: wspólnej wyprawy w dzień Zielonych Świątek. Napisane gwarą opowiadanie „*’s wird ausgespielt!*” („Będzie losowanie!”)³⁰¹ to również powrót do krainy dzieciństwa i młodości, które autor spędził w Chynowie, a także opis wielkiej atrakcji, jaką była dla wszystkich dzieci wizyta wędrownego właściciela loterii z Zielonej Góry. Petras udaje się w nostalgiczną podróż w czasie do położonej wśród lasów i ogrodów „ukochanej, spokojnej wioski”³⁰², z humorem charakteryzując postać sprytnego, lekko zezowatego, noszącego ogromny czarny cylinder introligatora-domokrażcy, który ostatecznie okazuje się oszustem.

296 Przez bramę w lewej części kamienicy nr 13 można było przejść z ulicy Niederstraße (obecnie ul. Kupiecka) do Neustadtstraße. Por. <http://dolny-slask.org.pl/925857,foto.html> [dostęp: 7.08.2020].

297 Petras wymienia Elbla, Pinnagla z Białegostoku i Gustego z Tomaszowa, z którego siostrą Fritz później się ożenił; por. *idem, Fritze aus der Probstei...*, s. 24.

298 *Ibidem*, s. 27 [tłum A.D.].

299 *Ibidem*, s. 25.

300 P. Petras, *Ock blus a Studente?*, GHK 1922, s. 59-61.

301 *Idem*, „*’s wird ausgespielt!*”. *Anne Jugenderinnerung aus mein’ Kiehner Tagen*, GHK 1925, s. 74-76.

302 *Ibidem*, s. 74 [tłum A.D.].

Głównym motywem opowiadania *De Kiehner Glocken* (Chynowskie dzwony)³⁰³ są odlane w 1850 roku przez ludwisarza Christiana Ludwika Pühlera³⁰⁴ dzwony, będące nieodłącznym elementem życia mieszkańców podzielonogórskiej wioski. Położona w pobliżu szkoły dzwonnica stanowiła serce miejscowości. Jak podkreśla Petras, dźwięk tych instrumentów towarzyszył mieszkańcom każdego dnia: były na trwogę, obwieszczały ważne wydarzenia, zwoływały na modlitwę, ogłaszały czyjeś odejście i żegnały zmarłych podczas ich ostatniej drogi. Dzieciństwo pisarza upłynęło przy ich dźwięku. Małego Paula łączyła z nimi szczególna więź, ponieważ jego ojciec, oprócz pracy nauczyciela, pełnił również obowiązki dzwonnika. Jego zastępcą był dobroduszny winiarz Rupert Lorenz, którego postać zainspirowała Petrasa do stworzenia literackiego portretu opisanego wcześniej Neuhäuslera³⁰⁵. Najszczęśliwsze dla Paula były chwile, w których ojciec pozwalał mu pociągać za sznur mniejszego dzwonu. W tekście można znaleźć również szczegółowe informacje dotyczące chynowskich instrumentów. Według pisarza, zostały one przetopione na armaty w czasie pierwszej wojny światowej. Chynów stracił również swego dzwonnika: ojciec Petrasa wrócił z wojny śmiertelnie chory i wkrótce potem zmarł. W zakończeniu autor przytacza inskrypcje znajdujące się na małym i wielkim dzwonie. Napis na mniejszym głosił: „Zapraszam do pracy, stołu i odpoczynku, mój głos towarzyszy w radości i bólu” („Ich lad' zur Arbeit, Tisch und Ruhe ein, bei Freud und Schmerz soll meine Stimme sein”)³⁰⁶. Na dużym natomiast znajdował się dalszy ciąg rymowanej sentencji: „A kiedy po raz ostatni zamkniesz oczy, zawołam do ciebie: spoczywaj w pokoju!” („Und schließt zulezt sich euer Auge zu, ruf ich euch nach: geht ein zu ewiger Ruh!”)³⁰⁷. Opowiadanie to jest szczególnym pomnikiem literackim wystawionym dzwonom i ludziom, którzy związali z nimi swe losy. Jak konstatuje pisarz, sprowadzone po wojnie nowe stalowe dzwony brzmią podobnie, jednakże brakuje im duszy³⁰⁸. Ostatnie wersy opowieści przepelnia tęsknota za domem i świadomość własnego przemijania: „A kiedy jest się już sędziwym i zmuszonym żyć daleko od domu człowiekiem, wydaje się, jak gdyby dwa dzwony z innej, obcej dzwonnicy śpiewały tak samo, jak stare dzwony w rodzinnych stronach”³⁰⁹.

Literacką wycieczką po małej ojczyźnie jest opowiadanie z 1923 roku pod tytułem „*In der Heimat ist es schön*”. *Wanderfoarten in der Heemte von Paul Petras* („Najpiękniejsze

303 P. Petras, *De Kiehner Glocken. Anne Geschichte aus'm Grünberger Lande von Paul Petras*, GHK 1940, s. 33-36.

304 *Ibidem*, s. 36.

305 P. Petras, *Neuhäusler...*, s. 28-29.

306 *Idem*, *De Kiehner...*, s. 36. [tłum. A.D.].

307 *Ibidem*.

308 *Ibidem*.

309 *Ibidem*. „Und wenn ma ahld is und weit wegt sein Labensgang beschlissen muß, so kimmt's eem uftevor, als wenn zwee Glocken von am andern, fremden Durfturme genoo su singen wie de ahlden Glocken vun derheeme” [pisownia oryginalna – A.D.].

są rodzinne strony”. Wędrowki Paula Petrasa po ojczyźnie³¹⁰. To opis pieszej wyprawy z Zielonej Góry nad Jezioro Sławskie, na którą Petras wyruszył jako uczeń gimnazjum wraz ze swym przyjacielem Richardem. Autor łączy sentymentalne wspomnienia „starych dobrych czasów”³¹¹, kiedy zwiedzał „piękny świat na własnych nogach”³¹², nie należąc, co sam podkreśla, do popularnego wówczas ruchu młodzieżowego Wandervogel³¹³, z umiejętnie wkomponowanymi informacjami krajoznawczymi i zajmującymi anegdotami o spotkanych po drodze osobach. Za pomocą kilku zdań szkicuje postaci, dzięki którym opowieściom i życzliwości wędrowka staje się dla młodzieńców niezapomnianą przygodą. Na obraz wyprawy składa się wiele barwnych epizodów: poczęstunek u mieszkającej przy przeprawie promowej w Bojadłach ciotki Jähn, noclegi u krewnych i przyjaciół, flirty z pięknymi dziewczętami, bezinteresowna pomoc właścicieli zajazdów niepobierających opłaty od „wędrujących studentów”³¹⁴. Humorystyczny akcent stanowi opis wieczornego powrotu Petrasa ulicami „dobrego, starego winnego grodu”³¹⁵ w założonych na obtarte stopy, pożyczonych od przyjaciół rannych pantoflach. W swej krajoznawczo-literackiej relacji pisarz przedstawia miejsca obfitujące w malownicze krajobrazy³¹⁶, wzbogacając ich obszernie opisy o własne komentarze. Wspomnienia te są więc również cennym źródłem informacji dotyczących turystyki i sposobów podróżowania na początku XX wieku.

Tytuł zamieszczonego w kalendarzu na rok 1941 opowiadania *Schuade ums Jungel! Duas wird nicht ahlt!* (Szkoda chłopca, że się nie zestarzeje!)³¹⁷ to przepowiednia wdowy Marie-Liese, mieszkanki Chynowa, dotycząca przyszłych losów autora. Petras cofa się do roku 1861, kiedy jego ojciec otrzymał stanowisko nauczyciela w tej wiosce i zamieszkał wraz z żoną w starej szkole. Wiosną, w roku narodzin pisarza, doszło do

310 P. Petras, „In der Heimat ist es schön”. *Wanderfahrten in der Heemte von Paul*, GHK 1923, s. 72-74.

311 *Ibidem*, s. 74 [tłum. A.D].

312 *Ibidem*.

313 Wandervogel (pol. Wędrownie ptaki) – stowarzyszenie młodzieżowe założone w Niemczech w 1901 roku. Na początku XX wieku ruch rozpowszechnił się na terenie całego kraju, zyskując ogromną popularność. Jego ideologia odwoływała się do kultu przyrody, miłości do ziemi ojczyźnej oraz do rozwijania koleżeńskiej wspólnoty, wytrwałości i dyscypliny. Organizacja propagowała zajęcia na łonie natury, zdobywanie wiedzy poprzez piesze wędrowki, zbieranie i słuchanie starych baśni, pieśni i legend czy też organizowanie tematycznych widowisk, zabaw i projektów; por. U. Hermann, „Mit uns zieht die neue Zeit...”: *der Wandervogel in der deutschen Jugendbewegung*, München-Weinheim 2006. Por. także P.M. Keitel, *Lebensreform, Naturschutz, Heimatschutz. Zum ökologischen Bewusstsein der bürgerlichen Jugendbewegung um 1900*, [w:] „Lebensreform”. *Die soziale Dynamik der politischen Ohnmacht*, red. M. Cluet, C. Repussard, Tübingen 2013, s. 225-236.

314 P. Petras, „In der Heimat ist es schön”..., s. 74.

315 *Ibidem*.

316 Petras wymienia m.in. Sławę (Schlawa), Stare Strącze (Alt Struntz), Wygnańczyce (Weigmannsdorf), Leśniów Wielki (Groß Lessen), Wschowę (Fraustadt), Konotop (Kontopp) i Zatonie (Günthersdorf).

317 *Idem*, *Schuade ums Jungel! Duas wird nicht ahlt!*, GHK 1941, s. 87-90.

lokalnej, powstałej w wyniku roztopów powodzi. Woda spłynęła z winnicy Lorenza na szkolne podwórko, a potem do budynku. Jak wspomina sam Petras: „Ludzie powiadali, że pozostawiony tam w kołysce chłopczyk pływał sobie po całej izbie. A tym małym pływakiem byłem ja!”³¹⁸. Epizod ten jest tylko jednym z wielu opisanych zdarzeń, podczas których, jak stwierdził autor po latach, Anioł Stróż musiał nad nim rozpostrzeć swoje skrzydła³¹⁹. Petras wspomina również dzień, w którym jako dwulatek o mało nie utopił się w wioskowym dole z nieczystościami oraz grudniową, nieplanowaną kąpiel w stawie. Słowa starej Marie-Liese: „Szkoda chłopca, że się nie zestarzeje!”³²⁰ są lejtymotywym towarzyszącym każdemu nieszczęśliwemu wypadkowi, jaki przydarzył się Paulowi w dzieciństwie. Opowiadanie kończy się konkluzją, iż prorocstwo starej wdowy nie spełniło się, czego dowodem jest fakt, iż Petras wkrótce będzie świętował swe 80. urodziny: „I może być pociechą dla wszystkich, którzy mają wątle, blade i mizernie wyglądające dzieci, kiedy przeczytają, że nie zawsze spełniają się słowa starych mądrych bab potrzęsających głową i prorokujących: Szkoda chłopca, że się nie zestarzeje!”³²¹.

Opowiadania z okresu pierwszej wojny światowej

W swoich tekstach z lat 1914-1918 Petras łączy relacje wojenne z opisem losów zwykłych ludzi. Sam poznał okrucieństwo działań zbrojnych, które wywarło niezatarte piętno na nim i jego rodzinie: syn Petrasa zginął w walkach pod Sommą³²². Opowiadanie pt. *Vermisst* (Zaginiony)³²³ opisuje losy człowieka w konfrontacji z wojenną zawieruchą. Kiedy rodzice Ericha dowiadują się, że ich młodszy syn (starszy, podobnie jak syn autora, poległ pod Sommą) uznany został za zaginionego, nie wierzą w jego śmierć i chwytają się wszystkich środków, by go odnaleźć. Okazuje się, że Erich został umieszczony w lazarecie w Moskwie. Przychodząca nieregularnie korespondencja dokumentuje wojenną tułaczkę syna i jego długą drogę do domu. W listach znajdują się relacje z pracy w kopalni w guberni tulskiej, wiadomości o pobycie w więzieniu i próbach ucieczki, anegdoty o poznanych w czasie wędrówki osobach, opisy rewolucji w Rosji w 1917 roku. Po prawie trzech latach poniewierki, 4 czerwca 1918 roku, żołnierz wraca do domu, gdzie czekają na niego stęsknieni rodzice.

Do literatury lat wojennych należy również opowiadanie *Hempels Friedel im Kriege*³²⁴ (Friedel od Hempelów na wojnie). Po wybuchu walk młody Gottfried (zdrobniele:

318 *Ibidem*, s. 87 [tłum. A.D.]. „De Leute saten, ’s kleene Jungel in der Wiege wär’ urndtlich in der Stube ringefahren. Und der kleene Schwimmer, das wäre ich gewesen!” [pisownia oryginalna – A.D.].

319 *Ibidem*.

320 *Ibidem*.

321 *Ibidem*. „Und Allen, die schmächtige, blasse Und dirstig aussehende Kinder han, maag’s a Truust sein zu lesen, das es durchaus nich immer stimmt, wenn ahldekluge Wäberkuppschittelnd profezeiin: „Schade ums Jungel! Duas wird nich ahl!” [pisownia oryginalna – A.D.].

322 H. Szczegóła, *op. cit.*, s. 154.

323 P. Petras, „*Vermisst*”. *Erzählung aus dem Weltkriege von Dr. Paul Petras*, GHK 1924, s. 80-84.

324 *Idem*, *Hempels Friedel im Kriege. Anne Geschichte von derheeme*, GHK 1936, s. 18-22.

Friedel), zarządca majątku kapitana Gruttwitza, zgłasza się na ochotnika do pułku Czerwonych Huzarów w Poczdamie, ponieważ służba w wojsku samochodowym wydaje mu się „za nudna”³²⁵. Początkowo młody człowiek traktuje wojnę w kategoriach romantycznych, jako patriotyczny obowiązek, a zarazem wspaniałą przygodę, czemu daje wyraz wysłanym do rodziców w czasie szkolenia liście rozpoczynającym się od słów „O, jak wspaniale być żołnierzem!”³²⁶. Kiedy jeden z rekrutów musi zostać odesłany do domu z powodu nieprzydatności do służby, Gottfried nazywa siebie i kolegów, którzy pozostali w pułku, „szczęściarzami”³²⁷. Na froncie Friedel zostaje skonfrontowany z prawdziwym obrazem wojennej rzeczywistości. Mimo że chłopak w kolejnych listach pisze o śmierci, zimnie, głodzie, cierpieniu, walkach na otwartym terenie i w okopach, ton wiadomości pozostaje pogodny, optymistyczny, nacechowany humorem: „Nadleciała kula... i wybrała sobie na tymczasową kwatery moją prawą nogę. Odnalazła się w bucie. Cóż za wspaniałe egzemplarz szrapnela! Leżę tutaj z setkami Niemców i Anglików. Jestem zdrowy i wesoły, tylko wściekły, że nie mogę iść dalej”³²⁸. Opowieść kończy się śmiercią Gottfrieda, który zostaje ciężko ranny w bitwie pod Sommą. W rodzinnej miejscowości opłakuje go narzeczona Hedel, córka kapitana Gruttwitza.

Wspomniane historie z okresu pierwszej wojny światowej połączone są wspólnym lejtmotywy, jakim jest bitwa pod Sommą. Wydaje się, że Petras w ten sposób literacko przepracowuje stratę ukochanego syna, której nie mógł przeboleć do końca życia. Podczas gdy w tekście *Vermisst* można odnaleźć częściowy optymizm, w opowiadaniu *Hempels Friedel im Kriege* udało się pisarzowi przedstawić proces deziluzji wojny³²⁹. Wysyłane przez Friedela listy są specyficznym rejestrem przekazującym żołnierską codzienność. Korespondencja ta wzbogacona została dodatkowo wierszami pochodzącymi z autentycznych pamiętników żołnierskich, co częściowo nadaje fikcyjnym wiadomościom charakter dokumentarnego zapisu³³⁰.

Piewca Zielonej Góry

Poczesne miejsce w twórczości Petrasa zajmowało jego rodzinne miasto. W zielonogórskich opowiadaniach konstrukcja ukazanego przez pisarza świata opiera się na topografii. Autor przelewa na papier lokalny mikrokosmos, w którym życie toczy się

325 *Ibidem*, s. 19.

326 *Ibidem* [tłum. A.D].

327 *Ibidem*, s. 20.

328 *Ibidem*. „Eine Kugel kam geflogen... und nahm vorübergehend in meinem rechten Bein Quartier. Sie fand sich im Stiefel wieder. Ein Parchtexemplar von einer Schrapnellkugel! Ich liege hier mit Hunderten von anderen Deutschen und Engländern. Bin munter und fidel, ärgere mich nur, dass ich nicht weiter konnte”.

329 M. Olszewska, *Człowiek w świecie Wielkiej Wojny. Literatura polska z lat 1914-1919 wobec I wojny światowej. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2004, s. 228.

330 Petras zamieszcza dwa wiersze „Warten! Warten!” i *Mein letzter Ritt*; zob. P. Petras, *Hempels Friedel...*, s. 18, 20.

swoim niespiesznym rytmem i który osadzony jest w *realiach autentycznego* miasta. *Przywołuje* detale zielonogórskiej codzienności – strumień płynący przez Zieloną Górę, lokalne szynki i winiarnie, położone w centrum ulice oraz podmiejskie rogatki, bramy, zaułki czy kamienice składają się na obraz prowincjonalnego miasta na Dolnym Śląsku. W swoich narracjach Petras odwiedza ulice, przy których mieszkał, opisuje architektoniczne ciekawostki i wałęsa się wzdłuż Złotej Łączy.

Przykładem opowieści osadzonej w realiach współczesnej Petrasowi Zielonej Góry jest wspomniana już historia *Im „Halben Mond”*³³¹. Zajazd „Pod Półksiężycem” istniał naprawdę i prawdopodobnie był jedną z najstarszych gospód w mieście³³². Zatrzymywali się w niej winiarze z okolicznych wiosek, którzy przyjeżdżali, by wycenić i sprzedać zebrane winogrona. Jak wspomina jeden z dawnych mieszkańców zielonogórsko-kożuchowskiej prowincji Paul Schulz:

Przed długim oczekiwaniem na powrót, najpierw trzeba było dobrze nakarmić zwierzęta. Woźnice w tym czasie spożywali w gospodzie Zum „Halben Mond” swój chleb z kiełbasą. Można się domyślić, że nie piło się przy tym mleka, jako że za sprzedaż tegorocznego urodzaju mieli w kieszeniach brzęczące talary, zapłatę za pracę i trudy całego roku. Często nie było tego zbyt wiele³³³.

Również w omawianym już wcześniej opowiadaniu *Uff der Burg*³³⁴ pisarz opiera akcję na faktach historycznych, o czym świadczą jego relacje dotyczące autentycznych wydarzeń rozgrywających się w Zielonej Górze w roku 1871. Autor ze skrupulatnością buduje obraz życia zielonogórskich tkaczy, biegnącego w określonym rytmie wyznaczonym przez pracę, święta i czas wolny. Opisuje pierwszy festyn z okazji zakończenia wojny³³⁵, podczas którego mowę wygłosił ówczesny burmistrz Zielonej Góry doktor Kampfmeyer³³⁶, opowiada o tradycyjnym uczestnictwie cechu tkaczy we mszach świętych w kościele ewangelickim³³⁷, gdzie wszyscy członkowie mieli swoje stałe miejsca, nad którymi wisiało namalowane na czerwonym płótnie godło bractwa³³⁸, oraz o uroczystym odsłonięciu pomnika poległych żołnierzy na Neuer Markt³³⁹ (dzisiaj Plac Słowiański)³⁴⁰. Dzięki obrazowym opisom, obszernym komentarzom i tematyzującym

331 *Idem*, *Im „Halben Mond”*..., s. 87-91.

332 Por. W. Ribbeck, *op. cit.*, s. 4.

333 P. Schulz, *Uprawa winorośli*, przeł. M. Kuleba, „Winiarz Zielonogórski” 2008, nr 30, s. 10-12, tutaj s. 11. Zajazd mieścił się przy ul. Berliner Straße 63, dziś ul. Jedności 78-80.

334 P. Petras, *Uff dem Burg*, s. 28-33.

335 O „podwójnym święcie” 16 lipca 1871 roku, ku czci zarówno poległych żołnierzy, jak i dla uhonorowania tych, którzy szczęśliwie powrócili z wojny francusko-pruskiej, relacjonuje Hugo Schmidt; por. *idem*, *Geschichte der Stadt Grünberg*, Grünberg 1922, s. 840.

336 *Ibidem*, s. 835.

337 Obecnie kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej przy ul. Mariackiej.

338 P. Petras, *Uff der Burg*..., s. 32.

339 *Ibidem*, s. 30. Petras oprócz starej nazwy placu podaje również nazwę aktualną w roku 1938, Horst-Wessel-Platz, nadaną na pamiątkę niemieckiego narodowego socjalisty, Sturmführera SA Horsta Wessela.

340 Por. I. Żuraszek-Ryś, *op. cit.*, s. 163.

historię miasta barwnym anegdotom, Petras oddaje w pełni atmosferę Zielonej Góry w latach siedemdziesiątych XIX stulecia.

Charakterystyczny dla zielonogórskich opowiadań Petrasa jest motyw spaceru: protagoniści chętnie i często przechadzają się po ulicach, poruszając się zgodnie z utkaną ze wspomnień pisarza mentalną mapą. Zamiatanie bohaterów do przemieszczania się pieszo wynika prawdopodobnie również ze specyficznych dla przełomu XIX i XX wieku uwarunkowań: nie istniał wówczas w mieście, poza dorożkami, żaden inny transport, a samochody stanowiły wielką rzadkość. Wiele wspomnień zawiera gotowe, interesujące pod względem krajoznawczym trasy spacerowe. Podziw wzbudza orientacja Petrasa w zielonogórskiej przestrzeni, znajomość architektonicznych detali i rozległa wiedza związana z historią miejscowości.

Przestrzeń miejska Zielonej Góry wysuwa się na pierwszy plan w obszernych pasażach opowiadania *Im „Halben Mond”*³⁴¹, kiedy uczeń gimnazjum Markert w poszukiwaniu obiektu miłosnych westchnień wędruje położonymi na wzniesieniach ulicami Johannisstraße (dziś ul. Kupiecka) i Breslauer Straße (ul. Wrocławska)³⁴², a także gdy spędza czas z ukochaną dziewczyną, zrywając z nią czereśnie w sadzie przy Ziegelberg (ul. Ceglana), niosąc jej łyżwy po powrocie z lodowiska przy ulicy Mauschtgasse (ul. Rzeczna)³⁴³ czy też spacerując po winnicach w rewirze Rogsche Heide (ul. Szwajcarska). Na niedzielną przechadzkę udaje się również bohater opowiadania *Uff der Burg*, chcąc pokazać dzieciom rodzinne miasto. Reinhold wędruje ulicą Silberberg (Srebrna Góra) przez Neuer Markt do znajdującej się przy Postplatz (Plac Pocztowy) cukierni Kleiner Dehmel, w której dzieci otrzymują po ciastku. Następnie wspólnie kierują się w stronę ratusza, zatrzymując się przy zabytkowej kamienicy Försterów, „w której mieszkali książęta i królowie”³⁴⁴, skąd ulicą Berliner Straße³⁴⁵ udają w stronę budynku szpitala. Przy Hospitalstraße (ul. Szpitalna)³⁴⁶ podziwiają egzotyczne drzewa, miłorząb dwukłapowy i cypryśnik błotny, by w końcu dojść na Burgstraße (ul. Zamkową). Po zielonogórskich wzgórzach spacerują w opowiadaniu „*Kennst de mich nich wieder? – Ich bie ju doch die Liesel!*”³⁴⁷ przybyli z Kanady goście. Podziwiają „Mustergarten” (ogród wzorcowy) i piękne parkowe promenady.

Paul Petras był znakomitym obserwatorem lokalnej rzeczywistości, o czym świadczą wyrażenie przedstawione opisy i sytuacje oraz sugestywne charakterologicznie portrety

341 P. Petras, *Im „Halben Mond”*, s. 87-91.

342 *Ibidem*, s. 87.

343 Mauschtgasse istniała do roku 1945, zlikwidowana została w wyniku zmiany układu ulic pomiędzy ul. Batorego a Zastalem.

344 P. Petras, *Uff der Burg...*, s. 31 [tłum. A.D.].

345 Obecnie al. Konstytucji 3 Maja; por. I. Żuraszek-Ryś, *op. cit.*, s. 161.

346 Petras podaje również obowiązującą od 1850 roku nazwę Direktor-Reader-Straße (obecnie ul. Stanisława Moniuszki); por. *idem*, *Uff der Burg...*, s. 32.

347 *Idem*, „*Kennst de mich nich wieder?*”..., s. 75-79.

bohaterów. Obdarowany wierną pamięcią pisarz przenosił się w swych utworach do świata dzieciństwa i młodości, tworząc teksty będące plastycznymi, społeczno-obyczajowymi obrazami dolnośląskiej prowincji na przełomie wieków. Petras posiadał umiejętność komentowania rzeczywistości z podbarwionego *ironicznym humorem* dystansu. Jego twórczość nie tylko w pełni oddaje koloryt obyczajowy i realia społeczne zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji, lecz także oparta jest w znacznej mierze na motywach autobiograficznych. W swe teksty pisarz wplatał osobiste doświadczenia, rodzinne opowieści, anegdoty przytaczane przez przyjaciół i znajomych oraz zarejestrowane z charakterystyczną dla dziennikarza spostrzegawczością uliczne scenki rodzajowe. Nierzadko pierwowzory szkicowanych przez Petrasa nietuzinkowych postaci istniały naprawdę. Zielonogórski twórca prosił zarówno starych przyjaciół, jak i nowo poznane osoby o zgodę na wykorzystanie ich opowieści. Urodzony i wychowany na wsi, ze znanstwem wplatał w swe utwory elementy folkloru. Z upodobaniem charakteryzował prostych ludzi z ich przyzwyczajeniami i śmiesznościami. Twórcy nie był również obcy świat prowincjonalnych miasteczek i samej Zielonej Góry, z którą przez całe życie czuł się bardzo związany. W centrum opowiadań znajduje się codzienność mieszkańców mikroprovincji. Pisarz przedstawia łączące ich relacje oraz zależności, opisuje charakterystyczne dla małych miejscowości więzi społeczne i obyczaje. W zielonogórskich opowiadaniach Petrasa pojawiają się przedstawiciele wielu warstw społecznych: najuboższa ludność miejska, niezamożni nauczyciele dorabiający prowadzeniem stacji, uczniowie, profesorowie i dyrektorzy gimnazjów, rzemieślnicy, karczmarze, pełne wigoru przekupki oraz gospodynie domowe, właściciele podmiejskich ogrodów i winnic.

Należy również zwrócić uwagę na rolę gwary w kreowaniu prowincjonalnego świata. Językoznawcza analiza tekstów Petrasa nie jest jednak celem niniejszej monografii, niemniej jednak, na co zwraca uwagę Hieronim Szczegóła, „[...] pisane w gwarze opowiadania i historyjki wymagają gruntownych studiów językoznawczych, jakich dotąd nie przeprowadzono. Nie znamy na przykład odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu twórczość ta rejestrowała oryginalny język chłopów z podzielonogórskich wsi czy rzemieślników zielonogórskich z końca XIX wieku, a na ile wykorzystywała twórczość popularnych w XIX wieku na Śląsku utworów posługujących się tą manierą pisarską”³⁴⁸. Warto jednak podkreślić, że celowe tworzenie opowiadań w miejscowym dialekcie stwarza wrażenie realizmu i autentyczności. Petras przyjmuje w nich rolę prowincjonalnego gawędziarza, komentującego wydarzenia i przedstawiającego je w sugestywnych i barwnych odsłonach. Zielonogórska gwara staje się dla pisarza istotnym elementem architektury pamięci³⁴⁹, pomagając mu ponownie odtworzyć miasto, które opuścił.

348 Por. H. Szczegóła, *op. cit.*, s. 155.

349 Por. *Spotkanie z Bronką Nowicką* – „ARCHITEKT PAMIĘCI”, <http://www.zsonowogard.edu.pl/lo2/index.php?limitstart=216> [dostęp: 7.08.2020].

Świat mikroprowincji z kobiecej perspektywy – Anna Magdalene Bock

Anna Magdalene Bock przez całe życie związana była z Nowym Miasteczkiem (Neustädte). Mieszkała w centrum miejscowości przy Kirchplatz 3³⁵⁰. Nigdy nie wyszła za mąż, poświęcając się pracy pisarskiej i działalności społeczno-pedagogicznej. Przez ponad trzydzieści lat była nauczycielką prac ręcznych w miejskiej szkole ewangelickiej (Evangelische Schule). To oraz zamiłowanie do pieszych wędrówek pozwoliły pisarce nawiązać wiele przyjaźni, które pielęgnowała do późnej starości, a ponadto akceptować i rozumieć ludzi. Tematy do opowiadań czerpała z własnego życia oraz doświadczeń i relacji uczennic czy znajomych. Angażowała się w sprawy swej rodzinnej ziemi i zamieszkujących ją ludzi, działając w organizacjach dobroczynnych. Najbardziej interesowały ją losy mieszkańców najbliższej okolicy, które opisywała z wielką wrażliwością. W latach 1927-1931 pisarka była cenioną współpracowniczką „Grünberger Hauskalender”, przesyłając do redakcji wiersze, opowiadania i gawędy. Wybrane utwory wydała w zbiorze pt. *Sternblumen*³⁵¹. Bliscy przyjaciele opisywali ją jako osobę otwartą, inteligentną, o niespotykanej dobroci, wielką „przyjaciółkę ludzi i dolnośląskiej ojczyzny”³⁵². Będąc już w stanie spoczynku, Bock nadal utrzymywała ożywione kontakty z byłymi uczennicami, które często ją odwiedzały. Zmarła w swoim domu 18 czerwca 1931 roku, w wieku 75 lat³⁵³.

Debiutem Anny Magdalene Bock na łamach „Grünberger Hauskalender” było opowiadanie *Kleine Ursachen* (Z małej chmury duży deszcz)³⁵⁴. Nie szczędząc humoru, autorka kreśli w nim portret praczki Emilii, pewnej siebie, pracowitej, krzepkiej kobiety, której decyzja wypływająca z urażonej dumy zmieniła całe późniejsze życie. Z powodu dokuczliwego syna jednego z chlebodawców, nazywającego ją nieustannie znienawidzonym przezwiskiem „Zweemilie”³⁵⁵, praczka wymawia posadę i zatrudnia się u Augusta Kindlera, wdowca z kilkorgiem dzieci. Po jakimś czasie dawny pracodawca otrzymuje pełen gramatycznych i stylistycznych błędów list od Emilii, w którym kobieta zawiadamia go o swym zamążpójściu, opisując nowe dostatnie i szczęśliwe życie. Opowiadanie gwarowe Anny Magdaleny Bock jest historią mocno osadzoną w prowincjonalnych realiach, pełną zabawnych sytuacji i zaczerpniętych z życia dialogów.

350 *Adressbuch für die Städte des Kreises Freystadt (Nieder-Schlesien)*, Neusalz 1927, s. 253.

351 *Totentafel des Kreises Freystadt*, GHK 1932, s. 90.

352 E. Glaeser, *Anna Magdalene Bock*, GHK 1932, s. 90 [tłum. A.D.].

353 *Ibidem*.

354 A.M. Bock, *Kleine Ursachen*, GHK 1927, s. 55. Tytuł jest aluzją do powiedzenia „Kleine Ursachen – große Wirkungen”, czyli „Z małej chmury duży deszcz”.

355 Przewisko polega na nieprzetłumaczalnej grze słów: połączeniu gwarowego brzmienia liczby dwa – Zwee (Zwei) z drugą częścią imienia Emilii – „millie” [A.D.].

List Emilii, stanowiący najważniejszy humorystyczny akcent opowiadania, jest, jak podkreśla w przypisie sama autorka, skróconym przedrukiem oryginału³⁵⁶.

W opowiadaniu *Hygiene?* (Higiena?)³⁵⁷ pisarka zdaje relację z odwiedzin u przypadkowo spotkanej staruszki, z detalami opisując położony nad brzegiem Czarnego Potoku (Schwarzbach) domek ubogiej wdowy:

Weszliśmy przez zadaszony ganek po prowadzących w dół czterech schodkach do przypominającego piwnicę pomieszczenia, będącego jednocześnie drwalką i spiżarnią. Stąd przeszliśmy przez drzwi po prawej stronie do bardzo małego pomieszczenia, w którym znajdowały się niewielki piecyk, łóżko, stół i krzesło. Na ścianie nad łóżkiem wisiały obrazy przedstawiające Zbawiciela oraz cesarza Wilhelma I; leżące obok łóżka dwie pary butów pokrywała pleśń, a ściany były wilgotne³⁵⁸.

Wystrój pokoju świadczy nie tylko o ubóstwie, w którym żyje prosta kobieta, lecz także odzwierciedla wartości, którymi się kieruje: naiwny szacunek dla ziemskich i boskich autorytetów. Prostota życia i brak wygórowanych oczekiwań sprawiają, że staruszka zadowala się tym, co posiada. Mimo świadomości przemijania, nędzy i trudnych warunków, potrafi cieszyć się każdym dniem. Jej „pomarszczona jak jabłko twarz”³⁵⁹ i „przyjaźnie spoglądające oczy”³⁶⁰ promieniują zadowoleniem. Przedstawiony przez pisarkę obraz starości to okres doceniania małych przyjemności, zbliżenia się do Boga i spokoju. Skupiając się na postaci starej kobiety, pisarka bez nachalnego moralizatorstwa stawia ją za przykład wszystkim, którzy „z błahego powodu są niezadowoleni przez całe życie”³⁶¹. Tytuł opowiadania niesie podwójne przesłanie. Z jednej strony autorka zwraca uwagę na dramatyczną sytuację pozostawionych samym sobie starych ludzi, z drugiej pokazuje, że tytułowa „higiena” nie jest niezbędną, aby wiedli szczęśliwe życie.

W tym samym roczniku ukazała się propagująca krajoznawczą wiedzę humorystyczna historyjka zatytułowana *Eine Riesengebirgspartie* (Wycieczka w Karkonosze)³⁶². Również w centrum i tej opowieści znajduje się kobieca bohaterka i jej spojrzenie na świat. Narratorka, Marlene, zdaje relację z malowniczej wyprawy w Karkonosze, którą odbyła wraz z grupką krewnych i przyjaciół. Mimo że jest to tekst literacki, opisujący przygodę w górach (turyści przez przypadek rozdzielają się, a potem wzajemnie się poszukują), główny akcent położony został na atrakcje Karkonoszy. Szczegółowo opisany

356 *Ibidem*, s. 55.

357 A.M. Bock, *Hygiene?*, GHK 1928, s. 24-25.

358 *Ibidem*, s. 24 [tłum. A.D.]. „Wir traten durch die Laube, in der die vier Stufen abwärts führten, in einen kellerartigen Raum, der Vorratskammer und Holzstall zugleich war. Aus diesem kamen rechts durch eine Tür in ein ganz kleines Stübchen, in welchem ein kleiner Ofen, ein Bett, ein Tisch und ein Stuhl stand. An der Wand über dem Bett hingen einige Bilder, den Heiland und Kaiser Wilhelm I. darstellend; 2 Paar Schuhe, die herumlagen waren mit Schimmel überzogen und die Wände feucht”.

359 *Ibidem*.

360 *Ibidem*.

361 *Ibidem*, s. 25.

362 A.M. Bock, *Eine Riesengebirgspartie*, GHK 1928, s. 25-26.

(łącznie z podaniem środków transportu) szlak obejmuje trasę z Jeleniej Góry (Hirschberg) przez Sobieszów (Hermsdorf unterm Kynast), Szklarską Porębę (Schreiberhau), a później przystanki w schroniskach „Kamieńczyk” („Zackelfallbaude”), „Nowa Śląska Buda” („Neue Schlesische Baude”) na Hali Szrenickiej oraz „Wosseckerbaude”³⁶³, wiodąc do źródła Łaby (Elbquelle). Przygoda kończy się dobrze i wszyscy przyjaciele spotykają się w schronisku „Nad Śnieżnymi Kotłami” („Schneegrubenbaude”). Wędrowcy mają jeszcze trochę czasu, by zdobyć Wielki Szyszak (Hohes Rad), a potem w dobrych humorach i z pieśnią na ustach zejść do położonego w okolicy Hutniczego Grzbietu schroniska „Peterbaude”³⁶⁴. Pełen humorystycznych komentarzy tekst ma wiele walorów poznawczych i zachęca czytelników do odwiedzenia Karkonoszy.

Opowiadanie *Sie wollte einmal nicht gekannt sein* (Chociaż raz chciała pozostać nierozpoznana)³⁶⁵ to pełna humoru historia domowej nauczycielki panny Anders, mieszkanki prowincjonalnego miasteczka, zmęczonej i zirytowanej przymusem nieustannego pozdrawiania znajomych, oddawania ukłonów, prowadzenia okolicznościowych rozmów na ulicy oraz wysłuchiwania miejscowych plotek i nowinek. W poszukiwaniu wytchnienia i anonimowości panna Anders udaje się pociągiem do oddalonego miasta, jednak i tam co chwila spotyka znajomych. Co więcej, zostaje rozpoznana nawet przez konduktora pociągu, dawnego ucznia, który zwraca jej zagubiony bilet³⁶⁶.

Interesujący portret prostej kobiety stworzyła Anna Magdalene Bock we wspomnieniu *Sie wollte immer etwas für ihr Herz* (Jej serce zawsze pragnęło kochać)³⁶⁷. Narratorka daje do zrozumienia, że wzorcem bohaterki opowiadania jest pewna osoba z Nowego Miasteczka. Tekst przedstawia koleje życia nieatrakcyjnej, zezowatej kobiety o wielkim sercu i dobroci. „Palline”³⁶⁸ przez całe życie otaczała miłością i opieką innych: swe nieślubne dzieci, chorego psychicznie męża, przygarniętego psa, bezrękiego inwalidę i adoptowaną sierotę. Miłość, którą obdarza wszystkich swych podopiecznych, jest oczywista i bezwarunkowa, oparta na wypływającym z codziennych zajęć prostym szczęściu.

Konstrukcja opowiadania *Was einem alles passieren kann!* (Cóż to się może zdarzyć!)³⁶⁹ oparta jest na konfrontacji dwóch kobiecych charakterów: zamieszkałej w mieście panny Reiche, wykształconej członkini lokalnej organizacji dobroczynnej³⁷⁰ i starej

363 Obecnie „Vosecká bouda”.

364 „Petrova Bouda” – nieistniejące już czeskie schronisko w Karkonoszach.

365 A.M. Bock, *Sie wollte einmal nicht gekannt sein*, GHK 1929, s. 22-23.

366 *Ibidem*, s. 23.

367 A.M. Bock, *Sie wollte immer etwas für ihr Herz*, GHK 1930, s. 26-27.

368 *Ibidem*, s. 26.

369 A.M. Bock, *Was einem alles passieren kann!*, GHK 1931, s. 25.

370 W oryginale: Frauenhilfe. Prawdopodobnie chodzi tu o założoną w roku 1890, wspieraną przez cesarową Augustę Wiktorię organizację dobroczynną Ewangelicka pomoc kobieca (Evangelische Frauenhilfe). Była to jedna z największych organizacji kobiecych w Republice Weimarskiej. Jej członkinie pochodziły z warstw drobnomieszczactwa i chłopstwa. Do zadań organizacji należała

prostej kobiety z ludu. Do spotkania bohaterki dochodzi w lesie, podczas wycieczki zorganizowanej przez członkinię stowarzyszenia:

Gdyby [Panna Reiche] była dziesięcioletnim dzieckiem, uciekłaby głośno krzycząc, ponieważ kobieta, która się do niej zbliżała, była chyba wiedźmą z piernikowego domku, który odwiedzili Jaś i Małgosia! Wysoka, chuda jak szczapa, o osadzonym w wynędzniałej twarzy długim nosie, na którym tkwiły okulary, na głowie zawiązana mimo upału trójkątna chustka, na niej słomkowy kapelusz. Na chudych nogach ogromne buty, właśnie taka kobieca istota szła w jej stronę³⁷¹.

Kobiety poświęcają chwilę miłej pogawędce spindeldürren prowadzonej w miejscowej gwarze śląskiej, którą panna Reich potrafi „całkiem płynnie mówić”³⁷², a potem każda idzie w swoją stronę. Po paru tygodniach obie spotykają się ponownie w sklepie, w którym staruszka nabywa nową chustę i pończochy, by „trochę się wyelegantować”³⁷³ na ślub córki. Kiedy sprzedawczyni proponuje jej ozdobną agrafkę, kobieta stwierdza, że „karafka”³⁷⁴ bardzo jej się podoba. Panna Reich serdecznie żegna „starą Ślązackę”³⁷⁵ i często wraca do niej myślami. Bohaterka opowiadania, podobnie jak pisarka, jest członkinią stowarzyszenia Frauenhilfe, doskonale zna śląską gwarę i „z przyjemnością”³⁷⁶ jej używa, co świadczy o jej zainteresowaniu lokalną kulturą. Istnieje więc duże prawdopodobieństwo, że Anna Magdalene Bock opisała autentyczne wydarzenie, w którym sama uczestniczyła.

Na uwagę zasługuje również zbiór anegdot *Aus der Kinderstube* (Z dziecięcego pokoju)³⁷⁷ opatrzonego komentarzem „Coś, co być może rozweseli każdą matkę”³⁷⁸. Treścią krótkich humorystycznych opowiadań są figle, psoty i zabawne powiedzonka najmłodszych.

Z kolei w zamieszczonym w 22. tomie kalendarza opowiadaniu *Die Welt ist klein!* (Świat jest mały!)³⁷⁹ mieszkanka Nowego Miasteczka, pani X, przy kawie i ciście opowiada przyjaciółkom, co przydarzyło się jej siostrzeńcowi Karłowi podczas pobytu

m.in. pomoc najuboższym, opieka nad chorymi, aktywizacja życia parafialnego, wychowywanie dzieci i młodzieży w duchu wiary [przyp. A.D.]. Por. R. Mentner, *Die soziale Arbeit der evangelischen Frauen*, [w:] *Protestantismus und Soziale Frage: Profile in der Zeit der Weimarer Republik*, red. T. Jähnichen, N. Friedrich, Münster 2000, s. 177-189, tutaj s. 179, 180, 181.

371 A.M. Bock, *Was einem alles passieren kann!*, GHK 1931, s. 25 [tłum. A.D.]. „Wenn sie ein Kind von etwa 10 Jahren gewesen, sie wäre laut schreiend davongelaufen; denn die dort kam, war ja wohl die Hexe aus dem Pfefferkuchenhäuschen, in dem Hänsel und Gretel waren! Lang und spindeldürr, mit einer großen Nase im mageren Gesicht, die eine Brille trug, um den Kopf ein dreizipfliges Tuch gebunden, trotz der Hitze, über das Tuch einen kleinen Strohhut gesetzt. An den spindeldürren Füßen riesige Schuhe, so kam das weibliche Wesen auf sie zu”.

372 *Ibidem*, s. 25.

373 *Ibidem*.

374 *Ibidem*, Chodzi tu o grę słów „agrafka” i „karafka”, w oryginale „Agraffe” i „Karaffe”.

375 *Ibidem*.

376 *Ibidem*.

377 A.M. Bock, *Aus der Kinderstube*, GHK 1931, s. 27.

378 *Ibidem*.

379 A.M. Bock, *Die Welt ist klein!*, GHK 1932, s. 34.

w Afryce. W hotelu, w którym chłopak zatrzymał się wraz ze swym znajomym, zagadnęła go turystka w średnim wieku. W trakcie rozmowy wyszło na jaw, że wszyscy pochodzą z Nowego Miasteczka. Okazało się również, że kobieta zna bardzo dobrze Panią X, która wkrótce potem otrzymuje od obojga listy z Afryki, relacjonujące o ich spotkaniu na Saharze.

Przedstawiając mikroświat swych rodzinnych stron, Anna Magdalene Bock koncentruje się na krajobrazie, przyrodzie i ludziach zamieszkujących okolicę. Jest to przestrzeń, której granice leżą zwykle w odległości godzinnej jazdy pociągiem od miejsca zamieszkania³⁸⁰. O tym, co się dzieje za granicą, bohaterki dowiadują się z listów i gazet. Motywy małej ojczyzny i „wielkiego świata” łączy ze sobą poprzez ukazanie niespodziewanego zbiegu okoliczności historia *Die Welt ist klein!*. Jednak również i w tym opowiadaniu protagonistka, podobnie jak bohaterki wcześniejszych historii Anny Magdalene Bock, nie opuszcza rodzinnych stron. Do jej kontaktu z egzotyczną, obcą kulturą dochodzi jedynie pośrednio, dzięki relacjom innych osób. Jednak mimo zamknięcia w prowincjonalnych kulisach, pochodzące z wykształconej warstwy mieszczaństwa bohaterki charakteryzują się otwartością i ciekawością świata, świadomie poznają rodzinne strony, nawiązując bliskie więzi ze społecznością poprzez wędrówki po okolicy.

Anna Magdalene Bock przedstawia mały wycinek prowincjonalnej rzeczywistości widziany z kobiecej perspektywy. Z tej przyczyny sposób jego postrzegania zawężony został przez wiele czynników: miejsce zamieszkania, stan cywilny i wreszcie status majątkowy pisarki. Zaakcentowana przez autorkę pozycja protagonistek w życiu społecznym, rodzinnym i politycznym mikroprowincji nie obejmuje całego spektrum kobiecych ról i zadań z początku XX wieku. Bock charakteryzuje wyłącznie takie kobiety, z którymi się zetknęła, charakteryzuje ich podejście do życia, małżeństwa, starości. Opisywane przez Bock bohaterki to w większości kobiety samotnie borykające się z losem. Również problematyka macierzyństwa zajmuje marginalne miejsce w twórczości pisarki. Dzieci pojawiają się w krótkich historyjkach i dowcipnych anegdotach.

Bohaterki opowieści Anny Magdaleny Bock podzielić można na dwie grupy: do pierwszej należą porównywalne z samą autorką kobiety wykształcone, które, pomimo że są mieszkankami prowincji, charakteryzuje aktywność i ciekawość życia. Posiadają ugruntowaną pozycję wśród mieszkańców i cieszą się ich szacunkiem. W miarę możliwości próbują być użyteczne dla lokalnej społeczności. Do drugiej grupy należą postaci z ludu lub niższych warstw społecznych. Są to w większości starszuszki o bogatym życiowym doświadczeniu, proste, ciężko pracujące, często niewykształcone, żyjące w biedzie. Bohaterki te cechuje zwykle oryginalna powierzchowność i sposób bycia. Postaci kobiece, które autorka opisuje z pełnym humorem dystansem, przeżywają swoje

³⁸⁰ Wyjątek stanowi opowiadanie *Eine Riesengebirgspartie*, którego główna bohaterka wybiera się na wycieczkę w góry.

duże i małe szczęścia, spełniają marzenia i borykają się z problemami dnia codziennego. Mimo niełatwego życia posiadają wewnętrzną siłę i godność, z której często nie zdają sobie sprawy. Dla wszystkich bohaterek typowe są realizm życiowy i pogoda ducha – cechy, które reprezentowała sama autorka. Kobiety przedstawione z punktu widzenia małomiasteczkowej nauczycielki zazwyczaj utożsamiają się z przypisanymi im rolami, przyjmując swój los takim, jaki jest. Jednakże zdarzają im się chwile buntu: praczka Emilia decyduje się rozpocząć nowe życie i opuszcza dom, w którym jej dokuczano, zmęczona zaś rutyną prowincjonalnego życia panna Anders ucieka z rodzinnej miejscowości, by chociaż przez chwilę cieszyć się anonimowością.

Mikroświat nad Odrą i jego ekscentryczni mieszkańcy – Wilhelm Gotthold Schulz

Biografia archiwisty i pisarza Wilhelma Gottholda Schulza jest pełna zawirowań oraz nieoczekiwanych zwrotów. Schulz przyszedł na świat 14 sierpnia 1889 w Nowej Soli³⁸¹. Jego ojciec pracował jako sternik. Życie w bezpośrednim sąsiedztwie prężnie rozwijającego się portu rzeczno- i częsty kontakt z ludźmi zatrudnionymi w żegludze śródlądowej wywarły istotny wpływ na twórczość literacką pisarza. Tłem wielu opowiadań Schulza jest nadrzeczny krajobraz, a bohaterami ludzie żyjący w harmonii z Odrą.

Młody Gotthold rozpoczął naukę w Wyższej Szkole Prywatnej (höhere Privatschule) prowadzonej przez wspólnotę braci morawskich. Z powodów zdrowotnych wybrał zawód agronoma i w latach 1906-1908 uczęszczał do Szkoły Rolniczej (Landwirtschaftliche Schule) w Görlitz. W tym samym czasie rozpoczął praktykę rolniczą u arendarza Göldnera w majątku Lippen. W związku z pogarszającym się wzrokiem zmuszony był jednak przerwać staż. Schulz udał się do Paryża, podjął studia językowe, a jednocześnie zajął się zgłębianiem historii i nauk przyrodniczych na Sorbonie. W roku 1912, po siedmiu semestrach nauki, wyjechał do Kanady, gdzie miał nadzieję osiąść, lecz wkrótce rozczarowany wrócił do Europy. W Brukseli znalazł pracę jako korespondent, mógł wykorzystać swe literackie i językowe umiejętności. Kolejne lata upłynęły Schulzowi na pracy w fabrykach i zakładach przemysłowych: w hucie w Bochum i fabryce maszyn Franz Bayer & Co. w Erfurcie. Po wybuchu pierwszej wojny światowej ze względu na słaby wzrok nie został powołany na front. Po ślubie (17 czerwca 1921) przeniósł się do Kilonii i podjął pracę w stoczni, mając jednocześnie nadzieję na otrzymanie służbowego mieszkania. Kiedy przekonał się, że nie jest to możliwe, wraz z żoną powrócił do Nowej Soli i zamieszkał w domu rodziców. Tam ponownie zajął się działalnością naukową i kulturalną. Po szkoleniach i pracy przygotowawczej w Pruskim Archiwum Państwowym we Wrocławiu (Preußisches Staatsarchiv), w podobnych jednostkach

³⁸¹ Biografia Wilhelma Schulza została napisana na podstawie następujących źródeł: R.W. Schönthür, *Wilhelm Gotthold Schulz: Leben und Werk*, „Neusalzer. Nachrichten” 1960, nr 9, s. 2-5; G. Chmielewski, *Bibliografia ziemi nowosolskiej do roku 2007*, Nowa Sól 2010, s. 86-89.

w Gdańsku i Szczecinie, Tajnym Archiwum Państwowym (Geheime Staatsarchiv) w Berlin-Dahlen, a wreszcie w Archiwum Finansów i Kamery Dworskiej (Finanz- und Hofkammerarchiv) w Wiedniu, otrzymał zlecenie uporządkowania zbiorów akt w Nowej Soli i Głogowie. Jednocześnie inwentaryzował XVIII-wieczne francuskie dokumenty w pałacu Schönleith-Carolath, w czym pomogła mu zdobyta w Paryżu znajomość języka. W uznaniu zasług dla jego działalności kulturalno-naukowej przyjęto Schulza do Śląskiej Komisji Historycznej (Historische Kommission für Schlesien), a w roku 1928 został kierownikiem Archiwum Miejskiego w Głogowie. Stanowisko to piastował również po roku 1933, mimo że odmówił wstąpienia do NSDAP. Konsekwencją krytycznej postawy wobec nazizmu i dystansowania się od hitlerowskiego reżimu była utrata wielu przysługujących mu ze względu na odpowiedzialną pracę przywilejów (m.in. nie został mianowanym urzędnikiem państwowym). W styczniu 1945 roku ze względu na zbliżający się front pisarz został ewakuowany do Flöha w Saksonii, po czym wrócił na zajęty już przez Polaków Śląsk. Z rodzinnego domu wyruszył wraz z żoną pieszo do Berlina, pozostawiając w Głogowie cały swój majątek. Wskutek wyniszczenia i trudów wędrówki groziła mu utrata wzroku. Po operacji w berlińskiej Klinice Uniwersyteckiej nastąpiła jednak poprawa i Schulz mógł podjąć pracę w Archiwum Miejskim w Jenie. W maju 1945 roku przeżył udar, po którym stracił zdolność mowy. Z powodu złego stanu zdrowia ograniczył działalność literacką, skupiając się na pracy naukowej. W 1952 roku ustąpił ze stanowiska archiwisty, a trzy lata później, 26 lipca, zmarł na krótko przed swoimi 66. urodzinami.

Schulz był niepoślednim znawcą nowosolskiej historii, nie budzi więc zdziwienia, że jego największym dziełem jest dwutomowa kronika *Zum Neuen Saltze*, w której uwiecznił dzieje swego rodzinnego miasta i której poświęcił sześć lat życia. Planowana początkowo jako trzytomowa, wzbudziła duże zainteresowanie i zebrała pozytywne recenzje. Pierwszy tom, opatrzony dedykacją dla przyjaciela Edmunda Glaesera (1888-1953)³⁸², ukazał się w 1926³⁸³ roku, kolejny w 1930³⁸⁴. Trzeci tom, złożony do druku jeszcze w latach czterdziestych, został opublikowany już po wojnie, w roku 1961³⁸⁵. Jako literat Schulz debiutował w 1913 roku napisaną w Paryżu, powstałą w wyniku fascyna-

382 Edmund Glaeser był synem Carla Heinricha Glaesera, założyciela pierwszej nowosolskiej huty. W roku 1852 uruchomił w mieście kolejny taki zakład, Paulinenhütte, którego został dyrektorem. Był znanym działaczem regionalnym, autorem wielu artykułów o tematyce krajoznawczej. Współpracował m.in. z „Grünberger Hauskalender”; por. Münzberg, *Verzeichnis zum schriftlichen Nachlass des Edmund Glaeser 1888-1953*, Offenbach 1975; G. Chmielewski, *op. cit.*, s. 33.

383 W.G. Schulz, *Zum Neuen Saltze: Darstellungen und Quellen zur Geschichte der Stadt Neusalz (Oder)*, t. 1, Neusalz a. d. Oder 1926.

384 *Idem*, *Zum Neuen Saltze: Darstellungen und Quellen zur Geschichte der Stadt Neusalz (Oder)*, t. 2, Offenbach a. M. 1930.

385 *Idem*, *Zum Neuen Saltze: Darstellungen und Quellen zur Geschichte der Stadt Neusalz (Oder)*, t. 3, Offenbach a. M. 1961.

cji twórczością Dostojewskiego i Tołstoja powieścią *Irdische Liebe*³⁸⁶. Książka została wydana przez Xenieverlag w Lipsku. W roku 1919 ukazała się kolejna jego powieść, *Epikuräer in Hemdsärmeln*³⁸⁷. W dwunastu zatytułowanych nazwami kolejnych miesięcy rozdziałach autor przedstawia rok z życia przewoźników rzecznych. W powieści nie pada wprawdzie nazwa Nowej Soli, jednakże twórca niewątpliwie opisuje na kartach książki swe rodzinne miasto. Schulz przez wiele lat prowadził również badania źródłowe, co zaowocowało wieloma artykułami o tematyce historycznej i krajoznawczej. Ponadto jest autorem przewodnika po Nowej Soli³⁸⁸ i rozdziału w monografii Głogowa³⁸⁹.

Wilhelm Gotthold Schulz czerpał inspiracje z otaczającej go rzeczywistości, ale i z własnych doświadczeń. Bohaterem łączącym wszystkie opublikowane w „Grünberger Hauskalender” opowiadania, regularnie pojawiającym się na jego łamach, jest wzorowany na autentycznej postaci, mieszkający nad Odrą ekscentryk i żartowniś zwany wujkiem Robertem, noszący przydomek Bourbaki³⁹⁰ z racji rudego zarostu i bohaterskich zasług podczas wojny francusko-pruskiej. Ukazujące się w kalendarzu teksty były fragmentami powieści, którą Schulz planował wydać³⁹¹, wujek Robert zaś był przez lata postacią cieszącą się sympatią i zainteresowaniem czytelników. Cykl o Bourbakim otwiera opowiadanie pod tym samym tytułem, zamieszczone w kalendarzu na rok 1929³⁹². Pierwszoosobowy narrator, który wykazuje wiele podobieństw do samego Schulza, przywołuje w swych wspomnieniach postać Roberta: obieżyświata, lekkoducha i wielkiego oryginała, który na starość zamieszkał w drewnianej chacie nad Odrą, zarabiając na życie jako cumownik. Autor przedstawia koleje życia Bourbakiego w chronologicznie ułożonych epizodach. Każdy z nich opisuje wloty i upadki bohatera, jego bez troski stosunek do pracy, obowiązków i pieniędzy oraz sposoby, w jakie realizował swą oryginalną życiową filozofię. Nie zabrakło również miejsca na przedstawienie relacji Bourbakiego z kobietami i najbliższą rodziną:

Robert nigdy nie uczęszczał do żadnej szkoły. Całe jego życie było jedną wspaniałą włóczęgą, a teraz chciałby w spokoju sporządzić swój testament. Niczego nie posiadał. Źródłem jego dobrobytu były dorywcze prace, łowienie ryb, wszelkiego rodzaju pomoc oraz jałmużna. [...] Kiedy jednak znalazł się w prawdziwej potrzebie, potrafił przez niezapowiedziane wizyty tak

386 *Idem*, *Irdische Liebe. Eine Charakterstudie*, Leipzig 1913.

387 *Idem*, *Epikuräer in Hemdsärmeln*, Erfurt 1919.

388 *Idem*, *Führer durch Neusalz (Oder) und Umgebung*, Neusalz a. d. Oder 1926.

389 *Idem*, *Das Glogauer Stadtarchiv und die städtische Bücherei*, [w:] *Monographien deutscher Städte: Darstellung deutscher Städte und ihrer Arbeit in Wirtschaft, Finanzwesen, Hygiene, Sozialpolitik und Technik. Die Stadt Glogau*, t. 17, red. E. Stein, Berlin-Friedenau 1926, s. 217-223.

390 Przewzisko „Bourbaki” mogło nawiązywać do postaci generała Charlesa Denisa Sautera Bourbaki (1816-1897) dowodzącego jednym z oddziałów francuskiej armii podczas wojny francusko-pruskiej. Zob. H. Fechner, *Der deutsch-französischer Krieg 1870/71*, Berlin 1890, s. 342.

391 Por. R.W. Schönthür, *op. cit.*, s. 5.

392 W.G. Schulz, *Bourbaki*, GHK 1929, s. 17-20.

uprzykrzyć życie rodzinom swych młodszych braci, że wspomagali go wyłącznie dlatego, by jak najszybciej pozbyć się tego gościa³⁹³.

Z opisu wyłania się realistyczny obraz ekscentrycznego wagabundy, „kochając[ego] życie i pełn[ego] życiowej mądrości”³⁹⁴, który do perfekcji opanował sztukę „znikania w odpowiednim momencie”³⁹⁵.

Bourbaki pojawia się również w kolejnym opowiadaniu Schulza, pt. *Vater Burde* (Ojciec Burde)³⁹⁶. Tym razem autor cofa się do czasów młodości wujka Roberta, kiedy spędzał on czas na rybołówstwie i polowaniu w nadodrzańskich lasach. Sytuacyjną ramę opowieści tworzy wizyta Bourbakiego u bliskiego przyjaciela, porzuconego przez rodzinę, zniedołężniałego starca. Gospodarstwo, w którym mieszka ojciec Burde, chyli się ku upadkowi, po otwarciu drzwi czuć zapach zdradzający, że „zwierzęta i człowiek mieszkają tu razem”³⁹⁷, sam Burde przypomina wychudłego, przestraszonego ptaka³⁹⁸. U własnej rodziny staruszek nie cieszy się poważaniem, na co wskazuje narrator w pełnym goryczy komentarzu: „Dla bliskich od dawna stał się częścią inwentarza, starym, zużytym domowym sprzętem, który pozostawia się na swoim miejscu, aby nie dostał go żaden szpital. Największą radością, którą sprawiłby swoim dzieciom, byłaby jego rychła śmierć”³⁹⁹.

Właściwa historia to opowieść o czasach, kiedy ojciec Burde co kwartał otrzymywał rentę w wysokości 7 marek i 74 fenigów. Dzień, w którym udawał się w tym celu do miasta, był dla niego największym świętem. Czytelnik towarzyszy szyprowi Gottliebowi Burde w opisanym ze wszystkimi szczegółami rytuale przygotowań, w drodze do ratusza, w zawsze przebiegającej tak samo rozmowie z wypłacającym pieniądze księgowym, w świętowaniu w gospodzie i wreszcie w powrocie do domu, w którym czeka już na jego pieniądze rodzina. Kierowany litością Bourbaki posuwa się do kłamstwa, wyjaśniając starcowi, że renta, którą w rzeczywistości przywłaszcza sobie rodzina, przeznaczona będzie na opłacenie przyszłego pobytu starca w przytułku⁴⁰⁰. Występując

393 *Ibidem*, s. 17 [tłum. A.D.]. „Robert hatte überhaupt keine Schule besucht, hatte sich prächtig durch sein ganzes Leben hindurchvagabondiert und wollte nun hier in Ruhe sein Testament machen. Er besaß nichts. Bedarfsarbeit, Angeln, Unterstützungen und Almosen waren die Quelle dieses Wohlstandes. [...] Geriet er aber manchmal wirklich in Not, so wußte er den Familien seiner jüngeren Brüder durch Selbsteinladungen so lästig zu fallen, dass sie ihn schon deshalb unterstützten, um diesen Gast so schnell wie möglich wieder loszuwerden”.

394 *Ibidem*.

395 *Ibidem*, s. 18.

396 W.G. Schulz, *Vater Burde*, GHK 1932, s. 25-27.

397 *Ibidem*, s. 25 [tłum. A.D.].

398 *Ibidem*.

399 *Ibidem*. „Den Seinen ist er seit langem zum Inventar geworden, zum abgetanen Hausrat, den man an seinem Plätze lässt, damit ihn kein Spital erhält. Die allergrößte Freude, die er den Kindern machen könnte, wäre sein rascher Tod”.

400 *Ibidem*, s. 27.

przeciw społecznemu wykluczeniu starca, Bourbaki urasta do rangi lokalnego bohatera próbującego wprowadzić własną wizję sprawiedliwości.

W kolejnej opowieści, w której Bourbaki ma istotny wpływ na przebieg wydarzeń⁴⁰¹, Schulz sportretował przewoźnika rzecznoego Rüstera, nazywanego przez wszystkich Geheimrat Ermler. Swój przydomek mężczyzna miał zawdzięczać marce tytoniu, której był wielkim miłośnikiem. Ermler był nie tylko doświadczonym i zasłużonym pracownikiem, słynął również z dobroduszości, ale i z popędliwego charakteru. Sława Rüstera jako eksperta w używaniu nieparlamentarnych słów sięgała „poza granice jego rodzinnej prowincji”⁴⁰², a „glosarium najczęściej używanych przekleństw”⁴⁰³ nie miało sobie równych. Po swoich 65. urodzinach Rüster oddawał się już tylko dwóm namiętnościom: paleniu fajki i grze w skata. W opisie postaci doświadczonego marynarza Schulz podkreśla jego nietuzinkową osobowość i szkicuje literacki portret człowieka, przed którym rzeka nie miała żadnych tajemnic, który znał się na „kapryśnych prądach”⁴⁰⁴ i wirach, potrafił wskazać, gdzie zatopione są zdradliwe konary i gdzie najlepiej zarzucić kotwicę, a ponadto wiedział o kryjówkach karp i szczupaków⁴⁰⁵. Jednak właściwym tematem opowiadania jest obfitująca w wiele przygód wyprawa Rüstera i jego jedenastu kompanów⁴⁰⁶ na uroczystość z okazji jubileuszu pięćdziesięciolecia pełnienia urzędu przez ich pracodawcę, zarządcę rzecznoego Sindermana. Podczas wędrówki, w wyniku zabawnych zbiegów okoliczności i pechowych wydarzeń z delegacji po kolei odpadają prawie wszyscy jej członkowie. Sytuację ratuje wujek Robert, którego osamotniony Rüster spotyka w gospodzie przy odrzańskim moście. Nie tracąc czasu, Bourbaki udaje się wraz ze swym przyjacielem do jubilata, który już wcześniej dowiedział się o przygodach swoich podwładnych, i uszczęśliwia Sindermana koncertem na myśliwskim rogu. Słuchając znanych melodii, wzruszony starzec przypomina sobie dni dzieciństwa i młodości, a w szczególności pewną słoneczną sobotę, kiedy wraz z Bourbakim i Rüstere beztrąsko biegał po nadrzecznych łąkach. Opatrzona dowcipnymi komentarzami i dygresjami narratora, bogata w humorystyczne sytuacje opowieść wpisana jest w realia powszedniego życia nad Odrą. Postaci, które spotykają na swej drodze bohaterowie – stary furman Jakubke, zbierająca jagody dziewczyna Jette Ermler czy też przepływający na barkach szyprowie – nierozzerwalnie związane są z nadodrzańskim krajobrazem. Przyroda, której autor nie szczędzi bogatych opisów, i żyjący od pokoleń zgodnie z naturalnym rytmem rzeki ludzie należą do istotnych

401 W.G. Schulz, *Geheimrat Ermler*, GHK 1934, s. 44-47.

402 *Ibidem* [tłum. A.D.].

403 *Ibidem*.

404 *Ibidem*, s. 44.

405 *Ibidem*.

406 Schulz skrupulatnie wymienia całą drużynę. Rüsteroi towarzyszą Blobel, Punke, Kuske, Prüfer, Hempel, Gäbel, Greißer, Reiske, Gutschale, Kliemke und Kollwe.

komponentów stworzonego przez Schulza literackiego obrazu nadodrzańskiej codzienności w zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji.

Z kolei w historii noszącej tytuł *Wie Reiske Bürgermeister wurde* (Jak Reiske został burmistrzem)⁴⁰⁷ wujek Robert ponownie znajduje się w centrum opowieści. Choć nie ma prawa do głosowania, planuje wpłynąć na wybór sołtysa, ponieważ pragnie, aby wygrał jego przyjaciel Reiske, „skromny bojownik starego, ustanowionego przez Boga porządku”⁴⁰⁸. W gospodzie, w której odbywają się wybory, wujkowi Robertowi udaje się za pomocą drobnego przekupstwa namówić ojca Burdego, by ten zagłosował na Reiskego. Ten wygrywa jednym głosem, wskutek czego dochodzi do bijatyki między zwolennikami i przeciwnikami nowo wybranego sołtysa: „Najpierw kilka stojących przy stołach krzeseł straciło nagle równowagę i przewróciło się z łoskotem. Był to sygnał do ataku. Pięści wzniosły się w górę napotykać na opór w postaci błękitnych oczu i czerwonych nosów, łądując na uszach, zębach oraz kończynach. Zrobiło się z tego straszliwe zamieszanie”⁴⁰⁹.

Również Bourbaki mimo podeszłego wieku bierze udział w awanturze i uderza w szczękę chłopca Koschale, ponieważ ten nazwał go Judaszem. Punkt kulminacyjny stanowi wybite kuflem okiennej szyby i rozpędzenie wylegających się przed gospodą wiejskich kundli. Po zakończonych wyborach wujek Robert wraca do domu, zadowolony zarówno z wyniku głosowania, jak i z tego, że dał nauczkę swemu długoletniemu wrogowi.

Kolejne, oparte na motywach autobiograficznych wspomnienie pt. *Ein seltsamer Vogel* (Niezły ptaszek)⁴¹⁰ poświęcone jest ojcu chrzestnemu Bourbakiego, którym był miejski weterynarz Benjamin Vogel. Po otrzymaniu kosza od znacznie młodszej od niego dziewczyny lekarz zaczyna zaglądać do kieliszka. Z powodu skłonności do alkoholu i będących jej konsekwencją ekscesów Vogel zostaje na mocy postanowienia rady miasta Polkowice (Polkwitz) odesłany na przyspieszoną emeryturę, a następnie skierowany do domu pracy przymusowej w Kluczborku (Kreuzberg). Weterynarz nie zamierza jednak podporządkować się postanowieniu władz. Wprawdzie udaje się wozem do Kluczborka, lecz tam każe woźnicy zawrócić i, zatrzymując się po drodze w licznych gospodach, wraca do Polkowic. Magistrat postanawia wyekspediować byłego weterynarza do jego rodzinnego miasta: „Po powrocie Vogla [urzędnicy miejscy – przyp. A.D.] zasięgnęły informacji co do jego miejsca urodzenia. Po pewnym czasie

407 *Idem*, *Wie Reiske Bürgermeister wurde*, GHK 1936, s. 83-86.

408 *Ibidem*, s. 83 [tłum. A.D.].

409 *Ibidem*, s. 85. „Zunächst verloren ein paar Stühle plötzlich ihr Gleichgewicht und fielen krachend vor die Tische. Damit war das Singnal zum Angreifen gegeben, Die Fäuste fuhren in die Höhe und fanden Widerstandsmomente in blauen Augen, roten Nasen, in Horchern, Kau- und Gehwerkzeugen. Ein wildes Durcheinander folgte”.

410 W.G. Schulz, *Ein seltsamer Vogel*, GHK 1937, s. 88-89. W tytule autor wykorzystuje grę słów: „Vogel” to po niemiecku „ptak”; „ein seltsamer Vogel” oznacza oryginała, dziwaka, dowcipnisia.

ustalono, że ten jakże udany syn został podarowany miejscowości Przemków, odesłano go więc owej matce ekstrapocztą⁴¹¹.

Jednak również i w Przemkowie „z radości, że może znowu oglądać raj swego dzieciństwa”⁴¹², Vogel zaczyna często odwiedzać szynki i gospody, w związku z czym już po trzech miesiącach zostaje przez tamtejszego burmistrza z powrotem oddelegowany do Polkowic. Między miejscowościami wybucha urzędowy spór o to, która z nich ma utrzymywać Vogla. Władze Przemkowa i Polkowic, posiłkując się zarówno środkami prawnymi, jak i nieczystymi metodami, bronią się przed przyjęciem weterynarza, odsyłając go sobie wzajemnie. Opis groteskowego zatargu Schulz kończy humorystyczną puentą: „I tak zakończył się ten spektakl, w którym winowajczynią była hoża dziewczyna o brązowych włosach i czerwonych ustach. Oj ty brązowoczarna dziewczeczko! Oj ty, ty, ty!”⁴¹³, po czym informuje czytelnika, że po zawarciu ugody między Przemkowem a Polkowicami i załatwieniu formalności Vogel został ostatecznie umieszczony w zakładzie w Kluczborku.

Jako główny bohater Bourbaki pojawia się ponownie w opowiadaniu *Im Schlepp* (Na holu)⁴¹⁴, które ukazało się w kalendarzu na rok 1938. Schulz opisuje w nim rejs po Odrze, którego początek i koniec wyznaczony jest od wschodu do zachodu słońca. Bourbaki udaje się na holowanej przez parostatek „Elise” barce „Blaue Taube” w malowniczą podróż z Krosna Odrzańskiego (Crossen an der Oder) do przystani promowej przy Lesie Koserskim (Kusserhorst) niedaleko Nowej Soli. Autor odmalowuje zmieniające się krajobrazy, malownicze zakręty i zakola, lasy, skupione przy brzegach domostwa, majaczące na horyzoncie wieże kościołów, winnice, łąki i mijane nadodrzańskie wioski: Marcinowice (Merzdorf), Gostchorze (Goskar), Radnicę (Rädnitz), Nietkowice (Deutsch Nettkow), Brody (Blumberg), Pomorsko (Pommerzig), Górzycowo (Oberweinberge), Cigacice (Tschicherzig), Bojadła (Boyadel) i Milsko (Milzig). Schulzowi udało się pokazać jeden dzień nadodrzańskiego życia płynącego specyficznym rytmem, który wyznaczały kursy barek i parostatków, handel rzeczny, postoje w zajazdach znajdujących się przy portach, mostach i przeprawach promowych, zaopatrywanie się w prowiant z podpływających do parostatków czółen oraz przygotowywanie posiłków na pokładzie barek. Czytelnik może obserwować dwa nierozdzielnie związane ze sobą światy, przyrody i ludzi, których życie koncentrowało się na rzece i nad rzeką: kapitanów parostatków wraz z ich rodzinami, sterników, bosmanów (nie zawsze trzeźwych), szyprów i marynarzy, prostych rybaków i łodziarzy. Opowiadanie bogate jest w interesujące

411 *Ibidem*, s. 88 [tłum. A.D.]. „Nach seiner Rückkehr aber zog sie [die Stadt] Erkundigungen nach dem Geburtsort Vogels ein. Allmählich wurde ermittelt, dass der Stadt Primkenau dieser wohlgeratene Sohn geschenkt worden war, und man schickte ihn dieser Mutter mit der Extrapost zu”.

412 *Ibidem*.

413 *Ibidem*, s. 89 [tłum. A.D.]. „So endete das Schauspiel, an dem ein holdes Dirnlein mit braunem Haar und rotem Munde die Schuldige gewesen war. O du scharzbraunes Mägdelein. O du, o du, o du!”.

414 W.G. Schulz, *Im Schlepp*, GHK 1938, s. 22-26.

informacje krajoznawcze. Tekst uzupełniają opatrzone podpisami rysunki Alfreda Richtera z Zielonej Góry i Lotte Jaekel z Nowej Soli, którzy z wycuciem przełożyli treść utworu na cykl ilustracji.

Już od początków współpracy z „Grünberger Hauskalender” Schulz jawił się jako pisarz niepokorny. Charakterystyczne dla jego twórczości było wprowadzanie do opowiadań charakterów, w których mieszkańcy Nowej Soli i okolic rozpoznawali siebie, swoich znajomych lub krewnych. W konsekwencji, w kalendarzu na rok 1932 redakcja zamieściła pod opowiadaniem *Vater Burde* przypis, w którym łagodnie skrytykowano zbyt dużą autentyczność tekstów, radząc autorowi, by prawdziwą tożsamość swoich bohaterów ukrywał pod pseudonimami⁴¹⁵. Również Bourbaki to postać utkana ze wspomnień, częściowo fikcyjna, częściowo realistyczna. Opierając się na faktach i zasłyszanych opowieściach oraz ubarwiając je odrobiną fantazji i humoru, Schulz stworzył wielkiego miłośnika życia, czerpiącego z niego całymi garściami. Wykreowany przez pisarza bohater jest częścią natury na równi z ptakami i leśną zwierzyną. Podobnie jak one, Bourbaki umie się bezszelestnie poruszać, pływać, zdobywać pożywienie i chronić przed zagrożeniem. Żyje zgodnie z rytmem przyrody i jej prawami, wykazując dogłębną znajomość lasu, roślin, zwierząt oraz wodnych i puszczańskich tradycji. Dzięki umiejętnej strategii narracyjnej Schulz pozwala literackiemu odbiorcy widzieć świat oczami swego bohatera. Za jego pośrednictwem czytelnik podziwia nadodrzańskie pejzaże i różnorodność tamtejszej flory i fauny. Jednak Bourbaki związany jest nie tylko z przestrzenią przyrody, lecz należy także do nadodrzańskiej społeczności. Mieszka w pobliżu rzeki, jego ulubionym środkiem transportu są łódka lub czółno, którym bez problemu dociera położonych nad rzeką wiosek. W opowiadaniach Schulza Bourbaki pojawia się w różnych układach międzyludzkich, co pozwala autorowi wysunąć na pierwszy plan również inne postaci: żyjącego w ubóstwie i zaniedbanego przez rodzinę ojca Burde, szypra Rüstera i jego nietuzinkową drużynę, prostodusznego Rieskego i całą plejadę epizodycznych postaci połączonych ze sobą różnego rodzaju interesami i zależnościami.

Stworzony przez Schulza protagonista swą postawą, brakiem szacunku dla autoritetów i beztroskim podejściem do życia odstaje od zaprzęgniętej w tryby systemu totalitarnego rzeczywistości. Jego ambiwalentny charakter godzi w skoncentrowane na wypełnianie określonych zadań propagandowych społeczeństwo, indywidualizm zaś, umiłowanie niczym nieskrępowanej wolności, folgowanie mocnym trunkom i niechęć do wszelkich przepisów szufladkują go jako „element asocjalny”. Terminem „asozial” określano w narodowosocjalistycznej nowomowie bezproduktywnych członków społeczeństwa, w odróżnieniu od wartościowych obywateli. Opatrzeni stygmatem „asocjalny” ludzie byli grupą niepożądaną, którą należało wyeliminować. Do dyskryminowanych należeli m.in. włóczędzy, żebracy, bezdomni, stroniący od pracy,

⁴¹⁵ *Idem*, *Vater Burde*, s. 25-27, uwaga od redakcji.

awanturnicy i wichrzyciele⁴¹⁶. Od roku 1933 z inicjatywy Ministerstwa Propagandy Rzeszy przeprowadzane były akcje skierowane przeciwko wagabundom (Wanderer), włóczęgom (Landstreicher) oraz unikającym pracy (Arbeitsscheue)⁴¹⁷, których ukoronowaniem były zaistniałe we wrześniu, trwające ponad tydzień, masowe aresztowania bezdomnych i żebraków⁴¹⁸. Ponieważ więzienia pękały w szwach, zakładano specjalne obozy, z których największy znajdował się w Międzyrzeczu i został uwieczniony w prasie codziennej jako pierwszy obóz koncentracyjny dla żebraków⁴¹⁹. Ostatnia opowieść o Bourbakim ukazała się w „Grünberger Hauskalender” na rok 1938. Był to rok, w którym po spektakularnej operacji specjalnej Aktion Arbeitsscheu Reich⁴²⁰ liczba osadzonych w niemieckich obozach koncentracyjnych powiększyła się o nową grupę więźniów, do której należeli właśnie „Asoziale” lub inaczej „Gemeinschaftsfremde”⁴²¹. Bourbaki, bezdomny obieżyświat, który uciekł ze szkoły i pracował tylko wtedy, kiedy nie było innego wyjścia, odludek żyjący z zapomóg, jałmużny oraz (prawdopodobnie nie całkiem legalnego) polowania, idealnie wpisywał się w schemat indywidualisty niechętnego, by zintegrować się z narodowosocjalistycznym społeczeństwem. Co więcej, Robert wielokrotnie dawał do zrozumienia, że jest zwolennikiem starego, opartego na sprawdzonych ludzkich i boskich prawach ładu, czego dowodem była jego ingerencja w wybory burmistrza oraz danie nauczki butnemu, niestroniącemu od alkoholu kontrkandydatowi Rieskiego. Bez wątplenia „asocjalnym elementem” był również scharakteryzowany w opowieści *Ein seltsamer Vogel* zbuntowany miejski weterynarz, zwolniony dyscyplinarnie z powodu nadużywania alkoholu i skłonności do awantur, a mimo to wodzący za nos urzędników z dwóch miast⁴²². Za pomocą humoru Schulz uwypukla tragicomiczny charakter przepychanek między Przemkowem a Polkowicami, ośmieszając oparty na paragrafach, zarządzeniach i normach prawnych system bezradny wobec sprytu i uporu prowincjonalnego miłośnika mocnych trunków, który okazał się „niezłym ptaszkiem”.

W miarę „ujednolicania” całokształtu życia w III Rzeszy i coraz intensywniejszej cenzury prasy, redakcja „Grünberger Hauskalender” uświadamiała sobie, że Bourbaki jako niezależny, lekceważący władzę i instytucje państwowe bohater nie pasuje do nowej koncepcji rocznika. Również sam Schulz, świadomie odmawiający wstąpienia do partii i polemizujący z nacjonalistyczną polityką, nie był pożądanym autorem.

416 W. Ayaß, *Bettler und soziale Außenseiter im Nationalsozialismus*, [w:] *Ausgesteuert- ausgegrenzt... angeblich asozial*, red. A. Allex, D. Kalkan, Neu-Ulm 2009, s. 21-36, tutaj s. 21.

417 *Ibidem*. Por. także H. Kammer, E. Barsch, *Jugendlexikon Nationalsozialismus. Begriffe aus der Zeit der Gewaltherrschaft 1933-1945*, Berlin 2006, s. 25.

418 H. Kammer, E. Barsch, *op. cit.*, s. 25.

419 W. Ayaß, *op. cit.*, s. 22.

420 *Ibidem*, s. 21.

421 H. Kammer, E. Barsch, *op. cit.*, s. 24.

422 Por. W.G. Schulz, *Ein seltsamer...*, s. 88-89.

Niemniej jednak jego utwory cenione były przez zespół almanachu za tematykę ściśle związaną z życiem „w rodzinnych stronach”⁴²³. Aby umotywić obecność tekstów Schulza na łamach kalendarza, redaktorzy wprowadzali do nich specyficzną korektę, dodając własne uwagi. I tak, przykładowo, opublikowane w kalendarzu na rok 1936 opowiadanie o wyborach burmistrza zostało opatrzone komentarzem, w którym redakcja gwarantuje lojalność Bourbakiego wobec nowego porządku:

Bourbaki (wujek Robert), którego koleje życia opisuje ten szkic literacki, przedstawił się już czytelnikom „Grünberger Hauskalender” w tomie na rok 1929 i od tego czasu wiele razy zabierał głos. Znając swą ziemię ojczystą i będąc w niej zakorzeniony, on w szczególności wypełnia zadanie przekazywania poprzez radość siły, jaką wzbudziły w sobie nasze nowe Niemcy, aby więź z ludem mogła stać się faktem⁴²⁴.

Powyższa notka przedstawia protagonistę jako „sól ziemi”, a zarazem orędownika nowych doktryn, z zapałem spełniającego powierzona mu misję szerzenia wśród niższych warstw narodu niemieckiego wspólnotowych idei. Tak przedstawiona sylwetka bohatera stanowi wyraźny dysonans w stosunku do literackiej koncepcji samego autora opisującego wujka Roberta jako charyzmatycznego, niepokornego buntownika i waga-bundę, który oddał serce rodzinnym stronom nad Odrą.

Z dalekiego świata - Martin Jäckel

Zielonogórczanin Martin Jäckel (1888-1957)⁴²⁵ zostawił po sobie w mieście trwałą ślad pamięci. Jego biografia jest niezwykła. Nie tylko opuścił swe rodzinne strony, udając się do Afryki, gdzie pracował na placówce misyjnej, lecz zaistniał jako autor książek przygodowych i przyrodniczych. W swych utworach, skierowanych zarówno do młodych, jak i dorosłych czytelników, opisywał życie w skolonizowanej przez Niemców części Afryki. Nierozzerwalne więzi między zwierzętami i ludźmi, konflikty między kolonistami a rdzennymi mieszkańcami czy też działalność misyjna należały do bogatego wachlarza tematów poruszanych w jego powieściach.

Oboje rodzice Jäckela byli nauczycielami. Ojciec, Hermann, wykładał matematykę, matka, Christine, uczyła prac ręcznych. Wydaje się, że młody Martin nie odziedziczył zdolności po ojcu, gdyż po zakończeniu nauki w gimnazjum im. Fryderyka Wilhelma nie podszedł do końcowego egzaminu z matematyki, w konsekwencji czego nie został

423 *Idem*, *Vater Burde*, s. 25-27, uwaga od redakcji.

424 *Idem*, *Wie Reiske Bürgermeister wurde*, przypis redakcji, s. 83 [tłum. A.D.]. „Bourbaki (Onkel Robert), dessen Lebensschilderung dieser Federskizze entstammt, kat sich den Lesern des *Grünberger Hauskalenders* im Jahrgang 1929 vorgestellt und ist seitdem wiederholt zu Worte gekommen. Mit dem Boden der Heimat vertraut und verwurzelt, erfüllt gerade er die Forderung, durch die Freude Kraft zu vermitteln, die unser neues Deutschland erhoben hat, um die Volksverbundenheit zur Tatsache werden zu lassen”.

425 Martin Jäckel zmarł w roku 1957 w Mphome w Afryce; por. <https://forum.genealogy.net/index.php?page=Thread&threadID=55997> [dostęp: 10.08.2020].

dopuszczony do matury⁴²⁶. W 1905 roku rozpoczął naukę księgarstwa w mieszczącej się w Żytawie (Zittau) drukarni Gottfrieda Klotza, wykonującej zlecenia dla placówek protestanckiego ruchu misyjnego w Afryce Południowej. Praca w drukarni i znajdującym się przy niej wydawnictwie umożliwiła Jäckelowi zaznajomienie się ze specyfiką oraz istotą działalności niemieckich misjonarzy w Afryce i wpłynęła w znacznym stopniu na jego decyzję o podjęciu studiów teologicznych. W 1909 roku Martin wyjechał do Berlina, by rozpocząć naukę w seminarium protestanckim dla misjonarzy. Czteroletnie studia ukierunkowane były zarówno na poszerzanie wiedzy teologicznej, jak i zdobycie umiejętności praktycznych, do których należały opanowanie języka angielskiego i niderlandzkiego oraz podstaw rolnictwa, medycyny tropikalnej, a także geologii. Studenci mieli możliwość poznania realiów życia w Afryce podczas podróży przygotowawczych, które Jäckel odbył w latach 1911 i 1912⁴²⁷. W tym czasie poślubił Helene Franz, córkę Roberta Franza, afrykańskiego misjonarza ze Śląska⁴²⁸. Rok później, po zdaniu końcowego egzaminu misjonarskiego, Jäckel udał się do Afryki Południowej i rozpoczął pracę misyjną w położonej w Prowincji Transvaal miejscowości Mphome (Kratzenstein). Po zakończeniu pierwszej wojny światowej, podczas której był internowany przez władze brytyjskie z racji niemieckiego obywatelstwa, został przedstawicielem misji Światowego Związku Kościołów Protestanckich i od roku 1920 kontynuował działalność misyjną w Mphome. Do najbardziej znanych jego książek należy wydana w 1919 roku i wielokrotnie wznawiana powieść *Und Glocken hör' ich weit. Ein Leben der Liebe, des Kampfes und der Sehnsucht in Afrika* (1924), która po ukazaniu się wywołała burzliwą krytykę niemieckich kół nacjonalistycznych. Dużą popularnością cieszyły się również kolejne powieści dla młodzieży i dorosłych: *Mein blaues Pferd Komet. Was ich auf ihm, vor ihm, neben und hinter ihm in Südafrika erlebte* (1925), *Die weiße Lilie von Mamphulo* (1926), *Gananoa* (1927), *Mohrchen* (1929) oraz *Der brennende Busch* (1934), a także nowele *Vaters Ehre* (1931) i *Mbua* (1931)⁴²⁹. Opowiadania Jäckela pojawiały się w namibijskich podręcznikach i zbiorach lektur⁴³⁰. Biorąc pod uwagę aspekt językowy i geograficzny, pozostał on jednak pisarzem prowincjonalnym, tworzącym w peryferyjnej afrykańskiej placówce misyjnej.

Jäckel działał i tworzył w Afryce w okresie przełomowym, będąc świadkiem zmian, jakie nastąpiły na tym kontynencie po wielkiej wojnie. W 1884 roku, za zgodą i dzięki poparciu początkowo dość niechętnego niemieckiej ekspansji terytorialnej Bismarcka,

426 J.P. Majchrzak, *Pastor Martin Jäckel*, [w:] *Znani zielonogórzanie XIX i XX wieku: praca zbiorowa*, t. 1, red. H. Szczegółka, Zielona Góra 1996, s. 99-100, tutaj s. 99.

427 *Ibidem*.

428 Por. <https://forum.genealogy.net/index.php?page=Thread&threadID=55997> [dostęp: 10.08.2020].

429 R. Nethersole, *Die deutschsprachige Literatur im südlichen Afrika*, [w:] *Deutschsprachige Literatur des Auslandes*, red. E.T. Rosenthal, Bern-Frankfurt am Main-New York-Paris 1989, s. 33-34.

430 *Ibidem*, s. 34.

zdobyte m.in. dzięki transakcjom niemieckich kupców Adolfa Lüderitza i Carla Petersa obszary w południowo-zachodniej Afryce (obecnie Namibia) oraz Togo i Kamerunie (późniejsza Niemiecka Afryka Wschodnia) zostały uznane za zdobycze kolonialne i tereny objęte „ochroną” państwa niemieckiego⁴³¹. Już pod koniec XIX wieku nastąpił tam napływ niemieckich osadników. Kiedy po zakończeniu pierwszej wojny światowej południowo-zachodnie obszary Afryki przestały należeć do Niemiec i przeszły pod protektorat Ligi Narodów, pozostała na nich liczna mniejszość niemiecka. Według Martina Eberhardta zbiorowości tej nie można było określić ani jako klasy, ani warstwy społecznej. Niemcy stanowili heterogeniczną grupę składającą się z osób zamożnych i biednych, przedstawiceli różnych zawodów, scalało ich poczucie tożsamości narodowej, łączyły język, kultura i obywatelstwo⁴³². Relacje między kolonizatorami a rodzimą ludnością cechowała natomiast ambiwalencja i dystans. Jak pisze Agnieszka Pawłowska, Afrykanów uważano za „istoty niższe, niedojrzałe, niezdolne do myślenia abstrakcyjnego i twórczego działania, często niegodne szacunku czy uwagi, w najlepszym razie traktowano ich jak duże dzieci, które należało odpowiednio wychować. Pod pojęciem tym rozumiano podporządkowanie ich sobie i zdyscyplinowanie”⁴³³. Wraz z kolonistami do Namibii przybywali również niemieccy misjonarze. Pierwsi z nich, reprezentujący die Rheinische Mission, dotarli już w 1842 roku⁴³⁴. Misje z jednej strony zajmowały się nawracaniem swych podopiecznych na wiarę chrześcijańską, działalnością zwalczającą niewolnictwo i wprowadzaniem podstaw edukacji, jednocześnie były jednak, jak podkreśla Rupert Neudeck, narzędziem kolonialnej polityki Niemiec⁴³⁵.

(Subiektywnym) zwierciadłem życia niemieckich osadników na skolonizowanych terenach była produkowana masowo, opierająca się na powszechnie funkcjonujących kliszach i stereotypach tzw. afrykańska literatura kolonialna⁴³⁶. Jej początki przypadają na schyłek XIX stulecia, jednak największy rozkwit nastąpił w czasie kolonialnego rewizjonizmu, czyli w latach 1919-1945⁴³⁷. Należące do kręgu literatury popularnej opowiadania i powieści, których tło stanowi niemiecka Afryka, opisywały ten kontynent

431 Por. J. Zimmerer, *Deutsche Herrschaft über Afrikaner: staatlicher Machtanspruch und Wirklichkeit im kolonialen Namibia*, Münster 2001, s. 16.

432 M. Eberhardt, *Zwischen Nationalsozialismus und Apartheid: Die deutsche Bevölkerungsgruppe Südwestafrikas 1915-1965*, Münster 2007, s. 23.

433 A. Pawłowska, *Kolonie niemieckie w Afryce w świetle polskiej historiografii*, „Forum Polityczne” 2010, t. 10, s. 263-278, tutaj s. 272.

434 R. Neudeck, *Die Kraft Afrikas: warum der Kontinent noch nicht verloren ist*, München 2010, s. 71.

435 *Ibidem*, s. 47.

436 Por. J. Warmbold, *Deutsche Kolonial-Literatur: Aspekte ihrer Geschichte, Eigenart und Wirkung, dargestellt am Beispiel Afrikas*, Basel 1982, s. 278. Do literatury kolonialnej należały relacje z podróży, wspomnienia, pamiętniki, powieści i opowiadania. Ich autorami byli urzędnicy, misjonarze i dziennikarze.

437 A. Gouaffo, *Wissens- und Kulturtransfer im kolonialen Kontext: Das Beispiel Kamerun – Deutschland (1884-1919)*, Würzburg 2007, s. 28.

jako kwintesencję egzotyki, przygody, spełnionych marzeń oraz propagowały wiedzę o tej ziemi, jej mieszkańcach i przyrodzie⁴³⁸. Równocześnie cieszące się dużą popularnością teksty literackie poprzez przedstawianie wspomnianego kontynentu jako celu gospodarczej, edukacyjnej i kulturotwórczej misji, popularyzację działalności niemieckich towarzystw kolonialnych oraz usprawiedliwianie niemieckiej ekspansji były narzędziem propagandy⁴³⁹. Do twórczości dotyczącej kolonii należała również beletrystyczna literatura misyjna. Ukazywała się ona już od roku 1842 i stanowiła „najstarszą niemiecką literaturę rozrywkową o Południowo-Zachodniej Afryce”⁴⁴⁰. Należały do niej sfabularyzowane relacje i sprawozdania z pracy misji, wspomnienia, pamiętniki, krótkie nowele i opowiadania oraz obszernie powieści.

Również po roku 1919 i utraceniu kolonii na mocy Traktatu Wersalskiego, dzięki prężnie działającej mniejszości niemieckiej w Południowo-Zachodniej Afryce, nadal ukazywała się przygodowo-podróżnicza literatura niemieckojęzyczna opisująca życie w egzotycznej ojczyźnie⁴⁴¹. W nurt ten wpisują się dwa nadesłane do redakcji „Grünberger Hauskalender” opowiadania Martina Jäckela: *Anton Greenberg*⁴⁴² oraz *Die Vergeltung* (Odwet)⁴⁴³. Bohater pierwszej historii, tytułowy Anton Greenberg, to młody, naiwny Niemiec, który w poszukiwaniu bogactwa i przygód udaje się na afrykański kontynent. Konfrontacja z rzeczywistością okazuje się dla niego brutalna. „Greenhorn” (żółtodziób)⁴⁴⁴, jak nazywają go współtowarzysze, płaci śmiercią w okrutnych męczarniach za swój brak doświadczenia i pogoń za marzeniami. Protagonści w opowiadaniu to wyłącznie biali ludzie. I właśnie ich stawia Jäckel jako przykład degeneracji i zdziczenia. Sprowadzony przez jednego z osadników lekarz jest tak pijany, że nie jest w stanie uratować ludzkiego życia. Podczas ataku delirium doktor zamienia się w prymitywne zwierzę. Greenberg „umierał powoli w okropnym upale, na swoim kocu obok wozu”⁴⁴⁵, podczas gdy ogarnięty szaleństwem lekarz tarzał się w trawie, wydając odgłosy „jak wściekły pies”⁴⁴⁶. Tragizm bezsensownej śmierci młodego Niemca, który swoją prostolinijnością i ujmującym zachowaniem zjednał sobie serca myśliwych i farmerów, podkreślony został poprzez skonfrontowanie samotnej agonii głównego bohatera z pełnymi optymizmu i ufności w przyszłość zapiskami znalezionymi przy

438 M. Fiedler, *Zwischen Abenteuer, Wissenschaft und Kolonialismus: der deutsche Afrikadiskurs im 18. und 19. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Wien 2005, s. 221.

439 J. Warmbold, *op. cit.*, s. 278.

440 A. Booker Sadi, *Das Bild des Negro-Afrikaners in der Deutschen Kolonialliteratur (1884-1945): ein Beitrag zur literarischen Imagologie Schwarzafrikas*, Berlin 1985, s. 283.

441 Por. *Handbuch Postkolonialismus und Literatur*, red. D. Götttsche, A. Dunker, G. Dürbeck, Stuttgart 2017, s. 312.

442 M. Jäckel, *Anton Greenberg*, GHK 1928, s. 17-19.

443 *Idem*, *Die Vergeltung*, GHK 1929, s. 25-28.

444 *Idem*, *Anton Greenberg*, s. 17.

445 *Ibidem*, s. 18.

446 *Ibidem*.

nim później. Zastanawiająca jest zbieżność nazwiska młodego Niemca (Greenberg) z nazwą rodzinnego miasta Jäckela (Grünberg). Być może autor chciał w ten sposób uhonorować swe ojczyście strony na kartach zielonogórsko-kożuchowskiego kalendarza. Świadczy o tym również wpis na marginesie należącej do zmarłego książki, w którym Greenberg przelewa na papier tęsknotę za domem i ukochaną. Anton wspomina także niedzielną modlitwę w kościele, w której wierni proszą Boga, żeby „nie trzymał winorośli zbyt mokro”⁴⁴⁷, tak aby mogli z jego błogosławieństwem napełnić beczki. To oczywiste nawiązanie do winnego krzewu i związanych z nim tradycji pozwala przypuszczać, że niemiecki osadnik mógł wcześniej mieszkać w Zielonej Górze.

W kolejnym opowiadaniu, posługując się przykładem chrześcijańskiej postawy czarnoskórego wodza, Jäckel poddaje krytyce ustaloną przez białego człowieka hierarchię, w której na samym szczycie znajdują się biali panowie, piewcy cywilizacji, a całkowicie jej podporządkowana rodzima ludność może pełnić jedynie funkcję służebną. Motywem przewodnim przedstawionej historii jest popularna w narracji chrześcijańskiej problematyka winy, kary i przebaczenia. Niedoświadczony młokos Hilarius wymierza okrutną i niesprawiedliwą karę chłosty służącemu mu Afrykaninowi o imieniu Moses, wysoko urodzonymu synowi wodza. Ten ucieka i przysięga zemstę, gdyż, jak konstatuje sam autor: „Tubylec znosi nawet surową karę bez gniewu i protestów, jeśli jest przekonany, że na nią zasłużył; jednak jeśli dozna niesprawiedliwości, nigdy o niej nie zapomina”⁴⁴⁸.

Do następnej konfrontacji między Mosesem a Hilariusem dochodzi wiele lat później. Jako tło historyczne opowiadania Jäckel wybiera kulisy powstania Burów przeciwko angielskiej hegemonii około 1914 roku. Wysłany przez swego generała z poufną misją Hilarius zostaje ranny i ukrywa się w wiosce, której naczelnikiem okazuje się Moses. Kiedy dochodzi do nieoczekiwanego spotkania, musi on stoczyć wewnętrzną walkę: „Mały baas⁴⁴⁹ zbił mnie tak, jak nie bije się nawet psa. Któż mi teraz zabroni go zabić? Białe rządy? Nie, oni mi będą jeszcze wdzięczni, że pozbyłem się rebelianta”⁴⁵⁰. Jednak przywódca nie tylko zapomina o urazach, lecz także otacza swego dawnego pana opieką i z narażeniem życia wyręcza Hilariusa w wykonaniu misji.

W zaskakującym zakończeniu Jäckel wskazuje na duchową wyższość pozornego „dzikusa”, który pozostaje wierny wpojonej mu przez białych chrześcijańskiej wierze i zgodnie z jej wytycznymi jest w stanie wybaczyć, a nawet okazać miłosierdzie wrogowi, który go skrzywdził. Takie przedstawienie czarnoskórego protagonisty kontrastuje

447 *Ibidem*, s. 19.

448 *Ibidem*, s. 28 [tłum. A.D.]. „Der Eingeborene erträgt auch eine harte Strafe ohne Groll und Murren, wenn er davon überzeugt ist, daß er sie verdient hat; aber wenn ihm Unrecht geschieht, so vergisst er es nie”.

449 Mały pan.

450 M. Jäckel, *Die Vergeltung*, s. 28 [tłum. A.D.]. „Kleinbaas hat mich geschlagen, wie man keinen Hund schlägt. Wer hindert mich jetzt, daß ich ihn töte? Die Regierung der Weißen? – Nein, Sie werden mir noch Dank wissen, dass ich den Rebellen aus der Welt schaffe”.

z dominującym w niemieckiej literaturze kolonialnym negatywnym, a przynajmniej ambiwalentnym obrazem rdzennego mieszkańca Afryki. Narracja Jäckela i jego specyficzne spojrzenie na miejscową ludność wynikają z jego głęboko zakorzenionej wiary i misjonarskiego powołania, które nie pozwalały mu na czynienie różnic pomiędzy ludźmi. Idee pietyzmu będące podwalinami protestanckich misji w Afryce i szerzone w literaturze kolonialnej⁴⁵¹ znalazły również odbicie w opowiadaniach zielonogórskiego misjonarza. Stworzeni przez niego czarnoskórzy protagoniści okazują się bardziej ludzcy niż tzw. biali. Zachowanie zdziczałego lekarza, który w ostatniej fazie upojenia alkoholowego zatracił swe ludzkie cechy, czy też postawa „białego pana”, karzącego w okrutny sposób swego sługę, stanowią antytezę człowieczeństwa, podczas gdy sposób postępowania byłego niewolnika Mosesa jest odbiciem zachowania biblijnego dobrego Samarytanina⁴⁵².

Teksty Jäckela odbiegają od schematycznych utworów masowo wydawanych od końca XIX do prawie połowy XX wieku. Ukazują nieprzekłamaną obraz Afryki wolny od typowej dla literatury kolonialnej tendencyjności i romantyczno-przygodowej aury: nie podkreślają zasług niemieckich osadników dla zamorskich ziem Cesarstwa, wręcz przeciwnie, zwracają uwagę na ludzką bezsilność, zagubienie, słabości, nieprzystosowanie do trudnych warunków, tęsknotę za ojczyzną. Afryka w obu opowiadaniach jawi się jako kontynent surowy, mroczny i niebezpieczny. Należy również podkreślić, oddając głos Jerzemu Majchrzakowi, że utwory Jäckela „wolne są od naleciałości nacjonalistycznych i rasistowskich, tak charakterystycznych dla niemieckiej literatury kolonialnej pierwszej połowy XX stulecia”⁴⁵³, brak w nich wypowiedzi o etnicznej lub rasowej wyższości oraz politycznych czy ideologicznych komponentów. Wiarygodnie naszkicowane tło historyczno-obyczajowe, plastyczne opisy afrykańskiej przyrody i psychologicznie umotywowane portrety bohaterów sprawiają, że opowiadania zielonogórskiego misjonarza są odbiciem jego fascynacji Afryką, a zarazem próbą głębokiego spojrzenia na egzotyczną rzeczywistość.

Opowiadania, wspomnienia i anegdoty z zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji w niemieckim języku literackim

Leśniczy Gebert z Siedliska, archeolog-amator i kantor wspólnoty parafialnej w Kolsku Otto Senftleben, właściciel majątku rycerskiego Erich Suesmann ze Studzieńca, prawnik, a z zamiłowania regionalista Günther Suesmann z Nowej Soli, zamieszkały w tym samym mieście przy Lutherstraße 12 nauczyciel Fritz Gottschlich (1889-1937), który swe krajoznawcze przyczynki zamieszczał w śląskich czasopismach, m.in. w „Schlesische

451 Por. A. Booker Sadjji, *op. cit.*, s. 245-246.

452 M. Jäckel, *Die Vergeltung*, s. 28.

453 J.P. Majchrzak, *Pastor Martin Jäckel*, s. 99-100.

Monatshefte”, Emma Schwierdzik z Kozuchowa, Lucie Treske z Bytomia nad Odrą i wreszcie związany z kalendarzem jako redaktor Walter Appel z Zielonej Góry – to obszerna grupa ojczyźnianych aktywistów, którzy tylko okazjonalnie sięgali po pióro, by tworzyć literaturę beletrystyczną. Można pokusić się o twierdzenie, że większość z nich, będąc stałymi współpracownikami kalendarza kształtującymi jego treściową zawartość, utwory literackie pisała wyłącznie na jego potrzeby.

Blaski i cienie prowincjonalnego mikroświata to główny temat ukazujących się w zielonogórskim roczniku tekstów lokalnych autorów. Region oraz jego mieszkańcy przedstawieni zostali z gawędziarską swadą i znajomością detali codziennego życia. W historii *Der kluge Mann aus Carolath* (Mądry człowiek z Siedliska)⁴⁵⁴, przelanej na papier przez leśniczego Geberta, autor wykorzystuje najprawdopodobniej swe doświadczenia zebrane podczas pracy. Przemawia za tym znajomość przepisów związanych z polowaniem, procedur karania kłusowników oraz sama tematyka utworu: historia mieszkańca Siedliska skazanego na trzy miesiące aresztu za zabicie należącego do księcia kozła. Umiejscowienie realistycznie nakreślonej postaci kłusownika na terenie będącym również miejscem zamieszkania autora dodaje historii wiarygodności. Główny bohater, nazywany z racji wykonywanej profesji „doktorem od krów” („Kuhdokter”), przedstawiony został ze wszystkimi przyzwyczajeniami. Jednocześnie Gebert dzięki ukazaniu prostoduszności „doktora” i jego nieudolnej obrony oraz chybionych prób podważenia „niesprawiedliwego” wyroku sprawił, że główny bohater nie jest odbierany jako łamiący prawo przestępca, lecz jako ulegający swym słabostkom zwykły człowiek, wzbudzając sympatię czytelnika. „Doktor od krów” wydaje się postacią, która wymyka się jednoznacznej negatywnej ocenie, w przeciwieństwie do zawistnego sąsiada, który go zadenuncjował u leśniczego.

Do galerii oryginalnych postaci zaludniających teksty literackie zielonogórsko-kożuchowski kalendarza można dodać chłopca z opowiadania kantora Ottona Senftlebena pt. *Schnurrbartschulze* (Wąsaty Schulze)⁴⁵⁵, który swój przydomek zawdzięczał szczególnie obfitemu zarostowi. Oprócz charakterystycznych długich wąsów, mężczyzna odznaczał się popędliwym temperamentem i wysoką pozycją w wiejskiej hierarchii. Tylko nieliczni mogli go nazywać „Wąsatym Schulze”, o czym przekonał się młody pomocnik sklepowy Erich Schubert, otrzymując siarczysty policzek za zwrócenie się do chłopca popularnym przezwiskiem⁴⁵⁶. Aby uczynić historię bardziej realistyczną, Senftleben, posiłkując się wieloma detalami, oddaje atmosferę „małego prowincjonalnego miasteczka przy południowej granicy”⁴⁵⁷, w którym wszyscy się znają i wzajemnie obserwują, oraz sąsiadującej z nim wioski H...dorf.

454 Gebert, *Der kluge Mann aus Carolath*, GHK 1927, s. 80-81.

455 O. Senftleben, *Schnurrbartschulze*, GHK 1927, s. 82.

456 *Ibidem*.

457 *Ibidem*.

Centralną postacią opowiadania *Der Heidebauer* (Gospodarz z pustkowia)⁴⁵⁸ autor, Erich Suesmann, uczynił Hermanna Grundkego mieszkającego w wiosce położonej „blisko granicy zielonogórskiego powiatu”⁴⁵⁹. Na łożu śmierci starzec wspomina swe życie pełne znoonej pracy, trudu i wyrzeczeń. Umiera, ciesząc się z przyszłego urodzaju, w momencie gdy na ziemię spadają pierwsze krople deszczu⁴⁶⁰. Na uwagę zasługuje bogactwo detali i dbałość autora o literackie odtworzenie atmosfery oraz wyglądu gospodarstwa położonego na wschodnich rubieżach zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji:

Na pokryty strzechą dom starego wycuźnika⁴⁶¹ padało południowe słońce, malując drżące pierścienie na polepie jedynej izby. Nędznie była urządzona. Sosnowy stół, parę krzeseł, szafa na ubrania z licznymi sękami, mała witryna wypełniona kolorowymi filizankami, zegar ścienny z namalowanym bukietem i mosiężnym wahadłem, kwieciste zasłony przy niskim oknie, na parapecie na wpeł przekwitły kwiat. W kącie, blisko pieca, stało pomalowane na brązowo łóżko; z poduszek w czerwonej kratkę wyglądała wychudzona twarz starca⁴⁶².

Postać starego chłopca emanuje spokojem i godnością. Wspomnienia pełnego wyrzeczeń i pracy życia Hermanna Grundkego wpisane są w zmieniający się rytm dnia i pogody. Jednocześnie autor zwraca uwagę na trudną sytuację materialną wiejskich rodzin: coroczną walkę o uzyskanie niezbędnych do przeżycia plonów i troskę o to, czy wystarczy pieniędzy na zapłacenie podatków. Pisarz odnosi się również do aktualnych wówczas realiów gospodarczych, podkreślając, że nastały ciężkie czasy dla rolnictwa we wschodnich prowincjach Niemiec. Opowiadanie jest więc nie tylko próbą literackiego zobrazowania granicznego doświadczenia śmierci, lecz także reakcją na trudne aspekty wiejskiej rzeczywistości, stawiające człowieka wobec problematycznych wyborów.

Literatem z zamiłowania był wspomniany już wcześniej, urodzony w Legnicy Günther Suesmann (1882-1936). Swe teksty publikował pod własnym nazwiskiem lub używając pseudonimu Streidelsdorf, pochodzącego od nazwy dóbr rodowych. Studia

458 E. Suesmann, *Der Heidebauer*, GHK 1930, s. 23-24.

459 *Ibidem*, s. 23 [tłum. A.D.].

460 *Ibidem*, s. 24.

461 Wycuźnik (niem. Ausgedinger) – gospodarz „na emeryturze”, który z powodu wieku przekazał swój majątek w zamian za dożywotnie utrzymanie (dożywocie, wycug, wymiar, wymowę), zob. L. Molenda, *Nazwy dawnych zawodów i statusów (społecznych, majątkowych i innych). Glosariusz niemiecko-polski z przykładami odręcznego zapisu w pruskich aktach USC (1874-1918) z terenu Wielkopolski*, <http://www.wtg-gniazdo.org> [dostęp: 9.08.2020].

462 E. Suesmann, *op. cit.*, s. 23 [tłum. A.D.]. „Auf dem schobengedeckten Ausgedingerhäusel brütete die Mittagssonne und malte zitternde Kringel auf die Lehmdiele des einzigen Zimmers. Kärglich die Einrichtung. Ein kieferner Tisch, ein paar Stühle, der Kleiderschrank mit vielen Astlöchern, ein kleones Glasspind mit bunten Tassen gefüllt, eine Wanduhr mit angemalten Rosenstrauß und messingnem Pendel, geblümete Stoffgardinen an dem niedrigen Fenster und auf dem Brett ein halbverblühtes Blumenstöckel. In der Ecke, nahe am Ofen, stand ein braungestrichenes Bett; aus rotgewürfelten Kissen sah ein mageres Greisengesicht hervor. Nun lag Grundke Hermann, Pauls Vater schon die zweite Woche krank. Der Sohn hatte den Doktor auf seines Vaters Bitte nicht mehr geholt; das kostete zu viel und die Zeiten waren schwer, bitterschwer für die Landwirtschaft hier im Osten”.

prawnicze ukończył na Uniwersytecie Fryderyka Wilhelma we Wrocławiu. Jako oficer ułanów walczył na frontach wielkiej wojny i został odznaczony Żelaznym Krzyżem Pierwszej Klasy. W 1919 roku został przeniesiony z Wrocławia do Nowej Soli, gdzie mieszkał aż do śmierci⁴⁶³. Przez krajanów z zielonogórsko-koźuchowskiej mikroprovincji Suesmann postrzegany był nie tylko jako poeta ojczyzniany, lecz przede wszystkim jako badacz jej dziejów. Tragiczny wypadek, który był przyczyną śmierci twórcy, poruszył zarówno redakcję, jak i współpracowników „Grünberger Hauskalender”. Najlepiej oddają to słowa nowosolskiego regionalisty, Edmunda Glaesera, składającego na łamach kalendarza hołd zmarłemu koledze:

Wraz z Güntherem Suesmannem odszedł z tej ziemi utalentowany piewca swojej ojczyzny. Wszyscy przyjaciele tego ojczyznianego kalendarza czytali wielokrotnie jego przemyślane, nieporównywalnie piękne wypowiedzi w wielu wiernie zachowanych tomach i zawsze byli zdumieni oraz pełni wdzięczności za tak szlachetną pełnię serca i ducha, która przemawiała z tych tekstów. [...] Skąd poeta czerpał materiał? Ciągle od nowa z wiecznego źródła ojczyzny⁴⁶⁴.

Zamieszczone w „Grünberger Hauskalender” utwory literackie Suesmanna nie tylko skupiają się na konkretnych historiach, lecz także odzwierciedlają skoncentrowane na rodzinnych stronach regionalistyczne i naukowe zainteresowania ich autora. Specyficznym lejtmotywem krótkiego tekstu *Sambucus nigra*⁴⁶⁵ jest krzak czarnego bzu przedstawiony jako strażnik i przyjaciel domu⁴⁶⁶. Podczas nocy świętojańskiej, dzięki zapachowi kwiatów, właściciel gospodarstwa przenosi się do czasów młodości. Woń bzowych baldachów przywołuje mężczyznę na myśl obejrzaną w Berlinie sztukę teatralną, która dostarczyła mu niezapomnianych wzruszeń⁴⁶⁷, pierwsze zauroczenie i pełną ideałów młodość. Intencją autora było nie tylko zaprezentowanie czytelnikom interesującej historii, lecz dodatkowo realizacja konkretnego celu edukacyjnego. Główną opowieść poprzedza wprowadzenie, w którym w przystępny sposób opisano lecznicze właściwości czarnego bzu, sposoby wykorzystania jego liści i kory, a także przytoczono

463 Zob. E. Glaeser, *Günther Suesmann zum Gedächtnis*, GHK 1938, s. 34-35.

464 *Ibidem*, s. 34 [tłum. A.D.]. „Mit Günther Suesmann ist ein begnadeter Dichter seiner Heimat von dieser Erde gegangen. Alle Freunde dieses Heimatkalenders werden in den vielen Jahrgängen, die sie getreulich aufbewahrt haben, immer wieder seine gedankenvollen und unvergleichlich schönen Beiträge gelesen haben, und sie werden immer aufs neue voller Verwunderung und voller Dankbarkeit von einer solchen gnadenvollen Fülle des Herzens und des Geistes gestanden haben, die aus diesen Beiträgen sprach. [...] Woher nahm nur der Dichter seine Stoffe? Immer und immer wieder aus dem ewig springenden Quell der Heimat”.

465 G. Suesmann, *Sambucus nigra*, GHK 1930, s. 21-22. *Sambucus nigra L.* to łacińska nazwa czarnego bzu; por. S. Kościelny, B. Sękowski, *Drzewa i krzewy: klucze do oznaczania*, Warszawa 1971, s. 495.

466 Dawniej czarny bez należał do popularnych roślin leczniczych i sadzono go przy każdej wiejskiej chacie; por. E. Marszałek, M. Scelina, *Krzewmy krzewy*, Warszawa 2015, s. 11-12.

467 G. Suesmann, *op. cit.*, s. 22.

związane z krzewem podania i legendy⁴⁶⁸. Wplatając naukowe wyimki do literackiego tekstu, Suesmann, który interesował się przyrodą zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji, stwarza okazję do podzielenia się wiedzą z czytelnikami, a zarazem przedstawienia wyników swych krajoznawczych badań w literackiej otoczce.

Z kolei opublikowane pod pseudonimem Günther Streidelsdorf opowiadanie *Die hundertblättrige Rose* (Róża stulistna)⁴⁶⁹ to historia z czasów pierwszej wojny światowej. Centralny motyw stanowi spotkanie dwóch mężczyzn, których los uczynił wrogami: francuskiego sierżanta Pierra Rodina i niemieckiego podporucznika Tobiasa. Młody Niemiec ginie z ręki Francuza. Kiedy Rodin przeszukuje zmarłego, znajduje przy nim zdjęcie młodej dziewczyny opatrzone inskrypcją w języku francuskim: „Je t'adore”. Pierre jest wstrząśnięty, gdyż i on ma przy sobie zdjęcie ukochanej. Uświadamia sobie w tym momencie cały bezsens wojny. Na rozkaz dowódcy francuscy żołnierze oddają Tobiasowi honory wojskowe.

Pozornie *Die hundertblättrige Rose* jest jedną z wielu ukazujących się w „Grünberger Hauskalender” literackich historii podnoszących tematykę wielkiej wojny. Jednak i w tym tekście uwidacznia się botaniczna pasja Suesmanna. Tytułowa róża stulistna, pochodząca z rosarium wiejskiego pastora, symbolicznie łączy świat idyllicznej prowincji z wojennym uniwersum.

Współpracownicy „Grünberger Hauskalender” często kreślili literackie portrety osób, z którymi bezpośrednio mieli styczność i które na trwałe zapisały się w ich pamięci. Pochodząca z Kozuchowa Emma Schwierzik poświęca w swych autobiograficznych wspomnieniach z młodości⁴⁷⁰ wiele miejsca ukochanemu nauczycielowi ze szkoły ludowej. Z tekstu wyłania się portret dobrodusznego pedagoga pełnego mądrości i doświadczenia życiowego:

Oczyrna duszy widzę obraz tego niewątpliwie oryginalnego, lecz również szczerego i pobożnego człowieka, którego metody wychowawczych dzisiaj z pewnością byłyby niestosowne, a które, mimo całej swej osobliwości, przynosiły owoce. Wszystkie godziny lekcyjne pozostaną niezapomniane, ponieważ ten dobrotliwy człowiek swoim pełnym humorem bycia ułatwiał nam „chodzenie do szkoły”⁴⁷¹.

468 Suesmann zwraca uwagę na rolę czarnego bzu w wierzeniach i rytuałach germańskich. Krzew poświęcony był bogini Holdzie, matce bogów. Składano pod nim ofiary, a jego ścięcie groziło okrutną karą. Autor podaje również kilka związanych z krzewem legend chrześcijańskich.

469 *Idem* (pseud. G. Streidelsdorf), *Die hundertblättrige Rose*, GHK 1932, s. 28-31.

470 E. Schwierzik, *Eine Jugenderinnerung*, GHK 1932, s. 18-19.

471 *Ibidem*, s. 18 [tłum. A.D.]. „Vor meinem geistigen Auge erseht wieder ein Bild dieses gewiß seltenen, aber treuen und frommen Mannes, dessen Erziehungsart heute wohl nicht mehr angebracht wäre und die doch bei aller Eigenartigkeit gute Früchte trug. Unvergessen bleiben all' die Stunden, da dieser gütiger Mann uns in seiner humorvollen Art das Zur Schule gehen leicht machte”.

Z dbałością o detale autorka kreśli również wygląd zewnętrzny i opisuje pogodną naturę „pana kantora”⁴⁷²: „Był średniego wzrostu, nieco otyły. [...] Podczas modlitwy składał krótkie, pulchne ręce na kamizelce. Jego podbródek mile wystawał zza dwudzielnej brody à la Wilhelm I i również w głosie oraz ruchach czuło się wielki spokój”⁴⁷³. Opisu dopełniają złoty sygnet, ciężki złoty zegarek z dewizką i czarny surduty jako nieodłączne atrybuty nauczyciela. Pisarka podkreśla, że mimo łagodnego charakteru i niekonwencjonalnych metod, nauczyciel cieszył się wśród uczniów szacunkiem i poważaniem. Z wdzięcznością przypomina sobie jego nauki, które, jak konstatuje, ukształtowały jej charakter i „dawały w późniejszych latach pocieszenie i siłę”⁴⁷⁴. Emma Schwierdzik przedstawia swą dawną szkołę jako instytucję, w której rzadko stosowane były kary cielesne, a trzcinowej różgi „tygodniami nie ruszano”⁴⁷⁵. Ze względu na to, że była to jedyna szkoła w mieście, chłopcy i dziewczęta uczyli się razem, a z okazji urodzin nauczyciela wszyscy mieszkańcy składali się na wspaniały prezent. Jednocześnie autorka zwraca uwagę na rolę prowincjonalnej szkoły jako placówki wychowawczej i kulturalnej, jednego z głównych, oprócz kościoła, animatorów życia religijnego.

Lokalni autorzy nie tylko sięgali do własnych wspomnień, lecz wykorzystywali opowieści rodzinne i źródła historyczne. Historię złotowłosej córki kowala, Anny Dorothei Steubner z Bytomia Odrzańskiego⁴⁷⁶, Lucie Treske spisała na podstawie wspomnień „dziadka swojego dziadka”⁴⁷⁷, który z kolei usłyszał ją od guwernantki Johanne Christiane Kothin. Główna akcja rozgrywa się w 1699 roku, cztery lata po pożarze Bytomia. Piękna Anna, zakochana w młodym sekretarzu Hellwigu, ucieka z miasta z wędrownymi komediantami, ponieważ miejscowe bigotki podejrzewają ją o czary. W styczniu tegoż roku, co również potwierdzają stare dokumenty, dziewczyna wychodzi za mąż za urodzonego w Wiedniu wołyżera Balthasara Kotha, a po śmiertelnym wypadku męża wraca z córeczką do Bytomia. Stare kobiety, którym przewodzi kuma Pirschmann, rozpowszechniają plotki, że Anna jest czarownicą, a jej córka nieślubnym dzieckiem i pomiotem diabła. Mieszkanki Bytomia dokonują na bohaterce samosądu i chcą ją spalić na stosie. Z płomieni w ostatniej chwili ratuje Annę cieszący się w mieście powszechnym szacunkiem Gottlieb Helwig, który ogłasza, że kobieta zostanie jego żoną. Anna i Gottlieb biorą ślub w sierpniu 1703 roku. Prapradziadek autorki dowiadyuje się,

472 Kantor, przodownik chóru, chórmistrz, śpiewak (w kościołach i innych świątyniach), również: nauczyciel śpiewu bądź organista; por. L. Molenda, *op. cit.*, <http://www.wtg-gniazdo.org> [dostęp: 9.08.2020].

473 E. Schwierdzik, *Eine Jugenderinnerung*, s. 18 [tłum. A.D.]. „Seine Gestalt mittelgroß und ein wenig beleibt. Beim gebet faltete er die kurzen, vollen Hände über der Weste. [...] Sein rundes Kinn schaute so gemütlich aus dem geteilten Bart à la Wilhelm I. heraus und auch aus Stimme und Bewegung war viel Ruhe zu spüren”.

474 *Ibidem*.

475 *Ibidem*, s. 19.

476 L. Treske, *Das Schicksal der Jungfer Steubnerin aus Beuthen*, GHK 1933, s. 20-22.

477 *Ibidem*, s. 20 [tłum. A.D.].

że to właśnie jego opiekunka, Johanne Kothin, jest ową małą dziewczynką, z którą owdowiała Anna wróciła do Bytomia. Opowiadanie wieńczy rymowane epitafium spisane z kamienia nagrobnego małżonków znajdującego się na miejskim cmentarzu⁴⁷⁸. Co ciekawe, utwór Lucie Treske nawiązuje do popularnego w Bytomiu ludowego podania o spaleniu na stosie niewinnej dziewczyny. Z kolei według źródeł historycznych na stosie miała zginąć nie Anna Dorothea Steubner, lecz Anna Schwytzer⁴⁷⁹, co stawia pod znakiem zapytania wiarygodność opowieści przekazywanych w rodzinie pisarki.

Inspirację dla lokalnych literatów stanowiły nie tylko zamierzchła przeszłość, lecz także i współczesność. Akcja opowiadania *Unteroffizier Printat und sein Sohn* (Podoficer Printat i jego syn)⁴⁸⁰ autorstwa nowosolskiego nauczyciela Fritza Gottschlicha rozgrywa się w latach trzydziestych podczas krajoznawczej wycieczki. Główny bohater, będący zarazem narratorem utworu, udaje się wraz z nastoletnim synem na spływ kajakowy po Odrze. Podczas postoju w nadrzecznej zatoczce kajakarze zaprzyjaźniają się z grupą podróżujących wynajętą łodzią młodych ludzi. Jeden z nich nocą czuwa wraz z narratorem przy ognisku. Zabijają czas rozmową, podczas której chłopak opowiada o swojej rodzinie i zwierza się, że jego ojciec poległ na wojnie. Kiedy mężczyzna poznaje nazwisko chłopca, uświadamia sobie, że znał jego ojca, towarzyszył mu na froncie i był przy nim, kiedy ten umierał. Po namyśle opowiada chłopcu o okolicznościach śmierci wojennego przyjaciela. Młody człowiek ze wzruszeniem wysłuchuje historii i jest wdzięczny za to wspomnienie. Rankiem wszyscy wyruszają w dalszą drogę.

Akcja opowiadania rozwija się na dwóch poziomach czasowych, wojenne wspomnienia przeplatane są opisami spokojnego nadrzecznego pejzażu i refleksjami narratora. Przeżycia podoficera Printata skonfrontowane zostają z losami jego młodego syna. Poprzez historię niepotrzebnej śmierci młodego ojca, któremu nie dane było nacieszyć się dzieckiem, autor krytycznie odnosi się do wojny. Jednocześnie daje do zrozumienia, że nadzieją dla kraju jest młoda generacja, której zadaniem jest zbudowanie przyszłości poprzez pracę dla narodu. Nie bez przyczyny więc przedstawieni w opowiadaniu młodzi chłopcy ucieleśniają ideał nowego powojennego pokolenia. Są okazami *zdrowia i tężyzny fizycznej*, planują zostać ślusarzami lub kowalami, a za cel stawiają sobie dobro ojczyzny. Metaforyczna wymowa utworu znajduje swój wyraz w scenie pożegnania: Młody czeladnik kowalski stoi wyprostowany, „gibki i mocny na dziobie swej łodzi”⁴⁸¹, i spogląda w symbolizujące przyszłość wschodzące słońce.

Opatrzona rozbudowanym tytułem historia *Wie der alte Quegwer mit dem Teufel stritt, wie er dabei seinen besten Ochsen verlor und zu seiner Frau kam* (O tym, jak

478 *Ibidem*, s. 22.

479 K. Wojtucka, *Hexenprozesse in Schlesien und Mähren zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Eine Zwischenbilanz*, „Bohemiae Occidentalis historica” 2019, R. 5, t. 2, s. 169-187.

480 F. Gottschlich, *Unteroffizier Printat und sein Sohn*, GHK 1933, s. 25-27.

481 *Ibidem*, s. 27 [tłum. A.D.].

stary Quegwer pokłócił się z diabłem, jak stracił przy tym swego najlepszego wołu, a zdobył żonę)⁴⁸², której autorem jest Walter Appel z Zielonej Góry, opowiada o niezwykłych okolicznościach, dzięki którym gospodarz Quegwer przestał być starym kawalerem. Tytułowy bohater, chociaż został zaakceptowany przez wiejską wspólnotę, traktowany jest przez sąsiadów z pewną rezerwą, ponieważ jego ojciec nie urodził się w zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji, lecz w innej okolicy: „Minęło sporo czasu, odkąd ojciec starego Quegwera przywędrował w te strony. Skąd tak naprawdę pochodził i co skłoniło go do opuszczenia ojczyzny, mało kto tak naprawdę się dowiedział”⁴⁸³. Po doprowadzeniu do rozkwitu wydzierżawionego, wcześniej podupadłego gospodarstwa, Quegwer przez wiele lat mieszka samotnie. Niespodziewanie odwiedza go dawno niewidziany brat, który po krótkiej wizycie rusza w dalszą drogę. W nocy gospodarz słyszy dziwne odgłosy dochodzące z obory i łoskot w kominie. Przekonany, że to harcujący diabeł, strzela przez drewnianą ścianę, by go przepłoszyć. Rano znajduje swego najlepszego wołu martwego, z przestrzeloną głową. Nie do końca przekonany, że to wół był sprawcą nocnych hałasów, gospodarz udaje się do sąsiadki, by zapytać ją, czy również jej dom został nawiedzony przez diabła. Zdumiony, zostaje zbesztany przez rozżłoszczoną kobietę. Okazuje się, iż w drodze do wychodka została postrzelona w nogę. Konsekwencją nieszczęśliwego zdarzenia jest odbywający się dwa tygodnie po wypadku ślub Quegwera z sąsiadką, na którym obecny jest również brat gospodarza. Dopiero po latach bohater dowiaduje się, że nocny spektakl był pomysłem brata, który chciał za pomocą fortelu wyswatać starego kawalera z wdową Rasper, jednakże „martwy wół wcale nie należał do programu”⁴⁸⁴.

Utwór Appela to nie tylko humorystyczna opowiadanka, lecz świadectwo typowego dla małych społeczności stosunku do napływowych mieszkańców. Byli oni traktowani wprawdzie życzliwie, jednak zawsze pamiętano o ich obcych korzeniach. Kategoryzujące utożsamianie „obcego” z człowiekiem „innym”, „odmiennym” manifestuje się w postrzeganiu Quegwera przez wiejską społeczność jako „dziwaka”⁴⁸⁵, który wprawdzie „nigdy na nikogo krzywo nie spojrział, lecz któremu jednak lepiej schodzić z drogi”⁴⁸⁶.

Prezentowane w „Grünberger Hauskalender” utwory zbliżają się ku ujęciom satyrycznym, historycznym czy nawet krajoznawczym, zaskakują humorem i wnikliwością obserwacji. Charakterystyczne są kreślone przez miejscowych autorów wyraziste portrety bohaterów, sugestywnie oddające wygląd i mentalność mieszkańców wsi czy

482 W. Appel, *Wie der alte Quegwer mit dem Teufel stritt, wie er dabei seinen besten Ochsen verlor und zu seiner Frau kam*, GHK 1938, s. 27.

483 *Ibidem* [tłum. A.D.]. „Das ist Nun schon lange her, daß der Vater des alten Quegwer hier ins Land gezogen kam. Wo er eigentlich her war und was ihn aus seiner Heimat vertrieben, hat wohl kaum ein Mensch recht erfahren”.

484 *Ibidem*.

485 *Ibidem*.

486 *Ibidem*.

też niewielkich miasteczek. Uwiecznione w szkicach, opowiadaniach i wspomnieniach nieszablone postaci zajmują różne pozycje w hierarchii społecznej.

Publikowane na łamach kalendarza utwory lokalnych literatów składają się na wiele obrazów z życia prowincji w jego najróżniejszych przejawach. Opisane w tekstach codzienne sytuacje oddają lokalną obyczajowość, a zawarte w nich obserwacje charakteryzują specyficzne środowisko hermetycznej wspólnoty. W utworach przekazywany jest tradycyjny model życia: protagoniści żyją blisko natury, w izolacji od postępu cywilizacyjnego i jego wynalazków. Nierzadko nie są w stanie zrozumieć współczesności. W wielu przypadkach ich egzystencja jest skromna, pełna wyrzeczeń i ograniczona do zaspokajania podstawowych potrzeb.

W epickich tekstach zielonogórskiego kalendarza prowincja jawi się jako skarbnica i ostoja tradycyjnych wartości, do których należą szacunek dla starości, pochwała ciężkiej pracy, kult przeszłości i tradycji oraz łączność między pokoleniami. Jednocześnie zaakcentowana jest w nich zaściankowość, znajdująca swe odbicie w nieufności wobec obcych, świadomym odrzuceniu współczesnych nowinek oraz izolacjonalizmie. Z jednej strony topos prowincji jest tu wolny od idealizowania. Scharakteryzowany w utworach region zielonogórsko-kozuchowski jest malowniczy, ale słabo zurbanizowany, swojski, lecz biedny. Stanowi wykreowaną literacko przestrzeń, w której tradycja ściera się z nadchodzącymi zmianami, a teraźniejszość splata się z przeszłością. Z drugiej strony, szczególnie w narracjach wspomnieniowych, mikroprovincja urasta do rangi mitu i kraju dzieciństwa, stając się ostoją pokoleniowej wspólnoty.

Opowiadania gwarowe

Utwory pisane w gwarze śląskiej, a przede wszystkim w dialektach typowych dla powiatów zielonogórskiego i kozuchowskiego, często pojawiały się na łamach „Grünberger Hauskalender”. Co ciekawe, w gwarze pisano również gawędy, wspomnienia, a nawet artykuły krajoznawcze. W kilku odmianach dolnośląskiego dialektu z okolic Zielonej Góry, m.in. w „Grienbergsch”, pisał swe opowiadania wspomniani już wcześniej Paul Petras. Miejscowy język był więc ważnym wyznacznikiem tożsamości i dowodem przynależności do określonej przestrzeni społeczno-geograficznej, a także czynnikiem, który scalał lokalną wspólnotę, jednocześnie akcentując jej odrębność⁴⁸⁷. Autorzy opowiadań to zarówno cieszący się sławą na Śląsku twórcy poezji i prozy dialektalnej, przykładowo Robert Rößler czy Max Heinzl, jak i współpracujący z kalendarzem regionaliści: Paul Banert z Zaboru, Bruno Otto z Zielonej Góry, Alma Morgenstern z Nowego Miasteczka, nauczyciel Salomon z Sudołu i Rheinhold Forkert z Nowej Soli.

⁴⁸⁷ A. Schumann, *Heimat denken. Regionales Bewußtsein in der deutschsprachigen Literatur zwischen 1815 und 1914*, Köln-Weimar-Wien 2002, s. 150.

Robert Rößler (1838-1883) był jednym z najbardziej wyróżniających się śląskich twórców piszących w dialekcie⁴⁸⁸. Ukończył Gimnazjum Marii Magdaleny we Wrocławiu, a po studiach otrzymał w 1865 roku tytuł doktora filozofii. Pochodził z ludu, nazywany był prawdziwym Ślązakiem, miał, co zaznaczają jego biografowie, „otwarte oczy, doskonały zmysł obserwacji, bogatą wyobraźnię, gorące, wrażliwe serce i poczucie humoru”⁴⁸⁹. Zmarł przedwcześnie w Szprotawie, gdzie od roku 1880 pełnił funkcję rektora szkoły realnej, pozostawiając po sobie bogatą literacką spuściznę⁴⁹⁰. W 24. tomie kalendarza można znaleźć spisana na podstawie starych kronik historię zatytułowaną *Der arme Sinder vo der Sprotte* (Biedny grzesznik ze Szprotawy)⁴⁹¹. Obecność tekstu Rößlera na łamach lokalnego almanachu jest nie tylko dowodem uznania dla talentu poety, lecz także świadectwem jego popularności i uhonorowania go jako zasłużonego obywatela Szprotawy. W opowiadaniu pisarz relacjonuje wydarzenie z czasów wojny trzydziestoletniej, którego bohaterem jest włóczęga skazany na powieszenie za bluźnierstwo. W związku z tym, że remont dawno nieużywanej szubienicy się przeciągał, a cieszący się nadzwyczajnym apetytem więzień był dużym obciążeniem dla kasy miejskiej, władze miasta zgodziły się na propozycję skazańca, by puścić go wolno pod warunkiem, że zgłosi się w oznaczonym czasie. Jak donosi kronika, „biedny grzesznik” dotrzymał słowa. W dniu egzekucji zapukał wczesnym rankiem do bramy miejskiej, meldując, tak jak obiecał, swoje przybycie, po czym uciekł i już nigdy więcej nie pokazał się w okolicy.

Kolejnym znanym dolnośląskim pisarzem tworzącym w dialekcie był poeta i felietonista Max Heinzel (1833-1898). Urodził się 28 października 1833 w Osieku (Ossig) na Dolnym Śląsku, zmarł 1 listopada 1898 roku w Świdnicy (Schweidnitz). Pochodził z ubogiej rodziny. Po ukończeniu katolickiego Gimnazjum św. Macieja (Matthiasgymnasium) we Wrocławiu i pracy jako nauczyciel w mieszczańskich oraz szlacheckich domach, przeprowadził się w 1867 roku do Berlina, gdzie podjął współpracę z „Norddeutsche Allgemeinen Zeitung”. Podróż do Danii i znajomość z Hansem Christianem Andersenem zaowocowały tomem opowiadań *Ein nordisches Buch* (Nordycka księga, 1878). Po powrocie Heinzel był zatrudniany jako redaktor w śląskich czasopismach. Pod wpływem poety Karla von Holteia zaczął tworzyć w dolnośląskiej gwarze. Tomy wierszy, humoresek i opowiadań przyniosły mu popularność na Śląsku i poza jego granicami oraz ugruntowały jego sławę jako jednego z najzdolniejszych poetów gwarowych. Wydał m.in. tomy poetyckie *Humoristische Genrebilder* (1881), *In Sturm und Wetter. Dichtungen* (1888), *In Rübezahls Reich und andere Dichtungen* (1891). Prowadził

488 *Deutsche biographische Enzyklopädie (DBE)*, t. 8, red. R. Vierhaus, München 2007, s. 495.

489 H. Bauch, *Robert Rößler*, [w:] *Bunte Bilder aus dem Schlesierlande, herausgegeben vom schlesischen Pestalozzi Verein*, t. 1, Breslau 1903, s. 280-282, tutaj s. 280.

490 Rößler napisał m.in. *Närr'sche Karle* (Berlin 1878), *Schläs'sche Durfgeschichten* (Berlin 1879), *Durf- und Stoadtleute. Neue schlesische Erzählungen* (Berlin 1881).

491 R. Rößler, *Der arme Sinder vo der Sprotte*, GHK 1924, s. 24-25.

działalność publicystyczną i pracował jako redaktor m.in. w Wałbrzychu, Raciborzu (Ratibor), Nowej Rudzie (Neurode), Dzierżoniowie (Reichenbach) i Świdnicy. Od 1883 roku zajmował się wydawaniem kalendarza „Der gemütliche Schläsinger”, który ukazywał się regularnie aż do roku 1942. Pod koniec życia, nie mogąc już pracować z powodu dolegliwości nerwowych i sercowych, często odpoczywał podczas letnich miesięcy w karkonoskiej miejscowości Borowice (Baberhäuser), gdzie cieszył się dużą sympatią okolicznej ludności. Dowodem tego szacunku było nadanie 26 lipca 1891 roku okolicznej grupie skał nazwy Heinzelstein⁴⁹².

Już w roku 1915 ukazało się w „Grünberger Hauskalender” humorystyczne opowiadanie gwarowe *Der sprechende Hundel* (Gadający pies)⁴⁹³, jednak na szczególną uwagę zasługuje tekst *Die Reese na Grünberg* (Podróż do Zielonej Góry)⁴⁹⁴. Jest on swoistą reklamą miasta, chociaż główni bohaterowie – jadący na ślub brata gospodarz Fridolin Ruckstruh wraz z matką Moniką – z powodu zabawnego nieporozumienia podczas postoju pociągu wcale doń nie docierają. Zielona Góra nazwana została przez Heinzela „śląskim miastem wina”⁴⁹⁵, a brat Fridolina, dumny mieszkaniac winnego grodu, opisuje w liście gospodarzowi malownicze, otaczające miasto winnice⁴⁹⁶.

Na uwagę zasługuje geograficzne powiązanie dialektów zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji z obszarem określanym jako *Neiderland*⁴⁹⁷, który rozciągał się w północnej części Dolnego Śląska, między Odrą a ówczesną granicą z Polską, i obejmował powiaty zielonogórski, kozuchowski oraz legnicki⁴⁹⁸. Przez wiele lat rejon ten zasiedlany był przez ludność mówiącą dialektem dolnoniemieckim, co przelożyło się na powstanie charakterystycznej gwary, jak również lokalnej kultury⁴⁹⁹. Co ciekawe, każda miejscowość w zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji miała własną, lokalną odmianę *Neiderländisch*⁵⁰⁰. Zamieszkująca tu ludność kultywowała własne zwyczaje i pod wieloma względami różniła się od mieszkańców innych dolnośląskich regionów. Jak pisze Gerda Benz: „Ludzie żyjący w tym krajobrazie byli spokojniejsi i cichsi w porównaniu z pozostałymi, bardzo ruchliwymi i towarzyskimi Ślązakami. W śląskim języku potocznym nazywano ich *Flampauern*⁵⁰¹ lub *flämsche Luder*⁵⁰².

492 A. Lubos, *Geschichte der Literatur Schlesiens*, t. 1, München 1960, s. 397-398.

493 M. Heinzl, *Der sprechende Hundel*, GHK 1915, s. 51-53.

494 *Idem*, *De Reese na Grünberg*, GHK 1934, s. 68-69.

495 *Ibidem*, s. 68.

496 *Ibidem*.

497 G. Benz, *Einiges zum Neiderlande*, [w:] *Was die Stoare pfeifa. Neiderland eiber derr Auder*, red. *eadem*, t. 10, Erfingen-Kirchen 1996, s. 11; W.E. Peuckert, *Die große Mutter von Zobten. Ein Bild von Schlesien von Will Erich Peuckert*, „Das XX Jahrhundert” 1942, t. 4, z. 2, s. 71-75, tutaj, s. 74.

498 G. Benz, *Einiges zum Neiderlande*, s. 11.

499 *Ibidem*.

500 F. Graebisch, *Nordschlesisch und Neiderländisch-Schlesisch mit vergleichenden Mundartproben*, [w:] *Was die Stoare...*, s. 65-81.

501 Flamandzcy gospodarze.

502 Flamandzcy ludzie.

Byli tak powściągliwi, że z obcymi, przyjezdnymi, nigdy nie rozmawiali gwarą, tylko w języku wysokoniemieckim”⁵⁰³.

Ukazująca się w kalendarzu twórczość dialektalna z zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji obejmowała zarówno oryginalne opowiadania ludowe, jak i stylizowane gwarowo teksty literackie tworzone przez wykształconych, przeważnie mieszkających w miastach i zajmujących najczęściej urzędnicze stanowiska autorów. Tematyka opowiadań jest różnorodna, od wspomnień, poprzez opisy codziennej pracy i wiejskich zwyczajów, do humorystycznych charakterystyk prostych mieszkańców wsi czy zabawnych wydarzeń, które były ich udziałem.

Zamieszczone w kalendarzu na rok 1926 roku opowiadanie gwarowe Paula Bannerta pt. *Der Spucknapf* (Spluwaczka)⁵⁰⁴ opisuje przygodę Koarlego Leuschnera, prostego gospodarza z Zaboru, który świętuje w eleganckiej restauracji popularnego hotelu „Zum Schwarzen Adler”⁵⁰⁵ sprzedaż byka na zielonogórskim jarmarku. Już na samym początku Leuschnera spotyka rozczarowanie, gdyż pod elegancką nazwą „bulion” ukrywa się zwykły rosół. Gdy chłop po skończonym posiłku spluwa na ziemię, kelner przysuwa mu piękną srebrną spluwaczkę. Koarle spluwa drugi raz na ziemię, nie chcąc pobrudzić wspaniałego naczynia, o którego przeznaczeniu nie ma pojęcia. Gdy kelner ponownie przysuwa spluwaczkę, Koarle krzyczy rozsierdzony: „Jeśli nie zabierzesz ode mnie tej przekłetej miski [...], naprawdę wam do niej napluję!”⁵⁰⁶. Bannert w humorystyczny sposób wskazuje na nieokrzesanie mieszkańca Zaboru, nie wyśmiewa go jednak i nie wyszydza jego manier wynikających nie z prostactwa, lecz z braku ogłady. W spisanej przez Bannerta historyjce widoczna jest popularna u lokalnych twórców tendencja umiejscawiania akcji w ich najbliższym otoczeniu. Bannert, sam będąc mieszkańcem Zaboru, mógł w pełni oddać niuansy dialektu, którym posługiwali się miejscowi.

Napisana przez Bannerta w lokalnej gwarze anegdota *Kuh-Beuthen* (Krowi Bytom)⁵⁰⁷, opublikowana w tym samym tomie kalendarza, dotyczy etymologii: miastu został nadany przydomek „krowi”, ponieważ w Bytomiu Odrzańskim odbywały się targi bydła. Kolokwialna nazwa mogła być używana jednak tylko przez miejscowych. Kiedy jadący pociągiem mieszkańiec Berlina spytał: „Czy to Krowi Bytom?”⁵⁰⁸, otrzy-

503 G. Benz, *op. cit.*, s. 13 [tłum. A.D.]. „Die Menschen in dieser Landschaft waren ruhiger und stiller als die sehr beweglichen und kontaktfreudigen anderen Schlesier. In der schlesischen Umgangssprache nannte man sie *Flampauern* oder *flämsche Luder*. Sie waren so zurückhaltend, dass sie mit fremden, zugereisten Menschen nie in ihrer Mundart sprachen, sondern Hochdeutsch redeten” [pisownia oryginalna – A.D.].

504 P. Bannert, *Spucknapf*, GHK 1926, s. 97.

505 Hotel ten znajdował się w Zielonej Górze przy Breite Straße 77 (dziś ul. Sikorskiego); zob. *Adressbuch für den Stadt- und Landkreis Grünberg i. Schles.*, 1924, s. 253.

506 P. Bannert, *Spucknapf*, s. 97 [tłum. A.D.].

507 *Idem*, *Kuh-Beuthen*, GHK 1926, s. 77.

508 *Ibidem*.

mał od miejscowego gospodarza następującą odpowiedź: „Tak, to Krowi Bytom, ale przejeżdżają przez niego woły”⁵⁰⁹.

Zdarzało się, że miejscowi regionaliści publikowali na łamach kalendarza utwory gwarowe zaczerpnięte z innych źródeł, często nawet ich nie podając, tylko sygnując teksty własnym nazwiskiem. Przytoczona przez zielonogórskiego nauczyciela Brunona Otta powiastka gwarowa *Wenn de Noot om grissten, eis Goot om neihnten* (Kiedy trwoga, to do Boga)⁵¹⁰ jest w rzeczywistości przedrukiem z cyklu *Germanien Völkerstimmen*⁵¹¹. Tekst opisuje przygodę biednego wyrobnika Bortella, który wyrusza do miasta, by zdobyć żywność dla umierającej z głodu rodziny, podczas gdy żona, babka i dzieci modlą się w domu o powodzenie przedsięwzięcia. Prośby te zostają wysłuchane: chłop ratuje życie dziecku bogatego mieszczanina i wraca do bliskich z pieniędzmi oraz koszem pełnym wiktuałów.

Opowiadanie z okolic Bytomia Odrzańskiego pt. *Duoas säjltssomme Begaabn'ß* (Dziwne wydarzenie)⁵¹² również pochodzi z tomu *Germanien Völkerstimmen*⁵¹³. Tajemniczy mężczyzna odkupuje od idącego na targ chłopca trzy jajka, rozbija je na przydrożnym kamieniu i zamiast żółtek znajduje złote monety. Chłop nie chce sprzedać mężczyźnie pozostałych jaj i wraca do domu. Kiedy w towarzystwie żony i dzieci je rozbija, głęboko się rozczarowuje, gdyż nie znajduje w nich złota. Okazuje się, że padł ofiarą żartu⁵¹⁴.

Ukrywający się pod pseudonimem Salomon nauczyciel z podzielonogórskiego Sudołu należy do autorów, których współpraca z rocznikiem zakończyła się na jednym utworze. Humorystyczny tekst gwarowy *Kupporbeet*⁵¹⁵ (Praca umysłowa)⁵¹⁶ opowiada o tym, jak sprytny chłop Egner dał nauczkę pastorowi, który żądał według niego zbyt wygórowanej opłaty za chrzciny.

W przeciwieństwie do lokalnego pedagoga, Alma Morgenstern z Nowego Miasteczka była aktywną współpracowniczką „Grünberger Hauskalender”. Tematem napisanej przez nią gawędy *Der Imgang* (Strach ma wielkie oczy)⁵¹⁷ jest żart, jaki spłatała młodzież

509 *Ibidem*. W oryginale: „Dos is Kuh-Beuthn-, de Uchsn foahrn aber hie durch”. Autor posługuje się tu grą słów. Znaczenie rzeczownika „der Ochs” w języku niemieckim to zarówno „wół”, jak również „głupek, tuman” [przyj. A.D.].

510 B. Otto, *Wenn de Noot om grissten, eis Goot om neihnten*, GHK 1928, s. 23-24.

511 J.M. Firmenich, *Germaniens Völkerstimmen, Sammlung der deutschen Mundarten in Dichtungen, Sagen, Märchen, Volksliedern*, t. 2, Berlin 1846, s. 314-317.

512 B. Otto, *Duoas säjltssomme Begaabn'ß*, GHK 1928, s. 53.

513 J.M. Firmenich, *op. cit.*, s. 318-319.

514 B. Otto, *Duoas...*, s. 53.

515 Kopfarbeit.

516 Salomon, *Kupporbeet*, GHK 1930, s. 27.

517 A. Morgenstern, *Der Imgang*, GHK 1933, s. 66. W przypisach do opowiadania Alma Morgenstern tłumaczy tytuł „Imgang” jako „Umgang, Umgehen, Scheuchen”, czyli nastraszenie kogoś, napędzenie kogoś stracha. Richard Kühnau definiuje pojęcie „Umgehen” jako straszenie ludzi przez duchy i zjawy lub niesprecyzowany lęk przed niedającym się opisać zagrożeniem. Por. R. Kühnau, *Schlesische Märchen und Sagen II*, „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” 1896,

powracająca ze spędzonego na śpiewaniu i przędzeniu wieczoru bojaźliwej matce jednego z chłopców, rzucając w jej okno przywiązany do sznurka kamień. Jednocześnie tekst jest interesującym źródłem informacji na temat wpisanych w śląską obrzędowość rozrywek na wsi.

W opowiadaniu gwarowym *Dar Hüttjunge* (Pastuszek)⁵¹⁸ Rheinhold Forkert z Nowej Soli, również wieloletni współpracownik kalendarza, kreśli na tle zmieniających się pór roku obraz surowego wiejskiego dzieciństwa, na które składała się ciężka praca w zamian za zgrzebną koszulę i 6-8 talarów rocznie. Opisy obowiązków chłopca, do których oprócz pilnowania bydła należała pomoc w obrzędku inwentarza, praca przy żniwach, rąbanie drewna i sprzątanie obejścia, Forkert przeplata opisami krótkich radości: zabaw przy wspólnym pasieniu krów po św. Michale, pieczenia ziemniaków i odbywającej się porą zimową nauki w szkole. Ostatecznie jednak literacki szkic ma optymistyczną wymowę. Głównemu bohaterowi udaje się uciec od ubóstwa, zostaje czeladnikiem szewskim w mieście, a wkrótce potem żołnierzem. Kiedy w mundurze przyjeżdża do rodzinnej wsi, uradowani i dumni mieszkańcy urządzają na jego cześć zabawę ze śpiewem i tańcami.

Miejscową nazwę obsadzonej drzewami morwowymi drogi prowadzącej do Zaboru tłumaczy napisana gwarą gawęda Forkerta *Die Malkulleie* (Aleja dojarzy)⁵¹⁹. Posadzone w wielu odmianach wzdłuż alei morwy już przed drugą wojną światową stanowiły charakterystyczny element krajobrazu miasteczka⁵²⁰. Powołując się na opowieści starych mieszkańców, autor wyjaśnia, że przed stu laty w to miejsce pasterze zaganiali krowy z całego Zaboru, by właściciele mogli je wydoić. Po południowym udoju zwierzęta wracały na pastwisko. Forkert opisuje również charakterystyczne obiekty stojące przy Alei Dojarzy: stary szałas pasterski i znajdującą się w pobliżu nieczynną fabrykę jedwabiu⁵²¹, przytaczając anegdoty o zarządzającym zakładem pastorze Frischu i wspierającej go żonie Fryderyka Augusta Cosela, właściciela Zaboru⁵²².

Tematyka ukazujących się w „Grünberger Hauskalender” utworów była typowa dla większości tekstów gwarowych drukowanych w zbiorach i czasopismach u schyłku XIX i w pierwszej połowie XX wieku⁵²³. Zarówno treść, jak i charakterystyczne cechy opowiadań z kalendarza pokrywają się z przedstawioną przez Andreasa Schumanna ogólną „poetyką” literackich tekstów gwarowych. Badacz wymienia cztery konstitu-

nr 2, z. III, s. 19-23, tutaj s. 20. Uwzględniając również treść opowiadania opisującego psikus młodzieży, autorka zdecydowała się na polską wersję tytułu *Strach ma wielkie oczy* [przyp. A.D.].

518 R. Forkert, *Dar Hüttjunge*, GHK 1934, s. 75-76.

519 *Idem*, *Die Malkulleie*, GHK 1933, s. 39.

520 T. Schube, *Die wichtigsten Natur-Denkmäler im Regierungsbezirk Liegnitz*, Breslau [b.r.] [ok. 1910], s. 16.

521 Wspomina o niej doktor Theodor Schube, *ibidem*.

522 R. Forkert, *Die Malkulleie*, s. 39.

523 A. Schumann, *op. cit.*, s. 142.

tywne atrybuty typowe dla tego rodzaju utworów: 1. Teksty opisują życie „ludu” na wsi lub w małych miasteczkach, 2. Autorzy utworów posługują się dialektem jako swoiści „nativ speakerzy”, 3. Gwara nie ulega modom i jest symbolem „niezmiennej formy rzeczywistego życia”⁵²⁴, 4. Opisywany świat na płaszczyźnie politycznej, społecznej i kulturalnej dystansuje się od wszelkiego postępu⁵²⁵. Drukowane w zielonogórskim roczniku opowiadania spełniają w większym lub mniejszym stopniu wszystkie wymienione warunki pod względem treści, jak i formy. Ich autorom doskonale znana jest miejscowa gwara, a tematyka skupiona jest przede wszystkim na prowincjonalno-wiejskim bytowaniu.

Jedno z ważniejszych zadań kalendarza ojczyźnianego, który miał szerzyć wiedzę o rodzinnych stronach i ich historii, realizowane było m.in. poprzez publikację tekstów dotyczących charakterystycznych budowli, nazw miejscowych, niezwykłych elementów krajobrazu i innych osobliwości zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji oraz Dolnego Śląska. Opowiadania gwarowe pomagały szerzyć wiedzę małej ojczyźnie, a wykorzystane w nich dialekty dodatkowo intensyfikowały poczucie więzi z opisywaną przez nie przestrzenią.

Oprócz charakterystycznego wachlarza tematów rozciągającego się na obszary życia rodzinnego, wiedzy o rodzinnej ziemi, zwyczajów ludowych, pracy na wsi i związanych z nią rytuałów oraz ważnych dla lokalnej społeczności wydarzeń (jarmarków i uroczystości), opowiadania w zielonogórskim kalendarzu cechował rubaszny humor i dowcipny sposób przedstawiania wydarzeń. Powołując się na Schumanna: „Humor odgrywa wybitną rolę w tradycji literatury gwarowej, jak i w dyskusji wokół niej, dowcipowi przypisuje się wyraźnie silniejszą zdolność zjednywania czy też integrowania odbiorców niż »poważnym tekstom«”⁵²⁶. Użycie gwary w drukowanych w „Grünberger Hauskalender” utworach epickich miało również wskazywać na ich prawdziwość, wiarygodność oraz oddawać lokalny koloryt. Obecność powstałych w dialekcie tekstów na łamach rocznika świadczy więc o ich pozytywnym wartościowaniu, a także podniesieniu gwary do rangi symbolu i nośnika kultury.

Wiersze

Tematyka i motywy

W ciągu trzydziestu lat istnienia kalendarza ukazało się na jego łamach bez mała 300 wierszy. Charakteryzowały się bardzo zróżnicowanym poziomem, od utworów sławnych

⁵²⁴ *Ibidem*, s. 143.

⁵²⁵ *Ibidem*.

⁵²⁶ *Ibidem*, s. 147 [tłum. A.D.]. „Humor spielt in der Tradition der mundartlichen Literatur, wie auch in der Diskussion um sie, eine hervorragende Rolle, dem Scherz wird deutlich eine stärkere Bindungsfähigkeit oder integrative Kraft in Hinblick auf Publikum zugeschrieben als »ernsthafte Texte«”.

i cenionych niemieckich poetów, poprzez teksty mniej znanych twórców lokalnych, aż po rymowane wprawki współpracowników kalendarza czy nawet czytelników. Do publikowanych w „Grünberger Hauskalender” przedstawiciele kanonu poezji niemieckiej na najwyższym poziomie literackim należeli m.in. Andreas Gryphius, Eduard Mörike, Johann Wolfgang von Goethe, Theodor Fontane, Gottfried Keller czy też Ricarda Huch. Intencją redaktorów nie zawsze było jednak zaznajamianie z ambitnymi utworami. Z repertuaru słynnych twórców wybierali proste i przyjemne teksty, które przeciętnemu odbiorcy nie sprawiały trudności, jeśli chodzi o ich zrozumienie czy interpretację. Jako przykład może posłużyć zamieszczony w kalendarzu na rok 1936 utwór *Warum tanzen Bübchen mit Mädchen so gern?* (Dlaczego chłopcy tak chętnie tańczą z dziewczętami) autorstwa Goethego⁵²⁷, nakreślający w humorystyczny sposób modele ludzkich zachowań. Oprócz tekstów czołowych poetów niemieckich na zawartość poetycką kalendarza składały się również wiersze wartościowych, ale mniej popularnych twórców, takich jak Emanuel Geibel, Detlev von Liliencron, Johann Peter Hebel czy też Hoffmann von Fallersleben.

Kolejną grupę stanowiły dzieła literatów, dla których pisanie do kalendarzy i czasopism stanowiło jedno ze źródeł dochodu. Zajmowali się oni swoistą produkcją, nierzadko na zamówienie, na przykład tworząc wiersze jako uzupełnienie materiału ilustracyjnego. Wymienić można w tym miejscu takich autorów, jak Georg von Rohrscheidt, E. Stramm, Paul Enderling oraz Thusnelda Wolff-Kettner.

Stale miejsce zajmowały w almanachu wiersze poetów, których twórczość ze względu na ich miejsce urodzenia i zamieszkania czy też z racji poruszanej przez nich tematyki powiązana była ze Śląskiem. Do tej grupy należały teksty Josepha von Eichendorffa, Ottona Juliusa Bierbauma, Carla Hauptmanna, Wilhelma Müllera-Rüdersdorfa, Hansa Niekrawietza oraz poetów gwarowych: Karla von Holteia, Maxa Heinzela, Hansa Rößlera czy Ernsta Schenkego. W kalendarzu pojawiały się również utwory urodzonego we Wrocławiu Emila von Schönaich-Carolath, nazywanego „śląskim księciem-poetą”⁵²⁸. Lokalny repertuar prezentowali twórcy związani z zielonogórsko-kożuchowską mikroprovincją: Lotte Jaekel, Otto Helm, Paul Petras, Wilhelm Gotthold Schulz, Alma Morgenstern, Hermann Otto Thiel, Günther Suesmann (Günther Streidelsdorf) i Emma Schwiedrzik.

Biorąc pod uwagę liczbę tekstów poetyckich, które ukazały się we wszystkich tomach, można stwierdzić z całą pewnością, że wiersze były najpopularniejszymi utworami w zielonogórskim kalendarzu. Jako przykład może posłużyć rocznik 1922, w którym opublikowano aż dziewiętnaście tekstów lirycznych. Już w kalendarium każdy miesiąc

527 J.W. von Goethe, *Warum tanzen Bübchen mit Mädchen so gern?*, GHK 1936, s. 82.

528 Por. H. Effenberger, *Lyrik*, „Deutsche Arbeit. Monatschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen” 1909, t. 8, z. 12, s. 847-849, tutaj s. 848; H. Ohle, *Wo Haseldorfs Dichterprinz einst lebte und arbeitete*, „Wedel-Schulauer Tageblatt” 1984, nr 30, s. 11.

opatrzone były stosownym do niego wierszem umieszczonym pod przedstawiającymi miejscowe krajobrazy ilustracjami Gerharda Rejscha.

Drukowane w poszczególnych tomach utwory poetyckie charakteryzowały się również dużą rozpiętością formalną. Można znaleźć wśród nich krótkie formy, nastrojowe ballady, rozbudowane wiersze o składnikach humorystycznych czy też obszernie pieśni i poematy. Nierzadko same tytuły sygnalizowały zawartość treściową, stanowiąc jednocześnie cenne źródło informacji na temat szerokiego spektrum podejmowanych zagadnień. Publikowane na łamach kalendarza utwory obejmują następujące kręgi tematyczne, dające się zilustrować na podstawie wybranych przykładów:

1. **Pory roku i miesiące:** m.in. *Märzabend* (Marcowy wieczór)⁵²⁹, *April* (Kwiecień)⁵³⁰, *Im Mai* (W maju)⁵³¹, *Winterabend* (Zimowy wieczór)⁵³², *Vorfrühling* (Przedwiośnie)⁵³³, *Frühling* (Wiosna)⁵³⁴, *Frühlingslied* (Pieśń wiosenna)⁵³⁵, *Sommer* (Lato)⁵³⁶, *Spätsommer* (Późne lato)⁵³⁷, *Herbst* (Jesień)⁵³⁸.

2. **Krajobraz i jego elementy:** m.in. *Reife Wiese* (Bujna łąka)⁵³⁹, *Die Kiefer* (Sosny)⁵⁴⁰, *Blütenwunder* (Kwiatny cud)⁵⁴¹, *Abendstimmung am See* (Wieczór nad jeziorem)⁵⁴², *Winterwald* (Zimowy las)⁵⁴³, *Wenn die Heide blüht* (Kiedy kwitnie wrzosowisko)⁵⁴⁴, *Friedhof* (Cmentarz)⁵⁴⁵, *Am Dorfbrunnen* (Przy wiejskiej studni)⁵⁴⁶, *Die letzte Mühle* (Ostatni młyn)⁵⁴⁷.

3. **Święta okolicznościowe:** m.in. *Zum neuen Jahre 1911* (Na nowy rok 1911)⁵⁴⁸, *Christ ist geboren* (Chrystus się narodził)⁵⁴⁹, *O Weihnachtszeit! O heilige Zeit!* (O Boże Narodzenie! O święty czasie!)⁵⁵⁰, *Neujahrglocken* (Noworoczne dzwony)⁵⁵¹, *Silvesterträume*

529 E. von Schoenaich-Carolath, *Märzabend*, GHK 1911, s. 7.

530 M. Greif, *April*, GHK 1922, s. 13.

531 L. Jaekel, *Im Mai*, GHK 1936, s. 68.

532 E. Krafft, *Winterabend*, GHK 1913, s. 3.

533 M. Ginella, *Vorfrühling*, GHK 1937, s. 22.

534 O. Helm, *Frühling*, GHK 1940, s. 32.

535 L. Richter, *Frühlingslied*, GHK 1921, s. 11.

536 O.J. Bierbaum, *Sommer*, GHK 1923, s. 19.

537 *Idem*, *Spätsommer*, GHK 1923, s. 19.

538 L. Treske, *Herbst*, GHK 1932, s. 68.

539 A. Huggenberger, *Reife Wiese*, GHK 1915, s. 31.

540 H.O. Thiel, *Die Kiefer*, GHK 1939, s. 23.

541 F. Schanz, *Blütenwunder*, GHK 1920, s. 11.

542 P. Bannert, *Abendstimmung am See*, GHK 1926, s. 31.

543 F. Blumberg, *Winterwald*, GHK 1914, s. 5.

544 M. Ginella, *Wenn die Heide blüht*, GHK 1937, s. 23.

545 G. Schüler, *Friedhof*, GHK 1914, s. 23.

546 E. Stramm, *Am Dorfbrunnen*, GHK 1915, s. 15.

547 H.O. Thiel, *Die letzte Mühle*, GHK 1937, s. 80.

548 G. Schüler, *Zum neuen Jahre 1911*, GHK 1911, s. 1.

549 I.M. Burda, *Christ ist geboren*, GHK 1913, s. 25.

550 *O Weihnachtszeit! O heilige Zeit!*, GHK 1914, s. 23.

551 A. Dix, *Neujahrglocken*, GHK 1915, s. 3.

(Sylwestrowe marzenia)⁵⁵², *Sonnwendfeier* (Święto przesilenia letniego)⁵⁵³, *Erntedank* (Dożynki)⁵⁵⁴, *Pfingsten in Grünberg* (Zielone Świątki w Zielonej Górze)⁵⁵⁵, *Allerseelen* (Wszystkich Świątych)⁵⁵⁶, *Zum Geburtstag unseres Kaisers* (Z okazji urodzin naszego cesarza)⁵⁵⁷.

4. **Związek człowieka z Bogiem:** m.in. *Vater-Unser* (Ojciec nasz)⁵⁵⁸, *Das Tischgebet* (Modlitwa przy stole)⁵⁵⁹, *Gebet* (Modlitwa)⁵⁶⁰, *Gottseeligkeit* (Pobożność)⁵⁶¹, *Gebete aus Pirnig* (Modlitwy z Pynika)⁵⁶².

5. **Życie i praca na wsi:** m.in. *Feierabend auf dem Lande* (Odpoczynek po pracy na wsi)⁵⁶³, *Heuernte* (Sianokosy)⁵⁶⁴, *Bauernmorgen* (Poranek gospodarza)⁵⁶⁵, *Kartoffelernte* (Wykopki)⁵⁶⁶, *Ernte* (Żniwa)⁵⁶⁷, *Der Sichel Sang* (Pieśń sierpów)⁵⁶⁸, *Der Gartenarbeit Segen* (Błogosławieństwo pracy w ogrodzie)⁵⁶⁹, *Hurra! Die Knödel kommen!* (Hura! Knedle!)⁵⁷⁰, *Schlesische Bauernnot* (Bieda śląskiego chłopca)⁵⁷¹, *Der Winter-Abend eines schlesischen Landmanns* (Zimowy wieczór śląskiego gospodarza)⁵⁷².

6. **Obowiązki i powinności obywatela niemieckiego:** m.in. *Schirmt den Wald!* (Chrońcie las!)⁵⁷³, *Gebt Gold* (Ofiarujcie złoto)⁵⁷⁴, *Auf zur Entscheidung!* (Podejmijmy decyzję!)⁵⁷⁵, *Gebt!* (Dajcie!)⁵⁷⁶, *Greif zu!* (Sięgnij!)⁵⁷⁷, *Faß an!* (Chwyć!)⁵⁷⁸, *Halte*

552 F. Jung, *Silvesterträume*, GHK 1911, s. 25.

553 A. Morgenstern, *Sonnwendfeier*, GHK 1929, s. 43.

554 M.U., *Erntedank*, GHK 1921, s. 21.

555 P. Petras, *Pfingsten in Grünberg*, GHK 1931, s. 74.

556 M. Ginella, *Allerseelen*, GHK 1937, s. 23.

557 R. Pfannschmidt-Beutner, *Zum Geburtstag unseres Kaisers*, GHK 1918, s. 3.

558 G. Schüler, *Vater-Unser*, GHK 1911, s. 56.

559 F. Jung, *Das Tischgebet*, GHK 1912, s. 21.

560 G. Falke, *Gebet*, GHK 1926, s. 58.

561 G. Suesmann, *Gottseeligkeit*, GHK 1930, s. 21.

562 Hellwig, *Gebete aus Pirnig*, GHK 1931, s. 67.

563 G. von Rohrscheidt, *Feierabend auf dem Lande*, GHK 1912, s. 17.

564 J. Kuhnigt, *Heuernte*, GHK 1914, s. 13.

565 J.K. [Kuhnigt], *Bauernmorgen*, GHK 1914, s. 17.

566 *Idem*, *Kartoffelernte*, GHK 1915, s. 21.

567 G. Metscher, *Ernte*, GHK 1917, s. 56.

568 E. Schulze-Malkowsky, *Der Sichel Sang*, GHK 1921, s. 15.

569 O. Muenzer, *Der Gartenarbeit Segen*, GHK 1930, s. 88.

570 E. Stramm, *Hurra! Die Knödel kommen!*, GHK 1913, s. 17.

571 G. Streidelsdorf, *Schlesische Bauernnot*, GHK 1933, s. 18-19.

572 *Der Winter-Abend eines schlesischen Landmanns*, GHK 1937, s. 93.

573 R. Seidel, *Schirmt den Wald!*, GHK 1911, s. 117.

574 H. Ortlepp, *Gebt Gold*, GHK 1918, s. 49.

575 W. Mener, *Auf zur Entscheidung!*, GHK 1919, s. 28.

576 L. Thoma, *Gebt!*, GHK 1920, s. 50.

577 G. Schröer, *Greif zu!*, GHK 1921, s. 29.

578 D. von Liliencron, *Faß an!*, GHK 1921, s. 29.

Maß! (Zachowaj umiar!)⁵⁷⁹, *Am Werk* (W pracy)⁵⁸⁰, *Durch!* (Do celu!)⁵⁸¹, *Der Soldat* (Żołnierz)⁵⁸².

7. **Wydarzenia i postaci historyczne:** m.in. *Zum Frankfurter Frieden am 10. Mai 1871. Nach vierzig Jahren* (Pokój Frankfurcki 10 maja 1871. Po czterdziestu latach)⁵⁸³, *Mackensen*⁵⁸⁴, *Hunnenzug* (Wyprawa Hunów)⁵⁸⁵, *Annelein Liebezeit* (Anusia Liebezeit)⁵⁸⁶, *Der Alte Fritz und die Schwester Hennig* (Stary Fryc i siostry Hennig)⁵⁸⁷, *Auf die Schlacht an der Kratzbach* (Bitwa pod Kratzbach)⁵⁸⁸, *Die Glocke von Krossen. 15 Dezember 1740* (Dzwon z Krosna. 15 grudnia 1740)⁵⁸⁹.

8. **Pierwsza wojna światowa i jej skutki:** m.in. *Ostpreußischer Landsturm* (Wschodniopruskie pospolite ruszenie)⁵⁹⁰, *Stolze Zeit* (Czas dumy)⁵⁹¹, *Urlauber* (Urlopowicz)⁵⁹², *Weihnachten im Vorposten* (Święta Bożego Narodzenia na forpoczcie)⁵⁹³, *Der fromme Landsturmann* (Pobożny szeregowiec)⁵⁹⁴, *Der Legionär* (Legionista)⁵⁹⁵, *Der Kaiser im Schützengraben* (Cesarz w okopach)⁵⁹⁶, *Heimkehr der Reservisten* (Rezerwista powraca do domu)⁵⁹⁷, *Der Baum im Argonnerwald* (Drzewo w Lesie Argońskim)⁵⁹⁸, *Der Krieg* (Wojna)⁵⁹⁹, *Wann wird der Frieden kommen* (Kiedy nadejdzie pokój)⁶⁰⁰, *Den tapferen Toten* (Naszym mężnym poległym)⁶⁰¹, *Vergiß nicht deine Toten* (Nie zapomnij twych zmarłych)⁶⁰².

9. **Druga wojna światowa:** m.in. *Heimkehr* (Powrót do domu)⁶⁰³, *Das Jungvolk* (Młodzież)⁶⁰⁴.

579 F. Rückert, *Halte Maß!*, GHK 1921, s. 29.

580 K. Bröger, *Am Werk*, GHK 1939, s. 69.

581 O. Helm, *Durch!*, GHK 1941, s. 42.

582 H. Anacker, *Der Soldat*, GHK 1939, s. 58.

583 G. von Rohrscheidt, *Zum Frankfurter Frieden am 10. Mai 1871. Nach vierzig Jahren*, GHK 1911, s. 50.

584 P. Warncke, *Mackensen*, GHK 1916, s. 52.

585 B. von Münchhausen, *Hunnenzug*, GHK 1924, s. 23.

586 G. Streidelsdorf, *Annelein Liebezeit*, GHK 1934, s. 50.

587 A. Richter, *Der Alte Fritz und die Schwester Hennig*, GHK 1936, s. 74.

588 F. Rückert, *Auf die Schlacht an der Kratzbach*, GHK 1936, s. 76.

589 K. Waczniars, *Die Glocke von Krossen. 15 Dezember 1740*, GHK 1914, s. 56.

590 P. Enderling, *Ostpreußischer Landsturm*, GHK 1916, s. 23.

591 B. Frank, *Stolze Zeit*, GHK 1914, s. 79.

592 J. Kunigk, *Urlauber*, GHK 1916, s. 15.

593 J.N., *Weihnachten im Vorposten*, GHK 1916, s. 25.

594 von Heintze, *Der fromme Landsturmann*, GHK 1917, s. 87.

595 O. Saure, *Der Legionär*, GHK 1914, s. 32.

596 M. Bewer, *Der Kaiser im Schützengraben*, GHK 1918, s. 15.

597 J.K., *Heimkehr der Reservisten*, GHK 1915, s. 19.

598 W. Schnitzler, *Der Baum im Argonnerwald*, GHK 1916, s. 75.

599 W. Kirchmeier, *Der Krieg*, GHK 1918, s. 51.

600 W. Lauterbach, *Wann wird der Frieden kommen*, GHK 1918, s. 72.

601 T. Wolff-Kettner, *Den tapferen Toten*, GHK 1918, s. 23.

602 R. Braun, *Vergiß nicht deine Toten*, GHK 1921, s. 23.

603 O. Helm, *Heimkehr*, GHK 1941, s. 27.

604 L. Jaekel, *Das Jungvolk*, GHK 1941, s. 77.

10. **Uczucia i nastroje:** m.in. *Zum ersten Mal allein* (Po raz pierwszy sami)⁶⁰⁵, *Das trübste Wort, das je vom Munde klang...* (Najsmutniejsze słowo, które usta wypowiedziały...)⁶⁰⁶, *Im Gedanken* (W myślach)⁶⁰⁷, *Frohsinn* (Pogoda ducha)⁶⁰⁸, *Zum letztenmal* (Ostatni raz)⁶⁰⁹, *Die Treue stets* (Zawsze wierność)⁶¹⁰, *Froh und fromm* (Szczęście i pobożność)⁶¹¹, *Rückblick* (Spojrzenie wstecz)⁶¹², *Von der Eitelkeit der Welt* (O próżności świata)⁶¹³, *Träumerei am Abend* (Wieczorne marzenia)⁶¹⁴, *Liebe* (Miłość)⁶¹⁵.

11. **Związek wiejskiego ludu z ziemią:** m.in. *Wir Bauern* (My chłopci)⁶¹⁶, *Dorf und Stadt* (Wieś i miasto)⁶¹⁷, *Der deutsche Pflug* (Niemiecki Pług)⁶¹⁸, *Mutter Erde* (Matka ziemia)⁶¹⁹.

12. **Państwo i naród:** m.in. *Deutsch sein* (Być Niemcem)⁶²⁰, *Deutsches Volk* (Niemiecki naród)⁶²¹, *Das Reich muss uns doch bleiben* (Rzesza musi istnieć dalej)⁶²², *Deutschland sei hart* (Niemcy, bądźcie twarde)⁶²³, *Deutsche Ode* (Niemiecka Oda)⁶²⁴, *Deutsches Lied* (Niemiecka pieśń)⁶²⁵, *Mein Vaterland* (Moja ojczyzna)⁶²⁶, *Deutschland* (Niemcy)⁶²⁷, *Großdeutschland* (Wielkie Niemcy)⁶²⁸.

13. **Śląsk:** m.in. *Schlesisches Land* (Śląska ziemia)⁶²⁹, *Der Zobten oder Silingberg* (Sobótka albo Ślęza)⁶³⁰, *Auf Schlesiens Bergen* (Na śląskich wzgórzach)⁶³¹, *Schlesierlied* (Pieśń Ślązaków)⁶³².

605 V.R., *Zum ersten Mal allein*, GHK 1912, s. 25.

606 *Das trübste Wort, das je vom Munde klang...*, GHK 1913, s. 5.

607 R. Braun, *Im Gedanken*, GHK 1911, s. 23.

608 T. Fontane, *Frohsinn*, GHK 1914, s. 60.

609 K.E. Knodt, *Zum letztenmal*, GHK 1915, s. 23.

610 A. von Weltzen, *Die Treue stets*, GHK 1920, s. 5.

611 O.J. Bierbaum, *Froh und fromm*, GHK 1923, s. 64.

612 H.J. Moser, *Rückblick*, GHK 1924, s. 94.

613 A. Gryphius, *Von der Eitelkeit der Welt*, GHK 1925, s. 60.

614 J. Kneip, *Träumerei am Abend*, GHK 1926, s. 43.

615 L. Greiner, *Liebe*, GHK 1929, s. 47.

616 A. Buggenberger, *Wir Bauern*, GHK 1913, s. 9.

617 H. Blitz, *Dorf und Stadt*, GHK 1914, s. 92.

618 W. Müller-Rüdersdorf, *Der deutsche Pflug*, GHK 1917, s. 30.

619 L. Jaekel, *Mutter Erde*, GHK 1934, s. 47.

620 E. Zahn, *Deutsch sein*, GHK 1916, s. 48.

621 F. Lüdtke, *Deutsches Volk*, GHK 1919, s. 1.

622 R. Braun, *Das Reich muss uns doch bleiben*, GHK 1919, s. 54.

623 O. Helm, *Deutschland sei hart*, GHK 1924, s. 49.

624 R.A. Schröder, *Deutsche Ode*, GHK 1926, s. 81.

625 R. Dehmel, *Deutsches Lied*, GHK 1931, s. 16.

626 L. Jaekel, *Mein Vaterland*, GHK 1940, s. 21.

627 K. Bröger, *Deutschland*, GHK 1939, s. 18.

628 L. Jaekel, *Großdeutschland*, GHK 1941, s. 16.

629 H.O. Thiel, *Schlesisches Land*, GHK 1937, s. 27.

630 P. Petras, *Der Zobten oder Silingberg*, GHK 1937, s. 27.

631 *Idem*, *Auf Schlesiens Bergen*, GHK 1938, s. 99.

632 *Idem*, *Schlesierlied*, GHK 1937, s. 18.

14. **Rodzinne strony – Heimat:** m.in. *Gruß an die Heimat* (Pozdrowienia dla rodzinnych stron)⁶³³, *Strophen an die Heimat* (Strofy do rodzinnej ziemi)⁶³⁴, *Heimat!* (Ojczysta ziemia)⁶³⁵, *Heimat und Vaterland* (Strony rodzinne i ojczyzna)⁶³⁶, *Im Lande der Väter* (W kraju ojców)⁶³⁷, *Heimatstätte für Heimatlose* (Ojczyzna dla jej pozbawionych)⁶³⁸, *Die Heimat über alles!* (Ziemia ojczysta ponad wszystko)⁶³⁹, *Heimat die Ehre!* (Chwała ojczystej ziemi)⁶⁴⁰.

15. **Miejscowości zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji:** m.in. *Späte Abendstunde am Neusalzer Hafen* (Późny wieczór w nowosolskim porcie)⁶⁴¹, *Grüßt mir mein Grünberg* (Pozdróćcie ode mnie Zieloną Górę)⁶⁴², *Carolath* (Siedlisko)⁶⁴³, *Die Milziger Jahre* (Lata w Milsku)⁶⁴⁴, *Freystädter Heimatlied* (Pieśń o Kozuchowie)⁶⁴⁵.

16. **Lokalne ciekawostki i wydarzenia:** m.in. *Weihgedicht zu Heffestein* (Wiersz poświęcony kamieniowi Friedricha Augusta Heffego)⁶⁴⁶, *Hochwasser* (Powódź)⁶⁴⁷, *O Glöckeldamm im Oderwald* (O groblo Glöckela w Odrzańskim Lesie!)⁶⁴⁸, *Die Theodor-Schube-Eiche* (Dąb Theodora Schubego)⁶⁴⁹, *In der Alten Fähre* (Na przystani Alte Fähre)⁶⁵⁰, *Abendfrieden am Schlawaer See* (Wieczorny spokój nad Jeziorem Sławskim)⁶⁵¹, *Im Oderwald* (W Lesie Odrzańskim)⁶⁵², *Schwedenschanze* (Szwedzki szaniec)⁶⁵³, *An der Oder* (Nad Odrą)⁶⁵⁴.

17. **Kultura winiarska w zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji:** m.in. *Elfenkönigin* (Królowa elfów)⁶⁵⁵, *Am alten Weinberg* (W starej winnicy)⁶⁵⁶, *Beim Wein*,

633 C. Forsch, *Gruß an die Heimat*, GHK 1913, s. 29.

634 I. Seidel, *Strophen an die Heimat*, GHK 1928, s. 16.

635 A.M. Bock, *Heimat!*, GHK 1930, s. 82.

636 W. Müller-Rüdersdorf, *Heimat und Vaterland*, GHK 1933, s. 16.

637 D.H. Sarnetzki, *Im Lande der Väter*, GHK 1926, s. 20.

638 F. Avenarius, *Heimatstätte für Heimatlose*, GHK 1928, s. 19.

639 W. Müller-Rüdersdorf, *Die Heimat über alles!*, GHK 1930, s. 67.

640 *Idem*, *Heimat die Ehre!*, GHK 1932, s. 36.

641 H.O. Thiel, *Späte Abendstunde am Neusalzer Hafen*, GHK 1937, s. 39.

642 P. Petras, *Grüßt mir mein Grünberg*, GHK 1933, s. 66.

643 O. H[elm], *Carolath*, GHK 1931, s. 46.

644 P. Petras, *Die Milziger Jahre*, GHK 1929, s. 60.

645 E. Schwiedrzik, *Freystädter Heimatlied*, GHK 1930, s. 48.

646 *Eadem*, *Weihgedicht zu Heffestein*, GHK 1930, s. 112.

647 O. Helm, *Hochwasser*, GHK 1927, s. 67.

648 G. Streidelsdorf, *O Glöckeldamm im Oderwald*, GHK 1932, s. 38.

649 P. Bannert, *Die Theodor-Schube-Eiche*, GHK 1928, s. 65.

650 O. Helm, *In der Alten Fähre*, GHK 1927, s. 79.

651 *Idem*, *Abendfrieden am Schlawaer See*, GHK 1925, s. 66.

652 K. Urban, *Im Oderwald*, GHK 1927, s. 79.

653 A. Morgenstern, *Schwedenschanze*, GHK 1938, s. 48.

654 H.O. Thiel, *An der Oder*, GHK 1936, s. 95.

655 P. Petras, *Elfenkönigin*, GHK 1927, s. 20.

656 L. Treske, *Am alten Weinberg*, GHK 1933, s. 70.

*beim Wein, beim Grünberger Wein*⁶⁵⁷ (Przy winie, przy winie, przy zielonogórskim winie), *A Weingärtel* (Winny ogród)⁶⁵⁸, *Weines werden* (Jak powstaje wino)⁶⁵⁹, *Grünbergs Preis* (Chluba Zielonej Góry)⁶⁶⁰, *Die Weinprobe* (Degustacja win)⁶⁶¹, *Der Grünberger und die Tartaren* (Grünberger i Tatarzy)⁶⁶².

18. **Humorystyczne:** m.in. *Der kranke Dackel* (Chory jamnik)⁶⁶³, *Der große Wurf* (Wspaniały rzut)⁶⁶⁴, *Reisespruch* (Przypowieść podróżna)⁶⁶⁵, *Die unartigen i-Punkte* (Niegrzeczne kropki nad i)⁶⁶⁶.

19. **Różne:** m.in. *Alt und neu* (Stare i nowe)⁶⁶⁷, *Ein alter Seebär* (Stary wilk morski)⁶⁶⁸, *Altes Gold* (Stare złoto)⁶⁶⁹, *Aller Anfang ist schwer* (Każdy początek jest trudny)⁶⁷⁰, *Großmütterlein* (Babunia)⁶⁷¹, *Die Kunst* (Sztuka)⁶⁷², *Im Schnellzug* (W pociągu pociągu pociągu)⁶⁷³, *Ein Paar Kinderaugen* (Para dziecięcych oczu)⁶⁷⁴, *Wohin?* (Dokąd?)⁶⁷⁵.

20. **Wiersze gwarowe:** m.in. *Ein Friehlinge* (Wiosna)⁶⁷⁶, *De Lirche* (Skowronek)⁶⁷⁷, *De Hamet lock* (Wołanie rodzinnych stron)⁶⁷⁸, *De Karms* (Kiermasz)⁶⁷⁹, *'s Rotkaatang* (Rudzik)⁶⁸⁰, *Das Wuchabloat* (Tygodnik)⁶⁸¹, *Honns, wu bist de denn?* (Hans, gdzie jesteś?)⁶⁸², *'s kranke Schweindel* (Chory świniak)⁶⁸³, *Der Zipfelpelz* (Kozuch)⁶⁸⁴, *Wächterlied* (Pieśń wartownika)⁶⁸⁵.

657 P. Petras, *Beim Wein, beim Wein, beim Grünberger Wein*, GHK 1937, s. 66.

658 *Idem*, *Mein Weingärtel*, GHK 1928, s. 63.

659 P. Bannert, *Weines werden*, cz. 1, *Im Weinberg*, GHK 1927, s. 83.

660 W. Müller-Rüdersdorf, *Grünberger Preis*, GHK 1927, s. 53.

661 M. Ginella, *Die Weinprobe*, GHK 1937, s. 71.

662 *Der Grüneberger und die Tartaren*, GHK 1940, s. 41.

663 G. von Rohrscheidt, *Der kranke Dackel*, GHK 1911, s. 15.

664 *Idem*, *Der große Wurf*, GHK 1915, s. 7.

665 O.J. Bierbaum, *Reisespruch*, GHK 1923, s. 74.

666 O. Helm, *Die unartigen i-Punkte*, GHK 1931, s. 27.

667 *Alt und neu*, GHK 1912, s. 7.

668 G. von Rohrscheidt, *Ein alter Seebär*, GHK 1912, s. 7.

669 H. Naumann, *Altes Gold*, GHK 1914, s. 75.

670 E. Reinhold, *Aller Anfang ist schwer*, GHK 1921, s. 9.

671 K. Urban, *Großmütterlein*, GHK 1925, s. 20.

672 M. Greif, *Die Kunst*, GHK 1926, s. 56.

673 G. Falke, *Im Schnellzug*, GHK 1928, s. 79.

674 W. Müller-Rüdersdorf, *Ein Paar Kinderaugen*, GHK 1931, s. 19.

675 *Idem*, *Wohin?*, GHK 1937, s. 83.

676 M. Oderdieck, *Ein Friehlinge*, GHK 1911, s. 57.

677 M. Heinzel, *De Lirche*, GHK 1915, s. 50.

678 C. Rambach, *De Hamet lock*, GHK 1917, s. 49.

679 H. Tschampel, *De Karms*, GHK 1924, s. 44.

680 P. Bannert, *'s Rotkaatang*, GHK 1926, s. 47.

681 E. Schenke, *Das Wuchabloat*, GHK 1936, s. 51.

682 H. Tschampel, *Honns, wu bist de denn?*, GHK 1924, s. 33.

683 M. Heinzel, *'s kranke Schweindel*, GHK 1924, s. 70.

684 B. Otto, *Der Zipfelpelz*, GHK 1930, s. 42.

685 E. Schenke, *Wächterlied*, GHK 1939, s. 77.

Na koniec należy wspomnieć o czysto praktycznej funkcji, jaką pełniły wiersze w kalendarzu. Polegała ona na zagospodarowywaniu fragmentów stron, na których nie zmieściłby się już żaden dłuższy tekst. Utwory poetyckie umieszczano na stronkach zawierających kalendarium, pod zdjęciami i reprodukcjami, między artykułami i doniesieniami prasowymi, a nawet między reklamami.

Poezja ojczyźniana - winna latorośl i Las Odrzański jako główne eksponenty poetyckiego obrazu zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji

Trzon ukazujących się na łamach kalendarza tekstów poetyckich stanowiły wiersze należące do kręgu tzw. poezji ojczyźnianej (Heimatlichtung/Heimatlyrik). Publikowane utwory w większości należały do liryki przyrody i krajobrazu (Natur- und Landschaftslyrik). Do ich autorów zaliczali się zarówno mieszkańcy zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji, jak i twórcy spoza jej granic. Treściową ramę liryki ojczyźnianej tworzył opierający się na pojęciu „Heimat” topos rodzinnych stron, obejmujący takie komponenty, jak, wymieniając za Uwe Kettelsenem, „krajobraz, życie społeczności agrarnej, prostą intymność związaną z ubogą chatą i rosnącą przy niej lipą”⁶⁸⁶. O tym, jak ważny był fenomen małej ojczyzny, świadczy obecność słowa „Heimat” w tytułach lub treści niemal każdego wiersza apelującego do lokalnego patriotyzmu. Na łamach kalendarza można znaleźć kilkanaście utworów zatytułowanych *Heimat* lub wykorzystujących to pojęcie w tytule. Tło stanowiły tu regionalne obyczaje i miejscowe pejzaże. Utwory oddawały zachwyty pięknem przyrody, czar zmieniających się pór roku, opisywały też pracę i rozrywkę ludu. Wiersze przesycone były uczuciami patriotycznymi. Podkreślana w nich była swojskość zarówno szeroko ujętej śląskiej kultury, jak i lokalnej tradycji. W tekstach lirycznych popularyzowano również dobre zwyczaje i oddawano cześć spuściznie po dawnych pokoleniach.

Ze względu na specyfikę „Grünberger Hauskalender”, najliczniej pojawiały się w nim wiersze regionalnych twórców ojczyźnianych. Miłość do rodzinnych stron znajduje swój wyraz w licznych utworach związanych z miejscowościami zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji. Kluczowym tematem wymienionych wyżej tekstów lirycznych są małe miasteczka i toczące się w nich proste życie. Jako przykład może posłużyć wiersz Emmy Schwiedrzik *Freystädter Heimatlied*⁶⁸⁷:

686 U.K. Ketelsen, *Nationalsozialismus und Drittes Reich*, [w:] *Geschichte der politischen Lyrik in Deutschland*, red. W. Hinderer, Würzburg 2007, s. 303-326, tutaj s. 316 [tłum. A.D.].

687 E. Schwiedrzik, *Freystädter Heimatlied* [tłum. A.D.].

Du mein Heimatstädtchen fein:
 Freystadt soll besungen sein!
 Denn ich lieb' dich allezeit,
 Ob ich nah bin oder weit,
 Dir sei heut mein Lied geweiht! [...]

Koźuchów, miłe miasto me
 O tobie dzisiaj śpiewać chcę!
 Gdyż zawsze będę kochać cię,
 Czy blisko jestem, czy daleko,
 Tobie dziś składam piosnkę tę! [...]

Bunter Gärten duft'ge Pracht,
 Überall entgegenlacht.
 Ordnung herrschet jederzeit,
 Da uns gute Sitte freut,
 Frohsinn und Gemütlichkeit.

Barwnych ogrodów wonny czar
 Wszędzie rozsyła uśmiechu dar.
 Tutaj porządek jest i ład,
 Dobre zwyczaję cieszą nas,
 Więc każdy tu pozostać rad.

Również Zielona Góra, Nowa Sól⁶⁸⁸ czy Sława⁶⁸⁹ doczekały się poetyckiego uwiecznienia na łamach kalendarza. Lokalni poeci układali także wiersze dotyczące znajdujących się w samych miejscowościach lub ich pobliżu architektonicznych, historycznych i przyrodniczych ciekawostek. Wiersz Paula Bannerta *Die Theodor-Schube-Eiche*⁶⁹⁰ poświęcony jest znajdującemu się w Zaborze pomnikowi przyrody, któremu nadano imię wrocławskiego botanika i nauczyciela Teodora Schubego (1860-1934), badacza śląskiego świata roślin oraz autora dzieł *Flora Śląska* (1904) i *Księga lasów Śląska* (1905)⁶⁹¹. Z kolei utwór *Weihgedicht zu Heffestein*⁶⁹² opisuje głąz polodowcowy, który, o czym można dowiedzieć się z zamieszczonych pod wierszem informacji, w 1929 roku, z okazji jubileuszu Miejskiej Kasy Oszczędnościowej w Koźuchowie (Städtliche Sparkasse zu Freystadt), został opatrzony tablicą upamiętniającą założyciela instytucji, mistrza rymarskiego Friedricha Augusta Heffego.

Tematyka dzieł poetyckich nierzadko związana była z codziennością, zamiłowaniem czy też pracą ich autorów. Tendencja ta widoczna jest m.in. w utworze *Das Steinbeil* (Kamienna siekiera) wspomnianego już wcześniej Günthera Suesmanna⁶⁹³, w którym autor daje wyraz swojej pasji, jaką były prowadzone przez niego w ramach krajoznawczej aktywności wykopaliska archeologiczne.

W tekstach poetów zielonogórsko-koźuchowskiej mikroprovincji popularnym tematem był Las Odrzański (Oderwald), rozległy kompleks należący do dóbr miejskich Zielonej Góry już od 1408 roku⁶⁹⁴, będący malowniczą ostoją obejmującą stawy i starorzecza, rozległe dąbrowy, porośnięte obfitą roślinnością mokradła oraz urokliwe

688 G. Suesmann, *Neusalzer Weihnacht*, GHK 1930, s. 79.

689 O. Helm, *Abendfrieden am Schlawaer See*, s. 66.

690 P. Bannert, *Die Theodor-Schube-Eiche*, s. 65.

691 M. Mularczyk, *Theodor Schube (1860-1934). Miłośnik śląskiej flory i starych drzew*, „Przyroda Górnego Śląska” 1999, nr 16, s. 14-15.

692 E. Schwiedrzik, *Weihgedicht zu Heffestein*, s. 112.

693 G. Streidelsdorf, *Das Steinbeil*, GHK 1938, s. 35.

694 J. Stucky, *Die Güter und Forsten der Stadt*, [w:] *Die Stadt Grünberg i. Schlesien. Monographien deutscher Städte*, t. 29, red. E. Stein, Berlin-Friedenau 1928, s. 112-120, tutaj s. 112; zob. też I. Korniluk, *Zielonogórski Oderwald*, „Studia Zielonogórskie” 2006, t. 12, s. 77-86.

ścieżki i polany. Obecność tego motywu w poezji wynikała również ze ścisłego związku Oderwaldu, nazywanego „perłą w koronie miejskich posiadłości”, z historią winnego grodu⁶⁹⁵. Dzięki rozbudowanej infrastrukturze turystycznej stanowił dla zielonogórczan ulubiony cel wycieczek i modne miejsce pikników oraz zabaw. Podczas obchodów uroczystości 500-lecia Oderwaldu, odbywających się 22 i 23 czerwca 1929 roku, burmistrz Ernst Busse podkreślił, że obszar ten, jako stanowiąca obiekt dumy mieszkańców atrakcja turystyczna, jest źródłem „miłości do rodzinnych stron”⁶⁹⁶ oraz „radości życia”⁶⁹⁷. W wierszu *Im Oderwald*⁶⁹⁸ legnicki twórca Konrad Urban przedstawia las jako magiczną, dębową świątynię zamieszkaną przez postaci z wierzeń ludowych: wodne demony, leśne duchy i błędne ogniki. Motyw „prastarych dębów”⁶⁹⁹, które „szepczą tajemniczo o dziejach przodków”⁷⁰⁰, nawiązuje do nieprzemijalności Oderwaldu, a zarazem do niemieckiej tradycji i kultury, w której czczono wspomniane drzewa jako święte, a nawet zostały one podniesione do rangi symbolu narodowego⁷⁰¹. W wierszu Günthera Streidelsdorfa (Suesmanna) *O Glöckeldamm im Oderwald* obrazy ciągnącego sieci rybaka, przemierzającego gęstwinę myśliwego i szukającego leśnych kwiatów dziecka wskazują na znaczenie lasu dla okolicznych mieszkańców. Również sam poeta, „który kreśli te wersy”⁷⁰², akcentuje swą więź ze światem nadodrzańskich pejzaży.

Kompozycyjną dominantę wielu utworów poetyckich stanowi Odra. Akcentowano w nich kulturowe, przyrodnicze i komunikacyjne znaczenie rzeki jako drogi wodnej, atrakcyjnego szlaku turystycznego oraz ostoju roślin i zwierząt. Związek człowieka z wodą jest przedmiotem poetyckiej refleksji w wierszu *In der „Alten Fähre”* (Na przystani „Alte Fähre”) Ottona Helma⁷⁰³. Życie toczące się nad rzeką opisuje utwór *An der Oder* autorstwa Hermanna Ottona Thiela⁷⁰⁴. W scenach, które można porównać do kolorowych fotografii, autor uwiecznia obrazy charakterystyczne dla nadodrzańskiej okolicy: pracę na barkach, młodzież pływającą „w zielonych, białych [i] czerwonych kajakach oraz żagłówkach”⁷⁰⁵, wędkarzy, a także tamtejszy świat roślin i zwierząt.

695 C. Hassel, *Der Grünberger Oderwald*, GHK 1925, s. 77-80, tutaj s. 79 [tłum. A.D.].

696 E. Busse, *Zum Geleit*, [w:] *Festschrift zum Grünberger Heimatfest am 22. und 23. Juni 1929. Feier des 500jährigen Besitzes Grünberger Oderwaldes*, Hauptausschuß für das Oderwald Heimatfest, Grünberg 1929, s. 3 [tłum. A.D.].

697 *Ibidem*, s. 4.

698 K. Urban, *Im Oderwald*, s. 79.

699 *Ibidem*.

700 *Ibidem*.

701 W germańskiej mitologii dąb uchodził za święte drzewo, ucieleśniał siłę, władzę i stałość; por. E. Woelm, *Mythologie, Wesen und Bedeutung unserer Bäume*, Münster 2006, s. 46.

702 G. Streidelsdorf, *O Glöckeldamm im Oderwald*, s. 38 [tłum. A.D.].

703 O. Helm, *In der „Alten Fähre”*, s. 79.

704 H.O. Thiel, *An der Oder*, GHK 1936, s. 95.

705 *Ibidem*.

Bezrymowy wiersz *Oderwiesen* (Nadodrzańskie łąki) autorstwa Lucie Treske jest pełnym poetyckiej wrażliwości apelem, by docenić ich czar oraz malowniczość, a także by skupić się na szczęściu dostępnym na wyciągnięcie ręki:

Silbern und schwer alle Gräser,
und das Blumenheer
auf schimmernder Au
trägt Gläser,
gefüllt mit Tau.
Neige dich nieder
Und schlürf
Wieder und wieder
Den Sommermorgen,
ein in Deine Seele. [...] ⁷⁰⁶

Srebrne i ciężkie wszystkie żdźbła trawy,
tysiące kwiatów
na iskrzących błoniach
wznosi kielichy
wypełnione rosą.
Pochyl się
i wchłaniaj
nieprzerwanie
Letni poranek
w twą duszę. [...]

Najważniejszy treściowy wyróżnik „Grünberger Hauskalender” stanowiła podejmowana w licznych wierszach tematyka związana z kulturą winiarską⁷⁰⁷. Topos ten ma swe korzenie w liczącej ponad 700 lat tradycji uprawy winorośli, która przez długi czas stanowiła jedno z głównych źródeł utrzymania miejscowej ludności. Mimo iż pod koniec XIX i na początku XX wieku wiele winnic zostało zlikwidowanych, nadal pielęgnowano i promowano wizerunek Zielonej Góry jako „miasta winnej latorośli”⁷⁰⁸, krzewu nierozzerwalnie związanego z życiem codziennym mieszkańców. Powołując się na Ernsta Bussego, „[w]ieniec sadów i winnic, *Weingärte*, jak mówią miejscowi, otacza[ł] miasto w obfitości, jak mało które na niemieckim wschodzie”⁷⁰⁹.

Mitologizacja Zielonej Góry jako winnego grodu uwidacznia się w wierszu Paula Petrasa *Kennst du die Stadt* (Znasz-li to miasto)⁷¹⁰, którego tytuł jednoznacznie nawiązuje do słynnej pieśni niemieckiego poety Johanna Wolfganga Goethego *Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen?* (1782), znanej również pod tytułem *Mignon*, a w polskiej kulturze jako *Znasz-li ten kraj...*⁷¹¹. Utwór zawiera liczne motywy winiarskie kreujące wizerunek miasta:

⁷⁰⁶ L. Treske, *Oderwiesen*, GHK 1932, s. 47 [tłum. A.D.].

⁷⁰⁷ Odniesienia do problematyki winiarstwa i Lasu Odrzańskiego znajdują się również w artykule A. Dylewskiej *Topos winorośli i Lasu Odrzańskiego w tekstach poetyckich na łamach „Grünberger Hauskalender”*, [w:] *Lubuski palimpsest*, red. M.J. Bąkiewicz, Zielona Góra 2017, s. 127-141.

⁷⁰⁸ E. Clauss, *Buch der Stadt Grünberg in Schlesien. Obst- und Rebenstadt des deutschen Ostens*, Frankfurt a. M. 1957, s. 153.

⁷⁰⁹ E. Busse, *Zur Einführung*, [w:] *Die Stadt Grünberg i. Schlesien. Monographien deutscher Städte*, t. 29, red. E. Stein, Berlin-Friedenau 1928, s. 11-12, tutaj s. 11 [tłum. A.D.]. „Der Kranz von Obstgärten und Rebhügel, »Weingärte«, wie der Einheimische sagt, umgibt die Stadt in einer Fülle, wie kaum eine andere Stadt im deutsche Osten”.

⁷¹⁰ P. Petras, *Kennst du die Stadt*, GHK 1925, s. 40.

⁷¹¹ J.W. von Goethe, *Mignon*, [w:] *Auswahl von Goetes lyrischen Gedichten*, Eton 1834, s. 107.

<p>Kennst du die Stadt im schönen Schlesierland Im linden Lenz umkrantzt mit Rebenlaube. Wo hoffnungsvoll noch senkt des Winzers Hand Den Weinstock in den sonnehellen Sand, Wo Golding winkt im Herbst die edle Traube? Wo Frohsinn immer eine Stätte fand?</p>	<p>Znasz-li to miasto w pięknym śląskim kraju, Ubrane łagodną wiosną w wieniec z winorośli, Gdzie w słońcu ręka winiarza z nadzieją Wkłada młode sadzonki do piasku jasnego, Gdzie szlachetne winogrona złącą się jesie- nią? Gdzie zawsze było miejsce dla radości?⁷¹²</p>
--	--

Lokalny mit utrwała również wiersz Wilhelma Müllera-Rüdersdorfa pt. *Grünberger Preis*⁷¹³. Użyta w utworze łacińska nazwa Zielonej Góry, Thalloris⁷¹⁴, ma podkreślić jej uprzywilejowane miejsce jako ośrodka winiarskiego, samo zaś miasto przedstawione zostało poprzez alegoryczny obraz „dziecięcia Śląska”⁷¹⁵ – młodej dziewczyny w wieńcu winnej latorośli na głowie. Z kolei opublikowany w roku 1938 na łamach „Grünberger Hauskalender” utwór Petrasa *Auf Schlesiens Bergen* (Na śląskich wzgórzach)⁷¹⁶ przywołuje pamięć o historii zielonogórskiego winiarstwa jako części śląskiego dziedzictwa oraz ukazuje dumę z dokonania przodków.

W 1900 roku, w 750. rocznicę posadzenia pierwszych winorośli na zielonogórskich wzgórzach, w okolicach miasta zostały założone winnice wzorcowe, którymi opiekowało się od 1907 roku Zrzeszenie Winiarzy Zielonej Góry (Winzerverein Grünberg). Z plantacji tych pochodziło wiele rodzajów lokalnego wina, m.in.: Blauer und Weißer Gutedel (odmiana chasselas), Blauer Spätburgunder (odmiana pinot noir), Roter Traminer czy też Grüner Sylvaner⁷¹⁷. Istniały również mniejsze obszarowo nasadzenia znajdujące się w rękach prywatnych. Bardzo popularne były „Weingärtel”, w których winorośl uprawiana była tylko na domowe potrzeby i w których rosły także drzewa owocowe czy warzywa. Taki właśnie ogród opisuje z nostalgią Paul Petras w wierszu *A Weingärtel*, który ukazał się w kalendarzu na rok 1928⁷¹⁸. Tego typu utwory z jednej strony są wyrazem tęsknoty za złotą epoką zielonogórskiego winiarstwa, z drugiej zaś stanowią dowód, że tradycje te były wówczas nadal kultywowane. Utwór Paula Bannerta pt. *Weines werden*⁷¹⁹ jest poetyckim świadectwem wpisanej w cykl zmieniających się pór roku pracy na winnicy. Szczegółowo opisane zostały, dyktowane przez rytm

712 P. Petras, *Kennst du die Stadt*, s. 40 [tłum. A.D.].

713 W. Müller-Rüdersdorf, *Grünberger Preis*, GHK 1927, s. 53 [tłum. A.D.].

714 J.G.T. Gräss, *Orbis Latinus oder Verzeichniss der lateinischen Benennungen der bekanntesten Städte etc., Meere, Seen, Berge und Flüsse in allen Theilen der Erde: nebst einem deutsch-lateinischen Register derselben; ein Supplement zu jedem lateinischen und geographischen Wörterbuche*, Dresden 1861, s. 192.

715 W. Müller-Rüdersdorf, *Grünberger...*, s. 53 [tłum. A.D.].

716 P. Petras, *Auf Schlesiens Bergen*, GHK 1938, s. 99.

717 Por. [O.] Holzer, *Grünberg als Obst und Rebenstadt des Ostens*, [w:] *Die Stadt Grünberg i. Schlesien. Monographien deutscher Städte*, t. 29, red. E. Stein, Berlin-Friedenau 1928, s. 65-71, tutaj s. 61.

718 P. Petras, *A Weingärtel*, s. 63 [tłum. A.D.].

719 P. Bannert, *Weines werden*, s. 83 [tłum. A.D.].

natury, niekończące się obowiązki winiarza: ściółkowanie, przywiązywanie do podpór i cięcie, a także prace na winnicy: zmułne usuwanie chwastów, nawożenie, nawadnianie i jesienny zbiór owoców. We fragmentach dotyczących odsłaniania krzewów winnych, „skracania winorośli o trzy lub cztery oczka” czy też palikowania w rzędach zwracają uwagę doświadczenie i fachowa wiedza autora. Poeta mieszkał w słynącym z rozległych winnic i bogatej winiarskiej tradycji Zaborze⁷²⁰, co pozwala przypuszczać, że wiedzę czerpał z bezpośrednich obserwacji. Jest również bardzo prawdopodobne, że Paul Bannert, który w swojej miejscowości pełnił funkcję konserwatora zieleni, sam był właścicielem winnicy. Wiersz jest apelem skierowanym do wszystkich miłośników wina, aby docenili ciężką pracę winiarzy, oraz prośbą do Boga o błogosławieństwo i dobry urodzaj: „Pobłogosław Panie! Ja uczyniłem już swoje, a i Ty czyni swoje, pozwól im [winnym krzewom – przyp. A.D.] wzrastać”⁷²¹. Również w utworze Lucie Treske *Am alten Weinberg* (Na starej winnicy) plantacja winorośli symbolizuje roślinność, naturę i tradycję, a przede wszystkim utożsamia topos rodzinnych stron. Popularnym motywem poetyckim było uroczyste świętowanie Winobranie. Rozpocynało się barwnym korowodem, w którym kroczyli winiarze i winiarki z całego miasta i okolicznych wsi. Święto wina tematyzuje wiersz Ottona Helma pt. *Im Auwald drüben* (W łągowym lesie, tam po drugiej stronie)⁷²². Podmiot liryczny przechadza się po zielonogórskich wzgórzach, podziwiając dojrzewające grona i racząc się z kryształowego kielicha złotym lokalnym trunkiem, podczas gdy w rewirach winiarskich odbywa się zbiór winogron. Również i samo wino stanowiło popularny przedmiot poetyckiej refleksji. W ukazujących się na łamach kalendarza wierszach jest symbolem radości, beztronski i pogody ducha, trunkiem obecnym na co dzień w życiu mieszkańców, nieodzownym podczas spotkań i zabaw, a także będącym nagrodą po ciężkiej pracy. W utworze *Grüßt mir mein Grünberg*⁷²³ Paul Petras zabiera czytelnika do zielonogórskiej winiarni, gdzie „panuje radość i gorąco biją serca”⁷²⁴, a w pieśni biesiadnej *Beim Wein, beim Wein, beim Grünberger Wein*⁷²⁵ poeta sławi malownicze zielonogórskie okolice, piękne dziewczęta i lokalny trunek.

Do jednych z najbardziej znanych lokalnych win należał grünenberger. Kosztowany był chętnie przez miejscowych koneserów, poza granicami Zielonej Góry przylgnęła do niego jednak łątka trunku o złej jakości. W opinii znawców stał się symbolem wszystkich produkowanych na terenie zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji win,

720 J. Partsch, *Schlesien: eine Landeskunde für das deutsche Volk auf wissenschaftlicher Grundlage*, t. 1, Breslau 1896, s. 230.

721 P. Bannert, *Weines werden*, s. 83 [tłum. A.D.]. „Herrgott, gib Segen! Ich tat wohl das Meine, Tu nun das Deine, Herr, lass ihn gedeihn!”

722 O. Helm, *Im Auwald drüben*, GHK 1933, s. 57.

723 P. Petras, *Grüßt mir mein Grünberg*, s. 66 [tłum. A.D.].

724 *Ibidem*.

725 P. Petras, *Beim Wein...*, s. 66.

uznawanych powszechnie za „kwaśne, bez aromatu i bukietu”⁷²⁶. Również i w literaturze pięknej grünberger był wyszydzany. Dolnośląscy twórcy, ale i pisarze spoza regionu, m.in. Joseph von Petrasch⁷²⁷, Karl von Holtei⁷²⁸, Johannes Reinelt (Philo von Walde)⁷²⁹, Otto Julius Bierbaum⁷³⁰, Paul Barsch⁷³¹, Otto Roquette⁷³², Johann Schiering⁷³³ czy też Johannes Trojan⁷³⁴, bezlitośnie kpili z niego, w satyrycznym tonie wskazując na jego liczne mankamenty. Do historii zielonogórskiego winiarstwa przeszedł rok 1888 jako niezbyt dobry nie tylko dla zielonogórskiego wina, lecz także dla uprawy winorośli w całych Niemczech⁷³⁵. Wspomniany wcześniej Johannes Trojan krytykuje w swym poemacie *Die achtundachtziger Weine*⁷³⁶ kilka rodzajów win niemieckich pochodzących z tego rocznika (m.in. wina reńskie i mozelskie), jednak najbardziej niepochwlebnie wyraża się o züllichauerze (winie sulechowskim), bomsterze (winie babimojskim), crossenerze (winie z Krosna Odrzańskiego) oraz o zielonogórskim grünbergerze. Poeta ostrzega przed piciem tego trunku, nazywając go winem kiepskich poetów i hołoty⁷³⁷. Z kolei lokalni autorzy, publikując swe wiersze w śląskich periodykach, do których należał również „Grünberger Hauskalender”, próbowali brać w obronę wyśmiewany trunek. W literacki dyskurs wpisuje się tu nawiązujący do tradycji podań fryderycjańskich wiersz *Weinprobe* autorstwa zielonogórskiego nauczyciela Maxa Ginelli. Utwór zawiera wiele anegdot i historii o Fryderyku Wielkim, w których władca pod wpływem deprecjujących opinii związanych z zielonogórskim winem odmawia skosztowania napitku⁷³⁸. Oparta na ludowym przekazie wierszowana opowieść początkowo nie odbiega od

726 *Staats- und Gesellschafts-Lexikon: neues Conversations-Lexikon: in Verbindung mit deutschen Gelehrten und Staatsmännern*, t. 22, red. F.W. Hermann, Berlin 1866, s. 32.

727 J. von Petrasch, *Des Freiherrn Joseph von Petrasch sämtliche Lustspiele*, t. 1, Nürnberg 1765, s. 209-401.

728 K. von Holtei, *Dreiunddreißig Minuten in Grünberg oder: Der halbe Weg. Vaudeville-Posse in 1 Akt*, „Almanach für Privatbühnen” 1839, R. 1, s. 213-248.

729 *Grünberger Wein- u. Heimatlieder mit einem Anhang bekannter Volkslieder*, Grünberg in Schlesien, ok. 1933, s. 22-23.

730 J.P. Majchrzak, *Mity, fakty, ploteczki z zielonogórskiej winnej beczki*, Zielona Góra 2001, s. 45.

731 P. Barsch, *Fliegende Blätter. Neue Lieder von Paul Barsch*, Großenhain 1889. Cyt. za: H. Guttman, *Der Grünberger Wein in Wahrheit und Dichtung. Nach einem am 26. April 1907 im Riesengebirgsverein, Sektion Berlin gehaltenen Vortrage von Sanitätsrat Dr H. Guttman*, Grünberg 1907, [b.p.].

732 O. Roquette, *Waldmeisters Brautfahrt. Ein Rhein-, Wein und Wandermärchen*, Stuttgart 1896.

733 J.K.R. Schiering, *Doris und Thaloris oder die Tuchmacher und Weinbauer von Grünberg*, Grünberg in Schlesien 1922.

734 J. Trojan, *Die achtundachtziger Weine. Ein saures Stück Arbeit*, [w:] *Rheinlieder aus dem Munde der Dichter*, red. K. Hessel, Koblenz 1894, s. 107-109.

735 Por. P.S. Karwowski, *Vademecum winiarstwa na Ziemi Lubuskiej*, Zielona Góra 2022, s. 61-76.

736 J. Trojan, *op. cit.*, s. 107-109.

737 *Ibidem*, s. 108.

738 Według podań Fryderyk Wielki nie gustował w wytrawnych winach, a o zielonogórskim trunku miał się wyrazić: „Niech Bóg ma w opiece tego, kto ma go pić”; zob. O. Falch, *Was sich die Schlesier vom alten Fritz erzählen. Original-Lebensbilder aus dem Munde des Volkes*, Brieg 1860, s. 106.

fabularnego schematu rozpowszechnionej w wielu wariantach na terenie Dolnego Śląska anegdoty⁷³⁹, w której król po przybyciu do Zielonej Góry zostaje poczęstowany przez włodarzy miasta słynnym grünbergerem. Od tego momentu poeta konstruuje całkiem odmienny przebieg wydarzeń. Kiedy burmistrz wręcza władcy kielich, Fryderyk nie tylko nie odmawia poczęstunku, lecz powoli i z wyraźną przyjemnością raczy się lokalnym trunkiem. Zastosowana przez autora wiersza strategia swoistego odwrócenia rzeczywistości sprawia, że Fryderyk Wielki dołącza do grona jego gorących wielbicieli. Na uwagę zasługuje tworząca nieszablonową i dowcipną puentę konkluzja burmistrza: „Tak, to wino jest dobre, lecz mamy jeszcze lepsze!”⁷⁴⁰.

W obronie zielonogórskiego wina staje również utwór *Der Grünberger und die Tartaren* opatrzonej podtytułem *Pieśń śląska*⁷⁴¹. Jest on literacką transformacją przekazu ludowego, w którym trunek ten jest krytykowany czy wręcz wyśmiewany. Według opisaną wierszem legendy o napaści Tatarów na Zieloną Górę, po skosztowaniu lokalnego wina wrocie wojska miały w wielkim pośpiechu opuścić miasto. Tekst uzupełniony został humorystycznym komentarzem anonimowego autora, w którym zawarta jest uwaga, że współcześnie tłoczone wino smakuje tak wybornie, że odwiedzający miasto z okazji winnych godów⁷⁴² goście przedłużają swój pobyt. Motywy winiarskie pojawiają się również w utworach poetyckich przesyconych elementami fantastyczności i baśniowości. Przykładowo, *Die Elfenkönigin*⁷⁴³ Paula Petrasa oscyluje między realizmem a fantazją. Podmiot liryczny opisuje swój sen, w którym, w baśniowej scenerii korowodu złożonego ze świętujących nadejście wiosny winiarzy, zostaje oczarowany i uwiedziony przez piękną dziewczynę – królową elfów. Pełen radości spacer przez „kwitnącą krainę winorośli”⁷⁴⁴ zostaje przerwany przez bicie ściennego zegara.

Winna latorośl była bez wątpienia jednym z najważniejszych regionalnych symboli zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji. Wiersze opisujące urodę winnic

739 Oprócz Falcha anegdotę o tym, jak Fryderyk Wielki odmówił wypicia zielonogórskiego wina, zamieszcza m.in. Max Ginella; zob. *idem*, *Der Grünberger Wein in Humor und Dichtung*, [w:] *Die Stadt Grünberg...*, s. 72-82.

740 *Idem*, *Die Weinprobe*, GHK 1937, s. 71 [tłum. A.D.].

741 *Der Grünberger und die Tartaren*, GHK 1940, s. 41.

742 Gody winobrania/winne gody/winobranie – święto związane z tradycjami winiarskimi miasta i jego okolic. Obchodzone uroczyste zakończenie winnych zbiorów było istotnym wyznacznikiem tożsamości mieszkańców. W roku 1850 odbyła się w Zielonej Górze zorganizowana wielkim nakładem środków uroczystość 700. rocznicy uprawy winorośli, w której uczestniczyło ponad 1300 winiarek i winiarzy z miasta i okolic. Dwa lata później Winobranie figurowało już jako stała pozycja w kalendarium obchodów miejskich. Główną atrakcją święta był barwny korowód, w którym brali udział mieszkańcy, członkowie zielonogórskich bractw i stowarzyszeń, a także chóry i zespoły muzyczne. Na przybranych kwiatami, owocami i winnym listowiem wozach prezentowano m.in. beczki i narzędzia winiarskie, a nawet wielkie makiety winnych gron. Zob. E. Clauss, *op. cit.*, s. 157; K. Garbacz, A. Jankiewicz, *Winnice, domki winiarskie w krajobrazie kulturowym Zielonej Góry*, „Ochrona Zabytków” 2006, t. 4, nr 4, s. 71-87; tutaj s. 74.

743 P. Petras, *Die Elfenkönigin*, s. 20.

744 *Ibidem*.

i pracę na nich, podnoszące Zieloną Górę do rangi winnego grodu i rozprawiające się z negatywnymi mitami czy stereotypami dotyczącymi miejscowego wina, są wyrazem nie tylko lokalnego patriotyzmu, lecz także narzędziami przemysłanej kampanii, której celem była promocja zielonogórskiego napitku, poprawa jego wizerunku oraz zachęta do pielęgnowania kultury winiarskiej. Utwory liryczne stanowiły nierzadko dopełnienie tekstów publicystycznych i popularno-naukowych z tej samej dziedziny. Jako przykład może służyć „Grünberger Hauskalender” na rok 1933, w którym obszerny, poświęcony regulacjom prawnym dotyczącym uprawy winorośli artykuł⁷⁴⁵ uzupełniony został tematycznymi wierszami (*Am alten Weinberg, Grüßt mir mein Grünberg* oraz *Im Auwald drüben*). Głównym elementem spajającym wspomniane teksty jest podkreślenie znaczenia wina i uprawy winorośli nie tylko jako źródła utrzymania, lecz także kultury i radości.

Wiersze o różnorodnej tematyce: liryka przyrody i liryka opisowo-refleksyjna

Osobną grupę stanowią wiersze, które nie dają się jednoznacznie sklasyfikować jako typowa poezja ojczyzniana. Charakteryzuje je treściowy eklektyzm i rozpiętość tematyczna. Ich autorzy pochodzili zarówno z zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji, jak i spoza jej granic.

W utworach należących do liryki przyrody pory roku ukazane są w ich uniwersalnym wymiarze, niezwiązany z żadnym konkretnym miejscem czy krajobrazem. Takie wiersze, jak *Herbst* (Jesień)⁷⁴⁶, *Frühling* (Wiosna)⁷⁴⁷ lub *Sommer* (Lato)⁷⁴⁸, stanowiły wyznaczniki upływu czasu i wskazywały na niezmienny porządek w naturze. Często zamieszczane były jako dodatki do kalendarium. Podobną funkcję pełniły teksty liryczne opisujące przebiegające zgodnie z rytmem przyrody prace na roli. Przykładowe utwory, *Heuernte* (Sianokosy)⁷⁴⁹, *Bauernmorgen* (Poranek gospodarza)⁷⁵⁰ czy też *Kartoffelernte* (Wykopki)⁷⁵¹, są poetyckim zapisem rytmu życia na wsi. Umieszczony w kalendarium na lipiec wiersz *Der Sichel Sang*⁷⁵² przesycony jest radością i optymizmem. Na obraz upalnego letniego wieczoru składają się postacie żniwiarzy powracających do domu po pracy w słonecznym skwarze, unoszące się jeszcze w powietrzu dzwoniące sierpów i wschodzący księżyc:

745 M. Klose, *Eine Alt-Grünberger Winzlerordnung*, GHK 1933, s. 68-70.

746 L. Treske, *Herbst*, s. 68.

747 O. Helm, *Frühling*, GHK 1940, s. 32.

748 O.J. Bierbaum, *Sommer*, s. 19.

749 J. Kuhnigt, *Heuernte*, s. 13.

750 J.K. [Kuhnigt], *Bauernmorgen*, s. 17.

751 *Idem*, *Kartoffelernte*, s. 21.

752 E. Schulze-Malkowsky, *Der Sichel Sang*, s. 15 [tłum. A.D.].

Der Sichel Sang ist nun verklungen
Die Schnitter rüsten sich zur Ruh
Und schreiten durch die Dämmerungen
Dem abendstillen Dorfe zu.

Dźwięk pieśni sierpów dawno pierzchł
Na odpoczynek przyszedł czas
Żeńcy poprzez wieczorny zmierzch
do cichej wioski idą wraz.

Z kolei utwór *Der Gartenarbeit Segen*⁷⁵³ to realistyczne, przedstawione w poetyckim skrócie sprawozdanie z etapów uprawy przydomowego ogródka. Nie jest on tu symbolem rajskiego mikrokosmosu, lecz przestrzenią, która wymaga ciężkiej pracy, odwdzięczając się za to gwarantującymi dostatek i sytość plonami. Uzupełnieniem kalendarzowego rytmu były wiersze opisujące święta wieńczące poszczególne etapy roku i oddające klimat wiejskiej oraz prowincjonalnej obyczajowości. Należą do nich m.in. *Sonnwendfeier* (Święto przesilenia letniego)⁷⁵⁴, *Erntendank* (*Dożynki*)⁷⁵⁵, *Pfingsten in Grünberg* (Zielone Świątki w Zielonej Górze)⁷⁵⁶ czy też *Allerseelen* (*Zaduszki*)⁷⁵⁷.

Najwyższą instancją i autorytetem występującym w drukowanych w kalendarzu wierszach był Bóg. Do niego zwracano się z prośbą o powodzenie, łaski, lepsze plony, wsparcie i pociechę. Stwórca jest silnie antropomorfizowany, a z wersów emanuje głęboka wiara w możliwość boskiej ingerencji w ludzkie sprawy. Towarzyszy człowiekowi w jego codziennych obowiązkach, obserwuje i wspiera. Zarysowana w wierszu *Das Tischgebet*⁷⁵⁸ sytuacja liryczna to modlitwa matki i dwojga dzieci. Rodzina w prostych słowach zaprasza Jezusa do stołu, by był jej gościem, jednocześnie dziękując mu za skromny posiłek. Głos dziewczynki dźwięczy „słodko i jasno”⁷⁵⁹, chłopcu „w uniesieniu błyszczą oczy”⁷⁶⁰. Kolejne strofy zawierają opis ubogiej izby i pracowitego życia jej trojga mieszkańców, pozbawionych męża i ojca, który musiał spocząć w „wąskim, chłodnym domu”⁷⁶¹. Otuchę przynoszą ostatnie wersy, w których Chrystus zostaje przedstawiony jako przynoszący nadzieję pocieszyciel rodziny. Motywy sakralne zawiera również cykl *Gebete aus Pirnig*⁷⁶². Opatrzony adnotacją „Zebrane przez pannę Hellwig w szkole w Pyrniku”⁷⁶³ zbiorok to ubrany w rymy wybór modlitw, które wiejska nauczycielka usłyszała zapewne od swych uczniów. Pacierze charakteryzują się typową dla perspektywy dziecka prostotą i naiwnością, są bogate w charakterystyczne dla dziecięcego języka zdrobnienia. Obecne w tekstach anioły, boży wysłannicy, troszczą się o deszcz

753 O. Muenzer, *Der Gartenarbeit...*, s. 88.

754 A. Morgenstern, *Sonnwendfeier*, s. 43.

755 M.U., *Erntendank*, s. 21.

756 P. Petras, *Pfingsten in Grünberg*, s. 74.

757 M. Ginella, *Allerseelen*, GHK 1937, s. 23.

758 F. Jung, *Das Tischgebet*, s. 21.

759 *Ibidem* [tłum. A.D.].

760 *Ibidem*.

761 *Ibidem*.

762 Hellwig, *Gebete aus Pirnig*, s. 67.

763 *Ibidem* [tłum. A.D.].

i pogodę oraz strzegą ludzi podczas snu. Sam Bóg przedstawiony jest jako dobrotliwy Stwórca, który na Sądzie Ostatecznym okazuje miłosierdzie i wyrozumiałość, nie karząc za grzechy, lecz pozwalając, by wszyscy dostąpili łaski zbawienia:

Wenn der jüngste Tag wird werden,
Da fallen die Sternlein auf die Erden,
da beugen sich die Bäumelein,
da singen die lieben Engelein,
da kommt der liebe Gott gezogen
In einem schönen Regenbogen.
„Ihr Toten, ihr Toten sollt auferstehn,
ihr sollt in Gottes Gerichte gehen,
ihr sollt treten auf die Spitzen,
wo die lieben Engelein sitzen.
Ihr sollt treten auf den Plan!
Der liebe Gott nimmt euch alle zu Gnaden an!”

Gdy Dni Sądu nadejść mają,
gwiazdki na ziemię spadają,
wtedy drzewa się kłaniają,
wtedy aniołki śpiewają,
wtedy wkracza dobry Bóg
na przepiękny tęczy łuk.
„Powstańcie z martwych,
Idźcie na Sąd Boży,
Wstąpcie na wysokości,
gdzie Bóg anioły gości.
Wstąpcie w niebieskie przestworza!
Tam czeka was łaska boża!”

Kolejna grupa wierszy to poetyckie portrety ludzi, zwierząt i przedmiotów oraz zapisy scen i wydarzeń związanych z najbliższym otoczeniem twórców. Utwór *Großmütterlein*⁷⁶⁴ autorstwa Konrada Urbana skupia się na opisie pogrążonej w zadumie starej kobiety. Poeta kreśli pogodny obraz starości jawiącej się jako czas spokoju i refleksji. Uczucie nostalgii i przemijania zaakcentowane zostało poprzez zestawienie dwóch obrazów: migoczących w jesiennym słońcu nitek babiego lata i siwych włosów kobiety, które poeta porównuje do „srebrnej korony”⁷⁶⁵. Stanowiący dopełnienie litografii Carla Fröschla wiersz pod tytułem *Unser Herzblättchen* (Nasz skarbeniek)⁷⁶⁶ to z kolei poetyckie studium dziecka. Autor koncentruje się przede wszystkim na uczuciach, które wzbudza mały członek rodziny: tkliwym przywiązaniu, radości i miłości. W utworze lirycznym *Zum ersten Mal allein*⁷⁶⁷ opisana została paleta uczuć starszego małżeństwa, które po raz pierwszy samotnie spędza wigilijny wieczór. Wiersz opatrzony został reprodukcją akwareli autorstwa Paula Wendera, przedstawiającej mieszczańskie wnętrze i dwoje ludzi siedzących obok jarzącej się świeczkami choinki. Uwagę zwraca charakterystyczne zaakcentowanie hierarchii płci. Postać mężczyzny malarz umieścił w centrum. Starzec spoczywa w wygodnym, rzeźbionym fotelu bujanym, podczas gdy jego żona przysiadła obok na skromnym krześle.

W twórczości poetów znalazł również odbicie postęp techniczny wnoszący powiew nowości w życie mieszkańców prowincji. Wrażenia z podróży kolejną zawarte zostały w utworze *Im Schnellzug*⁷⁶⁸. Tempo pociągu pospiesznego podkreślone jest rytmem

764 K. Urban, *Großmütterlein*, s. 20.

765 *Ibidem*.

766 K. Fritzsche, *Unser Herzblättchen*, GHK 1921, s. 13.

767 V.R., *Zum ersten Mal allein*, s. 25.

768 G. Falke, *Im Schnellzug*, s. 79 [tłum. A.D.].

wiersza i obrazami zmieniającymi się w każdej strofie. Przed oczami pasażera przesuwają się postaci oraz krajobrazy: stara chata i stojąca przed nią kobieta, wrzosowisko, pole lnu i drzemiący gęsiarek:

Und jetzt das Feld, goldgelber Flachs
Und fern ein Blitz von Sensen
Und dort der Knirps sonnt wie ein Dachs
sich faul bei seinen Gänsen.

A teraz pole lnu złoto łśni.
Snop światła na kosy pada
A obok malca, co w słońcu śpi
pasje się gęsi gromada.

Zaskakująca jest konkluzja tekstu. Podmiot liryczny stwierdza, że wolałby zamienić się miejscami z gęsiarkiem, nigdzie nie wyjeżdżać, tylko leżeć leniwie w trawie i podziwiać znikający w kłębach dymu pociąg. Utwór nie propaguje więc pogoni za nowością i radości płynącej z podróży, lecz tematyzuje niechęć do opuszczania rodzinnych stron i lęk przed nieznanym, należący do typowych stereotypów związanych z pojęciem prowincji.

Interesujące pod względem treściowym są utwory liryczne zawierające elementy fantastyki i magiczności, odwołujące się do baśni i podań. Najwymowniejszym przykładem może być wiersz *Wohin? (Dokąd?)*⁷⁶⁹, w którym poeta czerpie z bogactwa folkloru, wprowadzając postaci wodnych duchów i rusałek. Widoczne jest zauroczenie fantastycznym światem, a zarazem romantyczna tęsknota za dałą. Poetycką adaptacją chrześcijańskiej przypowieści jest utwór *Der Schatten Petri. Eine altchristliche Legende* (Cień Piotra. Legenda chrześcijańska)⁷⁷⁰. Odnosi się on do uzdrowień, których dokonał święty Piotr podczas swej ewangelizacyjnej działalności w Rzymie. Osią wydarzeń jest mający baśniowe podłoże cud: wystawieni za progi domów chorzy odzyskują zdrowie, gdy pada na nich w południe ogromny cień przechodzącego apostoła.

W kalendarzu znalazły również swoje miejsce dzieła liryczne, w których sytuacje i zdarzenia opracowane są w humorystyczną ramę. W wierszu *Der kranke Dackel* (Chory jamnik)⁷⁷¹ inspiracją dla autora była dziecięca zabawa w weterynarza. Utwór *Die unartigen i-Punkte* (Niegrzeczne kropki nad i)⁷⁷² opisuje pierwsze, jeszcze nieporadne pisemne próby małej Adelajdy. W stylizowanym na pieśń biesiadną wierszu *Kirmes* (Kiermasz)⁷⁷³ poeta Konrad Urban z humorem przedstawia taneczne scenki w wyszynku. Żartobliwie charakteryzowane były również popularne wady i przywary. Humorystyczne teksty były utworami prostymi i lekkimi, nierzadko ocierającymi się o naiwność, całkowicie jednak wypełniały swe zadanie, jakim było wywołanie uśmiechu na twarzy czytelnika.

769 W. Müller, *Wohin?*, GHK 1937, s. 83.

770 *Der Schatten Petri. Eine altchristliche Legende*, GHK 1915, s. 41.

771 G. von Rohrscheidt, *Der kranke Dackel*, s. 15.

772 O. Helm, *Die unartigen i-Punkte*, s. 27.

773 K. Urban, *Kirmes*, GHK 1926, s. 87.

Liryka polityczna i jej podkategorie

Obszerny korpus tekstów poetyckich stanowiły wiersze należące do liryki politycznej wraz z jej podkategoriami, jak liryka społeczna czy patriotyczna. Treść opublikowanych w „Grünberger Hauskalender” utworów uwarunkowana jest specyficzną pozycją liryki politycznej, która, jak podkreśla Walter Hinderer, wypływa z jej intencji oraz służebnej roli wobec rządzących grup, klas, instytucji czy też partii⁷⁷⁴. Ze względu na tematykę, teksty liryczne podzielić można na patriotyczne, społeczno-narodowe i należące do tzw. poezji narodowosocjalistycznej (nationalsozialistische Dichtung)⁷⁷⁵. Koncentrowały się na problemach dnia powszedniego, z którymi borykali się zwykli obywatele: konfliktach społecznych, politycznych, kryzysie gospodarczym, inflacji. Poświęcone były historii i symbolom narodowym, obowiązkom obywatelskim czy służbie dla kraju. Liryka patriotyczna obecna była przede wszystkim w utworach nawiązujących do wydarzeń z dziejów narodu niemieckiego lub znanych historycznych postaci. Jako przykład może służyć wiersz *Auf die Schlacht an der Katzbach*⁷⁷⁶ nawiązujący do zbrojnego starcia wojsk napoleońskich z armią prusko-rosyjską dowodzoną przez feldmarszałka Blüchera pod Kaczawą, do którego doszło 26 sierpnia 1813 roku, czy też utwór poetycki *Der Alte Fritz und die Schwestern Hennig* (Stary Fryc i siostry Hennig)⁷⁷⁷ opisujący spotkanie pruskiego króla Fryderyka II z proszącymi go o przysługę kobietami.

W wierszach znalazła również miejsce problematyka narodowo-społeczna. Popularnością cieszyły się utwory propagujące idee solidarności, patriotyzmu i poszanowania pracy. Wiersz *Greif zu!* (Sięgnij!)⁷⁷⁸ nawołuje wszystkich obywateli Rzeszy, by nie ulegli pesymizmowi i wspólnie podnieśli swą ojczyznę z klęski, jaką była dla niej pierwsza wojna światowa. Ogólne przesłanie utworu to apel do narodu o gorliwe wypełnianie obowiązków, poprzez które ma on zapracować na „nowe błogosławieństwo”⁷⁷⁹ dla przyszłych pokoleń. Wyrazem miłości do kraju, jego przeszłości i tradycji jest *Deutschland* Karla Brögera⁷⁸⁰. Wiersz *Am Werk*, również jego autorstwa, zawiera pochwałę ciężkiej pracy będącej synonimem patriotycznej służby dla ojczyzny:

Ungezählte Hände sind bereit
Stützen, heben, tragen unsre Zeit
Jeder Arm, der seinen Amboß schlägt,
ist ein Atlas, der die Erde trägt⁷⁸¹.

Niezliczone ręce są gotowe
Wspierać, wznosić, tworzyć nasze czasy
Każde ramię, co w kowadło bije
dźwigającym Ziemię jest Atlasem.

774 W. Hinderer, *Versuch über den Begriff der politischen Lyrik*, [w:] *Geschichte der politischen Lyrik in Deutschland*, red. idem, Würzburg 2007, s. 11-46, tutaj s. 13.

775 I. van Linthout, *Das Buch in der nationalsozialistischen Propagandapolitik*, Berlin-Boston 2012, s. 295.

776 F. Rückert, *Auf die Schlacht an der Katzbach*, GHK 1936, s. 76.

777 A. Richter, *Der Alte Fritz und die Schwestern Hennig*, GHK 1936, s. 74.

778 G. Schröder, *Greif zu!*, s. 29.

779 *Ibidem*.

780 K. Bröger, *Deutschland*, s. 18.

781 K. Bröger, *Am Werk*, s. 69 [tłum. A.D.].

Cytowany fragment ukazuje tendencje mityzacji, a zarazem gloryfikacji pracy jako jednej z zasadniczych wartości, na których wspiera się państwo. Charakterystyczne są one nie tylko dla tego konkretnego utworu, lecz dla wielu tekstów lirycznych o tematyce społeczno-patriotycznej, które ukazały się na łamach „Grünberger Hauskalender”.

Pierwsza wojna światowa w poezji na łamach „Grünberger Hauskalender”

W rocznikach 1911-1919 dominującym motywem wierszy stała się wielka wojna. Teksty poetyckie ukazują początkową euforię, następnie blaski i cienie żołnierskiej służby w okopach, a wreszcie rozczarowanie i upokorzenie z powodu klęski Niemiec oraz niekorzystnych dla kraju postanowień traktatu wersalskiego. W pierwszych latach wojny publikowane na łamach kalendarza utwory wyrażały entuzjazm narodu, zawierały odniesienia do postaw rycerskości i patriotyzmu oraz do konieczności wypełnienia moralnej i narodowej misji. Tekst *Deutsche Worte* (Niemieckie słowa)⁷⁸², którego autorem jest Emanuel Geibel, nawołuje naród do walki „na śmierć i życie”⁷⁸³, poprzez zawartą w nim alegorię ogarniętych słusznym gniewem Niemiec wznoszących ostry miecz przeciwko wrogowi⁷⁸⁴. Oparty na prawdziwym wydarzeniu wiersz *Der Kaiser im Schützengraben*⁷⁸⁵ opisuje wizytę cesarza Wilhelma na froncie, jego rozmowy z żołnierzami oraz inspekcję okopów. Wilhelm II, jeden z głównych inicjatorów pierwszej wojny światowej, przedstawiony został jako wzorowy władca, który własnym przykładem dodaje odwagi, a zarazem pełen współczucia pochyla się nad żołnierskim grobem. Wersy „On sam ma sześciu synów na froncie”⁷⁸⁶ ukazują cesarza jako pełnego troski ojca, a zarazem wielkiego patriotę zdolnego ponieść dla swego kraju najwyższą ofiarę. W utworze *Weihnachten im Vorposten*⁷⁸⁷ opisano pierwsze wojenne święta Bożego Narodzenia spędzone na leśnym posterunku. W powyższych tekstach poetyckich, stanowiących tylko wybrane przykłady, ukazana została ocenzone wojenna rzeczywistość. Również dołączony do wierszy materiał ikonograficzny, złożony głównie z ilustracji, przyczynia się do złagodzenia obrazu wojny. Urlopowany rekrut jest tylko lekko ranny i spaceruje z ukochaną, obnosząc swą rękę na temblaku jako symbol patriotycznego poświęcenia. Stacjonujący w lesie żołnierze radośnie się uśmiechają, stojąc wokół przystrojonej choinki. Śmierć ukazana jest jako fakt dokonany, w kontekście abstrakcyjnych, anonimowych mogił.

782 E. Geibel, *Deutsche Worte*, GHK 1917, s. 29.

783 *Ibidem* [tłum. A.D.].

784 *Ibidem*.

785 M. Bewer, *Der Kaiser im Schützengraben*, s. 15.

786 *Ibidem* [tłum. A.D.].

787 J.N., *Weihnachten im Vorposten*, s. 25.

Po fali utworów pełnych wiary w słuszość konfliktu oraz zwycięstwo, propagujących mit Rzeszy jako niezwycięzonego mocarstwa i przekazujących za pomocą uproszczonych schematów złagodzony obraz wojny, przyszła kolej na wiersze stanowiące refleksję nad przyczynowością wojny i nadzieję na jej szybkie zakończenie. W utworze *Der Krieg* (Wojna)⁷⁸⁸ wydarzenia na froncie oceniane są z perspektywy subiektywnych odczuć starej matki otrzymującej list informujący o śmierci syna na polu walki. Próba moralnego usprawiedliwienia kampanii wojennej jako politycznej decyzji, za której skutki płacą zwykli ludzie, uwidacznia się pośrednio w następujących wersach:

Er starb, wie so viele als Held,	Tak jak wielu innych bohatersko zginął
Des Mütterleins einziger Trost auf der Welt	Był jedyną na świecie pociechą matczyną
Ein Kampf für das Vaterlands Größe und Sieg	Za zwycięstwo i wielkość ojczyzny walka
Das ist der Krieg ⁷⁸⁹ .	znojna
	To właśnie jest wojna.

Jednak przesłanie wiersza to nie tylko wezwanie do zaakceptowania konieczności walki, lecz także ukryte pytanie, ile jeszcze ofiar pochłonie światowy konflikt. Cierpienia matki tematyzuje również wiersz gwarowy Paula Petrasa pod tytułem *Wenn der Holunder blieht!*⁷⁹⁰. Tytułowy krzak dzikiego bzu jest niemym świadkiem tęsknoty i lęku matki, której synowie są na froncie. Pełna tragizmu historia, opowiedziana z graniczącą z naiwnością prostotą, przybiera formę ludowej ballady, a jej bohaterowie dzięki zastosowaniu miejscowego dialektu stają się dla odbiorcy autentycznymi postaciami. Utwór pod znamienym tytułem *Wann wird der Friede kommen?*⁷⁹¹, napisany przez mieszkańca Świdnicy Wilhelma Lauterbacha, jest żarliwą modlitwą o pokój. Na pierwszy plan wysuwa się błagalna prośba do Stwórcy, by zakończył się już „czas łez”⁷⁹².

Kolejną grupę stanowią teksty będące rozrachunkiem z przegraną i jej konsekwencjami zarówno dla kraju, jak i społeczeństwa. Panujące w Niemczech nastroje dobitnie wyraża wiersz *Die Glockenklage* (Skarga dzwonów)⁷⁹³.

O großes Weh, o schweres Leid,	Straszne cierpienie, wielki ból
O böse, bitterböse Zeit!	Przyniosłeś nam, o czasie zły!
Des Vaterlandes Herrlichkeit	Wspaniały nasz ojczysty kraj
Liegt hingestreckt im Leichenkleid.	Spowity w trupi całun śpi.
Sie ward der grimmen Feinde Raub,	Przez wściekłych wrogów zrabowany,
Sie sank in Trümmern, fiel in Staub.	Rozbity w pył i zrujnowany.

788 W. Kirchmeier, *Der Krieg*, s. 51.

789 *Ibidem* [tłum. A.D.].

790 P. Petras, *Wenn der Holunder blieht!*, GHK 1919, s. 71.

791 W. Lauterbach, *Wann wird der Friede kommen?*, GHK 1918, s. 72.

792 *Ibidem* [tłum. A.D.].

793 H., *Glockenklage*, GHK 1920, s. 55.

Podsumowując zawartość treściową wierszy dotyczących wielkiej wojny, można stwierdzić, że fundamentalne doświadczenie, jakim był ten światowy konflikt, w większości utworów zostało wpisane w uproszczone stereotypy. Mimo powierzchowności, a nawet trywialności w przedstawianiu oraz początkowej gloryfikacji wojny, widoczny jest również proces jej deziluzji. Oprócz tekstów poetyckich stanowiących subiektywne odzwierciedlenie indywidualnych ludzkich doświadczeń i zawierających życiowe odniesienia, można znaleźć również takie, w których widoczne są wpływy politycznej propagandy lub noszące wyraźne znamiona poezji okolicznościowej.

Liryka *Blut-und-Boden* i poezja narodowosocjalistyczna

Oprócz apolitycznej liryki, w której topos rodzinnych stron usytuowany został w kontekście idyllicznego mikrokosmosu, około roku 1930 zaczynają pojawiać się utwory poetyckie, które pod względem zarówno propagowanych przez nie treści, jak i sposobu ich przedstawiania można sklasyfikować jako „literaturę krwi i ziemi” (*Blut-und-Boden-Literatur*)⁷⁹⁴. Znany od początku XX wieku i spopularyzowany m.in. przez Georga Conrada i Oskara Sprenghera termin *Blut-und-Boden* stał się w latach trzydziestych XX wieku najważniejszym propagandowym hasłem III Rzeszy⁷⁹⁵, a powiązana z nim ideologia, silnie akcentująca m.in. znaczenie ludu jako źródła podtrzymującego naród, nieskażonej krwi⁷⁹⁶, znalazła swe odzwierciedlenie w literaturze. Teksty tematyzowały mistyczny związek chłopa z jego ojcowizną, objawiający się jako nieprzerwany łańcuch pracujących na roli pokoleń. Utwory poetyckie przedstawiające rodzinne strony jako jeden z komponentów ojczyzny i narodowej wspólnoty stały się w latach trzydziestych obligatoryjnym elementem każdego tomu kalendarza⁷⁹⁷. Propagowały one nie tylko miłość do rodzinnej ziemi, lecz także stanowiły narzędzia pomocne w szerzeniu wspierającej narodowosocjalistyczną politykę ideologii. Do centralnych haseł pojawiających się w tekstach poetyckich należały: „Heil” jako szczęście rolniczej wspólnoty, „heiliges Land” jako nieskażona złym wpływem prowincja, „Scholle” (skiba ziemi/ojcowizna) i „Linde” (lipa) jako symbole wiejskiego życia czy wreszcie „Hain” (gaj) i „Eiche” (dąb) wskazujące na germańską tradycję. Przyroda, wieś i lud stanowią w wierszach niepodzielną całość i poddane są procesowi mitologizacji. Przykładem liryki należącej do nurtu „literatury krwi i ziemi” jest cykl Ottona Muenzera zatytułowany *Schollensprüche*

794 Hubert Orłowski określa literaturę „krewi i ziemi” jako literaturę „żywołu narodowego” czy też „substancji narodowej”, wskazując na jej silny związek z literaturą ojczyznianą oraz główną funkcję, polegającą na konstytuowaniu „mit[u] tożsamości etniczno-rasistowskiego rodowodu oraz charakteru i wartości wspólnoty”; por. H. Orłowski, *Literatura niemiecka III Rzeszy oraz emigracji 1933-1945*, [w:] *Pisarze niemieckojęzyczni XX wieku*, red. M. Zybura, Wrocław 1996, s. XXXV-XXIV, tutaj s. XXXVI.

795 C. Schmitz-Berning, *Vokabular des Nationalsozialismus*, Berlin-Boston, s. 110.

796 H. Kammer, E. Bartsch, *op. cit.*, s. 46.

797 *Ibidem*.

(Aforyzmy o pracy na roli)⁷⁹⁸. Aby zaakcentować przesłanie wierszy, autor skonstruował je na wzór ludowych mądrości. Mozolna, pełna wyrzeczeń praca na roli łączy się z zadośćuczynieniem za trud:

Wer Liebe zu der Scholle hegt,
Dem wird auch jene große Kraft,
die aus dem Moor und öden Land
Ein Feld mit reichen Früchten schafft⁷⁹⁹

Kto ukochał ziemię swą,
ten czerpie również siłę z niej,
co bagno i jałowe pole
w urodzajną zmienia rolę.

Chłopi natomiast stanowią „sól ziemi”, a zarazem gwarancję witalności i przetrwania narodu. Szczególny nacisk położony został na wspólnotę krwi, łączącą pracujących na roli:

Gesunden Blutes heil'ger Saft
Durchströmt als arbeitsfreud'ge Kraft
Die schollentreue Bauernschaft⁸⁰⁰.

Święty sok zdrowej krwi
w krzepką siłę zmienia się
co w ludzie wiernym ziemi tkwi.

Ze wspomnianej ideologii czerpie również wiersz *Der deutsche Pflug*⁸⁰¹. Pług, który „nie zna pośpiechu ani rdzy”⁸⁰², jest symbolem kolektywnego wysiłku narodu. Wryta przez niego bruzda jest zawsze prosta, a tam, gdzie wzruszy ziemię, „wschodzi błogosławione ziarno”⁸⁰³. Autor wiersza, berliński literat Wilhelm Müller-Rüdersdorf, pojawia się wielokrotnie na łamach kalendarza jako twórca tekstów poetyckich, w których motyw małej ojczyzny ulega nie tylko mitologizacji, lecz także ideologizacji.

Polityczną cezurą w okresie międzywojennym był rok 1933, w którym Adolf Hitler został kanclerzem Niemiec. Zmiany w strukturze państwa znalazły swe odbicie również i w publikowanych na łamach kalendarza tekstach poetyckich. Oczywiście, jak pisze Uwe Ketelsen, faszystowska liryka polityczna powstawała także i wcześniej. Już wtedy istnieli autorzy produkujący charakterystyczne literackie instrumenty narodowosocjalistycznej ideologii, a także odbiorcy takiej twórczości⁸⁰⁴.

Z czasem reprezentujące lirykę narodowosocjalistyczną i utrzymane w „ideologiczno-politycznym nastroju”⁸⁰⁵ wiersze stały się wykładnikami, powołując się w tym miejscu na Waltera Hinderera, „kolektywnej, politycznej egzystencji”⁸⁰⁶. Na łamach zielonogórskiego kalendarza zagościły hymny na cześć Hitlera oraz wiersze agitacyjne. Ich rola koncentrowała się na dotarciu do wszystkich warstw społecznych, złamaniu ich

798 O. Muenzer, *Schollensprüche*, GHK 1930, s. 24.

799 *Ibidem* [tłum. A.D.].

800 *Ibidem*.

801 W. Müller Rüdersdorf, *Der deutsche Pflug*, s. 30.

802 *Ibidem* [tłum. A.D.].

803 *Ibidem*.

804 U. Ketelsen, *op. cit.*, s. 304.

805 Por. W. Hinderer, *op. cit.*, s. 15 [tłum. A.D.].

806 *Ibidem*.

oporu czy też biernej obojętności wobec ruchu narodowosocjalistycznego⁸⁰⁷. W utworze *Heimat und Vaterland*⁸⁰⁸ uwidacznia się nadrzędna rola ojczyzny, której podporządkowane są wszystkie inne wartości. Autor nie deprecjonuje znaczenia rodzinnych stron, jednak podkreśla konieczność uznania kraju ojczystego za najwyższą instancję. Z uczucia do rodzinnej ziemi wyrasta miłość i lojalność wobec państwa. Mówi o tym druga strofa wiersza zawierająca myśl, że tylko ten otrzyma błogosławieństwo płynące z rodzinnego gniazda, kto uzna swój kraj za ojczyznę. Akcentują to wersy „Ziemia rodzinna ponad wszystko na świecie! / A ponad nią tylko ojczyzna, jak kopuła niebios nad ziemią!”⁸⁰⁹. Jednoznacznie nawiązują do pierwszej strofy utworu *Das Deutschlandlied* (*Das Lied der Deutschen*)⁸¹⁰, hymnu Republiki Weimarskiej, a od roku 1933, obok *Horst-Wessel-Lied*, hymnu III Rzeszy: „Niemcy, Niemcy ponad wszystko / Ponad wszystko na świecie!”⁸¹¹. Połączenie ze sobą dwóch wartości, jakimi były Heimat i Vaterland, tworzy literacki obraz przyczyniający się do konsolidacji narodu niemieckiego, a przesłanie wiersza w pełni pokrywa się z założeniami narodowosocjalistycznej ideologii⁸¹².

Poetką, która z zapałem szerzyła treści ojczyzniane, łącząc je z ideologicznymi, była wspomniana już wcześniej Lotte Jaekel (1889-1949), także pejzażystka, akwarelistka, rysownicza i drzeworytniczka. Urodziła się i mieszkała w Nowej Soli przy Berlinerstrasse 40. Pierwsze lekcje rysunku pobierała prawdopodobnie od ojca, znanego miejscowego architekta Adolfa Jaekela. Kształciła się w Charlottenburgu, Monachium, berlińskiej Konigliche Kunstschule oraz w Stuttgarcie. Rysowała piórkiem pejzaże i fragmenty architektury, które były wydawane w formie pocztówek. „Grünberger Hauskalender” zdobyły również wycinanki i drzeworyty jej autorstwa, przedstawiające motywy krajobrazowe i wizerunki postaci. Do jej osiągnięć należy cykl ilustracji ukazujących widoki Śląska (1922)⁸¹³. Przykładem okazywanego przez poetkę bezkrytycznego uwielbienia dla Hitlera jest utwór opatrzony znamienym tytułem 1933⁸¹⁴, w którym został on przedstawiony jako zbawca narodu:

807 U. Ketelsen, *op. cit.*, s. 307.

808 W. Müller-Rüdersdorf, *Heimat und Vaterland*, s. 16.

809 *Ibidem*. W oryginale: Heimat über alles in der Welt! / Nur das Vaterland als Erdenhimmel drüben! [tłum. A.D.].

810 Autorem powstałej w roku 1841 pieśni jest August Heinrich Hoffmann von Fallersleben; por. G. Knopp, E. Kuhn, *Das Lied der Deutschen: Schicksal einer Hymne*, Ullstein 1988, s. 106.

811 C. Schmitz-Berning, *op. cit.*, s. 314.

812 Por. G.L. Mosse, *Die Völkische Revolution: über die geistigen Wurzeln des Nationalsozialismus*, Frankfurt a. M. 1991, s. 187.

813 Zob. K. Stanicka-Brzezicka, *Artystki śląskie: ok. 1880-1945*, Toruń 2006, s. 304; *Schlesien. Ein Heimatbuch*, red. W. Müller-Rüdersdorf, Leipzig 1922. Por. także A. Lubos, *Geschichte der Literatur Schlesiens*, t. 2, München 1967, s. 466; *Adressbuch für die Kreise Grünberg, Schlesien und Freystadt, Niederschlesien*, 1933, s. 357.

814 L. Jaekel, 1933, GHK 1936, s. 17.

Noch einmal senkte eine Wolke
Der Gnade sich auf uns herab,
Da Gott im Himmel unsrem Volke
Den größten Führer Deutschlands gab!

Po raz kolejny zdroje łaski
opatrność Boża nam zesłała,
gdy największego wodza Niemiec
naszemu narodowi dała!

Wiersz jest jednym z wielu rymowanych świadectw kultu kanclerza Niemiec, podniesionego przez naród do rangi „Führera”, które wyszły spod pióra niemieckich literatów. Nieprzypadkowo zdobycie władzy przez Hitlera przedstawione jest jako dar od Boga. Kult Stwórcy przeobraża się w wierszu w kult wodza, a gloryfikacja jego postaci jest odpowiedzią na społeczne nastroje. Konstruując obraz zbawcy narodu, autorka stosuje typową narodowosocjalistyczną semantykę. Ciekawe jest, że sformułowania bardzo zbliżone do fraz użytych w wierszu często wykorzystywane były w listach do Hitlera pisanych przez jego zwolenników. Jako przykład może posłużyć epistoła zasłużonego członka partii zwracającego się do swego Führera następującymi słowami: „Mój Wodzu... Wielka miłość do Ciebie każe mi codziennie dziękować Stwórcy za to, że z łaski swojej dał nam tak wspaniałego przywódcę dla całego narodu niemieckiego”⁸¹⁵. Samą autorkę wiersza można określić jako piewczynię narodowego socjalizmu na szczeblu lokalnym. Uczuciom patriotycznym poetka daje wyraz w wierszu *Deutschland*⁸¹⁶. Rzesza przedstawiona została w utworze jako „wybrany dla honoru i wolności” kraj, który mimo że stłamszony przez podstępnych wrogów, podnosi się, by odzyskać swą dumę i siłę. Podkreślanie szczególnej roli narodu niemieckiego i jego historycznego posłannictwa jest charakterystyczne dla całokształtu literackiej narodowosocjalistycznej retoryki. Spod pióra Lotty Jaekel wyszło jeszcze kilka utworów, w których poetka manifestuje swe poparcie dla hitlerowskiego reżimu. Szczególnie bogaty w tym względzie jest wiersz pt. *Großdeutschland* opublikowany w kalendarzu na 1941 rok⁸¹⁷. Jaekel operuje alegorycznymi obrazami. Symbolem drugiej wojny światowej jest ogień, który hartuje III Rzeszę jak szlachetną stal. Lecący ku niebu orzeł ucieleśnia natomiast ideę „chwalebego zwycięstwa”⁸¹⁸ Niemiec. Typowym wierszem agitacyjnym jest utwór *Das Jungvolk*⁸¹⁹, w którym zaakcentowano patriotyzm, zaangażowanie i rządcę czynu młodych obywateli, żałujących, że nie mogą walczyć na froncie. Głównym przesłaniem lirycznego tekstu jest zawezwanie odbiorców, by pracowali na rzecz kraju w domach rodzinnych, ponieważ „Führer potrzebuje każdego wsparcia”⁸²⁰.

815 Cytat oryginalny: „Mein Führer... Aus unendlicher Liebe fühle ich mich durchdrungen, unserem Schöpfer tagtäglich dafür zu danken, der uns durch seine Gnade dem ganzen deutschen Volk einen solch herrlichen Führer geschenkt (hat)”, za: H.U. Thamer, *Verführung und Gewalt: Deutschland 1933-1945*, München 2004, s. 349 [tłum. A.D.].

816 L. Jaekel, *Deutschland*, GHK 1936, s. 16.

817 *Eadem*, s. 16.

818 *Ibidem* [tłum. A.D.].

819 L. Jaekel, *Das Jungvolk*, s. 77.

820 *Ibidem*.

Wiersze Lotty Jaekel są zwierciadłem ideowej ewolucji, której uległy poglądy tej wieloletniej współpracownicy zielonogórskiego kalendarza. Nie wiadomo, jakie czynniki wpłynęły na to, że zdolna, wrażliwa artystka i poetka ojczyzniana⁸²¹ odwróciła się od liryki przyrody, stając się zagorzałą propagatorką hitlerowskiego totalitaryzmu. Jednak nie była ona w tym osamotniona. Należała do szerokiego grona wielbicieli wodza, zafascynowanych zarówno jego osobowością, jak i poglądami. Platoniczna miłość do Hitlera manifestowana na wiele sposobów przez niemieckie kobiety ze wszystkich warstw społecznych, na co zwróciła uwagę Martha Schad w swej książce *Sie Liebten den Führer*⁸²², eskalowała do masowego fenomenu. Swe uwielbienie panie okazywały poprzez popieranie i promowanie go na płaszczyźnie towarzyskiej, pomoc w nawiązywaniu korzystnych dla niego kontaktów, wsparcie finansowe oraz liczne uczestnictwo w organizowanych wiecach⁸²³. Można przypuszczać, że Lotte Jaekel, tak jak wiele innych kobiet w tamtym okresie, uległa tej fali i w swojej poezji pragnęła wyrazić poparcie dla wodza.

Narodowosocjalistyczne echa rozbrzmiewają również w wierszu *Der Soldat* (Żołnierz)⁸²⁴, którego autorem jest Heinrich Anacker (1901-1971)⁸²⁵, zadeklarowany zwolennik ruchu narodowosocjalistycznego uhonorowany w roku 1936 za całokształt twórczości Nagrodą Sztuki NSDAP (Kunstpreis NSDAP). W trójstrofowym utworze lirycznym dumny ze swego brunatnego munduru młody mężczyzna deklaruje lojalność wobec III Rzeszy i wierność jej wodzowi. Zwrot ku nowym ideałom przedstawiony został jako ponowne narodziny we wspólnocie. Wymowa wiersza charakteryzuje się daleko idącą stronicznością, a Adolf Hitler jawi się w nim jako godny naśladowania przykład.

Propagandowe utwory liryczne z lat 1933-1943 pojawiające się na łamach kalendarza charakteryzują się nieskomplikowanym układem rymów i prostą (często celowo), dostępną dla każdego odbiorcy formą. W wierszach widoczne jest akcentowanie przynależności do narodowosocjalistycznej wspólnoty i płynąca z tego duma. Hitler jawi się jako gwarantujący bezpieczeństwo i siłę III Rzeszy zbawca narodu niemieckiego, któremu należy się cześć granicząca z kultem religijnym. Jednocześnie dzięki

821 Wybitny badacz literatury śląskiej Arno Lubos wymienia Lottę Jaekel jako jedną z dolnośląskich poetek ojczyznianych; por. *idem, Geschichte der Literatur Schlesiens*, t. 2, München 1967, s. 466.

822 M. Schad, *Sie liebten den Führer. Wie Frauen Hitler verehrten*, München 2009. W języku polskim książka ukazała się w tłumaczeniu Bartosza Nowackiego pod tytułem *One kochały Hitlera. Führer i kobiety, dla których był bogiem*, Warszawa 2015.

823 M. Schad, *op. cit.*, s. 8.

824 H. Anacker, *Soldat*, GHK 1939, s. 58.

825 Początkowo w kręgu poetyckich zainteresowań Anackera znajdowały się liryka miłosna i krajobrazowa. W roku 1924 pisarz wstąpił do NSDAP oraz SA (Sturmabteilung, bojówki NSDAP). Po dojściu Hitlera do władzy stał się jednym z czołowych twórców reżimu, nazywanym „poetą lirycznym brązowego frontu” (*Lyriker der braunen Front*). Swej fascynacji narodowosocjalistycznymi ideałami dał wyraz w tomach poetyckich *Die Trommel* (1932), *Die Fanfare. Gedichte der deutsche Erhebung* (1933) czy *Lieder aus Stille und Stürmen* (1938); por. J. Hillesheim, E. Michael, *Lexikon nationalsozialistischer Dichter: Biographien, Analysen, Bibliographien*, Würzburg 1993, s. 13-14.

bezpośredniości i agitacyjnemu charakterowi tekstów oraz operowaniu narodowymi motywami podsycona była u czytelnika gotowość do ofiar na rzecz ojczyzny, wiara w zwycięstwo i wyższość niemieckiego narodu. Obecność tego typu utworów na łamach kalendarza wynika z pełnionej przez nie określonej funkcji, którą było moralne, patriotyczne i polityczne wychowanie obywateli. Jest również odzwierciedleniem ówczesnej rzeczywistości w zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji.

Poezja dialektalna

Obszerną grupę tekstów poetyckich pojawiających się w zielonogórskim kalendarzu tworzyły wiersze gwarowe. Biorąc pod uwagę kategorie społeczne, *temporalne*, jak i *geograficzne*, sylwetki ich autorów wykazywały duże zróżnicowanie. Spośród opublikowanych na łamach almanachu wierszy wyróżniają się utwory prekursorów śląskiej poezji gwarowej: związanego z Wrocławiem biedermeierowskiego poety Karla von Holteia (1798-1880)⁸²⁶; jego epigona, zafascynowanego górskim dialektem Heinricha Tschampela (1799-1849)⁸²⁷, należącego do czołowych twórców gwarowych Śląska Maxa Heinzela (1833-1898) oraz idącego w ich ślady Hansa Rößlera (1889-1965), poety gwarowego, który poświęcił się pisaniu po dwudziestoletniej pracy jako urzędnik pocztowy⁸²⁸. Do najpopularniejszych jednak twórców w tym zakresie należał wspomniany już, najbardziej aktywny literacko w okresie międzywojennym, Ernst Schenke (1896-1982). Nie brakowało również prób gwarowej twórczości, która wyszła spod pióra miejscowych literatów: Paula Petrasa, Paula Bannerta i innych.

Zapisany w literackiej tradycji jako „twórca śląskiej poezji gwarowej”⁸²⁹ Karl Eduard von Holtei był niezwykle barwną osobowością mającą istotny wpływ na życie kulturalne Dolnego Śląska. Zajmował się nie tylko twórczością poetycką, lecz związał się z teatrem, zarówno jako aktor, jak i dramaturg. Mieszkał m.in. w Obornikach Śląskich (Obernigk), Berlinie, Wrocławiu, Grazu i Wiedniu. Odbывał liczne tourné, podróżował po Europie i, zgodnie z duchem romantyzmu, co jakiś czas prowadził wędrowne życie, zatrzymując się w wybranych miejscowościach, by recytować swe wiersze⁸³⁰. Został pochowany na Cmentarzu Bernardyńskim we Wrocławiu. Na kamieniu nagrobnym widnieje wyryta w śląskim dialekcie inskrypcja: „Suste nischt ack heem” (Nie ma

826 Por. J. Wilcke, *Holtei, Carl v.*, [w:] *Neue Deutsche Biographie (NDB)*, red. F. Wagner, H.J. Rieckenberg *et al.*, t. 9, Berlin 1972, s. 553-554.

827 A. Lubos, *Schlesische Schrifttum der Romantik und Populärromantik*, München 1978, s. 102.

828 Najbardziej znane utwory epickie to *Der Förschterhons – eine Liebesgeschichte in schlesischer Mundart* (1917), *Heemte, guldne Heemte* (1920) oraz *Oberschlesien-unser Land* (1921); por. W. Menzel, *op. cit.*, s. 129.

829 H. Bauch, *Karl von Holtei. Der Begründer schlesischer Dialektdichtung*, [w:] *Bunte Bilder aus dem Schlesierlande heausgegeben vom schlesischen Pestalozzi Verein*, t. 1, Breslau 1903, s. 275-279, tutaj s. 275.

830 *Ibidem*, s. 277.

jak w domu)⁸³¹. Oprócz sztuk wodewilowych, powieści, pieśni, utworów poetyckich i autobiografii *Vierzig Jahre, 1843-1850*⁸³² Holtei napisał kilkadziesiąt wierszy w gwarze śląskiej. Dzieła te prezentują językową mieszaninę wielu odmian lokalnych dialektów, z którymi twórca zetknął się podczas swoich licznych podróży. Jak podkreślił, w pewnym stopniu sam stworzył wyrażenia i zapis⁸³³. Większość gwarowych wierszy została wydana w wielokrotnie wznawianym zbiorze zatytułowanym *Schlesische Gedichte*⁸³⁴, który sprawił, że dostrzeżono piękno dotychczas powszechnie będącego w pogardzie „chłopskiego języka”⁸³⁵. Holtei opisywał swe rodzinne strony, związanych z nimi ludzi i ich obyczaje oraz charakterystyczną gwarę, którą opanował do perfekcji, pracując jako nauczyciel w Chwaliszowie (Quolsdorf)⁸³⁶. Ponieważ rzadko pozwalał sobie na językowe ingerencje w oryginalny dialekt, utwory cechują się dużą naturalnością. Poeta zdawał sobie sprawę, że dzięki takiej strategii jest w stanie przedstawić w utworach śląską mentalność. Jego teksty przepojone są ludowym humorem, a pobrzmiwające w nich echa starych pieśni i dawnych przekazów sprawiają, że są one również świadectwem śląskiej obyczajowości. W „Grünberger Hauskalender” gwarowa poezja Holteia reprezentowana jest przez utwory *Derheeme* (Wśród swoich)⁸³⁷ i *Die neuen Stieweln* (Nowe buty z cholewami)⁸³⁸. Na uwagę zasługuje pierwszy wiersz, który powstał w roku 1861, podczas jednego z deklamatorskich występów poety na Śląsku⁸³⁹. Przepojony tęsknotą Holtei marzy, by jeszcze raz przed śmiercią ujrzeć rodzinne strony i udaje się w literacką podróż do Obornik z czasów swojej młodości.

Nazywany „najstarszym uczniem Holteia”⁸⁴⁰ Heinrich Tschampel (1799-1849) nie był uważany za poetę na miarę swego mistrza, jednakże stworzył wiersze w pełni oddające bogactwo sudeckiej kultury. W przedmowie do wydanego w 1843 roku tomu *Gedichte in schlesischer Gebirgsmundart* napisał:

831 D. Kendziur, *Karl von Holtei und sein Denkmal in Breslau*, „Schlesischer Kulturspiegel” 2016, nr 3/16, s. 38-39, https://www.kulturwerk-schlesien.de/unsereveroeffentlichungen/m_8637 [dostęp: 18.07.2018].

832 Holtei opublikował m.in. pisma związane z teatrem *Festspiele, Prologe und Theaterreden* (1823), ponadto będący wyrazem propolskich sympatii pisarza, poświęcony Tadeuszowi Kościuszce dramat *Der alte Feldherr* (1829), powieści *Die Vagabunden* (1851), *Christian Lammfell* (1853) i *Der letzte Komödiant* (1863), zbiory pieśni *Deutsche Lieder* (1834) i *Preußische Kriegs- und Siegeslieder* (1867) oraz wydane w trzech tomach opowiadania *Nachlese. Erzählungen und Plaudereien* (1870-1871).

833 H. Bauch, *op. cit.*, s. 279.

834 K. von Holtei, *Schlesische Gedichte*, Berlin 1830.

835 *Ibidem*.

836 *Ibidem*.

837 K. von Holtei, *Derheeme*, GHK 1924, s. 84. Tłumaczenie na język polski za: L. Dziemanko, *Wiersze gwarowe, [w:] Karl Eduard von Holtei (1798-1880) w pamięci dawnych i współczesnych mieszkańców Dolnośląskiej Ziemi Obornickiej*, red. K.M. Pudło, Oborniki Śląskie 2004, s. 28-32, tutaj s. 31.

838 *Idem*, *Die neuen Stieweln*, GHK 1925, s. 94.

839 L. Dziemanko, *op. cit.*, s. 31.

840 H. Bauch, *op. cit.*, s. 288.

Kiedy jako Górnoślązak z urodzenia w roku 1816 zostałem skierowany do pracy w naszych wspaniałych Sudetach, zafascynował mnie dialekt mieszkańców tych gór [...]. Jednocześnie niezmiernie zainteresowały mnie również, często bardzo niezwykle obyczaje i tradycje tego górskiego ludu, jako coś całkiem dla mnie nowego. Od tego czasu miałem wiele okazji, by szczególnie poznać życie i mowę mieszkańców gór; a im bardziej mi się to udawało, tym bardziej utwierdzałem się w przekonaniu, że istotę tego ludu prawdziwie i wiernie można oddać jedynie w jego dialekcie, że zaskakujące zwroty czy zabawne wyrażenia tracą swój koloryt, gdy tylko próbuje się je przetłumaczyć na język wysokoniemiecki⁸⁴¹.

Tschampel opisywał sceny z codziennego życia, kiermasze, święta, pory roku, zawierał w nich proste, chłopskie prawdy. Utwory dedykował przedstawicielom wiejskich zawodów, szewcom, krawcom, młynarzom, jak również włóczegom, pastuchom i pijakom. Zamieszczone w kalendarzu na rok 1915 trzy wiersze Tschampela *De Karms* (Kiermasz)⁸⁴², *Honns, wu bist de denn?* (Hans, gdzie jesteś?)⁸⁴³, *Ei der Fremde* (W obcych stronach)⁸⁴⁴ są pełne ludowej prostoty i wiernie oddają folklorystyczne zainteresowania ich autora.

Związany z Dolnym Śląskiem Max Heinzel (1833-1898)⁸⁴⁵, którego pisane gwarą opowiadania znalazły się na łamach roczników „Grünberger Hauskalender”, zasłynął przede wszystkim jako poeta gwarowy, autor wielu tomów humoresek, wierszy oraz rymowanych dykteryjek i żartów⁸⁴⁶. Charakterystyczny dla jego utworów humor obyczajowy oraz komizm postaci wysuwają się na pierwszy plan w stylizowanym na rymowaną anegdotę tekście *’s kranke Schweindel*⁸⁴⁷, w którym niedowidząca kobieta opacznie bierze leżące w kołysce chore prosię za niemowlę. Z kolei wiersz *De Lirche*⁸⁴⁸ to pochwała wolności, radości i swobody, którą symbolizuje unoszący się nad polami i śpiewający swą pieśń mały skowronek.

841 Por. H. Tschampel, *Vorwort*, [w:] *idem, Gedichte in schlesischer Gebirgsmundart*, Schweidnitz 1843, s. V [tłum. A.D.]. „Als ich, ein geborner Oberschlesier, im Jahre 1816 in unsern herrlichen Sudeten amtlich angestellt wurde, sprach mich die Mundart der Bewohner dieser Berge ungemein an; [...]. Zugleich interessierten mich die oft sehr eigenthümlichen Sitten und Gebräuche des Gebirgsvolkes als etwas ganz Neues. Seit jener Zeit hatte ich hinlänglich Gelegenheit gehabt, das Leben und die Sprache der Gebirgsbewohner genau kennen zu lernen; und jemehr mir es gelungen ist, destomehr bin ich überzeugt worden, dass sich das Wesen des Volkes nur in seiner Mundart recht wahr und treu darstellen lasse, dass die überraschenden Wendungen, die drolligsten Ausdrücke ihre Spitze verlieren, sobald man versucht, dieselben ins Hochdeutsche zu übertragen”.

842 *Idem, De Karms*, s. 44.

843 *Idem, Honns, wu bist de denn?*, s. 33.

844 *Idem, Ei der Fremde*, GHK 1915, s. 49.

845 Por. D.N. Schmidt, *Heinzel, Max*, [w:] *Neue Deutsche Biographie (NDB)*, red. O. Stolberg-Wernigerode *et al.*, t. 8, Berlin 1969, s. 449-450.

846 Teksty gwarowe Heinzela zostały wydane m.in. w tomach: *Vägerle, flieg’ aus! Gedichte in schlesischer Mundart* (1875), *A schlässches Puketel. Gereimtes u. Ungereimtes in schlesischer Mundart* (1881), *Ock ni trübetimplig! Schläsche Verzählsel* (1881), *A lustiger Bruder. Neue schläsische Schmoken* (1882), *Méi jüngstes Kindel. Allerhand schläsche Geschichten* (1884), *Maiglöckel* (1888), *A frisches Richel* (1893).

847 M. Heinzel, *’s kranke Schweindel*, s. 70.

848 *Idem, De Lirche*, s. 50.

W ślady swojego dziadka Roberta Rößlera⁸⁴⁹, jednego z najwybitniejszych piszących gwarą poetów śląskich, poszedł urodzony w Nasławicach pod Sobótką (Naselwitz bei Zobten) Hans Rößler. Uznanie czytelników zyskał jego tomik śląskich baśni i opowiadań gwarowych *Heemte, guldene Heemte*⁸⁵⁰. W „Grünberger Hauskalender” ukazał się jego obszerny poemat *Der Geiglafranze*⁸⁵¹, którego bohaterem jest utalentowany wiejski skrzypek.

Charakterystyczną cechą większości utworów z omawianej grupy było nawiązanie do ludowej tradycji. Interesujący jest przedrukowany ze zbioru *Dorf der Ahnen* (Wieś przodków)⁸⁵² obszerny poemat Ernsta Schenkego pod tytułem *Die Rockagänger* (Spotkanie u prządnicy)⁸⁵³, nawiązujący do popularnego na terenie śląskiej prowincji zwyczaju. Mianem Rökagänger (Rockengänger) określane były osoby zbierające się w izbie z wrzecionami i kądzielą, by przędząc, wspólnie spędzić wieczór⁸⁵⁴. Schenke z detalami opisuje przebieg takiego spotkania oraz charakterystyczne dla niego przyśpiewki, powiedzenia i opowieści. Także w utworze *Alter Monatsweiser* (Stary kalendarz)⁸⁵⁵ poeta czerpie z folkloru, wprowadzając do tekstu dawne nazwy miesięcy. W gwarze napisany został również wiersz *Kinder-Noama* (Dziecięce imiona)⁸⁵⁶.

Kobieca poezja dialektalna reprezentowana jest w skromnym wymiarze przez wiersze Helene Gräfin Waldersee (1850-1917)⁸⁵⁷ i Marie Oberdieck (1867-1954)⁸⁵⁸. Pierwsza z nich, okazjonalnie współpracująca ze „Schlesische Zeitung” pisarka arystokratycznego pochodzenia, wydała tom zatytułowany *Schlesische Gedichte* (1907). Jej wiersz *Anne kleene Verwechslung* (Woas de „Stitze” von Frau Gräwen erzählte) [Mała pomyłka (Co opowiedziała służąca pani Gräwen)]⁸⁵⁹, który ukazał się w pierwszym tomie kalen-

849 H. Bauch, *Robert Rößler*, [w:] *Bunte Bilder...*, s. 280-282.

850 Por. H. Rößler, *Heemte, guldne Heemte!*, Breslau 1920.

851 *Idem*, *Der Geiglafranze*, GHK 1930, s. 17-20.

852 Por. E. Schenke, *Dorf der Ahnen. Ein Buch vom Brauchtum und Humor der Väter*, Schweidnitz 1935.

853 *Idem*, *Die Rockagänger*, GHK 1937, s. 91-93.

854 Por. K. Rother, *Wie der Bauer den Flachs zubereitete*, „Mitteilungen der schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” 1917, t. 19, s. 253-260, tutaj s. 257.

855 E. Schenke, *Alter Monatsweiser*, GHK 1937, s. 17.

856 *Idem*, *Kinder-Noama*, GHK 1939, s. 90.

857 Do utworów pisarki należą *Späne aus stiller Werkstatt. Aphorismen* (1908), *Aus Herzenstiefen. Skizzen und Märchen* (1914); por. A. Lubos, *Geschichte der Literatur Schlesiens*, t. 2, s. 118.

858 Marie Oberdieck (ur. 7 grudnia 1867 we Wrocławiu, zm. 20 sierpnia 1954 w Beyernaumburgu) swą twórczość związała ze Śląskiem i rodzinnym miastem. Jej ojciec był profesorem w Gimnazjum Magdalenkim (Magdalenäum). Również Maria wybrała karierę nauczycielską. Po ukończeniu Seminarium Nauczycielskiego we Wrocławiu pracowała w prywatnych szkołach. Do jej literackiego dorobku należą m.in. *Balsamindel* (1902), *Summer- und Wintersoat. Erzählungen und Gedichte in schlesischer Mundart* (1903), *Sonnenwende* (1906), *Tust de mitte. Erzählungen und Gedichte in schlesischer Mundart* (1907), *Schlesische Spinnstube* (1920).

859 H. Waldersee, *Anne kleene Verwechslung* (Woas de „Stitze” von Frau Gräwen erzählte), GHK 1911, s. 52.

darza, to humorystyczny monolog prostej służącej narzekającej na pańskie fanaberie. Urodzona we Wrocławiu Marie Oberdieck tworzyła zarówno w języku literackim, jak i w gwarze swego rodzinnego miasta. W wierszu *Ein Friehlinge* (Wiosna)⁸⁶⁰ podmiotem lirycznym jest mocno stąpająca po ziemi śląska gospodyni, która mimo praktycznego nastawienia do życia jest wrażliwa na czar wiosny i sekunduje zakochanym parom.

Również lokalni poeci publikowali utwory w charakterystycznych dla miejscowości, z których pochodzili, odmianach dolnośląskiego dialektu. Najwięcej opublikowanych w kalendarzu wierszy wyszło spod pióra płodnego twórcy Paula Petrasa. Poeta wykorzystywał motywy swych rodzinnych stron, świata przyrody, poruszał tematy zaczerpnięte z codzienności. Utwór *Die Grienbergshoh* (Grünbergshöhe, dziś Wzgórze Braniborskie)⁸⁶¹ opisuje jedno z zielonogórskich wzniesień. Również dzieło *Blum' in der Wiste* (Kwiat na pustyni)⁸⁶² związane jest z krainą dzieciństwa i młodości. W wierszu zawarte są nostalgiczne refleksje poety wywołane podróżą w rodzinne strony i odwiedzinami grobów najbliższych. Znalezione w ogrodzie ostatnie nieśmiertelniki, które „powędrują [z nim] w dalekie strony”⁸⁶³, są symbolem pozostawionej ojczyzny.

Twórczością gwarową zajmował się związany z Zaborem pisarz z zamiłowania, wspomniany już wcześniej Paul Bannert. Wiersz *’s Rotkaatang*⁸⁶⁴ opisuje stary zwyczaj trzymania zimą w chatach rudzików, by tępiły domowe pasożyty i rozweselały długie wieczory swym śpiewem. W rymowanej historyjce obecność ptaszka w wiejskim domu jest źródłem wielu zabawnych sytuacji. Utworów pisanych gwarą dostarczali także lokalni nauczyciele, jak na przykład Bruno Otto [*Der Zipfelpelz* (Kozuch)]⁸⁶⁵ czy Julius Kolewe z Kozuchowa [*Dar irrschte Schulgang* (Pierwszy dzień w szkole)]⁸⁶⁶. Teksty dialektowe, które nierzadko cechuje dosadność, bezpośredniość i zrównoważone, pogodne spojrzenie na świat, są swoistymi pomnikami literackimi wymierającej gwary śląskiej.

Kultura ludowa i akcenty ludoznawcze w tekstach literackich „Grünberger Hauskalender”

Na początku drugiego dziesięciolecia XX wieku, w okresie ukazywania się pierwszych tomów „Grünberger Hauskalender”, pozycja niemieckiego ludoznawstwa (deutsche Volkskunde) była ugruntowana, a badania nad rodzimym folklorem prężnie się rozwijały. Również pojęcie „Volkskunde” jako nauka było zarówno zinstytucjonalizowane,

860 M. Oberdieck, *Ein Friehlinge*, s. 57.

861 P. Petras, *Die Grienbergshoh*, GHK 1915, s. 76-77.

862 *Idem*, *Blum' in der Wiste*, GHK 1920, s. 91.

863 *Ibidem* [tłum. A.D.].

864 P. Bannert, *’s Rotkaatang*, GHK 1926, s. 47.

865 B. Otto, *Der Zipfelpelz*, GHK 1930, s. 42.

866 J. Kolewe, *Dar irrschte Schulgang*, GHK 1936, s. 34.

jak i utrwalone akademicko oraz społecznie. Istniały już wówczas liczne specjalne organizacje o zasięgu krajowym i regionalnym⁸⁶⁷ z założonym w roku 1904 Związkiem Towarzystw Ludoznawczych (Verband der Vereine für Volkskunde) jako nadrzędną organizacją⁸⁶⁸. Misję ludoznawstwa jasno określił Karl Weinhold, przewodniczący najstarszego w Niemczech Verein für Volkskunde, w przyczynku *Was soll die Volkskunde leisten*⁸⁶⁹. Jako główne zadanie tej dyscypliny naukowej postrzegał badania nad ludem, czyli „określoną, historycznie i geograficznie wyodrębnioną wspólnotą tysięcy lub milionów, we wszystkich przejawach jej życia”⁸⁷⁰. Społeczną rolę ludoznawstwa zaakcentował natomiast w swej monografii *Deutsche Volkskunde* Elard Hugo Mayer, wskazując, że ratuje ono przeszłość od zapomnienia, czerpie z niej, a jednocześnie uważnie dokumentuje zwrot ku nowym czasom⁸⁷¹. W pierwszej połowie XX wieku termin „Volkskunde” był nadal uzupełniany i rozszerzany przez niemieckich naukowców. Problematykę niemieckiego ludoznawstwa jako dziedziny „badającej lud niemiecki pod przewodnictwem niemieckiej nauki”⁸⁷² skonkretyzował m.in. Albrecht Dieterich, podkreślając, że pojęcie „ludoznawstwa” jest szersze niż „folklor”, a jego zakres obejmuje mentalność, wierzenia, przekazy, zwyczaje oraz sztukę⁸⁷³.

Po objęciu władzy przez Hitlera cała nauka, więc również i ludoznawstwo niemieckie, zgodnie z ideą *Gleichschaltung* zostały podporządkowane narodowosocjalistycznej ideologii. Jako dyscyplina naukowa, która mogła przynieść duże korzyści nowemu porządkowi, folklorystyka cieszyła się szczególnym poparciem i akceptacją władz, tak więc dynamiczny jej rozwój w III Rzeszy nie był przypadkowy. W ideologii kreowanej przez totalitarne państwo oraz w obszarach badawczych ówczesnego niemieckiego ludoznawstwa można znaleźć wiele cech wspólnych, co wykazał w swej rozprawie wybitny niemiecki etnolog i kulturoznawca Hermann Bausinger⁸⁷⁴. Do wymienionych przez niego elementów, stanowiących podstawę zarówno niemieckiego ludoznawstwa,

867 Pierwszym niemieckim towarzystwem ludoznawczym był założony w Berlinie w roku 1891 Verein für Volkskunde. Również w Hesji, na Śląsku, w Hamburgu, Saksonii, na Pomorzu i w innych niemieckich krajach związkowych powstawały liczne takie organizacje; por. A. Dieterich, H. Usener, *Über Wesen und Ziele der Volkskunde: Über vergleichende Sitten- und Rechtsgeschichte. Sonderabdruck aus den Hessischen Blättern für Volkskunde*, t. 1, nr 3, Wiesbaden 1902, s. 2; A. Bagus, *Volkskundevereine in Deutschland. Zur ausseruniversitären Generierung volkskundlichen Wissens ab 1890*, [w:] *Vereintes Wissen. Die Volkskunde und ihre gesellschaftliche Verankerung. Ein Buch zum 100. Geburtstag der Sektion Basel der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde*, red. F. Schürch, S. Eggmanni, M. Risi, München-New York-Berlin 2010, s. 35-48, tutaj s. 36.

868 *Ibidem*.

869 K. Weinhold, *Was soll die Volkskunde leisten*, Berlin 1890.

870 *Ibidem*, s. 2 [tłum. A.D.].

871 E.H. Meyer, *Die Deutsche Volkskunde*, Straßburg 1898, s. III [tłum. A.D.].

872 A. Dieterich, H. Usener, *op. cit.*, s. 17.

873 *Ibidem*.

874 Por. H. Bausinger, *Volksideologie und Volksforschung. Zur nationalistischen Volkskunde*, „Zeitschrift für die Volkskunde” 1965, nr 61, s. 177-204.

jak i narodowosocjalistycznej doktryny, należą m.in. rasistowskie koncepcje, zrównanie określeń „nordycki” i „germański”, postrzeganie wiejskiego ludu jako fundamentu narodu, czerpanie z tradycji germańskich w tworzeniu kultury wysokiej, postrzeganie III Rzeszy jako kontynuacji cywilizacji germańskiej i wreszcie pseudoreligijny charakter ludowej tradycji⁸⁷⁵. Pozycję ludoznawstwa jako dyscypliny w służbie hitlerowskiego reżimu umocnił programowy artykuł Mathessa Zieglera, redaktora naczelnego czasopisma „Nationalsozialistische Monatshefte”⁸⁷⁶, pt. *Die Volkskunde auf rassistischer Grundlage*⁸⁷⁷. Rok 1933 był cezurą, po której nastąpiła daleko idąca instrumentalizacja tej dziedziny w służbie nazistowskiej ideologii i politycznych interesów państwa niemieckiego, przeprowadzona na zasadzie celowej i przemyślanej strategii. Nie wszystkie organizacje i struktury ludoznawcze w III Rzeszy były w jednakowy sposób i w jednakowym zakresie podporządkowane doktrynie. Wymieniony już wcześniej Związek Towarzystw Ludoznawczych zachował jeszcze przez pewien czas znaczną autonomię dzięki dyplomatycznym posunięciom swego przewodniczącego Johna Meiera, jednak wydawane przez organizację czasopismo nie zdołało się oprzeć ideologicznym naciskom. Już w roku 1934 powstały konkurencyjne organizacje całkowicie podporządkowane władzom, podległe tzw. Urzędowi Rosenberga (Amt Rosenberg)⁸⁷⁸. Należały do nich Zespół do spraw niemieckiego ludoznawstwa (Arbeitsgemeinschaft für deutsche Volkskunde) z programowym, założonym w 1939 roku organem prasowym „Deutsche Volkskunde”⁸⁷⁹ oraz Niemieckie Dziedzictwo Przodków (Deutsches Ahnenerbe)⁸⁸⁰.

875 *Ibidem*.

876 „Nationalsozialistische Monatshefte. Wissenschaftliche Zeitschrift der NSDAP”, München 1930-1944.

877 Por. C. Niem, *Eugen Diederichs und die Volkskunde: Ein Verleger und seine Bedeutung für die Wissenschaftsentwicklung. Mainzer Beiträge zur Kulturanthropologie/Volkskunde*, t. 10, Münster-New York, s. 39.

878 Alfred Rosenberg pełnił od roku 1934 urząd pełnomocnika Führera do spraw duchowego oraz światopoglądowego wychowania i szkolenia NSDAP (Beauftragter des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP). Jego książka *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*, w której propagował przekonanie o wyższości rasy aryjskiej, radykalny antysemityzm oraz teorię tzw. Lebensraumu, stała się drugim po *Mein Kampf* wiodącym dziełem narodowego socjalizmu; por. R. Bollmus, *Das Amt Rosenberg und seine Gegner. Studien zum Machtkampf im nationalistischen Herrschaftssystem*, Berlin-Boston 2006, s. 27-28; K. Sipowicz, *Kapłan „rasy panów” – rzecz o Alfredzie Rosenbergu*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Studia Neofilologiczne” 2011, z. VII, s. 91-102, tutaj s. 96-97.

879 S. Wilking, *Der Deutsche Sprachatlas der Nationalsozialismus*, [w:] *Germanistik und Kunstwissenschaften im Dritten Reich. Marburger Entwicklungen 1920-1950*, red. B. Dedner, K. Köhler, W. Strickhausen, München 2005, s. 153-200, tutaj s. 183.

880 Założone w 1935 roku „Deutsches Ahnenerbe” Studiengesellschaft für Geistesurgeschichte („Niemieckie Dziedzictwo Przodków” Towarzystwo Badawcze nad Pradziejami Spuścizny Duchowej) była to instytucja naukowo-szkoleniowa zajmująca się historycznymi, ludoznawczymi, antropologicznymi i archeologicznymi badaniami. Towarzystwo powstało z inicjatywy Heinricha Himmlera, którego ambicją było podporządkowanie życia intelektualnego Rzeszy politycznej władzy SS. Współzałożycielem i „autorytetem” był pseudonaukowiec Herman Wirth, który w 1938 roku został przez Himmlera, z powodów finansowych i ideologicznych, usunięty z Towarzystwa; por. M.H. Kater, *Das*

Oba stowarzyszenia ściśle współpracowały z przedstawicielami innych dziedzin, w tym religioznawstwa, nauki o rasach (Rassenkunde) i prehistorii (Vorgechichte)⁸⁸¹. Na porządku dziennym było propagowanie wyprowadzonych z mitycznej germańskiej spuścizny przekazów, obyczajów i wierzeń jako podwalin narodowosocjalistycznego światopoglądu⁸⁸². Nazyfikacja ludoznawstwa znalazła również swe odzwierciedlenie w dopasowywaniu pojęć i tematów badawczych do politycznych dyrektyw. Jako przykład może tu służyć tendencyjne zmienianie lub wręcz fałszowanie przez naukowców wyników ich badań. Różnorakie manipulacje przeprowadzane przez stowarzyszenia ludoznawcze w służbie propagandy polegały m.in. na sztucznym stwarzaniu nowych zwyczajów, a następnie opisywaniu ich w rozprawach naukowych⁸⁸³, popularyzowaniu w filmach, podczas uroczystości państwowych i lokalnych festynów. Wprowadzono też rozbudowane treści krajo- i ludoznawcze do programów szkolnych.

Głównym motorem rozwoju ludoznawstwa na Śląsku było jedno z najstarszych, bo założone już w 1894 roku Schlesische Gesellschaft für Volkskunde (Śląskie Towarzystwo Ludoznawcze). Dzięki jego aktywnej działalności folklorystyka mogła rozwijać się zarówno jako nauka, jak i społecznie zorganizowana działalność badawcza. Na łamach czasopisma „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” (Doniesienia Śląskiego Towarzystwa Ludoznawczego)⁸⁸⁴ akademicy oraz hobbyści dzielili się swymi doświadczeniami, publikowali artykuły i przyczynki oraz zamieszczali recenzje naukowych i popularnonaukowych dzieł. W rok po założeniu towarzystwo skupiało 145 członków, dwa lata później już 400⁸⁸⁵, a w 1925 liczyło już ponad 800 działaczy. Dzięki jego wsparciu bogactwo śląskiej kultury ludowej zostało udokumentowane w wielu opracowaniach oraz monografiach. I tak, w roku 1901 ukazały się m.in. *Die Schlesischen Weihnachtsspiele* autorstwa Friedricha Vogta⁸⁸⁶, w 1903 *Sitte, Brauch und*

„Ahnenerbe” der SS 1935-1945: Ein Beitrag zur Kulturpolitik des dritten Reiches, Oldenbourg 2006, s. 7, 41-43, 46, https://www.bundesarchiv.de/oefentlichkeitsarbeit/bilder_dokumente/01831/index-5.html. de [dostęp: 22.08.2020].

881 Por. H. Gerndt, *Deutsche Volkskunde und Nationalsozialismus: was haben wir aus der Geschichte gelernt?*, „Schweizerisches Archiv für Volkskunde” 1995, R. 91, z. 1, s. 53-75, tutaj s. 55.

882 *Ibidem*, s. 61-62. Jako przykład może służyć pseudonaukowe wyjaśnienie znaczenia faszystowskiej swastyki (Hakenkreuz) jako germańskiego symbolu kultu słońca; por. R. Brednich, *Germanische Sinnbilder und ihre vermeintliche Kontinuität. Eine Bilanz, [w:] Symbole. Zur Bedeutung der Zeichen in der Kultur*, red. *idem*, H. Schmitt, Münster-New York-München-Berlin 1997, s. 80-93, tutaj s. 89.

883 Jako przykład upolitycznienia ludoznawstwa i podporządkowania go odgórnym dyrektywom może służyć monografia Adama Josepha Wredego *Deutsche Volkskunde auf germanischer Grundlage* (wyd. 1 w 1936). Książka, będąca według autora cenną pomocą w badaniach folkloru, miała również rozpowszechnić koncepcję ludoznawstwa jako nośnika narodowosocjalistycznej ideologii oraz poprzez funkcję wychowawczą kształtować poczucie wspólnoty i dumy z przynależności do narodu niemieckiego; por. A.J. Wrede, *Deutsche Volkskunde auf germanischer Grundlage*, Berlin 1936.

884 „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” (1894-1938).

885 E. Vogt, O. Jiricek, *Einleitung*, „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” 1894/1896, t. 1, z. 1-2, [b.p.].

886 F. Vogt, *Die schlesischen Weihnachtsspiele*, Leipzig 1901.

Volks Glaube In Schlesien Paula Drechslera⁸⁸⁷, w latach 1910-1913 cztery tomy śląskich podań spisanych przez Roberta Kühnaua⁸⁸⁸, a w 1925 pierwszy tom serii *Schlesisches Volkstum* pod tytułem *Schlesische Volkskunde auf kulturgeschichtlicher Grundlage*⁸⁸⁹. Autor dzieła Joseph Klapper przedstawia ludoznawstwo jako naukę wyrastającą z dziedzictwa i tradycji przodków, której zadaniem jest „służenie życiu”⁸⁹⁰ oraz zbieranie, porządkowanie i analizowanie kulturalnej spuścizny. Według niego także ludoznawstwo śląskie miało odzwierciedlać, a także badać „ducha, usposobienie i życie śląskiego ludu”⁸⁹¹, być zorientowane na jego specyfikę. Uczony podkreślił ponadto, że dyscyplina ta nie może rozwijać się w oderwaniu od historii, krajobrazu, wpływu sąsiednich prowincji i graniczących ze Śląskiem krain⁸⁹².

Zainteresowanie regionalną kulturą ludową we wspomnianym regionie było również konsekwencją zaangażowania kulturalnych organizacji ojczyźnianych propagujących „radość płynącą z poznania ludu i jego tradycji”⁸⁹³. Przede wszystkim to z ich inicjatywy zaczęły powstawać lokalne muzea regionalne (Heimattmuseen)⁸⁹⁴. Dzięki rekomendacji, a nierzadko wsparciu finansowemu organizacji wydawano książki ojczyźniane (Heimattbücher) i czasopisma poświęcone miejscowej kulturze oraz organizowano akcje mające na celu propagowanie i pielęgnowanie miejscowego dziedzictwa.

„Grünberger Hauskalendar” sam w sobie nie był organem ludoznawczym, jednakże stanowił cenne źródło artykułów i przyczynków z zakresu szeroko pojętego Volkskunde⁸⁹⁵ oraz tekstów o tematyce folklorystycznej. Kalendarz został wymieniony jako

887 P. Drechsler, *Sitte, Brauch und Volks Glaube in Schlesien*, Leipzig 1903.

888 R. Kühnau, *Schlesische Sagen*, t. 1: *Spuk- und Gespenstersagen*, 1910; t. 2: *Elben-, Dämonen- und Teufelssagen*, 1911; t. 3: *Zauber-, Wunder-, und Schatzsagen*, 1913; t. 4: *Register zu Bd. 1-3 der Schlesischen Sagen*, 1913.

889 J. Klapper, *Schlesisches Volkstum. Quellen und Arbeiten der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde, Schlesische Volkskunde auf kulturgeschichtlicher Grundlage*, t. 1, Breslau 1925.

890 *Ibidem*, Vorwort, [b.s.].

891 *Ibidem*.

892 *Ibidem*.

893 *Ibidem*, s. 327.

894 *Ibidem*. Do najstarszych należały Kunstgewerbe und Altertumsmuseum we Wrocławiu oraz muzea w Görlitz, Legnicy, Gliwicach, Jeleniej Górze i Nysie.

895 Pozycje wymieniono chronologicznie. M. Hellmig, *Das ländliche Haus im Grünberger Kreise*, GHK 1913, s. 76-79; *Das oberschlesische Trachtenfest*, GHK 1914, s. 56-57; U. Asmann, *Ländliches Volkstum und Volkstumspflege*, GHK 1921, s. 37-38; A. Müller, *Flurnamensammlung*, GHK 1924, s. 31-33; Huffnagel, *Von der Wiederbelebung des Spinnens*, GHK 1924, s. 78-79; F. Koschel, *Flurnamensammlung von Ochelhermsdorf*, GHK 1927, s. 64-67; P. Petras, *Schlesisches Volkstum*, GHK 1928, s. 49-52; *idem*, *Erlebtes und Erlauschtes von Volks- und Aberglauben*, GHK 1928, s. 54-55; R. Dehmel, *Aberglauben, Dämonenfurcht und Aenliches. Zwangslose Plauderei von Robert Dehmel*, GHK 1929, s. 39-40; Sch., E., *Eine Bauernhochzeit um die Mitte des 19. Jahrhunderts*, GHK 1930, s. 57; B. Otto, *Von dem Mundart des Kreises Grünberg*, GHK 1932, s. 62-64; *idem*, *Ackerbäuerlicher Brauch und Glaube im Grünberger Lande*, GHK 1933, s. 51-53; F. Koschel, *Volksmund „vogelsprachekund wie Salomo”*, GHK 1933, s. 62-63; E. Kretschmer, *Zwei alte Tänze*, GHK 1933, s. 64; T. Krieg, *Die Schweinitzer Einsiedelei im Volksmund und in zeitgenössischen Berichten*, GHK 1937, s. 69-70; H. Beutler, *Dorfforschung*, GHK

jeden z materiałów źródłowych w *Volkskundliche Bibliographie*⁸⁹⁶ wydawanej z inicjatywy wspomnianego już wcześniej zrzeszenia Verband der Vereine für Volkskunde. Rola almanachu dla rozwoju lokalnego ruchu ludoznawczego doceniona została również przez Śląskie Towarzystwo Ludoznawcze, co znalazło wyraz w jego pozytywnych recenzjach i omówieniach na łamach pisma wspomnianej organizacji. „Grünberger Hauskalender” wymieniony jest wśród innych śląskich kalendarzy w 23. tomie „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde”⁸⁹⁷. Kolejna wzmianka o kalendarzu jako cennym zbiorze tworzonej w dialekcie poezji ludowej znajduje się w 27. tomie tegoż czasopisma⁸⁹⁸, w tomie 29. zaś została krótko przedstawiona zawartość treściowa rocznika odnosząca się do opowiadań i przyczynków w dialekcie, artykułu o szopkach świątecznych i zadaniach krajoznawczych⁸⁹⁹. W tomie z roku 1931 również figuruje wzmianka o „Grünberger Hauskalender” przedstawionym jako wydawnictwo interesujące, bogate w zagadnienia ludoznawcze i w pełni spełniające swe zadania⁹⁰⁰. Także i w innych periodykach zwracano uwagę na folklorystyczne treści kalendarza jako cennego źródła wiadomości o miejscowej kulturze ludowej. We wrocławskim czasopiśmie kulturalnym „Schlesische Monatshefte” w numerze z 12 grudnia 1929 wymieniono „Grünberger Hauskalender” (obok „Laubaner Heimatkalender” oraz „Grofschoftersch Feierabend”) jako wydawnictwo propagujące „miłość do rodzinnych stron, wyrastającą nie z sentymentalizmu, lecz znajdującą swój wyraz w radości i pracy z historią, podaniami, językiem i życiem”⁹⁰¹. W ostatnim zeszytcie pisma znalazła się natomiast recenzja 23. tomu kalendarza, w której podkreślone zostało znaczenie ludoznawczych materiałów ukazujących się w „Grünberger Hauskalender”⁹⁰². Zielonogórski almanach

1936, s. 25-27; P. Petras, *Alte schlesische Kinderspiele*, GHK 1938, s. 88-92; J. Prikowski, *Heimatliches Brauchtum begleitet den Menschen auf seinem Lebenswege. Taufe, Hochzeit, Tod*, GHK 1939, s. 76-77; B. Otto, *Nordischer Glaube in Sage, Sinnbild und Brauchtum der Heimat*, GHK 1940, s. 24-26; T. Krieg, *Todaus- und Sommersingen*, GHK 1940, s. 27-30.

896 Por. *Volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1923 und 1924. Im Auftrage des Verbandes Deutscher Vereine für Volkskunde*, red. E. Hoffmann-Krayer, Berlin-Leipzig 1929, s. 359.

897 Por. „Grünberger Hauskalender für die Kreise Grünberg und Freystadt”, „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” 1922, t. 23, s. 169.

898 Por. „Grünberger Hauskalender 1926. Herausgeg. Von der Kreisverwaltung Grünberg”, „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” 1926, t. 27, s. 265.

899 Por. „Grünberger Hauskalender für die Kreise Grünberg und Freystadt” 1929, „Heimatkalender für das Frankensteiner Land” 1929, „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” 1928, t. 29, s. 421.

900 Por. „Grünberger Hauskalender für die Kreise Grünberg und Freystadt” 1931, „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” 1931, t. 32, s. 400.

901 Por. A.V., *Neue Schlesische Kalender. Laubaner Heimatkalender. Grünberger Hauskalender. Grofschoftersch Feierabend*, „Schlesische Monatshefte. Blätter für Kultur und Schrifttum der Heimat” 1929, R. VI, s. 546 [tłum. A.D.].

902 Por. *Kalender 1933*, „Schlesische Monatshefte. Blätter für Kultur und Schrifttum der Heimat” 1932, R. IX, s. 442.

został również doceniony przez „Deutsche Volkszeitschrift für Deutschkunde”, gdzie nazwano go „wzorcem kalendarza ojczyźnianego”⁹⁰³.

W tekstach literackich publikowanych w „Grünberger Hauskalender” znalazły swe odbicie lokalne wierzenia, tradycje i zwyczaje ludowe. Miejscowe baśnie oraz podania zebrane i spisane przez miłośników folkloru, wplecione w treść popularnonaukowych rozważań lub też przedrukowane w opracowanej literacko formie z innych źródeł, pojawiały się już od pierwszych roczników. Po roku 1933 obecność tego typu treści w lokalnych wydawnictwach stała się wręcz obligatoryjna, co było konsekwencją wzmożonej aktywności badawczo-propagandowej utworzonego w 1935 roku Działu badań nad baśniami i podaniami (Pflegestätte für Märchen- und Sagenkunde), jednej z pierwszych komórek „Ahnenerbe”. Pod kierownictwem Ottona Plassmanna zespół zajmował się analizowaniem baśni i podań jako form germańsko-niemieckiej literatury i kultury, ich zbieraniem, systematyzowaniem oraz archiwizowaniem⁹⁰⁴. Jednym z nadrzędnym celów było „udostępnienie niemieckim matkom i ich dzieciom najcenniejszych niemieckich baśni w ich czystej i oryginalnej postaci”⁹⁰⁵. Docierające do szerokich mas, czytane w domach i szkołach kalendarze ojczyźniane, w tym także „Grünberger Hauskalender”, były więc znakomitymi przekazywaczami ludowego dziedzictwa literackiego.

Również działający na terenie zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji folklorysty zdawali sobie sprawę ze znaczenia swej pracy zbierackiej, a także podkreślali rolę podań jako integralnej części rodzimej kultury. Stały współpracownik kalendarza Bruno Otto⁹⁰⁶ apelował o docenienie literatury ludowej jako czynnika niezbędnego do tworzenia i zachowania zarówno lokalnej, jak i narodowej tradycji:

[...] Podania są głęboko zakorzenione w niemieckiej świadomości ludowej i stanowią istotną część kręgu myśli, uczuć i wierzeń. Wywodzą się ze świata, z którego wielu się wyśmiewa, ponieważ stał się obcy współczesnemu człowiekowi z tak zwanym wykształceniem. A przecież wszyscy, kiedy już pozbędziemy osłony, wierzchniej warstwy tych prastarych historii i dotrzemy do ich serca, dostrzeżemy ich tajemniczy związek z naszymi własnymi myśleniem, odczuwaniem i pragnieniami [...]. W ten sposób, poprzez podania spoglądamy w głąb naszej własnej duszy, a tym samym duszy niemieckiego ludu⁹⁰⁷.

903 Por. B.G. Teubner, *Kalender*, „Deutsche Volkszeitschrift für Deutschkunde” 1930, t. 44, s. 80 [tłum. A.D.].

904 M.H. Kater, *op. cit.*, s. 75.

905 *Ibidem*, s. 46.

906 Zamieszkały w Zielonej Górze przy ul. Lattwiese 24a Bruno Otto był nauczycielem i etnografem gromadzącym lokalne świadectwa literatury ludowej: podania, pieśni, przysłowia, ludowe powiedzonka; por. B. Otto, *Am Sagenquell der Heimat*, GHK 1924, s. 26-30.

907 *Ibidem*, s. 26 [tłum. A.D.]. „[D]ie Volkssagen wurzeln tief im deutschen Volksbewußtsein und machen einen großen Teil der deutschen Gedanken-, Gefühls-, und Glaubenswelt aus. Sie entstammen einer Welt, über die viele lächeln, weil sie dem Menschen von heute mit seiner sogenannten Bildung fremd geworden ist. Aben wir alle werden, wenn wir erst einmal das Gewand, die äußere Hülle, von vielen alten Geschichten abgetan haben und zum Sagenkern vorgedrungen sind, doch oft noch einen geheimnisvollen Zusammenhang mit unserem eigenen Denken, fühlen und Wollen

Teksty ludoznawcze ukazujące się na łamach kalendarza można podzielić na cztery kategorie. Do pierwszej z nich należą wątki baśniowe i podaniowe poddane transformacji, polegającej na zastąpieniu ludowego dialektu językiem literackim, drugą grupę stanowią baśnie i podania, w których gwara jest językiem przekazu, trzecia to fantastyczne baśnie literackie oraz opowiadania swobodnie wykorzystujące, często na zasadzie adaptacji, tematy i motywy ludowe. Ostatnia, czwarta grupa, to oryginalne wiersze, pieśni i rymowanki ludowe.

Zbiór utworów należących do pierwszej kategorii jest obszerny i zróżnicowany pod względem treściowym. Już w roczniku 1914 wydrukowany został tekst *Wie die Kartoffel nach Schlesien kam* (Jak ziemniak dotarł na Śląsk)⁹⁰⁸. Autor, C. Grabowski, nie podając źródła, przytacza baśń ajtiologiczną, która przy wykorzystaniu klasycznych motywów (zły pan, cud, metamorfoza) wyjaśnia, jak doszło do tego, że śląski lud poznał smak nowego warzywa. Według opublikowanej historii właściciel ziemski zapragnął okrutnie zażartować z głodujących poddanych, którzy poprosili go o wsparcie, i na ich oczach podpalił stertę ziarna. Dopiero kiedy zboże całkiem się spaliło, krzyknął wzdorliwie „Teraz jedzcie!”⁹⁰⁹. Chłopi znaleźli w żarze „okrągłe, spieczone na brązowo owoce, które dawały się łatwo rozpołowić”⁹¹⁰ o słodkim, mączystym mięszsu. Pan, który był świadkiem cudu, zmienił się bardzo i odtąd „troszczył się o swych poddanych jak ojciec”⁹¹¹. Pozostałe bulwy, które znalazł w ziemi, kazał wiosną posadzić na polach i z czasem kartofle stały się popularne na całym Śląsku. Baśń o ziemniakach wyszła naprzeciw zainteresowaniom czytelników kalendarza, których znaczna część posiadała pola uprawne lub własne ogrody. Czysto fikcyjna i niemająca nic wspólnego z prawdą historia miała podkreślać, jakim bezcennym darem dla wiejskiej ludności były sycące bulwy.

Ciekawą pozycją z rocznika 1924 jest zbiór lokalnych opowieści *Am Sagenquell der Heimat* (Z ojczystego źródła podań) spisanych i opatrzonych naukowym komentarzem przez wspomnianego już wcześniej nauczyciela i zbieracza tekstów ludowych Brunona Otta⁹¹². Opracowane literacko przekazy poprzedzone są wstępem, w którym autor opisuje wędrowkę po zielonogórskiej ziemi oraz swe przeżycia i doświadczenia jako folklorysta. Badacz przytacza podania o błąkających się duszach morderców, oszustów i krzywoprzysięzców, którzy w zaświatach nie mogą zaznać spokoju. Na uwagę zasługują pochodzące z Przylepu (Schertendotf), Płotów, Zagórza (Jonasberg) i Łęzycy historie o zarządcy Valentinie, który na korzyść swego pana wytyczył granicę pola, a po śmierci

spüren [...]. So schauten wir also durch die Sagen tief in unsere eigene Seele und damit die deutsche Volksseele hinein”.

908 C. Grabowski, *Wie die Kartoffel nach Schlesien kam*, GHK 1914, s. 53-54.

909 *Ibidem*, s. 53 [tłum. A.D.].

910 *Ibidem*.

911 *Ibidem*, s. 54.

912 B. Otto, *Am Sagenquell...*, s. 26-30.

straszył i dręczył podróżnych⁹¹³. Otto podaje również teksty, w których na pierwszy plan wysuwa się problematyka winy i kary. Jako przykład może służyć opowieść o okrutnej opiekunce z zielonogórskiego sierocińca znajdującego się kiedyś przy Hospitalstraße, uduszonej przez ducha jednego z zagłodzonych przez nią dzieci⁹¹⁴. Kolejna grupa to podania o duszach pokutujących i duchach zamordowanych, które folklorysta usłyszał od mieszkańców Zielonej Góry, Niedoradza i Ochli⁹¹⁵. Bruno Otto cytuje również charakterystyczne dla wierzeń niemieckich legendy o dzikich łowach (die wilde Jagd), nocnym myśliwym (Nachtjäger)⁹¹⁶ oraz białych damach⁹¹⁷. W omawianym cyklu znajdują się również przekazy czerpiące z kręgu demonologii ludowej. Bohaterami tych opowieści są koboldy i karły⁹¹⁸. Dużo uwagi badacz poświęca półdemonom, do których zalicza zmorę nazywaną przez niemieckich mieszkańców Śląska „Trude” albo „Alb” oraz czarownicę. Zmora miała opuszczać w nocy ciało obdarzonego magicznym darem właściciela i „dusząc” śpiącą, wcześniej upatrzoną ofiarę, wysysała z niej życiową energię. Podania o zmorach Otto zebrał z okolic Zatonia i Jarogniewic (Hartmannsdorf)⁹¹⁹. Cykl podaniowy zamyka pochodząca z Zatonia opowieść o zdemaskowanej przez sąsiada czarownicy⁹²⁰.

Opublikowany w „Grünberger Hauskalender” zbiór podań stanowił interesującą pozycję dla miłośników lokalnej kultury ze względu na przystępny język i ciekawą treść. Dzięki komentarzom, w których autor rozwija wątki poruszone w utworach, był i jest to nadal cenny materiał folklorystyczny. W zakończeniu Otto daje wyraz nastrojom i tendencjom panującym na Śląsku u schyłku lat dwudziestych oraz określa rolę podań rozpatrywaną zarówno na poziomie lokalnym, jak i narodowym. Są to według badacza nie tylko nośniki ludowej moralności i sprawiedliwości, lecz także „świadectwa niemieckiej natury”⁹²¹ w czasach, w których, „naród niemiecki musi toczyć ciężką walkę”⁹²². W tym kontekście podania stanowią skarb, z którego Niemcy powinni czerpać swą siłę, a poprzez propagowany przez nie, mający według autora germańskie podłoże „sprawiedliwy porządek świata”⁹²³, formułują moralne wytyczne dla narodu niemieckiego:

913 *Ibidem*, s. 26-27.

914 *Ibidem*, s. 27.

915 *Ibidem*.

916 *Ibidem*.

917 *Ibidem*, s. 28-29. Otto przytacza dwa podania, których bohaterkami są białe damy. Pierwszy tekst opowiada o straszącej w pałacu w Pomorsku (Pommerzig) zjawie młodej dziewczyny, porwanej w 1462 roku przez nieznanego hrabiego, druga opowieść dotyczy córki księcia Ludwika Pruskiego, dawnego właściciela dóbr w Zagórze.

918 *Ibidem*, s. 29. Otto podaje historię o dziewczce służebnej, która znalazła na cmentarzu w Zawadzie głowę karła.

919 *Ibidem*, s. 29-30.

920 *Ibidem*, s. 30.

921 *Ibidem* [tłum. A.D.].

922 *Ibidem*.

923 *Ibidem*.

„Wina i słabość, złośliwość i bezduszość oraz ludzka głupota muszą zostać ukarane”⁹²⁴. W przypisie do tekstów zamieszczono skierowaną do czytelników prośbę o spisywanie lokalnych utworów ludowych i przekazywanie ich Brunonowi Ottowi.

Apel ten nie pozostał bez echa, o czym może świadczyć opublikowana w tomie na rok 1927 kontynuacja cyklu podań z okolic Zielonej Góry zatytułowana *Was der alte Vater Maruschke erzählte. Aus der heimischen Sagensammlung* (Co opowiadał stary ojciec Maruschke. Z lokalnego zbioru podań)⁹²⁵. Otto spisał autentyczne opowieści, które usłyszał od urodzonego w roku 1856 zielonogórskiego robotnika Maruschke, poddając je częściowo zabiegom transformacyjnym. Celowe pozostawienie zdań i fraz w oryginalnej gwarze nadaje utworom znamion wiarygodności. Podobnie jak we wcześniejszym zbiorze, historie nawiązują do lokalnej demonologii ludowej i okolicznych przesądów. Opowieść *Sonntagskinder* (Urodzeni w niedzielę) opiera się na rozpowszechnionych przesądach, według których osoby urodzone siódmego dnia tygodnia mogą widzieć dusze zmarłych⁹²⁶. Pod wspólnym tytułem *Der Alb* (Zmora) zebrane zostały pochodzące ze Swarzymic (Schwarmitz), Kolska (Kolzig) i Zielonej Góry podania wierzeniowe o półdemonach duszających pogrążonych we śnie ludzi. Otto przytacza również kilka przekazów z Głuchowa (Glauche), Przytoku czy Klenicy o czarach i ludziach uprawiających magię (*Von den geheimen Kräften lebender Menschen*, O tajemniczych mocach u ludzi) oraz o ukrytych, palących się pieniądzach (*Das Geldspielen*).

W kalendarzu na rok 1926 można znaleźć historię spisaną przez nauczyciela Richarda Geicka z Solnik (Zölling) zatytułowaną *Schuld und Sühne* (Wina i kara)⁹²⁷. Autor przekształcił materiał ludowy tak, aby mógł on funkcjonować jako utwór literacki. Opowieść nawiązuje do znajdującego się w położonej niedaleko Kożuchowa wsi Solniki kamienia nagrobnego, ustawionego według ludowej tradycji na miejscu pochówku wysoko urodzonej kobiety skazanej przez swego męża na śmierć. Rozkazała ona pod nieobecność małżonka zamurować żywcem swą pasierbicę, za co, gdy jej czyn wyszedł na jaw, została rozszarpana przez czwórkę koni. We wstępie i przypisach Geick konfrontuje podanie z prawdą historyczną i szczegółowo opisuje związane z opowieścią architektoniczne detale⁹²⁸.

Kolejnymi przykładami opracowanych literacko podań ludowych są opublikowane w kalendarzu na rok 1928 dwa utwory: gawęda *Vom Gaalbauch* (O demonie Tłusto-brzuchu)⁹²⁹, która wyszła spod pióra Ottona Senflebena z Kolska, oraz opowiadanie

924 *Ibidem*.

925 B. Otto, *Was der alte Vater Maruschke erzählte. Aus der heimischen Sagensammlung*, GHK 1927, s. 54-55.

926 *Ibidem*, s. 54.

927 R. Geick, *Schuld und Sühne*, GHK 1926, s. 57-58.

928 *Ibidem*.

929 O. Senfleben, *Vom Gaalbauch*, GHK 1928, s. 56-57. Autor interpretuje ludową nazwę upiora „Gaalbauch” jako „Geilbauch” lub „Der geile Bauch”, czyli „Tłusty brzuch”.

autorstwa zamieszkałego w Byczu (Beitsch) nauczyciela Kutznera zatytułowane *Die weiße Frau von Carolath* (Biała dama z Siedliska)⁹³⁰. Otto Senftleben wprowadza czytelnika w świat straszydeł, upiórów i tajemniczych wydarzeń. Na początku zamieszcza apel do czytelników, by nie odrzucali podań ludowych o duchach i strachach, ponieważ są one znacznie bardziej wartościowe niż deprawujące młodzież i masowo przez nią czytane opowiadania tudzież powieści kryminalne:

Kiedy nasi przodkowie zbierali się podczas długich, późnych, zimowych godzin na wieczornicach i spędzali czas na śpiewach, tańcach i zabawach, opowiadano wówczas straszne historie. W czasach mojej młodości, przed pięćdziesięcioma laty, my jako dzieci chętnie słuchaliśmy opowieści o duchach i strachach. Z upodobaniem wymykaliśmy się do kuchni, do służących i czeladnika, aby posłuchać przerażających gawęd. Byliśmy tak przestraszeni, że nie chcieliśmy sami iść na ciemne podwórze albo do przyległego nieoświetlonego pokoju. Wiara naszych żyjących przed stu lub dwustu laty przodków w istnienie zjaw i upiórów, wynikała z ich niedostatecznej wiedzy na temat zjawisk przyrody. Nie powinniśmy zatem wyśmiewać się i szydzić, kiedy dziś czytamy lub słyszymy o przesądach naszych protoplastów. Powinniśmy się natomiast dziwić małoletnim chłopcom i dziewczętom z upodobaniem czytającym nienaturalne, dziwaczne i ekscytujące opowiadania kryminalne, które zepsuły już niejednego młodego człowieka⁹³¹.

W opatrzonej uwagami i dopowiedzeniami historii o Tłustobrzuchu⁹³² autor miesza prawdę z fikcją, a wierzenia ludowe z rzeczywistymi wydarzeniami, przytaczając wiele anegdot, których bohaterem jest tytułowy demon.

Według opublikowanej w tym samym roczniku historii o białej damie, na drodze z Bytomia do Siedliska ma błąkać się szara lub biała postać kobieca. Jeśli nie zdąży wrócić do zamku przed wybicciem godziny dwunastej, zamienia się w wielkiego czarnego psa. Losy zjawy autor opisuje językiem literackim, wzbogacając opowieść opisami nadodrzańskieg0 krajobrazu⁹³³.

Interesującym przykładem opowiadania opartego na miejscowym przekazie jest opublikowany w „Grünberger Hauskalender” na rok 1936 utwór Almy Morgenstern

930 Kutzner, *Die weiße Frau von Carolath*, GHK 1928, s. 57.

931 O. Senftleben, *op. cit.*, s. 56 [tłum. A.D.]. „Als unsere Vorfahren sich noch an langen Winterabenden in Spinnstuben versammelten und dort mit Gesang, Tanz und Spiel die Zeit die Zeit vertrieben, wurden auch gern gruselige Geschichten erzählt. Auch in meiner Jugendzeit vor 50 Jahren hörten wir Kinder gern Spuk- und Gespenstergeschichten. Mit Vorliebe schlichen wir und abends hinaus in die Küche zu Dienstmädchen und Lehrling, und einige solcher gruseligen Geschichten zu hören. Wir wurden dann so furchtsam, daß wir nicht mehr allein in den finsternen Hof oder in die dunkle Nebenstube gehen mochten. Wenn die Alten von 100-200 Jahren noch an Spuk und Gespenster glaubten, so lag das daran, daß man über die Naturvorgänge noch nicht so aufgeklärt war wie heute. Wir brauchen deshalb aber nicht zu lachen und zu spotten, wenn wir heute, wenn wir heute vom Aberglauben unserer Alten lesen und hören. Wir sollten uns lieber über die jungen Burschen und Mädchen wundern, die mit Vorliebe jene unnatürlichen, unmöglichen, aufregenden Kriminalgeschichten lesen, die schon so manchen Jugendlichen verdorben haben”.

932 Według opisu Gaalbauch miał wyglądać jak jaszczurka, być wielkości dwunastoletniego chłopca i posiadać ogromny, tłusty brzuch, *ibidem*.

933 Kutzner, *op. cit.*, s. 57.

z Nowego Miasteczka pt. *Eine Hexengeschichte* (Opowieść o czarownicy)⁹³⁴. Autorka poddaje lokalne podanie literackiej obróbce i snuje opowieść o złym uroku rzuconym przez czarownicę na żonę gospodarza spod Żagania, o sposobach leczenia prowadzonej na kobietę choroby i wreszcie o pogrzebie czarownicy oraz związanych z nim dziwnych wydarzeniach.

Na łamach „Grünberger Hauskalender” zebrane teksty folklorystyczne oraz przyuczynki ludoznawcze publikował również regionalista Fritz Koschel, pracujący jako nauczyciel w Ochli. Cykl dziesięciu opatrzonych komentarzem podań opatrzonych tytułem *Am Sagenborn der Heimat* (U źródła ojczystych podań)⁹³⁵ ukazał się w kalendarzu na rok 1937. Jako motto Koschel przytoczył wiersz wprowadzający w świat lokalnych legend i tradycji⁹³⁶:

Hörst du der Eiche tiefgeheimen Rauschen,
Hörst du den Sang aus moorbekränzt
Quell?
In heil'ger Scheu laß uns den Lauten lauschen,
Setzt dich zu mir, liebtrauter Wegesell.

Czy słyszysz tajemniczy szum dębowych
liści?
Czy słyszysz śpiew uwieńczonego leśnym
mchem potoku?
Z czią się wsłuchajmy w uroczyste słowa,
Wędrowcze, zajmij miejsce tu u mego boku!

Wie der versunk'nen Glocke fernes Läuten
So wird es Herz und Sinne uns umwehn.
Laß uns der Heimat Zauberklänge deuten,
Laß uns durch Wunderreich der Sage gehn

Jak dźwięk daleki dzwonów zatopionych,
Wnikają w serce i zmysły tajemnicze treści.
Niech dźwięczą stron rodzinnych czaro-
dziejskie tony,
Wędrujmy przez cudowne królestwo starych
opowieści!

Cykl otwierają podania aitiologiczne wyjaśniające pochodzenie i nazwy niektórych miejscowych elementów krajobrazu czy budowli. Koschel opisuje etymologię leśnego jeziora pod Ochłą zwanego Ostersee, a także położonego między Świdnicą a Ochłą lasku Frankenborn⁹³⁷ i nieistniejącego już folwarku Buttermilchheide. Dalej relacjonuje historie ukrytego w jeziorze zatopionego dzwonu oraz kamiennego krzyża pokutnego stojącego niedaleko kościoła katolickiego. W zbiorze nie brakuje również podań wierzeniowych. Należy do nich opowieść o wodnej pannie będącej częstym gościem na wiejskich zabawach w Ochli⁹³⁸. Świat istot demonicznych, które omawia wiejski

934 A. Morgenstern, *Eine Hexengeschichte*, GHK 1936, s. 31.

935 F. Koschel, *Am Sagenborn der Heimat*, GHK 1937, s. 65-69.

936 *Ibidem*, s. 65. Autor wiersza: D. Koschate [tłum. A.D.].

937 Nazwa Frankenborn oznacza Francuskie Źródło. W tym miejscu miał stacjonować francuski patrol. Mieszkanka Ochli znalazła tam francuskie monety, za które otrzymała w Zielonej Górze pokazną sumę; *ibidem*, s. 65.

938 Wedle podania pewien młodzieniec poprosił wodnicę do tańca. Kiedy wracali z zabawy, panna wrzuciła mu do kieszeni piasek, który rozłuszczony chłopak natychmiast wyrzucił. Rano okazało się, że pozostałe w kieszeni ziarenka zamieniły się w szczerozłote talary; *ibidem*, s. 66.

nauczyciel, reprezentują w tekstach dusze pokutujące (*Die ruhelose Seele*, pol. Dusza pokutująca)⁹³⁹, błędne ogniki (*Wie das Irrlicht einen Geldschatz vernichtete*, pol. O tym, jak błędny ognik zniszczył skarb)⁹⁴⁰, zjawy i upiory (*Allerlei Gespenster*, pol. Zjawy)⁹⁴¹ i dziki myśliwy (*Der Nachtjäger*)⁹⁴². Jako dowód wieloletniej fascynacji mieszkańców Śląska czarownicami oraz magicznymi zaklęciami przytacza Koschel podanie pod tytułem *Das Zauberbuch* (Czarodziejska księga)⁹⁴³. Cykl podaniowy wzbogacony został interesującym materiałem ilustracyjnym. Rysunki piórkiem autorstwa zielonogórzana Gerharda Reischa stanowią dopełnienie wydrukowanych tekstów i przedstawiają opisaną w podaniach krajobrazy.

Trzecią grupę tekstów, tj. utwory swobodnie wykorzystujące elementy i motywy ludowe, reprezentują w „Grünberger Hauskalender” liczne opowiadania i baśnie literackie. Duże zainteresowanie miejscowych autorów wzbudzała historia o losach dwóch rodów rycerskich zamieszkujących Solniki i Borów Polski (Windischborau) za czasów panowania księcia Henryka X na tym terenie. Tworzywo podaniowe doczekało się na łamach zielonogórskiego kalendarza licznych adaptacji. Zgodnie z przekazem ludowym powstały opowiadania, których autorzy zainspirowani przekazywaną z ust do ust opowieścią wzbogacali ją o dodatkowe motywy i poddawali literackiej obróbce. I tak, w kalendarzu na rok 1927 ukazało się w druku opowiadanie historyczne *Der Überfall am Pilgerbrunnen* (Napad przy Studni Pielgrzyma), w którym autor, nauczyciel Geick z Solnik, opisuje dzieje miłości pięknej szlachcianki Teresy i dzielnego rycerza Dietricha, który ocalił dziewczicę z rąk okrutnego zbrojcy Zytona. Geick podaje dokładną datę uprowadzenia dziewczyny spod Studni Pielgrzyma (Pilgerbrunnen), której cudowną wodą Teresa chciała uleczyć ranę na dłoni, oraz wzbogaca tekst charakterystycznymi dla epoki średniowiecza detalami⁹⁴⁴. W roczniku 1930 została opublikowana kontynuacja losów Teresy i Dietricha w tekście *Die entflohene Braut* (Zbiegła narzeczona)⁹⁴⁵. Teresa, choć obiecana najstarszemu synowi Wolfowi, obdarza sekretną miłością jego brata Dietricha, swego wybawiciela. Opowiadanie konstrukcją przypomina nowelę, z licznymi perypetiami i punktem kulminacyjnym. Interesujący jest sam opis uroczystości weselnej, w który autor wplótł pieśni stylizowane na średniowieczne ballady⁹⁴⁶. Z kolei w tomie na rok 1936 znajduje się utwór *Aus dem Sagenwinkel des Kreises Freystadt* (Z podań powiatu kozuchowskiego), który także został oparty na historycznym podaniu o nieszczęśliwej miłości rycerza Dietricha i pięknej Teresy. Autorka Hedwig hrabina

939 *Ibidem*, s. 67.

940 *Ibidem*.

941 *Ibidem*.

942 *Ibidem*, s. 68-69.

943 *Ibidem*, s. 66.

944 R. Geick, *Der Überfall am Pilgerbrunnen*, GHK 1927, s. 33-34.

945 *Idem*, *Die entflohene Braut*, GHK 1930, s. 43-46.

946 *Ibidem*.

von Schack z Döringau (Dziadoszyce)⁹⁴⁷ przekształciła go w trzymającą w napięciu opowieść o przyjaźni, a potem nienawiści między rycerskimi rodami. Główny motyw stanowi historia miłosna: Teresa zostaje narzeczoną rycerza Wolfa, potajemnie kochając jego młodszego brata Dietricha. Kiedy ten powraca z niewoli, ucieka w dniu ślubu brata z jego oblubienicą. Wściekły Wolf zabija Dietricha, Teresa umiera zaś w połogu. Opowiadanie wzbogaca autorka o dodatkowe wątki: wyprawę do cudownego źródła, uprowadzenie Teresy przez Cyganów, atak Husytów na Wschowę oraz turniej rycerski, stylizując je na awanturniczą opowieść. W zakończeniu hrabina von Schack nawiązuje do źródła tekstu: „Przekazywana z ust do ust prawda miesza się z fantazją tworząc przepiękne podanie o Dietrichu i Teresie, które stało się dobrem powszechnym naszej miejscowej kultury ludowej”⁹⁴⁸.

W tomie na rok 1934 można znaleźć dwa przedruki utworów pisarza Eberharda Königa: Opowiadanie „*Wenn der alte Fritz gewusst hätte...*”. *Eine Rübezahlmär von Eberhard König* („Gdyby Stary Fryc wiedział...” Opowieść o Liczyrzepie autorstwa Eberharda Königa)⁹⁴⁹ oraz pochodzącą z tomu *Von Hollas Rocken* (Wrzeciono bogini Holli)⁹⁵⁰ baśń *Die Ausreißer* (Uciekinierzy)⁹⁵¹. One również stanowią literackie wariacje z wykorzystaniem ludowych motywów. Pierwszy tekst składa się z trzech anegdot o karkonoskim Duchu Gór – Liczyrzepie⁹⁵² (*Rübezahl wacht auf. Was gibt es neues?*, Liczyrzepa budzi się. Co nowego?; *Rübezahl nimmt Handgeld – doch kommt ihm was dazwischen*, Liczyrzepa bierze zadatek – jednak coś mu wypadło; *Rübezahl kehrt heim*, Liczyrzepa wraca do domu). König swobodnie transponuje wątki z podań fryderycjańskich i ludowych opowieści, opisując służbę Liczyrzepy jako prostego żołnierza szwadronu husarii pod dowództwem rotmistrza Friedricha Wilhelma von Seydlitza. Opowiadanie, w którym fikcja literacka i fakty historyczne przeplatają się z elementami ludowego folkloru, opatrzone zostało wstępem napisanym przez doktora Karla Konrada. Utwór *Die Ausreißer* to baśń literacka o zaklętej królewnie, podstępny karczmaz,

947 H. Schack, *Aus dem Sagenwinkel des Kreises Freystadt*, GHK 1936, s. 36-39.

948 *Ibidem*, s. 39.

949 E. König, „*Wenn der alte Fritz gewusst hätte...*”. *Eine Rübezahlmär von Eberhard König*, GHK 1934, s. 35-40.

950 *Von Hollas Rocken. Märchen*, red. E. Mattes, Leipzig-Hartenstein im Erzgebirg 1925. Holli – bogini matka w regionie alpejskim, germańska pani ziemi i nieba, pór roku, płodności, ochrony i uzdrawiania. Jej atrybutem było m.in. wrzeciono; por. W. Richert, *Das Mysterium der Frau Holle: das Märchen, die heiligen Orte, der Mythos und die Botschaft*, Nordestedt 2015.

951 E. König, *Die Ausreißer*, GHK 1934, s. 41-43.

952 Nazywany w niemieckich zbiorach podań i baśni Duchem Gór (Berggeist) Liczyrzepa (niem. Rübezahl) przedstawiany był zazwyczaj jako mężczyzna z laską albo jako fantastyczny stwór. W podaniach ludowych przybiera m.in. postać mnicha, myśliwego, wędrowca, górnika, węglarza z ognistorudą brodą, a nawet szlachcica. Może ukazywać się również w postaci zwierzęcej jako sowa, kruk, rumak, niedźwiedź czy też ropucha. Zwykle pomagał ludziom w potrzebie, niekiedy bywał jednak złośliwy i okrutny. Por. L.F. Richter, *Rübezahl: seine Begründung in der deutschen Mythe, seine Idee und die ursprünglichen Rübezahlmärchen*, Hoheneibe 1884, s. 49, 51-53, 119.

złośliwym diable i oddziale osiemnastu bohaterskich żołnierzy⁹⁵³. W tym utworze König również wykorzystuje materiał folklorystyczny, przejmując konkretne postaci demoniczne oraz wątki i przystosowując je do ówczesnej rzeczywistości.

Typowym przykładem wolnej adaptacji motywów ludowych jest zamieszczona w „Grünberger Hauskalender” baśń literacka Ehrharda Mantheia *Der Wettstreit* (Rywalizacja)⁹⁵⁴. Zarówno pod względem budowy, jak i motywiki utwór opiera się na konwencji baśni, co można dostrzec już we wstępie opowieści: „Dawno, dawno temu żył sobie chłopiec o imieniu Hans. Wszyscy ludzie, którzy go spotykali, z miejsca go lubili, ponieważ był przystojny i zawsze chętny do pomocy. Jego rodzice byli biednymi ludźmi, którzy odejmowali sobie od ust, aby ich Hans miał lepiej niż oni. Ale nagle umarli jedno po drugim i chłopak został sam na szerokim świecie i nie wiedział, dokąd ma pójść”⁹⁵⁵.

Autor w widoczny sposób czerpie z charakterystycznych, powtarzalnych motywów sieroty, wędrowni, próby i rywalizacji o rękę ukochanej. W utworze nie brak również czarodziejskich istot, do których należy Leśna Pani i jej złożony z elfów orszak. Hans dostaje od niej woreczek z tajemniczą, podobną do szarego piasku zawartością. Rozsypując ją na polu, tak jak przykazała mu wróżka, otrzymuje lepsze plony od swego rywala, zdobywając tym samym rękę ukochanej Lieschen. Zaskakujące jest zakończenie, które baśniową fantastykę łączy z realiami nowoczesnego rolnictwa: po pewnym czasie do Hansa przyjeżdża sprzedawca z miasta, oferując mu kupno nawozu sztucznego (sic!). Chłopak stwierdza, że to ta sama substancja, którą otrzymał w woreczku od wróżki, i nabywa cały wóz zaproponowanego towaru. Wkrótce staje się bogatym i poważanym gospodarzem, odsprzedaje też część nawozu swym sąsiadom. Od tej pory chłopcy traktują swe pola wyłącznie nawozami sztucznymi i rozsypują oprócz azotu i kwasu fosforowego również węgiel potasu, tak jak doradził im człowiek z miasta, od którego Hans kupił nawóz⁹⁵⁶. W przypadku tekstu *Wettstreit* z jednej strony mamy do czynienia ze zgrabnie napisanym utworem stylizowanym na baśń ludową. Z drugiej jednak autor sprytnie wykorzystuje fantastyczną konwencję w celu dydaktyczno-reklamowym. Tekst ma na celu dotrzeć do ludności wiejskiej i przy pomocy atrakcyjnej fabuły przekonać gospodarzy do rolniczych nowinek. Można potraktować go więc jako innowacyjny i oryginalny tekst agitacyjny, a zarazem swoiste kuriozum, jeśli chodzi o sposób wykorzystania kultury ludowej.

953 *Ibidem*.

954 E. Manthei, *Der Wettstreit. Ein Märchen für Groß und Klein*, GHK 1929, s. 80-81.

955 *Ibidem*, s. 80 [tłum. A.D.]. „Es war einmal ein Junge der hieß Hans, und alle Leute, die ihn sahen hatten ihn gern; denn er war hübsch und immer hilfsbereit. Seine Eltern waren arme Leute, die sich manche Bissen am Munde absparren, damit es ihr Hans einmal besser haben sollte. Aber plötzlich starben sie beide kurz hintereinander und da stand nun der arme Junge allein in der weiten Welt und wußte nicht, wohin”.

956 *Ibidem*, s. 81.

Baśnie i podania pisane w dialekcie stanowią kolejną kategorię utworów drukowanych na łamach kalendarza. Z lokalnych wierzeń i przesądów ludowych czerpie Paul Petras w opublikowanym w kalendarzu na rok 1923 opowiadaniu „*ś geht im!*” *Anne wohre Geschichte aus derr Heemte von Paul Petras* („Tam straszy!” Prawdziwa historia z rodzinnych stron spisana przez Paula Petrasa)⁹⁵⁷. Podtytuł pozwala przypuszczać, iż autor musiał usłyszeć opowieść „z ust ludu”, a następnie przenieść ją na papier. Będąc z zamiłowaniem folklorystą, spisał wplecione we wspomnienia z dzieciństwa i młodości podania o leżącym między Chynowem a Zawadą wzgórzem nazwanym Schwoizkeberg. Przytoczył relacje o krzyczących i trzaskających z biczów upiornych jeźdźcach pojawiających się nocną porą u stóp wzniesienia i straszących samotnych wędrowców, o błądzących po wzgórzach duchach i upiorach potrząsających żelaznymi łańcuchami, jadowitych węzłach, błędnych ognikach, palących się skarbach i ich pragnących się wzbogacić poszukiwaczach⁹⁵⁸.

W tomie na rok 1925 wydrukowane zostało pochodzące z okolic Otynia (Deutsch-Wartenburg) podanie opatrzone tytułem *Der Weizendrache* (Smok zbożowy)⁹⁵⁹. Opisany jest w nim demon, który pod postacią kurczęcia dostaje się do ludzkich siedzib, a obdarzony odpowiednią opieką dostarcza swemu gospodarzowi zboże, złoto lub pieniądze. Zgromadzone przez zbożowego smoka dobra uważane były przez lud za przeklęte i nie przynosiły szczęścia, o czym przekonali się bohaterowie opowieści – rodzina z leśnej osady Proczki (Ludwigsthal) koło Zaboru. Według przekazu gospodyni zginęła w pożarze, a jej mąż skręcił kark⁹⁶⁰. Nauczyciel Bruno Otto zamieszcza w podtytule informację, że podanie pochodzi „ze starego źródła”⁹⁶¹, którego badacz jednak nie podaje. Obecność tekstu *Der Weizendrache* w zbiorze podań, baśni, rymów i pieśni ludowych *Germanien Völkerstimmen*⁹⁶² Johannes Firmsenicha pozwala przypuszczać, że to właśnie z tej publikacji folklorysta zaczerpnął opowieść, którą później opublikował w zielonogórskim kalendarzu.

Podanie *Die Wechseltaler* (Zaczarowane talary)⁹⁶³ umieszczone w „Grünberger Hauskalendar” na rok 1930 również zostało zapożyczony z drugiego tomu zbioru *Germanien Völkerstimmen*⁹⁶⁴, na co wskazuje podane przez Brunona Otta źródło. „Wechseltaler” to według wierzeń ludowych zaczarowany pieniądz, który zawsze wraca do swego

957 P. Petras, „*ś geht im!*” *Anne wohre Geschichte aus derr Heemte von Paul Petras*, GHK 1923, s. 39-41.

958 *Ibidem*.

959 B. Otto, *Der Weizendrache. Eine Sage, nach einer alten Quelle in der Mundart in der Gegend Deutsch-Wartenburg wiedergegeben*, GHK 1925, s. 38-39.

960 *Ibidem*, s. 39.

961 *Ibidem* [tłum. A.D.].

962 Podanie można również znaleźć w: J.M. Firmenich, *Germaniens Völkerstimmen, Sammlung der deutschen Mundarten in Dichtungen, Sagen, Märchen, Volksliedern*, t. 2, Berlin 1846, s. 309-311.

963 B. Otto, *Die Wechseltaler*, GHK 1930, s. 36-37.

964 J.M. Firmenich, *op. cit.*, s. 301-304.

właściciela. Bohaterom podania, chciwym gospodarzom, którzy weszli w posiadanie trzech takich talarów, nie przyniosły one szczęścia. Wszystkie dobra i towary, które nabyli, powróciły do swych właścicieli. Zniknęły również wszystkie monety, które gospodarze otrzymali jako resztę⁹⁶⁵.

W kalendarzu na rok 1936 pojawiło się opowiadanie Reinholda Forkerta z Nowej Soli *Bä dar Sottelbrücke geht's im!* (Przy wielobłockim moście straszy!)⁹⁶⁶. Autor, opierając się na relacjach miejscowej ludności, przekazuje historie o duchach i strachach: czarnym psie i kocie, dzikim strzelcu, wskakującym na plecy widmie oraz wołających ludzkim głosem sowach, pojawiających się nocą przy moście w Wielobłotach⁹⁶⁷. W przytoczonym przez Brunona Otta za zbiorem *Germanien Völkerstimmen*⁹⁶⁸ opowiadaniu gwarowym *Das Pflugrädlein* (Kółko do pługa)⁹⁶⁹ okrutny zarządca majątku z Siecieborzyc (Rückersdorf) zostaje za pomocą czarnej magii zamieniony w obdarzone ludzkim głosem koło od pługa.

Do czwartej grupy tekstów ludowych publikowanych na łamach kalendarza należą wiersze, pieśni i rymowanki ludowe udostępnione w oryginalnej formie. „Grünberger Hauskalendar auf das Jahr 1923” zawiera stare zagadki spisane w dialekcie przez Paula Petrasa (*Alte Bauernrätsel*; Stare chłopskie zagadki)⁹⁷⁰. W uwagach pisarz nadmienia, że usłyszał je od swej mieszkającej w Zawadzie babki około roku 1886. Zasługą Petrasa jest również ocalenie od zapomnienia tekstów folkloru dziecięcego i opublikowanie ich pod tytułem *Alte Kinder- und Volksreime aus dem Grünberger Kreise* (Stare rymowanki dziecięce i ludowe z powiatu zielonogórskiego) w tym samym roczniku⁹⁷¹. Udostępnił on ze swych folklorystycznych zbiorów dwie wyliczanki śpiewane lub recytowane podczas zabaw przez malców z Chynowa, Zawady i Zielonej Góry. W tomie na rok 1925 znajduje się zbiór *Dorfreime aus der „Jenseits”* (Wiejskie rymy z „tamtej strony”) opracowany przez Brunona Otta⁹⁷². W uwagach autor wyjaśnia, że „tamta strona” to potoczne określenie terenów leżących na prawym brzegu Odry. „Wiejskie rymy” to humorystyczne wierszyki na temat nazwisk, rzemiosł i zawodów.

Zebranych przez siebie tekstów ludowych użyczył kalendarzowi Fritz Koschel. Bogaty zbiór zatytułowany *Gereimtes und Ungereimtes aus Volks- und Kindermund* (Rymowanki i proza z ust ludu i dzieci)⁹⁷³ zawiera przysłowia, powiedzenia o pogodzie, zagadki, gry słowne, zabawy, wyliczanki, żarty oraz pieśni śpiewane na powitanie wiosny i lata,

965 B. Otto, *Die Wechseltaler*, s. 37.

966 R. Forkert, *Bä dar Sottelbrücke geht's im!*, GHK 1936, s. 32.

967 *Ibidem*.

968 J.M. Firmenich, *op. cit.*, s. 305-307.

969 B. Otto, *Das Pflugrädlein*, GHK 1933, s. 33-34.

970 P. Petras, *Alte Bauernrätsel*, GHK 1923, s. 38.

971 *Idem*, *Alte Kinder- und Volksreime aus dem Grünberger Kreise*, GHK 1923, s. 41.

972 B. Otto, *Dorfreime aus der „Jenseits”*, GHK 1925, s. 39.

973 F. Koschel, *Gereimtes und Ungereimtes aus Volks- und Kindermund*, GHK 1930, s. 38-42.

a także przy okazji świąt kościelnych. Na uwagę zasługują teksty charakterystyczne dla zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji. Należą do nich m.in. przysłowia pogodowe. Dla okolic Zielonej Góry typowe były powiedzenia: „Der Saaborsche Schnee soll noch kommen!” (Jeszcze przyjdzie śnieg do Zaboru!)⁹⁷⁴ czy też „Wir haben in Grünberg die Kirmes verpasst!” (Przegapiliśmy kiermasz w Zielonej Górze), co miało wskazywać na straconą szansę⁹⁷⁵. W podsumowaniu folklorysta wskazuje na wielką różnorodność i bogatą tradycję folkloru ludowego oraz dziecięcego na Dolnym Śląsku, zachęcając jednocześnie miłośników miejscowej kultury do pracy zbierackiej⁹⁷⁶. Aktywna działalność Koschela na rzecz ocalenia skarbów rodzimej literatury ludowej znalazła swój wyraz również i w kolejnym tomie kalendarza. Pod tytułem *A gemittlicher Spinnstubenoubend* (Miły wieczór przy kołowrotku) ukazał się zbiór pieśni śpiewanych podczas przędzenia, wplecionych w spisana w dialekcie gawędę⁹⁷⁷. Uzupełnieniem są dwie pieśni ludowe wraz z zapisem nutowym przysłane przez nauczyciela E. Kretschmera⁹⁷⁸. Hermann Otto Thiel wzbogacił „Grünberger Hauskalender” na rok 1938 o mądrości i anegdoty ludowe zebrane pod tytułem *Dem Volksmund abgelauscht* (Wysłuchane z ust ludu)⁹⁷⁹. Są to interpretacje dźwięków z najbliższego otoczenia i odgłosów zwierząt. Przykładowo, we wsi w powiecie kożuchowskim krzyk dzikich gęsi wyjaśniany jest w następujący sposób: „Gęś przewodniczka pyta: *Dobrze lecimy? Dobrze lecimy?* Na co kolejne gęsi odgęgują w odpowiedzi: *Tak! Tak! Tak!*”⁹⁸⁰.

„Grünberger Hauskalender” stanowi zbiornicę oryginalnych tekstów folklorystycznych oraz dzieł literackich wykorzystujących wątki i motywy ludowe, jak również artykułów o tematyce ludoznawczej. Zawartość treściowa i tytuły publikowanych na łamach kalendarza utworów pozwalają stwierdzić, że ich paleta jest bardzo zróżnicowana. W zbiorach miejscowych podań ludowych na uwagę zasługują również interesujące komentarze i dopowiedzenia znajdujące się między zestawionymi tekstami. Charakterystyczną cechą utworów stylizowanych na baśnie czy podania jest adaptowanie przez autorów ludowych wątków i motywów. Mamy tu, cytując za Ługowską, do czynienia z „interpretacją wątku ludowego, uzależnioną od sposobu pojmowania folkloru i indywidualnych zamierzeń twórczych danego pisarza”⁹⁸¹. Oryginalne przekazy ludowe spisane w gwarze zostały przedstawione zgodnie z mentalnością, słownictwem i horyzontami zarówno autora opowieści, jak i jej odbiorcy. Literatura ludowa była dla

974 *Ibidem*, s. 38.

975 *Ibidem*.

976 *Ibidem*, s. 42.

977 F. Koschel, *A gemittlicher Spinnstubenoubend*, GHK 1931, s. 68-71.

978 E. Kretschmer, *Zwei Volkslieder*, GHK 1931, s. 71.

979 H.O. Thiel, *Dem Volksmund abgelauscht*, GHK 1938, s. 106.

980 *Ibidem*. „Die erste: ‚Gehn wer raijt? Gehn wer raijt?’. Die nachfliegenden Gänse schnattern zur Antwort: ‚Ja, ja, ja.’” „Raijt” oznacza według komentarza Thiela „richtig” [tłum. A.D.].

981 J. Ługowska, *Ludowa bajka magiczna jako tworzywo literatury*, Wrocław 1981, s. 50-51.

miejscowych pisarzy również źródłem inspiracji, o czym świadczą utwory wzorowane na podaniach lub baśniach. Skrajnym przykładem jest tekst *Der Wettstreit*, który mimo obecności bajkowych motywów jest przykładem skomercjalizowanej literackiej fantazji. Z kolei w opowiadaniach o Liczyrzepie Eberharda Königa ludowość reprezentowana jest wyłącznie poprzez postać legendarnego bohatera.

Tematyka zbiorów podań z zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji ukazujących się na łamach „Grünberger Hauskalender” charakteryzuje się bogactwem i różnorodnością. Odnalezione i spisane, a tym samym uratowane od popadnięcia w otchłań niepamięci oryginalne przekazy ludowe opowiadają o świecie miejscowych wierzeń, przesądów i zabobonów: złych duchach, czarownicach, czarach, kłótwach, demonach i duszach pokutujących, a ich lokalny charakter podkreślony jest poprzez przyporządkowanie do konkretnych miejscowości. Starannie przygotowane i opatrzone komentarzami publikacje są świadectwem intensywnej, rzetelnej działalności zbierackiej miejscowych etnografów. Zamieszczone w komentarzach apele o zapisywanie i przesyłanie autorom lokalnych baśni oraz podań świadczą o tym, że gromadzenie tekstów ludowych i ratowanie ich od zapomnienia traktowane było jako działalność lokalna, a zarazem wspólnotowa. Na podstawie analizy publikowanych na łamach kalendarza tekstów można zaobserwować, że ich tematyka zależała od preferencji zbieraczy i redaktorów oraz zainteresowań czytelników. Przykładem może być podanie o skłóconych rycerskich rodach oraz nieszczęśliwej miłości Teresy i Dietricha, które cieszyło się szczególną popularnością i zostało wydrukowane w różnych wersjach w tomach na rok 1927, 1930 i 1936.

Na podstawie wstępów do zbiorów podań można spostrzec zbieżności w dziedzinie języka, twierdzeń czy postaw między komentarzami lokalnych folklorystów a rozwojem narodowego socjalizmu w Niemczech. Odniesienia i symbole (nawiązywanie do wielkości niemieckiego narodu, sakralizacja rodzinnej ziemi, podkreślanie germańskich korzeni), którymi posługuje się już w roku 1924 Bruno Otto, pokrywają się z kreującym nową rzeczywistość językiem III Rzeszy⁹⁸².

Istotna jest rola tekstów podaniowych w budowaniu i umacnianiu lokalnej tożsamości, na co zwraca uwagę Andreas Schumann⁹⁸³. U wszystkich czytelników kalendarza, począwszy od dzieci i młodzieży, a skończywszy na najstarszym pokoleniu, publikowane

982 Por. W. Klemperer, *LTI (Lingua Tertii Imperii – Język Trzeciej Rzeszy)*. Notatnik filologa, przeł. J. Zychowicz, Kraków 1983. Helge Gerndt podkreśla niemal całkowicie bezkrytyczne przejście narodowosocjalistycznego słownictwa przez niemieckie ludoznawstwo w III Rzeszy; por. *eadem*, *op. cit.*, s. 62. Również Kaspar Maase wskazuje na charakterystyczne przemiany, jakim uległ w okresie rządów Hitlera język naukowy niemieckiego ludoznawstwa, zaliczając do nich stosowanie religijnej metaforyki, masowe odnoszenie się do „rodzinnej ziemi” (Mutterboden) oraz do nierozzerwalnie związanego z nią uczucia miłości; por. K. Maase, *Volkskundliches Sprechen als symbolische Praxis oder: Stimmen der Volkskundler in Tropen*, [w:] *Symbole. Zur Bedeutung der Zeichen in der Kultur*, red. R.W. Brednich, H. Schmitt, Münster-New York-München-Berlin 1997, s. 391, 393, 396.

983 A. Schumann, *op. cit.*, s. 121.

utwory miały wzmacniać przywiązanie do stron rodzinnych oraz wzbudzać dumę z przynależności do lokalnej społeczności. Podania jako wyznaczniki regionalnej tożsamości stanowiły jednocześnie dystynktywne dokumenty „własnej” kultury, gwarantujące jej przetrwanie⁹⁸⁴. Czynniki kształtujące ludowe przekazy – historia, krajobraz, folklor, połączenie przeszłości z teraźniejszością oraz prawdy z fikcją – sprawiały, że miejscowe podania stanowiły wdzięczne tworzywo literackie dla lokalnych twórców, a zarazem były ważnymi elementami idei małej ojczyzny.

Literatura sceniczna i radiowa

Twórczość dramatyczna sporadycznie pojawiała się na łamach „Grünberger Hauskalendarer”. Tym niemniej należy docenić inwencję zespołu redakcyjnego, publikującego teksty, które ze względu na swą obszerność raczej nie cieszyły się popularnością w ojczyźnianych wydawnictwach kalendarzowych. Drukowane w całości lub we fragmentach sztuki teatralne prezentowały niezbyt wysoki poziom. Były zwykle owocem ambicji literackich lokalnych autorów, którzy w swych humoreskach i farsach ukazywali prowincjonalne realia. Małomiasteczkowa obyczajowość, studium charakterów, satyra, dowcip i podbarwiony lokalnym kolorytem żart stanowiły trzon ich konstrukcji. Sceniczni bohaterowie wywodzili się zwykle ze środowiska chłopskiego, robotniczego lub drobnomieszkańskiego. Często uwikłani byli w sytuacje codziennego życia i z powodu swej naiwności oraz zaściankowości prowokowali zabawne wydarzenia.

Napisana w śląskim dialekcie dwuaktówka *Maurer Tulke*⁹⁸⁵ (Murarz Tulke), która wyszła spod pióra Paula Petrasa, częściowo oparta została na faktach biograficznych. Historycznym pierwowzorem głównego bohatera jest mieszkający w latach 1870-1880 w Nowej Soli mistrz murarski Tulke, który w wolnych chwilach zajmował się pisaniem wierszy. Sam Petras w adnotacji do swej sztuki podkreśla, że kreśląc portret murarza-poety, opierał się na źródłach biograficznych, akcja jest natomiast produktem literackiej wyobraźni. Historia rozgrywa się w Polkowicach w roku 1899. Mocno stypizowani bohaterowie to wspomniany Tulke, jego córka Rosel, teściowa Marieliese, pastor Müller oraz nauczyciel Rothe. Niestroniący od kieliszka, sprytny murarz doprowadza do zaręczyn Rosel z młodym nauczycielem. W wigilijny wieczór wszyscy bohaterowie świętują radosne wydarzenie.

Postać nowosolskiego murarza i poety stanowiła inspirację również dla Hermanna Ottona Thiela. Wydrukowana w sześć lat po powstaniu dwuaktówki Petrasa, opatrzona posłowiem przez Martina Klozego sztuka gwarowa *A Polier hot Durscht* (Majstrowi chce się pić)⁹⁸⁶ tematyzuje walkę Tulkego z nałogiem alkoholowym. To, co u Paula Petrasa

984 *Ibidem*, s. 121-122.

985 P. Petras, *Maurer Tulke*, GHK 1933, s. 28-38.

986 H.O. Thiel, *A Polier hot Durscht* (*Auszüge aus dem Theaterstück*), GHK 1939, s. 28-31.

przedstawione było jako swego rodzaju rodzinna idylla o szczęśliwym zakończeniu, z perspektywy Thiela jawi się jako „sztuka prawdziwego życia, wystarczająco poważna, aby również była traktowana poważnie”⁹⁸⁷. Jednak również w tej wersji historia mistrza murarskiego kończy się dobrze: rzuca on picie i przeprowadza do słonecznego domu na nowym robotniczym osiedlu. Utwór miejscami ma charakter propagandowy i przesycony jest dydaktyzmem z doskonale widocznym morałem w zakończeniu. Postać Tulkego wykreowana została przy użyciu elementów zaczerpniętych z narodowosocjalistycznej ideologii: jest to człowiek wprawdzie ułomny, ale niepozbawiony hartu ducha i silnej woli, które pozwalają mu zerwać z nałogiem i prowadzić zdrowe, pracowite życie w zbudowanym dla niego przez opiekuńcze państwo domu. Nie budzi więc zdziwienia, że sztuka gorąco polecana była przez Klosego jako przedstawienie, które ze względu na swe przesłanie powinno znajdować się w repertuarze wiejskich, zakładowych i zawodowych kół oraz stowarzyszeń teatralnych⁹⁸⁸.

W roczniku 1934 wydrukowano fragmenty sztuki patriotycznej Eberharda Königa *Stein*, w której w siedmiu odsłonach ukazane zostały sceny z życia pruskiego polityka i reformatora, barona Rzeszy Heinricha Friedricha Karla vom und zum Stein (1757-1831).

Przykładem powiązania lokalnych akcentów z nieskomplikowanym humorem jest opublikowana anonimowo komedia mieszczańska *Der Kaffeekrieg im Oderwalde* (1937) (Wojna kawowa w Lesie Odrzańskim)⁹⁸⁹. Oryginalny element stanowią składające się na trzeci akt komunikaty i ogłoszenia publiczne pochodzące z „Grünberger Wochenblatt”. Miejscem akcji jest Zielona Góra, a bohaterowie wywodzą się z mieszczaństwa. Historia została osnuta na motywach prawdziwego wydarzenia: konfliktu między miejskim piekarzem a dzierżawcą pokaźnej działki nad Odrą o zasady korzystania z nadzorowanego przez niego terenu rekreacyjnego. Oprócz głównych postaci – dzierżawcy Burowa oraz piekarza Gomolky – bohaterami są pracownicy zielonogórskiego magistratu, goście winiarni, listonosz i mieszczańska rodzina. Poszczególne sceny rozgrywają się nad Odrą, przed ratuszem, w piekarni i w szynku. Czas akcji został dokładnie określony: jest to lato 1870 roku, tuż przed wybuchem wojny francusko-pruskiej.

Przykładem literatury radiowej jest słuchowisko *Vater Mücke und die Jubiläumszigarre* (Ojciec Mücke i jubileuszowe cygaro)⁹⁹⁰. Również i w tym utworze bohater, którym jest nocny dozorca, wywodzi się z niskich warstw społecznych. Głównym motywem słuchowiska są senne wizje odurzonego rumem stróża, w których uroczyście świętuje trzydziestolecie swej służby.

987 *Ibidem*, s. 28.

988 *Ibidem*.

989 *Der Kaffeekrieg im Oderwalde oder die größten Ereignisse werfen ihre Schatten voraus*, GHK 1937, s. 84-87.

990 E. Schenke, *Vater Mücke oder die Jubiläumszigarre*, GHK 1936, s. 87-89.

Tematyka omówionych wyżej tekstów przeważnie związana jest z życiem codziennym i lokalnymi problemami społecznymi. Warto podkreślić, że większość publikowanych na łamach kalendarza sztuk teatralnych to utwory gwarowe, w których mocno eksponowane są motywy regionalne. Brak w nich szerokiej perspektywy i pogłębionego obrazu rzeczywistości, natomiast na pierwszy plan wysuwają się przesycone humorem sceny oraz liczne aluzje do lokalnych postaci i wydarzeń. Wynika to z ich głównej funkcji, którą było oferowanie odbiorcom przyjemności i rozrywki.

6

Spisy treści „Grünberger Hauskalender” 1910 [1911]-1940 [1941] w języku niemieckim i w tłumaczeniu na język polski

„Hauskalender für den Kreis Grünberg in Schl. auf das Jahr 1911” / „Kalendarz Domowy dla Powiatu Zielonogórskiego na Rok 1911”		
Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung, 1. Ausgabe 1911 / Wydawca: Zarząd Powiatu, Rocznik 1, 1911		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
Gustav Schüler	<i>Zum neuen Jahre 1911 (Gedicht) / Na nowy rok 1911 (wiersz)</i>	1
	Allgemeine Kalendernotizen auf das Jahr 1911 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1911 – das Jahr 1911 / rok 1911 – Von den Jahreszeiten 1911 / o porach roku 1911 – Oster-Tabelle / Tabela świąt wielkanocnych – Erklärung der Himmelszeichen / Objaśnienia symboli znaków zodiaku – Finsternisse im Jahre 1911 / Zaćmienia w roku 1911 – Die Planeten im Jahre 1911 / Planety w roku 1911 – Post-Tarife / Oplaty pocztowe	1
	Kalendarium / Kalendarium	2-24
Albert Schröder	<i>Unser Stammhalter (nach dem Gemälde von Albert Schröder) / Nasz pierworodny (reprodukcja obrazu Alberta Schrödera)</i>	3
	<i>Wie der „alte Heim” seinen Krach ertrug (Anekdote) / Jak „stary Heim” pogodził się ze swym bankructwem (anegdota)</i>	3
	<i>Durst plagt die Vögel (Beitrag) / Ptakom dokuczta pragnienie (artykuł)</i>	3
	<i>Vorsinnflutliche Tiere (Beitrag) / Przedpotopowe zwierzęta (artykuł)</i>	4
	<i>Allgemeiner Auftrag / Entschuldigungsbrief (Witze) / Zlecenie ogólne / Usprawiedliwienie (żarty)</i>	4
	<i>Die Luftflotten der Welt Ende 1909 / Światowa flota powietrzna pod koniec 1909 roku</i>	7
Emil von Schoenaich-Carolath	<i>Märzabend (Gedicht) / Marcowy wieczór (wiersz)</i>	7
W.B.	<i>Schundbücher auf dem Lande (Beitrag) / Złe książki na wsi (artykuł)</i>	9
	<i>Nehmt euch den Tieren an (kurze Zeitungsnotiz) / Zaopiekujcie się zwierzętami (krótka notka)</i>	9
Alfred Buggenberger	<i>Der Kaiser und der Lebensretter (Anekdote) / Cesarz i wybawca (anegdota)</i>	9

	<i>Deutsche Frauen auf deutschen Thronen</i> (bunte Abbildungen deutscher Herrscherrinnen) / <i>Niemieckie kobiety na niemieckich tronach</i> (kolorowe portrety niemieckich władczyń)	o. S. / b. s.
	<i>Einzug in Berlin 1871.</i> (Kommentar zum Bilde auf der Seite 13) / <i>Wkroczenie do Berlina</i> (komentarz do ilustracji na stronie 13)	11
	<i>Der geräuschvolle Sonnenuntergang</i> (Anekdote) / <i>Hahaśliwy zachód słońca</i> (anegdota)	11
	<i>Kindermund gibt Wahrheit kund</i> (Anekdote) / <i>Z ust dziecięcych płynie prawda</i> (anegdota)	11
	<i>Festlicher Einzug der siegreichen Truppen in Berlin am 16. Juni 1871</i> (Lithografie) / <i>Uroczyste wkroczenie zwycięskich wojsk do Berlina 16 czerwca 1871</i> (litografia)	13
Franz von Deffragel	<i>Der kranke Dackel</i> (Lithografie nach dem Gemälde) / <i>Chory jamnik</i> (litografia na podstawie obrazu Franza von Deffragela)	15
Georg von Rohrscheidt	<i>Der kranke Dackel</i> (Gedicht) / <i>Chory jamnik</i> (wiersz)	15
E. Stramm	<i>Schutz dem deutschen Walde!</i> (kurzer Artikel) / <i>Chrońmy niemieckie lasy!</i> (krótki artykuł)	17
Robert Seidel	<i>Schirmt den Wald!</i> (Gedicht) / <i>Chrońcie las</i> (wiersz)	17
	<i>Eine 4000 jährige Sichel</i> (kurzer Artikel) / <i>Sierp, który liczy 4000 lat</i> (krótki artykuł)	19
	<i>Der Narwal</i> (naturwissenschaftlicher artikel) / <i>Narwal</i> (artykuł przyrodniczy)	21
	<i>Sprüche von Wilhelm I und von Otto von Bismarck</i> / <i>Sentencje Wilhelma I i Otto von Bismarcka</i>	21
R. de Witt	<i>Des Rekruten Abschied vom Elternhause</i> (Lithografie nach dem Gemälde) / <i>Pożegnanie rekruta z domem rodzinnym</i> (litografia na podstawie obrazu R. de Witt)	21
Georg von Rohrscheidt	<i>Des Rekruten Abschied vom Elternhause</i> (Gedicht) / <i>Pożegnanie rekruta z domem rodzinnym</i> (wiersz)	21
	<i>Praktische Beweisführung einer Frau</i> (Anekdote) / <i>Praktyczna kobieca argumentacja</i> (anegdota)	23
Reinhold Braun	<i>Im Gedanken</i> (Gedicht) / <i>W myślach</i> (wiersz)	23
	<i>Wider dem Trinkerpest!</i> (kurzer Artikel) / <i>Nie pladze pijaństwa!</i> (krótki artykuł)	23
	<i>Das letzte Glas Wein</i> (Anekdote) / <i>Ostatni kieliszek wina</i> (anegdota)	25
	<i>Im Kampf und Streit</i> (Anekdote) / <i>W walce i w kłótni</i> (anegdota)	25
	<i>Der geplünderte Weihnachtsbaum</i> (kurzer Artikel) / <i>Rozbieranie choinki</i> (krótki artykuł)	25
W. Claudius	<i>Silvesterträume</i> (Lithografie nach der Zeichnung von W. Claudius) / <i>Sylwestrowe marzenia</i> (litografia na podstawie rysunku W. Claudiusa)	25
Frieda Jung	<i>Silvesterträume</i> (Gedicht) / <i>Sylwestrowe marzenia</i> (wiersz)	25
	<i>Die europäischen Fürstenhäuser</i> / <i>Europejskie rody książęce</i>	26
Dr. Conrad	<i>Gott zum Gruß. Gedanken zum neuen Jahre</i> / <i>Z bożym pozdrowieniem. Myśli na Nowy Rok</i>	28
	<i>Bodenständig</i> (Sprüche) / <i>Z ojczystej ziemi</i> (sentencje)	29

	<i>Landflucht! Aus den Erinnerungen eines großstädtischen Arbeiters, der vom Land gekommen war / Ucieczka na wieś. Wspomnienia przybyłego ze wsi robotnika pracującego w wielkim mieście</i>	29-30
Bertha Clément	<i>Line Höfners Junge. Erzählung von Bertha Clément / Chłopiec Liny Höfner. Opowiadanie Berthy Clément</i>	30-42
	<i>Goldene Worte (Sprüche) / Złote słowa (sentencje)</i>	
	<i>Die Diamantfelder in Deutsch-Südwestafrika und ihre Bearbeitung (Artikel) / Pola diamentów w Niemieckiej Afryce Południowo-Zachodniej i ich eksploatacja (artykuł)</i>	43
	<i>Die Milch in der Volkswirtschaft und der Kinderernährung (Artikel) / Rola mleka w gospodarce i odżywianiu dzieci (artykuł)</i>	45
	<i>Allerlei kleine Ratschläge / Drobne porady</i>	46
	<i>Darf man beim Gewitter Feuer anzünden? (Artikel) / Czy podczas burzy wolno rozpalać ogień? (artykuł)</i>	46
	<i>Feuer...!!! (Artikel) / Ogień...!!! (artykuł)</i>	46
	<i>Pflanzenschmuck ans Haus! (Artikel) / Sadźcie ozdobne rośliny przy domu! (artykuł)</i>	47
	<i>Heitere Ecke / Kącik humoru</i>	47
	<i>Die Rückständigkeit des sozialdemokratischen Programms (Artikel) / Wsteczność socjaldemokratycznego programu (artykuł)</i>	48
	<i>Prinz Friedrich Wilhelm von Preußen und Prinzessin Agathe von Ratibor und Corvey. Das jüngste Paar im Hohenzollernhause (Bild) / Fryderyk Wilhelm książę Prus i księżniczka Agata von Ratibor i Corvey. Najmłodsza para Domu Hohenzollernów (fotografia)</i>	49
Georg von Rohrscheidt	<i>Zum Frankfurter Frieden am 10. Mai 1871. Nach vierzig Jahren (Gedicht) / Pokój Frankfurcki 10 Maja 1871. Po czterdziestu latach (wiersz)</i>	50
	<i>Das Wiedererstehen des Deutschen Reiches 1871. Gemälde von Prof. Wislicenus im Kaiserhaus zu Gosslar (Bild) / Powstanie Rzeczy Niemieckiej 1871. Obraz profesora Wislicenusa w domu cesarza w Gosslarze (fotografia)</i>	
W. von Massow	<i>Der neue Oberpräsident der Provinz Schlesien / Nowy Nadprezydent prowincji śląskiej</i>	52
Helene Gräfin (hrabina) Waldersee	<i>Anne kleene Verwechslung (Woas de „Stitze” von Frau Gräwen erzählte) (Gedicht) / Mała pomyłka. Co opowiedziała służąca pani Gräwen (wiersz)</i>	52
Hans Weicker	<i>Weihnachten auf dem Auslandskreuzer (Reportage) / Święta Bożego Narodzenia na zagranicznym krążowniku (reportaż)</i>	53-55
Gustav Schüler	<i>Vater-Unser (Gedicht) / Ojciec nasz (wiersz)</i>	56
	<i>Weihnachten bei der „lieben Dorel” in Brieg im Jahre 1611 (Plauderei) / Święta Bożego Narodzenia u „kochanej Dorel” w Brzegu w roku 1611 (gawęda)</i>	57
Marie Oberdieck	<i>Ein Friehlinge (Gedicht) / Wiosna (wiersz)</i>	57
Georg Krause	<i>Kunitz und seine Möwen (naturwissenschaftlicher Beitrag) / Kunice i kunickie mewy (artykuł przyrodniczy)</i>	58-60
	<i>Unsere Rätsel- und Spielecke / Nasz kącik gier i zagadek</i>	61
	<i>Märkte und Messen im Jahre 1911 / Jarmarki i targi w roku 1911</i>	62-64
	<i>Der Kreis Grünberg in Schlesien / Powiat zielonogórski</i>	65-76

August Foerster	<i>Geschichtliches von Grünberger Kreise / Z historii powiatu zielonogórskiego</i>	77
M. Hellmich	<i>Was der Kutschner Samuel Burde und sein Sohn Hansjürg vom Heimatschutz halten (Geschichte) / Co gospodarz Samuel Burde i jego syn Hansjürg sądzą o ochronie ojczystej ziemi (opowiadanie)</i>	80-81
	Verzeichnis der Ortschaften des Kreises Grünberg in Schlesien / Wykaz miejscowości w powiecie zielonogórskim	82-90
	Das ländliche Genossenschaftswesen im Kreise Grünberg i. Schlesien / Spółdzielczość rolnicza w powiecie zielonogórskim	90
	Verzeichnis der Schulverbände des Kreises Grünberg i. Schl. und der Lehrpersonen / Lista organizacji szkolnych i nauczycieli powiatu zielonogórskiego	91

„Hauskalender für den Kreis Grünberg in Schl. auf das Jahr 1912” / „Kalendarz Domowy dla Powiatu Zielonogórskiego na Rok 1912”		
Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung, 2. Ausgabe 1912 / Wydawca: Zarząd Powiatu, Rocznik 2, 1912		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
Johann Peter Hebel	<i>Zum neuen Jahre 1912</i> (Gedicht) / <i>Na nowy rok 1912</i> (wiersz)	1
	Allgemeine Kalendernotizen auf das Jahr 1912 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1912 – das Jahr 1912 / rok 1912 – Von den Jahreszeiten 1912 / o porach roku 1912 – Oster-Tabelle / Tabela świąt wielkanocnych – Erklärung der Himmelszeichen / Objaśnienia symboli znaków zodiaku – Finsternisse im Jahre 1912 / Zaćmienia w roku 1912 – Die Planeten im Jahre 1912 / Planety w roku 1912 – Post-Tarife / Oplaty pocztowe	1
	Kalendarium / Kalendarium	2-25
	<i>Friedrich der Große 1712-1786</i> (Bild) / <i>Fryderyk Wielki 1712-1786</i> (reprodukcja obrazu)	3
Th. Kleehaas	<i>Mit Volldampf</i> (Bild) / <i>Na łeb, na szyję</i> (reprodukcja obrazu)	5
	<i>Rodellust</i> (Artikel zum Bild) / <i>Radosna sanna</i> (artykuł do ilustracji)	5
	<i>Zeitgemäß</i> (humoristische Anekdote) / <i>Na czasie</i> (humorystyczna anegdota)	5
	<i>In der Elektrischen</i> (humoristische Anekdote) / <i>W kolejce elektrycznej</i> (humorystyczna anegdota)	5
	<i>Alt und neu</i> (Gedicht) / <i>Stare i nowe</i> (wiersz)	7
W.B.	<i>Los vom Boden</i> (Beitrag) / <i>Precz z ziemi</i> (artykuł)	7
Georg von Rohrscheidt	<i>Ein alter Seebär</i> (Gedicht) / <i>Stary wilk morski</i> (wiersz)	7
	<i>Geschmacksache</i> (humoristische Anekdote) / <i>Rzecz gustu</i> (humorystyczna anegdota)	7
	<i>Bismarks Arbeitszimmer in Friedrichsruh</i> (Lithographie) / <i>Gabinet Bismarcka w Friedrichsruh</i> (litografia)	9
L.	<i>Bismarks Arbeitszimmer in Friedrichsruh</i> (Beitrag zum Bild) / <i>Gabinet Bismarcka w Friedrichsruh</i> (krótkie opowiadanie do ilustracji)	9
Friedrich der Große	Spruch / sentencja	9
	<i>Kindlicher Rat</i> / <i>Dziecięca rada, Familienidyll</i> / <i>Rodzinna idylla, In der Dorfschule</i> / <i>W wiejskiej szkole, Stolz</i> / <i>Duma</i> (humoristische Anekdoten / humorystyczne anegdoty)	11
G. von Bergen	<i>Bachidylle</i> (nach dem Gemälde von G. von Bergen) / <i>Idylla nad strumykiem</i> (reprodukcja obrazu G. von Bergen)	11
Else Kraft	Gedicht zum Bild / wiersz do ilustracji	11
	<i>Den Kindern keine alkoholische Getränke</i> (Beitrag) / <i>Nie należy podawać dzieciom napojów alkoholowych</i> (artykuł)	13
	<i>Vorsicht mit den Streichhölzern</i> (Beitrag) / <i>Ostrożnie z zapalkami</i> (artykuł)	13
Anast. Grün	Spruch / Sentencja	13

Julius Sturm	Gedicht (Aus der Sammlung <i>Dem Herrn mein Leib</i>) / wiersz (<i>Ze zbioru Moje ciało Panu</i>)	13
	<i>Die Berliner Flugwoche von 1910 und die Flugtechnik</i> (Beitrag) / <i>Berliński tydzień lotnictwa 1910 a technika pilotażu</i> (artykuł)	15
H. Lindenschmit	<i>Feierabend</i> (nach dem Gemälde von H. Lindenschmit) / <i>Odpoczynek po pracy</i> (reprodukcja obrazu H. Lindenschmita)	17
Georg von Rohrscheidt	<i>Feierabend auf dem Lande</i> (Gedicht) / <i>Odpoczynek po pracy na wsi</i> (wiersz)	17
	<i>Die Abendmahlzeit</i> (Artikel) / <i>Wieczorny posiłek</i> (artykuł)	17
	<i>Eine heitere Manövererinnerung</i> (Geschichte zum Bild) / <i>Wesołe wspomnienia z manewrów</i> (historia na podstawie obrazu)	19
R. Epp	<i>Ein Tischgebet</i> (Bild) / <i>Modlitwa przy stole</i> (reprodukcja obrazu)	21
Freda Jung	<i>Das Tischgebet</i> (Gedicht) / <i>Modlitwa przy stole</i> (wiersz)	21
	<i>Der Beresina-Übergang des Kaisers Napoleon</i> / <i>Przekroczenie Berezyny przez cesarza Napoleona</i>	23
Paul Bender	<i>Zum ersten Mal allein</i> (nach einem Aquarell von Paul Bender) / <i>Po raz pierwszy sami</i> (reprodukcja akwareli Paula Bendersa)	
v. R.	<i>Zum ersten Mal allein</i> (Gedicht) / <i>Po raz pierwszy sami</i> (wiersz)	25
	<i>Die europäischen Fürstenhäuser</i> / <i>Europejskie rody książęce</i>	26
Dr. Conrad	<i>Gott zum Gruß. Gedanken zum neuen Jahre</i> / <i>Bogu na powitanie. Refleksje na nowy rok</i>	28
	<i>König Friedrich II., der Große von Preußen</i> (historischer Beitrag) / <i>Fryderyk II Wielki, król Prus</i> (artykuł historyczny)	29-30
	<i>Die Liebe zur Dorfheimat – der Quell der Volksgesundheit</i> (Beitrag) / <i>Miłość do rodzinnych stron źródłem zdrowia ludu</i> (artykuł)	30-32
Dr. C.	<i>Eltern, schützt Eure Kinder von Schund-Druckerzeugnissen!</i> (Aufruf) / <i>Rodzice, chronicie swe dzieci przed złą literaturą!</i> (apel)	31
	<i>Der Handwerkstand und Versicherung</i> (Beitrag) / <i>Stoisko rękodzielnicze a ubezpieczenie</i> (artykuł)	32
P.[auline] Redlich	<i>Die Nachbarn</i> (Erzählung) / <i>Sąsiedzi</i> (opowiadanie)	33-43
g. k.	<i>Von unseren schwarzen Landsleuten</i> (Beitrag) / <i>O naszych czarnych krajanach</i> (artykuł)	43
	<i>Die Bedeutung der Technik für den Landmann</i> (Beitrag) / <i>Znaczenie techniki dla rolnika</i> (artykuł)	44-47
Friedrich der Große	<i>Sprüche</i> / sentencje	47
g. k.	<i>Sozialdemokratie und Jugend</i> (Beitrag) / <i>Socjaldemokracja i młodzież</i> (artykuł)	48
Dr. Albert Neuburger (Berlin)	<i>Die Moore, ihre Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft</i> (historischer Beitrag) / <i>Bagna, ich przeszłość, terażniejszość i przyszłość</i> (artykuł historyczny)	49-52
Hans Dominik	<i>Die Fortschritte der Flugtechnik</i> (Beitrag) / <i>Postępy techniki lotniczej</i> (artykuł)	53-56
Bernhard Elch	<i>Die ostdeutsche Ausstellung in Posen</i> (Artikel) / <i>Wystawa Wschodniemiecka w Poznaniu</i> (artykuł)	57-59
Marie Oberdieck	<i>Abseits</i> (Erzählung im Dialekt) / <i>Na uboczcu</i> (opowiadanie w dialekcie)	60-61

	Märkte und Messen im Jahre 1912 / Jarmarki i targi w roku 1912	62-64
	Der Kreis Grünberg in Schlesien / Powiat zielonogórski	65-69
Gr.	<i>Landrat von Brockhusen</i> (Beitrag) / <i>Starosta powiatu von Brockhusen</i> (artykuł)	70-71
August Förster (Charlotten- burg)	<i>Der Grünberger Kreis im Jahre 1812</i> (historischer Beitrag) / <i>Powiat zielonogórski w roku 1812</i> (artykuł historyczny)	71-73
August Förster (Charlotten- burg)	<i>Der Weinbau im Kreise Grünberg, seine Geschichte, seine Lage und seine Aussichten</i> (Artikel) / <i>Uprawa winorośli w powiecie zielonogórskim, stan i perspektywy</i> (artykuł)	73-78
K. Ansorge	<i>Sterbekronen</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Śmiertelne korony</i> (artykuł ludoznawczy)	78
K. Jitschin	<i>Farmer in Südwest</i> (Beitrag) / <i>Farmerzy na południowym zachodzie</i> (artykuł)	79-80
A. Aßmann	<i>Das Schloß in Dt. Wartenberg</i> (historischer Beitrag) / <i>Pałac w Otyniu</i> (artykuł historyczny)	81
	<i>Verzeichnis der ländlichen Ortschaften des Kreises Grünberg in Schlesien</i> / Wykaz wiejskich miejscowości w powiecie zielonogórskim	82-91
E. Schmidt	<i>Etwas vom Kinderbeten</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>O modlitwach dzieci</i> (artykuł ludoznawczy)	92
Gotthold Ephraim Lessing	<i>Lesefrüchte</i> (Sprüche von Lessing) / <i>Mądrość przez lekturę</i> (Sentencje Lessinga)	93
	<i>Jugendpflege</i> (Artikel) / <i>Wsparcie dla rozwoju młodzieży</i> (artykuł)	93
	<i>Statistisches von den landlichen Fortbildungsschulen des Kreises</i> (Artikel) / <i>Dane statystyczne o powiatowych szkołach dokształcających</i> (artykuł)	93-94
	<i>Haushaltungsunterricht für Landmädchen</i> (Artikel) / <i>Kursy gospodarstwa domowego dla wiejskich dziewcząt</i> (artykuł)	94
	Werbung / Reklamy	96

„Hauskalender für den Kreis Grünberg in Schl. auf das Jahr 1913” / „Kalendarz Domowy dla Powiatu Zielonogórskiego na Rok 1913”		
Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung, 3. Ausgabe 1913 / Wydawca: Zarząd Powiatu, Rocznik 3, 1913		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
Johann Peter Hebel	<i>Zum neuen Jahre 1913</i> (Gedicht) / <i>Na nowy rok</i> (wiersz)	1
	Allgemeine Kalendernotizen auf das Jahr 1913 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1913 – das Jahr 1913 / rok 1913 – Von den Jahreszeiten 1913 / o porach roku 1913 – Oster-Tabelle / Tabela świąt wielkanocnych – Erklärung der Himmelszeichen / Objaśnienia symboli znaków zodiaku – Finsternisse im Jahre 1913 / Zaćmienia w roku 1913 – Die Planeten im Jahre 1913 / Planety w roku 1913 – Post-Tarife / Oplaty pocztowe	1
	Kalendarium / Kalendarium	2-24
August Fink	<i>Winterabend</i> (nach dem Gemälde von August Fink) / <i>Zimowy wieczór</i> (reprodukcja obrazu)	3
E. Krafft	<i>Winterabend</i> (Gedicht) / <i>Zimowy wieczór</i> (wiersz)	3
	<i>Der Alkohol nährt das Verbrechen</i> (Beitrag) / <i>Alkohol pożywką dla zbrodni</i> (artykuł)	5
	<i>Es kommt doch anders</i> (Kalendergespräch) / <i>W końcu różnie to bywa</i> (rozmowa kalendarzowa)	5
	<i>Der ehrliche Landstreicher</i> (Kurzgeschichte) / <i>Uczciwy włóczęga</i> (krótkie opowiadanie)	5
	<i>Gut geklärt</i> (Witz) / <i>Dobrze wyjaśnione</i> (żart)	5
	<i>Das trübste Wort, das je vom Munde klang...</i> (Gedicht) / <i>Najsmutniejsze słowo, które usta wypowiedziały...</i> (wiersz)	5
W.B.	<i>Zum 25. Todestage Kaiser Wilhelms des Großen</i> (Beitrag) / <i>Z okazji 25. rocznicy śmierci cesarza Wilhelma Wielkiego</i> (artykuł)	7
	<i>Aussprüche Kaiser Wilhelms des Großen</i> / <i>Sentencje cesarza Wilhelma Wielkiego</i>	7
Alfred Buggenberger	<i>Wir Bauern</i> (Gedicht). Aus: Alfred Buggenberger: <i>Hinterm Pflug. Werke eines Bauern</i> . Frauenfeld: Verlag von Huber & Co. / <i>My chłopci</i> (wiersz). Za: Alfred Buggenberger: <i>Hinterm Pflug. Werke eines Bauern</i> . Frauenfeld: Verlag von Huber & Co.	9
Zimmer	<i>Scharnhorsts letzte Attacke bei Groß-Görschen am 2. Mai 1813</i> (nach dem Gemälde von Zimmer) / <i>Ostatni atak Scharnhorsta pod Groß-Görschen 2 maja 1813</i> (reprodukcja obrazu Zimmera)	11
A. Edelfeld	<i>Gottesdienst am Meeresstrande</i> (nach dem Gemälde von A. Edelfeld) / <i>Msza na morskiej plaży</i> (reprodukcja obrazu A. Edenfelda)	13
G. Sondermann	<i>Rückkehr vom Markte</i> (nach dem Gemälde von G. Sondermann) / <i>Powrót z targu</i> (reprodukcja obrazu G. Sondermanna)	15
B. von R.	<i>Rückkehr vom Markte</i> (Geschichte zum Bild) / <i>Powrót z targu</i> (krótkie opowiadanie na podstawie ilustracji)	15
	<i>Auf der Rednerbühne</i> (Ausspruch) / <i>Przy mównicy</i> (sentencja)	15

	<i>Gut pariert</i> (Witz) / <i>Dobra riposta</i> (żart)	17
	<i>Schlauberger</i> (Witz) / <i>Schlauberger</i> (żart)	17
E. Stramm	<i>Hurra! Die Knödel kommen!</i> (Gedicht) / <i>Hurra, knedle!</i> (wiersz)	17
Theodor Kleehaas	<i>Hurra, die Knödel kommen!</i> (nach dem Gemälde von Theodor Kleehaas) / <i>Hurra, knedle!</i> (reprodukcja obrazu Theodora Kleehaasa)	17
Werner Schuh	<i>Aus der Schlacht bei Dennewitz</i> (nach dem Gemälde von Werner Schuh) / <i>Bitwa pod Dennewitz</i> (reprodukcja obrazu Wenera Schuha)	19
W. Hasemann	<i>Tischgebet</i> (nach dem Gemälde von W. Hasemann) / <i>Modlitwa przy stole</i> (reprodukcja obrazu W. Hasemanna)	21
E.D.P.	<i>Geschichte zum Bild</i> / <i>Krótkie opowiadanie na podstawie obrazu</i>	21
	<i>Trinkt Milch!</i> (Beitrag) / <i>Pijcie mleko</i> (artykuł)	23
Scherer	Gedicht / Wiersz	23
Reinhold Braun	<i>Im Gedanken</i> (Gedicht) / <i>W myślach</i> (wiersz)	23
R. de Witt	<i>Im Gedanken</i> (nach dem Gemälde von R. de Witt) / <i>W myślach</i> (reprodukcja obrazu R. de Witt)	23
I.M. Burda	<i>Christ ist geboren</i> (Gedicht) / <i>Chrystus się narodził</i> (wiersz)	25
	<i>Die europäischen Fürstenthäuser</i> / <i>Europejskie rody książęce</i>	26
	<i>Gott zum Gruß. Gedicht und Geleitwort des Kalendermanns</i> / <i>Z bożym pozdrowieniem. Wiersz i słowo wstępne kalendarzysty</i>	28
Christian Forsch	<i>Gruß an die Heimat</i> (Gedicht) / <i>Pozdrowienia dla rodzinnych stron</i> (wiersz)	29
Dr. C.	<i>Zum Jubiläum der Freiheitskriege</i> (historischer Beitrag) / <i>Z okazji jubileuszu wojny wyzwoleniczej</i> (artykuł historyczny)	29-30
Otto Thraenhart	<i>Das Landvolk krankt</i> (Beitrag) / <i>Lud wiejski choruje</i> (artykuł)	30-31
Dr. C.	<i>Zum 25-jährigen Regierungsjubiläum Kaiser Wilhelms II.</i> (Beitrag) / <i>Z okazji 25-lecia rządów cesarza Wilhelma II</i> (artykuł)	32
Frida Schanz	<i>Der Retter</i> (Gedicht) / <i>Wybawca</i> (wiersz)	32
M. Romanek	<i>Gerichtet und gerettet</i> (Erzählung) / <i>Osądzona i uratowana</i> (opowiadanie)	33-43
g. k.	<i>Was bringt die neue Reichsversicherungsordnung?</i> (Beitrag) / <i>Co przynosi nowy krajowy system ubezpieczeń społecznych?</i> (artykuł)	43-44
Max Hesdörffer	<i>Charakterpflanzen der Heimat</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Rośliny ziemi rodzinnej</i> (artykuł przyrodniczy)	44-47
Dr. C.	<i>Das Völkerschlachtdenkmal bei Leipzig</i> (Beitrag) / <i>Pomnik Bitwy Narodów pod Lipskiem</i> (artykuł)	47
	<i>Notwendigkeit und Nutzen einer starken Flotte</i> (Beitrag) / <i>Konieczność i korzyści posiadania silnej floty</i> (artykuł)	48
P. Konrad Klose-Lüben	<i>Anno 1813 in Schlesien</i> (historischer Beitrag) / <i>Rok 1813 na Śląsku</i> (artykuł historyczny)	49-54
August Foerster (Charlottenburg)	<i>Wie es im Grünberger Kreise zur Zeit der Braunkohlenbildung und nach der Eiszeit aussehen haben mag</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Jak mógł wyglądać powiat zielonogórski w okresie powstawania węgla brunatnego i po epoce lodowcowej</i> (artykuł geograficzno-przyrodniczy)	55-59
Marie Oberdieck	<i>Ostersunntigsfeier</i> (Erzählung im Volksmund) / <i>Niedziela wielkanocna</i> (opowiadanie w dialekcie)	59-61
	<i>Märkte und Messen im Jahre 1913</i> / <i>Jarmarki i targi w roku 1913</i>	62-65
	<i>Der Kreis Grünberg in Schlesien</i> / <i>Powiat zielonogórski</i>	65-70

Tschiersch Gymnasialdirektor a. D. (emerytowany dyrektor gimnazjum)	<i>Die Ortsnamen des Grünberger Kreises</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Nazwy miejscowości w powiecie zielonogórskim</i> (artykuł krajoznawczy)	70-71
August Foerster (Charlottenburg)	<i>Die Franzosen in Grünberger Kreise während der Waffenstillstandes im Sommer 1813</i> (historischer Beitrag) / <i>Francuzi w powiecie zielonogórskim w czasach rozejmu latem 1813</i> (artykuł historyczny)	71-74
K. Ansorge	<i>Drei ungleiche Zeugen der Kultur</i> (Beitrag) / <i>Trzech nierównych świadków kultury</i> (artykuł historyczny)	74
Hugo Schmidt	<i>Der Einmarsch der Preußen in Schlesien</i> (historischer Beitrag) / <i>Wkroczenie wojsk pruskich na Śląsk</i> (artykuł historyczny)	75-76
M. Hellmig	<i>Das ländliche Haus im Grünberger Kreise</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Wiejskie domy w powiecie zielonogórskim</i> (artykuł etnograficzny)	76-79
F. Ender	<i>Wie lernt unsere Jugend ihre Heimat lieb gewinnen?</i> (Beitrag) / <i>Jak nasza młodzież uczy się miłości do rodzinnych stron?</i> (artykuł)	79-81
	Verzeichnis der ländlichen Ortschaften des Kreises Grünberg in Schlesien / Wykaz wiejskich miejscowości w powiecie zielonogórskim	82-91
Gotthold Ephraim Lessing	<i>Lesefrüchte</i> (Sprüche von Lessing) / <i>Mądrość przez lekturę</i> (sentencje Lessinga)	91
	Das ländliche Genossenschaftswesen im Kreise Grünberg i. Schlesien / Spółdzielczość rolnicza w powiecie zielonogórskim	92
	Verzeichnis der Schulverbände des Kreises Grünberg i. Schl. und der Lehrpersonen / Lista organizacji szkolnych i nauczycieli powiatu zielonogórskiego	92

„Hauskalender für den Kreis Grünberg in Schl. auf das Jahr 1914” / „Kalendarz Domowy dla Powiatu Zielonogórskiego na Rok 1914”		
Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung, 4. Ausgabe 1914 / Wydawca: Zarząd Powiatu, Rocznik 4, 1914		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
F. St.	<i>Zum neuen Jahre 1914</i> (Gedicht) / <i>Z okazji nowego roku</i> (wiersz)	1
	Allgemeine Kalendernotizen auf das Jahr 1914 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1914 – das Jahr 1914 / rok 1914 – Von den Jahreszeiten 1914 / o porach roku 1914 – Oster-Tabelle / Tabela świąt wielkanocnych – Erklärung der Himmelszeichen / Objaśnienia symboli znaków zodiaku – Finsternisse im Jahre 1914 / Zaćmienia w roku 1914 – Die Planeten im Jahre 1914 / Planety w roku 1914 – Post-Tarife / Oplaty pocztowe	1
	Kalendarium / Kalendarium	2-25
Wilhelm Camphausen	<i>Blüchers Rheinübergang bei Kaub</i> (Historiengemälde) / <i>Blücher przekracza Ren przy Kaub</i> (reprodukcja obrazu historycznego)	3
Dr. E	<i>Der Feldzug 1814 in Frankreich</i> (Beitrag) / <i>Kampania we Francji w roku 1814</i> (artykuł)	5-7
	<i>Parade der Düppelstürmer vor König Wilhelm I.</i> (Illustration) / <i>Parada zwycięzców bitwy pod Dybbøl przed królem Wilhelmem I</i> (ilustracja)	9
Adolf Schaumann	<i>Pfleglinge</i> (nach dem Gemälde von Adolf Schaumann) / <i>Podopieczni</i> (reprodukcja obrazu Adolfa Schaumanna)	11
Fr. Bl.	<i>Pfleglinge</i> (Geschichte zum Bild) / <i>Podopieczni</i> (historyjka na podstawie ilustracji)	11-13
Josef Kuhnigt	<i>Heuernte</i> (Gedicht) / <i>Sianokosy</i> (wiersz)	13
	<i>Humoristisches</i> (Witzesammlung) / <i>Humor</i> (zbiór dowcipów)	13-15
	<i>Unsere Unterseebootsflottille im Wilhelmshafen</i> (Bild) / <i>Nasza flotylla łodzi podwodnych w Wilhelmshafen</i> (fotografia)	15
	<i>Unsere Unterseebootsflottille im Wilhelmshafen</i> (Kommentar zum Bild) / <i>Nasza flotylla łodzi podwodnych w Wilhelmshafen</i> (komentarz do fotografii)	15
	<i>Goldene Worte</i> (Sprüche, Sprichwörter, Volksreime) / <i>Złote słowa</i> (aforyzmy, przysłowia, rymowanki ludowe)	15
Dr. A. Grumbach	<i>Eine kühlende und nahrhafte Sommerspeise</i> (populärwissenschaftlicher Beitrag) / <i>Chłodząca i sycąca letnia potrawa</i> (artykuł popularnonaukowy)	17
J.K.	<i>Bauernmorgen</i> (Gedicht) / <i>Poranek gospodarza</i> (wiersz)	17
	<i>Eine Kaffeeplantage in Deutsch-Ostafrika</i> (Beitrag) / <i>Plantacja kawy w Niemieckiej Afryce Wschodniej</i> (artykuł)	19
Ernst Schmitz	<i>Die beiden Alten</i> (nach dem Gemälde von Ernst Schmitz) / <i>Staruszkowie</i> (reprodukcja obrazu Ernsta Schmitza)	21
F. Bl.	<i>Die beiden Alten</i> (kurze Geschichte zum Bild) / <i>Staruszkowie</i> (krótka historyjka na podstawie ilustracji)	21
	<i>Der Samariter im Hause. Erste Hilfe bis der Arzt kommt</i> (Beitrag) / <i>Sarmarytanin w domu. Pierwsza pomoc przed przybyciem lekarza</i> (artykuł)	23

Gustav Schüler	<i>Friedhof</i> (Gedicht) / <i>Cmentarz</i> (wiersz)	23
B.[asilio] Coletti	<i>Heilige Familie</i> (nach dem Gemälde Basilio Coletti) / <i>Święta rodzina</i> (reprodukcja obrazu Basilio Colettiego)	
	<i>O Weihnachtszeit! O heilige Zeit!</i> (Gedicht) / <i>O Boże Narodzenie! O święty czasie!</i> (wiersz)	23
	<i>Wozu die Zunge gut ist</i> (Anekdote) / <i>Do czego służy język</i> (anegdota)	23
	<i>Die Europäischen Fürstenhäuser</i> / <i>Europejskie rody książęce</i>	26
	<i>Gott zum Gruß!</i> (Geleitwort) / <i>Z bożym pozdrowieniem!</i> (Słowo wstępne)	28
	<i>Der Deutsch-Dänische Krieg des Jahres 1864</i> (historischer Beitrag) / <i>Wojna niemiecko-duńska w roku 1864</i> (artykuł historyczny)	29-30
Professor D.F. Mahling (Berlin)	<i>Die christlich-nationale Arbeiterbewegung</i> (Beitrag) / <i>Chrześcijańsko-narodowy ruch robotniczy</i> (artykuł)	30-31
Dr. E.	<i>Zur Verbindung der Hohenzollern und Welfen</i> (kurzer Beitrag) / <i>Związki Hohenzollernów z Welfami</i> (krótki artykuł)	31
Otto Saure (Hückeswagen)	<i>Der Legionär</i> (Gedicht) / <i>Legionista</i> (wiersz)	32
	<i>Fort mit dem Alkohol! Ein Mahnwort an die Männer</i> (Beitrag) / <i>Precz z alkoholem! Apel do mężczyzn</i> (artykuł)	32
P. Glockner	<i>Mariele. Eine Dorfgeschichte von P. Glockner</i> / <i>Mariele. Opowieść wiejska autorstwa P. Glocknera</i>	33-44
Erwin Groß	<i>Was lesen deine Kinder?</i> (Beitrag) / <i>Co czytają twoje dzieci?</i> (artykuł)	44
Ludwig Uhland	<i>Zimmerspruch</i> (Gedicht) / <i>Przypowieść o pokojach</i> (wiersz)	45
Hans Herzberg	<i>Die Verwendung der Elektrizität im Hause</i> (populärwissenschaftlicher Beitrag) / <i>Wykorzystanie elektryczności w domu</i> (artykuł popularno-naukowy)	45-46
Dr. Jacob	<i>Ein Weg zur Erhöhung der landwirtschaftlichen Produktion</i> (populärwissenschaftlicher Beitrag) / <i>Sposób na zwiększenie produkcji rolnej</i> (artykuł popularnonaukowy)	46-47
	<i>An welchen Lebensmittel spare ich?</i> (Beitrag) / <i>Na których produktach żywnościowych mogę zaoszczędzić?</i> (artykuł)	47
	<i>Unsere Marine</i> (Beitrag) / <i>Nasza marynarka</i> (artykuł)	47
	<i>Sozialdemokratische Arbeiterfreundlichkeit</i> (Beitrag) / <i>Wspieranie robotników przez socjaldemokratów</i> (artykuł)	48
Fritz Mielert (Sprottau) / (Szprotawa)	<i>Das schlesische Thermophylä</i> (historisch-landeskundlicher Beitrag) / <i>Śląskie Termopile</i> (artykuł historyczno-krajoznawczy)	49-52
C. Grabowski	<i>Wie die Kartoffel nach Schlesien kam. Märchen vom Volke nacherzählt</i> / <i>Jak ziemniak dotarł na Śląsk. Na podstawie baśni ludowej</i>	53-54
	<i>Der kleine Kreuzer „Breslau“</i> (Kurztext zum Bild) / <i>Mały krążownik „Breslau“</i> (krótki komentarz do fotografii)	
	<i>Kriegslied, gedichtet zur Zeit des Waffenstillstandes im Sommer 1813 in Schlesien von einem brandenburgischen Regiment</i> / <i>Pieśń wojenna ułożona podczas rozejmu w lecie 1813 roku na Śląsku przez regiment brandenburski</i>	54
	<i>Schlesische Taubenmärkte</i> (Beitrag) / <i>Śląskie targi gołębi</i> (artykuł)	54-55

Von Kries-Kl. Waczniars	<i>Die Glocke von Krossen. 15. Dezember 1740</i> (Gedicht) / <i>Dzwon z Krosna. 15 grudnia 1740</i> (wiersz)	56
	<i>Das oberschlesische Trachtenfest</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Górnośląskie święto strojów ludowych</i> (artykuł etnograficzny)	56-57
	<i>Erkennung des Alters der Eier</i> / <i>Oznaczenie wieku jaj</i>	57
Otto Bismarck	<i>Die höchsten Kornpreise in Europa</i> (kurzer Auszug aus Bismarcks Reichtagsrede) / <i>Najwyższe ceny zboża w Europie</i> (krótki fragment przemówienia Bismarcka w Reichstagu)	57
	<i>Notwendigkeit unserer Kolonien</i> (Beitrag) / <i>Konieczność istnienia naszych kolonii</i> (artykuł)	58
Fritz Miellert (Sprottau) / (Szprotawa)	<i>Eine noch jetzt zu Recht bestehende Wegzollverordnung aus der Zeit Friedrichs des Großen</i> (kurzer Beitrag) / <i>Rozporządzenie o opłatach drogowych z czasów Fryderyka Wielkiego, które słusznie istnieje do dziś</i> (krótki artykuł)	58
Fritz Miellert (Sprottau) / (Szprotawa)	Privat-Mauth-Tabelle / Tabela prywatnych opłat drogowych	58
	<i>Die Schlesische Landgesellschaft m. b. H.</i> (Beitrag) / <i>Śląskie Towarzystwo Ziemskie z.o.o</i>	59
Lehrer (nauczyciel) W. Jäckel (Läsgen) / (Laski)	<i>Zwei glaubwürdiger Zeugen aus alter Zeit von Läsgens größter Kriegsnot</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Dwaj wiarygodni świadkowie z dawnych czasów o największych trudnościach wojennych we wsi Laski</i> (artykuł krajoznawczy)	60
Theodor Fontane	<i>Frohsinn</i> (Gedicht) / <i>Pogoda ducha</i> (wiersz)	60
	<i>Unsere Spiel- und Rätelecke</i> / <i>Nasz kącik gier i zagadek</i>	61
	Märkte und Messen im Jahre 1914 / Jarmarki i targi w roku 1914	62-64
	Der Kreis Grünberg i Schl. / Powiat zielonogórski	65-72
Gymnasialdirektor (dyrektor gimnazjum) Dr. Tschiersch (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Der Glogauer Erbfolgekrieg (1476-1482)</i> (historischer Beitrag) / <i>Głogowska wojna sukcesyjna (1476-1482)</i> (artykuł historyczny)	73-75
Heinrich Naumann	<i>Altes Gold</i> (Gedicht) / <i>Stare złoto</i> (wiersz)	75
August Foerster (Charlottenburg)	<i>Vom Untertang der drei Brüder v. Zabeltitz im Jahre 1482</i> (historischer Beitrag) / <i>O śmierci trzech braci Zabeltitz w roku 1482</i> (artykuł historyczny)	76-78
Kaiser Wilhelm II.	<i>Goldene Worte. Auszüge aus der Rede Kaiser Wilhelms II. bei Eröffnung des preußischen Landtages am 27 Juni 1888</i> / <i>Złote słowa. Fragmenty przemówienia cesarza Wilhelma II z okazji otwarcia obrad sejmiku pruskiego 27 czerwca 1888</i>	78
Lehrer (nauczyciel) R. Wachter (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Grünbergs Erwerbsleben in Vergangenheit und Gegenwart</i> (Beitrag) / <i>Aktywność zawodowa w Zielonej Górze w przeszłości i obecnie</i> (artykuł)	79-84

	<i>Die Fabrik für Brückenbau, Eisenkonstruktionen und Waggonbau Beuchelt & Co. in Grünberg in Schlesien</i> (Beitrag) / <i>Fabryka Budowy Mostów, Konstrukcji Stalowych oraz Wagonów Beuchelt & Co. w Zielonej Górze na Śląsku</i> (artykuł)	84-85
	<i>Die provinziellen Versicherungsinstitute</i> (Beitrag) / <i>Zakłady ubezpieczeń na prowincji</i> (artykuł)	85
Hugo Schmidt (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Alte Grünberger Weingartenhäuser</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Stare domy winiarskie w Zielonej Górze</i> (artykuł krajoznawczy)	86-92
Hugo Blitz (Osnabrück)	<i>Dorf und Stadt</i> (Gedicht). Aus der Gedichtsammlung von Hugo Blitz, Pfarrer in Osnabrück, Lückerd Verlag, Osnabrück 1913 / <i>Miasto i wieś</i> (wiersz). Ze zbioru Hugona Blitz, pastora w Osnabrück, Lückerd Verlag, Osnabrück 1913	92
Karl Freiherr von Berlepsch	<i>Der alte Gaul</i> (Gedicht) / <i>Stary rumak</i> (wiersz)	93
	Verzeichnis der ländlicher Ortschaften des Kreises Grünberg i. Schl. / Wykaz wiejskich miejscowości w powiecie zielonogórskim	94-102
	Verzeichnis der Schulverbände des Kreises Grünberg i. Schl. und der Lehrpersonen / Lista organizacji szkolnych i nauczycieli powiatu zielonogórskiego	102
	Trächtigkeits-Kalender der Haustiere / Kalendarz ciąży u zwierząt gospodarskich	104

„Hauskalender für den Kreis Grünberg in Schl. auf das Jahr 1915” / „Kalendarz Domowy dla Powiatu Zielonogórskiego na Rok 1915”		
Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung, 5. Ausgabe 1915 / Wydawca: Zarząd Powiatu, Rocznik 5, 1915		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
Gustav Schüler	<i>Zum neuen Jahre 1915</i> (Gedicht) / <i>Z okazji nowego roku</i> (wiersz)	1
	Allgemeine Kalendernotizen auf das Jahr 1915 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1915 – das Jahr 1915 / rok 1915 – Von den Jahreszeiten 1915 / o porach roku 1915 – Oster-Tabelle / Tabela świąt wielkanocnych – Erklärung der Himmelszeichen / Objasnienia symboli znaków zodiaku – Finsternisse im Jahre 1915 / Zaćmienia w roku 1915 – Die Planeten im Jahre 1915 / Planety w roku 1915 – Post-Tarife / Opłaty pocztowe	1
	Kalendarium / Kalendarium	2-25
Anna Dix	<i>Neujahrglocken</i> (Gedicht) / <i>Noworoczne dzwony</i> (wiersz)	3
A. Fink	<i>Winterwald</i> (Lithographie nach dem Gemälde von A. Fink) / <i>Zimowy las</i> (litografia na podstawie obrazu)	5
Fr. Blumberg	<i>Winterwald</i> (Gedicht) / <i>Las zimowy</i> (wiersz)	5
M. Wunsch	<i>Der große Wurf</i> (Lithographie nach dem Gemälde von M. Wunsch) / <i>Wspaniały rzut</i> (litografia na podstawie obrazu M. Wunsch)	7
Georg von Rohrscheidt	<i>Der große Wurf</i> (Gedicht) / <i>Wspaniały rzut</i> (wiersz)	7
	<i>Fürst Otto von Bismarck. Zu seinem 100. Geburtstage am 1. April</i> (Illustration) / <i>Księżę Otto von Bismarck. Z okazji jego 100 urodzin 1 kwietnia</i> (ilustracja)	9
	Spruch von Otto von Bismarck / Sentencja Ottona von Bismarcka	9
Maurice von Stern	<i>Morgen im Feld</i> (Gedicht) / <i>Poranek w polu</i> (wiersz)	11
Rudolf Eichstedt	<i>Blücher auf dem Marsche nach Belle-Alliance</i> (nach dem Gemälde von Rudolf Eichstedt) / <i>Blücher podczas marszu do Belle-Alliance</i> (reprodukcja obrazu Rudolfa Eichstedta)	13
v. H.	<i>Blücher auf dem Marsche nach Belle-Alliance</i> (Beitrag) / <i>Blücher podczas marszu do Belle-Alliance</i> (artykuł)	13-15
E. Stramm	<i>Am Dorfbrunnen</i> (Gedicht) / <i>Przy wiejskiej studni</i> (wiersz)	15
Dr. Fr. Puschart	<i>Eßregeln</i> (populärwissenschaftlicher Beitrag) / <i>Zasady odżywiania się</i> (artykuł popularnonaukowy)	17
R. de Witt	<i>Heimkehr der Reservisten</i> (Lithographie nach dem Gemälde von R. de Witt) / <i>Powrót rezerwistów do domu</i> (litografia na podstawie obrazu R. de Witt)	
J.K.	<i>Heimkehr der Reservisten</i> (Gedicht) / <i>Powrót rezerwistów do domu</i> (wiersz)	19
	<i>Ersatz, Ein Unikum, Mißverständnis</i> (humoristische Anekdoten) / <i>Rekompensata, Unikat, Pomyłka</i> (humorystyczne anegdoty)	19
	<i>Eine Kaffeeplantage in Deutsch-Ostafrika</i> (Beitrag) / <i>Plantacja kawy w Niemieckiej Afryce Wschodniej</i> (artykuł)	19

Max Koch	<i>Kartoffelnernte</i> (nach dem Gemälde von Max Koch) / <i>Wykopki</i> (reprodukcja obrazu Maxa Kocha)	21
J.K.	<i>Kartoffelnernte</i> (Gedicht) / <i>Wykopki</i> (wiersz)	21
	<i>Goldene Worte</i> (Sprüche) / <i>Złote słowa</i> (sentencje)	21
Gustav Schüler	<i>Nachträglich, Überführt</i> (Witze) / <i>Po fakcie, Udowodniono</i> (dowcipy)	21
Hans Bachmann	<i>Begräbnis im Gebirge</i> (nach dem Gemälde von Hans Bachmann) / <i>Pogrzeb w górach</i> (reprodukcja obrazu Hansa Bachmanna)	23
Karl Ernst Knodt	<i>Zum letztenmal</i> (Gedicht) / <i>Ostatni raz</i> (wiersz)	23
	<i>Eine Weihnachtsfeier in Indien</i> (Bild) / <i>Święta Bożego Narodzenia w Indiach</i> (fotografia)	25
	<i>Weihnachtslied</i> (Gedicht) / <i>Pieśń bożonarodzeniowa</i> (wiersz)	25
	<i>Gott zum Gruß!</i> (Geleitwort) / <i>Z bożym pozdrowieniem!</i> (słowo wstępne)	28
	<i>Bismarck. Zum 100 Geburtstag</i> (historischer Beitrag) / <i>Bismarck. Z okazji 100 urodzin</i> (artykuł historyczny)	29-30
Alfred Huggenberger	<i>Reife Wiese</i> (Gedicht) / <i>Bujna łąka</i> (wiersz)	31
	<i>Volksversicherung</i> (Beitrag) / <i>Ubezpieczenia społeczne</i> (artykuł)	31-32
	<i>Der Viehstand von Deutsch-Südwestafrika</i> (Beitrag) / <i>Stan bydła w Niemieckiej Afryce Południowo-Zachodniej</i> (artykuł)	32
	<i>Goldene Worte</i> (Sprüche) / <i>Złote słowa</i> (sentencje)	32
A. von Scholte	<i>Abtrünnig</i> (Erzählung) / <i>Przeniewierca</i> (opowiadanie)	33-40
	<i>Der Schatten Petri. Eine altchristliche Legende</i> (Gedicht) / <i>Cień Piotra. Starożytna legenda chrześcijańska</i> (wiersz)	41
Albert Reuburger (Berlin)	<i>Wie man das Wetter beobachtet</i> (Beitrag) / <i>Jak obserwować pogodę?</i> (artykuł)	41-45
R. Seeberg	<i>Wie wehren wir dem deutschen Geburtenrückgang?</i> (Beitrag) / <i>Jak przeciwdziałać spadkowi urodzeń w Niemczech</i> (artykuł)	45-46
Hans Herzberg	<i>Aus der Schuldlite des Alkohols</i> (Beitrag) / <i>Z listy przewinień pod wpływem alkoholu</i> (artykuł)	47
	<i>Goldene Worte an den deutschen Landmann</i> (Sprüche) / <i>Złote słowa do niemieckiego rodaka</i> (sentencje)	47
	<i>Vor dem Schloß in Berlin während der Rede des Kaisers</i> (Bild) / <i>Przed zamkiem w Berlinie podczas przemowy cesarza</i> (fotografia)	48
Heinrich Tschampel	<i>Ei der Fremde</i> (Gedicht) / <i>W obcych stronach</i> (wiersz)	49
Dr. A.G.	<i>Wasserversorgung der Schneekoppe</i> (Beitrag) / <i>Zaopatrzenie Śnieżki w wodę</i> (artykuł)	49-50
Johann Wolfgang von Goethe	<i>Zum Nachdenken</i> (Spruch von Goethe) / <i>Do refleksji</i> (sentencja Goethego)	50
Max Heinzel	<i>De Lirche</i> (Gedicht) / <i>Skowronek</i> (wiersz)	50
Max Heinzel	<i>Doas sprechende Hundel</i> (Erzählung) / <i>Gadający pies</i> (opowiadanie)	51-53
	<i>Birkensaft</i> (artikel) / <i>Sok brzożowy</i> (artykuł)	54
Paul Hahn	<i>Kreuzotter im Winterlager</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Zimowiska żmiji zygzakowatej</i> (artykuł przyrodniczy)	55
Dr. E.	<i>Görlitz</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Görlitz</i> (artykuł krajoznawczy)	56-57

	<i>Heimatmuseum in Hirschberg</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Muzeum regionalne w Jeleniej Górze</i> (artykuł krajoznawczy)	58
	<i>Oberschlesischer Humor</i> / <i>Humor Górnosląski</i>	58
Fr. M. Asselmann (Lübben)	<i>Merkwürdige Lebensgeschichte eines schlesischen Veteranen</i> (historischer Beitrag) / <i>Osobliwa historia życia śląskiego kombatanta</i> (artykuł historyczny)	59-60
	<i>Unsere Spiel- und Rätelecke</i> / <i>Nasz kącik gier i zagadek</i>	61
	Der Kreis Grünberg i Schl. / Powiat zielonogórski	62-67
August Foerster (Charlottenburg)	<i>Der Rückgang des grünberger Weinbaus</i> (Beitrag) / <i>Spadek znaczenia upraw winorośli w Zielonej Górze</i> (artykuł)	68-70
E. Wahl (Grünberg)	<i>Die Wanderhaushaltsschule des Kreises Grünberg i. Schl.</i> (Beitrag) / <i>Wędrowna Szkoła Gospodarstwa Domowego w powiecie zielonogórskim</i> (artykuł)	70-71
Pastor Ender (Saabor) / (Zabór)	<i>Ein Besuch in Saabor</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Wizyta w Zaborze</i> (artykuł krajoznawczy)	71-73
	<i>Das Diakonissen-Mutterhaus Bethesda in Grünberg in Schlesien</i> / <i>Dom Macierzysty Zgromadzenia Diakonisek „Bethesda” w Zielonej Górze</i>	74
Paul Petras	<i>De Torsaule. Die Betrachtung von Paul Petras</i> (Kurzgeschichte in Mundart) / <i>Ślup przy bramie. Obserwacje Paula Petrasa</i> (historyjka gwarowa)	75
Paul Petras	<i>Die Grienbergshöh</i> (Gedicht in Mundart) / <i>Grünbergshöhe</i> [dzisiejsze Wzgórze Braniborskie] (wiersz gwarowy)	76-77
Paul Petras	<i>Mundartscherz</i> / <i>Żart dialektalny</i>	77
	<i>Chronik der Grünberger Ereignisse 1913-1914</i> / <i>Kronika wydarzeń zielonogórskich 1913-1914</i>	78-79
	Totentafel / Lista zmarłych	79
	<i>Briefkasten (Fragen an die Leser)</i> / <i>Skrzynka pocztowa (pytania do czytelników)</i>	79
	Verzeichnis der ländlicher Ortschaften des Kreises Grünberg i. Schl. / Wykaz wiejskich miejscowości w powiecie zielonogórskim	80-89
	Märkte und Messen im Jahre 1915 / Jarmarki i targi w roku 1915	90-91
	Werbung / Reklamy	92

„Hauskalender für den Kreis Grünberg in Schles. auf das Jahr 1916” / „Kalendarz Domowy dla Powiatu Zielonogórskiego na Rok 1916”		
Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung, 6. Ausgabe 1916 / Wydawca: Zarząd Powiatu, Rocznik 6, 1916		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
Gustav Schüler	<i>Zum neuen Jahre 1916</i> (Gedicht) / <i>Na nowy rok 1916</i> (wiersz)	1
	Allgemeine Kalendernotizen auf das Jahr 1916 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1916 – das Jahr 1916 / rok 1916 – Von den Jahreszeiten 1916 / o porach roku 1916 – Oster-Tabelle / Tabela świąt wielkanocnych – Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku – Finsternisse im Jahre 1916 / Zaćmienia w roku 1916 – Die Planeten im Jahre 1916 / Planety w roku 1916 – Post-Tarife / Oplaty pocztowe	1
	Kalendarium / Kalendarium	2-24
Otto Herschert	<i>Theodor Körner nach dem Überfall bei Kitzen</i> (Lithographie nach dem Gemälde von Otto Herschert) / <i>Theodor Körner po napadzie pod Kitzen</i> (litografia na podstawie obrazu Ottona Herscherta)	3
	Gedicht zur Illustration / wiersz do ilustracji	3
	<i>Die Helden von Tsingtau</i> (Beitrag) / <i>Bohaterowie z Tsingtau</i> (artykuł)	5-7
	<i>Unsere Marine</i> (Beitrag) / <i>Nasza marynarka</i> (artykuł)	9-11
	<i>Der Krieg in der Luft</i> (Beitrag) / <i>Wojna w powietrzu</i> (artykuł)	13-15
	<i>Generalleutnant Ludendorf</i> (Beitrag) / <i>Generał broni Ludendorf</i> (artykuł)	17
	<i>General von Francois bei der Besichtigung der Schützengräber von Chilly (Dep. Sonne)</i> (Beitrag) / <i>Generał Francois zwiedza okopy w Chilly (dep. Sonne)</i> (artykuł)	17
	<i>Generalmarschall von Hindenburg</i> (Bild) / <i>Marszałek Hindenburg</i> (fotografia)	19
	<i>Die Erstürmung Antwerpens am 10 Oktober 1914</i> (Illustration) / <i>Szturm na Antwerpię 10 października 1914</i> (ilustracja)	21
	<i>Totensonntag im Feindesland. Gottesdiens für unsere Soldaten in einer französischen Kirche</i> (Bild) / <i>Niedziela zmarłych na terytorium wroga. Nabożeństwo w intencji naszych żołnierzy we francuskim kościele</i> (fotografia)	23
Paul Enderling	<i>Ostpreussischer Landsturm</i> (Gedicht) / <i>Wschodniopruskie pospolite ruszenie</i> (wiersz)	23
	<i>Die europäischen Fürstenhäuser</i> / <i>Europejskie rody książęce</i>	
Valeska Kußig	<i>Ein ostpreußisches Mädchen singt</i> (Gedicht) / <i>Pieśń dziewczyny z Prus Wschodnich</i> (wiersz)	25
J.N.	<i>Weihnachten im Vorposten</i> (Gedicht) / <i>Boże Narodzenie na forpoczcie</i> (wiersz)	25
	<i>Gott zum Gruß!</i> (Geleitwort) / <i>Z bożym pozdrowieniem!</i> (słowo wstępne)	27
	<i>Unser Kaiser im Felde</i> (Beitrag) / <i>Nasz cesarz na polu walki</i> (artykuł)	28-29
Emanuel Geibel	<i>Deutsche Worte</i> (Gedicht) / <i>Niemieckie słowa</i> (wiersz)	29

	<i>Das erste Kriegsjahr</i> (Beitrag) / <i>Pierwszy rok wojny</i> (artykuł)	30-31
	<i>Hindenburg</i> (Biographische Skizze) / <i>Hindenburg</i> (szkic biograficzny)	31-32
Bertha Clément	<i>Und die Vöglein im Walde</i> (Erzählung) / <i>I ptaki w lesie</i> (opowiadanie)	33-45
A. von Scholte	<i>Der wirtschaftliche Krieg und Sieg Deutschlands</i> (Artikel) / <i>Wojna gospodarcza i zwycięstwo Niemiec</i> (artykuł)	46-47
	<i>Unsere Marine</i> (Artikel) / <i>Nasza marynarka</i> (artykuł)	47-48
Ernst Zahn	<i>Deutsch sein!</i> (Gedicht) / <i>Być Niemcem</i> (wiersz)	48
Albert Reuburger (Berlin)	<i>Die neue Wasserstraße zwischen Weichsel und Oder</i> (Beitrag) / <i>Nowa droga wodna między Wisłą a Odrą</i> (artykuł)	49-52
	<i>Ein Vorpostengefecht in Vogelen</i> (Illustration) / <i>Bitwa o placówkę w Vogelen</i> (ilustracja)	51
R. Seeberg	<i>Wie wehren wir dem deutschen Geburtenrückgang?</i> (Beitrag) / <i>Jak przeciwdziałać malejącemu przyrostowi naturalnemu w Niemczech?</i> (artykuł)	45-46
Paul Warncke	<i>Mackensen</i> (Gedicht) / <i>Mackensen</i> (wiersz)	52
	<i>Reiterlied</i> (Gedicht) / <i>Pieśń jeźdźców</i> (wiersz)	53
	<i>Humoristisches</i> / <i>Humor</i>	53
	<i>Primkenau</i> (landeskundliches Beitrag) / <i>Przemków</i> (artykuł krajoznawczy)	54-57
	<i>Humor. Gemeinsamer Wunsch, Französischer Zeitungsbericht, Auf alle Fälle</i> / <i>Humor. Wspólne życzenie. Doniesienie prasowe z Francji. Na wszelki wypadek</i>	57
Fritz von Unruh	<i>An der Marne</i> (Gedicht) / <i>Nad Marną</i> (wiersz)	58
	<i>Das Denkmal Friedrichs des Großen in Glogau</i> (Beitrag) / <i>Pomnik Fryderyka Wielkiego w Głogowie</i> (artykuł)	58
	<i>Trachtenfeste</i> (Beitrag) / <i>Święta strojów ludowych</i> (artykuł)	59-60
Adolf G.	<i>Schutzengrabenkrieg</i> (Erinnerung) / <i>Wojna w okopach</i> (wspomnienie)	60
	<i>Ehrengaben</i> (Beitrag) / <i>Dary honorowe</i> (artykuł)	60
	<i>Unsere Spiel- und Rätselecke</i> / <i>Nasz kącik gier i zagadek</i>	61
	<i>Der Kreis Grünberg i Schl.</i> / <i>Powiat zielonogórski</i>	62-68
Gimnasialdirektor (dyrektor gimnazjum) Dr. Tschiersch	<i>Krakauer Studenten</i> (historischer Beitrag) / <i>Krakowscy studenci</i> (artykuł historyczny)	68-70
August Foerster (Charlottenburg)	<i>Aus der Geschichte des Grünberger Weinbaues von Mitte des 15. Jahrhunderts bis zum Übergänge Schlesiens an Preußen.</i> (Beitrag) / <i>Z historii zielonogórskiego winiarstwa od połowy XV wieku do przejścia Śląska pod panowanie Prus</i> (artykuł)	71-75
W. Schnitzler	<i>Der Baum im Argonnerwald</i> (Gedicht) / <i>Drzewo w Lesie Argońskim</i> (wiersz)	75
Pastor Huffnagel	<i>Erinnerungen aus Ochelhermsdorf</i> / <i>Wspomnienia z Ochli</i>	76-78
Paul Petras	<i>Nu da wull ber ock! -nur ber-wir!</i> (Kurzgeschichte in Mundart) / <i>Nu da wull ber ock! ock -nur ber-wir!</i> (historyjka gwarowa)	78-79
Bruno Frank (im Felde) / (na froncie)	<i>Stolze Zeit</i> (Gedicht) / <i>Czas dumy</i> (wiersz)	79
	<i>Chronik der Grünberger Ereignisse im ersten Jahre des Weltkrieges</i> / <i>Kronika wydarzeń zielonogórskich w pierwszym roku wojny światowej</i>	80-83

	Totentafel / Lista zmarłych	84
	Den Heldentod für Kaiser und Reich starben aus dem Kreise Grünberg in Schlesien (Liste der Gefallenen) / Z powiatu zielonogórskiego bohaterską śmiercią za cesarza Rzeszę zginęli (lista poległych)	85-92
	<i>Die billige Landsturmfrau, Französischer Zeitungsbericht, Der muss Russe sein, Das Nächstliegende, Der Sarg auf Nachnahme, Danke, gleichfalls, Die musikalischen Russen, Alles wird Deutsch</i> (Witze und Anekdoten) / <i>U żony szeregowca pospolitego ruszenia zawsze tanio, Doniesienia prasowe z Francji, To musi być Rosjanin, To, co oczywiste, Trumna za zaliczeniem pocztowym, Dziękuję, nawzajem, Muzykalni Rosjanie, Wszystko będzie niemieckie</i> (dowcipy i anegdoty)	93
	Verzeichnis der ländlicher Ortschaften des Kreises Grünberg i. Schl. / Wykaz wiejskich miejscowości w powiecie zielonogórskim	94-103
	Märkte und Messen im Jahre 1916 / Jarmarki i targi w roku 1916	104-105
Landwirtschaftslehrer (nauczyciel rolnictwa) Peters	<i>Woran der Landwirt denken soll</i> (populärwissenschaftlicher Beitrag) / <i>O czym rolnik powinien pomyśleć</i> (artykuł popularnonaukowy)	106
	Werbung / Reklamy	

„Hauskalender für den Kreis Grünberg in Schl. auf das Jahr 1917” / „Kalendarz Domowy dla Powiatu Zielonogórskiego na Rok 1917”		
Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung, 7. Ausgabe 1917 / Wydawca: Zarząd Powiatu, Rocznik 7, 1917		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
Friedrich Oser	<i>Geistliches Kriegslied</i> (Gedicht) / <i>Religijna pieśń wojenna</i> (wiersz)	1
	Allgemeine Kalendernotizen auf das Jahr 1917 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1917 – das Jahr 1917 / rok 1917 – Von den Jahreszeiten 1917 / o porach roku 1917 – Oster-Tabelle / Tabela świąt wielkanocnych – Erklärung der Himmelszeichen / Objasnienia symboli znaków zodiaku – Finsternisse im Jahre 1917 / Zaćmienia w roku 1917 – Die Planeten im Jahre 1917 / Planety w roku 1917 – Post-Tarife / Oplaty pocztowe	1
	Kalendarium / Kalendarium	2-24
Felix Schwormstädt	<i>Der Kaiser während des Besuchs in einer Artilleriestellung auf dem westlichen Kriegsschauplatz</i> (Lithographie nach dem Gemälde von Felix Schwormstädt) / <i>Cesarz podczas inspekcji stanowisk artyleryjskich na froncie zachodnim</i> (litografia na podstawie obrazu Felixa Schwormstäda)	3
	<i>Der herbstliche Feldzug</i> (Beitrag) / <i>Jesienna kampania</i> (artykuł)	5-9
	<i>Deutsche Worte</i> (Sprüche) / <i>Niemieckie słowa</i> (sentencje)	9
	<i>Leutnant Immelmann im Luftkampfe</i> (Beitrag) / <i>Podporucznik Immelmann w walkach powietrznych</i> (artykuł)	11
	<i>Die Macht an den Dardanellen</i> (Beitrag) / <i>Władza na Dardanelach</i> (artykuł)	13
Josef Kunigk	<i>Urlauber</i> (Gedicht) / <i>Urlopowany</i> (wiersz)	15
M. Frost	<i>Um den Kirchhof von Souchez</i> (Lithographie nach dem Gemälde von M. Frost) / <i>Na cmentarzu w Souchez</i> (litografia na podstawie obrazu M. Frosta)	17
	<i>Humor. Feldbrief, Ursache und Wirkung, Englischer Bericht</i> / <i>Humor. List z frontu, Przyczyna i skutek, Angielska relacja</i>	19
	<i>Der Kampf gegen Italien</i> (Bericht) / <i>Walka z Włochami</i> (doniesienie)	21
	<i>Humor. Schüttelreim, Kunsturteil</i> / <i>Humor. Spuneryzm, ocena dzieła sztuki</i>	21
Justinus Kerner	<i>Nähe des Toten</i> (Gedicht) / <i>Bliskość zmarłego</i> (wiersz)	23
Eugen Otto	<i>Landsturmmanns Weihnacht</i> (Gedicht) / <i>Boże Narodzenie szeregowca</i> (wiersz)	25
J.K.	<i>Weihnachten im Vorposten</i> (Gedicht) / <i>Święta Bożego Narodzenia na forpoczcie</i> (wiersz)	25
	<i>Die europäischen Fürstenhäuser</i> / <i>Europejskie rody książęce</i>	26
	<i>Gott zum Gruß!</i> (Geleitwort) / <i>Z bożym pozdrowieniem!</i> (słowo wstępne)	27
	<i>Im zweiten Kriegsjahr</i> (Beitrag) / <i>W drugim roku wojny</i> (artykuł)	28-29
Wilhelm Müller Rüdersdorf	<i>Der deutsche Pflug</i> (Gedicht) / <i>Niemiecki pług</i> (wiersz)	30

	<i>Unsere Marine</i> (Beitrag) / <i>Nasza marynarka</i> (artykuł)	30-31
	<i>Unsere wirtschaftliche Kraft</i> (Beitrag) / <i>Nasza siła gospodarcza</i> (artykuł)	32
Bertha Clément	<i>Im Tale der Alle</i> (Erzählung) / <i>W dolinie Alle</i> (opowiadanie)	33-47
Carl Berger	<i>Wie aus einem Saulus ein Paulus wurde</i> (Geschichte) / <i>O tym, jak Szawel przemienił się w Pawła</i> (opowieść)	48
C. Rambach	<i>De Hamet lockt</i> (Gedicht) / <i>Wołanie rodzinnych stron</i> (wiersz)	49
Albert Reuburger (Berlin)	SMS. „Möwe” (Beitrag) / <i>Krążownik „Mewa”</i> (artykuł)	40-51
Otto Riebecke	<i>Auf feldgrauer Straße</i> (Aufzeichnung) / <i>Na drodze o barwie „feldgrau”</i> (szkic)	52-53
	<i>Rein Schiff!</i> (Bild) / <i>Okręt czysty!</i> (fotografia)	54
R. Seeberg	<i>Hindenburg und militärische Vorbereitung der Jugend</i> (Beitrag) / <i>Hindenburg a przysposobienie wojskowe młodzieży</i> (artykuł)	55-56
Gustav Metscher	<i>Ernte</i> (Gedicht) / <i>Żniwa</i> (wiersz)	56
	Der Kreis Grünberg i Schl. / Powiat zielonogórski	57-63
	Totentafel / Lista zmarłych	63
Pastor Jäckel	<i>Einiges von Schweinitz</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>O Świdnicy</i> (artykuł)	64-67
	<i>Deutsche Worte</i> (Sprüche) / <i>Niemieckie słowa</i> (sentencje)	67
Oberlehrer (starszy nauczyciel) Hassel	<i>Glockentürme im Kreise Grünberg</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Dzwonnice w powiecie zielonogórskim</i> (artykuł krajoznawczy)	68-70
Paul Petras	<i>Aus den Grünberger Kämmereidörfern. Alte deutsche Namen</i> (ethnographischer Beitrag) / <i>Z wiosek administrowanych przez zielonogórskie władze miejskie. Stare nazwy niemieckie</i> (przyczynek do etnografii powiatu)	70-72
Paul Zischer (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Dasittel mit'm Struhmittel</i> (Plauderei) / <i>Dasittel w słomianym kapeluszu</i> (gawęda)	73
Paul Petras	<i>Nu gieht's ins dritte Jahr</i> (Gedicht) / <i>Zaczyna się trzeci rok</i> (wiersz)	73
	<i>Chronik der Grünberger Ereignisse im zweiten Jahre des Weltkrieges / Kronika wydarzeń zielonogórskich w drugim roku wojny światowej</i>	74-78
	<i>Den Heldentod für Kaiser und Reich starben aus dem Kreise Grünberg in Schlesien</i> (Liste der Gefallenen) / <i>Z powiatu zielonogórskiego bohaterką śmiercią za cesarza i Rzeszę zginęli</i> (lista poległych)	79-86
Freiherr (baron) von Heintze	<i>Der fromme Landsturmmann</i> (Gedicht) / <i>Pobożny szeregowiec</i> (wiersz)	86
M. Feesche	<i>Das Kreuz</i> (Gedicht) / <i>Krzyż</i> (wiersz)	87
	Verzeichnis der ländlicher Ortschaften des Kreises Grünberg i. Schl. / Wykaz wiejskich miejscowości w powiecie zielonogórskim	88-97
	Märkte und Messen im Jahre 1917 / Jarmarki i targi w roku 1917	98-100
	Werbung / Reklamy	

„Hauskalender für den Kreis Grünberg in Schl. auf das Jahr 1918” / „Kalendarz Domowy dla Powiatu Zielonogórskiego na Rok 1918”		
Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung, 8. Ausgabe 1918 / Wydawca: Zarząd Powiatu, Rocznik 8, 1918		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
Franz Lüdtkke	<i>Neujahrmorgengruß aus Deutschland (Gedicht) / Poranne pozdrowienia noworoczne z Niemiec (wiersz)</i>	1
	Allgemeine Kalendernotizen auf das Jahr 1918 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1918 – das Jahr 1918 / rok 1918 – Von den Jahreszeiten 1918 / o porach roku 1918 – Oster-Tabelle / Tabela świąt wielkanocnych – Erklärung der Himmelszeichen / Objaśnienia symboli znaków zodiaku – Finsternisse im Jahre 1918 / Zaćmienia w roku 1918 – Die Planeten im Jahre 1918 / Planety w roku 1918 – Post-Tarife / Oplaty pocztowe	1
	Kalendarium / Kalendarium	2-24
	<i>Im großen Hauptquartier an Kaisers Geburtstag (Bild) / W kwatery głównej w dniu urodzin cesarza (fotografia)</i>	3
Pfannschmidt-Beutner	<i>Zum Geburtstag unseres Kaisers (Gedicht) / Z okazji urodzin naszego cesarza (wiersz)</i>	3
	<i>Rente und Arbeit. Ein Kriegsbeschädigter an seinen Freund im Feld (Brief) / Renta i praca. Poszkodowany na wojnie do swego przyjaciela na froncie (list)</i>	5
	<i>Unser neuer Reichkanzler (Beitrag) / Nasz nowy Kanclerz Rzeszy (artykuł)</i>	7
	<i>Zum Rücktritt des Reichkanzlers v. Bethmann Hollweg (Beitrag) / Dymisja Kanclerza Rzeszy v. Bethmann Hollwega (artykuł)</i>	9
	<i>Aushalten-Durchhalten (Beitrag) / Wytrzymać-przetrzymać (artykuł)</i>	9-11
	<i>Die Heimatsprache des Hundes (Anekdote) / Język ojczysty psa (anegdota)</i>	11
	<i>Auf Urlaub (Lithographie) / Na urlopie (litografia)</i>	13
Max Bewer	<i>Der Kaiser im Schützengraben. (Nach einer wahren Begebenheit) (Gedicht) / Cesarz w okopach. (Według prawdziwego wydarzenia) (wiersz)</i>	15
	<i>Siebenbürger (Beitrag) / Siedmiogród (artykuł)</i>	17-19
	<i>Bismarckworte / Słowa Bismarka</i>	19
	<i>Unsere Wasserflugzeuge (Bilder) / Nasze hydroplany (fotografie)</i>	21
Thusnelda Wolff-Kettner	<i>Den tapferen Toten (Gedicht) / Naszym mężnym poległym (wiersz)</i>	23
	<i>Das Christkind im Schützengraben (Lithographie) / Dzieciątko Jezus w okopach (litografia)</i>	25
	<i>Die europäischen Fürstenthäuser / Europejskie rody książęce</i>	26
	<i>Gott zum Gruß! (Geleitwort) / Z bożym pozdrowieniem! (słowo wstępne)</i>	27
	<i>Politischer Rundschau (Bericht) / Przegląd wiadomości politycznych (relacja)</i>	28
	<i>Der Lankrieg (Bericht) / Wojna na lądzie (sprawozdanie)</i>	29-30
	<i>Unser Seekrieg (Bericht) / Nasza wojna na morzu (sprawozdanie)</i>	30-31
	<i>Unser Luftkrieg (Bericht) / Nasza wojna w powietrzu (sprawozdanie)</i>	31-32

Bertha Clément	<i>Ihr Junge</i> (Erzählung) / <i>Jej chłopiec</i> (opowiadanie)	33-44
Alfred Müller	<i>Unterseeboot, feindlicher Seeschiffahrt Tod</i> (Gedicht) / <i>Łódź podwodna to śmierć wrogiej floty</i> (wiersz)	44
Kurt Siebenfreud	<i>Der Wille siegt</i> (Beitrag) / <i>Wola zwycięży</i> (artykuł)	45-48
	<i>Fest im Willen zum Siege</i> (Aufruf) / <i>Niezlomni w woli zwycięstwa</i> (odezwa)	48
	<i>Kriegswohlfahrtspflege</i> (Beitrag) / <i>Pomoc wojenna</i> (artykuł)	49
Hans Ortlepp	<i>Gebt Gold</i> (Gedicht) / <i>Ofiarujcie złoto</i> (wiersz)	49
	<i>Keine Klagebriefe an die Front</i> (Beitrag) / <i>Nie wysyłajcie na front smutnych listów</i> (artykuł)	50
W. Kirchmeier	<i>Der Krieg</i> (Gedicht) / <i>Wojna</i> (wiersz)	51
Reinhold Braun	<i>Deutschland, das ist der Himmel!</i> / <i>Niemcy, to jest niebo!</i>	51-52
	<i>Unsere Lebensmittelversorgung</i> (Beitrag) / <i>Zaopatrzenie w żywność</i> (artykuł)	52
Paul Rüffer	<i>Deutschlands Volks- und Finanzkraft im Weltkriege</i> (Beitrag) / <i>Siła narodowa i finansowa Niemiec w czasie wojny światowej</i> (artykuł)	53-54
August Grabe	<i>Um Brot und Granaten</i> (Plauderei) / <i>O chlebie i granatach</i> (gawęda)	54
	<i>Aus der Kriegsheimstätten-Bewegung</i> (Beitrag) / <i>O ruchu osiedli dla weteranów wojennych</i> (artykuł)	54-55
M. Sauer	<i>Wir sehen den Tag</i> (Gedicht) / <i>Widzimy ten dzień</i> (wiersz)	55
	<i>Unsere Rätselücke</i> / <i>Nasz kącik zagadek</i>	56
	Der Kreis Grünberg i Schl. / Powiat zielonogórski	57-63
	Totentafel / Lista zmarłych	63
Pfarrer (ksiądz) Wolny	<i>Altes und Neues aus Kleinitz</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Stare i nowe z Klenicy</i> (artykuł)	64-68
Rudolf Wachter	<i>Der strenge Winter 1917</i> (Beitrag) / <i>Surowa zima 1917</i> (artykuł)	68-69
Paul Petras	<i>Zwee Kriegskomroden</i> (Erzählung in Mundart) / <i>Dwóch kompanów wojennych</i> (opowiadanie gwarowe)	70-72
Wilhelm Lauterbach (Schweinitz) / (Świdnica)	<i>Wann wird der Frieden kommen?</i> (Gedicht) / <i>Kiedy nadejdzie pokój?</i> (wiersz)	72
Kern	<i>Ländliche Kriegs-Kinderfürsorge im Kreise Grünberg</i> (Beitrag) / <i>Wojenne wiejskie ośrodki opieki nad dziećmi w powiecie zielonogórskim</i> (artykuł)	73-76
	<i>Freiherr Prott von Knobelsdorf aus Buchelsdorf</i> (Bild) / <i>Baron Prott von Knobelsdorf aus Buchelsdorfu</i> [obecnie Buchaków] (fotografia)	77
	<i>Erlöserkirche in Grünberg</i> (Beschreibung und Bild) / <i>Kościół Najświętszego Zbawiciela w Zielonej Górze</i> (fotografia i opis)	78
	Den Heldentod für Kaiser und Reich starben aus dem Kreise Grünberg in Schlesien (Liste der Gefallenen) / Z powiatu zielonogórskiego bohaterką śmiercią za cesarza i Rzeszę zginęli (lista poległych)	79-83
	Verzeichnis der ländlicher Ortschaften des Kreises Grünberg i. Schl. / Wykaz wiejskich miejscowości w powiecie zielonogórskim	84-93
	Märkte und Messen im Jahre 1918 / Jarmarki i targi w roku 1918	94-95
	Werbung / Reklamy	

„Grünberger Hauskalender 1919” / „Zielonogórski Kalendarz Domowy 1919”		
Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung, 9. Ausgabe 1919 / Wydawca: Zarząd Powiatu, Rocznik 9, 1919		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
P.W.	<i>Deutsches Volk</i> (Gedicht) / <i>Niemiecki naród</i> (wiersz)	1
	Allgemeine Kalendernotizen auf das Jahr 1919 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1919 – das Jahr 1919 / rok 1919 – Von den Jahreszeiten 1919 / o porach roku 1919 – Oster-Tabelle / Tabela świąt wielkanocnych – Erklärung der Himmelszeichen / Objasnienia symboli znaków zodiaku – Finsternisse im Jahre 1919 / Zaćmienia w roku 1919 – Die Planeten im Jahre 1919 / Planety w roku 1919 – Post-Tarife / Opłaty pocztowe	1
	Kalendarium / Kalendarium	2-24
	<i>Kaiser Wilhelm II.</i> (Bild) / <i>Cesarz Wilhelm II</i> (fotografia)	3
	<i>Zwei Tage aus dem Leben des Kaisers</i> (biographische Skizze) / <i>Dwa dni z życia cesarza</i> (szkic biograficzny)	5
	<i>Reichkanzler Graf Herling</i> (biographische Skizze) / <i>Kanclerz Rzeszy Hrabia Herling</i> (szkic biograficzny)	7
	<i>Ludendorff</i> (biographische Skizze) / <i>Ludendorff</i> (szkic biograficzny)	9
	<i>Der Heldenkampf in Deutsch-Ostafrika</i> (Beitrag) / <i>Bohaterskie walki w Niemieckiej Afryce Wschodniej</i> (artykuł)	11
	<i>Sturmsoldat</i> (Gedicht) / <i>Żołnierz</i> (wiersz)	13
Max Bewer	<i>Volkstrachten</i> (Beitrag) / <i>Stroje ludowe</i> (artykuł)	15
	Humor: <i>Der schlafende Gärtner, mangelnder Kaufpreis, Familienschande</i> / Humor: <i>Śpiący ogrodnik, Brak ceny zakupu, Hańba rodzinna</i>	15
	<i>In der Ernte</i> (Lithographie) / <i>Podczas żniw</i> (litografia)	17
	<i>Schwingenflieger, Drachenflieger, Schraubensflieger</i> (Beitrag) / <i>Szybownicy, lotniarze, piloci śmigłowców</i> (artykuł)	19
	<i>An Gottes Segen ist alles gelegen</i> (Lithographie) / <i>Wszystko w rękach Boga</i> (litografia)	21
	<i>Das letzte Stundlein</i> (Gedicht) / <i>Ostatnia godzina</i> (wiersz)	23
	<i>Einsame Weihnachten im Unterstand</i> (Lithographie) / <i>Samotne święta w schronie</i> (litografia)	25
	<i>Die europäischen Fürstenhäuser</i> / <i>Europejskie rody książęce</i>	26
	<i>Gott zum Gruß!</i> (Geleitwort) / <i>Z bożym pozdrowieniem!</i> (słowo wstępne)	27
Wilhelm Mener	<i>Auf zur Entscheidung!</i> (Gedicht) / <i>Podejmijmy decyzję!</i> (wiersz)	28
	<i>Der Weltkrieg</i> (Bericht) / <i>Wojna światowa</i> (relacja)	28-29
W. Bloem	<i>Politische Jahresrundschau</i> (Bericht) / <i>Polityczny przegląd roku</i> (relacja)	30-32
Otto Lehmann	<i>Deutsche Luftsiege</i> (Bericht) / <i>Niemieckie zwycięstwa w powietrzu</i> (sprawozdanie)	32
	<i>Unser Seekrieg</i> (Bericht) / <i>Nasza wojna na morzu</i> (sprawozdanie)	30-31
	<i>Unser Luftkrieg</i> (Bericht) / <i>Nasza wojna w powietrzu</i> (sprawozdanie)	31-32

Bertha Clément	<i>Kaufmann Öhlschläger</i> (Erzählung) / <i>Kupiec Öhlschläger</i> (opowiadanie)	33-48
D.	<i>Hindenburg</i> (Skizze) / <i>Hindenburg</i> (szkic)	49
Hans Richard	<i>Im Bummelzug nach Konia</i> (Reisebericht) / <i>Pociągami osobowym do Konyi</i> (relacja z podróży)	50
	<i>Der sprechende Sonnenstrahl</i> (Plauderei) / <i>Mówiący promień słońca</i> (gawęda)	51
	<i>Der Frachtdampfer</i> (Beitrag) / <i>Frachtowiec</i> (artykuł)	52-53
Hermann Bouffet	<i>Sämänner nach Sonnenaufgang</i> (Plauderei) / <i>Siewcy po zachodzie słońca</i> (gawęda)	53
	<i>Süßer Brotaufstrich</i> (Beitrag) / <i>Słodkie smarowidło do chleba</i> (artykuł)	54
Reinhold Braun	<i>Das Reich muss uns doch bleiben</i> (Gedicht) / <i>Rzesza musi pozostać z nami</i> (wiersz)	54
H.B.	<i>Krieg und Eisenbahn</i> (Beitrag) / <i>Wojna i kolej</i> (artykuł)	55
	<i>Unsere Rätselecke</i> / <i>Nasz kącik zagadek</i>	56
	Der Kreis Grünberg i. Schl. / Powiat zielonogórski	57-63
	Totentafel / Lista zmarłych	63
Fredrich Almer	<i>Der Brief</i> (Gedicht) / <i>List</i> (wiersz)	63
Hugo Schmidt	<i>Vom Grünberger Braunkohlenbergbau</i> (Beitrag) / <i>Zielonogórskie górnictwo węgla brunatnego</i> (artykuł)	64-67
Paul Petras	<i>Sabelbeen</i> (Erzählung in Mundart) / <i>Sabelbeen</i> (opowiadanie gwarowe)	67-69
Paul Petras	<i>Hausinschriften. Eine Kalenderbetrachtung von Paul Petras</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Inskrypcje na ścianach domów. Rozważania kalendarzowe Paula Petrasa</i> (artykuł krajoznawczy)	70
Paul Petras	<i>Wenn der Holunder blieht!</i> (Gedicht) / <i>Kiedy zakwitnie dziki bez</i> (wiersz)	71
Dr. Tschiersch (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die Tagebücher des Ritters Hans von Schweinichen</i> (historischer Beitrag) / <i>Pamiętniki rycerza Hansa von Schweinichen</i> (artykuł historyczny)	71-77
Kantor Stephan (Polnisch Nettkow) / (Nietków)	<i>Aus Polnisch Nettkow</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Z Nietkowa</i> (artykuł krajoznawczy)	77-81
Paul Petras / Fritz Reuter	<i>Uff was ock!?</i> (Gedicht von Fritz Reuter). Aus dem Plattdeutschen ins Grüngerger Schlesisch übertragen von Paul Petras / <i>Kiedy!?</i> (wiersz Fritza Reutera). Z dialektu dolnoniemieckiego na śląską gwarę zielonogórską przełożył Paul Petras	81
Lehrer (nauczyciel) R. Scholz (Kühnau) / (Chynów)	<i>Zur Glockenabgabe</i> (Beitrag) / <i>Zdawanie dzwonów kościelnych</i> (artykuł)	82
	Den Heldentod für Kaiser und Reich starben aus dem Kreise Grünberg in Schlesien (Liste der Gefallenen) / Z powiatu zielonogórskiego bohaterską śmiercią za cesarza i Rzeszę zginęli (lista poległych)	83-87
	Verzeichnis der ländlicher Ortschaften des Kreises Grünberg i. Schl. / Wykaz wiejskich miejscowości w powiecie zielonogórskim	88-97
	Märkte und Messen im Jahre 1919 / Jarmarki i targi w roku 1919	99
	Werbung / Reklamy	

„Grünberger Haus-Kalender 1920” / „Zielonogórski Kalendarz Domowy 1920”		
Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung, 10. Ausgabe 1920 / Wydawca: Zarząd Powiatu, Rocznik 10, 1920		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
Gustav Schüler	<i>Zuversicht</i> (Gedicht) / <i>Ufność</i> (wiersz)	1
	Allgemeine Kalendernotizen auf das Jahr 1920 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1920 – das Jahr 1920 / rok 1920 – Von den Jahreszeiten 1920 / o porach roku 1920 – Oster-Tabelle / Tabela świąt wielkanocnych – Erklärung der Himmelszeichen / Objasnienia symboli znaków zodiaku – Finsternisse im Jahre 1920 / Zaćmienia w roku 1920 – Die Planeten im Jahre 1920 / Planety w roku 1920 – Postgebühren / Opłaty pocztowe	1
	Kalendarium / Kalendarium	2-25
Anna Dix	<i>Jahreswende 1920</i> (Gedicht) / <i>Przełom roku 1920</i> (wiersz)	3
Karl Vinnen	<i>Winterarbeit</i> (nach dem Gemälde von Karl Vinnen) / <i>Praca zimowa</i> (reprodukcja obrazu Karla Vinnena)	5
Ernst Moritz Arndt	<i>Ernst Moritz Arndt 1814, an die Deutschen von heute</i> (Fragment) / <i>Ernst Moritz 1814 Arndt do Niemców dzisiaj</i> (fragment)	5
A. v. Weltzen	<i>Die Treue stets</i> (Gedicht) / <i>Zawsze wierność</i> (wiersz)	5
	<i>Es muss doch Frühling werden</i> (Abbildung) / <i>Musi przecież przyjść wiosna</i> (ilustracja)	7
	<i>Lustige Gesellschaft</i> (Abbildung) / <i>Wesołe towarzystwo</i> (ilustracja)	9
Frida Schanz	<i>Blütenwunder</i> (Gedicht). <i>Aus Vierblätter</i> / <i>Kwiatny cud</i> . Z cyklu <i>Czterolistna koniczyna</i> (wiersz)	11
	<i>Auf schwankem Steg</i> (Abbildung) / <i>Na chybotliwej kładce</i> (ilustracja)	13
	Kurzer Text zum Thema Selbstversorgung (ohne Titel) / Krótki tekst dotyczący samowystarczalności (bez tytułu)	13
	<i>Humor</i> / <i>Humor</i>	15
	<i>Das deutsche Soldatenlied</i> / <i>Niemiecka pieśń żołnierska</i>	15
	<i>Eine glückliche Familie</i> (Graphik) / <i>Szczęśliwa rodzina</i> (grafika)	17
	<i>Heimkehr</i> (Gemälde) / <i>Powrót do domu</i> (reprodukcja obrazu)	19
	<i>Aus einer deutschen Stadt</i> (Abbildung) / <i>Z niemieckiego miasta</i> (ilustracja)	21
Karl Gerok	<i>Ich möchte heim</i> (Gedicht, Fragment) / <i>Chcę wrócić do domu</i> (fragment wiersza)	23
	<i>Deutsche Worte</i> (Sinnsprüche von Alfred Lichtwark, Johann Wolfgang von Goethe, Heinrich Gotthard von Treitschke, Johann Gottlieb Fichte und Friedrich Nietzsche) / <i>Niemieckie słowa</i> (sentencje Johanna Wolfganga von Goethego, Heinricha Gottharda von Treitschkego, Johanna Gottlieba Fichtego i Friedricha Nietzschego)	25
„Spreeamberg”	<i>Gott zum Gruß!</i> (Geleitwort) / <i>Z bożym pozdrowieniem!</i> (słowo wstępne)	26

Johanna Weißkirsch	<i>Stumme Wälder</i> (Gedicht) / <i>Milczące lasy</i> (wiersz)	26
Stern	<i>Politische Jahresrundschau</i> (Beitrag) / <i>Polityczny przegląd roku</i> (artykuł)	27-28
„Wito”	<i>Der Vernichtungsfriede</i> (politischer Beitrag) / <i>Niszczycielski pokój</i> (artykuł polityczny)	28-29
Brqu	<i>Der Schöpfer der norddeutschen Macht</i> (historischer Beitrag) / <i>Twórca północnoniemieckiej potęgi</i> (artykuł historyczny)	30-32
Sch.	<i>Kommunismus und Christentum</i> (Beitrag) / <i>Komunizm i chrześcijaństwo</i> (artykuł)	32
Berta Clément	<i>Unter rauschenden Tannen</i> (Liebesgeschichte) / <i>Pod szumiącymi jodłami</i> (opowiadanie o miłości)	33-47
	<i>Vom Vogelgesang</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>O śpiewie ptaków</i> (artykuł przyrodniczy)	48
	<i>Der großer Kurfürst in der Schlacht bei Fehrbellin</i> (Gemälde). An-schrift: Zum 16. Februar 1920, dem 300jährigen Geburtstag des Begründers von Preußens Größe / <i>Wielki książę elektor w bitwie pod Fehrbellin</i> (reprodukcja obrazu). Podpis: Na pamiątkę dnia 16 lutego 1920 roku, 300. rocznicy urodzin twórcy potęgi Prus	48
Brq.	<i>Peter Rosegger</i> (biographischer Beitrag) / <i>Peter Rosegger</i> (artykuł biograficzny)	49-50
Ludwig Thoma	<i>Gebt!</i> (Gedicht) / <i>Dajcie!</i> (wiersz)	50
	<i>Sorgt für die Jugend!</i> (Beitrag) / <i>Troszczcie się o młodzież</i> (artykuł)	51
	<i>Christentum und Arbeit</i> (Beitrag) / <i>Chrześcijaństwo i praca</i> (artykuł)	53-55
H.	<i>Glockenklage</i> (Gedicht) / <i>Skarga dzwonów</i> (wiersz)	55
	<i>Unsere Rätlecke</i> / <i>Nasz kącik zagadek</i>	56
	Kreis Grünberg in Schl. / Powiat zielonogórski	57-63
	Totentafel / Lista zmarłych	64
	<i>Landrat Dr. Junghann</i> (biographische Skizze) / <i>Starosta powiatu dr Junghann</i> (szkic biograficzny)	71-72
Dr. Ercklenz	<i>Die Kriegsschäden des Kreises Grünberg und der Wiederaufbau. Aus einer bei der Eröffnung des neu gewählten Kreistages am 30. Juni 1919 gehaltenen Rede des Landrats Dr. Ercklenz in Grünberg</i> / <i>Szkody wojenne oraz ich likwidacja w powiecie zielonogórskim. Z przemówienia starosty powiatu dr. Ercklenza, wygłoszonego w Zielonej Górze podczas otwarcia nowo wybranego zgromadzenia powiatowego 30 czerwca 1919 r.</i>	73-74
Oberlehrer (starszy nauczyciel) Hassel	<i>Alte Brunnen im Kreise Grünberg</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Stare studnie w powiecie zielonogórskim</i> (artykuł krajoznawczy)	74-78
	<i>Superintendent Lonicer-Grünberg</i> (Bild mit Kommentar) / <i>Superintendent Lonicer-Zielona Góra</i> (fotografia z komentarzem)	78
M. Gromadecki (Berlin)	<i>Grünberger Bürgerweinschank</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Zielonogórskie winiarnie mieszczarskie</i> (artykuł krajoznawczy)	79-83
A. Aßmann (Deutsch-Wartenburg) / (Otyń)	<i>Bobernig</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Bobrowniki</i> (artykuł krajoznawczy)	84-87
Paul Petras	<i>Im „Halben Mond“</i> . <i>Grünberger Schulgeschichte von Paul Petras (im Mundart)</i> / <i>W zajeździe „Pod Półksiężycem“</i> . <i>Historia szkolna z Zielonej Góry autorstwa Paula Petrasa (w dialekcie)</i>	87-91

Paul Petras	<i>Der Dorfkirchhof</i> (Gedicht) / <i>Wiejski cmentarz</i> (wiersz)	91
Paul Petras	<i>Blum' in der Wiste</i> (Gedicht) / <i>Kwiat na pustyni</i> (wiersz)	91
	Verzeichnis der ländl. Ortschaften des Kreises Grünberg i Schl. / Wykaz wiejskich miejscowości w powiecie zielonogórskim	92-101
	Märkte und Messen im Jahre 1920 / Jarmarki i targi w roku 1920	102-104
	Werbung / Reklamy	105-125

„Grünberger Haus-Kalender 1921” / „Zielonogórski Kalendarz Domowy 1921”		
Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung, 11. Ausgabe, 1921 / Wydawca: Zarząd Powiatu, Rocznik 11, 1921		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
Hedda v. Schmidt	<i>Zum neuen Jahr</i> (Gedicht) / <i>Na nowy rok</i> (wiersz)	1
	Allgemeine Kalendernotizen auf das Jahr 1921 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1921 – das Jahr 1921 / rok 1921 – Von den Jahreszeiten 1921 / o porach roku 1921 – Oster-Tabelle / Tabela świąt wielkanocnych – Erklärung der Himmelszeichen / Objaśnienia symboli znaków zodiaku – Finsternisse im Jahre 1921 / Zaćmienia w roku 1921 – Die Planeten im Jahre 1921 / Planety w roku 1921 – Postgebühren / Opłaty pocztowe	
	Kalendarium / Kalendarium	2-24
R. Pfannschmidt- -Beutner	<i>Neujahr 1921</i> (Gedicht) / <i>Nowy rok 1921</i> (wiersz)	8
Walther Bloem	<i>Deutschland</i> (Gedicht) / <i>Niemcy</i> (wiersz)	o. S. / b. s.
D. Stintzel	<i>Im März</i> (nach dem Gemälde von D. Stintzel) / <i>W marcu</i> (reprodukcja obrazu D. Stintzela)	o. S. / b. s.
	<i>Goldene Worte</i> (Sinnsprüche) / <i>Złote słowa</i> (sentencje)	o. S. / b. s.
	<i>Der Schaden der Unkräuter</i> (kurzer Beitrag) / <i>Szkody spowodowane przez chwasty</i> (krótki przyczynek)	o. S. / b. s.
Ernst Reinhold	<i>Aller Anfang ist schwer</i> (Gedicht) / <i>Każdy początek jest trudny</i> (wiersz)	9
L. Richter	<i>Frühlingslied</i> (Gedicht) / <i>Pieśń wiosenna</i> (wiersz)	11
	<i>Die geographische Verbreitung von Krankheiten</i> (kurzer populärwissenschaftlicher Beitrag) / <i>Geograficzne rozprzestrzenianie się chorób</i> (krótki artykuł popularnonaukowy)	11
Carl Fröschl	<i>Unser Herzblättchen</i> (nach dem Gemälde von Carl Fröschl) / <i>Nasz skarbeniek</i> (reprodukcja obrazu Carla Fröschla)	13
K. Fritzsche	<i>Unser Herzblättchen</i> (ein Gedicht zum Bild) / <i>Nasz skarbeniek</i> (wiersz na podstawie ilustracji)	13
Emil Schulze-Malkowsky	<i>Der Sichel Sang...</i> (Gedicht) / <i>Pieśń sierpów...</i> (wiersz)	15
	<i>Wozu dienen die langen Grannen der Gerste</i> (kurzer populärwissenschaftlicher Beitrag) / <i>Do czego służą długie wąsy jęczmienia</i> (krótki artykuł popularnonaukowy)	15
R.S.	<i>Abendlied</i> (Gedicht) / <i>Pieśń wieczorna</i> (wiersz)	17
G. Hacke	<i>Der Großvater</i> (nach einer Zeichnung von G. Hacke) / <i>Dzadziuś</i> (według rysunku G. Hacke)	19
Else Kraft	Gedicht zum Bild / Wiersz na podstawie ilustracji	19
M.U.	<i>Erntedank</i> (Gedicht) / <i>Dożynki</i> (wiersz)	21
	<i>Der Zucker</i> (kurzer Beitrag) / <i>Cukier</i> (krótki artykuł)	21
A. Inghen	<i>Der mächtige Herrscher</i> (Essay) / <i>Silny władca</i> (esej)	23

Reinhold Braun	<i>Vergiß nicht deine Toten</i> (Gedicht) / <i>Nie zapomnij twych zmarłych</i> (wiersz)	23
	<i>Wie alt wird der Mensch</i> (kurzer Beitrag) / <i>Jak długo może żyć człowiek</i> (krótki artykuł)	23
	<i>Die altrömischen Weihnachtsfeste</i> (Beitrag) / <i>Starożytne rzymskie zwyczaje bożonarodzeniowe</i> (artykuł)	25
	<i>Gott zum Gruß</i> (Geleitwort) / <i>Z bożym pozdrowieniem!</i> (słowo wstępne)	26
	<i>Heran an die Arbeit!</i> (Aufruf von Hindenburg) / <i>Do pracy!</i> (apel Hindenburga)	27
	<i>Rückschau und Ausschau</i> (Beitrag) / <i>Patrząc wstecz i w przyszłość</i> (artykuł)	28-29
G. Schröer	<i>Greif zu!</i> (Gedicht) / <i>Sięgnij!</i> (wiersz)	29
Detlev von Liliencron	<i>Faß an!</i> (Gedicht) / <i>Chwyć!</i> (wiersz)	29
Fr. Rückert	<i>Halte Maß!</i> (Gedicht) / <i>Zachowaj umiar!</i> (wiersz)	29
	<i>Vor fünfzig Jahren. Zum Andenken an die Errichtung des Deutschen Kaiserreiches</i> (Beitrag) / <i>Przed pięćdziesięcioma laty. Dla upamiętnienia utworzenia Cesarstwa Niemieckiego</i> (artykuł)	30-31
	<i>Was muß jedermann von der deutschen Verfassung wissen?</i> (Beitrag) / <i>Co każdy powinien wiedzieć o niemieckiej konstytucji?</i> (artykuł)	32
Wilhelm Lennemann	<i>Heimatgebote</i> (Essay) / <i>Powinności wobec ojczystej ziemi</i> (esej)	33
H.K.Z.	<i>Die „Vorteile“ des Staatsbetriebes</i> (Beitrag) / <i>„Zalety” państwowego przedsiębiorstwa</i> (artykuł)	33
Berta Clément	<i>Wilhelm Kröger</i> (Erzählung) / <i>Wilhelm Kröger</i> (opowiadanie)	34-46
Christen Gröndahl	<i>Nordschleswig</i> (Beitrag) / <i>Nordschleswig</i> (artykuł)	46-48
	<i>Der Kreis Grünberg i. Schl.</i> / <i>Powiat zielonogórski</i>	49-56
	<i>Totentafel</i> / <i>Lista zmarłych</i>	57-59
	<i>Die neuen Gußstahlglocken der evangelischen Kirche in Grünberg</i> (Beitrag) / <i>Nowe stalowe dzwony kościoła ewangelickiego w Zielonej Górze</i> (artykuł)	60
Paul Petras	<i>Glockenlieder</i> (Gedichte) / <i>Pieśni dzwonów</i> (wiersze)	61-62
Kreisbaumeister Böhm	<i>Unsere Wohnung und ihr Schmuck</i> (Beitrag) / <i>Nasze mieszkanie i jego ozdabianie</i> (artykuł)	63-68
Oberlehrer (starszy nauczyciel) Hassel (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Eine Oderwanderung</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Wędrówka wzdłuż Odry</i> (artykuł krajoznawczy)	73
W. Jäckel	<i>Läsgen</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Laski</i> (artykuł krajoznawczy)	74-77
Hugo Schmidt (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Ein Grünberger Geistlicher als Naturwissenschaftler</i> (Jacobus Leopold Frisch. 1765-1786) (historischer Beitrag) / <i>Zielonogórski duchowny jako przyrodnik</i> (Jacobus Leopold Frisch. 1765-1786) (artykuł historyczny)	78-79
Weinbaulehrer (nauczyciel winogrodnictwa) Paetz (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Obst- und Weinbau</i> (populärwissenschaftlicher Beitrag) / <i>Uprawa owoców i winorośli</i> (artykuł popularnonaukowy)	79-82

	<i>Eine Landwirtschaftliche Winterschule (Beitrag) / Zimowa szkoła rolnicza (artykuł)</i>	82-83
Paul Petras	<i>’s Duell in der Roog’schen Heede. Anne Grienberger Schulgeschichte vun „Schulmeesterich Paul” / Pojedynek w Rogsche Heide. Historia szkolna z Zielonej Góry opowiedziana przez belfra Pawła</i>	84-85
	Verzeichnis der ländl. Ortschaften des Kreises Grünberg i Schl. / Wykaz wiejskich miejscowości w powiecie zielonogórskim	86-101
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1921 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1921	103-110
	Werbung / Reklamy	111-138

<p>„Grünberger Haus-Kalender. Heimatkalender auf das Jahr 1922 für die Kreise Grünberg und Freystadt” Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt / „Zielonogórski Kalendarz Domowy. Kalendarz ojczyźniany na rok 1922 dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego” Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczystej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczystej Powiatu Kożuchowskiego</p>		
<p>Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung Grünberg, 12. Ausgabe, 1922 / Wydawca: Zarząd Powiatu Zielonogórskiego, Rocznik 12, 1922</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
	Allgemeine Kalendernotizen auf das Jahr 1922 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1921 – Zeitrechnung im Jahre 1922 / Rachuba czasu w roku 1922 – das Jahr 1922 / rok 1922 – Von den Jahreszeiten 1922 / o porach roku 1922 – Oster-Tabelle / Tabela świąt wielkanocnych – Erklärung der Himmelszeichen / Objaśnienia symboli znaków zodiaku – Finsternisse im Jahre 1922 / Zaćmienia w roku 1922 – Die Planeten im Jahre 1922 / Planety w roku 1922 – Postgebühren / Oplaty pocztowe – Markttafel 1922 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1922	2-5
	Kalendarium / Kalendarium	6-29
Eduard Mörike	<i>Zum neuen Jahr</i> (Gedicht) / <i>Na nowy rok</i> (wiersz)	7
Heinrich Seibel	<i>Hymne der Arbeit</i> (Gedicht) / <i>Hymn pracy</i> (wiersz)	9
Cäsar Fleischlen	Gedicht ohne Titel / wiersz bez tytułu	11
Martin Greif	<i>April</i> (Gedicht) / <i>Kwiecień</i> (wiersz)	13
Ludwig Uhland	<i>Frühlingsglaube</i> (Gedicht) / <i>Wiara w wiosnę</i> (wiersz)	15
Verfasser unbekannt / Autor nieznan	<i>Sonnenwende</i> (Gedicht) / <i>Letnie przesilenie</i> (wiersz)	17
Dauthendey	Gedicht ohne Titel / wiersz bez tytułu	19
Alfons Baquet	<i>An die Sonne</i> (Gedicht) / <i>Do słońca</i> (wiersz)	21
Friedrich Hebbel	<i>Herbstbild</i> (Gedicht) / <i>Jesienny obraz</i> (wiersz)	23
Johann Gaudenz von Salis-Seewis	<i>Herbstlied</i> (Gedicht) / <i>Jesienna pieśń</i> (wiersz)	25
Gustav Falke	<i>Herbstgesang</i> (Gedicht) / <i>Jesienny śpiew</i> (wiersz)	27
Theodor Storm	<i>Weihnachtslied</i> (Gedicht) / <i>Bożonarodzeniowa pieśń</i> (wiersz)	29
Bruno Clemenz	<i>Die große Heimat!</i> / <i>Godna podziwu ojczyzna!</i>	30
Konrad Urban	<i>Die drei Weisen</i> (Erzählung) / <i>Trzech mędrców</i> (opowiadanie)	31-34
C. Hassel	<i>Grünbergs Stadtpfarrkirchen</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Kościóły parafialne Zielonej Góry</i> (artykuł krajoznawczy)	35-39
	<i>Kirchengebet</i> / <i>Modlitwa kościelna</i>	39

Hugo Schmidt	<i>Zur Geschichte und Erklärung einiger alter Ortsbenennungen aus der nächsten Umgebung Grünbergs</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>O historii i pochodzeniu lokalnych nazw miejscowych z najbliższych okolic Zielonej Góry</i> (artykuł krajoznawczy)	40-41
Martin Klose	<i>Volkskundliches aus dem Westen des Grünberger Kreises</i> (populärwissenschaftlicher Beitrag) / <i>Folklor zachodniej części powiatu zielonogórskiego</i> (artykuł popularnonaukowy)	42-48
Reinhold Braun	<i>Der Tudausunntig^a</i> (Erinnerung im Mundart) / <i>Niedziela radości</i> (wspomnienie w dialekcie)	48-49
A. Aßmann	<i>Das „Bescheiden”^b, ein eigenartiger schlesischer Hochzeitsbrauch</i> (kurzer Beitrag) / <i>Das „Bescheiden”, osobliwy śląski zwyczaj weselny</i> (krótki artykuł)	49-50
Paul Petras	<i>Die Uderwilfe (Oderwölfe)</i> (Gedicht) / <i>Odrzańskie wilki</i> (wiersz)	50
H. Seger	<i>Alte Hügelgräber in der Carolather Heide</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Stare kurhany w Borach Tarnowskich</i> (artykuł krajoznawczy)	51-52
Edmund Glaeser	<i>Neusalzer Heimatmuseum</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Muzeum regionalne w Nowej Soli</i> (artykuł krajoznawczy)	53-58
	<i>Hämtederfla</i> (Gedicht) / <i>Hämtederfla</i> (wiersz)	58
Paul Petras	<i>Ock blus a Studente?</i> (Erzählung im Mundart) / <i>Ja studentem?</i> (opowiadanie gwarowe)	59-61
Hauptlehrer (główny nauczyciel) Constantin	<i>Boyadel</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Bojadła</i> (artykuł krajoznawczy)	61-65
Otto Muenzer	<i>Schollentreue</i> (Gedicht) / <i>Wierność ziemi</i> (wiersz)	65
Lehrer (nauczyciel) Tschierschke	<i>Erlebnisse mit Anemonen in der Nähe von Neusalz</i> (Beitrag) / <i>Doświadczenia z zawilcami w okolicy Nowej Soli</i> (artykuł)	67-68
Gerhard Reisch	<i>Einiges über den Grünberger Bergbau</i> (Beitrag) / <i>O zielonogórskim górnictwie</i> (artykuł)	68-72
Paul Petras	<i>Raus mit a Quecken!</i> (Gedicht) / <i>Precz z perzem!</i> (wiersz)	72
Pablo Hoffmann	<i>Vorschläge zur Erhöhung der Bodennutzung</i> (Beitrag) / <i>Propozycje zwiększenia wykorzystania gruntów</i> (artykuł)	73-76
Prinz (książę) Emil von Schönaich Carolath	<i>Daheim</i> (Gedicht) / <i>W rodzinnym domu</i> (wiersz)	76
	<i>Altersheim in Schweinitz</i> (Beitrag) / <i>Dom starców w Świdnicy</i> (artykuł)	77
Studienrat (radca szkolny) Dr. Klose	<i>Die Volkshochschulen der Kreise Grünberg und Freystadt</i> (Beitrag) / <i>Uniwersytety ludowe w powiecie zielonogórskim i kożuchowskim</i> (artykuł)	78-80
	<i>Heimatschutz und Heimatpflege</i> (Beitrag) / <i>Ochrona i zachowanie Heimatu</i> (artykuł)	80-81
	<i>Zu unseren Bildern und Gedichten</i> / <i>O naszych ilustracjach i wierszach</i>	82

a Tudausunntag to przypadające na czwartą niedzielę wielkiego postu, tzw. niedzielę radości (Sonntag Lateare), ludowe święto, podczas którego palono słomianą kukłę uosabiającą zimę i śmierć oraz śpiewano radosne pieśni na cześć „lata” (Sommersingen). Samo „lato” nie oznaczało konkretnej pory roku, lecz symbolizowało słońce, światło i ciepło; zob. F. Sieber, S. Kube, *Deutsch-westlawische Beziehungen in Frühlingsbräuchen: Todaustragen und Umgang mit dem „Sommer”*, Berlin 1968, s. 181.

b Zwyczaj polegał na dzieleniu się przeznaczonym na ucztę weselną jedzeniem z biednymi sąsiadami.

Karl Leopold Mayer	<i>Der Bauer</i> (Gedicht) / <i>Gospodarz</i> (wiersz)	82
	Trächtigkeits- und Brüte-Kalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	83
Kreisbaumeister (powiatowy mistrz budowlany) Böhm	Die deutschen Maße und Gewichte / Niemieckie miary i wagi	84
	Verschieden / Zmarli	85
	Kreis Freystadt / Powiat koźuchowski	86
	Verzeichnis der ländlichen Ortschaften des Kreises Freystadt / Wykaz wiejskich miejscowości w powiecie koźuchowskim	90-113
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1922 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1922	114-117
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	118
	Notizen / Notatki	119-120
	Werbung / Reklamy	

<p>„Grünberger Hauskalender. Heimatkalender auf das Jahr 1923 für die Kreise Grünberg und Freystadt” Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt / „Zielonogórski Kalendarz Domowy. Kalendarz ojczyźniany dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1923” Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczyźnej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczyźnej Powiatu Kożuchowskiego</p>		
<p>Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung, 13. Ausgabe 1923 / Wydawca: Zarząd Powiatu, Rocznik 13, 1923</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
	<p>Allgemeine Kalendernotizen für das Jahr 1923 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1923 – Von der Zeitrechnung des Jahres 1923 / Rachuba czasu w roku 1923 – Von den Jahreszeiten 1923 / o porach roku 1923 – Ostern und Fronleichnam 1923-1927 / Wielkanoc i Boże Ciało – Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku – Die Finsternisse des Jahres 1923 / Zaćmienia w roku 1923 – Die Planeten im Jahre 1923 / Planety w roku 1923 – Umlaufzeit, Entfernung und Größe der Planeten / okres orbitalny, odległość i wielkość planet</p>	2-4
	Markttafel 1923 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1923	4
	Werbung / Reklamy	5
	Kalendarium / Kalendarium	6-17
Otto Julius Bierbaum	<p><i>Ein Jahreskreis</i>. Auswahl an Gedichten von Otto Julius Bierbaum (geb. zu Grünberg i. Schl. am 28 Juni 1805, gest. am 2 Febr. 1910) <i>Neujahrs-Choral</i> <i>Vorfrühling</i> <i>Frühlingsabend</i> <i>Sommer</i> <i>Zwischen Saat und Sense</i> <i>Spätsommer</i>, <i>An den Herbst</i> <i>Winter /</i> <i>Cykl roczny</i>. Wybór wierszy Ottona Juliusa Bierbauma (ur. w Zielonej Górze 28 czerwca 1805, zm. 2 lutego 1910) <i>Chorał noworoczny</i> <i>Przedwiośnie</i> <i>Wiosenny wieczór</i> <i>Lato</i> <i>Między siewem a żniwami</i> <i>Późne lato</i> <i>Do jesieni</i> <i>Zima</i></p>	18-20

Otto Julius Bierbaum	<i>Lebensweisheit</i> (Gedichtszyklus). Ausgewählt aus: <i>Mein A B C / Mądrość życiowa</i> (cykl wierszy). Wybrano z tomu: <i>Moje A B C</i>	20
Hüttendirektor (dyrektor huty) Edmund Glaeser (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Das malerische Niederschlesien</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Malowniczy Dolny Śląsk</i> (artykuł krajoznawczy)	21-27
Studienrat (radca szkolny) Martin Klose (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Aus der Vergangenheit des Bauernstandes unserer Heimat</i> (heimatgeschichtlicher Beitrag) / <i>Z przeszłości chłopów w naszej ziemi ojczystej</i> (artykuł dot. dziejów regionu)	28-34
Ria Lewald-Trimborn	<i>Sehnsucht</i> . Anmerkung – Aus: <i>Des deutschen Landwirts Liederbuch</i> (9. und 10. Auflage, Verlag von Hugo Voigt, Leipzig), herausgegeben von unserem Heimatdichter Otto Muenzer (geb. 1860 in Neusalz a. Oder) / <i>Tęsknota</i> . Tekst opatrzone uwagą – Za: <i>Śpiewnik niemieckiego rolnika</i> (wydanie 9. i 10., Verlag von Hugo Voigt, Lipsk), wydane przez naszego ojczyźnianego poetę Ottona Muenzera (ur. 1860 w Nowej Soli)	34
Konrad Urban (Liegnitz) / (Legnica)	<i>Besen-Anton</i> (Kurzgeschichte) / <i>Anton Miotlarz</i> (opowiadanie)	35-36
Wilhelm Müller Rüdersdorf	<i>Trost und Reichtum</i> (Spruch). Aus: Wilhelm Müller Rüdersdorf, <i>Zauberwinkel</i> , Iser Verlag, Fiedeberg a. Queis / <i>Pociecha i bogactwo</i> (sentencja). Za: Wilhelm Müller Rüdersdorf, <i>Zauberwinkel</i> , Iser Verlag, Fiedeberg a. Queis	36
Hauptlehrer (główny nauczyciel) U. Asmann (Schmottseiffen, Kr. Löwenberg) / (Pławna Górna, pow. Iwówceki)	<i>Ländliches Volkstum und Volkstumspflege</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Folklor wiejski i jego pielęgnowanie</i> (artykuł ludoznawczy)	37-38
Paul Petras (Hamburg)	<i>Alte Bauernrätsel</i> (Rätsel in Mundart) / <i>Stare chłopskie zagadki</i> (zagadki w dialekcie)	38
Paul Petras	„s gieht im!” <i>Anne wohre Geschichte aus derr Heemte von Paul Petras</i> / „Tam straszyl”. <i>Prawdziwa historia z rodzinnych stron spisana przez Paula Petrasa</i>	39-41
Paul Petras	<i>Alte Kinder- und Volksreime aus dem Grünberger Kreise</i> . Mitgeteilt von Paul Petras / <i>Stare rymowanki dziecięce i ludowe</i> . Spisane przez Paula Petrasa	41
Lehrer und städtischer Archivar (nauczyciel i archiwista miejski) Hugo Schmidt (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Zum 700jährigen Ortsjubiläum Grünbergs 1922</i> (Beitrag) / <i>Jubileusz 700-lecia Zielonej Góry w 1922 roku</i> (artykuł)	42-43
	Vom „Lügentheodor”, „Au, do gieh derr ock mitanander!” (<i>Anne Stoargeschichte</i>) / O „kłamczuchu Teodorze”, „On też idzie ze mną” (<i>Historia o szpaku</i>)	44
Superintendent (nadintendent) Paul Bronisch (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Die Entstehung der Brüdergemeinde in Neusalz</i> (historischer Beitrag) / <i>Powstanie Wspólnoty Braci Morawskich w Nowej Soli</i> (artykuł historyczny)	45-49
Albert Schulze	<i>Heimatwert. Sprüche von Albert Schulze</i> / <i>Znaczenie rodzinnych stron</i> . <i>Sentencje Alberta Schulzego</i>	49

Studienrat (radca szkolny) Dr. Martin Klose (Grünberg i. Schl.) / (Zielona Góra)	<i>Von den Glocken des Grünberger Kreises</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>O dzwonach powiatu zielonogórskiego</i> (artykuł krajoznawczy)	50-57
Konrad Urban (Liegnitz) / (Legnica)	<i>Dohlen-Marie</i> (Erzählung) / <i>Marysia od kawek</i> (opowiadanie)	58-60
Lehrer (nauczyciel) P. Tschierschke (Neusalz Oder) / Nowa Sól nad Odrą	<i>Heimatkundliche Bestandsaufnahmen im Freystädter Kreise</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Inwentaryzacje krajoznawcze w powiecie kożuchowskim</i> (artykuł przyrodniczy)	61-64
Otto Julius Bierbaum	<i>Froh und fromm</i> (Gedicht) / <i>Szczęście i pobożność</i> (wiersz)	64
Pastor Wilhelm Schuster von Forstner (Schloß Pommerzig an der Oder) / (Pałac Pomorsko nad Odrą)	<i>Graf und Gräfin Tetrao. Uralt einheimisches Huhnwild in Oderwalde</i> (Beitrag) / <i>Hrabia i hrabina Tetrao. Rodzime ptaki łowne w Lesie Odrzańskim</i> (artykuł)	65-66
Studienrat (radca szkolny) Kurt Gruhl (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die Vogelwelt der Gewässer um Grünberg</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Świat wodnych ptaków wokół Zielonej Góry</i> (artykuł przyrodniczy)	67-71
Wilhelm Müller Rübbersdorf	<i>Wander- und Pilgerschaft, Heimatquellen</i> (Sinnsprüche). Aus: Wilhelm Müller Rübbersdorf, <i>Zauberwinkel</i> , Iser Verlag, Fiedeberg a. Queis / <i>Wędrowki i pielgrzymki, Ojczyste zdroje</i> (sentencje). Za: Wilhelm Müller Rübbersdorf, <i>Zauberwinkel</i> , Iser Verlag, Fiedeberg a. Queis	71
Paul Petras	„ <i>In der Heimat ist es schön</i> ”. <i>Wanderfoarten in der Heemte von Paul Petras</i> / „ <i>Najpiękniejsze są rodzinne strony</i> ”. <i>Wędrowki Paula Petrasa po ojczystej ziemi</i>	72-74
Otto Julius Bierbaum	<i>Reisespruch</i> (Gedicht) / <i>Przypowieść podróżna</i> (wiersz)	74
Lyzeallehrer (nauczyciel licealny) Wachter (Grünberg i. Schl.) / (Zielona Góra)	<i>Der Hundertjährige Kalender</i> (Beitrag) / <i>Kalendarz stuletni</i> (artykuł)	74-76
	<i>Erinnerungen an verdiente Förderer des Obstbaues in Grünberg im vorigen und gegenwärtigen Jahrhundert</i> (Beitrag) / <i>Wspomnienia poświęcone zasłużonym propagatorom sadownictwa w Zielonej Górze w ubiegłym i obecnym stuleciu</i> (artykuł)	76-77
Direktor (dyrektor) Schwollmann (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die landwirtschaftliche Schule zu Grünberg i. Schl.</i> (Beitrag) / <i>Szkoła rolnicza w Zielonej Górze na Śląsku</i> (artykuł)	77
Lehrer (nauczyciel) Hugo Schmidt (Grünberg i. Schl.) / (Zielona Góra)	<i>Etwas von gartenwirtschaftlichen Schädlingen</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>O szkodnikach ogrodowych</i> (artykuł przyrodniczy)	78-79
Gutsbesitzer (właściciel ziemski) Pablo Hoffmann (bei Grünberg i. Schl.) / (koło Zielonej Góry)	<i>Die deutsche Konserven-Industrie und ihre Rohstoffbeschaffung unter Berücksichtigung der Verhältnisse unserer Gegend</i> (Beitrag) / <i>Niemiecki przemysł konserwowy i pozyskiwanie przez niego surowców z uwzględnieniem warunków panujących w naszym regionie</i> (artykuł)	79-82

	<i>Eine Schlesier-Zentrale</i> (Bericht) / <i>Centrala Śląska</i> (sprawozdanie)	83
	<i>Zu unseren Bildern und Gedichten</i> / <i>O naszych ilustracjach i wierszach</i>	83-84
	<i>Rätselücke</i> / <i>Kącik zagadek</i>	84
	Totentafel des Kreises Freystadt / Lista zmarłych z powiatu koźuchowskiego	85
	Der Kreis Freystadt (Ndr. Schl.) / Powiat koźuchowski (Dln. Śl.)	86-90
	Verzeichnis der ländlichen Ortschaften des Kreises Freystadt / Wykaz wiejskich miejscowości w powiecie koźuchowskim	91-97
	Deutsche Maße und Gewichte / Niemieckie miary i wagi	98-99
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1923 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1923	99-103
	Postgebühren / Opłaty pocztowe	103-104
	Trächtigkeits- und Brüte-Kalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	105
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	106
	Anzeigenteil / Część ogłoszeniowa	109

<p>„Heimatkalendar für die Kreise Grünberg und Freystadt auf das Jahr 1924” Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt / „Kalendarz ojczyźniany dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1924” Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczystej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczystej Powiatu Kożuchowskiego</p>		
<p>Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung, 14. Ausgabe 1924 / Wydawca: Zarząd Powiatu, Rocznik 14, 1924</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
	Allgemeine Kalendernotizen für das Jahr 1924 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1924 – Von der Zeitrechnung des Jahres 1924 / Rachuba czasu w roku 1924 – Von den Jahreszeiten 1924 / o porach roku 1924 – Ostern und Fronleichnam 1924-1927 / Wielkanoc i Boże Ciało 1924-1927 – Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku – Die Finsternisse des Jahres 1924 / Zaćmienia w roku 1924 – Die Planeten im Jahre 1924 / Planety w roku 1924 – Umlaufzeit, Entfernung und Größe der Planeten / okres orbitalny, odległość i wielkość planet	2-4
	Markttafel 1924 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1924	4-5
	Trächtigkeits- und Brütenkalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	5
	Kalendarium / Kalendarium	6-17
Hauptlehrer (główny nauczyciel) Otto Helm (Schlawa) / (Sława)	<i>Gruß aus der Ostmark</i> (Lied) / <i>Pozdrowienie z Marchii Wschodniej</i> (pieśń)	18
Lehrer (nauczyciel) Lindner (Seiffersdorf) / (Kozy)	<i>Die Dreigräben</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Waty Śląskie</i> (artykuł krajoznawczy)	19-23
Börries von Münchhausen	<i>Hunnenzug</i> (Gedicht) / <i>Wyprawa Hunów</i> (wiersz)	23
Robert Rößler	<i>Der arme Sinder vo der Sprotte</i> (Erzählung) / <i>Biedny grzesznik ze Szprotawy</i> (opowiadanie)	24-25
Lehrer (nauczyciel) Bruno Otto (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Am Sagenquell der Heimat</i> (Sagen) / <i>Z ojczystego źródła podań</i> (podania)	26-30
Lehrer (nauczyciel) A. Müller (Deutsch Kessel) / (Nowy Kisielin)	<i>Flurnamensammlung</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Zbiór nazw parceli</i> (artykuł etnograficzny)	31-33
Heinrich Tschampel	<i>Honns, wu bist de denn?</i> (Gedicht in Mundart) / <i>Hans, gdzie jesteś?</i> (wiersz w dialekcie)	33
	<i>Eine alte Gevattereinladung</i> (aus der Grünberger Heimatmuseum) / <i>Stare zaproszenie dla kuma</i> (z zielonogórskiego muzeum regionalnego)	34

Studienrat (radca szkolny) Dr. Martin Klose (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Das Grünberger Heimatmuseum</i> (Beitrag) / <i>Zielonogórskie muzeum regionalne</i> (artykuł)	35-44
Heinrich Tschampel	<i>De Karms</i> (Gedicht) / <i>Kiermasz</i> (wiersz)	44
Studiendirektor (dyrektor szkoły średniej) Hassel (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Das Grünberger Realgymnasium</i> (Gedicht) / <i>Zielonogórskie Gimnazjum Realne</i> (wiersz)	45-49
Hauptlehrer (główny nauczyciel) Otto Helm (Schlawa) / (Sława)	<i>Deutschland, sei hart!</i> (Gedicht) / <i>Niemcy, bądźcie twarde</i> (wiersz)	49
Lehrer (nauczyciel) Hugo Schmidt (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Überblick über Grünberger Flora und Fauna</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Przegląd zielonogórskiej flory i fauny</i> (artykuł przyrodniczy)	50-52
Ludwig van Beethoven	<i>Spruch von Beethoven</i> / <i>Sentencja Beethovena</i>	52
Studienrat (radca szkolny) Dr. Gruhl (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Tanzfliegen</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Muchówki</i> (artykuł przyrodniczy)	53-54
Superintendent (nadintendent) Paul Bronisch (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Die Entstehung der beiden Neusalzer Pfarrkirchen</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Powstanie kościołów parafialnych w Nowej Soli</i> (artykuł krajoznawczy)	55-58
Carl Hauptmann	<i>Einmal</i> . Aus: <i>Aus meinem Tagebuch</i> (Gedicht) / <i>Kiedys. Za: Z mojego pamiętnika</i> (wiersz)	58
Lehrer (nauczyciel) P[aul] Tschierschke (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Vom Gekräut im Neusalzer Oderwalde</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Rośliny nowosolskiego Lasu Odrzańskiego</i> (artykuł przyrodniczy)	59-62
Hüttendirektor (dyrektor huty) Edmund Glaeser (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Bilder heimatlicher Kirchen- und Friedhofskunst</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Regionalna sztuka kościelna i cmentarna</i> (artykuł krajoznawczy)	63-68
Kantor Bauer (Freystadt) / (Kozuchów)	<i>Aus Freystadts früherer Zeit</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Z dziejów dawnego Kozuchowa</i> (artykuł krajoznawczy)	69-70
Max Heinzl	<i>ʼs kranke Schweindel</i> (Gedicht) / <i>Chory świniak</i> (wiersz)	70
Hauptlehrer (główny nauczyciel) Otto Helm (Schlawa) / (Sława)	<i>Aus Schlawa und Umgegend</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Ze Sławy i okolic</i> (artykuł krajoznawczy)	71-75
Friedrich Rückert	<i>Spruch von Friedrich Rückert</i> / <i>Sentencja Friedricha Rückerta</i>	75
Rektor ^a H. Buckenauer (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Freiherr Georg von Schöneich und das Beuthener Akademische Gymnasium</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Baron Georg von Schöneich i Gimnazjum Akademickie w Bytomiu</i> (artykuł krajoznawczy)	76-77
Martin Opitz	<i>Drei Gedichte von Martin Opitz</i> / <i>Trzy wiersze Martina Opitza</i>	77

a Wyższy urzędnik szkolny, odpowiada tytułowi dyrektora szkoły średniej.

Frau Superintendent Huffnagel (małżonka nadintendenta Huffnagela) (Ochelhelmsdorf) / (Ochla)	<i>Von der Wiederbelebung des Spinnens</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>O odrodzeniu przędzalnictwa</i> (artykuł etnograficzny)	78-79
Cäsar Fleischlen	<i>Spruch von Cäsar Fleischlen</i> / <i>Sentencja Cäsara Fleischlena</i>	79
Paul Petras (Wandsbeck)	„Vermisst”. <i>Erzählung aus dem Weltkriege von Dr. Paul Petras</i> / „Zaginiony”. <i>Opowiadanie z czasów pierwszej wojny światowej autorstwa dr. Paula Petrasa</i>	80-84
Karl von Holtei	<i>Derheeme</i> (Gedicht) / <i>Wśród swoich</i> (wiersz)	84
Kreisbaumeister (powiatowy mistrz budowlany) Böhm (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Kriegererehrungen</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Pomniki ku czci poległych</i> (artykuł krajoznawczy)	85-94
Hans Joachim Moser	<i>Rückblick</i> (Gedicht) / <i>Spojrzenie wstecz</i> (wiersz)	94
Gutsbesitzer (właściciel ziemski) Pablo Hoffmann (bei Nittritz) / (koło Niedoradza)	<i>Landwirtschaftliche Betrachtungen</i> (Beitrag) / <i>Rolnicze rozważania</i> (artykuł)	95-98
Matthias Claudius	<i>Spruch von Matthias Claudius</i> / <i>Sentencja Matthiаса Claudiusa</i>	98
	<i>Die Elektrizitätsversorgung des Kreises Grünberg</i> (Beitrag) / <i>Zaopatrzenie powiatu zielonogórskiego w energię elektryczną</i> (artykuł)	99-100
Dr. Paul Petras Wandsbeck	„s hoatt err und 's gibt err, ma findet er ock nich!” (Gedicht) / „Są, bywają, ale po prostu nie można ich znaleźć!” (wiersz)	100-101
	<i>Ein guter Mensch beschädigt keine Bäume!</i> (kurzer Beitrag) / <i>Dobry człowiek nie niszczy drzew</i> (artykuł)	101
Lyzeallehrer (nauczyciel licealny) Wachtel (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die Bedeutung der Grünberger Hügel für die Verteilung der Niederschläge</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Znaczenie wzgórz zielonogórskich dla rozkładu opadów atmosferycznych</i> (artykuł geograficzno-przyrodniczy)	102-103
	Nachwort / Posłowie	103
	<i>Rätselücke</i> / <i>Kącik zagadek</i>	104
	Totentafel / Lista zmarłych	105
	Verzeichnis der Kreis-, städtischen und staatlichen Behörde, Ärzte, Rechtsanwälte, Geistliche und Lehrer des Kreises / Spis władz powiatowych, miejskich i państwowych, lekarzy, adwokatów, duchowieństwa i nauczycieli z powiatu	106-109
	<i>Die deutschen Maße und Gewichte</i> / <i>Niemieckie miary i wagi</i>	109
	<i>Lösungen der Rätselücke</i> / <i>Rozwiązania zagadek</i>	109
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1924 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1924	110-115
	<i>Eine neue Heimatchronik</i> / <i>Nowa kronika ojczyzniana</i>	122
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	123
	Notizen / Notatki	124-128

<p align="center">„Grünberger Hauskalender. Heimatkalendar für die Kreise Grünberg und Freystadt auf das Jahr 1925”</p> <p align="center">Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt /</p> <p align="center">„Zielonogórski Kalendarz Domowy. Kalendarz ojczyźniany dla powiatów zielonogórskiego i koźuchowskiego na rok 1925”</p> <p align="center">Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczyźnej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczyźnej Powiatu Koźuchowskiego</p>		
<p align="center">Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung, 15. Ausgabe 1925 / Wydawca: Zarząd Powiatu, Rocznik 15, 1925</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
	Allgemeine Kalendernotizen für das Jahr 1925 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1925 – Von der Zeitrechnung des Jahres 1925 / Rachuba czasu w roku 1925 – Von den Jahreszeiten 1925 / o porach roku 1925 – Ostern und Fronleichnam 1925-1928 / Wielkanoc i Boże Ciało 1925-1928 – Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku – Die Finsternisse des Jahres 1925 / Zaćmienia w roku 1925 – Die Planeten im Jahre 1925 / Planety w roku 1925 – Umlaufzeit, Entfernung und Größe der Planeten / okres orbitalny, odległość i wielkość planet	2-5
	Markttafel 1925 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i koźuchowskiego na rok 1925	5
	Eisenbahnpreise / Ceny biletów kolejowych	5
	Kalendarium / Kalendarium	6-17
Oberschullehrer (nauczyciel szkoły średniej) E. Aust (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>An der katholischen Kirche in Grünberg</i> (Federzeichnung) / <i>Na cmentarzu katolickim w Zielonej Górze</i> (rysunek piórkim)	18
Konrad Urban (Liegnitz) / (Legnica)	<i>Die Kräutermuhme</i> (Erzählung) / <i>Zielarka</i> (opowiadanie)	19-20
Konrad Urban	<i>Großmütterlein</i> (Gedicht) / <i>Babunia</i> (wiersz)	20
Studienrat (radca szkolny) Dr. Jung (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Unsere Heimat zur Eiszeit</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Nasza ziemia ojczyzna w czasach epoki lodowcowej</i> (artykuł krajoznawczy)	21-24
Emanuel Geibel	<i>Die Erde</i> (Gedicht) / <i>Ziemia</i> (wiersz)	24
Lehrer (nauczyciel) P. Tschierschke (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Von der Herkunft unserer heimischen Gewächse und Tiere</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>O pochodzeniu naszych lokalnych roślin i zwierząt</i> (artykuł przyrodniczy)	25-30
Heinrich Seidel	<i>Steinkohlenlied</i> (Gedicht) / <i>Pieśń o węglu</i> (wiersz)	30
Museumdirektor (dyrektor muzeum) Prof. Dr. H. Seger (Breslau) / (Wrocław)	<i>Aus der Vorzeit</i> (Beitrag) / <i>Z zamierzchłych czasów</i> (artykuł)	31-34

Konrad Urban (Lienitz) / (Legnica)	<i>Das Sühnekreuz von Kuttlau</i> (Erzählung) / <i>Krzyż pokutny w Kotli</i> (opowiadanie)	35-37
Lehrer (nauczyciel) Bruno Otto (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Der Weizendrache. Eine Sage, nach einer alten Quelle in der Mundart in der Gegend Deutsch-Wartenburg wiedergegeben</i> / <i>Smok zbożowy. Podanie ze starego źródła z okolic Otynia spisane w dialekcie</i>	38-39
Lehrer (nauczyciel) Bruno Otto	<i>Dorfreime aus der „Jenseits“</i> / <i>Wiejskie rymy z „tamtej strony“</i>	39
Dr. Paul Petras (Wandsbeck)	<i>Kennst du die Stadt...?</i> (Gedicht) / <i>Znasz li to miasto...?</i> (wiersz)	40
Hüttendirektor (dyrektor huty) Edmund Glaeser (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Von Kunstdenkmälern der Renaissance im nördlichen Niederschlesien</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>O zabytkach renesansowych na północy Dolnego Śląska</i> (artykuł krajoznawczy)	41-51
Superintendent (nadintendent) Paul Bronisch (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Vom ersten schlesischen und Oberlausitzer Ober-Salzamtmann Daniel Preuß, Pfalzgraf in Neusalz (1529-1611)</i> (historischer Beitrag) / <i>O pierwszym śląskim i górnołużyckim naczelnym zarządcy dóbr solnych hrabim palatynie Danielu Prussie</i> (artykuł historyczny)	52-54
Ludwig Fulda	<i>Spruch</i> / <i>Sentencja</i>	
Rektor R.H. Buckenauer (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Georg von Schönaich, ein Führer und Berater seines Volkes und Herrn</i> (biographische Skizze) / <i>Georg von Schönaich przewodnik i doradca swego ludu i władcy</i> (szkic historyczny)	55-56
	<i>Aus dem Dreißigjährigen Kriege: Alter Spruch.</i> Aus: Bruno Wille, <i>Die Abendburg</i> / <i>Z czasów wojny trzydziestoletniej. Stara sentencja.</i> Za: Bruno Wille, <i>Die Abendburg</i>	56
Ricarda Huch	<i>Frieden</i> (Gedicht) / <i>Pokój</i> (wiersz)	56
Rektor I.R. Walter (Freystadt) / (Wschowa)	<i>Der alte evangelische Friedhof zu Freystadt N. Schl.</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Stary cmentarz ewangelicki w Koźuchowie na Dolnym Śląsku</i> (artykuł krajoznawczy)	57-60
Andreas Gryphius	<i>Von der Eitelkeit der Welt</i> (Gedicht) / <i>O próżności świata</i> (wiersz)	60
Dr. Kurt Bimler (Breslau Krietern) / (Wrocław, Krzyki)	<i>Baudirektor Christian Valentin Schulze</i> (Beitrag) / <i>Dyrektor budowlany Christian Valentin Schulze</i> (artykuł)	61-64
Hauptlehrer (główny nauczyciel) Otto Helm (Schlawa) / (Sława)	<i>Schlawa</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Sława</i> (artykuł krajoznawczy)	65-66
Hauptlehrer (główny nauczyciel) Otto Helm	<i>Abendfrieden am Schlawaer See</i> (Gedicht) / <i>Wieczorny spokój nad Jezioro Sławskim</i> (wiersz)	66
Studienrat (radca szkolny) Dr. Martin Klose (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Aus dem Tagebuche eines Glasergesellen</i> (Tagebuchauszüge) / <i>Z pamiętnika czeladnika szklarskiego</i> (wyjątki z pamiętnika)	67-74
Carl Ludwig Kron	<i>Glaser-Lied</i> / <i>Pieśń szklarzy</i>	74
Dr. Paul Petras (Wandsbeck)	<i>„s wird ausgespielt!“</i> <i>Anne Jugenderinnerung aus mein' Kiehnertagen</i> / <i>„Będzie losowanie!”</i> <i>Wspomnienia z moich dni młodości w Chynowie</i>	74-76

Studiendirektor (dyrektor) Hassel (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Der Grünberger Oderwald</i> (landeskundlicher Beitrag) / <i>Zielonogórski Las Odrzański</i> (artykuł krajoznawczy)	77-79
Dr. Paul Petras (Wandsbeck)	<i>Der Toambruch</i> (Kurzgeschichte) / <i>Przerwany wał</i> (opowiadanie)	80
	<i>Karte des Grünberger Oderwaldes vom Jahre 1752</i> / <i>Mapa Zielonogórskiego Lasu Odrzańskiego z roku 1752</i>	81
Studienrat (radca szkolny) Dr. Gruhl (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Insektenplagen und ihre Bekämpfung</i> (Beitrag) / <i>Plagi owadów i ich zwalczanie</i> (artykuł)	82-84
Hermann Löns	<i>Ausspruch</i> / <i>Sentenzja</i>	84
Lehrer und Stadtrat (nauczyciel i radca miejski) Hugo Schmidt (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Grünland-Kultur als Betätigungsgebiet unserer Stadtjugend</i> (Beitrag) / <i>Zieleń miejska jako obszar działalności naszej młodzieży</i> (artykuł)	85-87
Gutsbesitzer (właściciel ziemski) Pablo Hoffmann (bei Nittritz Kr. Grünberg) / (koło Niodoradza, pow. zielonogórski)	<i>Durch welche Maßnahmen können wir in der Landwirtschaft dem Mangel an Niederschlägen abhelfen?</i> (populärwissenschaftlicher Beitrag) / <i>Jakie środki możemy podjąć, aby zaradzić brakowi opadów w rolnictwie?</i> (artykuł popularnonaukowy)	88-90
Kreisausschuß-Obersekretär (nadsekretarz wydziału powiatowego) F. Kubatz (Freystadt) / (Kozuchów)	<i>Die Einrichtung und Verwaltung von Kreisvolksbüchereien</i> (Beitrag) / <i>Zakładanie powiatowych bibliotek ludowych i zarządzanie nimi</i> (artykuł)	90-91
Albert Roderich	<i>Ausspruch</i> / <i>Sentenzja</i>	91
Oberschullehrer (nauczyciel szkoły średniej) R. Wachter (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die städtische Lesehalle und Volksbücherei zu Grünberg i. Schl.</i> (Beitrag) / <i>Miejska czytelnia i biblioteka ludowa w Zielonej Górze na Śląsku</i> (artykuł)	92-93
Karl von Holtei	<i>Die neuen Stieweln</i> (Gedicht) / <i>Nowe buty z cholewami</i> (wiersz)	94
	Nachwort / Posłowie	95-96
	<i>Scherz- und Rätsecke</i> / <i>Kącik humoru i zagadek</i>	96
	Totentafel / Lista zmarłych	97
	Verzeichnis der Kreis-, städtischen und staatlichen Behörde, Ärzte, Rechtsanwälte, Geistliche und Lehrer des Kreises / Spis władz powiatowych, miejskich i państwowych, lekarzy, adwokatów, duchowieństwa i nauczycieli z powiatu	98-101
	Verzeichnis der ländlichen Ortschaften des Kreises Freystadt / Wykaz wiejskich miejscowości w powiecie kozuchowskim	102-108
	Die deutschen Maße und Gewichte / Niemieckie miary i wagi	109
	Lösungen der Rätsecke / Rozwiązania zagadek	109
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1925 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1924	110-115
	Trächtigtkeits- und Brütenkalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	115

282 ▶ 6. SPISY TREŚCI „GRÜNBERGER HAUSKALENDER” 1910 [1911]-1940 [1941]...

	Postgebühren (in Rentenmark) / Oplaty pocztowe (w rentenmarkach)	116
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	117
	Notizen / Notatki	118
	Werbung / Reklamy	119-154

<p>„Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt auf das Jahr 1926” Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt / „Kalendarz ojczyźniany dla powiatów zielonogórskiego i koźuchowskiego na rok 1926” Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczystej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczystej Powiatu Koźuchowskiego</p>		
<p>Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung Grünberg, 16. Ausgabe 1926 / Wydawca: Zarząd Powiatu Zielonogórskiego, Rocznik 16, 1926</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
	Allgemeine Kalendernotizen für das Jahr 1926 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1926 – Von der Zeitrechnung des Jahres 1926 / Rachuba czasu w roku 1926 – Von den Jahreszeiten 1926 / o porach roku 1926 – Ostern 1926-1929 / Wielkanoc 1926-1929 – Himmelsfahrt 1926-1929 / Święto Wniebowstąpienia Pańskiego – Pfingsten 1926-1929 / Zielone Świątki 1926-1929 – Fronleichnam 1926-1929 / Boże Ciało 1926-1929 – Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku – Die Planeten im Jahre 1926 / Planety w roku 1926 – Umlaufzeit, Entfernung und Größe der Planeten / okres orbitalny, odległość i wielkość planet – Die Finsternisse des Jahres 1926 / Zaćmienia w roku 1926	2-3
	Markttafel 1926 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i koźuchowskiego na rok 1926	3
	Eisenbahnpreise / Ceny biletów kolejowych	3
	Kalendarium / Kalendarium	4-15
Wilhelm Gotthold Schulz (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Vorspruch</i> (Gedicht) / <i>Prolog</i> (wiersz)	16
Konrad Urban (Liegnitz) / (Legnica)	<i>Die Judasbienen</i> (Erzählung) / <i>Pszczoly Judasza</i> (opowiadanie)	17-20
Detmar Heinrich Sarnetzki	<i>Im Lande der Väter</i> (Gedicht) / <i>W kraju ojców</i> (wiersz)	20
Dr. Paul Petras (Wandsbeck)	<i>Maria und Martha</i> (Erzählung) / <i>Maria i Marta</i> (opowiadanie)	21-24
Jakob Kneip	<i>Heimat</i> (Gedicht) / <i>Ojczyzna</i> (wiersz)	24
Lehrer (nauczyciel) P. Tschierschke (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Von der Herkunft unserer heimischen Gewächse und Tiere</i> (Teil II) (naturkundlicher Beitrag) / <i>O pochodzeniu naszych lokalnych roślin i zwierząt</i> (część II) (artykuł przyrodniczy)	25-28
Angelus Silesius	<i>Die Zeit ist Ewigkeit</i> (Spruch) / <i>Czas jest wiecznością</i> (sentencja)	28
Studienrat (radca szkolny) Dr. Kurt Gruhl (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Vom Verhältnis des Menschen zur Natur</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>O stosunku człowieka do przyrody</i> (artykuł przyrodniczy)	29-31

P.[aul] Bannert (Saabor) / (Zabór)	<i>Abendstimmung am See</i> (Gedicht) / <i>Wieczór nad jeziorem</i> (wiersz)	31
P.[aul] Bannert (Saabor) / (Zabór)	<i>Der Elefantenjäger aus Kleinitz</i> (biographischer Beitrag) / <i>Lowca słoni z Klenicy</i> (artykuł biograficzny)	32-34
Johann Wolfgang von Goethe	<i>Spruch</i> / <i>Sentencja</i>	34
Städt. Archivar (archi- wista miejski) Hugo Schmidt (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Das ehemalige Grünberger Obertor</i> (historischer Beitrag) / <i>Zielonogórska Brama Górna</i> (artykuł historyczny)	35-36
Oberschullehrer (star- szy nauczyciel) Aust (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Unser malerisches Alt-Grünberg</i> (heimatkundliches Beitrag) / <i>Nasza malownicza stara Zielona Góra</i> (artykuł krajoznawczy)	37-43
Jakob Kneip	<i>Träumerei am Abend</i> (Gedicht) / <i>Wieczorne marzenia</i> (wiersz)	43
Lehrer (nauczyciel) Bruno Otto (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Grünberger Kinderreime</i> / <i>Zielonogórskie rymy dziecięce</i>	44-45
Konrad Urban (Liegnitz) / (Legnica)	<i>Der Notnagel</i> (Humoreske) / <i>Prowizorka</i> (humoreska)	46-47
P.[aul] Bannert (Saabor) / (Zabór)	<i>’s Rotkaatang</i> (Gedicht) / <i>Rudzik</i> (wiersz)	47
Dr. Kurt Tackenberg (Breslau) / (Wrocław)	<i>Ein germanischer Grabfund aus Hohwelze</i> (historischer Beitrag) / <i>Germański grób z Hohwelze</i> (artykuł historyczny)	48-49
Cäsar Fleischlen	<i>Schwertspruch</i> (Gedicht) / <i>Przypowieść o mieczu</i> (wiersz)	49
Robert Dehmel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Aus dem Neusalzer Heimatmuseum. 1. Vorgeschichtliches Wirtschaftgerät</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Z muzeum regionalnego w Nowej Soli. 1. Prehistoryczne narzędzia gospodarskie</i> (artykuł krajoznawczy)	50-53
Hüttendirektor (dy- rektor huty) Edmund Glaeser (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Aus dem Neusalzer Heimatmuseum. 2. Die Abteilung für Kirchenkunst</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Z muzeum regionalnego w Nowej Soli. 2. Dział sztuki sakralnej</i> (artykuł krajoznawczy)	53-56
Martin Greif	<i>Die Kunst</i> (Gedicht) / <i>Sztuka</i> (wiersz)	56
Lehrer (nauczyciel) Geick (Zölling) / (Solniki)	<i>Schuld und Sühne</i> (eine Ortssage) / <i>Wina i kara</i> (podanie lokalne)	57-58
Konrad Urban (Liegnitz)	<i>Nach einem Entwurfe</i> (Anekdote) / <i>Według projektu</i> (anegdota)	58
Gustav Falke	<i>Gebet</i> (Gedicht) / <i>Modlitwa</i> (wiersz)	58
Archivar (archiwista) Wilhelm Gotthold Schulz (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Zur Historie der Neusalzer Schützengilde</i> (heimatgeschichtlicher Beitrag) / <i>Z historii nowosolskiego Bractwa Kurkowego</i> (artykuł dot. historii lokalnej)	59-65
	<i>Grünberger Schützenspruch</i> / <i>Dewiza zielonogórskich strzelców</i>	65
Hüttendirektor (dy- rektor huty) Edmund Glaeser (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Bilder von den Heimatspielen Beuthen-Carolath</i> (17. bis 25. Mai 1925) (Reportage) / <i>Obrazy z festynu ojczyźnianego Bytom-Siedlisko</i> (od 17 do 25 maja 1925) (reportaż)	66-70

Konrad Urban (Liegnitz) / (Legnica)	<i>Die Glocke im Heidewald</i> (Gedicht) / <i>Dzwon w samotnym lesie</i> (wiersz)	70
Revierförster (leśniczy rewirowy) Gebert (Carolath) / (Siedlisko)	<i>Der Carolather Wald</i> (Beitrag) / <i>Las koło Siedliska</i> (artykuł)	71-74
Lotte Jaekel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>In Carolath</i> (Federzeichnung) / <i>W Siedlisku</i> (rysunek piórkiem)	74
Dr. Günther Grundmann (Warmbrunn) / (Cieplice Śląskie-Zdrój)	<i>Das Gasthaus zur Weinpresse in Carolath</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Gospoda „Pod Prasą Winiarską” w Siedlisku</i> (artykuł krajoznawczy)	75-77
	<i>Noach der Kärche</i> . Volkslied aus der Grafschaft Glatz. Aus: <i>Die schlesischen Volkslieder</i> . Von Wilhelm Müller-Rückersdorf. Schlesienverlag L. Heege. Schweidnitz / <i>Po kościele</i> . Pieśń ludowa z hrabstwa kłodzkiego. Za: <i>Die schlesischen Volkslieder</i> . Wilhelm Müller-Rückersdorf. Schlesienverlag L. Heege. Świdnica	77
P.[aul] Bannert (Saabor) / (Zabór)	<i>Kuh-Beuthen</i> (Anekdote in Mundart) / <i>Krowi Bytom</i> (anegdota w dialekcie)	77
Otto Helm (Kusser) / (Kosierz)	<i>Schlawa im unglücklichen Kriege 1806/07</i> (heimatgeschichtlicher Beitrag) / <i>Stawa w czasach nieszczęśliwej wojny</i> (artykuł dot. historii lokalnej)	78-81
Rudolf Alexander Schröder	<i>Deutsche Ode</i> (Gedicht) / <i>Niemiecka oda</i> (wiersz)	81
Pastor Reppich (Freystadt) / (Kozuchów)	<i>Die Kriegerehrung im Heimatmuseum zu Freystadt</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Katalfalk poległych żołnierzy w muzeum regionalnym w Kozuchowie</i> (artykuł krajoznawczy)	82-83
Ernst Rosmer	<i>Unsern Toten</i> (Gedicht) / <i>Naszym zmarłym</i> (wiersz)	83
Lehrer (nauczyciel) Fritz Ehrlich (Pürben) / (Pierzwin)	<i>Wanderung durch den Westzipfel des Kreises Freystadt</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Wędrowka przez zachodni kraniec powiatu kozuchowskiego</i> (artykuł krajoznawczy)	84-87
Konrad Urban (Liegnitz) / (Legnica)	<i>Kirmes</i> (Gedicht) / <i>Kiermasz</i> (wiersz)	87
Bruno Otto (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Schmiede in Lausitz</i> (Federzeichnung) / <i>Kowale na Łużycach</i> (rysunek piórkiem)	88
Studienrat (radca szkolny) Dr. Martin Klose (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Vorhallenhäuser und Sitznischen im nördlichen Niederschlesien</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Domy podcieniowe i wnęki z siedziskami na północy Dolnego Śląska</i> (artykuł krajoznawczy)	89-97
P.[aul] Bannert (Saabor)	<i>Der Spucknapf</i> (Geschichte) / <i>Spluwaczka</i> (opowiadanie)	97
Georg Henke (München)	<i>Die neue Straßenbrücke über die Oder bei Tschicherzig</i> (Beitrag) / <i>Nowy most drogowy przez Odrę w Cigacicach</i> (artykuł)	98-101
Rektor i. R. (rektor w stanie spoczynku) Hermann Buckenauer (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Welchen Wert hat die Bienenzucht für den Volkswohlstand und insbesondere für die Landwirtschaft?</i> (populärwissenschaftlicher Beitrag) / <i>Jakie znaczenie ma pszczelarstwo dla dobrobytu społeczeństwa, a zwłaszcza dla rolnictwa?</i> (artykuł popularnonaukowy)	102-103
P. Bannert (Saabor) / (Zabór)	<i>Butter und Quork</i> (Gedicht) / <i>Masło i twaróg</i> (wiersz)	103

Von Bezirkstierzuchtinspektor (powiatowy inspektor hodowlany) H. Leifeld (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die fachgemäße Aufzucht des weiblichen Rindes</i> (popularwissenschaftlicher Beitrag) / <i>Fachowa hodowla bydła płci żeńskiej</i> (artykuł popularnonaukowy)	104-105
Leiter der Stadtl. meteorolog. Station (kierownik miejskiej stacji meteorologicznej) Grünberg i. Schles. Karl Wittek	<i>Die Witterung des Jahres 1926</i> (gegenübergestellt den Angaben des 100jährigen Kalenders für 1926) / <i>Pogoda w roku 1926</i> (w porównaniu z danymi z kalendarza stuletniego na rok 1926)	106-107
	<i>Die Witterung des Jahres 1926 nach Angaben des 100jähr. Kalenders und eigener Beobachtung</i> / <i>Pogoda w roku 1926 według danych z kalendarza stuletniego i własnych obserwacji</i>	108-109
Rektor Böttger (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Volksbühnenarbeit in Neusalz und Grünberg</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Działalność Scen Ludowych w Nowej Soli i Zielonej Górze</i> (artykuł krajoznawczy)	110-112
Pastor Vogt (Boyadel) / (Bojadła)	<i>Volksbühnenarbeit auf dem Lande</i> (Beitrag) / <i>Działalność Scen Ludowych na wsi</i> (artykuł)	112-114
	Nachwort / Posłowie	114-115
	<i>Rätselecke</i> / <i>Kącik zagadek</i>	115
	Nachruf für den Regierungspräsident Büchting / Nekrolog prezydenta rejencji Büchtinga	116
	Totentafel / Lista zmarłych	117
	Verzeichnis der Kreis-, städtischen und staatlichen Behörde, Ärzte, Rechtsanwälte, Geistliche und Lehrer des Kreises Grünberg / Spis władz powiatowych, miejskich i państwowych, lekarzy, adwokatów, duchowieństwa i nauczycieli z powiatu zielonogórskiego	118-127
	Verzeichnis der ländlichen Ortschaften des Kreises Grünberg / Wykaz wiejskich miejscowości powiatu zielonogórskiego	128-133
	<i>Der deutsche Landkreistag und der Preußische Landkreistag</i> / <i>Związek Powiatów Niemieckich i Związek Powiatów Pruskich</i>	134
	Lösungen der Rätselecke / Rozwiązania łamigłówek	134
	Maß- und Gewichts-Vergleichstabelle / Przelicznik miar i wag	135
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1926 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1926	136-139
	Postcheck- und Postgebühren (in Reichsmark) / Opłaty pocztowe (w reichsmarkach)	139-140
	Trächtigkeits- und Brütenkalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	141
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	142-143
	Notizen / Notatki	143-144
	Anzeigen / Ogłoszenia	I-XX

<p align="center">„Grünberger Hauskalender. Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt auf das Jahr 1927”</p> <p align="center">Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt /</p> <p align="center">„Zielonogórski Kalendarz Domowy. Kalendarz ojczyźniany dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1927”</p> <p align="center">Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczyźnej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczyźnej Powiatu Kożuchowskiego</p>		
<p align="center">Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung Grünberg, 17. Ausgabe 1927 / Wydawca: Zarząd Powiatu Zielonogórskiego, Rocznik 17, 1927</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
	<p>Allgemeine Kalendernotizen für das Jahr 1927 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1927</p> <ul style="list-style-type: none"> - Von der Zeitrechnung des Jahres 1927 / Rachuba czasu w roku 1927 - Von den Jahreszeiten 1927 / o porach roku 1927 - Ostern 1927-1930 / Wielkanoc 1927-1930 - Himmelsfahrt 1927-1930 / Święto Wniebowstąpienia Pańskiego - Pfingsten 1927-1930 / Zielone Świątki 1927-1930 - Fronleichnam 1927-1930 / Boże Ciało 1927-1930 - Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku - Die Planeten im Jahre 1927 / Planety w roku 1927 - Umlaufzeit, Entfernung und Größe der Planeten / okres orbitalny, odległość i wielkość planet - Die Finsternisse des Jahres 1927 / Zaćmienia w roku 1927 	2-3
	Markttafel 1927 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1927	3
	Eisenbahnpreise / Ceny biletów kolejowych	3
	Kalendarium / Kalendarium	4-15
Bruno Otto (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>An der Tränke zu Buchselsdorf</i> (Federzeichnung) / <i>Przy wodopoju w Buchselsdorfie</i> (Buchałowie) (rysunek piórkciem)	16
Konrad Urban (Lieg-nitz) / (Legnica)	<i>Heidegeiger</i> (Erzählung) / <i>Skrzypek z pustkowie</i> (opowiadanie)	17-20
Paul Petras (Wandsbeck)	<i>Die Elfenkönigin</i> (Gedicht) / <i>Królowa elfów</i> (wiersz)	20
Paul Petras (Wandsbeck)	<i>Derr Heedeleser</i> (Erzählung) / <i>Leśny strażnik</i> (opowiadanie)	21-22
Richard Dehmel	<i>Spruch</i> / <i>Sentencja</i>	22
Konrektor (zastępca dyrektora szkoły średniej) P. Tschierschke (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Von der Herkunft unserer heimischen Gewächse und Tiere</i> (Teil III) (naturkundlicher Beitrag) / <i>O pochodzeniu naszych rodzimych roślin i zwierząt</i> (część III) (artykuł przyrodniczy)	23-28
Richard Zoznamm	<i>Hinab!</i> (Gedicht) / <i>W dó!</i> (wiersz)	28

Robert Dehmel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Vorgeschichtliche Gräber in Neusalzer Heimatmuseum</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Prehistoryczne groby w muzeum regionalnym w Nowej Soli</i> (artykuł krajoznawczy)	29-32
Lehrer (nauczyciel) Geick (Zölling) / (Solniki)	<i>Der Überfall am Pilgerbrunnen</i> (historische Erzählung) / <i>Napad przy Studni Pielgrzymia</i> (opowiadanie historyczne)	33-34
Gerhard Reisch (Breslau) / (Wrocław)	<i>Blick auf den Meiseberg</i> (Federzeichnung) / <i>Widok na Meiseberg</i> (dokł. pol. Sikorkowa Góra, dziś Kosowa Góra) (rysunek piórkiem)	34
Stadtrat und Städt. Archivar (radca i archiwista miejski) Hugo Schmidt (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Alt-Grünberger Goldschmiede und Zinngießer</i> (aus dem 16., 17 und dem Anfang des 18. Jahrhunderts). <i>Ein Beitrag zur Geschichte des Handwerks in unserem Ort</i> (heimatgeschichtlicher Beitrag) / <i>Dawni zielonogórcy złotnicy i konwisarze</i> (z XVI, XVII i początku XVIII wieku). <i>Artykuł o historii rzemiosła w naszej miejscowości</i> (artykuł dot. historii lokalnej)	35-37
Oberlandmesser (nadmierniczy) M. Hellmich (Liegnitz) / (Legnica)	<i>Rechtsaltertümer in den Kreisen Grünberg und Freystadt</i> (heimatgeschichtlicher Beitrag) / <i>Zabytkowe dokumenty prawa w powiatach zielonogórskim i kożuchowskim</i> (artykuł dot. historii lokalnej)	38-41
Studienrat (radca szkolny) Dr. Martin Klose (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Aus einem alten Gesangbuche</i> (historischer Beitrag) / <i>Ze starego śpiewnika</i> (artykuł historyczny)	42-44
	<i>Ein schön neues Baurlied</i> (Auszug aus dem alten Gesangbuch) / <i>Piękna pieśń chłopska</i> (przedruk ze starego śpiewnika)	44
	<i>Ein schön kurzweilige Abhandlung und Streit des Sommers und Winters</i> (Auszug aus dem alten Gesangbuch) / <i>Krótka rozprawa o kłótni lata i zimy</i> (przedruk ze starego śpiewnika)	45
	<i>Der weltliche Totentanz</i> (Auszug aus dem alten Gesangbuch) / <i>Doczesny taniec śmierci</i> (przedruk ze starego śpiewnika)	46-47
Zeichenlehrer (nauczyciel rysunku) Aust	<i>Unser malerisches Alt-Grünberg</i> (II. Teil) / <i>Nasza malownicza stara Zielona Góra</i> (II część)	48-52
Gerhard Reich (Breslau) / (Wrocław)	<i>Bürgerweinschänk</i> (Federzeichnung) / <i>Winiarnia mieszcząńska</i> (rysunek piórkiem)	53
Wilhelm Müller Rüdersdorf	<i>Grünbergs Preis</i> (Gedicht) / <i>Chluba Zielonej Góry</i> (wiersz)	53
Lehrer (nauczyciel) Bruno Otto (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Was der alte Vater Maruschke erzählte. Aus der heimischen Sagensammlung</i> / <i>Co opowiadał stary ojciec Maruschke. Z lokalnego zbioru podań</i>	54-55
Anna Magdalene Bock (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Kleine Ursachen</i> (Kurzgeschichte in Mundart) / <i>Z małej chmury</i> (opowiadanie w dialekcie)	55
C. Hassel (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Deutschwartenberg</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Otyń</i> (artykuł krajoznawczy)	56-63
Lehrer (nauczyciel) F. Koschel (Ochelhermsdorf) / (Ochla)	<i>Flurnamensammlung von Ochelhermsdorf</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Nazwy parceli w Ochli</i> (artykuł etnograficzny)	64-67
Hauptlehrer (główny nauczyciel) Otto Helm (Kusser bei Neusalz) / (Kosierz koło Nowej Soli)	<i>Hochwasser</i> (Gedicht) / <i>Powódź</i> (wiersz)	67

Archivar (archiwista) Wilhelm Gotthold Schulz (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Unsere Turmuhren</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Nasze zegary wieżowe</i> (artykuł krajoznawczy)	68-71
Konrad Urban (Lieg- nitz) / (Legnica)	<i>Der Hochzeitsteller</i> (Kurzgeschichte) / <i>Weselny talerz</i> (opowiadanie)	71
Hüttdirektor (dyrektor huty) Edmund Glaeser (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Aus dem Reiche der Frau. Bilder von der Ausstellung im Neusalzer Heimatmuseum / Z kobiecego królestwa. Fotografie z wystawy w muzeum regionalnym w Nowej Soli</i>	72-76
Dr. Günther Grundmann (Warmbrunn) / (Cieplice Śląskie-Zdrój)	<i>Emanuel Geibel und Carolath</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Emanuel Geibel i Siedlisko</i> (artykuł dot. historii lokalnej)	77-79
Konrad Urban (Lieg- nitz) / (Legnica)	<i>Im Oderwald</i> (Gedicht) / <i>W Lesie Odrzańskim</i> (wiersz)	79
Hauptlehrer (główny nauczyciel) Otto Helm (Kusser) / (Kosierz)	<i>In der „Alten Fähre“</i> (Gedicht) / <i>Na przystani „Alte Fähre“</i> (wiersz)	79
Revierforster (leśniczy rewirowy) Gebert (Carolath) / (Siedlisko)	<i>Der kluge Mann aus Carolath</i> (Erzählung) / <i>Mądry człowiek z Siedliska</i> (opowiadanie)	80-81
Konrad Urban (Lieg- nitz) / (Legnica)	<i>Die Jagd</i> (Gedicht) / <i>Polowanie</i> (wiersz)	81
Kantor O.[tto] Senfleben (Kolzig) / (Kolsko)	<i>Schnurrbartschulze</i> (Kurzgeschichte) / <i>Wąsaty Schulze</i> (opowiadanie)	82
Konrad Urban (Lieg- nitz) / (Legnica)	<i>Während der Predigt</i> (Anekdote) / <i>Podczas kazania</i> (anegdota)	82
P.[aul] Bannert (Saabor) / (Zabór)	<i>Weines werden, I. Teil: Im Weinberg</i> (Gedicht) / <i>Jak powstaje wino, I część: W winnicy</i> (wiersz)	83
Obst- und Weinbau- techniker der Landwirt- schaftskammer (Technik sadownictwa i winogrod- nictwa w Izbie Rolniczej) Otto Holzer (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Eine zeitgemäße Betrachtung über Wein-, Obst und Gartenbau unter besonderer Berücksichtigung der Kreise Grünberg und Freystadt</i> (populärwissenschaftlicher Beitrag) / <i>Współczesne spojrzenie na uprawę winorośli, sadownictwo i ogrodnictwo ze szczególnym uwzględnieniem powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego</i> (artykuł popularnonaukowy)	84
Friedrich Rückert	<i>Spruch / Sentenzja</i>	84
Studienrat (radca szkolny) Dr. Kurt Gruhl (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Insektenbekämpfung</i> (populärwissenschaftlicher Beitrag) / <i>Zwalczanie owadów</i> (artykuł popularnonaukowy)	85-87
	<i>Waldspruch. An einer Linde am Plauer-See (Kr. Krossen) / Leśny aforyzm. Na lipie przy jeziorze Pławie (powiat krośnieński)</i>	87
Leiter der Stadtl. meteo- rolog. Station Grünberg i. Schles. (kierownik miejskiej stacji mete- orologicznej w Zielonej Górze) Karl Wittek	<i>Die Witterung des Jahres 1925 (gegenübergestellt den Angaben des 100jährigen Kalenders für 1925) / Pogoda w roku 1925 (w porównaniu z danymi Kalendarza stuletniego na rok 1925)</i>	88
	<i>Schach- und Rätselecke / Kącik zagadek szachowych i łami-główek</i>	89
	<i>Nachwort / Posłowie</i>	90

Hauptlehrer (główny nauczyciel) Otto Helm (Kusser) / (Kosierz)	<i>Das Denkmal unserer Toten</i> (Gedicht) / <i>Pomnik ku czci naszych zmarłych</i> (wiersz)	91
	<i>Bild von Exzellenz Freiherr von Scheffer-Boyadel</i> / <i>Fotografia Jego Ekscelencji Barona Scheffer-Boyadel</i>	92
	Totentafel des Kreises Freystadt / Lista zmarłych z powiatu koźuchowskiego	93
	Verzeichnis der Kreis-, städtischen und staatlichen Behörden, Ärzte, Rechtsanwälte, Geistliche und Lehrer des Kreises Freystadt / Spis władz powiatowych, miejskich i państwowych, lekarzy, adwokatów, duchowieństwa i nauczycieli z powiatu koźuchowskiego	94-97
	Verzeichnis der ländlichen Ortschaften des Kreises Freystadt / Wykaz wiejskich miejscowości powiatu koźuchowskiego	98-104
	Maß- und Gewichts-Vergleichstabelle / Przelicznik miar i wag	105
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1927 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1927	106-109
	Postcheck- und Postgebühren (in Reichsmark) / Opłaty pocztowe (w reichsmarkach)	109-110
	Lösungen der Schach- und Rätsellecke / Rozwiązania zagadek szachowych i łamigłówek	111
	Trächtigkeits- und Brütenkalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	111
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	112
	Anzeigen / Ogłoszenia	I-XXX

<p align="center">„Grünberger Hauskalender. Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt auf das Jahr 1928”</p> <p align="center">Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt /</p> <p align="center">„Zielonogórski Kalendarz Domowy. Kalendarz ojczyźniany dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1928”</p> <p align="center">Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczyznej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczyznej Powiatu Kożuchowskiego</p>		
<p align="center">Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung Grünberg, 18. Ausgabe 1928 / Wydawca: Zarząd Powiatu Zielonogórskiego, Rocznik 18, 1928</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
	<p>Allgemeine Kalendernotizen für das Jahr 1928 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1928</p> <ul style="list-style-type: none"> - Von der Zeitrechnung des Jahres 1928 / Rachuba czasu w roku 1928 - Von den Jahreszeiten 1928 / o porach roku 1928 - Ostern 1928-1931 / Wielkanoc 1928-1931 - Himmelfahrt 1928-1931 / Święto Wniebowstąpienia Pańskiego - Pfingsten 1928-1931 / Zielone Świątki 1928-1931 - Fronleichnam 1928-1931 / Boże Ciało 1928-1931 - Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku - Die Planeten im Jahre 1928 / Planety w roku 1928 - Umlaufzeit, Entfernung und Größe der Planeten / okres orbitalny, odległość i wielkość planet - Die Finsternisse des Jahres 1928 / Zaćmienia w roku 1928 	2-3
	Markttafel 1928 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1928	3
	Kalendarium / Kalendarium	4-15
Ina Seidel	<i>Strophen an die Heimat</i> (Gedicht) / <i>Strofy do ojczyzny</i> (wiersz)	16
Missionar (misjonarz) Martin Jäckel (z. Zt. Grünberg) / (obecnie w Zielonej Górze)	<i>Anton Greenberg</i> (Erzählung) / <i>Anton Greenberg</i> (opowiadanie)	17-19
Ferdinand Avenarius	<i>Heimatstätte für Heimatlose</i> (Gedicht) / <i>Ojczyzna dla jej pozbawionych</i> (wiersz)	19
Dr. Paul Petras (Wandsbeck)	<i>Schluß und Forrhaus</i> (Erzählung in Mundart) / <i>Pałac i plebania</i> (opowiadanie w dialekcie)	20-22
Lehrer (nauczyciel) Bruno Otto (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Wenn de Noot om grissten, eis Goot om neihnten</i> (Erzählung in Mundart) / <i>Kiedy trwoga, to do Boga</i> (opowiadanie w dialekcie)	23-24
Anna Magdalene Bock (Neustädtel) / (Nowe Miasteczko)	<i>Hygiene?</i> (Erzählung) / <i>Higiena?</i> (opowiadanie)	24-25
Anna Magdalene Bock	<i>Eine Riesengebirgspartie</i> (Kurzgeschichte) / <i>Wycieczka w Kar-konosze</i> (opowiadanie)	25-26

Konrad Urban (Hirschberg) / (Jelenia Góra)	<i>Die Zulage</i> (Erzählung) / <i>Podwyżka</i> (opowiadanie)	26-27
Logau	<i>Spruch</i> / <i>Sentenzja</i>	27
Konrektor. i. R. (zastępca dyrektora szkoły w st. sp.) P. Tschierschke (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Von der Herkunft unserer heimischen Gewächse und Tiere</i> (Teil IV) (naturkundlicher Beitrag) / <i>O pochodzeniu naszych rodzimych roślin i zwierząt</i> (część IV) (artykuł przyrodniczy)	28-31
Emanuel Geibel	<i>Aus dem Walde</i> (Gedicht) / <i>Z lasu</i> (wiersz)	31
Rittersgutbesitzer (właściciel dóbr rycerskich) Erich Suesmann (Streidelsdorf) / (Studzieniec)	<i>Die große Schwarze</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Rów tektoniczny „Wielka Czarna”</i> (artykuł krajoznawczy)	32-33
Dr. M. Jahn (Breslau) / (Wrocław)	<i>Die Burgwall von Ober-Poppschütz</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Grodzisko w Popęszycach</i> (artykuł krajoznawczy)	33-34
Amtsgerichtsrat (radca sądowy) Suesmann (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Die Pfeilspitze aus Feuerstein</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Krzemienny grot strzały</i> (artykuł krajoznawczy)	34-36
Walter Käppel (Krolwitz) / (Królikowice)	<i>Die Franzosenkiefer bei Krolkwitz</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Francuska sosna w Królikowicach</i> (artykuł krajoznawczy)	36-37
Studienrat (radca szkolny) Dr. Kurt Gruhl (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Schutz den Raubvögeln!</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Chroń ptaki drapieżne!</i> (artykuł przyrodniczy)	39-42
Ricarda Huch	Gedicht / Wiersz	42
Hüttendirektor (dyrektor huty) Edmund Glaeser (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Das malerische Freystadt</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Malowniczy Kożuchów</i> (artykuł krajoznawczy)	43-47
Dr. Günther Grundmann (Warmbrunn) / (Cieplice Śląskie-Zdrój)	<i>Die polnische Ambassade des Fürsten Friedrich Johann Carl zu Carolath-Beuthen im Jahre 1764</i> (historischer Beitrag) / <i>Polska ambasada księcia Friedricha Johanna Carla zu Carolath-Beuthen w roku 1764</i> (artykuł historyczny)	47-48
Bismarck	<i>Ausspruch</i> / <i>Wypowiedź</i>	48
Dr. Paul Petras (Wandsbeck)	<i>Schlesisches Volkstum</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Śląski lud</i> (artykuł ludoznawczy)	49-52
Frau Lehrer (nauczycielka) Alma Morgenstern (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Ein Grünberger Erntefest vor 70 Jahren</i> (Schnitterbier) (volkskundlicher Beitrag) / <i>Zielonogórskie święto zbiorów przed siedemdziesięciu laty</i> (Schnitterbier) (artykuł ludoznawczy)	52-53
Lehrer (nauczyciel) Bruno Otto (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Duoas säjltssomme Begaabnß</i> (Bericht in Mundart) / <i>Dziwne wydarzenie</i> (relacja w dialekcie)	53
Lehrer (nauczyciel) F. Koschel (Ochelhermsdorf) / (Ochla)	<i>Erlebtes und Erlauschtes von Volks- und Aberglauben</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Widziane i zasłyszane z wierzeń i przesądów ludowych</i> (artykuł ludoznawczy)	54-55
Kantor Otto Senfleben (Kolzig) / (Kolsko)	<i>Vom Gaalbauch</i> (Erzählung) / <i>O demonie Tłustobrzuchu</i> (opowiadanie)	56-57

Lehrer (nauczyciel) Kutzner (Beitsch) / (Bycz)	<i>Die weiße Frau von Carolath</i> (sagenhafte Erzählung) / <i>Biała dama z Siedliska</i> (opowiadanie na podstawie podania ludowego)	57
Amtsvorst.[eher] (naczelnik) Robert Liers (Pritttag) / (Przytok)	<i>Zwei Familienurkunden aus alter Zeit</i> / <i>Dwa dokumenty rodziny z dawnych czasów</i>	58-60
Städt. Archivar (archiwista miejski) Hugo Schmidt Grünberg / (Zielona Góra)	<i>Das Stadtbild Grünbergs im Jahre 1807</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Obraz Zielonej Góry w roku 1807</i> (artykuł krajoznawczy)	61-62
Dr. Paul Petras (Wandsbeck)	<i>A Weingärtel</i> (Gedicht) / <i>Winny ogród</i> (wiersz)	63
Studiendirektor (dyrektor szkoły średniej) C. Hassel	<i>Saabor</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Zabór</i> (artykuł krajoznawczy)	64-65
P. [Paul] Bannert (Saabor)	<i>Die Theodor-Schube-Eiche</i> (Gedicht) / <i>Dąb Theodora Schube</i> (wiersz)	65
Studienrat (radca szkolny) Niedlich (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Aus der Geschichte der Grünberger Kürschnerrinnung</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Z dziejów zielonogórskiego kuśnierstwa</i> (artykuł krajoznawczy)	66-68
	<i>Gesellenlied</i> (Gedicht). Anmerkung – Aus: <i>Schlesische Volkslieder mit Bildern und Weisen</i> , her.v. Th. Siebs und M. Schneider, Breslau (Bergstadtverlag) 1924 / <i>Pieśń czeladników</i> . Adnotacja – Za: red. Th. v. Siebs i M. Schneider, <i>Schlesische Volkslieder mit Bildern und Weisen</i> , Breslau (Bergstadtverlag) 1924	68
Studienrat (radca szkolny) Dr. Marin Klose (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Im Gasthof zu den drei Bergen</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>W gospodzie „Pod trzema górami”</i> (artykuł krajoznawczy)	69-79
Gustav Falke	<i>Im Schnellzug</i> (Gedicht) / <i>W pociągu pospiesznym</i> (wiersz)	79
Lehrer (nauczyciel) Ernst Claus (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die Volkstanzbewegung in Grünberg</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Towarzystwo tańców ludowych w Zielonej Górze</i> (artykuł krajoznawczy)	80-82
Otto Julius Bierbaum	<i>Tanzlied</i> (Gedicht) / <i>Pieśń taneczna</i> (wiersz)	82
Lehrer (nauczyciel) Fritz Braun (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Der Sport und seine Pflege in den Kreisen Grünberg und Freystadt</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Sport i jego kultywowanie w Zielonej Górze oraz Kozuchowie</i> (artykuł krajoznawczy)	83-84
Friedrich Bodenstedt	<i>Spruch</i> / <i>Sentencja</i>	84
Generalsekretär (sekretarz generalny) Standke (Berlin)	<i>Der Verband der preußischen Landgemeinden</i> (Beitrag) / <i>Stowarzyszenie Pruskich Gmin Wiejskich</i> (artykuł)	85-86
	<i>Aufruf zur Sammlung deutscher Volkslieder</i> / <i>Wezwanie do zbierania niemieckich pieśni ludowych</i>	86
	Schach- und Rätsecke / <i>Kącik zagadek szachowych i łamigłówek</i>	87
	Nachwort / <i>Posłowie</i>	88
	Totentafel des Kreises Freystadt / <i>Lista zmarłych z powiatu kozuchowskiego</i>	89

	Verzeichnis der Kreis-, städtischen und staatlichen Behörde, Ärzte, Rechtsanwälte, Geistliche und Lehrer des Kreises Freystadt / Spis władz powiatowych, miejskich i państwowych, lekarzy, adwokatów, duchowieństwa i nauczycieli z powiatu koźuchowskiego	90-94
	Verzeichnis der ländlichen Ortschaften des Kreises Freystadt / Wykaz wiejskich miejscowości powiatu koźuchowskiego	95-101
	Maß- und Gewichts-Vergleichstabelle / Przelicznik miar i wag	102
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1928 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1927	103-106
	Postcheck- und Postgebühren (in Reichsmark) / Opłaty pocztowe (w reichsmarkach)	106-107
	Lösungen der Schach- und Rätselcke / Rozwiązania zagadek szachowych i łamigłówek	108
	Trächtigkeits- und Brütenkalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	108
	Merkblatt für die Bestellung des Gemüsegartens / Instrukcja uprawy ogrodu warzywnego	109
	Eisenbahnpreise / Ceny biletów kolejowych	110
	<i>Der sparsame Geldverkehr / Oszczędny obrót pieniędzmi</i>	110
P.[aul] Bannert (Saabor) / (Zabór)	<i>Sinnspruch / Sentencja</i>	110
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	111
	Anzeigen / Ogłoszenia	I-XXXIV

<p align="center">„Grünberger Hauskalender. Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt auf das Jahr 1929” Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt / „Zielonogórski Kalendarz Domowy. Kalendarz ojczyźniany dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1929” Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczystej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczystej Powiatu Kożuchowskiego</p>		
<p align="center">Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung Grünberg, 19. Ausgabe 1929 / Wydawca: Zarząd Powiatu Zielonogórskiego, Rocznik 19, 1929</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
	Allgemeine Kalendernotizen für das Jahr 1929 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1929 – Von der Zeitrechnung des Jahres 1929 / Rachuba czasu w roku 1929 – Von den Jahreszeiten 1929 / o porach roku 1929 – Ostern 1929-1932 / Wielkanoc 1929-1932 – Himmelfahrt 1929-1932 / Święto Wniebowstąpienia Pańskiego – Pfingsten 1929-1932 / Zielone Świątki 1929-1932 – Fronleichnam 1929-1932 / Boże Ciało 1929-1932 – Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku – Die Planeten im Jahre 1929 / Planety w roku 1929 – Umlaufzeit, Entfernung und Größe der Planeten / okres orbitalny, odległość i wielkość planet – Die Finsternisse des Jahres 1929 / Zaćmienia w roku 1929	2-3
	Markttafel 1929 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1929	3
	Kalendarium / Kalendarium	4-15
Otto Julius Bierbaum	<i>Neujahrsbesuch</i> (Gedicht) Aus: <i>Der bunte Vogel</i> von 1897 / <i>Wizyta Nowego Roku</i> (wiersz). Za: <i>Kolorowy ptak</i> , 1897	16
Archivar (archiwista) Wilhelm Gotthold Schulz (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Bourbaki</i> (Erzählung) / <i>Bourbaki</i> (opowiadanie)	17-20
Paul Petras (Wandsbeck)	<i>Matschke-Karliendel</i> (Erzählung) / <i>Matschke-Karliendel</i> (opowiadanie)	21-22
Anna Magdalene Bock (Neustädtel) / (Nowe Miasteczko)	<i>Sie wollte einmal nicht gekannt sein</i> (Kurzgeschichte) / <i>Chociaż raz chciała pozostać nierozpoznana</i> (opowiadanie)	22-23
Konrad Urban (Hirschberg) / (Jelenia Góra)	<i>Der Holzweg</i> (Erzählung) / <i>Manowce</i> (opowiadanie)	23-24
Missionar (misjonarz) Martin Jäckel (Johannesburg, Südafrika)	<i>Vergeltung</i> (Erzählung) / <i>Odwet</i> (opowiadanie)	25-28

Konrektor. i.R. (zastępca rektora w st. sp.) P. Tschierschke (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Von der Herkunft unserer heimischen Gewächse und Tiere</i> (Teil V). <i>Von der einstigen Steppe und was von ihr übrig blieb</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>O pochodzeniu naszych rodzimych gatunków roślin i zwierząt</i> (część V). <i>O dawnym stepie i jego pozostałościach</i> (artykuł przyrodniczy)	29-33
Professor Dr. Theodor Schube (Breslau) / (Wrocław)	<i>Die Eichen der Kreise Grünberg und Freystadt</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Dęby w powiecie zielonogórskim i kożuchowskim</i> (artykuł przyrodniczy)	33-36
Hoffmann von Fallersleben	<i>Der Eichenkranz</i> (Gedicht) / <i>Dębowy wieniec</i> (wiersz)	36
Rektor Otto Helm (Kusser) / (Kosierz)	„ <i>Alle Vögel sind schon da...</i> ” (naturkundlicher Beitrag) / „ <i>Wszystkie ptaki już są...</i> ” (artykuł przyrodniczy)	37-38
Robert Dehmel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Aberglauben, Dämonenfurcht und Aenliches. Zwangslose Plauderei von Robert Dehmel</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Przesady, lęk przed demonami i tym podobne. Swobodna gawęda autorstwa Roberta Dehmela</i> (artykuł ludoznawczy)	39-40
Robert Dehmel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Fundchronik des Kreises Freystadt</i> (15. Mai 1927-28). <i>Zusammengestellt vom Pfleger des Kreises Robert Dehmel</i> (heimatgeschichtlicher Beitrag) / <i>Kronika znalezisk powiatu kożuchowskiego. Zebrana przez opiekuna zabytków powiatu Roberta Dehmela</i>	40
Techn. Hilfsarbeiter am Schlesischen Museum für Kunstgewerbe und Altertümer (Asystent techniczny w Śląskim Muzeum Rzemiosła Artystycznego i Starożytności Wilhelm Hoffmann) (Breslau) / (Wrocław)	<i>Wandalische Häuser in Carolath</i> (historischer Beitrag) / <i>Domy Wandalów w Siedlisku</i> (artykuł historyczny)	41
Hermann Almers	<i>Heidenacht</i> (Gedicht) / <i>Pogańska noc</i> (wiersz)	41
Vermessungsrat (mierzniczy) Max Hellmisch (Liegnitz) / (Legnica)	<i>Wehranlagen in den Kreisen Grünberg und Freystadt</i> (historischer Beitrag) / <i>Fortyfikacje powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego</i>	42-43
Alma Morgenstern (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Sonnwendfeier</i> (Gedicht) / <i>Święto przesilenia letniego</i> (wiersz)	43
Amtsgerichtsrat (radca sądowy) Suesmann (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Witsche Knorre Scholz von Streitilsdorf, geschworener Schöppe im Voiting</i> (historische Erzählung) / <i>Witsche Knorre, sołtys ze Studzianca, ławnik na wiecu sądowym</i> (opowiadanie historyczne)	44-47
Leo Greiner	<i>Liebe</i> (Gedicht) / <i>Miłość</i> (wiersz)	47
Lehrer (nauczyciel) F. Koschel (Ochelhermsdorf) / (Ochla)	<i>Aus alten Schöppenbücher des Dorfes Ochelhermsdorf</i> (historischer Beitrag) / <i>Ze starych ksiąg ławniczych wsi Ochla</i> (artykuł historyczny)	48-51
Bürgermeister (burmistrz) Grieger	<i>Neustädte in Schlesien</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Nowe Miasteczko na Śląsku</i> (artykuł krajoznawczy)	52-56
Theodor Storm	<i>Knecht Ruprecht</i> (Gedicht) / <i>Parobek Ruprecht</i> (wiersz)	56

Hüttendirektor (dyrektor huty) Edmund Glaeser (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Die Weihnachtskrippen-Ausstellung im Neusalzer Heimatmuseum</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Wystawa szopek bożonarodzeniowych w muzeum regionalnym w Nowej Soli</i> (artykuł krajoznawczy)	57-60
Dr. Paul Petras (Wandsbek)	<i>Die Milziger Jahre</i> (Gedicht) / <i>Lata w Milsku</i> (wiersz)	60
Lehrer (nauczyciel) Geick (Zölling) / (Solniki)	<i>Am toten Mann</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Las „Przy zmarłym”</i> (artykuł krajoznawczy)	61
Architekt Fritz Wiedermann (Breslau-Oswietz) / (Wrocław-Osobowice)	<i>Wege zur Heimatkunde</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Drogi do lokalnej historii</i> (artykuł krajoznawczy)	62-63
[Walther] Rathenau	<i>Ausspruch von Rathenau</i> / <i>Wypowiedź Ratheanaua</i>	63
Studienrat (radca szkolny) Dr. Martin Klose (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Feuersnot in alter Zeit</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Zagrożenie pożarami w dawnych czasach</i> (artykuł krajoznawczy)	64-70
Stadt. Archivar (archiwista miejski) Hugo Schmidt (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die Grünberger Bürgermeister in preußischer Zeit bis zur Einführung der Stein'schen Städteordnung 1809</i> (historischer Beitrag) / <i>Burmistrzowie zielonogórcy w czasach pruskich aż do wprowadzenia ordynacji miejskiej przez Steina</i> (artykuł historyczny)	71-71
Gräfin (hrabina) Stosch (Altkessel) / (Stary Kisielin)	<i>Die beiden ältesten Leute aus Altkessel</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Dwaj najstarsi ludzie ze Starego Kisielina</i> (artykuł krajoznawczy)	72
Studiendirektor (dyrektor szkoły średniej) Hassel (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Das 75jährige Jubiläum des Friedrich-Wilhelm-Realgymnasiums in Grünberg</i> (Beitrag) / <i>Jubileusz 75-lecia Gimnazjum Realnego Fryderyka Wilhelma w Zielonej Górze</i> (artykuł)	73-74
[Friedrich Ludwig] Jahn	<i>Ausspruch von Jahn</i> / <i>Wypowiedź Jahna</i>	74
Dr. Paul Petras (Wandsbek)	„ <i>Kennst de mich nich wieder?-Ich bie ju doch die Liesel!</i> ” (Erzählung in Mundart) / „ <i>Nie poznajesz mnie? To przecież ja, Liesel!</i> ” (opowiadanie w dialekcie)	75-79
Ehrhard Manthei	<i>Der Wettstreit. Ein Märchen für Groß und Klein</i> / <i>Rywalizacja. Baśń dla dużych i małych</i>	80-81
M.E.W.	<i>Von der Stromversorgung durch das Märkische Elektrizitätswerk</i> (Bericht) / <i>O zaopatrzeniu w energię elektryczną przez elektrownię Märkische Elektrizitätswerk</i> (sprawozdanie)	82-86
Otto Julius Bierbaum	<i>Wetterregeln des Bunten Vogels</i> (Aus dem <i>Irrgarten der Liebe</i>), 1901 / <i>Porzekadła o pogodzie autorstwa Kolorowego Ptaka</i> (Za: <i>Irrgarten der Liebe</i> , 1901)	86
	<i>Spiel- und Rätelecke</i> / <i>Kącik gier i zagadek</i>	87
	Nachwort / Posłowie	88
	Totentafel des Kreises Grünberg / Lista zmarłych z powiatu zielonogórskiego	89

	Verzeichnis der Kreis-, städtischen und staatlichen Behörde, Ärzte, Rechtsanwälte, Geistliche und Lehrer des Kreises Grünberg / Spis władz powiatowych, miejskich i państwowych, lekarzy, adwokatów, duchowieństwa i nauczycieli z powiatu zielonogórskiego	90-101
	Verzeichnis der ländlichen Ortschaften des Kreises Grünberg / Wykaz wiejskich miejscowości powiatu zielonogórskiego	102-107
	Maß- und Gewichts-Vergleichstabelle / Przelicznik miar i wag	108
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1929 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1929	109-112
	Eisenbahnpreise / Ceny biletów kolejowych	112
	Postcheck- und Postgebühren / Opłaty pocztowe	113-114
	Lösung der Schachaufgabe und des Rätselsprungs / Rozwiązanie zadań szachowych i zagadek	114
P.[aul] Bannert (Saabor) / (Zabór)	<i>Zeig merrsch schriftlich!</i> (Gedicht) / <i>Udowodnij to na piśmie!</i> (wiersz)	114
Joh. Kohler (Neustädtel) / (Nowe Miasteczko)	<i>Das Hühner-Staubbad</i> (Beitrag) / <i>Kąpiel kur w piasku</i> (artykuł)	115
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	116
	Anzeigen / Ogłoszenia	I-XXXII

<p align="center">„Grünberger Hauskalender. Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt auf das Jahr 1930” Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt / „Zielonogórski Kalendarz Domowy. Kalendarz ojczyźniany dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1930” Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczystej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczystej Powiatu Kożuchowskiego</p>		
<p align="center">Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung Grünberg, 20. Ausgabe 1930 / Wydawca: Zarząd Powiatu Zielonogórskiego, Rocznik 20, 1930</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
	<p>Allgemeine Kalendernotizen für das Jahr 1930 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1930</p> <ul style="list-style-type: none"> - Von der Zeitrechnung des Jahres 1930 / Rachuba czasu w roku 1930 - Von den Jahreszeiten 1930 / o porach roku 1930 - Ostern 1930-1933 / Wielkanoc 1930-1933 - Himmelsfahrt 1930-1933 / Święto Wniebowstąpienia Pańskiego - Pfingsten 1930-1933 / Zielone Świątki 1930-1933 - Fronleichnam 1930-1933 / Boże Ciało 1930-1933 - Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku - Die Planeten im Jahre 1930 / Planety w roku 1930 - Umlaufzeit, Entfernung und Größe der Planeten / okres orbitalny, odległość i wielkość planet - Die Finsternisse des Jahres 1930 / Zaćmienia w roku 1930 	2-3
	Markttafel 1930 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1930	3
	Kalendarium / Kalendarium	4-15
Carl Hauptmann	<i>O, Welt, du Wunder</i> (Gedicht) / <i>O cudny świecie</i> (wiersz)	16
Hans Rößler (Breslau) / (Wrocław)	<i>Der Geiglafranze</i> (Gedicht) / <i>Der Geiglafranze</i> (wiersz)	17-20
Amtsgerichtsrat (radca sądowy) Günther Suesmann (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Sambucus nigra</i> (Erzählung) / <i>Sambucus nigra</i> (opowiadanie)	21-22
Otto Muenzer (Oberwiesenthal)	<i>Aehrengruß</i> (Gedicht) / <i>Kłosa pozdrawiają</i> (wiersz)	22
Rittergutsbesirzer (właściciel dóbr rycerskich) Erich Suesmann (Streiteldsdorf) / (Studzieniec)	<i>Der Heidebauer</i> (Erzählung) / <i>Gospodarz z pustkowia</i> (opowiadanie)	23-24
Otto Muenzer (Oberwiesenthal)	<i>Schollenstolz; Schollensprüche</i> (Gedichte) / <i>Duma z pracy na roli; Aforyzmy o pracy na roli</i> (wiersze)	24
Dr. Paul Petras (Wandsbeck)	<i>Aus'm Sturchnaaste. Jugenderinnerung von Dr. Paul Petras / Z bocianiego gniazda. Wspomnienia z młodości autorstwa Paula Petrasa</i>	25

Anna Magdalene Bock (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Sie wollte immer etwas für ihr Herz</i> (Erinnerung) / <i>Jej serce zawsze pragnęło kochać</i> (wspomnienia)	26-27
Lehrer (nauczyciel) Salomon (Seedorf) / (Sudoł)	<i>Kupporbeet</i> (Erzählung in Mundart) / <i>Kopfarbeit</i> (opowiadanie w dialekcie)	27
Heinrich Seidel	<i>Feine Leute haben feine Sachen</i> (Gedicht) / <i>Wykwintni ludzie posiadają wykwiwntne rzeczy</i> (wiersz)	27
Dr. Paul Petras (Wandsbeck)	<i>Neuhäusler, der Winzer</i> (Erzählung in Mundart) / <i>Winiarz Neuhäusler</i> (opowiadanie w dialekcie)	28-29
Günther Suesmann (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Gottseeligkeit</i> (Gedicht) / <i>Pobożność</i> (wiersz)	29
Wilhelm Hoffmann (Breslau) / (Wrocław)	<i>Neue vorgeschichtliche Funde aus dem Kreise Grünberg</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Nowe prehistoryczne znaleziska z powiatu zielonogórskiego</i> (artykuł krajoznawczy)	30
Dr. Ernst Petersen (Breslau) / (Wrocław)	<i>Die alten Germanen im Kreise Freystadt</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Starożytni Germanie w powiecie kożuchowskim</i> (artykuł krajoznawczy)	31-33
Vermessungsrat (mierzniczy) Max Hellmisch (Liegnitz) / (Legnica)	<i>Einbäume im niederschlesischen Oderlande</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Łodzie dębunki w dolnośląskiej Krainie Odry</i> (artykuł krajoznawczy)	34-35
Lehrer (nauczyciel) Bruno Otto (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die Wechseltaler</i> (sagenhafte Erzählung) / <i>Zaczarowane talary</i> (opowiadanie oparte na podaniu ludowym)	36-37
Lehrer (nauczyciel) Koschel (Ochelhermsdorf) / (Ochla)	<i>Gereimtes und Ungereimtes aus Volks- und Kindermund</i> / <i>Dziecięce oraz ludowe rymowanki i proza</i>	38-42
Lehrer (nauczyciel) Bruno Otto (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Der Zipfelpelz</i> (Gedicht) / <i>Kożuch</i> (wiersz)	42
Lehrer (nauczyciel) Geick (Zölling) / (Solniki)	<i>Die entflohene Braut</i> (Erzählung) / <i>Zbiegła narzeczoną</i> (opowiadanie)	43-46
Kaufmann (kupiec) Robert Dehmel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Aus der Vergangenheit von Freystadt</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Z przeszłości Kożuchowa</i> (artykuł krajoznawczy)	46
Landesrat a. D. Geh. Reg.-Rat (emerytowany radca krajowy, tajny radca stanu) G. Schober (Breslau) / (Wrocław)	<i>Schloß und Burglehn Freystadt</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Pałac i zamek w Kożuchowie</i> (artykuł krajoznawczy)	47-48
Emma Schwiedrzik (Freystadt) / (Kożuchów)	<i>Freystädter Heimatlied</i> (Gedicht) / <i>Pieśń o Kożuchowie</i> (wiersz)	48
Lehrer (nauczyciel) Ernst Clauß (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Das Grünberger Oderwald Heimatfest 1929</i> (Bericht) / <i>Święto zielonogórskiego Lasu Odrzańskiego 1929</i> (relacja)	49-51
Stadtarchivar (archiwista miejski) H.[ugo] Schmidt (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Wie die Alt-Grünberger ihr Geld anlegten</i> (historischer Beitrag) / <i>Jak dawni zielonogórzanie lokowali swe pieniądze</i> (artykuł historyczny)	51-53

Lehrer (nauczyciel) Hentschel (Grünwald) / (Zielona Góra)	<i>Ein Grünwalder Kaufvertrag von 1780 / Umowa sprzedaży z Jesiony z 1780 roku</i>	54-55
Archivar (archiwista) Wilhelm Gotth. Schulz (Glogau) / (Głogów)	<i>Die Költzcher wollen nicht mehr spinnen</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Kielczanie już nie chcą prząść</i> (artykuł krajoznawczy)	55-56
E. Sch. (Droschkau) / (Droszków)	<i>Eine Bauernhochzeit um die Mitte des 19. Jahrhunderts</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Wesele chłopskie z połowy XIX wieku</i> (artykuł ludoznawczy)	57
Studienrat (radca szkolny) Dr. Martin Klose (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die Herzogin von Dino in Günthersdorf</i> (historischer Beitrag) / <i>Księżna Dino w Zatoniu</i> (artykuł historyczny)	58-65
Hüttdirektor (dyrektor huty) Edmund Glaeser (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Von deutschem Eisenkunstguß aus alter und neuer Zeit</i> (historischer Beitrag) / <i>Niemiecka sztuka odlewania żelaza dawniej i współcześnie</i> (artykuł historyczny)	65-67
Wilh.[elm] Müller- Rüdersdorf (Charlottenburg)	<i>Die Heimat über alles!</i> (Gedicht) / <i>Ojczysta ziemia ponad wszystko!</i> (wiersz)	67
Kreisbaumeister (powiatowy mistrz budowlany) Böhm (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Vom Bauen in alten und neuen Formen</i> (Beitrag) / <i>O budowaniu w starym i nowym stylu</i> (artykuł)	68-72
M.	<i>Drei Siebziger. I. Paul Fischer (aus Grünberg i. Schl.), II. Otto Muenzer (aus Neusalz), III. Paul Petras (aus Grünberg i. Schlesien)</i> / <i>Trzech siedemdziesięciolatek. I. Paul Fischer (z Zielonej Góry na Śląsku), II. Otto Muenzer (z Nowej Soli), III. Paul Petras (z Zielonej Góry na Śląsku)</i>	73-78
Kreisbaumeister (powiatowy mistrz budowlany) Gause (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Der Grünberger Oderdeich</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Zielonogórska grobla nad Odrą</i> (artykuł krajoznawczy)	80-82
Günther Suesmann (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Neusalzer Weihnacht</i> (Gedicht) / <i>Nowosolska Gwiazdka</i> (wiersz)	79
Dr. Ercklenz (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Zehn Jahre deutsche Reichsverfassung. Ansprache des Landrats Dr. Ercklenz / Dziesięć lat Konstytucji Rzeszy Niemieckiej. Przemowa starosty powiatu doktora Ercklenza</i>	80-82
Anna Magdalene Bock (Neustädtel) / (Nowe Miasteczko)	<i>Heimat!</i> (Gedicht) / <i>Ojczysta ziemia!</i> (wiersz)	82
Leiter der Wetterwarte (kierownik obserwatorium meteorologicznego) K. Wittek (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Der Witterungseinfluß auf das Wirtschaftsleben</i> (Beitrag) / <i>Wpływ pogody na życie gospodarcze</i> (artykuł)	82-83
Lehrer (nauczyciel) Kneifert (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die Platane</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Platany</i> (artykuł przyrodniczy)	84-87

Weinbaulehrer (nauczyciel winogrodnictwa) Holzer (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die Ausnutzung leichter Böden durch Obst- und Spargelkulturen</i> (populärwissenschaftlicher Beitrag) / <i>Wykorzystanie gleb lekkich przy uprawach sadowniczych i szparagowych</i> (artykuł popularnonaukowy)	87-88
Otto Muenzer (Oberwiesenthal)	<i>Der Gartenarbeit Segen</i> (Gedicht) / <i>Błogosławieństwo pracy w ogrodzie</i> (wiersz)	88
Städt. Gartenbauinspektor (miejski inspektor ogrodnictwa) J. Spenner (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Das öffentliche Grün und seine Behandlung</i> (Beitrag) / <i>Zieleń publiczna i jej pielęgnacja</i> (artykuł)	89-91
Postdirekt. (naczelnik poczty) Holschau (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Kraftposten / Autobusy pocztowe</i>	91-93
	Rätsel-Ecke / Kącik zagadek	94
	Nachwort / Posłowie	94-95
	Übersicht der ältesten Einwohner im Kreise Freystadt / Przegląd najstarszych mieszkańców w powiecie kożuchowskim	95
	Totentafel des Kreises Freystadt / Lista zmarłych z powiatu kożuchowskiego	95
	Verzeichnis der Kreis-, städtischen und staatlichen Behörde, Ärzte, Rechtsanwälte, Geistliche und Lehrer des Kreises Freystadt / Spis władz powiatowych, miejskich i państwowych, lekarzy, adwokatów, duchowieństwa i nauczycieli z powiatu kożuchowskiego	97-101
	Verzeichnis der ländlichen Ortschaften des Kreises Freystadt / Wykaz wiejskich miejscowości powiatu kożuchowskiego	102-106
	<i>Gesundheitsfürsorgebezirke des Kreises Freystadt / Okręgi opieki zdrowotnej w powiecie kożuchowskim</i>	107-110
	Rechenschaftsbericht des Vaterländischen Frauen-Vereins vom Roten Kreuz für den Kreis Freystadt / Sprawozdanie Ojczyźnianego Związku Kobiet Niemieckiego Czerwonego Krzyża	111-112
Emma Schwiedrzik (Freystadt) / (Kožuchów)	<i>Weihgedicht zum Heffestein / Wiersz poświęcony kamieniowi Friedricha Augusta Heffego</i>	112
	Maß- und Gewichts-Vergleichstabelle / Przelicznik miar i wag	108
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1930 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1930	113-116
	Lösungen der Rätsel-Ecke / Rozwiązania zagadek	116
	Post- und Postcheckgebühren / Oplaty pocztowe	117-118
	Eisenbahnpreise / Ceny biletów kolejowych	118
	Trächtigkeits- und Brütenkalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	118
	Merkblatt für die Bestellung des Gemüsegartens / Instrukcja uprawy ogrodu warzywnego	119
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	120
	Anzeigen / Ogłoszenia	I-XLII

<p align="center">„Grünberger Hauskalender. Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt auf das Jahr 1931” Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt / „Zielonogórski Kalendarz Domowy. Kalendarz ojczyźniany dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1931” Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczystej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczystej Powiatu Kożuchowskiego</p>		
<p align="center">Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung Grünberg, 21. Ausgabe 1931 / Wydawca: Zarząd Powiatu Zielonogórskiego, Rocznik 21, 1931</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
	<p>Allgemeine Kalendernotizen für das Jahr 1931 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1931</p> <ul style="list-style-type: none"> - Von der Zeitrechnung des Jahres 1931 / Rachuba czasu w roku 1931 - Von den Jahreszeiten 1931 / o porach roku 1931 - Ostern 1931-1934 / Wielkanoc 1931-1934 - Himmelsfahrt 1931-1934 / Święto Wniebowstąpienia Pańskiego - Pfingsten 1931-1934 / Zielone Świątki 1931-1934 - Fronleichnam 1931-1934 / Boże Ciało 1931-1934 - Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku - Die Planeten im Jahre 1931 / Planety w roku 1931 - Umlaufzeit, Entfernung und Größe der Planeten / okres orbitalny, odległość i wielkość planet - Die Finsternisse des Jahres 1931 / Zaćmienia w roku 1931 	2-3
	Markttafel 1931 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1931	3
	Kalendarium / Kalendarium	4-15
Rich.[ard] Dehmel	<i>Deutsches Lied</i> (Gedicht) / <i>Niemiecka pieśń</i> (wiersz)	16
F. Schrönghammer Heimdau (Passau-Haidendorf)	<i>Das Menschenherz</i> (Erzählung) / <i>Ludzkie serce</i> (opowiadanie)	17-19
[Wilhelm] Müller- -Rüdersdorf	<i>Ein Paar Kinderaugen</i> (Gedicht) / <i>Para dziecięcych oczu</i> (wiersz)	19
Dr. Paul Petras (Bremerhafen)	„ <i>Wu steckt ock derr Kalender?</i> ” (Kalendergeschichte) / „ <i>Gdzie się podział kalendarz?</i> ” (historia kalendarzowa)	20-22
Konrad Urban (Hirschberg in Rsg.) / (Jelenia Góra)	<i>Osterwasser. Heitere Skizze von Konrad Urban</i> / <i>Woda wielkanočna. Humorystyczny szkic autorstwa Konrada Urbana</i>	22
Dr. Paul Petras (Bremerhafen)	<i>Ick eemol blus??</i> (Erzählung) / <i>Znowu ja??</i> (opowiadanie)	23-24
Hugo Salus	<i>Im stillen Hafen</i> (Gedicht) / <i>W cichej przystani</i> (wiersz)	24

Anna Magdalene Bock (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Was einem alles passieren kann!</i> (Erzählung) / <i>Cóż to się może zdarzyć!</i> (opowiadanie)	25
F.[ranz] Schrönghammer-Haimdal (Passau-Haidendorf)	<i>Der Radioschreck</i> (Kurzgeschichte) / <i>Strasliwie radio</i> (opowiadanie)	26
Anna Magdalene Bock (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Aus der Kinderstube</i> (Anekdoten) / <i>Z pokoju dziecięcego</i> (anegdoty)	27
Rektor (kierownik szkoły) Otto Helm (Neustädte)	<i>Die unartigen i-Punkte</i> (Gedicht) / <i>Niegrzeczne kropki nad i</i> (wiersz)	27
Dr. Ernst Petersen (Breslau) / (Wrocław)	<i>Neue wichtige Germanenfunde aus dem Grünberger Kreise</i> (historischer Beitrag) / <i>Nowe ważne znalezisko germańskie z powiatu zielonogórskiego</i> (artykuł historyczny)	28-30
Kaufmann (kupiec) Robert Dehmel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Auf den Spuren unserer Vorfahren</i> (Plauderei) / <i>Śladami naszych przodków</i> (gawęda)	30-31
Katasterdirektor (kierownik katastru) Mertz (Freystadt) / (Kozuchów)	<i>Bodenständige Industrie im Kreise Freystadt</i> (Beitrag) / <i>Lokalny przemysł w powiecie kozuchowskim</i> (artykuł)	32
Lehrer (nauczyciel) Paul Liehr (Berlin)	<i>Eyniß Klauers Hoff-Schneiders Erbkauf</i> (Auszug aus den Prittager Schöppenbüchern) / <i>Zakup dziedzictwa dokonany przez krawca dworskiego Klauera</i> (wyciąg z księgi ławniczej w Przytoku)	33
E. Wasner (Krampe) / (Krepa)	<i>Aus dem Krämper Urbarium von 1799</i> (historischer Beitrag) / <i>Z krepskiego urbarza z roku 1799</i> (artykuł historyczny)	33-35
Amtsgerichtsrat (radca sądowy) Suesmann (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Friedrich Faustmann wird wegen unterschiedener Diebereien am 30 Juli 1732 mit dem Strick vom Leben zum Tode gebracht</i> (historischer Beitrag) / <i>Friedrich Faustmann z powodu różnorodnych przestępstw zostaje powieszony 30 lipca 1732</i> (artykuł historyczny)	36-40
P.[aul] Bannert (Saabor) / (Zabór)	<i>Die Kobenicker-Eiche am Schlawaer See</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Dąb Kobenicka nad Jeziorem Sławskim</i> (artykuł przyrodniczy)	40-42
Hüttendirektor (dyrektor huty) Edmund Glaeser (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Bilder aus Beuthen (Oder)</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Obrazki z Bytomia Odrzańskiego</i> (artykuł krajoznawczy)	43-46
Rektor Otto Helm (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Carolath</i> (Gedicht) / <i>Siedlisko</i> (wiersz)	46
Dr. Guenther Grundmann (Bad Warmbrunn) / (Cieplice Śląskie-Zdrój)	<i>Der Erbprinz Friedrich Johann Carl zu Carolath Beuthen, ein General des alten Fritz</i> (historischer Beitrag) / <i>Dziedziczny książę Friedrich Johann Carl zu Carolath Beuthen, Generał Starego Fryca</i> (artykuł historyczny)	47-48
Geheimrat (tajny radca) G. Schober (Breslau) / (Wrocław)	<i>Freystadt als ehemaliger Garnisonort und Sitz eines Königlichen Kreisgerichts</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Kozuchów jako dawne miasto garnizonowe i siedziba Królewskiego Sądu Powiatowego</i> (artykuł krajoznawczy)	49-50

Kaufmann (kupiec) Bruno Franke (Freystadt) / (Kožuchów)	<i>Werden und Wachsen des Heimatmuseums in Freystadt</i> (Beitrag) / <i>Powstanie i rozwój muzeum regionalnego w Kożuchowie</i> (artykuł)	51
Geheimrat (tajny radca) G. Schober (Breslau) / (Wrocław)	<i>Durch das Hügelland von Freystadt bis zur Fundgrube der „Adlersteine” bei dem Röselei Berge</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Przez wzgórza od Kożuchowa do kopalni limonitów przy górze Röselei</i> (artykuł krajoznawczy)	52-53
Städt. Archiv. (archiwista miejski) H[ugo] Schmidt (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die ältesten Grünberger Brief-Poststempel</i> (historischer Beitrag) / <i>Najstarsza zielonogórska pieczęć pocztowa</i> (artykuł historyczny)	54-55
Studienrat (radca szkolny) Dr. Martin Klose (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Verkehrsverhältnisse im nördlichen Niederschlesien in der Zeit vor hundert Jahren</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Połączenia komunikacyjne na północy Dolnego Śląska przed stu laty</i> (artykuł krajoznawczy)	56-59
Reinhold Fockert (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Erinnerungen an die Saaborer Kirche</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Wspomnienia o kościele w Zaborze</i> (artykuł krajoznawczy)	60-63
[Wilhelm] Müller-Rüdersdorf	<i>Die Heimat</i> (Gedicht) / <i>Ojczyzna</i> (wiersz)	63
Pastor i. R. (pastor w st. sp.) R. Schlaf (Ohlau) / (Olawa)	<i>Turmbau in Pritttag</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Budowa wieży w Przytoku</i> (artykuł krajoznawczy)	64-65
Pfarrer (ksiądz) Feireis (Schlawa) / (Sława)	<i>Die „Heldenglocke” im neuen Geläut und das „Heldenmal” der St. Michaelspfarrkirche zu Schlawa</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>„Dzwon bohaterów” w nowym brzmieniu i tablica poświęcona poległym umieszczone w kościele parafialnym Św. Michała w Sławie</i> (artykuł krajoznawczy)	66-67
Lehrerin (nauczycielka) Hellwig (Pirnik) / (Pyrnik)	<i>Gebete aus Pirnig</i> (Gedicht) / <i>Modlitwy z Pyrnika</i> (wiersz)	67
Lehrer (nauczyciel) F. Koschel (Ochelhermsdorf) / (Ochla)	<i>A gemittlicher Spinnstubenoubend</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Miły wieczór przy kołowrotku</i> (artykuł ludoznawczy)	68-71
Lehrer (nauczyciel) E. Kretschmer (Schweinitz) / (Świdnica)	<i>Zwei Volkslieder</i> / <i>Dwie pieśni ludowe</i>	71
Ernst Claus (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Der Volkschor</i> (Beitrag) / <i>Chór ludowy</i> (artykuł)	72-74
Dr. Paul Petras (Bremerhafen)	<i>Pfingsten in Grünberg</i> (Gedicht) / <i>Zielone Świątki w Zielonej Górze</i> (wiersz)	74
Lehrer (nauczyciel) Fritz Gottschlich (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Wissenswertes für Wasserwanderer</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Co wodniacy wiedzieć powinni</i> (artykuł krajoznawczy)	75-79
Konrektor i. R. (konrektor w st. sp.) Paul Tschierschke (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Das schwere Gewitter mit Hagelwetter vom 4. Juli 1929</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Gwałtowna burza z gradobiciem z dnia 4 czerwca 1929</i> (artykuł krajoznawczy)	80-83

Studienrat (radca szkolny) Dr. Kurt Gruhl (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Nachträge zur Tier- und Pflanzenwelt des Kreises Grünberg</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Uzupełnienia do opisu świata roślinnego i zwierzęcego powiatu zielonogórskiego</i> (artykuł przyrodniczy)	83-85
P.[aul] Bannert (Saabor) / (Sabór)	<i>Eine Obstsiedlung</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Osada wśród ogrodów i sadów</i> (artykuł krajoznawczy)	86-88
Dipl. Obst- und Weinbauinspektor (dypl. inspektor sadownictwa i winogrodnictwa) Holzer (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Mehr Schädlingsbekämpfung im Obst- und Gemüsebau!</i> (populärwissenschaftlicher Beitrag) / <i>Intensywniejsze zwalczanie szkodników w uprawach owoców i warzyw!</i> (artykuł popularnonaukowy)	88-90
	<i>Erfolge mit Wiesenbauversuchen im Grünberger Kreisbruch</i> (Beitrag) / <i>Sukcesy w uprawie łąk na zielonogórskich łąkach</i> (artykuł)	90
Pastor Schulte (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Bethesda</i> (Bericht) / <i>Szpital Bethesda</i> (relacja)	91-92
Landrat (starosta powiatu) Albrecht von Treuskow (Freystadt) / (Kozuchów)	<i>Der Bau des Kreiskrankenhauses in Neusalz</i> (Bericht) / <i>Budowa szpitala w Nowej Soli</i> (relacja)	93
	<i>Rätsel-Ecke / Kącik zagadek</i>	94
	Nachwort / Posłowie	94-95
	Übersicht der ältesten Einwohner im Kreise Freystadt / Przegląd najstarszych mieszkańców w powiecie kozuchowskim	95
	Totentafel des Kreises Freystadt / Lista zmarłych z powiatu kozuchowskiego	95
	Verzeichnis der Kreis-, städtischen und staatlichen Behörde, Ärzte, Rechtsanwälte, Geistliche und Lehrer des Kreises Freystadt / Spis władz powiatowych, miejskich i państwowych, lekarzy, adwokatów, duchowieństwa i nauczycieli z powiatu kozuchowskiego	97-101
	Verzeichnis der ländlichen Ortschaften des Kreises Freystadt / Wykaz wiejskich miejscowości powiatu kozuchowskiego	102-106
	Gesundheitsfürsorgebezirke des Kreises Freystadt / Okręgi opieki zdrowotnej w powiecie kozuchowskim	107-110
	Rechenschaftsbericht des Vaterländischen Frauen-Vereins vom Roten Kreuz für den Kreis Freystadt / Sprawozdanie Ojczyźnianego Związku Kobiet Niemieckiego Czerwonego Krzyża	111-113
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1931 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1931	114-117
	Lösungen der Rätsel-Ecke / Rozwiązania zagadek	117
	Post- und Eisenbahntarife / Opłaty pocztowe i ceny biletów kolejowych	118-119
	Trächtigkeits- und Brütenkalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	119
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	120
	Anzeigen / Ogłoszenia	I-XXX

<p>„Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt auf das Jahr 1932” Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt / „Kalendarz ojczyzniany dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1932” Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczystej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczystej Powiatu Kożuchowskiego</p>		
<p>Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung Grünberg, 22. Ausgabe 1932 / Wydawca: Zarząd Powiatu Zielonogórskiego, Rocznik 22, 1932</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
	<ul style="list-style-type: none"> – Von der Zeitrechnung des Jahres 1932 / Rachuba czasu w roku 1932 – Von den Jahreszeiten 1932 / o porach roku 1932 – Ostern 1932-1935 / Wielkanoc 1932-1935 – Himmelsfahrt 1932-1935 / Święto Wniebowstąpienia Pańskiego – Pfingsten 1932-1935 / Zielone Świątki 1932-1935 – Fronleichnam 1932-1935 / Boże Ciało 1932-1935 – Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku – Die Planeten im Jahre 1932 / Planety w roku 1932 – Umlaufzeit, Entfernung und Größe der Planeten / okres orbitalny, odległość i wielkość planet – Die Finsternisse des Jahres 1932 / Zaćmienia w roku 1932 	2-3
	Markttafel 1932 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1932	3
	Kalendarium / Kalendarium	4-15
Gottfried Keller	<i>Die Zeit geht nicht</i> (Gedicht) / <i>Czas się zatrzymał</i> (wiersz)	16
F.[ranz] Schröngghamer-Heimdal	<i>Der Sommer ohne Sense</i> (Erzählung) / <i>Lato bez kosy</i> (opowiadanie)	17
Emma Schwierzik (Freystadt) / (Kożuchów)	<i>Eine Jugenderinnerung</i> / <i>Wspomnienia z młodości</i>	18-19
Dr. Paul Petras	<i>Mein Freund Ottel. Anne Geschichte aus Grienberg von Petras Pauln</i> (Erzählung in Mundart) / <i>Mój przyjaciel Ottel. Historia z Zielonej Góry autorstwa Paula Petrasa</i> (opowiadanie w dialekcie)	20-24
Wilhelm Gotthold Schulz (Glogau) / (Głogów)	<i>Vater Burde</i> (Erzählung) / <i>Ojciec Burde</i> (opowiadanie w dialekcie)	25-27
R. Sylvester	<i>Dar „tumme” Michel</i> (Der dumme Michel) [Kurzgeschichte in Mundart] / <i>„Głupi” Michał</i> (opowiadanie w dialekcie)	27
Günther Streidelsdorf	<i>Die hundertblättrige Rose</i> (Erzählung) / <i>Róża stulistna</i> (opowiadanie)	28-31
Rudolf Alexander Schröder	<i>Reitertod</i> (Gedicht) / <i>Śmierć jeźdźca</i> (wiersz)	31
Dr. Paul Petras	<i>Der „anderte” Vater!?</i> <i>Erzählung von Petras Pauln</i> / <i>„Wykapany” ojciec!?</i> <i>Opowiadanie Pawła Petrasa</i>	34

Anna Magdalene Bock (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Die Welt ist klein!</i> (Geschichte) / <i>Świat jest mały!</i> (opowiadanie)	34
Dr. (dr) Ernst Petersen (Breslau) / (Wrocław)	<i>Zwei bemerkenswerte Steingeräte aus der Vorzeit des nördlichen Niederschlesiens</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Dwa niezwykle narzędzia kamienne z zamierzchłych czasów północy Dolnego Śląska</i> (artykuł krajoznawczy)	35-36
[Wilhelm] Müller-Rüdersdorf	<i>Heimat die Ehre!</i> (Gedicht) / <i>Chwała ojczystej ziemi!</i> (wiersz)	36
Otto Glaeser (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Merkwürdige Bäume des Kreises Freystadt</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Osobliwe drzewa w powiecie kozuchowskim</i> (artykuł przyrodniczy)	37-30
Günther Streidelsdorf	<i>O Glückeldamm im Oderwald!</i> (Gedicht) / <i>O groblo Glöckela w Odrzańskim Lesie!</i> (wiersz)	38
Hüttendirektor Edmund Glaeser (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Historischer Spaziergang durch den Oderwald bei Neusalz</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Historyczny spacer przez Las Odrzański koło Nowej Soli</i> (artykuł krajoznawczy)	39-42
Studienrat (radca szkolny) Dr. Kurt Gruhl (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Nachträge zur Tier- und Pflanzenwelt des Kreises Grünberg</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Uzupełnienia do opisu świata roślinnego i zwierzęcego powiatu zielonogórskiego</i> (artykuł przyrodniczy)	43-45
Kurt Gruhl (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Der Grünberger Naturpfad</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Zielonogórska ścieżka przyrodnicza</i> (artykuł krajoznawczy)	46-47
Lucie Treske	<i>Oderwiesen</i> (Gedicht), <i>Nebel im Tschieferschen Grunde</i> (Gedicht) / <i>Nadodrzańskie łąki</i> (wiersz), <i>Mgła w przyborowskiej dolinie</i> (wiersz)	47
Dr. Wienicke (Neusalz) / (Zielona Góra)	<i>Sankt Nepomuk und Florian. Zwei Barockfiguren in Neusalz</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Święty Jan Nepomucen i święty Florian. Barokowe figury w Nowej Soli</i> (artykuł krajoznawczy)	48
Dr. Guentherr Grundmann (Warmbrunn) / (Cieplice Śląskie Zdrój)	<i>Baudenkmäler der Romantik im nördlichen Niederschlesien</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Zabytki architektury doby romantyzmu na północy Dolnego Śląska</i> (artykuł krajoznawczy)	49-51
Pfarrer (ksiądz) [Erich] Feiereis (Schlawa) / (Sława)	<i>Wiederherstellungsarbeiten in der Schlawaer Filialkirche zu Altstrunz</i> (Bericht) / <i>Prace restauracyjne w kościele filialnym parafii sławskiej w Starym Strączu</i> (relacja)	52-53
Städtischer Archivar (archiwista miejski) Hugo Schmidt (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Zur Familiengeschichte der Alt-Grünberger Zinngießerfamilie Klippel</i> (historischer Beitrag) / <i>Historia zielonogórskiej rodziny konwisarzy Klippelów</i> (artykuł historyczny)	53-54
F. Koschel (Ochelhermsdorf) / (Ochla)	<i>Aus Franz Freiherrn von Gaudys Jugendtagen in Ochelhermsdorf (1807/08)</i> (historischer Beitrag) / <i>Z młodzięńczych dni Franza barona von Gaudy'ego w Ochli</i> (artykuł historyczny)	54-57
Franz baron von Gaudy	<i>Aus: Meine Lieder</i> (Gedicht) / <i>Za: Moje pieśni</i> (wiersz)	57
Franz baron von Gaudy	<i>Besuch bei einem Dichter</i> (eine Humoreske von Franz Freiherrn von Gaudy) / <i>Wizyta u poety</i> (humoreska barona Franza von Gaudy'ego)	58-59
Reinhold Forkert (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>„Laus”</i> (Plauderei in Mundart) / <i>„Łaz”</i> (gawęda w dialekcie)	59-62

Bruno Otto Grünberg / (Zielona Góra)	<i>Von dem Mundart des Kreises Grünberg</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>O dialektie powiatu zielonogórskiego</i> (artykuł ludoznawczy)	62-64
Hermann Pfeifer	<i>Nachklänge aus der Biedermeierzeit. Erinnerungen eines alten Grünbergers</i> / <i>Echa z epoki biedermeieru. Wspomnienia starego zielonogórzanina</i>	65-68
Lucie Treske	<i>Herbst</i> (Gedicht) / <i>Jesień</i> (wiersz)	68
Hermann Guenther (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Wie das Neusalzer Schwesternhaus die Belagerung und Einnahme Glogaus erlebte</i> (4.12.1806) [historischer Beitrag] / <i>Jak w Domu Sióstr^a w Nowej Soli przeżywano oblężenie i zdobycie Głogowa</i> (4.12.1806) [artykuł historyczny]	69-74
Dr. Martin Klose (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die Eroberung von Grünberg</i> (inhaltliche Wiedergebe des Lustspiels von Ernst Raupach) / <i>Zdobycie Zielonej Góry</i> (tekst komedii Ernsta Raupacha)	74-83
Ernst Claus (Grünberg)	<i>Die Grünberger Stadthalle</i> (Beitrag) / <i>Zielonogórska Hala Miejska</i> (artykuł)	84-85
Richard Dehmel	<i>Kunstgenuß</i> (Gedicht) / <i>Uczta artystyczna</i> (wiersz)	85
Rektor Helm (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Ein Gang durch das neue Schulhaus in Neustädte</i> (Beitrag) / <i>Zwiedzanie nowego budynku szkolnego w Nowym Miasteczku</i> (artykuł)	85-87
Gartenarchitekt (projektant ogrodów) Will Pohl (Glogau) / (Głogów)	<i>Hochhaus in der Heide</i> (Beitrag) / <i>Wysokościowiec na pustkowiu</i> (artykuł)	87-88
	Rätsel-Ecke / Kącik zagadek	89
Anna Magdalene Bock (Naustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Aus der Kinderstube</i> (Anekdoten) / <i>Z dziecięcego pokoju</i> (anegdoty)	89
	Der Bericht der Schriftleitung / Sprawozdanie redakcji	89
	Totentafel des Kreises Freystadt / Lista zmarłych z powiatu kożuchowskiego	90
Edmund Glaeser	<i>Anna Magdalene Bock. Nachruf für die Heimatdichterin</i> / <i>Anna Magdalene Bock. Wspomnienie pośmiertne o poetce ojczyznianej</i>	90
	Der Kreis Freystadt (Niederschlesien) / Powiat kożuchowski (Dolny Śląsk)	91-96
	Verzeichnis der Apotheken des Kreises Freystadt N. Schlesien / Lista aptek powiatu kożuchowskiego Dln. Śląsk	96
	Verzeichnis der ländlichen Ortschaften des Kreises Freystadt / Wykaz wiejskich miejscowości powiatu kożuchowskiego	101 (błąd w numeracji stron) 105
	Die Witterung im Jahre 1932 nach den Angaben des sogenannten 100jährigen Kalenders / Pogoda w 1932 roku według danych z tzw. kalendarza 100-letniego	105
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1932 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1932	102-105

^a Chodzi o tzw. Dom sióstr, czyli kobiet stanu wolnego, należących do gminy braci morawskich, http://dolny-slask.org.pl/539987,Nowa_Sol,Budynek_socjalny_nr_9.html [dostęp: 4.04.2021].

310 ▶ 6. SPISY TREŚCI „GRÜNBERGER HAUSKALENDER” 1910 [1911]-1940 [1941]...

	Lösungen der Rätsel-Ecke / Rozwiązania zagadek	106
	Postgebühren / Oplaty pocztowe	106-107
	Trächtigkeits- und Brütenkalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	107
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	108
	Anzeigen / Ogłoszenia	I-XXII

<p>„Grünberger Hauskalender. Heimatkalender auf das Jahr 1933” Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt / „Zielonogórski Kalendarz Domowy. Kalendarz ojczyźniany na rok 1933” Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczystej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczystej Powiatu Koźuchowskiego</p>		
<p>Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung Grünberg, 23. Ausgabe 1933 / Wydawca: Zarząd Powiatu Zielonogórskiego, Rocznik 23, 1933</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
	Allgemeine Kalendernotizen für das Jahr 1933 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1933 – Von der Zeitrechnung des Jahres 1933 / Rachuba czasu w roku 1933 – Von den Jahreszeiten 1933 / o porach roku 1933 – Ostern 1933-1936 / Wielkanoc 1933-1936 – Himmelsfahrt 1933-1936 / Święto Wniebowstąpienia Pańskiego – Pfingsten 1933-1936 / Zielone Świątki 1933-1936 – Fronleichnam 1933-1936 / Boże Ciało 1933-1936 – Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku – Die Planeten im Jahre 1933 / Planety w roku 1933 – Umlaufzeit, Entfernung und Größe der Planeten / okres orbitalny, odległość i wielkość planet – Die Finsternisse des Jahres 1933 / Zaćmienia w roku 1933	2-3
	Markttafel 1933 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i koźuchowskiego na rok 1933	3
	Kalendarium / Kalendarium	4-15
[Wilhelm] Müller-Rüdersdorf (Charlottenburg)	<i>Heimat und Vaterland</i> (Gedicht) / <i>Strony rodzinne i ojczyzna</i> (wiersz)	16
F.[ranz] Schröngghamer-Heimdal (Passau-Haidenhof)	<i>Das Wunder im Korn</i> (Erzählung) / <i>Cud w zbożu</i> (opowiadanie)	17-18
Günther Streidelsdorf	<i>Schlesische Bauernnot</i> (Gedicht) / <i>Bieda śląskiego chłopca</i> (wiersz)	18-19
[Wilhelm] Müller Rüdersdorf	<i>Flügel, die zum Himmel tragen</i> (Gedicht) / <i>Skrzydła, które niosą do nieba</i> (wiersz)	19
Lucie Treske (Beuthen a. O.) / (Bytom Odrzański)	<i>Das Schicksal der Jungfer Steubnerin aus Beuthen</i> (Geschichte) / <i>Losy panny Steubner z Bytomia</i> (opowiadanie)	20-22
Dr. Paul Petras (Köln-Kalt)	<i>Zitterhannes</i> (Erzählung in Mundart) / <i>Trzęsący się Hannes</i> (opowiadanie w dialekcie)	22-24
Lehrer (nauczyciel) Fritz Gottschlich (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Unteroffizier Printat und sein Sohn</i> (eine Kriegserinnerung) / <i>Podoficer Printat i jego syn</i> (wspomnienia wojenne)	25-27
Ricarda Huch	<i>Einem Helden</i> (Gedicht) / <i>Bohaterowi</i> (wiersz)	27
Dr. Paul Petras (Köln-Kalt)	<i>Maurer Tulke</i> (Theaterstück in Mundart) / <i>Maurer Tulke</i> (sztuka teatralna w dialekcie)	28-38

Reinhold Forkert (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Die Malkulleie</i> (Erinnerung in Mundart) / <i>Aleja dojarzy</i> (wspomnienia w dialekcie)	39
Kaufmann (kupiec) Robert Dehmel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Die Heimatforschung</i> (Plauderei) / <i>Badania regionalne</i> (gawęda)	40
Konservator (konserwator) Wilhelm Hoffmann (Breslau) / (Wrocław)	<i>Zur Vorgeschichte des Kreises Grünberg</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Z prehistorii powiatu zielonogórskiego</i> (artykuł krajoznawczy)	41-42
Amtsgerichtsrat (radca sądowy) Suesmann (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Nottestament im Seuchenjahre 1631</i> (historischer Beitrag) / <i>Testament szczególnie w roku zarazy 1631</i> (artykuł historyczny)	42
Katasterdirektor (dyrektor katastru) Mertz (Freystadt) / (Kozuchów)	<i>Verkaufsstände in Freystadt im Mittelalter</i> (historischer Beitrag) / <i>Stoiska kupieckie w średniowiecznym Kozuchowie</i> (artykuł historyczny)	43-44
Pfarrer (ksiądz) [Johannes] Guzy (Freystadt) / (Kozuchów)	<i>Die kirchlichen Verhältnisse in Freystadt im Mittelalter</i> (historischer Beitrag) / <i>Stosunki kościelne w średniowiecznym Kozuchowie</i> (artykuł historyczny)	44-45
Professor Dr. Paul Knötel (Breslau) / (Wrocław)	<i>Adelstrachten des 16. Und 17. Jahrhunderts im nördlichen Niederschlesien</i> (Beitrag) / <i>Stroje szlacheckie z XVI i XVII wieku na północy Dolnego Śląska</i> (artykuł)	46-49
Vermessungsrat (mierzniczy) Max Hellmich (Breslau) / (Wrocław)	<i>Verschollene Trachten und häusliche Gewerbe</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Odchodzące w zapomnienie stroje ludowe i domowe rzemiosło</i> (artykuł ludoznawczy)	49-50
Lehrer (nauczyciel) Bruno Otto (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Ackerbäuerlicher Brauch und Glaube im Grünberger Lande</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Zwyczaje i przesady związane z uprawą roli na ziemi zielonogórskiej</i> (artykuł ludoznawczy)	51-53
Direktor (dyrektor) Edmund Glaeser (Breslau) / (Wrocław)	<i>Wie unsere Heimat von 150 Jahren abgebildet wurde. Aus dem Werk von Carl Benjamin Schwarz (geschaffen von 1785-1805)</i> [Beitrag] / <i>Jak przedstawiano naszą ziemię ojczystą przed 150 laty. Z twórczości malarskiej Carla Benjamina Schwarza (powstałej między 1785 a 1906)</i> (artykuł)	54-57
Rektor Otto Helm (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Im Auwald drüben</i> (Gedicht) / <i>W łęgowym lesie, tam po drugiej stronie</i> (wiersz)	57
Lehrer (nauczyciel) Fritz Gottschlich (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Zwischen Wald und Wiesen</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Między lasem a łąkami</i> (artykuł krajoznawczy)	58-61
Günther Streidelsdorf	<i>Abend</i> (Gedicht) / <i>Wieczór</i> (wiersz)	61
Lehrer (nauczyciel) Koschel (Ochelhelmsdorf) / (Ochla)	<i>Volksmund „vogelsprachekund wie Salomo“</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Ludowe powiedzenie „znać język ptaków jak Salomon“</i>	62-63
Lehrer (nauczyciel) E. Kretschmer (Schweinitz) / (Świdnica)	<i>Zwei alte Tänze</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Dwa stare tańce</i> (artykuł ludoznawczy)	64
R. Sylvester (Neustadt)	<i>Das irschte Schniet</i> (Kurzgeschichte in Mundart) / <i>Pierwsza kośba</i> (opowiadanie w dialekcie)	65-66
Alma Morgenstern (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Der Imgang</i> (Kurzgeschichte in Mundart) / <i>Strach ma wielkie oczy</i> (opowiadanie pisane gwarą)	66

Dr. Paul Petras (Köln-Kalt)	<i>Grißt mir mein Grünberg!</i> (Gedicht) / <i>Pozdrówcie ode mnie Zieloną Górę</i> (wiersz)	66
Städt. Archivar (archiwista miejski) Hugo Schmidt (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Beitrag zur Familiengeschichte des ehemaligen Grünberger Bürgermeisters Breyers (1709-1735)</i> (historischer Beitrag) / <i>Przyczynek do historii rodziny byłego zielonogórskiego burmistrza Breyera (1709-1735)</i> (artykuł historyczny)	67-68
Studienrat (radca szkolny) Dr. Martin Klose (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Eine Alt-Grünberger Winzlerordnung</i> (historischer Beitrag) / <i>Stare zielonogórskie prawo winiarskie</i> (artykuł historyczny)	68-70
Lucie Treske (Beuthen a. Oder) / (Bytom Odrzański)	<i>Im alten Weinberg</i> (Gedicht) / <i>Na starej winnicy</i> (wiersz)	70
Dipl. Kaufmann (dypł. kupiec) Ernst Irmeler (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die jagdlichen Verhältnisse in der Herrschaft Kleinitz zur Zeit des Fürsten Anton Radziwill</i> (Beitrag) / <i>Warunki polowania w dobrach ziemskich w Klenicy za czasów księcia Antoniego Radziwiłła</i> (artykuł)	71-72
Landwirtschaftslehrer (nauczyciel rolnictwa) Dr. Groß (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Aus der Arbeit der Beratungsstelle der Landwirtschaftskammer in Grünberg</i> (Bericht) / <i>Z pracy służb doradczych Izby Rolniczej w Zielonej Górze</i>	73
Lehrer (nauczyciel) Reinhold Kneifert (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Ahornarten in Grünberg in Schlesien</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Rodzaje klonów w Zielonej Górze na Śląsku</i> (artykuł przyrodniczy)	74-76
Kreisförster (leśniczy powiatowy) Hermann Buntrock (Schefferhöhe Kreis Grünberg) / (Szarki, powiat zielonogórski)	<i>Vogelschutz im Landrat Erklentz-Bruch des Landkreises Grünberg</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Ochrona ptaków na terenie łęgów Erklentza w powiecie zielonogórskim</i> (artykuł przyrodniczy)	76
Studienrat (radca szkolny) Dr. Kurt Gruhl (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Aus der Tierwelt des Kreises Grünberg</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Świat zwierząt powiatu zielonogórskiego</i> (artykuł przyrodniczy)	77-80
Rektor (kierownik szkoły) [Otto] Helm (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Von der Edelpelztierfarm „Mathilde” in Neustädte</i> (Beitrag) / <i>Ferma zwierząt futerkowych „Mathilde” w Nowym Miasteczku</i> (artykuł)	80
H. Schneider (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Volkswirtschaftlicher Wert der Pelztierzucht</i> (Beitrag) / <i>Wartość ekonomiczna hodowli zwierząt futerkowych</i> (artykuł)	81
Bürgermeister (burmistrz) Dr. Heinrich Troeger (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Die Aufgaben der öffentlichen Verwaltung bei der Pflege der Heimat</i> (Beitrag) / <i>Zadania administracji publicznej w zakresie dbałości o ojczystą ziemię</i> (artykuł)	82-83
Büchereileiter (kierownik biblioteki) Otto Thiel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Aus der Geschichte und Arbeit der Städt. Bücherei Neusalz (Oder)</i> (Beitrag) / <i>Historia i działalność Biblioteki Miejskiej w Nowej Soli</i> (artykuł)	84-85
	Rätsel-Ecke / Kącik zagadek	86
A.D. Rath (Schwerin)	Scherzhafte / Humor	86
E.M.H. Gutmann (Berlin-Zehlendorf)	Schach / Zagadki szachowe	87
	Übersicht der ältesten Einwohner des. bisherigen Landkreises Grünberg / Przegląd najstarszych mieszkańców byłego powiatu zielonogórskiego	87

	Totentafel des bisher. Kreises Grünberg / Lista zmarłych byłego powiatu zielonogórskiego	88
	Totentafel des bisher. Kreises Freystadt / Lista zmarłych z byłego powiatu kożuchowskiego	89
	Verzeichnis der Kreis-, städtischen und staatlichen Behörde, Ärzte, Rechtsanwälte, Geistliche und Lehrer des Kreises Grünberg / Spis władz powiatowych, miejskich i państwowych, lekarzy, adwokatów, duchowieństwa i nauczycieli z powiatu zielonogórskiego	90-99
	Verzeichnis der ländlichen Ortschaften des bisher. Kreises Grünberg / Wykaz wiejskich miejscowości powiatu zielonogórskiego	100-103
	Verzeichnis der ländlichen Ortschaften des bisher. Kreises Freystadt / Wykaz wiejskich miejscowości byłego powiatu kożuchowskiego	103-106
	Verzeichnis der ländlichen Ortschaften des bisher. Kreises Sagan / Wykaz wiejskich miejscowości byłego powiatu żagańskiego	106-107
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1933 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1933	108-112
	Trächtigkeits- und Brütenkalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	112
	Eisenbahnfahrpreise / Ceny biletów kolejowych	113
	Post- und Postcheckgebühren / Opłaty pocztowe	113-114
	Lösungen der Rätsel-Ecke und Schachaufgabe / Rozwiązania łamigłówek i zagadek szachowych	114
	Maß- und Gewichts-Vergleichstabelle / Przelicznik miar i wag	115
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	116
	Anzeigen / Ogłoszenia	I-XVI

<p align="center">„Grünberger Hauskalender. Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt auf das Jahr 1934” Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt / „Zielonogórski kalendarz domowy. Kalendarz ojczyźniany dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1934” Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczystej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczystej Powiatu Kożuchowskiego</p>		
<p align="center">Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltung Grünberg, 24. Ausgabe 1934 / Wydawca: Zarząd Powiatu Zielonogórskiego, Rocznik 24, 1934</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
	<p>Allgemeine Kalendernotizen für das Jahr 1934 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1934</p> <ul style="list-style-type: none"> - Von der Zeitrechnung des Jahres 1934 / Rachuba czasu w roku 1934 - Von den Jahreszeiten 1934 / o porach roku 1934 - Ostern 1934-1937 / Wielkanoc 1934-1937 - Himmelfahrt 1934-1937 / Święto Wniebowstąpienia Pańskiego - Pfingsten 1934-1937 / Zielone Świątki 1934-1937 - Fronleichnam 1934-1937 / Boże Ciało 1934-1937 - Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku - Die Planeten im Jahre 1934 / Planety w roku 1934 - Umlaufzeit, Entfernung und Größe der Planeten / okres orbitalny, odległość i wielkość planet - Die Finsternisse des Jahres 1934 / Zaćmienia w roku 1934 	2-3
	Markttafel 1934 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1934	3
	Kalendarium / Kalendarium	4-15
Eberhard König (Berlin-Landwitz)	<p>Zeitgedichte</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>An Deutschland. Ein Gesang</i> - <i>Unserm Feldmarschall</i> - <i>Den deutschen Brüdern der Ost-und Westmark</i> - <i>Michel, hab acht!</i> <p>Aus: <i>Wehe mein Vaterland dir!</i>, Verlag von Erich Mattes, Leipzig und Hartenstein im Erzgebirg. 1924 / Wiersze współczesne</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Do Niemiec. Pieśń</i> - <i>Naszemu feldmarszałkowi</i> - <i>Naszym niemieckim braciom ze Wschodniej i Zachodniej Marchii</i> - <i>Michel, bądź ostrożny!</i> <p>Za: <i>Wehe mein Vaterland dir!</i>, Verlag von Erich Mattes, Leipzig und Hartenstein im Erzgebirg. 1924</p>	16-18
Direktor (dyrektor) Edmund Glaeser (Breslau) / (Wrocław)	<i>Tage deutscher Geschichte</i> 1933 (Beitrag) / <i>Dni niemieckiej historii</i> 1933 (artykuł)	19-20

	<i>Sonnenwende</i> (Gedicht). Aus dem 20. Kriegsheft vom Juni 1917 der Monatschrift „Wandervogel” / <i>Letnie przesilenie</i> (wiersz). Z 20. numeru o miesięcznika „Wandervogel”, wydanego podczas wojny w czerwcu 1917	20
Rektor [Otto] Helm (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Erinnerungen an meine Posener Heimat</i> / <i>Wspomnienia o mojej poznańskiej ojczyźnie</i>	21-25
Rektor [Otto] Helm (Neustädte)	<i>Heimweh</i> (Gedicht) / <i>Tęsknota do rodzinnych stron</i> (wiersz)	25
Dr. Martin Treblin (Lüben) / (Lubin)	<i>Der Grünberger Dichter Eberhard König</i> (biographische Skizze) / <i>Zielonogórski poeta Eberhard König</i> (szkic biograficzny)	27-29
Eberhard König	Aus: „Stein”. <i>Vaterländisches Festspiel von Eberhard König</i> (Auszüge) / <i>Fragmenty sztuki patriotycznej Eberharda Königa „Stein”</i>	30-34
Eberhard König	„Wenn der alte Fritz gewusst hätte...”. <i>Eine Rübezahlmär von Eberhard König</i> (Einleitung von Dr. Karl Konrad) / „Gdyby Stary Fryc wiedział...”. <i>Opowieść o Liczyrzepie autorstwa Eberharda Königa</i> (wstęp: dr Karl Konrad)	35-40
Eberhard König	<i>Die Ausreißer</i> (Aus: <i>Von Hollas Rocken. Märchen</i> . Erich Mattes, Leipzig und Hartenstein im Erzgebirg. 1925) / <i>Uciekinierzy</i> (za: <i>Von Hollas Rocken. Märchen</i> . Erich Mattes, Leipzig und Hartenstein im Erzgebirg. 1925)	41-43
Wilhelm Gotthold Schulz (Glogau) / (Głogów)	<i>Geheimrat Ermeler</i> (biographischer Beitrag) / <i>Tajny radca Ermeler</i> (opowiadanie)	44-47
Lotte Jaekel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Mutter Erde</i> (Gedicht) / <i>Matka ziemia</i> (wiersz)	47
Kaufmann (kupiec) Robert Dehmel (Neusalz) / (Nowa Sól)	Aus der <i>Urgeschichte unserer Heimat</i> (Plauderei) / Z <i>prehistorii naszej ojczyzny</i> (gawęda)	48-49
Wilhelm Hoffmann (Breslau) / (Wrocław)	<i>Wandalische Grabstätten bei Saabor Kreis Grünberg</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Miejsca pochówku Wandalów koło Zaboru w powiecie zielonogórskim</i> (artykuł krajoznawczy)	49
Günther Streidelsdorf	<i>Annelein Liebezzeit</i> (Gedicht) / <i>Anusia Liebezzeit</i> (wiersz)	50
Theo Krieg (Schweinitz) / (Świdnica)	Aus der <i>Schweinitzer Schöppenlade</i> (historischer Beitrag) / Z <i>świdnickiej skrzyni ławniczej</i> (artykuł historyczny)	51-52
Walter Dederke (Prenzlau)	<i>Kaufvertrag des Melchior von Kottwitz mit dem Müller Hans Georg Dederke über eine Windmühle in Boyadel</i> (historischer Beitrag) / <i>Akt sprzedaży wiatraka w Bojadłach przez Melchiora von Kottwitz młynarzowi Hansowi Georgowi Dederke</i> (artykuł historyczny)	52
Lehrer (nauczyciel) Gerhard Henschel (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die Kühnauer wollen keine Stadtuntertanen mehr sein</i> (historischer Beitrag) / <i>Mieszkańcy Chynowa nie chcą już być miejskimi poddanymi</i> (artykuł historyczny)	53-56
Prof. Dr. Paul Knötel (Breslau) / (Wrocław)	<i>Evangelische Kirchenkunst der Reformationszeit im nördlichen Niederschlesien</i> (Beitrag) / <i>Ewangelicka sztuka sakralna okresu Reformacji na północy Dolnego Śląska</i> (artykuł)	57-60
Direktor (dyrektor) Edmund Glaeser (Breslau) / (Wrocław)	<i>Barockdenkmäler aus drei Gotteshäusern in Nordniederschlesien</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Zabytki barokowe z trzech świątyń na północy Dolnego Śląska</i> (artykuł krajoznawczy)	61-63

Gräfin (hrabina) [Hedwig] Schack (Döringau) / (Dziadoszyce)	<i>Vom Annenfeste</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>O Dniu św. Anny</i> (artykuł ludoznawczy)	63-65
Gräfin (hrabina) Waldersee	A.B.C. (Gedicht) / A.B.C. (wiersz)	65
Dr. Paul Petras (Köln am Rh.)	<i>Beim Wein, beim Wein, beim Grünberger Wein!</i> (Gedicht) / <i>Przy winie, przy winie, przy zielonogórskim winie</i> (wiersz)	66-67
Max Heinzel	<i>Die Reese nach Grünberg</i> . Aus: „Wir Schlesier”, 13. Jhg., Nr. 3 [1. November 1932], Verlag. L. Heege, Schweidnitz (Erzählung in Mundart) / <i>Podróż do Zielonej Góry</i> . Za: „Wir Schlesier”, R. 13. nr 3 [1 listopada 1932], Wydaw. L. Heege, Świdnica	68-69
Dr. Paul Petras (Köln am Rh.)	<i>Hoaber ist besser als Hättber</i> (Erzählung in Mundart) / <i>Lepszy wróbel w rękę niż gołąb na dachu</i> (opowiadanie w dialekcie)	70-74
Reinhold Forkert (Neusalz)	<i>Dar Hüttjunge</i> (Erzählung in Mundart) / <i>Pastuszek</i> (opowiadanie w dialekcie)	75-76
Lehrer (nauczyciel) F. Koschel (Ochelhelmsdorf) / (Ochla)	<i>Des Ortes Jahreszahlen in Holz und Stein berichten aus der Geschichte der Heimat</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Ważne dla miejscowości daty wyryte w drewnie i kamieniu opowiadają o historii rodzinnych stron</i> (artykuł krajoznawczy)	77-81
Lehrer (nauczyciel) G. Henschel (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Alte Kreisgrenzen in nördlichen Niederschlesien</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Stare granice powiatu na północy Dolnego Śląska</i> (artykuł krajoznawczy)	82-85
Amstgerichtsrat (radca sądowy) Günther Suesmann (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Eichendorff</i> (biographische Skizze) / <i>Eichendorff</i> (szkic biograficzny)	86-87
Eichendorff	<i>Die Heimat</i> (Gedicht) / <i>Ziemia ojczysta</i> (wiersz)	88
Otto Thiel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Vom „Wandervogel” und der bündischen Jugend</i> (Beitrag) / <i>O ruchu młodzieżowym „Wandervogel” i młodzieży niemieckiej</i> (artykuł)	88-91
Lotte Jaekel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Herbst</i> (Gedicht) / <i>Jesień</i> (wiersz)	91
Studienrat (radca szkolny) Dr Kurt Gruhl (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Käfergräben</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Rowy chroniące przed chrząszczami</i> (artykuł przyrodniczy)	92-100
Studienrat Kurt Gruhl (Grünberg)	<i>Verzeichnung der Libellen und Weißlingen</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Oznaczanie ważek i bielinkowatych</i> (artykuł przyrodniczy)	101
	Schach- und Räselecke / Łamigłówki i zagadki szachowe	102
	Totentafel / Lista zmarłych	103
	Behördenverzeichnis des Kreises Grünberg / Wykaz urzędów w powiecie zielonogórskim	104-111

	Verzeichnis der ländlichen Ortschaften des Kreises Grünberg / Wykaz wiejskich miejscowości powiatu zielonogórskiego	112-115
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1934 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1934	116-120
	Trächtigkeits- und Brütenkalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	120
	Post- und Postcheckgebühren / Opłaty pocztowe	121-122
	Eisenbahnfahrpreise / Ceny biletów kolejowych	122
	Lösungen der Schach- und Rätselcke / Rozwiązania łamigłówek i zagadek szachowych	122
	Maß- und Gewichts-Vergleichstabelle / Przelicznik miar i wag	123
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	124
	Anzeigen / Ogłoszenia	I-XII

<p align="center">„Grünberger Hauskalender. Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt auf das Jahr 1936” Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt / „Zielonogórski kalendarz domowy. Kalendarz ojczyzniany dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1936” Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczyznej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczyznej Powiatu Kożuchowskiego</p>		
<p align="center">Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltungen Grünberg und Freystadt, 25. Ausgabe 1936 / Wydawca: Zarząd Powiatu Zielonogórskiego i Zarząd Powiatu Kożuchowskiego, Rocznik 25, 1936</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
Bruno Héroux	Bildnis von Adolf Hitler. Nach dem Original-Holzschnitt von Bruno Héroux. Aus dem Kalender „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf / Portret Adolfa Hitlera, według oryginalnego drzeworytu autorstwa Brunona Héroux. Przedruk z kalendarza „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf	
	Allgemeine Kalendernotizen für das Jahr 1936 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1936 – Von der Zeitrechnung des Jahres 1936 / Rachuba czasu w roku 1936 – Von den Jahreszeiten 1936 / o porach roku 1936 – Ostern 1936-1939 / Wielkanoc 1936-1939 – Himmelsfahrt 1936-1939 / Święto Wniebowstąpienia Pańskiego – Pfingsten 1936-1939 / Zielone Świątki 1936-1939 – Fronleichnam 1936-1939 / Boże Ciało 1936-1939 – Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku – Die Planeten im Jahre 1936 / Planety w roku 1936 – Umlaufzeit, Entfernung und Größe der Planeten / okres orbitalny, odległość i wielkość planet – Die Finsternisse des Jahres 1936 / Zaćmienia w roku 1936	2-3
	Markttafel 1936 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1936	3
	Kalendarium / Kalendarium	4-15
Lotte Jaekel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Deutschland</i> (Gedicht) / <i>Niemcy</i> (wiersz)	16
Lotte Jaekel	1914-1918-1933 (Gedicht) / 1914-1918-1933 (wiersz)	17
Dr. Paul Petras (Köln-Buchholz)	<i>Hempels Friedel im Kriege</i> (historische Erzählung in Mundart) / <i>Friedel Hempelów na wojnie</i> (historyczne opowiadanie w dialekcie)	18-22
J.V. Cissarz	<i>Wir starben, damit ihr leben könnt</i> (Bild). Aus dem Kalender „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf / <i>Umarliśmy, byście mogli żyć</i> (ilustracja). Przedruk z kalendarza „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf	22

Eberhard Wolfgang Möller	<i>Bauernkantate</i> . Abdruck aus <i>Berufung der Zeit</i> von Eberhard Wolfgang Möller, dem Werk des Nationalen Buchpreises 1935 / <i>Chłopska kantata</i> . Przedruk z <i>Berufung der Zeit</i> Eberharda Wolfgang Möllera, dzieła, które otrzymało Narodową Nagrodę Literacką 1935	23-24
Leopold Graph von Kalkreuth	<i>Feldarbeit</i> (Federskizze). Aus dem Kalender „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf / <i>Praca w polu</i> (szkic piórkiem). Przedruk z kalendarza „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf	
Heinz Beutler (Löwenberg) / (Lwówek Śląski)	<i>Dorfforschung</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Badania wsi</i> (artykuł ludoznawczy)	25-27
Günther Streidelsdorf	<i>Heidekorn</i> (Gedicht) / <i>Gryka</i> (wiersz)	27
Lothar Zotz (Breslau) / (Wrocław)	<i>Alte Dörfer – alte Oder</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Stare wsie – stara Odra</i> (artykuł krajoznawczy)	28
Kaufmann (kupiec) Robert Dehmel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Heimatsforschung</i> (Beitrag) / <i>Badania regionalne</i> (artykuł)	29-30
Gustav Kunick (Rückewaldau) / (Wierzbowa)	<i>Das Spinnrad</i> (Kurzgeschichte) / <i>Kołowrotek</i> (nowelka)	30
Alma Morgenstern (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Eine Hexengeschichte</i> (sagenhafte Erzählung) / <i>Opowieść o czarownicy</i> (opowiadanie na podstawie podania ludowego)	31
Alfred Richter (Grünberg in Schlesien) / (Zielona Góra)	<i>Am Dorfbrunnen. Sattel, Kreis Grünberg</i> (Abbildung) / <i>Przy starej studni. Wieloblota, powiat zielonogórski</i> (ilustracja)	31
Reinhold Forkert (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Bä dar Sottelbrücke geht's im!</i> (Erzählung in Mundart) / <i>Przy wieloblockim moście straszyl!</i> (opowiadanie w dialekcie)	32
Lehrer (nauczyciel) Bruno Otto (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Das Pflugrädlein</i> (Erzählung in Mundart) / <i>Kółko do pługa</i> (opowiadanie w dialekcie)	33-34
Lehrer i. R. (nauczyciel w stanie spoczynku) Julius Kolewe (Freystadt) / (Kozuchów)	<i>Dar irrschte Schulgang</i> (Gedicht) / <i>Pierwszy dzień w szkole</i> (wiersz)	34
Gräfin (hrabina) [Hedwig] Schack (Döringau) / (Dziadoszyce)	<i>Aus dem Sagenwinkel des Kreises Freystadt</i> (sagenhafte Erzählung) / <i>Z podań powiatu kozuchowskiego</i> (opowiadanie na podstawie podania ludowego)	36-39
Lotte Jaekel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Frühlingsabend</i> (Gedicht) / <i>Wiosenny wieczór</i> (wiersz)	39
Lehrer (nauczyciel) F. [Fritz] Koschel (Ochelhermsdorf) / (Ochla)	<i>Drei Eide aus alter Zeit</i> (historischer Beitrag) / <i>Trzy przysięgi z dawnych czasów</i> (artykuł historyczny)	39-40
Amtsgerichtsrat (radca sądowy) Suesmann (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Elisabeth Wernerin, Soldatenliebchen, Vagabunda und Diebin aus Gewohnheit schwört, anno 1718 zu Niederherzogswaldau Urfehde</i> (historischer Beitrag) / <i>Elisabeth Wernerin, żołnierska kochanka, łazęga i złodziejka z przyzwyczajenia przysięga w Miocinie Dolnym roku pańskim 1718 nie mścić się za cierpienia doznane na torturach</i> (artykuł historyczny)	41-45

Theo Krieg (Schweinitz) / (Świdnica)	<i>Die Grünberger Dragoner. Von Uniform, Bewaffnung, und Ruhm der 11. Dragoner</i> (Beitrag) / <i>Zielonogórcy dragoni. O mundurach, uzbrojeniu i sławie 11. pułku dragonów</i> (artykuł)	45-46
Direktor (dyrektor) Walter Noack (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Grünberg seit über 100 Jahren wieder Garnison</i> (Beitrag) / <i>Zielona Góra po ponad 100 latach ponownie staje się garnizonem</i> (artykuł)	46-47
Lehrer (nauczyciel) F.[ritz] Koschel (Ochelhersdorf) / (Ochla)	<i>Der Feldpostbrief vor 120 Jahren</i> (historischer Beitrag) / <i>List polowy sprzed 120 lat</i> (artykuł historyczny)	47
Lektor Karl Walter (Freystadt) / (Kožuchów)	<i>Der große Brand von 1637</i> (Nach Andreas Gryphius) (historischer Beitrag) / <i>Wielki pożar z roku 1637</i> (według Andreea Gryphiusa) (artykuł historyczny)	48-51
Ernst Schenke (Schieferstein) / (Przemilów)	<i>Das Wuchabloat</i> (niem. das Wochenblatt) (Gedicht) / <i>Tygodnik</i> (wiersz)	51
Professor Hermann Hoffmann (Breslau) / (Wrocław)	<i>Vom Werden der Deutsch-Wartenberger Wallfahrt</i> (historischer Beitrag) / <i>O dziejach ruchu pielgrzymkowego w Otyniu</i> (artykuł historyczny)	52-56
Martin Klose (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Ortsbilder aus dem Grünberger Kreise in Darstellungen von Friedrich Bernhard Werner</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Pejzaże z powiatu zielonogórskiego na rycinach Friedricha Bernharda Wenera</i> (artykuł krajoznawczy)	57-68
Lotte Jaekel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Fünf Gedichte</i> (<i>Vorfrühlingstag, Im Mai, Sommer, Erntezeit, Herbst</i>) / <i>Pięć wierszy</i> (<i>Dzień przedwiośnia, W maju, Lato, Czas żniw, Jesień</i>)	68
Theo Krieg (Schweinitz) / (Świdnica)	<i>Schweinitz in den ersten Jahrzehnten der preußischen Herrschaft</i> (historischer Beitrag) / <i>Świdnica w pierwszych dziesięcioleciach panowania pruskiego</i> (artykuł historyczny)	69-73
	<i>Auspruch Freidrichs des Großen</i> / <i>Wypowiedź Fryderyka Wielkiego</i>	73
Alfred Richter (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Der alte Fritz und die Schwestern Hennig</i> (Gedicht) / <i>Stary Fryc i siostry Hennig</i> (wiersz)	74
Rektor [Otto] Helm (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Von der alten Posthalterei in Neustädte</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Stara stacja poczty konnej w Nowym Miasteczku</i> (artykuł krajoznawczy)	75-76
Friedrich Rückert	<i>Auf die Schlacht an der Katzbach</i> (Gedicht) / <i>Bitwa pod Kaczawą</i> (wiersz)	76
Direktor (dyrektor) Edmund Glaeser (Breslau) / (Wrocław)	<i>Technische Kulturdenkmäler in unserer engerer Heimat</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Zabytki kultury technicznej w naszych rodzinnych stronach</i> (artykuł krajoznawczy)	77-79
Büchereileiter (kierownik biblioteki) Hermann Otto Thiel (Neusalz) (Nowa Sól)	<i>Kunstmaler Otto Lämmerhirt</i> (biographische Skizze) / <i>Malarz Otto Lämmerhirt</i> (szkic biograficzny)	80
Ernst Schenke (Schieferstein) / (Przemilów)	<i>Spiegel, Spiegel von der Wand</i> (Erzählung in Mundart) / <i>Lustereczko, lustereczko na ścianie</i> (opowiadanie w dialekcie)	81
Johann Wolfgang Goethe	<i>Warum tanzen Bübchen mit Mädchen so gern?</i> Aus dem Kalender „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf / <i>Dlaczego chłopcy tak chętnie tańczą z dziewczętami?</i> Przedruk z kalendarza „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf	82

Archivar (archiwista) Wilhelm Gotthold Schulz (Glogau) / (Głogów)	<i>Wie Reiske Bürgermeister wurde</i> (Erzählung) / <i>Jak Reiske został burmistrzem</i> (opowiadanie)	83-86
Herman Schrader (Köln)	<i>Beim Schweineschlachten</i> (nach einem Original-Holzschnitt von Herman Schrader) / <i>Świniobicie</i> (według oryginalnego drzeworytu Hermana Schradera)	86
Ernst Schenke (Schieferstein) / (Przemilów)	<i>Vater Mücke oder die Jubiläumszigarre</i> (aus der Hörfolge <i>Foahrt eis Wieße</i>) / <i>Ojciec Mücke i jubileuszowe cygaro</i> (z cyklu słuchowisk <i>Foahrt eis Wieße</i>)	87-89
Lehrer i. R. (nauczyciel w st. sp.) Julius Kolewe (Freystadt) / (Kozuchów)	<i>Wie dar Louhn, sou de Arbeit</i> (Gedicht) / <i>Jaka płaca, taka praca</i> (wiersz)	89
O.[tto] F.[ranz] Heinrich (Berlin-Reinickendorf)	<i>Des Bergmanns Leppelt seltsames Begräbnis</i> (Erzählung) / <i>Niezwykły pogrzeb górnika Leppelta</i> (opowiadanie)	90-91
Lotte Jaekel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Weihnacht</i> (Gedicht) / <i>Gwiazdka</i> (wiersz)	91
Lehrer (nauczyciel) Fritz Gottschlich (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Neusalzer Odysee</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Nowosolska odyseja</i> (artykuł krajoznawczy)	92-95
Hermann Otto Thiel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>An der Oder</i> (Gedicht) / <i>Nad Odrą</i> (wiersz)	95
Hermann Otto Thiel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Mit dem Faltboot von Neusalz bis zum Schlawaer See</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Kajakiem z Nowej Soli do Jeziora Ślawskiego</i> (artykuł krajoznawczy)	96-98
Studienrat (radca szkolny) Dr. Kurt Gruhl (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Der Bruchwald der Kalten Wasser</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Łęgi rezerwatu Zimna Woda</i> (artykuł przyrodniczy)	99-102
Studienrat Dr. Kurt Gruhl (Grünberg)	<i>Neue Beobachtungen von Tieren und Pflanzen im Kreise Grünberg</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Nowe obserwacje roślin i zwierząt w powiecie zielonogórskim</i> (artykuł przyrodniczy)	102-103
	<i>Vereinigung für Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg</i> / <i>Towarzystwo na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczystej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego</i>	104-105
	Nachwort / Posłowie	105-106
	Rätsel / Łamigłówki	107
	Übersicht über die ältesten Einwohner des Kreises Grünberg / Przegląd najstarszych mieszkańców powiatu zielonogórskiego	107
	Dienststellen der NSDAP im Kreise Grünberg / Placówki NSDAP (Narodowo-Socjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników) w powiecie zielonogórskim	108-109
	Verzeichnis der im Kreise Grünberg verstorbenen alten Kämpfer der NSDAP / Lista „starych bojowników” NSDAP zmarłych w powiecie zielonogórskim	110
	Totentafel des Kreises Grünberg / Lista zmarłych z powiatu zielonogórskiego	111

	Behördenverzeichnis des Kreises Grünberg / Wykaz urzędów w powiecie zielonogórskim	112-120
	Ortschaftsverzeichnis des Kreises Grünberg / Wykaz miejscowości w powiecie zielonogórskim	121-124
	Dienststellen der NSDAP im Kreise Freystadt / Placówki NSDAP w powiecie kożuchowskim	125-126
	Verzeichnis der im Kreise Freystadt verstorbenen alten Kämpfer der NSDAP / Lista zmarłych z powiatu kożuchowskiego starych bojowników NSDAP	126
	Totentafel des Kreises Freystadt / Lista zmarłych z powiatu kożuchowskiego	127
	Behördenverzeichnis des Kreises Freystadt / Wykaz urzędów powiatu kożuchowskiego	128-132
	Ortschaftsverzeichnis des Kreises Freystadt / Wykaz miejscowości powiatu kożuchowskiego	133-140
	Immerwährender Kalender / Kalendarz wieczysty	141
	Eisenbahnfahrpreise / Ceny biletów kolejowych	141
	Postcheck- Fernsprech- und Postgebühren / Oplaty pocztowe i ceny rozmów międzymiastowych	141-142
	Maß- und Gewichts-Vergleichstabelle / Przelicznik miar i wag	143
	Merkblatt für die Bestellung des Gemüsegartens / Instrukcja uprawy ogrodu warzywnego	148
	Trächtigkeits- und Brütenkalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	149
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	150-151
	Anzeigeteil / Część ogłoszeniowa	I-XXXII

<p>„Grünberger Hauskalender. Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt auf das Jahr 1937” Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt / „Zielonogórski Kalendarz Domowy. Kalendarz ojczyźniany dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1937” Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczyźnej Miasta i Po- wiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczyźnej Powiatu Kożuchowskiego</p>		
<p>Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltungen Grünberg und Freystadt, 26. Ausgabe 1937 / Wydawca: Zarząd Powiatu Zielonogórskiego i Zarząd Powiatu Kożuchowskiego, Rocznik 26, 1937</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
	Allgemeine Kalendernotizen für das Jahr 1937 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1937 – Von der Zeitrechnung des Jahres 1937 / Rachuba czasu w roku 1937 – Von den Jahreszeiten 1937 / o porach roku 1937 – Ostern 1937-1940 / Wielkanoc 1937-1940 – Himmelsfahrt 1937-1940 / Święto Wniebowstąpienia Pańskiego – Pfingsten 1937-1940 / Zielone Świątki 1937-1940 – Fronleichnam 1937-1940 / Boże Ciało 1937-1940 – Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku – Die Planeten im Jahre 1937 / Planety w roku 1937	2-3
	Markttafel 1937 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1937	3
	Kalendarium / Kalendarium	4-15
Rudolf Warnecke	<i>Zum neuen Jahr</i> (Holzschnitt). Aus dem Kalender „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf / <i>Na Nowy Rok</i> (drzeworyt). Przedruk z kalendarza „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf	16
Ernst Schenke (Schieferstein) / (Przemilów)	<i>Alter Monatsweiser</i> (Gedicht) / <i>Stary kalendarz</i> (wiersz)	17
Dr. Paul Petras (Köln-Buchforst), Armin Haag (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Schlesierlied vertont von Armin Haag (Grünberg) / Pieśń Ślązaków z muzyką Armina Haaga (Zielona Góra)</i>	18
Gustav Künick (Rückewaldau) / (Wierzbowa)	<i>Unsere Mutter Schlesing. Eine Plauderei über schlesisches Leben und Treiben / Nasza matka Śląsk. Gawęda o śląskim życiu i zwyczajach</i>	19-21
Lehrer i. R. (nauczyciel w st. sp.) Max Ginella (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>O, du Heimatflur!</i> (Gedichte) / <i>O, niwo ojczyzna!</i> (wiersze) – <i>Vorfrühling / Przedwiośnie</i> – <i>März / Marzec</i> – <i>Wanderlied / Pieśń wędrowca</i>	22-23

	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Abend am Löbtenz^a / Wieczór na wzgórzu Löbtenz</i> - <i>Der alte Nussbaum / Stary orzech</i> - <i>Wenn die Heide blüht / Kiedy kwitnie wrzosowisko</i> - <i>Herbst / Jesień</i> - <i>Allerseelen / Zaduszki</i> 	
O.[tto] F.[ranz] Heinrich (Berlin-Reinickendorf)	<i>Zwischen Nacht und Morgen</i> (Erzählung) / <i>Między nocą a porankiem</i> (opowiadanie)	24-26
Gustav Kampmann	<i>Sonnenaufgang</i> (Federzeichnung). Aus dem Kalender „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf / <i>Wschód słońca</i> (rysunek piórkem). Przedruk z kalendarza „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf	26
Hermann Otto Thiel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Schlesisches Land</i> (Gedicht) / <i>Śląska ziemia</i> (wiersz)	27
Dr. Paul Petras (Köln-Buchforst)	<i>Der Zobten oder Silingberg</i> (Gedicht) / <i>Sobótka albo Ślęza</i> (wiersz)	27
Kaufmann (kupiec) Robert Dehmel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Heimatsforschung</i> (Beitrag) / <i>Badania regionalne</i> (artykuł)	28-29
Direktor (dyrektor) Edmund Glaeser (Breslau) / (Wrocław)	<i>Robert Dehmel zum Gedächtnis</i> (Erinnerung) / <i>Pamięci Roberta Dehmela</i>	29-30
Hermann Otto Thiel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Späte Abendstunde am Neusalzer Hafen</i> (Gedicht) / <i>Późny wieczór na przystani w nowosolskim porcie</i> (wiersz)	39
Dr. Martin Klose (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die neue vorgeschichtliche Abteilung des Grünberger Heimatmuseums</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Nowy dział prehistoryczny w zielonogórskim muzeum regionalnym</i> (artykuł krajoznawczy)	31-35
Gustaf Kossina	<i>Ausspruch / Sentencja</i>	35
Kantor Kliche (Weichau) / (Wichów)	<i>Landschaftsbilder aus dem westlichen Teil des Kreise Freystadt</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Pejzaże z zachodniej części powiatu kożuchowskiego</i> (artykuł krajoznawczy)	36-37
Lehrer (nauczyciel) Johannes Prikowski (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Kirchen des Kreises Freystadt und deren Schicksale</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Kościóły powiatu kożuchowskiego i ich losy</i> (artykuł krajoznawczy)	38-41
Lehrer (nauczyciel) Gerhard Henschel (Liegnitz) / (Legnica)	<i>Naumburg am Bober</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Nowogród Bobrzański</i> (artykuł krajoznawczy)	42-50
Büchereileiter (kierownik biblioteki) H. [Hermann] O. [Otto] Thiel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Neusalzer Archive und Büchereien</i> (Beitrag) / <i>Nowosolskie archiwa i biblioteki</i> (artykuł)	51-53
	<i>Stammbuchvers des Biedermeier</i> / <i>Wpisy do biedermeierowskich sztabuchów</i>	53
Prof. Hermann Hoffmann (Breslau) / (Wrocław)	<i>Fürst Carolath gegen die Glogauer und Wartenberger Jesuiten</i> (historischer Beitrag) / <i>Księżę Carolath przeciw głogowskim i sycowskim Jezuitom</i> (artykuł historyczny)	54-55
[Johann Gottlieb] Fichte	<i>Ausspruch / Sentencja</i>	55

a Löbtenz – wzgórze przy dzisiejszej alei J. Słowackiego w Zielonej Górze.

Dr. Martin Klose (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Gespräche im Reiche der Toten über die Ereignisse der Zeit Friedrichs des Großen</i> (historisch-literaturwissenschaftlicher Beitrag) / <i>Rozmowy w królestwie zmarłych o wydarzeniach z czasów Fryderyka Wielkiego</i> (artykuł historyczno-literaturoznawczy)	56-64
Lehrer (nauczyciel) F. Koschel (Ochelhermsdorf) / (Ochla)	<i>Am Sagenborn der Heimat</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Z krynicy ojczystych podań</i> (artykuł ludoznawczy)	65-69
Theo Krieg (Schweinitz) / (Świdnica)	<i>Die Schweinitzer Einsiedelei im Volksmund und in zeitgenössischen Berichten</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Świdnicka pustelnia w przekazach ludowych i współczesnych relacjach</i> (artykuł ludoznawczy)	69-70
Lehrer i. R. (nauczyciel w st. sp.) Max Ginella (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die Weinprobe</i> (Gedicht) / <i>Degustacja win</i> (wiersz)	71
Hermann Pfeifer (Leipzig)	<i>Herzogin Dorothea von Sagan</i> (biographische Skizze) / <i>Księżna żagańska Dorota</i> (szkic biograficzny)	72-76
Dr. Paul Petras (Köln-Buchforst)	<i>Am Miehewege Erzählung in Grünberger Stadtmundart</i> / <i>Przy ulicy Młyńskiej. Opowiadanie w zielonogórskim dialekcie miejskim</i>	77-80
Hermann Otto Thiel (Neusalz)	<i>Die letzte Mühle</i> (Gedicht) / <i>Ostatni młyn</i> (wiersz)	80
Rheinhold Forkert (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Die fünf Wassermehlen in Pritttag</i> (heimatkundlicher Beitrag in Mundart) / <i>Pięć młynów wodnych w Przytoku</i> (artykuł krajoznawczy w dialekcie)	81-83
W. Müller	<i>Wohin?</i> (Gedicht) / <i>Dokąd?</i> (wiersz)	83
	<i>Der Kaffeekrieg im Oderwalde oder die größten Ereignisse werfen ihre Schatten voraus</i> (eine kleinbürgerliche Komödie) / <i>Wojna kawowa w Lesie Odrzańskim albo największe wydarzenia są zawsze zapowiedziane</i> (komedia mieszczącańska)	84-87
Archivar (archiwista) Wilhelm Gotthold Schulz (Glogau) / (Głogów)	<i>Ein seltsamer Vogel</i> (Erinnerung an Tierarzt Benjamin Vogel) / <i>Niezły ptaszek</i> (wspomnienie o weterynarzu Beniaminie Voglu)	88-89
Lehrer (nauczyciel) Bruno Otto (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Blut und Boden waren ihm heilig. Zum Gedächtnis des ehem. Lehn-scholtiseibestizers Paul Lehman in Lausitz</i> / <i>Krew i ziemia były dla niego święte. Pamięci dawnego właściciela sołectwa lennego Paula Lehmana w Łużycach</i>	90
Paul Ernst	<i>Ausspruch</i> / <i>Sentencja</i>	90
Ernst Schenke (Schieferstein) / (Przemilów)	<i>Die Rockgänger</i> (Gedicht) / <i>Spotkanie przy prząsnicy</i> (wiersz)	91-93
	<i>Der Winter-Abend eines schlesischen Landmanns</i> (Gedicht) / <i>Zimowy wieczór śląskiego gospodarza</i> (wiersz)	93
Amtsgerichtsrat (radca sądowy) Suesmann (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Bäuerliche Hofnachfolge in den Kreisen Freystadt und Grünberg einst und jetzt</i> (Beitrag) / <i>Sukcesja gospodarstw rolnych w powiatach kożuchowskim i zielonogórskim dawniej i dziś</i> (artykuł)	94-104
Walter Appel (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Ernte-Dank</i> (Gedicht) / <i>Dożynki</i> (wiersz)	105

Kreisschulungsleiter (powiatowy kierownik ds. szkolnictwa) Richard Diepelt (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Der Dorfgemeinschaftsabend</i> (Beitrag) / <i>Wieczór wiejski</i> (artykuł)	105
Direktor (dyrektor) Edmund Glaeser (Breslau) / (Wrocław)	<i>Der Naturpfad am Glöckeldamm im Neusalzer Oderwald</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Ścieżka przyrodnicza przy wale Glöckela w Lesie Odrzańskim</i> (artykuł krajoznawczy)	106-107
Franz Evers	<i>Begriffenes</i> (Gedicht) / <i>Zrozumiane</i> (wiersz)	107
Dr. Kurt Gruhl (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Reichsnaturschutzgesetz und Naturschutzverordnung</i> (Beitrag) / <i>Ustawa u ochronie przyrody i rozporządzenia dotyczące ochrony środowiska w Trzeciej Rzeszy</i> (artykuł)	108-112
Johannes Trojan	<i>Zum Blumenpflücken</i> (Gedicht) / <i>Zrywając kwiaty</i> (wiersz)	112
Dr. Steffens (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die Erzeugungsschlacht und ihre Durchführung in Kreisen Grünberg und Freystadt</i> (Bericht) / <i>Walka produkcyjna i jej realizacja w powiatach zielonogórskim i koźuchowskim</i> (relacja)	113-115
	<i>Hauspruch</i> (Gedicht) / <i>Przypowieść o domu</i> (wiersz)	115
	<i>Die Wanderhaushaltungsschule des Landkreises Grünberg i. Schles.</i> (Beitrag) / <i>Wędrowna Szkoła Gospodarstwa Domowego powiatu zielonogórskiego</i> (artykuł)	116
Lehrer (nauczyciel) F.[ritz] Koschel (Ochelherrmsdorf) / (Ochla)	Kettenrätsel (Szarada)	116
	Dienststellen der NSDAP im Kreise Grünberg / Placówki NSDAP (Narodowo-Socjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników) w powiecie zielonogórskim	117-118
	Verzeichnis der im Kreise Grünberg verstorbenen alten Kämpfer der NSDAP / Lista „starych bojowników” NSDAP zmarłych w powiecie zielonogórskim	119
	Totentafel des Kreises Grünberg / Lista zmarłych z powiatu zielonogórskiego	120-121
	Behördenverzeichnis des Kreises Grünberg / Wykaz urzędów w powiecie zielonogórskim	122-132
	Ortschaftsverzeichnis des Kreises Grünberg / Wykaz miejscowości w powiecie zielonogórskim	133-136
	Immerwährender Kalender / Kalendarz wieczysty	137
	Eisenbahnfahrpreise / Ceny biletów kolejowych	137
	Postcheck- Fernsprech- und Postgebühren / Opłaty pocztowe i ceny rozmów międzymiastowych	137-139
	Trächtigkeits- und Brütenkalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	139
	Rätsellösung / Rozwiązania zagadek	139

	Eintopfsonntag ^b / Niedziele z eintopfem	139
	Verzeichnis der Märkte und Messen Im Jahre 1937 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1937	140-146
	Merkblatt für die Bestellung des Gemüsegartens / Instrukcja uprawy ogrodu warzywnego	148
	Maß-, Gewichts- und Vergleichstabelle / Przelicznik miar i wag	148
	Gedenktage / Rocznice	149
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	149
	Anzeigeteil / Część ogłoszeniowa	I-XXIV

b Niedziela z eintopfem, czyli prostym daniem przygotowywanym w jednym garnku zastępującym cały obiad, została wprowadzona 1 października 1933 roku przez III Rzeszę. Zaoszczędzona w ten sposób kwota powinna zostać wpłacona na rzecz nowo utworzonej Niemieckiej Pomocy Zimowej (Winterhilfswerk des Deutschen Volkes, WHW) i w ten sposób służyć wsparciu potrzebujących; zob. H. Kammer, E. Bartsch, *Jugendlexikon Nationalsozialismus. Begriffe aus der Zeit der Gewaltherrschaft 1933-1945*, Berlin 2006, s. 309.

<p align="center">„Grünberger Hauskalender. Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt auf das Jahr 1938” Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt / „Zielonogórski Kalendarz Domowy. Kalendarz ojczyźniany dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1938” Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczystej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczystej Powiatu Kożuchowskiego</p>		
<p align="center">Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltungen Grünberg und Freystadt, 27. Ausgabe 1938 / Wydawca: Zarząd Powiatu Zielonogórskiego i Zarząd Powiatu Kożuchowskiego, Rocznik 27, 1938</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
	Allgemeine Kalendernotizen für das Jahr 1938 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1938 – Von der Zeitrechnung des Jahres 1938 / Rachuba czasu w roku 1938 – Von den Jahreszeiten 1938 / o porach roku 1938 – Ostern 1938-1941 / Wielkanoc 1938-1941 – Himmelsfahrt 1938-1941 / Święto Wniebowstąpienia Pańskiego – Pfingsten 1938-1941 / Zielone Świątki 1938-1941 – Fronleichnam 1938-1941 / Boże Ciało 1938-1941 – Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku – Die Planeten im Jahre 1938 / Planety w roku 1938	2-3
	Markttafel 1938 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1938	3
	Kalendarium / Kalendarium	4-15
	Gedenktage / Rocznice	16-17
Hans Sachs, Carl Thiemann	<i>Blick auf alt Nürnberg</i> (Holzschnitt von Carl Thiemann aus der Mappe: <i>Nürnberg. 10 Holzschnitte von Carl Thiemann</i> , Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf) mit Spruch des Hans Sachs (Aus: <i>Hans Sachs in Richard Wagners Meistersingern</i>) / <i>Widok na Norymbergę</i> (drzeworyt Paula Thielmanna z teczki <i>Norymberga. 10 drzeworytów Paula Thielmanna z sentencją Hansa Sachsa</i>). Za: <i>Hans Sachs w Śpiewakach norymberskich Richarda Wagnera</i>	18
Landrat Dr. Joachim (Grünberg) / (Zielona Góra)	Geleitwort / Słowo wstępne	19
Hauptschriftleiter (główny redaktor) Walter Appel (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Das fünfte Jahr im Reiche Adolf Hitlers</i> (polititischer Beitrag) / <i>Piąty rok w państwie Adolfa Hitlera</i> (artykuł polityczny)	19-21
	<i>Spruch im Ehrenmahl von Bad Homburg</i> / <i>Sentencja na pomniku chwały w Bad Homburg</i>	21
Max Kühnel (Zittau)	<i>Ehrenmahl in Bad Homburg</i> (nach einer Federzeichnung von Max Kühnel) / <i>Pomnik chwały w Bad Homburg</i> (według rysunku piórkiem autorstwa Maxa Kühnela)	21

Lotte Jaekel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Mein Vaterland!</i> (Gedicht) / <i>Moja ojczyzna!</i> (wiersz)	21
Stadtarchivar (archiwista miejski) Wilhelm Gotthold Schulz (Glogau) / (Głogów)	<i>Im Schlepp</i> (Erzählung) / <i>Na holu</i> (opowiadanie)	22-26
Walter Appel (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Wie der alte Quegwer mit dem Teufel stritt, wie er dabei seinen besten Ochsen verlor und zu seiner Frau kam</i> (Erzählung) / <i>O tym, jak stary Quegwer pokłócił się z diabłem, jak stracił przy tym swego najlepszego wołu, a zdobył żonę</i> (opowiadanie)	27
Dr. Paul Petras (Köln-Buchforst)	<i>Uff der Burg</i> (Anne Grünberger Geschichte) / <i>Ulica Zamkowa</i> (opowiadanie z Zielonej Góry)	28-33
Direktor Edmund Glaeser (Breslau) / (Wrocław)	<i>Günther Suesmann zum Gedächtnis</i> / <i>Pamięci Günthera Suesmanna</i>	34-35
Günther Streidelsdorf	<i>Das Steinbeil</i> (Gedicht) / <i>Kamienna siekiera</i> (wiersz)	35
Landesamtkustos (kustosz urzędu państwowego) Dr. Kurt Langenheim (Breslau) / (Wrocław)	<i>Der Burgwall von Kleinitz</i> (historischer Beitrag) / <i>Grodzisko w Klenicy</i> (artykuł historyczny)	36-37
Dr. Martin Klose (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Abraham Scultetus, der Hofprediger des „Winterkönigs”</i> (historischer Beitrag) / <i>Abraham Scultetus, dworski kaznodzieja „Zimowego króla”</i> (artykuł historyczny)	38-48
Alma Morgenstern (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Schwedenschanze</i> (Gedicht) / <i>Szwedzki szaniec</i> (wiersz)	48
Rektor Kurt Köhler (Freystadt) / (Kozuchów)	<i>Hoher Besuch in den Mauern von Neusalz</i> (historischer Beitrag) / <i>Znamienita wizyta w murach Nowej Soli</i> (artykuł historyczny)	49-52
Hermann Otto Thiel (Nausalz) / (Nowa Sól)	<i>Strom der Zeit</i> (Gedicht) / <i>Strumień czasu</i> (wiersz)	52
	<i>Zum Gedächtnis von Fritz Gottlich</i> / <i>Pamięci Fritza Gottlicha</i>	53
Lehrer (nauczyciel) Johannes Prikowski (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Alte Gotteshäuser und Wehrkirchen in unserer Heimat</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Stare świątynie i kościoły obronne w naszej ojczyźnie</i> (artykuł krajoznawczy)	54-58
Prof. Hermann Hoffmann (Breslau) / (Wrocław)	<i>Die Stadtpfarrkirche zu Deutsch-Wartenberg</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Miejski kościół parafialny w Otyniu</i> (artykuł krajoznawczy)	59-62
F.P.	<i>Wege und Stege im Kreise Freystadt</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Drogi i kładki w powiecie kozuchowskim</i> (artykuł krajoznawczy)	62-63
Lehrer (nauczyciel) F.[ritz] Koschel (Ochelhermsdorf) / (Ochla)	<i>Die Familie von Knobelsdorff auf Ochelhermsdorf und ihr größter Sohn</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Rodzina von Knobelsdorff z Ochli i jej najstarszy syn</i> (artykuł krajoznawczy)	64-68
Theo Krieg (Schweinitz) / (Świdnica)	<i>Die Folgen der letzten französischen Invasion 1813</i> (historischer Beitrag) / <i>Skutki ostatniej francuskiej inwazji z 1813 roku</i> (artykuł historyczny)	69-70
Dr. Kurt Gruhl (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Pflanzenschätze Nordniederschlesiens</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Roslinne skarby północy Dolnego Śląska</i> (artykuł przyrodniczy)	71-73

Büchereileiter (dyrektor biblioteki) H.[ermann] O.[tto] Thiel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Der Oderwald in den Bildern Neusalzer Malern</i> (Beitrag) / <i>Las Odrzański na obrazach nowosolskich malarzy</i> (artykuł)	74-75
Lotte Jaekel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Heimat</i> (Gedicht) / <i>Ojczyzna</i> (wiersz)	75
Reinhold Forkert (Neusalz)	<i>Der Schlußhaus in Soaber</i> (heimatkundlicher Beitrag in Mundart) / <i>Pałac w Zaborze</i> (artykuł krajoznawczy w dialekcie)	76-78
Reinhold Forkert (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Die Zuflüsse zum Fürsteneicher (Soaber) See</i> (heimatkundlicher Beitrag in Mundart) / <i>Dopływy jeziora Liwno w Zaborze</i> (artykuł krajoznawczy)	78-81
Lotte Jaekel (Neusalz)	<i>Erster Frühling</i> (Gedicht) / <i>Pierwsza wiosna</i> (wiersz)	81
Lehrer (nauczyciel) F.[ritz] Koschel (Ochelhermsdorf) / (Nowa Sól)	<i>Aus der Vergangenheit des Schulzenamtes, der Kretschmer, Müller und Schmiede des Dorfers Ochelhermsdorf</i> (historischer Beitrag) / <i>Z przeszłości sołtysów, karczmarzy, młynarzy i kowali ze wsi Ochla</i> (artykuł historyczny)	82-83
Lehrer (nauczyciel) Bruno Otto (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Erntezeit in Grünberger Lande</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Żniwa na ziemi zielonogórskiej</i> (artykuł ludoznawczy)	84-87
	<i>Ernteklänge</i> (Gedicht) / <i>Odgłosy żniw</i> (wiersz)	87
Dr. Paul Petras (Köln-Buchforst)	<i>Alte schlesische Kinderspiele</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Stare śląskie zabawy dziecięce</i> (artykuł ludoznawczy)	88-92
Hermann Otto Thiel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Nachtspuck-Morgenstunde</i> (Gedichte) / <i>Nocne strachy – Poranna godzina</i> (wiersze)	92
Direktor (dyrektor) Edmund Glaeser (Breslau) / (Wrocław)	<i>Heimatliche Familienkunde. Von der Sippenausstellung des Neusalzer Heimatmuseums</i> (Dezember 1936-März 1937) (Beitrag) / <i>Regionalne badania nad rodziną. O wystawie poświęconej rodowi w muzeum regionalnym w Nowej Soli</i> (artykuł)	93-95
Max Bewer	<i>Spruch / Sentenzja</i>	95
Emma Schwiedrzig (Freystadt) / (Kozuchów)	<i>Nachklänge zum Freystädter Heimatfest</i> (Herbst 1936) (Bericht) / <i>Echa święta ojczyźnianego w Kozuchowie</i> (jesień 1936) (artykuł)	96-99
Paul Petras	<i>Auf Schlesiens Bergen</i> (Gedicht) / <i>Na śląskich wzgórzach</i> (wiersz)	99
Dr. Steffens (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die heimische Landwirtschaft in der Mitarbeit am neuen Vierjahresplan</i> (Beitrag) / <i>Rodzime rolnictwo w pracy nad realizacją nowego planu czteroletniego</i> (artykuł)	100-102
Richard Walther Darré	<i>Drei Bauernsprüche / Trzy chłopskie mądrości</i>	102
Gartenbauinspektor (inspektor ogrodnictwa) Gerhard Lieske (Grünberg) / (Zielona Góra), Hochbau-techniker (technik budownictwa naziemnego) Albert Jäschke (Deutschkessel) / (Nowy Kisielin)	<i>Die Dorfverschönerungsaktion</i> (Reportage) / <i>Akcja upiększania wsi</i> (reportaż)	103-106
H.[ermann] O.[tto] Thiel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Dem Volksmund abgelauscht / Wysłuchane z ust ludu</i>	106

Lagerführer (kierownik obozu) Krüber (Altkessel) / (Stary Kisielin)	<i>Das Landjahr^a in den Kreisen Grünberg und Freystadt / Rok służby wiejskiej w powiatach zielonogórskim i kożuchowskim</i>	107
Arbeitsgruppenführer (kierownik grupy roboczej) Lautier (Dessau)	<i>Gliederung und Aufgaben der Reichsarbeitsdienstes^b in Grünberg/Freystädter Land (Beitrag) / Struktura i zadania organizacji Służba Pracy Rzeszy na ziemi zielonogórsko-kożuchowskiej (artykuł)</i>	108-110
Hauptmann (kapitan) von Lengerke (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Bei Ergänzungs-Battalion (Beitrag) / W batalionie zapasowym (artykuł)</i>	110
Kreiswirtschaftsberater der NSDAP (powiatowy doradca gospodarczy NSDAP) Erich Lücke (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Wie das Recht auf Arbeit im Kreise Grünberg verwirklicht wurde (Beitrag) / Jak zostało zrealizowane prawo do pracy w powiecie zielonogórskim (artykuł)</i>	111-113
Dr. Rathie	<i>Nur der Opfersinn macht das Leben groß und lebenswert. Die NSV^c als Schule der Lebenskunst (Beitrag) / Tylko ofiarności czyni życie znaczącym i wartościowym. Narodowosocjalistyczna Ludowa Opieka Społeczna jako szkoła sztuki życia (artykuł)</i>	114
Kreiswart (urzędnik powiatowy pełniący funkcję kierowniczą) Schönwälder (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>„Kraft durch Freude”^d im Dienste des schaffenden Menschen (Beitrag) / Organizacja „Siła przez radość” w służbie pracującego człowieka (artykuł)</i>	115
	<i>Wissenswertes über den Luftverkehr (Beitrag) / Co warto wiedzieć o komunikacji lotniczej (artykuł)</i>	116
F.[ritz] Koschel, Ingeborg Mücke (Ochelhermsdorf) / (Ochla)	Rätsellecke / Kącik zagadek	117

a Landjahr – Rok Pracy na Wsi, wprowadzony przez III Rzeszę obowiązek rocznej pracy młodzieży w gospodarstwach wiejskich; por. S. Sierpowski, *Przemiany w polityce międzynarodowej w latach wielkiego kryzysu gospodarczego 1929-1933/35*, [w:] *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919-1939. Era Stresemana*, t. 1, red. *idem*, Poznań 1992, s. 9-46, tutaj s. 34.

b Reichsarbeitsdienst (RAD) – Służba Pracy Rzeszy była państwową organizacją, która zobowiązywała wszystkich młodych ludzi powyżej 18. roku życia do sześciomiesięcznej pracy na rzecz państwa, podczas mieszkania w obozie o wojskowym rygorze. Młodzież poddawana była musztrze wojskowej, szkoleniu światopoglądowemu oraz wychowywana do szacunku dla pracy, karności i posłuszeństwa; zob. H. Kammer, E. Bartsch, *Jugendlexikon Nationalsozialismus. Begriffe aus der Zeit der Gewaltherrschaft 1933-1945*, Berlin 2006, s. 204.

c Nationalistische Volkswohlfahrt – Narodowosocjalistyczna Ludowa Opieka Społeczna. Podlegająca NSDAP organizacja została założona w 1933 roku i zajmowała się różnymi formami pomocy charytatywnej, m.in. opieką nad rodzinami, prowadzeniem zbiórek na pomoc dla ubogich czy świadczeniem opieki zdrowotnej; zob. H. Kammer, E. Bartsch, *op. cit.*, s. 184-185.

d Organizacja Kraft durch Freude (KdF) – Siła przez Radość – istniała w latach 1933-1945. Była to podorganizacja Niemieckiego Frontu Pracy (DAF) i jej działalność zakończyła się wraz z wybuchem wojny. Biuro KdF podlegało tzw. Biuro Podróży, Wędrówek i Urlopów (Amt für Reisen, Wandern und Urlaub). Tym samym było największym organizatorem wycieczek w III Rzeszy. Oferta KdF obejmowała również tanie bilety na koncerty, wieczorki taneczne oraz przedstawienia teatralne i operowe dla robotników i urzędników; zob. H. Kammer, E. Bartsch, *op. cit.*, Berlin 2006, s. 133.

	Verzeichnis der Ortsnamenänderungen in Kreisen Grünberg, Freystadt, Glogau und Sprottau / Indeks zmian nazw miejscowości w powiatach zielonogórskim, kożuchowskim, głogowskim i szprotawskim	118-119
	Übersicht über die ältesten Einwohner des Kreises Grünberg / Przegląd najstarszych mieszkańców powiatu zielonogórskiego	119
Lotte Jaekel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Jahreswende</i> (Gedicht) / <i>Przełom roku</i> (wiersz)	119
	Dienststellen der NSDAP im Kreise Grünberg / Placówki NSDAP (Narodowo-Socjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników) w powiecie zielonogórskim	120-121
	Verzeichnis der im Kreise Grünberg verstorbenen alten Kämpfer der NSDAP / Lista zmarłych z powiatu zielonogórskiego starych bojowników NSDAP	122
	Totentafel des Kreises Grünberg / Lista zmarłych z powiatu zielonogórskiego	123
	Behördenverzeichnis des Kreises Grünberg / Wykaz urzędów w powiecie zielonogórskim	124-136
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1938 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1938	142-145
	Ortschaftsverzeichnis des Kreises Grünberg / Wykaz miejscowości powiatu zielonogórskiego	137-141
	Immerwährender Kalender / Kalendarz wieczysty	146
	Eisenbahnfahrpreise / Ceny biletów kolejowych	146
	Postcheck- Fernsprech- und Postgebühren / Opłaty pocztowe i ceny rozmów międzymiastowych	146-148
	Trächtigkeits- und Brütenkalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	148
	Rätsellösungen / Rozwiązania zagadek	148
	Merkblatt für die Bestellung des Gemüsegartens / Instrukcja uprawy ogrodu warzywnego	149
	Maß-, Gewichts- und Vergleichstabelle / Przelicznik miar i wag	150
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	151-152
	Anzeigeteil / Część ogłoszeniowa	I-XX

<p align="center">„Grünberger Hauskalender. Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt auf das Jahr 1939” Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt / „Zielonogórski Kalendarz Domowy. Kalendarz ojczyźniany dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1939” Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczyźnej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczyźnej Powiatu Kożuchowskiego</p>		
<p align="center">Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltungen Grünberg und Freystadt, 28. Ausgabe 1939 / Wydawca: Zarząd Powiatu Zielonogórskiego i Zarząd Powiatu Kożuchowskiego, Rocznik 28, 1939</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
Bodo Zimmermann	Breslauer Rathaus (Bild nach einem Holzschnitt)	
	Allgemeine Kalendernotizen für das Jahr 1939 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1939 – Von der Zeitrechnung des Jahres 1939 / Rachuba czasu w roku 1939 – Von den Jahreszeiten 1939 / o porach roku 1939 – Ostern 1939-1942 / Wielkanoc 1939-1942 – Himmelsfahrt 1939-1942 / Święto Wniebowstąpienia Pańskiego – Pfingsten 1939-1942 / Zielone Świątki 1939-1942 – Fronleichnam 1939-1942 / Boże Ciało 1939-1942 – Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku – Die Planeten im Jahre 1939 / Planety w roku 1939	2-3
	Markttafel 1939 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1939	3
	Kalendarium / Kalendarium	4-15
Landrat (starosta powiatu) Dr. Joachim (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Geleitwort / Słowo wstępne</i>	16
Schriftleiter (redaktor) Walter Appel (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Im sechsten Jahr des Dritten Reiches</i> (politischer Beitrag) / <i>Szósty rok Trzeciej Rzeszy</i> (artykuł polityczny)	16-18
Karl Bröger	<i>Deutschland</i> (Gedicht) / <i>Niemcy</i> (wiersz)	18
	<i>Das neue Wappen des Kreises Grünberg in Schlesien</i> (Beitrag) / <i>Nowy herb powiatu zielonogórskiego</i> (artykuł)	19
Karl Hennemann (Berlin)	<i>Mondnacht im Winter</i> . Aus dem Kalender „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf / <i>Księżycowa noc zimą</i> . Przedruk z kalendarza „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf	20
Otto Brües	<i>Sterne über Wipfeln</i> (Gedicht) / <i>Gwiazdy nad szczytami</i> (wiersz)	20

Georg Sluyterman von Langeweyde (Essen)	<i>Bergarbeiter</i> , nach einem Original-Holzschnitt. Aus dem Kalender „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf / <i>Górník</i> . Według oryginalnego drzeworytu. Przedruk z kalendarza „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf	22
O.[tto] F.[ranz] Heinrich (Berlin-Reinickendorf-Ost)	<i>Schichtwechsel</i> (Kurzgeschichte) / <i>Koniec zmiany</i> (opowiadanie)	21-23
Hermann Otto Thiel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Die Kiefer</i> (Gedicht) / <i>Sosny</i> (wiersz)	23
Lotte Jaekel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Der gefällte Baum</i> / <i>Ścięte drzewo</i> (wiersz)	23
Dr. Paul Petras (Köln)	<i>Fritze aus der Probstei. Zweek alde Grienberger trafen sich</i> (Erinnerungen) / <i>Frycek z Probstei. Spotkanie dwóch starych zielonogórzan</i> (wspomnienia)	24-27
Büchereileiter (dyrektor biblioteki) H[ermann] O[tto] Thiel, Besprechung von (omówienie) Dr. Martin Klose (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>A Polier hot Durscht</i> (Auszüge aus dem Theaterstück) / <i>Majstrowi chce się pić</i> (fragmety sztuki teatralnej)	28-31
Kurt Hedloff (Quedlinburg)	<i>In der Baubude</i> . Nach einer Federzeichnung. Aus dem Kalender „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf / <i>W baraku budowlanym</i> . Rysunek piórkciem. Przedruk z kalendarza „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf	31
Walter Appel (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Tod auf dem Scheiterhaufen</i> . Aus <i>Eifersucht zum Brandstifter geworden</i> (historischer Beitrag) / <i>Śmierć na stosie. Z zazdrości podpalaczem</i> (artykuł historyczny)	32-34
Theo Krieg (Schweinitz) / (Świdnica)	<i>Anna Luise Karschin, die Dichterin Friedrichs des Großen und ihre Beziehung zum Kreise Grünberg</i> (lietarturwissenschaftlicher Beitrag) / <i>Anna Luise Karschin, poetka Fryderyka Wielkiego i jej powiązania z powiatem zielonogórskim</i> (artykuł literaturoznawczy)	35-40
Reinhold Forkert (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Die Hoasbesitzer in Soaber-Fürschteneich vaur sebzich Jauhren</i> . (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Właściciele domów w Zaborze przed siedemdziesięcioma laty</i> (artykuł krajoznawczy)	41-46
Lehrer (nauczyciel) F.[ritz] Koschel (Ochelhelmsdorf) / (Ochla)	<i>Eine österreichische Urkunde von 1849 im Ochelhermsdorfer Ortsarchiv</i> (historischer Beitrag) / <i>Austriacki dokument z roku 1849 w lokalnym archiwum w Ochli</i> (artykuł historyczny)	46-47
Edmund Glaeser (Breslau) / (Wrocław)	<i>Andenken an Neusalz. Ein Ansichtenalbum aus der Zeit der Romantik</i> (Beitrag) / <i>Pamiętka z Nowej Soli. Album z widokami z okresu romantyzmu</i> (artykuł)	48-52
Hermann Otto Thiel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Stille Stunde</i> (Gedicht) / <i>Cicha godzina</i> (wiersz)	52
Mittelschulrektor (dyrektor szkoły średniej) Kurt Köhler (Freystadt) / (Kozuchów)	<i>Fraystädter Hilfsbereitschaft in alter Zeit</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Ofiarność mieszkańców Kozuchowa w dawnych czasach</i> (artykuł krajoznawczy)	53-55

Mittelschulrektor Kurt Köhler (Freystadt)	<i>Wie die Freystädter ihre Stadtmauern loswerden wollten</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>O tym, jak mieszkańcy kożuchowa chcieli pozbyć się murów obronnych</i> (artykuł krajoznawczy)	56-58
Heinrich Anacker	<i>Der Soldat</i> (Gedicht) / <i>Żołnierz</i> (wiersz)	58
Oberleutnant (porucznik) von Wülknitz (Freystadt) / (Kožuchów)	<i>Unsere Infanterie</i> (Beitrag) / <i>Nasza piechota</i> (artykuł)	59-60
Rektor (kierownik szkoły) Otto Helm (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Neustädte. Alles aussteigen!</i> (Erzählung) / <i>Nowe miasteczko. Wszyscy wysiadać!</i> (opowiadanie)	61-64
Büchereileiter (dyrektor biblioteki) Hermann Otto Thiel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Neusalz, die Heimat bedeutender Männer und Meister des 19. Jahrhunderts</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Nowa Sól, ojczyzna znaczących osobistości i mistrzów XIX w.</i> (artykuł krajoznawczy)	65-67
N. von Dobrzynski (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Handwerkstand im Grenzland</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Stan rzemiosła w rejonie przygranicznym</i> (artykuł krajoznawczy)	68-69
Karl Bröger	<i>Am Werk</i> (Gedicht) / <i>W pracy</i> (wiersz)	69
Ingenieur (inżynier) Erich Bork (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Tuchfabrikation in Grünberg</i> (Beitrag) / <i>Produkcja sukna w Zielonej Górze</i> (artykuł)	70-71
Heinrich Zerkaulen	<i>Fabriknachmittag</i> (Gedicht) / <i>Popołudnie w fabryce</i> (wiersz)	
	<i>Die Gemeinschaftshalle der Deutschen Wollenwaren Manufaktur Aktiengesellschaft</i> (Bericht) / <i>Świetlica zakładów włókienniczych Deutsche Wollenwaren Manufaktur Aktiengesellschaft</i> (relacja)	71
Dipl. Gartenbauinspektor (dypl. inspektor ogrodnictwa) J. Spenner (Grünberg)	<i>Fortschritte im Grünberger Weinbau</i> (Beitrag) / <i>Postępy w uprawie winorośli w Zielonej Górze</i> (artykuł)	72-73
Lehrer (nauczyciel) Erich Jüttner (Lessendorf) / (Lasocin)	<i>Die Kreisbildstelle</i> (Beitrag) / <i>Powiatowe archiwum fotografii</i> (artykuł)	74
Studienrat (radca szkolny) Dr. Arthur Zobel (Bunzlau) / (Bolesławiec)	<i>Flurnamen! Abteilung für Flurnamen im Schlesischen Bund für Heimatschutz</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Nazwy parceli! Dział nazw parceli ziemskich Śląskiego Stowarzyszenia Ochrony i Tradycji Ojczyznej</i> (artykuł krajoznawczy)	75
Lehrer (nauczyciel) Johannes Prikowski (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Heimatliches Brauchtum begleitet den Menschen auf seinem Lebenswege. Taufe, Hochzeit, Tod</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Ojczyznie zwyczajom towarzyszą człowiekowi na drodze życia. Chrzcziny, wesele, śmierć</i> (artykuł ludoznawczy)	76-77
Ernst Schenke (Schieferstein) / (Przemilów)	<i>Wächterlied</i> (Gedicht) / <i>Pieśń wartownika</i> (wiersz)	77
	<i>Das Dorf im Grünen. Vorschläge zum Dorfverschönerung</i> (Beitrag) / <i>Wieś w zieleni. Propozycje upiększenia wsi</i> (artykuł)	78-79
Lagerführerin (kierowniczka obozu) Brudniok (Kleinitz) / (Klenica)	<i>Der Arbeitsdienst für die weibliche Jugend im Kreise Grünberg</i> (Beitrag) / <i>Służba pracy dla młodzieży żeńskiej w powiecie zielonogórskim</i> (artykuł)	
Lotte Jaekel (Neusalz)	<i>Erntegedanken</i> (Gedicht) / <i>Mysli o żniwach</i> (wiersz)	80

Major. A.D. (major w st. sp.) Kurt Lehmann (Friedrichshof) / (Boryń)	<i>Aus der Arbeit des Kreisjägermeisters</i> (Beitrag) / <i>Z pracy łowczego powiatu</i> (artykuł)	81-82
Wilhelm Bornemann	<i>Jägerlied</i> (Gedicht) / <i>Pieśń myśliwych</i> (wiersz)	82
Dipl. Obst- und Weinabuinspektor (dypl. inspektor sadownictwa i winogrodnictwa) Holzer (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Aus den Sprechstunden der Garten- und Weinbauberatungsstelle Grünberg in Schlesien</i> (Beitrag) / <i>Konsultacje Poradni ogrodniczej i winogrodniczej w Zielonej Górze</i> (artykuł)	83-84
Lotte Jaekel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Sommertag</i> (Gedicht) / <i>Letni dzień</i> (wiersz)	84
Diplomlandwirt (rolnik dyplomowany) Felber (Breslau) / (Wrocław)	<i>Aufgaben der Ernährungswirtschaft</i> (Beitrag) / <i>Zadania przemysłu spożywczego</i> (artykuł)	85-86
Medizinalrat (radca medyczny) Dr. Groetschel	<i>Die Aufgaben des Gesundheitsamtes</i> (Beitrag) / <i>Zadania Urzędu do spraw zdrowia</i> (artykuł)	87-88
Erich L. Teha (Berlin-Lichtenberg)	<i>Die Letzte Nacht</i> (Erzählung) / <i>Ostatnia noc</i> (opowiadanie)	88
Ernst. R. Graul (Münster)	<i>Trommler</i> . Nach einem Original-Holzschnitt. Aus dem Kalender „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf / <i>Dobosz</i> . Według oryginalnego drzeworytu. Przedruk z kalendarza „Kunst und Leben”, Verlag Fritz Hender, Berlin Zehlendorf	
Erich L. Teha (Berlin-Lichtenberg)	<i>Kleiner Zwischenfall</i> (Erzählung) / <i>Mały incydent</i> (opowiadanie)	89-90
Ernst Schenke (Schieferstein) / (Przemilów)	<i>Kinder-Noama</i> (Gedicht) / <i>Dziecięce imiona</i> (wiersz)	90
F.[ritz] Koschel, (Ochelhemsdorf) / (Ochla)	Ausfüllrätsel / Łamigłówka	90
	<i>Heimatschutz und Heimatpflege</i> (Bericht) / <i>Ochrona i pielęgnacja rodzimej tradycji</i> (sprawozdanie)	91
	Verzeichnis der Ortsnamenänderungen in nördlichen Niederschlesien und dem angrenzenden Gebiet / Lista zmian nazw miejscowości na północy Dolnego Śląska i w rejonach przygranicznych	92-94
	Übersicht über die ältesten Einwohner der Kreise Grünberg und Freystadt / Przegląd najstarszych mieszkańców powiatu zielonogórskiego i kożuchowskiego	95
	Dienststellen der NSDAP im Kreise Freystadt / Placówki NSDAP w powiecie kożuchowskim	96-98
	Verzeichnis der im Kreise Freystadt verstorbenen alten Kämpfer der NSDAP / Lista starych bojowników NSDAP zmarłych w powiecie kożuchowskim	98
	Totentafel des Kreises Freystadt / Lista zmarłych z powiatu kożuchowskiego	99
	Behördenverzeichnis des Kreises Freystadt / Wykaz urzędów powiatu kożuchowskiego	100-104

	Ortschaftsverzeichnis des Kreises Freystadt / Wykaz miejscowości powiatu kozuchowskiego	100-116
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1939 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1939	117-121
	<i>Christmarktvers</i> (Gedicht) / <i>Kiermasz bożonarodzeniowy</i> (wiersz)	121
	Rätsellösung / Rozwiązania zagadek	121
	Immerwährender Kalender / Kalendarz wieczysty	122
	Eisenbahnfahrpreise / Ceny biletów kolejowych	122
	Postcheck- Fernsprech- und Postgebühren / Opłaty pocztowe i ceny rozmów międzymiastowych	122-124
	Trächtigkeits- und Brütenkalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	124
	Merkblatt für die Bestellung des Gemüsegartens / Instrukcja uprawy ogrodu warzywnego	125
	Maß-, Gewichts- und Vergleichstabelle / Przelicznik miar i wag	127-128
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	151-152
	Anzeigeteil / Część ogłoszeniowa	I-XX

<p align="center">„Grünberger Hauskalender. Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt auf das Jahr 1940” Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt / „Zielonogórski Kalendarz Domowy. Kalendarz ojczyźniany dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1940” Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczyznej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczyznej Powiatu Kożuchowskiego</p>		
<p align="center">Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltungen Grünberg und Freystadt, 29. Ausgabe 1940 / Wydawca: Zarząd Powiatu Zielonogórskiego i Zarząd Powiatu Kożuchowskiego, Rocznik 29, 1940</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
Rudolf Riege	<i>Zug der Soldaten zum Tannenberg-Denkmal</i> (nach einem Holzschnitt) / <i>Pielgrzymka żołnierzy do pomnika bitwy pod Tannenbergiem</i> (drzeworyt)	
	Allgemeine Kalendernotizen für das Jahr 1940 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1940 – Von der Zeitrechnung des Jahres 1940 / Rachuba czasu w roku 1940 – Von den Jahreszeiten 1940 / o porach roku 1940 – Ostern 1940-1943 / Wielkanoc 1940-1943 – Himmelsfahrt 1940-1943 / Święto Wniebowstąpienia Pańskiego – Pfingsten 1940-1943 / Zielone Świątki 1940-1943 – Fronleichnam 1940-1943 / Boże Ciało 1940-1943 – Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku – Die Planeten im Jahre 1940 / Planety w roku 1940	2-3
	Markttafel 1940 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1940	3
	Kalendarium / Kalendarium	4-15
Adolf Hitler	<i>Anspruch / Sentencja</i>	16
Landrat, Regierungsrat (starosta powiatu, radca rządowy) Grande (Grünberg) / (Zielona Góra)	Geleitwort / Słowo wstępne	17
Schriftleiter (redaktor) Walter Appel (Berlin)	<i>Wir bauen das Reich! Rückblick auf das Jahr 1938/39</i> (politischer Beitrag) / <i>Budujemy Rzeshę. Spojrzenie na rok 1938/39</i> (artykuł polityczny)	17-21
Joseph von Eichendorf	<i>Danzig</i> (Gedicht) / <i>Gdańsk</i> (wiersz)	20
Lotte Jaekel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Mein Vaterland</i> (Gedicht) / <i>Mój kraj ojczysty</i> (wiersz)	21
Lehrer (nauczyciel) Johannes Bohla (Neusalz)	<i>Die niederschlesische Heide</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Bory Dolnośląskie</i> (artykuł krajoznawczy)	22-23

Wilhelm Hoffmann (Breslau, Landesamt für Vorgeschichte) / (Wrocław, Państwowy Urząd ds. Prehistorii)	<i>Neue Funde aus der Steinzeit</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Nowe znalezisko z epoki kamienia łupanego</i> (artykuł krajoznawczy)	23
Bruno Otto (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Nordischer Glaube in Sage, Sinnbild und Brauchtum der Heimat</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Nordyckie wierzenia w rodzimych podaniach, symbolach i zwyczajach</i> (artykuł ludoznawczy)	24-26
Theo Krieg (Schweinitz) / (Świdnica)	<i>Todaus- und Sommersingen^a</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Topienie Marzanny i chodzenie z gaikiem</i> (artykuł ludoznawczy)	27-30
Lotte Jaekel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Immer wieder...</i> (Gedicht) / <i>Bezustannie</i> (wiersz)	30
Georg W. Pijet (Berlin Reinickendorf-West)	<i>Dortes Osterwasser</i> (Erzählung) / <i>Woda wielkanocna Doroty</i> (opowiadanie)	31-32
Otto Helm (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Frühling</i> (Gedicht) / <i>Wiosna</i> (wiersz)	32
Dr. Paul Petras (Köln-Buchforst)	<i>De Kiehner Glocken. Anne Geschichte aus'm Grienberger Lande vun Paul Petras</i> / <i>Dzwony z Chynowa. Historia z okolic Zielonej Góry spisana przez Paula Petrasa</i>	33-36
	<i>Der Hungerturm in Grünberg</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Wieża Głodowa w Zielonej Górze</i> (artykuł krajoznawczy)	37
Pfarrer (ksiądz) Hans Fechner (Schwenten) / (Świętno)	<i>Schwenten</i> (heimatgeschichtliche Studie) / <i>Świętno</i> (studia regionalne)	38-41
	<i>Der Grüneberger und die Tartaren</i> (Gedicht) / <i>Grünberger i Tatarzy</i> (wiersz)	41
Lehrer (nauczyciel) Johannes Prikowski (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Ehemalige klösterliche Ansiedlungen in unserer nordschlesischen Heimat</i> (heimatgeschichtlicher Beitrag) / <i>Dawne osady klasztorne w naszej północnośląskiej ojczyźnie</i> (artykuł krajoznawczy)	42-47
Prof. Hermann Hoffmann (Breslau) / (Wrocław)	<i>Von Deutsch-Wartenberg nach Chile</i> (biographischer Beitrag) / <i>Z Otynia do Chile</i> (artykuł biograficzny)	48-49
Lehrer (nauczyciel) F.[ritz] Koschel (Ochelhermsdorf) / (Ochla)	<i>Aus dem Leben eines ehemaligen Ochelhermsdorfer Lehrers, des Dr. phil. Bruno Schröder</i> (biographischer Beitrag) / <i>Z życia byłego nauczyciela z Ochli, dr. filoz. Brunona Schrödera</i> (artykuł biograficzny)	50-53
Mittelschuldirektor (dyrektor szkoły średniej) Kurt Köhler (Freystadt) / (Koźuchów)	<i>Freystadts Wasserversorgung in alter Zeit</i> (heimatgeschichtlicher Beitrag) / <i>Zaopatrzenie Koźuchowa w wodę w dawnych czasach</i> (artykuł krajoznawczy)	54-56

^a Tradycja „Sommersingen” była bardzo popularna na Śląsku, obchodzono ją zawsze w niedzielę *Laetare*, czyli trzy tygodnie przed Świętami Wielkanocnymi. Podczas tego symbolizującego początek wiosny święta dzieci oraz młodzi chłopcy i dziewczęta chodzili od domu do domu z gałązkami ustrojonymi kwiatami i wstążkami z kolorowej bibułki. Śpiewano również pieśni na cześć słońca, światła i przyrody; zob. F. Skutsch, *Das Joseffest zu Rimini*, „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” 1904, t. 6, z. 11, s. 32-40, tu s. 37-38.

	<i>Aus einer alten Schilderung der Stadt Freystadt</i> (heimatgeschichtlicher Beitrag) / <i>Ze starego opisu miasta Kożuchowa</i> (artykuł historyczny)	56
Mittelschuldirektor Kurt Köhler (Freystadt)	<i>Als die Freystädter Tischlermeister sich im Jahre 1794 selbst helfen wollten</i> (heimatgeschichtlicher Beitrag) / <i>O tym, jak stolarze z Kożuchowa chcieli w roku 1794 sami sobie pomóc</i> (artykuł krajoznawczy)	
Lehrer i. R. (nauczyciel w stanie spoczynku) Fritz Ehrlich (Bergenwald) / (Niwiska)	<i>Aus dem Tagebuch von George Walter</i> / <i>Z pamiętnika Georga Waltera</i>	58-59
Edmund Glaeser (Breslau) / (Wrocław)	<i>Aus der Geschichte des Heimatmuseums für Neusalz und Umgegend</i> (heimatkundlicher Beitrag) / <i>Z historii muzeum regionalnego Nowej Soli i okolic</i> (artykuł krajoznawczy)	60-65
E.C. Christophé (Berlin)	<i>Das Glück und die Störche</i> (Kurzgeschichte) / <i>Szczęście i bociany</i> (nowelka)	66
Reinhold Forkert (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Doas Königsschissen in Soaber</i> (heimatgeschichtlicher Beitrag) / <i>Zawody o tytuł Króla Strzelców w Zaborze</i> (artykuł krajoznawczy)	67-69
Otto-Julius Bierbaum	<i>Scheiben-Sprüche</i> (Gedicht) / <i>Strzeleckie mądrości</i> (wiersz)	69
Webmeister (mistrz tkacki) Heinrich Peiler (Rothenburg Oder) / (Czerwieńsk)	<i>Der Flachsbau und die ländliche Hausweberei</i> (volkskundlicher Beitrag) / <i>Uprawa lnu i tkactwo domowe</i> (artykuł)	70-72
	<i>Von der Tuchmacherei. Aus den „Schlesischen Provinzialblättern”, 1802, März, S. 287f. / O sukiennictwie. Przedruk za „Schlesische Provinzialblätter”, 1802, marzec, s. 287 i nast.</i>	72
Rektor Otto Helm (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Die Pilze in unserem Stadtpark</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Grzyby w naszym parku miejskim</i> (artykuł przyrodniczy)	73
Studienrat (radca szkolny) Dr. Kurt Gruhl (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die Hecke</i> (Beitrag) / <i>Żywopłot</i> (artykuł)	74-75
P. Podleska (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Nutzen der deutschen Bienenzucht</i> (Beitrag) / <i>Korzyści płynące z niemieckiego pszczelarstwa</i> (artykuł)	75-76
Forstmeister (nadleśniczy) D. Vogt (Zollbrücken) / (Przyborów)	<i>Das Preußische Forstamt Zollbrücken</i> (Beitrag) / <i>Pruskie nadleśnictwo Przyborów</i> (artykuł)	77-79
Preuß. Forstassessor (asessor leśny) Martin Günther (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Ein Kapitel aus der Arbeit des Preuß. Forstamtes Grünberg i. Schles.</i> (Beitrag) / <i>Rozdział z pracy Pruskiego Nadleśnictwa w Przyborowie</i> (artykuł)	
Hermann Otto Thiel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Herbstabend</i> (Gedicht) / <i>Jesienny wieczór</i> (wiersz)	81
E.C. Christophé (Berlin)	<i>Feurio bei Blubermann</i> (Erzählung) / <i>Gore u Blubermann</i> (opowiadanie)	82
	<i>Bauer baue bauerlich. Neun Merksätze von anständigen Bauen</i> (Beitrag) / <i>Gospodarzu buduj w wiejskim stylu. Dziewięć zasad dobrego budowania</i> (artykuł)	83-84

Hans Niekrawietz	<i>Heimat</i> (Gedicht) / <i>Ojczyzna</i> (wiersz)	84
Landwirtschaftsrat (radca do spraw rolnictwa) W. Felber (Breslau)	<i>Urgroßvaters Briefe und was wir daraus lernen können</i> (Beitrag) / <i>Listy pradziadka i czego możemy się z nich nauczyć</i> (artykuł)	84-85
Diplomvolkswirt (dyplomowany ekonomista) Dr. Reichelt (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Die Berufsnachwuchslenkung, Berufsberatung und Lehrstellenvermittlung im Bezirk des Arbeitsamtes Grünberg</i> (Bericht) / <i>Kierowanie młodymi pracownikami, poradnictwo zawodowe i organizacja praktyk zawodowych w okręgu Zielonogórskiego Urzędu Pracy</i> (sprawozdanie)	86-88
Kreisschulrat (powiatowy radca szkolny) Kurt Lehmann (Grünberg)	<i>Die ländliche Berufsschule im Kreise Grünberg</i> (Beitrag) / <i>Wiejska szkoła zawodowa w powiecie zielonogórskim</i> (artykuł)	88
Kreisamtsleiter (kierownik urzędu) Kurt Köhler (Freystadt) / (Kozuchów)	<i>Aus der Arbeit der NSV im Kreise Freystadt</i> (Bericht) / <i>Z pracy Narodowosocjalistycznej Ludowej Opieki Społecznej w powiecie kozuchowskim</i>	89-90
W.E. Hartmann (Grünberg) / (Zielona Góra)	<i>Der Reichluftschutzbund in Stadt und Kreis Grünberg</i> (Bericht) / <i>Organizacja Ochrony Przeciwołotniczej w mieście i powiecie zielonogórskim</i> (sprawozdanie)	90-91
	<i>Heimatschutz und Heimatspflege</i> (Beitrag) / <i>Ochrona i pielęgnacja tradycji ojczystej</i> (artykuł)	92
	Dienststellen der NSDAP im Kreise Freystadt / Placówki NSDAP w powiecie kozuchowskim	93-96
	Verzeichnis der im Kreise Freystadt verstorbenen alten Kämpfer der NSDAP / Lista zmarłych starych bojowników NSDAP z powiatu kozuchowskiego	97
	Übersicht über die ältesten Einwohner des Kreises Freystadt / Przegląd najstarszych mieszkańców powiatu kozuchowskiego	97
	Totentafel des Kreises Freystadt / Lista zmarłych z powiatu kozuchowskiego	98
	Der Landkreis Freystadt N. Schl. (powiat kozuchowski, Dln. Śl.)	99-103
	Verzeichnis der ländlichen Ortschaften des Kreises Freystadt / Wykaz wiejskich miejscowości powiatu kozuchowskiego	104-116
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1940 / Wykaz jarmarków i targów w roku 1940	117-121
Hermann Otto Thiel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Die letzten Tage</i> (Gedicht) / <i>Ostatnie dni</i> (wiersz)	121
	Immerwährender Kalender / Kalendarz wieczysty	122
	Postgebühren / Opłaty pocztowe	123-124
	Trächtigkeits- und Brütenkalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	124
	Merkblatt für die Bestellung des Gemüsegartens / Instrukcja uprawy ogrodu warzywnego	125
	Maß-, Gewichts- und Vergleichstabelle / Przelicznik miar i wag	126
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	127-128
	Anzeigeteil / Część ogłoszeniowa	I-XVIII

<p align="center">„Grünberger Hauskalender. Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt auf das Jahr 1941” Unter Mitarbeit der Vereinigung der Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg und der Vereinigung für Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt / „Zielonogórski Kalendarz Domowy. Kalendarz ojczyźniany dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1941” Przy współpracy Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczystej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczystej Powiatu Kożuchowskiego</p>		
<p align="center">Herausgeber: Herausgegeben von der Kreisverwaltungen Grünberg und Freystadt, 30. Ausgabe 1941 / Wydawca: Zarząd Powiatu Zielonogórskiego i Zarząd Powiatu Kożuchowskiego, Rocznik 30, 1941</p>		
Autor / Autor	Titel / Tytuł	Seite / Strona
Ragimund Remesch	<i>Das Straßburger Münster</i> (Zeichnung) / Katedra w Strasburgu (rysunek)	
	Allgemeine Kalendernotizen für das Jahr 1941 / Ogólne informacje kalendarzowe na rok 1941 – Von der Zeitrechnung des Jahres 1941 / Rachuba czasu w roku 1941 – Von den Jahreszeiten 1941 / o porach roku 1941 – Ostern 1941-1944 / Wielkanoc 1941-1944 – Himmelsfahrt 1941-1944 / Święto Wniebowstąpienia Pańskiego – Pfingsten 1941-1944 / Zielone Świątki 1941-1944 – Fronleichnam 1941-1944 / Boże Ciało 1941-1944 – Erklärung der Himmelszeichen / objaśnienia symboli znaków zodiaku – Die Planeten im Jahre 1941 / Planety w roku 1941	2-3
	Markttafel 1941 für die Kreise Grünberg und Freystadt / Lista jarmarków dla powiatów zielonogórskiego i kożuchowskiego na rok 1941	3
	Kalendarium / Kalendarium	4-15
Lotte Jaekel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Großdeutschland</i> (Gedicht) / <i>Wielkie Niemcy</i> (wiersz)	16
Rudolf Riege	<i>Deutsche Wacht</i> (Holzschnitt) / <i>Niemiecka straż</i> (drzeworyt)	
Landrat (starosta powiatu) Suesmann (Freystadt) / (Kożuchów)	Geleitwort / Słowo wstępne	17
Gerhard Wiedemeyer (Berlin)	<i>Großdeutschland im Entscheidungskampf (Jahresrückblick)</i> (Beitrag) / <i>Wielkie Niemcy w decydującej walce</i> (przegląd roczny)	17-25
C. Firzlaß, K. Nätke	<i>Bilder aus wiedergewonnenen deutschen Landen</i> (Zeichnungen) / <i>Obrazy z odzyskanych niemieckich ziem</i> (rysunki)	26
Fritz Alfred Zimmer (Bernsbach in Erzg.)	<i>Lob der Heimat</i> (Beitrag) / <i>Chwała ojczystej ziemi</i> (artykuł)	27
Rektor (kierownik szkoły) Otto Helm (Neustädtel) / (Nowe Miasteczko)	<i>Heimkehr</i> (Gedicht) / <i>Powrót do domu</i> (wiersz)	27

Lehrer (nauczyciel) F.[ritz] Koschel (Ochelhermsdorf) / (Ochla)	<i>Jonas Scultetus als schlesischer Topograph und Landkartenzeichner und seine Beziehungen zu unseren engeren Heimat</i> (heimatgeschichtlicher Beitrag) / <i>Jan Scultetus jako śląski topograf i rysownik map oraz jego związki z naszą ziemią ojczystą</i> (artykuł krajoznawczy)	28-29
Stadtsekretär (sekretarz miejski) Leo Krieg (Schweinitz) / (Świdnica)	<i>Vor zweihundert Jahren: Preußischer Einmarsch in Schlesien</i> (heimatgeschichtlicher Beitrag) / <i>Przed dwustu laty. Wkroczenie wojsk pruskich na Śląsk</i> (artykuł historyczny)	30-39
[Wilhelm] Müller-Rüdersdorf	<i>Wider Aushorcherei und Bevormundung</i> (Anekdote) Aus: [Wilhelm] Müller-Rüdersdorf, <i>Der unsterbliche König</i> , Berlin: Karl Siegismund 1936 / <i>Przeciw przesłuchiowaniu i ubezwłasnowolnieniu</i> . Za: [Wilhelm] Müller-Rüdersdorf, <i>Der unsterbliche König</i> , Berlin: Karl Siegismund 1936	39
Dr. Martin Klose (Grünberg i. Schles.) / (Zielona Góra)	<i>Waffenstillstand im Jahre 1813</i> (historischer Beitrag) / <i>Rozejm w roku 1813</i> (artykuł historyczny)	40-42
Rektor (kierownik szkoły) Otto Helm (Neustädte) / (Nowe Miasteczko)	<i>Durch!</i> (Gedicht) / <i>Do celu!</i> (wiersz)	42
Konrektor A.D. (em. zastępca kierownika szkoły) Lange (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Landsturmataillon Neusalz 1915 bis 1917</i> (heimatgeschichtlicher Beitrag) / <i>Nowosolski Batalion Pospolitego Ruszenia 1915-1917</i> (artykuł historyczny)	43-45
	<i>Landsturmlied des Landsturm Inf. Bataillons Neusalz</i> / <i>Pieśń nowosolskiego Batalionu Piechoty Pospolitego Ruszenia</i>	45
Georg W. Pijet	<i>Ein Hühnerbraten-schwer erworben</i> (Humoreske) / <i>Z trudem zdobyta pieczona kura</i> (humoreska)	46-47
O.[tto] F.[ranz] Heinrich (Berlin Reinickendorf-Ost)	<i>Der geheimnisvolle Grund</i> (Anekdote) / <i>Tajemniczy powód</i> (anegdota)	47
Wilhelm Peter (Mölln in Lbg [Lauenburg])	<i>Die Wegzehrung</i> (Erzählung) / <i>Wałówka</i> (opowiadanie)	48-49
Lehrer (nauczyciel) F.[ritz] Koschel (Ochelhermsdorf) / (Ochla)	<i>Küchenzettel vor 100 Jahren</i> / <i>Jadłospis sprzed stu lat</i>	49
Lehrer F.[ritz] Koschel (Ochelhermsdorf)	<i>Ochelhermsdorferinnen sprechen für den Führer</i> (Bericht) / <i>Mieszkancki Ochli mówią dla Führera</i> (relacja)	50
Pfarrer (ksiądz) Hans Fechner (Schwenten) / (Świętno)	<i>Schwenten. Heimatgeschichtliche Studie II. Teil</i> / <i>Świętno. Studium z zakresu historii regionalnej, część II</i>	51-56
Lehrer (nauczyciel) D. Schwarz (Reichenbach) / (Dzierżoniów)	<i>Der Dorfbrand von Reichenbach am 9. Mai 1888</i> (historischer Beitrag) / <i>Pożar wsi Przybymierz 9 maja 1888</i> (artykuł historyczny)	56-58
Edmund Glaeser (Breslau) / (Wrocław)	<i>Zwirn und Eisen. Aus der Geschichte der Neusalzer Werke</i> (Beitrag) / <i>Przędza i żelazo. Z historii nowosolskich zakładów</i> (artykuł)	59-69
M. Kapft (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Der Aufstieg des Krausewerkes in Neusalz in der Gegenwart und seine Bedeutung im nordschlesischen Raum</i> (Beitrag) / <i>Rozwój Zakładów odlewniczych Krausewerk współcześnie i jego znaczenie w rejonie dolnośląskim</i> (artykuł)	69-70

	<i>An die Jungmädels-Führerin</i> (Beitrag) / <i>Do kierowniczkii organizacji „Jungmädels”</i> (artykuł)	70
Forstmeister (nadleśniczy) Ziegler (Grünberg i. Schles.) / (Zielona Góra)	<i>Waldtypen der Grünberger Heimat</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Typy lasów w zielonogórskiej ojczyźnie</i> (artykuł przyrodniczy)	71-72
Lehrer (nauczyciel) Paul Lehmann (Ruden) / (Rudno)	<i>Der schwarze Milan des Rudener Sees</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Kania czarna z Jeziora Rudzieńskiego</i> (artykuł przyrodniczy)	73-74
Studienrat (radca szkolny) Dr. Kurt Gruhl (Grünberg i. Schl.) / (Zielona Góra)	<i>Die Aktion zur Erfassung Heil- und Nährkräfte aus Wald und Feld</i> (naturkundlicher Beitrag) / <i>Akcja zbierania roślin leczniczych oraz jadalnych z lasów i pól</i> (artykuł przyrodniczy)	75-77
Lotte Jaekel (Neusalz) / (Nowa Sól)	<i>Das Jungvolk</i> (Gedicht) / <i>Młodzież</i> (wiersz)	77
Gartenmeister (mistrz ogrodnicy) K. Kulatsch (Grünberg i. Schl.) / (Zielona Góra)	<i>Einiges über den Anbau von Beerenobst</i> (Beitrag) / <i>Parę słów o uprawie owoców jagodowych</i> (artykuł)	78-80
Leiterin der Mädchenabteilung der Landwirtschaftsschule (kierowniczka oddziału dziewczęcego szkoły rolniczej) Hübner (Grünberg i. Schl.) / (Zielona Góra)	<i>Aus der Arbeit einer Lehrerein der landwirtschaftlichen Haushaltungskunde</i> (Bericht) / <i>Z pracy nauczycielki wiejskiego gospodarstwa domowego</i> (sprawozdanie)	80
Maidenhauptführerin Gappa (kierowniczka Obozu Służby Pracy Rzeszy dla dziewcząt) (Glogau)	<i>Unsere Arbeitsmädchen</i> ^b (Bericht) / <i>Nasze młode robotnice</i> (sprawozdanie)	81
Lehrer (nauczyciel) Artur Knispel (Grünberg i. Schl.) / (Zielona Góra)	<i>Das heimatkundliche Lichtbild</i> (Beitrag) / <i>Fotografia ojczyzniana</i> (artykuł)	82-84
H.[ermann] O.[tto] Thiel (Wien)	<i>Das schöne Bild am Arbeitsplatz. Neue Wege städtischer Kulturpflege in der bildenden Kunst</i> (Beitrag) / <i>Piękny obraz w miejscu pracy. Nowe kierunki miejskiego upowszechniania kultury w zakresie sztuk pięknych</i> (artykuł)	84-86
Dr. Paul Petras (Köln – Buchforst)	<i>Schuaede ums Jungel! Duas wird nicht ahl!</i> (Erzählung) / <i>Szkoda chłopca, że się nie zestarzeje!</i> (opowiadanie)	87-90
	Übersicht über die ältesten Einwohner des Kreises Grünberg / Przegląd najstarszych mieszkańców powiatu zielonogórskiego	90
	Dienststellen der NSDAP im Kreise Grünberg / Placówki NSDAP w powiecie zielonogórskim	91-92

a Der Jungmädelsbund (JM) – Związek Młodych Dziewcząt – jeden z członów organizacyjnych formacji Hitlerjugend (Młodzieży Hitlera). Należały do niego dziewczynki w wieku od 10 do 14 lat; zob. H. Kammer, E. Bartsch, *Jugendlexikon Nationalsozialismus. Begriffe aus der Zeit der Gewaltherrschaft 1933-1945*, Berlin 2006, s. 129-130.

b Arbeitsmaid – pracownica Obozów Służby Pracy Rzeszy narodowosocjalistycznej organizacji RAD; zob. *ibidem*, s. 204.

	Verzeichnis der im Kreise Grünberg verstorbenen alten Kämpfer der NSDAP / Lista starych bojowników NSDAP zmarłych w powiecie zielonogórskim	93
	Totentafel des Kreises Grünberg / Lista zmarłych z powiatu zielonogórskiego	94
	Behördenverzeichnis des Kreises Grünberg / Wykaz urzędów powiatu zielonogórskiego	95-105
	Ortschaftsverzeichnis des Kreises Grünberg (Grünberg i. Schl.) / Wykaz miejscowości powiatu zielonogórskiego	106-115
	Technische Nothilfe (TN) ^c / Pogotowie Techniczne	116
	Verzeichnis der Märkte und Messen im Jahre 1941 / Spis jarmarków i targów w roku 1941	117-121
	Immerwährender Kalender / Kalendarz wieczysty	122
	Eisenbahnfahrpreise / Ceny biletów kolejowych	122
	Postcheck- Fernsprech- und Postgebühren / Oplaty pocztowe i ceny rozmów międzymiastowych	122-124
	Trächtigkeits- und Brütenkalender / Kalendarz ciąży u bydła i trzody chlewnej oraz wylęgu drobiu	124
	Merkblatt für die Bestellung des Gemüsegartens / Instrukcja uprawy ogrodu warzywnego	125
	Maß-, Gewichts- und Vergleichstabelle / Przelicznik miar i wag	126
	Inhaltsverzeichnis / Spis treści	127-128
	Anzeigeteil / Część ogłoszeniowa	I-XXIV

c Technische Nothilfe – Pogotowie Techniczne. Organizacja cywilna, której podlegały ochotnicze grupy pomocy technicznej i saperskiej działające w Republice Weimarskiej i w III Rzeszy. Od 1936 roku było stopniowo przekształcane w „techniczną policję pomocniczą” w ramach Policji Porządkowej (Ordnungspolizei). W czasie drugiej wojny światowej organizacja wysyłała jednostki zarówno do ochrony przeciwlotniczej na terenie Rzeszy, jak i na ziemiach okupowanych przez Wehrmacht; zob. R. Absolon, *Die Wehrmacht im Dritten Reich. 3. August 1934 bis 4. Februar 1938*, t. 3, Boppard am Rhein 1975, s. 67-68. Zob. także https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Technische_Nothilfe [dostęp: 12.04.2021].

Podsumowanie i zakończenie

Wydawany w latach 1910-1940 „Grünberger Hauskalender” powstał w okresie, w którym kalendarze książkowe rozpowszechnione były wśród wszystkich grup społecznych. Rocznik stanowił specyficzne zwierciadło życia społeczno-kulturalnego na określonym terytorialnie i kulturowo obszarze Dolnego Śląska, jakim były powiaty zielonogórski (Kreis Grünberg) i kożuchowski (Kreis Freystadt). Jednocześnie odgrywał rolę medium literackiego oraz informacyjnego dla zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji, a jako publikacja powracająca w określonym odstępie czasu zbudował mocną więź z kręgiem swych czytelników.

Ze względu na szeroko pojęte zadania klasycznego kalendarza książkowego „Grünberger Hauskalender” umożliwiał orientację w cyklu rocznym. Był praktycznym, niezbędnym w każdym gospodarstwie domowym poradnikiem, informował o wydarzeniach z kraju, regionu i ze świata, przekazywał wiedzę z różnych dziedzin, pełnił funkcję szkolnego podręcznika, a dzięki bogatej i różnorodnej ofercie tekstów literackich stanowił interesującą lekturę.

Biorąc pod uwagę aspekt geograficzny, specyfikę rocznika oraz jego społeczny zasięg, „Grünberger Hauskalender” można przyporządkować do niezwykle rozpowszechnionego w badanym okresie gatunku, jakim był kalendarz ojczyzniany. Świadczy o tym ścisły związek almanachu z określonym terytorium, czyli zielonogórsko-kożuchowską mikroprovincją, oraz to, że rozkwit rocznika nastąpił pod patronatem Stowarzyszenia na rzecz Ochrony i Pielęgnacji Tradycji Ojczyznej Miasta i Powiatu Zielonogórskiego (Vereinigung von Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg) oraz Stowarzyszenia na rzecz Ochrony Przyrody i Tradycji Ojczyznej Powiatu Kożuchowskiego (Vereinigung für den Natur- und Heimatschutz des Kreises Freystadt). Jako nośnik treści ojczyznianych kalendarz skierowany był do określonych grup czytelników (inteligencji, wykształconych właścicieli ziemskich, przemysłowców, rolników, robotników i rzemieślników) pochodzących przede wszystkim z regionu. Również współpracownicy kalendarza rekrutowali się w znakomitej większości z ludności miejscowej. Skupiając osoby o różnym pochodzeniu oraz o rozmaitych orientacjach politycznych i światopoglądowych, almanach kształtował wspólnotę ojczyznianą i wrażliwość społeczną.

Zgodnie ze wspólną dla wszystkich kalendarzy ojczyznianych wytyczną centralne miejsce w zielonogórsko-kożuchowskim roczniku zajmuje mała ojczyzna podniesiona

do rangi najwyższej wartości. We wszystkich rodzajach tekstów lokalnego almanachu „Heimat” niesie ze sobą wielkie bogactwo skojarzeń. Strategię wielopłaszczyznowej kreacji rodzinnych stron na łamach kalendarza najlepiej oddają słowa Christine Grunding-Wetzlinger: „To nie tylko obrazy twarzy, osób, miejsc, krajobrazów, lecz także dźwięki i ich odcienie, dialekty, melodie, typowe słowa i zdania, zapachy i smaki [...]”¹. Jednakże w niektórych utworach literackich, przede wszystkim poetyckich, widoczna jest instrumentalizacja, jakiej ulegało to pojęcie, poczynawszy od pozycji wiodącego symbolu literatury ojczyźnianej i figury nurtu *Heimatkunst* po narzędzie literatury *Blut- und Boden*.

Na ojczyźniany charakter rocznika wskazują również jego wyraźnie nakreślone (ideologiczne i społeczne) zadania. Jego wydawca skupił się na akcentowaniu odrębności regionalnej m.in. poprzez popularyzację lokalnych dialektów. Teksty literackie tworzone w różnorodnych odmianach gwary śląskiej stanowiły wyróżniki reprezentatywne dla związanego z zielonogórskim i kożuchowskim regionem kalendarza, podkreślając jego językową wyjątkowość. Do ojczyźnianych zadań należało także promowanie działalności miejscowych organizacji społecznych i kulturalnych oraz eksponowanie tematyki regionalnej. Rocznik wyraźnie faworyzował lokalną twórczość, a wybór publikowanych tekstów w dużej mierze dopasowany był do potrzeb miejscowej społeczności. Jedną z ważniejszych funkcji almanachu, szerzenie wiedzy o rodzinnych stronach i ich historii, realizowana była m.in. poprzez publikację opowiadań, artykułów i reportaży dotyczących charakterystycznych budowli, nazw miejscowych, niezwykłych elementów krajobrazu oraz innych osobliwości zarówno zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji, jak i Dolnego Śląska. Uzupełnieniem dla publikowanych tekstów był bogaty materiał ikonograficzny, często autorstwa lokalnych twórców: fotografie, litografie, drzeworyty, szkice piórkiem i reprodukcje.

Dodatkowo „Grünberger Hauskalender” wypełniał swą ojczyźnianą misję, funkcjonując jako ceniony na terenie Dolnego Śląska organ ludoznawczy, będący ważnym źródłem informacji o folklorze regionu. O tym, że rocznik w pełni realizował swe posłannictwo jako medium (lokalnej) kultury ludowej, świadczą pozytywne recenzje i omówienia w czasopismach oraz specjalistycznych periodykach etnograficznych. Tworzące wyraźnie wyodrębnioną grupę teksty (pisane gwarą, a także językiem literackim), oparte na motywach i wątkach wyrastających z regionalnego folkloru, stanowiły reprezentatywne atrybuty lokalnej tożsamości. Na łamach kalendarza można znaleźć zarówno utwory zaliczające się do oryginalnej literatury ludowej, jak i takie, w których

1 Ch. Grunding-Wetzlinger, *Heimat-aktuell wie nie*, [w:] *Heimat – Heimatland – Heimatliteratur. Zur Exophonie*, red. J.G. Lughoffer, A. Camenisch, Z. Çırak, Ljubljana 2011, s. 6-8, tutaj s. 6 [tłum. A.D.]. „Es sind nicht nur Bilder von Gesichtern, Personen, Räumen, Landschaften, sondern auch Klänge, Klangfarben, Dialekte, Melodien, typische Wörter und Sätze, Gerüche und Geschmäcker [...]”.

lokalne tradycje i wierzenia posłużyły jako źródło inspiracji, a baśniowe lub podaniowe tworzywo zostało poddane transformacji, adaptacji lub literackiej stylizacji.

Rozpowszechniony w powojennym literaturoznawstwie niemieckim podział na „starą”, posiadającą negatywne konotacje literaturę ojczyźnianą, i „nową” literaturę regionalną wydaje się dla niniejszej pracy pozbawiony podstaw. Przy badaniu treści kalendarzy ojczyźnianych wydawanych do roku 1945 bardziej odpowiedni zdaje się klasyczny termin „Heimatliteratur” (literatura ojczyźniana). Etap dziejowy, w którym ukazywał się „Grünberger Hauskalender”, zakorzenienie almanachu w określonej tradycji, zaakcentowany już w tytule związek z małą ojczyzną oraz kulturowe i ideologiczne implikacje skłaniają, by almanach jako Heimatkalender pozostawić w kręgu literatury ojczyźnianej z jej wszystkimi wzlotami i upadkami. Klasyfikacja ta nie wyklucza jednak możliwości postrzegania kalendarza zgodnie ze stworzoną przez Norberta Mecklenburga koncepcją literackiego regionalizmu.

Złożoność literatury trywialnej i jej rozległe powiązania z różnorodnymi obszarami twórczości pozwalają zaliczyć kalendarz do jednej z jej licznych form. Zielonogórsko-kożuchowski rocznik jako wydawnictwo wysokonakładowe wychodził naprzeciw potrzebom i gustom masowego odbiorcy. Chęć przeczytania tekstu lekkiego i interesującego, pogoń za sensacją i mocnymi wrażeniami, pragnienie przeżycia wzruszeń i emocji, których dostarczały proste, sentymentalne wiersze i opowiadania, należały do głównych kryteriów doboru lektury, którymi kierowali się czytelnicy. Utwory literackie ukazujące się przez okres trzydziestu lat na łamach „Grünberger Hauskalender” propagowały utarte normy fabularne, a ich autorki i autorzy nie uczestniczyli w szeroko pojętym życiu literackim, nie byli również znani szerszym kręgom czytelniczym i pisali głównie dla swojego regionu, nierzadko w dialekcie. Ich teksty charakteryzują się zazwyczaj brakiem większych wartości ideowych i artystycznych. Przykładem typowego pisarstwa trywialnego jest literatura spoza regionu, której reprezentantkami w zielonogórsko-kożuchowskim almanachu były Pauline Redlich, Marie Trommershausen (M. Andrae-Romanek), P. Glockner, A. von Scholte oraz Bertha Clément. Akcja opublikowanych w „Grünberger Hauskalender” utworów ich autorstwa toczy się w świecie uniwersalnym, zbudowanym na stałych, powtarzalnych strukturach zwykle odpowiadających prowincji lub małej miejscowości. Umieszczenie zdarzeń w wielkiej aglomeracji ma na celu uwypuklenie na zasadzie kontrastu pozytywnych stron prowincjonalnego, niszowego bytowania. Jest to proza o zrelatywizowanym, a jednocześnie subiektywnym charakterze, w której życie przedstawiane jest w jednoznacznych formach. Częste sięganie po stereotypy, opieranie się na utartych schematach, przewidywalność fabuły, powtarzalność motywów i wątków, to cechy, które można znaleźć w większości opowiadań. Utwory prezentują wachlarz szablonowych kobiecych postaci, obsadzonych w stereotypowych rolach matek, pracownic czy też narzeczonych. Jednocześnie to właśnie kobiety, czy to jako główne bohaterki, czy też jako postaci drugoplanowe, są

w tej grupie tekstów prozatorskich oparciem i opoką dla pojawiających się na drugim planie mężczyzn: apelują do ich sumienia, próbując wyzwolić ich ze szponów zgubnego nałogu, wskazują słuszną drogę postępowania, opiekują się nimi po wojennej traumie, przejmują ich obowiązki. Mimo że opowiadania charakteryzuje najczęściej szczęśliwe zakończenie, wyobrażenie przedstawianej przez nie rzeczywistości nie jest w pełni idealne. Spod warstwy kiczu i sentymentalizmu wyłaniają się, niejako między wierszami, aluzje do aktualnej sytuacji społecznej, obrazy dysfunkcyjnych rodzin, biedy, przemocy i moralnego upadku. Nierzadko tematyka opublikowanych historii jest odpowiedzią na aktualne wydarzenia i reakcją na współczesne autorkom problemy.

Również teksty autorów z Dolnego Śląska, jak Konrad Urban, czy też zamieszkałych w zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji lub ściśle z nią związanych, jak Anna Magdalena Bock, Paul Petras, Gotthold Schulz, można zaliczyć do kręgu literatury trywialnej. Jednocześnie widoczna jest w nich tendencja odejścia od stypizowanych, uniwersalnych postaci na rzecz bohaterów, którzy poprzez swój wygląd zewnętrzny, prezentowane postawy, styl życia, a nawet imiona i nazwiska manifestują przynależność do określonego regionu.

Analiza struktury kalendarza, jego zawartości treściowej, głównego korpusu utworów literackich obejmującego ponad 95 opowiadań (nie licząc innych drobnych form prozatorskich) i około 300 wierszy oraz kontekstu historyczno-społecznego, w którym almanach był zakotwiczony, pozwoliła na dogłębne i wieloaspektowe zaprezentowanie jego fenomenu. Używając wywiedzionego z codzienności porównania, literatura „Grünberger Hauskalender” przypomina niemiecką potrawę jednogarnkową o nazwie Eintopf². Teksty wykazują z jednej strony niespotykaną różnorodność, z drugiej dużą rozpiętość pod względem jakościowym, tematycznym i gatunkowym. Nierzadko występują one w przypadkowym porządku: wiersze umieszczane są zaraz po tekstach reklamowych, opowiadania – między tekstami publicystycznymi, utwory należące do literatury scenicznej i radiowej umiejscowione są w sąsiedztwie (popularno)naukowych przyczynków. Literatura produkowana przez lokalnych współpracowników kalendarza, którzy pisaniem zajmowali się hobbystycznie lub z pobudek lokalnego patriotyzmu, charakteryzowała się bardzo nierównym poziomem: od ocierających się o kicz i grafomanię utworów literackich, stanowiących większość publikowanych tekstów, po wartościowe utwory, które bez wątpienia mogłyby być zaliczone do literatury wysokiej. Napotkać można więc (często pisane w lokalnym dialekcie) próby literackie miejscowych nauczycieli, pracowników leśnych, zarządców i urzędników, którzy spełniając patriotyczny obowiązek wobec małej ojczyzny, przesyłali do kalendarza swe teksty. Pisali o sprawach najbardziej im znanych, tematy czerpali z archiwalnych dokumentów historycznych,

2 Der Eintopf (niem.) to pożywna jednogarnkowa potrawa, najczęściej w postaci zupy z wielu składników. Do zupy często używano produktów, które były aktualnie dostępne; zob. *Deutsch: lokal – regional – global*, red. J. Dąbrowska-Burkhardt, L.M. Eichinger, U. Itakura, Tübingen 2017, s. 262.

z ustnych przekazów lub z obserwacji codziennego życia. Od nich pochodzą przede wszystkim, często okraszone dużą dozą satyry i humoru, portrety mieszkańców wsi i niewielkich miasteczek oraz odtworzone z dokumentalną precyzją obrazki z życia prowincji. W opowiadaniach akcent położony jest często na elementy krajoznawcze, a w fabułę wplecione są wyimki ze starych lokalnych kronik i niepublikowanych rękopisów. Na tym tle wyróżniają się dwa poświęcone życiu w Afryce utwory misjonarza Martina Jäckela, który mimo wieloletniej działalności w Transwaalu, nie zapomniał o swych rodzinnych stronach, wspierając literacko „Grünberger Hauskalender”.

Obszerna grupa obecnych w kalendarzu tekstów wyszła spod pióra autorów zajmujących się zawodowo działalnością literacką i publicystyczną. Nierzadko należeli oni, jak na przykład piewca legnickiego pustkowia – Heide – i jego mieszkańców Konrad Urban, wałbrzyski pisarz Otto Franz Heinrich czy też autor śląskich kantat, opowiadań i wierszy Ernst Schenke, do swego rodzaju intelektualnej, mającej istotny wpływ na lokalną kulturę elity, jednakże nie zdołali przebić się ze swoją twórczością do kanonu literatury niemieckiej. Również w grupie tekstów prozatorskich miejscowych autorów można trafić, jak już wcześniej wspomniano, na utwory charakteryzujące się wysokim poziomem literackim. W tym kontekście „Grünberger Hauskalender” zaprzecza częściowo stereotypowi, na podstawie którego całą literaturę kalendarzową określa się jako trywialną, i stanowi potwierdzenie poglądów badacza śląskiej literatury Arno Lubosa. Odnosił się on krytycznie do powszechnej tendencji szufladkowania w ten sposób całokształtu literatury kalendarzowej, podkreślając, że w lekceważonych przez literaturoznawców regionalnych kalendarzach można znaleźć o wiele oryginalniejsze i lepsze utwory niż w wydawanych w tym samym czasie specjalistycznych czasopismach³. Do cennych dokumentów literackich należą utwory gwarowe, jednak stwierdzenie, czy opublikowane zostały oryginalne wytwory ludowej kultury, czy też są to przykłady gwarowej stylizacji, wymaga wnikliwej językoznawczej i dialektologicznej analizy.

Zamieszczane na łamach kalendarza wiersze charakteryzowały się dużą różnorodnością pod względem struktury, treści oraz poziomu literackiego. Były najpopularniejszą formą przekazu, pełniąc przy tym wiele funkcji. Dostarczały przeżyć estetycznych i rozrywki, komentowały aktualne wydarzenia, podejmowały problematykę ówczesnego życia codziennego, a także uzupełniały treść artykułów tematycznych lub ilustracji. Pojawiające się w formie przedruków wiersze uznanych poetów niemieckich, jak Johann Wolfgang von Goethe, Andreas Gryphius czy też Joseph von Eichendorff, kształtowały wrażliwość poetycką czytelników. Z kolei reprezentujące lirykę ojczyźnianą utwory miejscowych autorów były wyrazem zarówno obserwacji życia, jak i żywej reakcji na potrzeby czasu. Autorzy z zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji przedstawiali poetycki obraz świata, który był im najbliższy. Odnosi się wrażenie, że

3 Por. A. Lubos, *Geschichte der Literatur Schlesiens*, t. 2, München 1967, s. 463.

czuli wręcz wewnętrzny imperatyw uwieczniania rodzinnych stron. Ich twórczość to poezja małych miasteczek oraz pejzaży składających się na kulturowy krajobraz ziemi zielonogórsko-kożuchowskiej. Nierzadko wiersze odgrywały rolę rymowanej reklamy regionu, jego zabytków i miejscowych ciekawostek. Licznie reprezentowana w kalendarzu poezja okolicznościowa stanowiła swoisty komentarz rzeczywistości, odnosząc się bezpośrednio do lokalnych czy światowych wydarzeń. Liryka polityczna natomiast, ze względu na swą propagandową wymowę, pełniła zarazem funkcję użytkową, zaspiciając w mieszkańcach mikroprowincji aprobowane i oczekiwane społecznie w danym czasie normy moralne i zachowania, przy czym wymowa wierszy oscylowała między (lokalnym) patriotyzmem a skrajnym szowinizmem.

Spektakularne wydarzenia, jakimi były pierwsza i druga wojna światowa, znalazły swe odbicie na kartach „Grünberger Hauskalender” zarówno w ujęciu globalnym, jak i zamknięte w ramach prowincjonalnego mikroświata, przedstawione z perspektywy reprezentujących mieszkańców zielonogórsko-kożuchowskiego regionu współpracowników almanachu. Tematyzujące Wielką Wojnę teksty poetyckie powstałe w pierwszej fazie tego konfliktu były utworami o silnym wydźwięku patriotycznym. Charakterystyczne dla ich treści było manifestowanie więzi z walczącymi na froncie żołnierzami, zagrzewanie ich do dalszej walki, podkreślanie mocarstwowości i potęgi militarnej Niemiec oraz wiary w zwycięstwo. W miarę eskalacji działań zbrojnych przybierało utworów akcentujących konieczność ponoszenia dalszych ofiar i kreślących model specyficznej, opartej na nacjonalizmie wojennej moralności. Szczególnie w utworach lirycznych wojna jawiła się w jako dziejowa misja narodu niemieckiego i jego droga do wielkości, przy czym autorzy nie stronili od miazdzącej krytyki wrogów Cesarstwa Niemieckiego. Schyłek pierwszej wojny światowej obfitował w wiersze będące wyrażanym przez poetów błaganem o pokój oraz w utwory liryczne o dominującej motywice cierpiących matek, mogli i ruin. Lata 1918-1920 to okres rozrachunku i refleksji. W tym czasie w kalendarzu pojawiają się utwory liryczne odzwierciedlające kolektywną reakcję na wstrząs po – odebranych jako niesprawiedliwe i upokarzające niemiecki naród – postanowieniach traktatu wersalskiego, upadku Cesarstwa Niemieckiego i nękającym kraj kryzysie. Tematyka epickich wypowiedzi literackich, których tło stanowiła pierwsza wojna światowa, rzadko związana była z wydarzeniami na froncie. Można pokusić się o twierdzenie, że główny element i motyw w wojennych opowiadaniach „Grünberger Hauskalender” stanowi rodzina: niepełna i okaleczona przez wojnę, walcząca o przetrwanie, nierzadko zmuszona do ofiar i poświęceń będących konsekwencją decyzji władz, jednak, mimo wszystko, usiłująca żyć według dawnego porządku i rytmu. Ludzkie doświadczenia, nędza, głód, żałoba po śmierci najbliższych przedstawione zostały za pomocą zawężonej perspektywy prostych mieszkańców prowincjonalnych miejscowości. O bitewnych potyczkach czytelnik dowiaduje się nie z bezpośredniej relacji bohaterów literackich, lecz zwykle z wkomponowanej w opowiadania wojennej

korespondencji przychodzącej od walczących w okopach mężów i synów. Pobyt na froncie opisywany był w listach barwnie i z fantazją, przekazy w większości wolne były od opisów bólu, strachu i śmierci, dzięki czemu wojna postrzegana była przez odbiorcę w kategorii przygody. Charakterystyczny dla wielu opowiadań był wątek miłosny. Wojenne wydarzenia stanowiły w tym wypadku kulisy dla sercowych perypetii protagonistów, przy czym połączenie zakochanych następowało zwykle po dokonaniu jakiegoś bohaterskiego czynu przez męskiego głównego bohatera. W tym kontekście, pozbawiony głębi i wielowymiarowości obraz wielkiej wojny wykreowany został przy pomocy typowej dla literatury trywialnej stylizacji i charakterystycznych kategorii estetycznych. Był wolny od głębokich moralnych rozrachunków i refleksji nad jej apokaliptycznym wymiarem. Konflikt zbrojny jawił się nie jako powszechne doświadczenie ludzkości, lecz przedstawiony został przez pryzmat subiektywnych przeżyć indywidualnych.

Liczba tekstów literackich poświęconych drugiej wojnie światowej, które ukazały się na łamach „Grünberger Hauskalender”, jest o wiele mniejsza. Brak w kalendarzu opowiadań, czy to w formie przedruków, czy to autorstwa powołanych na front współpracowników, które zajmują się wojenną rzeczywistością z perspektywy walczących żołnierzy. O wojnie czytelnik „Grünberger Hauskalender” dowiaduje się przede wszystkim z równie niewielu tekstów publicystycznych. W tomie na rok 1940 brak jakiegokolwiek lirycznej refleksji dotyczącej wybuchu wojny i jej zasadności, a w ostatnim wydaniu kalendarza, tomie na rok 1941, można znaleźć jedynie dwa wiersze Lotty Jaekel: *Das Jungvolk* (Młodzież) oraz *Großdeutschland* (Wielkie Niemcy). Opublikowane w kalendarzu literackie świadectwa drugiej wojny światowej budzą swego rodzaju niedosyt. Biorąc pod uwagę powszechne jej postrzeganie jako globalnego i historycznego doświadczenia, zaskakuje nikła reakcja współpracowników kalendarza. Dziwią również posunięcia kolegium redakcyjnego, poświęcającego tak mało miejsca wydarzeniom na froncie. Analizując zawartość treściową dwóch ostatnich tomów almanachu, odnosi się wrażenie istnienia, jeśli chodzi o teksty literackie, specyficznej cenzury mającej na celu utrzymanie czytelników z dala od głównego nurtu wydarzeń. Na tle innych utworów, na które składają się literatura wspomnieniowa, humoreski oraz wiersze reprezentujące lirykę ojczyźnianą i lirykę przyrody, wojna jawi się jako wydarzenie marginalne, wywołujące tylko symboliczne echo wśród miejscowych literatów.

Wśród stanowiących główny nurt narracji „Grünberger Hauskalender” tekstów literatury ojczyźnianej można spotkać utwory o przerysowanej symbolice lub widocznych wpływach ideologii „krwi i ziemi” (*Blut-und-Boden*). Retoryka ta najsilniej dochodzi do głosu w twórczości Franza Schröngamer-Heimdala, który w otwarty i bezpośredni sposób przelewał swe volkistowskie poglądy na papier. Z kolei w pojawiających się najczęściej w formie przedruków wierszach oddziaływanie doktryny przejawiało się w powtarzalności motywu krwi (Blut), ojcowizny (Scholle), chłoptwa (Bauerntum),

ludu (Volk) i pracy (Arbeit) oraz w czerpaniu z mitologii i tradycji germańskiej – nawiązywaniu do pogańskich świąt, jak na przykład letniego czy zimowego przesilenia, czy też w odnoszeniu się do germańskiej symboliki, czego wyrazem była gloryfikacja dębu jako świętego drzewa, a zarazem jednego z najważniejszych narodowych atrybutów. Najpopularniejszym poetą tego nurtu był berliński literat Wilhelm Müller Rüdersdorf, opiewający Heimat i jego symbole jako przedmiot patriotycznych uczuć. Idea małej ojczyzny jako rodzinnych stron, ojcowizny, ustępuje miejsca nowej koncepcji, w której Heimat ewoluje do wymiaru życiowej przestrzeni dla wzorcowej, związanej z ziemią zbiorowości, której kluczowym zadaniem jest stworzenie podwalin dla nowej, czystej, silnej i zdrowej rasy germańskiej. Wśród miejscowych współpracowników kalendarza brak zadeklarowanych reprezentantów literatury *Blut-und-Boden*. Oddziaływanie tej ideologii na poziomie twórczości lokalnej, oprócz nielicznych i raczej niezbyt udanych pod względem literackim prób dopasowania treści i języka utworów do programu tej ideologii, wyrażało się przede wszystkim poprzez intensyfikację zajmowania się tematyką ojczyźnianą.

Po dojściu Hitlera do władzy „Grünberger Hauskalender”, podobnie jak cała literatura III Rzeszy, został zobowiązany do afirmacji narodowosocjalistycznej rzeczywistości oraz realizacji określonych postulatów, do których należały przedstawienie i popularyzacja założeń programowych narodowego socjalizmu oraz kształtowanie odpowiednich postaw ideowych. Mimo że w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku redakcja nie uchylała się od politycznych nakazów, związane z nim idee znajdowały odbicie przede wszystkim w tekstach publicystycznych rocznika⁴. W świetle wychowawczej funkcji kalendarza oraz jego ogólnej dostępności i popularności zaskakuje fakt, że na łamach „Grünberger Hauskalender” ukazało się stosunkowo niewiele utworów literackich poświęconych symbolom III Rzeszy, służbie dla kraju i obowiązkom obywatelskim, co więcej, w roczniku publikowane były utwory autorów w sposób jednoznaczny odcinających się od narodowosocjalistycznej ideologii. Jej propagatorami byli autorzy spoza zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji: Eduard Curt Christophé oraz Erich Teha. Na poziomie lokalnym świadectwem oddziaływania siły narodowego socjalizmu są wiersze pochodzącej z Nowej Soli wieloletniej współpracownicy kalendarza, miejscowej poetki i rysowniczkii Lotte Jaekel, która w jednoznacznie podporządkowanych celom utylitarnym utworach dawała wyraz swemu uwielbieniu dla Führera i poparciu dla nazistowskiej ideologii. Nie można stwierdzić, czy Lotte Jaekel w pełni popierała reżim, czy też, tak jak wielu innych obywateli III Rzeszy, padła ofiarą politycznej manipulacji. Niemniej jednak jest jedyną miejscową literatką współpracującą z kalendarzem, która otwarcie dawała wyraz swym poglądom.

⁴ Por. 12453. *Grünberger Hauskalender. Liste der auszusondernden Literatur*, <http://www.vho.org/censor/tH.html> [dostęp: 7.09.2020].

I wreszcie pora na wyłonienie wykreowanego przez „Grünberger Hauskalender” wyobrażenia zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji. Ukazany na podstawie przeprowadzonych badań, realizowany na płaszczyźnie literackiej przez miejscowych pisarzy obraz rodzinnych stron to przestrzeń zakorzeniona w określonej tradycji, utrzymana w poetyce stawiającej w centrum małą ojczyznę, odwieczny ład i prowincjonalną kulturę. W utworach literackich widoczne są konsekwencje peryferyjnego położenia Zielonej Góry i Kozuchowa, co przekłada się na sposób przedstawiania powiatowych miejscowości i ich otoczenia, a także na niewielki wpływ panujących tendencji i prądów literackich na publikowane w kalendarzu teksty. Z drugiej strony widoczna jest, mająca swe źródło właśnie w takiej lokalizacji, patriotyczna duma wypływająca z (propagowanej przez lokalną literaturę i kulturę) wyjątkowości małej ojczyzny, która kreowana była nie na zasadzie podobieństw, lecz właśnie poprzez podkreślanie wszelkiego rodzaju różnic i odmienności. W „Grünberger Hauskalender” wyjątkowość Heimatu zaakcentowana została przede wszystkim poprzez skupienie się na sięgających XIII wieku tradycjach winiarskich. Motywika winnego krzewu przewijała się nie tylko w tekstach literackich, lecz także w artykułach o tematyce historycznej, rolniczej i popularnonaukowej. Winne grona w otoczeniu charakterystycznych liści stanowiły przez lata najważniejszy element zdobniczy wykorzystywany w ornamentach, winietach, ilustracjach oraz innych elementach kompozycyjnych na kartach „Grünberger Hauskalender”. W tekstach literackich często można znaleźć nawiązania do kulturowej symboliki winorośli, jednak na pierwszy plan zawsze wysuwa się lokalne znaczenie winnego krzewu jako wyróżnika zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji. Podkreślana była wyjątkowość Zielonej Góry i jej okolic jako wysuniętego najbardziej na północny-wschód regionu winiarskiego Niemiec. Motywy pracy na winnicy, związanych z uprawą winorośli obyczajów i obrzędów, podmiejskich winnych ogrodów (tzw. Weingärtel), zielonogórskiego wina (ze szczególnym uwzględnieniem dyskursu na temat jego produkcji, jakości i smaku), odpoczynku i zabawy w zielonogórskich winiarniach oraz rokrocznie oczekiwanego święta Winobrania, obecne są w tekstach literackich niemal każdego rocznika. W wierszach zagadnienia związane z winiarstwem stanowiły główną tematykę, w utworach prozatorskich pojawiają się natomiast na drugim planie w postaci historycznych nawiązań, opisów krajobrazu czy też we wprowadzeniu charakterystycznych elementów topografii. We wszystkich rodzajach tekstów literackich można znaleźć nawiązania do słynnego lokalnego wina. O tym, jak zielonogórzanie przywiązani byli do niego, świadczy działalność miejscowych autorów, którzy, nie mogąc pogodzić się z ciężącą na grünbergerze złą opinią, ingerowali świadomie w treść przekazów ludowych, tworząc ich wierszowane wersje i zmieniając je tak, by chwaliły zalety i smak trunku. Mimo świadomości i wiedzy, że od początku XX wieku obszar okolicznych winnic kurczył się w szybkim tempie, lokalni pisarze skupiali się na procesie mityzacji Zielonej Góry jako miasta winnego krzewu. W konsekwencji zielonogórsko-kozuchowska mikroprovincja

nakreślona została w publikowanych utworach jako swoista arkadia, w której winna latorośl stanowi główny wyznacznik tradycji i tożsamości.

Popularnym motywem pojawiającym się w tekstach literackich „Grünberger Hauskalendarer” jest również urastająca do rangi toposu Odra. W utworach silnie eksponowany jest oparty na szczególnej harmonii związek człowieka z rzeką oraz jej znaczenie dla lokalnej żeglugi, transportu, handlu i rekreacji. Z tekstów wyłania się obraz utrzymującej się z rzeki wspólnoty, potrafiącej czerpać radość z jej bliskości i umiejętnie wykorzystującej jej walory. Opisywana w utworach nadodrzańska przyroda nie jest groźna i nieprzewidywalna, lecz piękna i przyjazna dla człowieka, przy czym widoczne są dwa kierunki jej literackiej kreacji. Z jednej strony pejzaże przedstawione są za pomocą realistycznych, bogatych w szczegóły obrazów, z drugiej nadbrzeżne lasy, łąki, zagajniki i pola stylizowane są na tajemniczą, baśniową krainę. Jako dominujący pejzaż często pojawia się, mający dla Zielonej Góry duże znaczenie gospodarcze i turystyczne Las Odrzański (Oderwald), któremu zostało poświęconych wiele okolicznościowych wierszy.

Literacki obraz zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji to wypadkowa wypowiedzi zarówno stałych współpracowników kalendarza, jak i autorów, którzy reprezentowani są na łamach rocznika tylko przez jeden utwór. Charakterystyczne dla obrazków z życia mikroprovincji są nie tylko lokalne pejzaże, lecz także kreślone przez miejscowych literatów wyraziste portrety bohaterów, sugestywnie oddające wygląd i mentalność mieszkańców wsi czy niewielkich miasteczek. Uwiecznione w szkicach, opowiadaniach i wspomnieniach nieszablonowe postaci zajmują różne pozycje w lokalnej społeczności. Można znaleźć wśród nich uzdolnionych i realizujących swe pasje pedagogów (*Eine Jugenderinnerung*)⁵, traktowanych z nieufnością napływowych mieszkańców (*Wie der alte Quegwer mit dem Teufel stritt...*)⁶, pełnych temperamentu chłopów (*Schnurrbartschulze*)⁷, kłusujących felczerów (*Der kluge Mann aus Carolath*)⁸, związanych ze swą ojcowizną gospodarzy (*Sambucus nigra*)⁹, (*Der Heidebauer*)¹⁰, ambitnych młodych ludzi reprezentujących nowe pokolenie budujące silne Niemcy (*Unteroffizier Printat und sein Sohn*)¹¹ oraz żyjących w minionych stuleciach mieszkańców regionu (*Das Schicksal der Jungfer Steubnerin aus Beuthen*)¹². Niekiedy

5 E. Schwierdzik, *Eine Jugenderinnerung* (Wspomnienia z młodości), GHK 1932, s. 18-19.

6 W. Appel, *Wie der alte Quegwer mit dem Teufel stritt, wie er dabei seinen besten Ochsen verlor und zu seiner Frau kam* (O tym, jak stary Quegwer pokłócił się z diabłem, jak stracił przy tym swego najlepszego wołu, a zdobył żonę), GHK 1938, s. 27.

7 O. Senftleben, *Schnurrbartschulze* (Wąsaty sołtys), GHK 1927, s. 82.

8 Gebert, *Der kluge Mann aus Carolath* (Mądry człowiek z Siedliska), GHK 1927, s. 80-81.

9 G. Suesmann, *Sambucus nigra*, GHK 1930, s. 21-22.

10 E. Suesmann, *Der Heidebauer* (Gospodarz z pustkowie), GHK 1930, s. 23-24.

11 F. Gottschlich, *Unteroffizier Printat und sein Sohn* (Podoficer Printat i jego syn), GHK 1933, s. 25-27.

12 L. Treske, *Das Schicksal der Jungfer Steubnerin aus Beuthen* (Losy panny Steubner z Bytomia), GHK 1933, s. 20-22.

zapatrywania protagonistów pokrywają się z poglądami i postawami stereotypowego mieszkańca prowincji utożsamianej z zaściankowością, ciasnotą, izolacją i marginalnością, innym razem wskazują na otwartość i ciekawość świata. Przestrzeni działania bohaterów są konkretne miejscowości zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji, co było przemyślanym zabiegiem ze strony miejscowych autorów. Stanowiące realne punkty odniesienia wioski i miasteczka zostały podniesione do rangi geograficznych motywów umożliwiających czytelnikom autoidentyfikację i wzmacniających w nich poczucie więzi z rodzinną ziemią.

Paula Petrasa, Annę Magdalene Bock i Wilhelma Gottholda Schulza można określić mianem Heimatdichter – poetów ojczyźnianych, piewców Heimatu zielonogórsko-kożuchowskiego. Literackie przetwarzanie rodzimych treści i lokalnych tematów było w ich przypadku wieloletnim i zamierzonym działaniem. Na szczególną uwagę zasługują opowiadania Paula Petrasa, który wspierał kalendarz przez całe trzydzieści lat jego istnienia na lokalnym rynku wydawniczym. Historie, w których nierzadko wykorzystywał miejscowe warianty dolnośląskiego dialektu, łączą elementy autobiograficzne z fikcją. Dziennikarski zmysł obserwacji i podbarwiony satyrą humor pozwoliły pisarzowi oddać lokalny koloryt obyczajowy oraz mentalność mieszkańców Zielonej Góry i okolic. Oprócz barwnego korowodu postaci, krewnych, znajomych, szkolnych przyjaciół oraz osobistości, które poprzez swe zasługi lub związane z nimi wydarzenia na zawsze wpisały się w pamięć zielonogórczan, drugim, równie ważnym bohaterem opowiadań Petrasa jest sam winny gród. W utworach pojawiają się barwne opisy zaułków miasta pełne architektonicznych detali. Autor z pedantyczną skrupulatnością podaje nazwy ulic, a nawet numery domów, przybliża czytelnikowi życie w zielonogórskich folwarkach i pracę w winnicach. Utrwalona przez Petrasa topografia Zielonej Góry jest topografią pamięci, łączącą obraz miasta z dzieciństwa i młodości z wizerunkiem rozwijającej się miejscowości, którą pisarz tylko okazjonalnie odwiedzał. Kontynuowana w ciągu prawie trzech dekad zielonogórska narracja umożliwiła pisarzowi mentalne wizyty w rodzinnych stronach i – poprzez zanurzenie się we wspomnieniach – ponowną konfrontację z przyjaciółmi i bliskimi.

Bardzo osobistą, kobiecą perspektywę w ukazywaniu prowincjonalnego mikroświata przedstawia określana mianem pisarki ojczyźnianej i przez całe swoje życie związana z Nowym Miasteczkiem (Neustadtel) Anna Magdalene Bock. Mimo że opisywany przez autorkę obraz mikroprovincji ograniczony jest do małego jej fragmentu, stanowi interesujące ujęcie codzienności. Losy wykreowanych literacko protagonistek: wyrobnic, kucharek, nauczycielek stanowią z jednej strony odzwierciedlenie życia mieszkanek małych wsi i miasteczek, ich marzeń, zainteresowań oraz codziennych spraw i obowiązków, z drugiej, poprzez silnie zaakcentowane związki z lokalną społecznością i małą ojczyzną podkreślony został ich indywidualizm.

Cykl opowiadań o noszącym przezwisko Bourbaki obieżyświacie Robercie autorstwa nowosolskiego archiwisty Wilhelma Gottholda Schulza ukazuje świat przyrody i życie ludzi, których los nierozdzielnie związany jest z rzeką Odrą. Wielka znajomość zarówno realiów, jak i nadodrzańskiej topografii pozwala sądzić, że pisarz czerpał materiał literacki z bezpośrednich obserwacji. Włóczęga Bourbaki charakteryzujący się brakiem szacunku dla autorytetów, beztrojskim podejściem do życia oraz umiłowaniem dobrych trunków jest bohaterem i wyrocznią dla miejscowej społeczności, a zarazem piewą systemu wartości, który stoi w sprzeczności z kodeksem zachowań obywatela narodowosocjalistycznego państwa. W tym miejscu można zaryzykować twierdzenie, że dzięki literackiej postaci wujka Roberta, Wilhelm Gotthold Schulz w zakamuflowany sposób mógł dać wyraz własnym, przeciwstawnym nazizmowi poglądom politycznym.

W utworach, które wyszły spod pióra miejscowych twórców, wyraźny jest emocjonalny i mentalny wpływ rodzinnych stron. Autorzy świadomie i umiejętnie czerpali z realiów życia codziennego, przenosili rodzimą topografię do przestrzeni literackiej oraz często odnosili się do przeszłości regionu. W tym kontekście nasuwa się postawione przez Marię Wojtczak pytanie: czy można traktować takie informacje zawarte w tekstach literackich jako świadectwa dokumentujące życie danej społeczności¹³? Na ile opisany w utworach prozatorskich i opiewany w wierszach obraz regionu jest jego rzeczywistym odbiciem? Przeprowadzona analiza utworów literackich „Grünberger Hauskalender” pozwala stwierdzić, że na pierwszy plan wysuwa się tendencja przedstawiania zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji jako opartego na równowadze, jednowymiarowego, idyllicznego świata, w którym rządzą jasno określone prawa¹⁴. Prosta i przewidywalna rzeczywistość niektórych utworów, na przykład opowiadań i szkiców prozatorskich Paula Petrasa, przybliżyła je do typu opowieści kalendarzowej (Kalendergeschichte). Heimat jawi się w nich jako miejsce znane, bezpieczne, nierzadko otoczone mityczną aurą, symbolizujące mikroświat, w którym obowiązują inne reguły niż w stanowiącej jego przeciwieństwo metropolii. Jednocześnie jednak przekazywany jest pośrednio obraz życia warstw najuboższych i proza prowincjonalnej egzystencji: bieda, problemy finansowe, utrudniony dostęp do nauki, złe warunki bytowe, ciężka praca. Wizerunek zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji wyłaniający się z tekstów kalendarza oscyluje więc pomiędzy fikcją a rzeczywistością. Literacka przestrzeń stanowi dla autorów przede wszystkim środek, by ukazać wyjątkowość rodzinnych stron i zaakcentować przywiązanie do małej ojczyzny.

Kończąc rozważania podjęte w niniejszej pracy, można stwierdzić, że „Grünberger Hauskalender” w pełni zasługuje na miano literackiego medium inscenizacji oraz funkcjonalizacji tradycji i kultury w zielonogórsko-kozuchowskiej mikroprovincji.

13 Por. M. Wojtczak, *Literatur der Ostmark. Posener Heimatliteratur (1890-1918)*, Poznań 1998, s. 187.

14 H. Sührig, *Kalender – zur Publizistik eines Massenkommunikationsmediums vom 18. bis 20. Jahrhundert*, „Archiv für Geschichte des Buchwesens” 1981, t. 22, szpalty 207-255, tutaj 221.

Dzięki swemu uniwersalizmowi i pełnieniu funkcji zarówno informacyjno-literackiego almanachu, jak i klasycznego kalendarium, rocznik ten znalazł zastosowanie jako źródło rozrywki i wiedzy, a poprzez swą łatwą dostępność i masową dystrybucję miał wpływ na kulturalną i społeczną świadomość. Kalendarz wyzwał cenne inicjatywy, czynnie wpływał na tworzenie więzi kulturowych o lokalnym charakterze, a zamieszczone w nim teksty literackie, szczególnie te pochodzące od regionalnych twórców, odgrywały istotną rolę w życiu miejscowej zbiorowości.

Bibliografia kluczowych tekstów literackich oraz tekstów publicystycznych i artykułów zamieszczonych w „Grünberger Hauskalender” w latach 1910-1940

Teksty literackie

- Anacker H., *Soldat*, „Grünberger Hauskalender” 1939, s. 58.
Alt und neu, „Grünberger Hauskalender” 1912, s. 7.
Appel W., *Wie der alte Quegwer mit dem Teufel stritt, wie er dabei seinen besten Ochsen verlor und zu seiner Frau kam*, „Grünberger Hauskalender” 1938, s. 27.
Avenarius F., *Heimatstätte für Heimatlose*, „Grünberger Hauskalender” 1928, s. 19.
Braun R., *Vergiß nicht deine Toten*, „Grünberger Hauskalender” 1921, s. 23.
Bannert P., *Abendstimmung am See*, „Grünberger Hauskalender” 1926, s. 31.
Bannert P., *Kuh-Beuthen*, „Grünberger Hauskalender” 1926, s. 77.
Bannert P., *’s Rotkaatang*, „Grünberger Hauskalender” 1926, s. 47.
Bannert P., *Spucknapf*, „Grünberger Hauskalender” 1926, s. 97.
Bannert P., *Die Theodor-Schube-Eiche*, „Grünberger Hauskalender” 1928, s. 65.
Bannert P., *Weines werden*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 71.
Bewer M., *Der Kaiser im Schützengraben*, „Grünberger Hauskalender” 1918, s. 15.
Bierbaum O.J., *Froh und fromm*, „Grünberger Hauskalender” 1923, s. 64.
Bierbaum O.J., *Reisespruch*, „Grünberger Hauskalender” 1923, s. 74.
Bierbaum O.J., *Sommer*, „Grünberger Hauskalender” 1923, s. 19.
Bierbaum O.J., *Spätsommer*, „Grünberger Hauskalender” 1923, s. 19.
Blitz H., *Dorf und Stadt*, „Grünberger Hauskalender” 1914, s. 92.
Blumberg F., *Winterwald*, „Grünberger Hauskalender” 1914, s. 5.
Bock A.M., *Kleine Ursachen*, „Grünberger Hauskalender” 1927, s. 55.
Bock A.M., *Eine Riesengebirgspartie*, „Grünberger Hauskalender” 1928, s. 25-26.
Bock A.M., *Hygiene?*, „Grünberger Hauskalender” 1928, s. 24-25.
Bock A.M., *Sie wollte einmal nicht gekannt sein*, „Grünberger Hauskalender” 1929, s. 22-23.
Bock A.M., *Heimat!*, „Grünberger Hauskalender” 1930, s. 82.
Bock A.M., *Sie wollte immer etwas für ihr Herz*, „Grünberger Hauskalender” 1930, s. 26-27.
Bock A.M., *Aus der Kinderstube*, „Grünberger Hauskalender” 1931, s. 27.
Bock A.M., *Was einem alles passieren kann!*, „Grünberger Hauskalender” 1931, s. 25.
Bock A.M., *Die Welt ist klein!*, „Grünberger Hauskalender” 1932, s. 34.
Braun R., *Im Gedanken*, „Grünberger Hauskalender” 1911, s. 23.
Braun R., *Das Reich muss uns doch bleiben*, „Grünberger Hauskalender” 1919, s. 54.

- Bröger K., *Am Werk*, „Grünberger Hauskalender” 1939, s. 69.
- Bröger K., *Deutschland*, „Grünberger Hauskalender” 1939, s. 18.
- Buggenberger A., *Wir Bauern*, „Grünberger Hauskalender” 1913, s. 9.
- Burda I.M., *Christ ist geboren*, „Grünberger Hauskalender” 1913, s. 25.
- Christophé E.C., *Das Glück und die Storche*, „Grünberger Hauskalender” 1940, s. 66.
- Christophé E.C., *Feurio bei Blubbermann*, „Grünberger Hauskalender” 1940, s. 82.
- Clément B., *Line Höffners Junge*, „Grünberger Hauskalender” 1911, s. 30-42.
- Clément B., *Und die Vöglein im Walde*, „Grünberger Hauskalender” 1916, s. 33-45.
- Clément B., *Im Tale der Alle*, „Grünberger Hauskalender” 1917, s. 33-47.
- Clément B., *Ihr Junge*, „Grünberger Hauskalender” 1918, s. 33-44.
- Clément B., *Kaufmann Öhlschläger*, „Grünberger Hauskalender” 1919, s. 33-44.
- Clément B., *Unter rauschenden Tannen*, „Grünberger Hauskalender” 1920, s. 33-47.
- Clément B., *Wilhelm Kröger*, „Grünberger Hauskalender” 1921, s. 34-46.
- Dehmel R., *Deutsches Lied*, „Grünberger Hauskalender” 1931, s. 16.
- Der Grüneberger und die Tartaren*, „Grünberger Hauskalender” 1940, s. 41.
- Der Kaffeekrieg im Oderwalde oder die größten Ereignisse werfen ihre Schatten voraus*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 84-87.
- Der Schatten Petri. Eine altchristliche Legende*, „Grünberger Hauskalender” 1915, s. 41.
- Der Winter-Abend eines schlesischen Landmanns*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 93.
- Dix A., *Neujahrsglocken*, „Grünberger Hauskalender” 1915, s. 3.
- Enderling P., *Ostpreußischer Landsturm*, „Grünberger Hauskalender” 1916, s. 23.
- Falke G., *Gebet*, „Grünberger Hauskalender” 1926, s. 58.
- Falke G., *Im Schnellzug*, „Grünberger Hauskalender” 1928, s. 79.
- Fontane T., *Frohsinn*, „Grünberger Hauskalender” 1914, s. 60.
- Forkert R., *Bä dar Sottelbrücke geht's im!*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 32.
- Forkert R., *Die Malkulleie*, „Grünberger Hauskalender” 1933, s. 39.
- Forkert R., *Dar Hüttjunge*, „Grünberger Hauskalender” 1934, s. 75-76.
- Forsch Ch., *Gruß an die Heimat*, „Grünberger Hauskalender” 1913, s. 29.
- Frank B., *Stolze Zeit*, „Grünberger Hauskalender” 1914, s. 79.
- Fritzsche K., *Unser Herzblättchen*, „Grünberger Hauskalender” 1921, s. 13.
- Gebert, *Der kluge Mann aus Carolath*, „Grünberger Hauskalender” 1927, s. 80-81.
- Geibel E., *Deutsche Worte*, „Grünberger Hauskalender” 1917, s. 29.
- Geick R., *Schuld und Sühne*, „Grünberger Hauskalender” 1926, s. 57-58.
- Geick R., *Der Überfall am Pilgerbrunnen*, „Grünberger Hauskalender” 1927, s. 33-34.
- Geick R., *Die entflohene Braut*, „Grünberger Hauskalender” 1930, s. 43-46.
- Ginella M., *Allerseelen*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 23.
- Ginella M., *Die Weinprobe*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 71.
- Ginella M., *Vorfrühling*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 22.
- Ginella M., *Wenn die Heide blüht*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 23.
- Glockner P., *Mariele*, „Grünberger Hauskalender” 1913, s. 33-44.
- Goethe J.W. v., *Warum tanzen Bübchen mit Mädchen so gern?*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 82.
- Gottschlich F., *Unteroffizier Printat und sein Sohn*, „Grünberger Hauskalender” 1933, s. 25-27.
- Grabowski C., *Wie die Kartoffel nach Schlesien kam*, „Grünberger Hauskalender” 1914, s. 53-54.
- Greif M., *April*, „Grünberger Hauskalender” 1922, s. 13.

- Greif M., *Die Kunst*, „Grünberger Hauskalender” 1926, s. 56.
- Greiner L., *Liebe*, „Grünberger Hauskalender” 1929, s. 47.
- Gryphius A., *Von der Eitelkeit der Welt*, „Grünberger Hauskalender” 1925, s. 60.
- H., *Glockenklage*, „Grünberger Hauskalender” 1920, s. 55.
- Heinrich O.F., *Des Bergmanns Leppelt seltsames Begräbnis*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 90-91.
- Heinrich O.F., *Zwischen Nacht und Morgen*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 24-26.
- Heinrich O.F., *Schichtwechsel*, „Grünberger Hauskalender” 1939, s. 21-23.
- Heinrich O.F., *Der geheimnisvolle Grund*, „Grünberger Hauskalender” 1941, s. 47.
- Heintze v., *Der fromme Landsturmann*, „Grünberger Hauskalender” 1917, s. 87.
- Heinzel M., *De Lirche*, „Grünberger Hauskalender” 1915, s. 50.
- Heinzel M., *s kranke Schweindel*, „Grünberger Hauskalender” 1924, s. 70.
- Heinzel M., *De Reese na Grünberg*, „Grünberger Hauskalender” 1934, s. 68-69.
- Helm O., *Deutschland sei hart*, „Grünberger Hauskalender” 1924, s. 49.
- Helm O., *Abendfrieden am Schlawaer See*, „Grünberger Hauskalender” 1925, s. 66.
- Helm O., *Hochwasser*, „Grünberger Hauskalender” 1927, s. 67.
- Helm O., *In der Alten Fähre*, „Grünberger Hauskalender” 1927, s. 79.
- Helm O., *In der „Alten Fähre”*, „Grünberger Hauskalender” 1927, s. 79.
- Helm O., *Die unartigen i-Punkte*, „Grünberger Hauskalender” 1931, s. 27.
- Helm O., *Im Auwald drüben*, „Grünberger Hauskalender” 1933, s. 57.
- Helm O., *Frühling*, „Grünberger Hauskalender” 1940, s. 32.
- Helm O., *Durch!*, „Grünberger Hauskalender” 1941, s. 42.
- Helm O., *Heimkehr*, „Grünberger Hauskalender” 1941, s. 27.
- Hellwig, *Gebete aus Pirnig*, „Grünberger Hauskalender” 1931, s. 67.
- Holtei K. v., *Derheeme*, „Grünberger Hauskalender” 1924, s. 84.
- Holtei K. v., *Die neuen Stieweln*, „Grünberger Hauskalender” 1925, s. 94.
- Huggenberger A., *Reife Wiese*, „Grünberger Hauskalender” 1915, s. 31.
- Jäckel M., *Anton Greenberg*, „Grünberger Hauskalender” 1928, s. 17.
- Jäckel M., *Die Vergeltung*, „Grünberger Hauskalender” 1929, s. 25-28.
- Jaekel L., *Mutter Erde*, „Grünberger Hauskalender” 1934, s. 47.
- Jaekel L., *1933*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 17.
- Jaekel L., *Im Mai*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 68.
- Jaekel L., *Mein Vaterland*, „Grünberger Hauskalender” 1940, s. 21.
- Jaekel L., *Das Jungvolk*, „Grünberger Hauskalender” 1941, s. 77.
- Jaekel L., *Großdeutschland*, „Grünberger Hauskalender” 1941, s. 16.
- J.K., *Bauernmorgen*, „Grünberger Hauskalender” 1914, s. 17.
- J.K., *Heimkehr der Reservisten*, „Grünberger Hauskalender” 1915, s. 19.
- J.K., *Kartoffelernte*, „Grünberger Hauskalender” 1915, s. 21.
- Jung F., *Das Tischgebet*, „Grünberger Hauskalender” 1912, s. 21.
- J.N., *Weihnachten im Vorposten*, „Grünberger Hauskalender” 1916, s. 25.
- Jung F., *Silvesterträume*, „Grünberger Hauskalender” 1911, s. 25.
- Jung F., *Das Tischgebet*, „Grünberger Hauskalender” 1912, s. 21.
- Kirchmeier W., *Der Krieg*, „Grünberger Hauskalender” 1918, s. 51.
- Kneip J., *Träumerei am Abend*, „Grünberger Hauskalender” 1926, s. 43.
- Knodt K.E., *Zum letztenmal*, „Grünberger Hauskalender” 1915, s. 23.

- Koschel F., *Gereimtes und Ungereimtes aus Volks- und Kindermund*, „Grünberger Hauskalender“ 1930, s. 38-42.
- Koschel F., *A gemittlicher Spinnstubenouabend*, „Grünberger Hauskalender“ 1931, s. 68-71.
- Koschel F., *Am Sagenborn der Heimat*, „Grünberger Hauskalender“ 1937, s. 65-69.
- König E., *Die Ausreißer*, „Grünberger Hauskalender“ 1934, s. 41-43.
- König E., *„Wenn der alte Fritz gewusst hätte...“*. *Eine Rübezahlmär von Eberhard König*, „Grünberger Hauskalender“ 1934, s. 35-40.
- Krafft E., *Winterabend*, „Grünberger Hauskalender“ 1913, s. 3.
- Kuhnigt J., *Heuernte*, „Grünberger Hauskalender“ 1914, s. 13.
- Kunigk J., *Urlauber*, „Grünberger Hauskalender“ 1916, s. 15.
- Kutzner, *Die weiße Frau von Carolath*, „Grünberger Hauskalender“ 1928, s. 57.
- Lauterbach, *Wann wird der Frieden kommen*, „Grünberger Hauskalender“ 1918, s. 72.
- Liliencron D. v., *Faß an!*, „Grünberger Hauskalender“ 1921, s. 29.
- Lüdtke F., *Deutsches Volk*, „Grünberger Hauskalender“ 1919, s. 1.
- Manthei E., *Der Wettstreit. Ein Märchen für Groß und Klein*, „Grünberger Hauskalender“ 1929, s. 80-81.
- Mener W., *Auf zur Entscheidung!*, „Grünberger Hauskalender“ 1919, s. 28.
- Metscher G., *Ernte*, „Grünberger Hauskalender“ 1917, s. 56.
- Morgenstern A., *Sonnwendfeier*, „Grünberger Hauskalender“ 1929, s. 43.
- Morgenstern A., *Der Imgang*, „Grünberger Hauskalender“ 1933, s. 66.
- Morgenstern A., *Eine Hexengeschichte*, „Grünberger Hauskalender“ 1936, s. 31.
- Morgenstern A., *Schwedenschanze*, „Grünberger Hauskalender“ 1938, s. 48.
- Moser H.J., *Rückblick*, „Grünberger Hauskalender“ 1924, s. 94.
- Muenzer O., *Der Gartenarbeit Segen*, „Grünberger Hauskalender“ 1930, s. 88.
- Müller W., *Wohin?*, „Grünberger Hauskalender“ 1937, s. 83.
- Müller-Rüdersdorf W., *Der deutsche Pflug*, „Grünberger Hauskalender“ 1917, s. 30.
- Müller-Rüdersdorf W., *Grünberger Preis*, „Grünberger Hauskalender“ 1927, s. 53.
- Müller-Rüdersdorf W., *Die Heimat über alles!*, „Grünberger Hauskalender“ 1930, s. 67.
- Müller-Rüdersdorf W., *Ein Paar Kinderaugen*, „Grünberger Hauskalender“ 1931, s. 19.
- Müller-Rüdersdorf W., *Heimat die Ehre!*, „Grünberger Hauskalender“ 1932, s. 36.
- Müller-Rüdersdorf W., *Heimat und Vaterland*, „Grünberger Hauskalender“ 1933, s. 16.
- Münchhausen B. v., *Hunnenzug*, „Grünberger Hauskalender“ 1924, s. 23.
- M.U., *Erntedank*, „Grünberger Hauskalender“ 1921, s. 21.
- Muenzer O., *Schollensprüche*, „Grünberger Hauskalender“ 1930, s. 24.
- Muenzer O., *Der Gartenarbeit Segen*, „Grünberger Hauskalender“ 1930, s. 88.
- Naumann H., *Altes Gold*, „Grünberger Hauskalender“ 1914, s. 75.
- Oderdieck M., *Ein Friehlinge*, „Grünberger Hauskalender“ 1911, s. 57.
- O Weihnachtszeit! O heilige Zeit!*, „Grünberger Hauskalender“ 1914, s. 23.
- O.H., *Carolath*, „Grünberger Hauskalender“ 1931, s. 46.
- Ortlepp H., *Gebt Gold*, „Grünberger Hauskalender“ 1918, s. 49.
- Otto B., *Am Sagenquell der Heimat*, „Grünberger Hauskalender“ 1924, s. 26.
- Otto B., *Der Weizendrache. Eine Sage, nach einer alten Quelle in der Mundart in der Gegend Deutsch-Wartenburg wiedergegeben*, „Grünberger Hauskalender“ 1925, s. 38-39.
- Otto B., *Dorfreime aus der „Jenseits“*, „Grünberger Hauskalender“ 1925, s. 39.

- Otto B., *Was der alte Vater Maruschke erzählte. Aus der heimischen Sagensammlung*, „Grünberger Hauskalender“ 1927, s. 54-55.
- Otto B., *Duoas säjltssomme Begaabn'ß*, „Grünberger Hauskalender“ 1928, s. 53.
- Otto B., *Wenn de Noot om grissten, eis Goot om neihnten*, „Grünberger Hauskalender“ 1928, s. 23-24.
- Otto B., *Die Wechseltaler*, „Grünberger Hauskalender“ 1930, s. 36-37.
- Otto B., *Der Zipfelpelz*, „Grünberger Hauskalender“ 1930, s. 42.
- Otto B., *Das Pflugrädlein*, „Grünberger Hauskalender“ 1933, s. 33-34.
- Peter W., *Die Wegzehrung*, „Grünberger Hauskalender“ 1941, s. 48-49.
- Petras P., *Die Grienbergsheh*, „Grünberger Hauskalender“ 1915, s. 76-77.
- Petras P., *Sabelbeen*, „Grünberger Hauskalender“ 1919, s. 67-69.
- Petras P., *Wenn der Holunder blieht!*, „Grünberger Hauskalender“ 1919, s. 71.
- Petras P., *Im „Halben Mond“*. *Grünberger Schulgeschichte von Paul Petras*, „Grünberger Hauskalender“ 1920, s. 87-91.
- Petras P., *Blum' in der Wiste*, „Grünberger Hauskalender“ 1920, s. 91.
- Petras P., *'s Duell in der Roog'schen Heede. Anne Grienberger Schulgeschichte vun „Schulmeesterich Paul“*, „Grünberger Hauskalender“ 1921, s. 84-85.
- Petras P., *Ock blus a Studente?*, „Grünberger Hauskalender“ 1922, s. 59-61.
- Petras P., *Alte Bauernrätsel*, „Grünberger Hauskalender“ 1923, s. 38.
- Petras P., *„s gieht im!“ Anne wohre Geschichte aus derr Heemte von Paul Petras*, „Grünberger Hauskalender“ 1923, s. 39-41.
- Petras P., *„In der Heimat ist es schön“*. *Wanderfoarten in der Heemte von Paul*, „Grünberger Hauskalender“ 1923, s. 72-74.
- Petras P., *„Vermisst“*. *Erzählung aus dem Weltkriege von Dr. Paul Petras*, „Grünberger Hauskalender“ 1924, s. 80-84.
- Petras P., *Kennst du die Stadt*, „Grünberger Hauskalender“ 1925, s. 40.
- Petras P., *'s wird ausgespielt!“ Anne Jugenderinnerung aus mein 'Kiehner Tagen*, „Grünberger Hauskalender“ 1925, s. 74-76.
- Petras P., *Der Toambruch*, „Grünberger Hauskalender“ 1925, s. 80.
- Petras P., *Maria und Martha*, „Grünberger Hauskalender“ 1926, s. 21-24.
- Petras P., *Derr Heedeleeser*, „Grünberger Hauskalender“ 1927, s. 21-22.
- Petras P., *Elfenkönigin*, „Grünberger Hauskalender“ 1927, s. 20.
- Petras P., *Mein Weingärtel*, „Grünberger Hauskalender“ 1928, s. 63.
- Petras P., *Schluß und Forrhaus*, „Grünberger Hauskalender“ 1928, s. 20-22.
- Petras P., *Die Milziger Jahre*, „Grünberger Hauskalender“ 1929, s. 60.
- Petras P., *Matschke-Karliendel*, „Grünberger Hauskalender“ 1929, s. 21-22.
- Petras P., *Kennst de mich nich wieder? – Ich bie ju doch die Liesel*, „Grünberger Hauskalender“ 1929, s. 75-79.
- Petras P., *Aus'm Sturchnaaste. Jugenderinnerung von Dr. Paul Petras*, „Grünberger Hauskalender“ 1930, s. 25.
- Petras P., *Neuhäusler, der Winzer*, „Grünberger Hauskalender“ 1930, s. 28-29.
- Petras P., *Ick eemol blus??*, „Grünberger Hauskalender“ 1931, s. 23-24.
- Petras P., *Pfingsten in Grünberg*, „Grünberger Hauskalender“ 1931, s. 74.
- Petras P., *„Wu steckt ock derr Kalender?“*, „Grünberger Hauskalender“ 1931, s. 20-22.
- Petras P., *Der „anderte“ Vater!?*, „Grünberger Hauskalender“ 1932, s. 32-34.

- Petras P., *Mein Freund Ottel. Anne Geschichte aus Grienberg von Petras Pauln*, „Grünberger Hauskalender” 1932, s. 20-24.
- Petras P., *Grüßt mir mein Grünberg*, „Grünberger Hauskalender” 1933, s. 66.
- Petras P., *Zitterhannes*, „Grünberger Hauskalender” 1933, s. 22-24.
- Petras P., *Hoaber ist besser als Hättber*, „Grünberger Hauskalender” 1934, s. 70-74.
- Petras P., *Hempels Friedel im Kriege. Anne Geschichte von derheeme*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 18-22.
- Petras P., *Am Miehlwege*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 77-80.
- Petras P., *Beim Wein, beim Wein, beim Grünberger Wein*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 66.
- Petras P., *Der Zobten oder Silingberg*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 27.
- Petras P., *Schlesierlied*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 18.
- Petras P., *Auf Schlesiens Bergen*, „Grünberger Hauskalender” 1938, s. 99.
- Petras P., *Uff der Burg*, „Grünberger Hauskalender” 1938, s. 28-33.
- Petras P., *Fritze aus der Probstei. Zweek alde Grienberger trafen sich*, „Grünberger Hauskalender” 1939, s. 24-27.
- Petras P., *De Kiehner Glocken. Anne Geschichte aus'm Grünberger Lande von Paul Petras*, „Grünberger Hauskalender” 1940, s. 33-36.
- Petras P., *Schuade ums Jungel! Duas wird nicht ahlt!*, „Grünberger Hauskalender” 1941, s. 87-90.
- Pfannschmidt-Beutner R., *Zum Geburtstag unseres Kaisers*, „Grünberger Hauskalender” 1918, s. 3.
- Pijet G.W., *Dortes Osterwasser*, „Grünberger Hauskalender” 1940, s. 31-32.
- Pijet G.W., *Hühnerbraten, schwer erworben*, „Grünberger Hauskalender” 1941, s. 46-47.
- Rambach C., *De Hamet lock*, „Grünberger Hauskalender” 1917, s. 49.
- Redlich P., *Die Nachbarn*, „Grünberger Hauskalender” 1912, s. 33-43.
- Reinhold E., *Aller Anfang ist schwer*, „Grünberger Hauskalender” 1921, s. 9.
- Richter A., *Der Alte Fritz und die Schwester Hennig*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 74.
- Rohrscheidt G. v., *Der kranke Dackel*, „Grünberger Hauskalender” 1911, s. 15.
- Rohrscheidt G. v., *Zum Frankfurter Frieden am 10. Mai 1871. Nach vierzig Jahren*, „Grünberger Hauskalender” 1911, s. 50.
- Rohrscheidt G. v., *Ein alter Seebär*, „Grünberger Hauskalender” 1912, s. 7.
- Rohrscheidt G. v., *Feierabend auf dem Lande*, „Grünberger Hauskalender” 1912, s. 17.
- Rohrscheidt G. v., *Der große Wurf*, „Grünberger Hauskalender” 1915, s. 7.
- Romanek M., *Gerichtet und gerettet*, „Grünberger Hauskalender” 1913, s. 33-43.
- Rößler H., *Der Geiglafranze*, „Grünberger Hauskalender” 1930, s. 17-20.
- Rößler R., *Der arme Sinder vo der Sprotte*, „Grünberger Hauskalender” 1924, s. 24-25.
- Rückert F., *Halte Maß!*, „Grünberger Hauskalender” 1921, s. 29.
- Rückert F., *Auf die Schlacht an der Kratzbach*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 76.
- Salomon, *Kupporbeet*, „Grünberger Hauskalender” 1930, s. 27.
- Saure O., *Der Legionär*, „Grünberger Hauskalender” 1914, s. 32.
- Sarnetzki D.H., *Im Lande der Väter*, „Grünberger Hauskalender” 1926, s. 20.
- Schack H. v., *Aus dem Sagenwinkel des Kreises Freystadt*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 36-39.
- Schanz F., *Blütenwunder*, „Grünberger Hauskalender” 1920, s. 11.

- Schenke E., *Das Wuchabloat*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 51.
- Schenke E., *Spiegel, Spiegel von der Wand*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 81.
- Schenke E., *Vater Mücke oder die Jubiläumsgigarre*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 87-89.
- Schenke E., *Alter Monatsweiser*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 17.
- Schenke E., *Die Rockagänger*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 91-93.
- Schenke E., *Kinder-Noama*, „Grünberger Hauskalender” 1939, s. 90.
- Schenke E., *Wächterlied*, „Grünberger Hauskalender” 1939, s. 77.
- Scholte A., *Abtrünnig*, „Grünberger Hauskalender” 1915, s. 33-40.
- Schnitzler W., *Der Baum im Argonnerwald*, „Grünberger Hauskalender” 1916, s. 75.
- Schoenaich-Carolath E. v., *Märzabend*, „Grünberger Hauskalender” 1911, s. 7.
- Schröngamer-Heimdal F., *Das Menschenherz*, „Grünberger Hauskalender” 1931, s. 17-19.
- Schröngamer-Heimdal F., *Der Radioschreck*, „Grünberger Hauskalender” 1931, s. 26.
- Schröngamer-Heimdal F., *Der Sommer ohne Sense*, „Grünberger Hauskalender” 1932, s. 17.
- Schröngamer-Heimdal F., *Das Wunder im Korn*, „Grünberger Hauskalender” 1933, s. 17-18.
- Schröer G., *Greif zu!*, „Grünberger Hauskalender” 1921, s. 29.
- Schröder R.A., *Deutsche Ode*, „Grünberger Hauskalender” 1926, s. 81.
- Schulz W.G., *Bourbaki*, „Grünberger Hauskalender” 1929, s. 17-20.
- Schulz W.G., *Vater Burde*, „Grünberger Hauskalender” 1932, s. 25-27.
- Schulz W.G., *Geheimrat Ermler*, „Grünberger Hauskalender” 1934, s. 44-47.
- Schulz W.G., *Wie Reiske Bürgermeister wurde*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 83-86.
- Schulz W.G., *Ein seltsamer Vogel*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 88-89.
- Schulz W.G., *Im Schlepp*, „Grünberger Hauskalender” 1938, s. 22-26.
- Schulze-Malkowsky E., *Der Sichel Sang*, „Grünberger Hauskalender” 1921, s. 15.
- Schüler G., *Vater-Unser*, „Grünberger Hauskalender” 1911, s. 56.
- Schüler G., *Zum neuen Jahre 1911*, „Grünberger Hauskalender” 1911, s. 1.
- Schüler G., *Friedhof*, „Grünberger Hauskalender” 1914, s. 23.
- Schwiedrzik E., *Freystädter Heimatlied*, „Grünberger Hauskalender” 1930, s. 48.
- Schwiedrzik E., *Weihgedicht zu Heffestein*, „Grünberger Hauskalender” 1930, s. 112.
- Schwiedrzik E., *Eine Jugenderinnerung*, „Grünberger Hauskalender” 1932, s. 18-19.
- Seidel R., *Schirmt den Wald!*, „Grünberger Hauskalender” 1911, s. 117.
- Seidel I., *Strophen an die Heimat*, „Grünberger Hauskalender” 1928, s. 16.
- Senftleben O., *Schnurrbartschulze*, „Grünberger Hauskalender” 1927, s. 82.
- Senftleben O., *Vom Gaalbauch*, „Grünberger Hauskalender” 1928, s. 56-57.
- Stramm E., *Hurra! Die Knödel kommen!*, „Grünberger Hauskalender” 1913, s. 17.
- Stramm E., *Am Dorfbrunnen*, „Grünberger Hauskalender” 1915, s. 15.
- Streidelsdorf G., *O Glöckeldamm im Oderwald*, „Grünberger Hauskalender” 1932, s. 38.
- Streidelsdorf G., *Schlesische Bauernnot*, „Grünberger Hauskalender” 1933, s. 18-19.
- Streidelsdorf G., *Annelein Liebezeit*, „Grünberger Hauskalender” 1934, s. 50.
- Streidelsdorf G., *Das Steinbeil*, „Grünberger Hauskalender” 1938, s. 35.
- Suesmann E., *Der Heidebauer*, „Grünberger Hauskalender” 1930, s. 23-24.
- Suesmann G., *Gottseligkeit*, „Grünberger Hauskalender” 1930, s. 21.
- Suesmann G., *Neusalzer Weihnacht*, „Grünberger Hauskalender” 1930, s. 79.
- Suesmann G., *Sambucus nigra*, „Grünberger Hauskalender” 1930, s. 21-22.
- Suesmann G., *Die hundertblättrige Rose*, „Grünberger Hauskalender” 1932, s. 28-31.
- Sylvester R., *Dar „tumme” Michel*, „Grünberger Hauskalender” 1932, s. 27.

- Sylvester R., *Das irschte Schniet*, „Grünberger Hauskalender” 1933, s. 65-66.
- Techa E.L., *Die Letzte Nacht*, „Grünberger Hauskalender” 1939, s. 88.
- Thiel H.O., *An der Oder*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 95.
- Thiel H.O., *Die letzte Mühle*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 80.
- Thiel H.O., *Schlesisches Land*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 27.
- Thiel H.O., *Späte Abendstunde am Neusalzer Hafen*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 39.
- Thiel H.O., *Dem Volksmund abgelauscht*, „Grünberger Hauskalender” 1938, s. 106.
- Thiel H.O., *A Polier hot Durscht. (Auszüge aus dem Theaterstück)*, „Grünberger Hauskalender” 1939, s. 28-31.
- Thiel H.O., *Die Kiefer*, „Grünberger Hauskalender” 1939, s. 23.
- Thoma L., *Gebt!*, „Grünberger Hauskalender” 1920, s. 50.
- Treske L., *Herbst*, „Grünberger Hauskalender” 1932, s. 68.
- Treske L., *Oderwiesen*, „Grünberger Hauskalender” 1932, s. 47.
- Treske L., *Das Schicksal der Jungfer Steubnerin aus Beuthen*, „Grünberger Hauskalender” 1933, s. 20-22.
- Treske L., *Am alten Weinberg*, „Grünberger Hauskalender” 1933, s. 70.
- Tschampel H., *Ei der Fremde*, „Grünberger Hauskalender” 1915, s. 49.
- Tschampel H., *De Karms*, „Grünberger Hauskalender” 1924, s. 44.
- Tschampel H., *Honns, wu bist de denn?*, „Grünberger Hauskalender” 1924, s. 33.
- Urban K., *Besen-Anton*, „Grünberger Hauskalender” 1923, s. 35-36.
- Urban K., *Dohlen-Marie*, „Grünberger Hauskalender” 1923, s. 58-60.
- Urban K., *Die Kräutermuhme*, „Grünberger Hauskalender” 1925, s. 19-20.
- Urban K., *Großmütterlein*, „Grünberger Hauskalender” 1925, s. 20.
- Urban K., *Die Judasbienen*, „Grünberger Hauskalender” 1926, s. 17-20.
- Urban K., *Kirmes*, „Grünberger Hauskalender” 1926, s. 87.
- Urban K., *Der Hochzeitsteller*, „Grünberger Hauskalender” 1927, s. 71.
- Urban K., *Heidegeiger*, „Grünberger Hauskalender” 1927, s. 17-20.
- Urban K., *Im Oderwald*, „Grünberger Hauskalender” 1927, s. 79.
- Urban K., *Während der Predigt*, „Grünberger Hauskalender” 1927, s. 82.
- Urban K., *Die Zulage*, „Grünberger Hauskalender” 1928, s. 26-27.
- Urban K., *Der Holzweg*, „Grünberger Hauskalender” 1929, s. 23-24.
- Urban K., *Osterwasser*, „Grünberger Hauskalender” 1931, s. 22.
- V.R., *Zum ersten Mal allein*, „Grünberger Hauskalender” 1912, s. 25.
- Waczners K., *Die Glocke von Krossen. 15 Dezember 1740*, „Grünberger Hauskalender” 1914, s. 56.
- Waldensee H., *Anne kleene Verwechslung (Woas de „Stitze” von Frau Gräwen erzählte)*, „Grünberger Hauskalender” 1911, s. 52.
- Warncke P., *Mackensen*, „Grünberger Hauskalender” 1916, s. 52.
- Weltzen A. v., *Die Treue stets*, „Grünberger Hauskalender” 1920, s. 5.
- Wolff-Kettner T., *Den tapferen Toten*, „Grünberger Hauskalender” 1918, s. 23.
- Zahn E., *Deutsch sein*, „Grünberger Hauskalender” 1916, s. 48.

Teksty publicystyczne i artykuły

- Asmann U., *Ländliches Volkstum und Volkstumspflege*, „Grünberger Hauskalender” 1921, s. 37-38.

- Bauer baue bäuerlich. Neun Merksätze von anständigen Bauen*, „Grünberger Hauskalender” 1940, s. 83-84.
- Beutler H., *Dorfforschung*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 25-27.
- Bloem W., *Politische Jahresrundschau*, „Grünberger Hauskalender” 1919, s. 30-32.
- Böttger, *Volksbühnenarbeit in Neusalz und Grünberg*, „Grünberger Hauskalender” 1926, s. 110-112.
- Conrad, *Gott zum Gruß. Gedanken zum neuen Jahre*, „Grünberger Hauskalender” 1912, s. 28.
- Das erste Kriegsjahr*, „Grünberger Hauskalender” 1916, s. 30.
- Das oberschlesische Trachtenfest*, „Grünberger Hauskalender” 1914, s. 56-57.
- Dehmel R., *Vorgeschichtliche Gräber in Neusalzer Heimatmuseum*, „Grünberger Hauskalender” 1927, s. 29-32.
- Dehmel R., *Aberglauben, Dämonenfurcht und Aenliches. Zwangslose Plauderei von Robert Dehmel*, „Grünberger Hauskalender” 1929, s. 39-40.
- Der Bericht der Schriftleitung*, „Grünberger Hauskalender” 1932, s. 89.
- Der Landkrieg*, „Grünberger Hauskalender” 1918, s. 29.
- Der Weltkrieg*, „Grünberger Hauskalender” 1919, s. 28.
- Die europäischen Fürstenhäuser*, „Grünberger Hauskalender” 1913, s. 26.
- Die Helden von Tsingtau*, „Grünberger Hauskalender” 1916, s. 5-7.
- Ehrlich F., *Wanderung durch den Westzipfel des Kreises Freystadt*, „Grünberger Hauskalender” 1926, s. 84-87.
- Ein Wandersmann, *Ein guter Mensch beschädigt keine Bäume*, „Grünberger Hauskalender” 1924, s. 101.
- Eine kühlende und nahrhafte Sommerspeise*, „Grünberger Hauskalender” 1914, s. 17.
- Foerster A., *Wie es im Grünberger Kreise zur Zeit der Braunkohlenbildung und nach der Eiszeit ausgehen haben mag*, „Grünberger Hauskalender” 1913, s. 55-59.
- Fort mit dem Alkohol! Ein Mahnwort an die Männer*, „Grünberger Hauskalender” 1914, s. 32.
- Gott zum Gruß!, Gedicht und Geleitwort des Kalendermanns*, „Grünberger Hauskalender” 1913, s. 28.
- Glaeser E., *Das malerische Niederschlesien*, „Grünberger Hauskalender” 1923, s. 21-27.
- Glaeser E., *Anna Magdalene Bock*, „Grünberger Hauskalender” 1932, s. 90.
- Glaeser E., *Günther Suesmann zum Gedächtnis*, „Grünberger Hauskalender” 1938, s. 34-35.
- G.k., *Was bringt die neue Reichsversicherungsordnung?*, „Grünberger Hauskalender” 1913, s. 43-44.
- Gottschlich F., *Wissenswertes für Wasserwanderer*, „Grünberger Hauskalender” 1931, s. 75-79.
- Gott zum Gruß!*, „Grünberger Hauskalender” 1915, s. 28.
- Gott zum Gruß!*, „Grünberger Hauskalender” 1916, s. 27.
- Gott zum Gruß!*, „Grünberger Hauskalender” 1917, s. 27.
- Gott zum Gruß!*, „Grünberger Hauskalender” 1918, s. 28.
- Gott zum Gruß!*, „Grünberger Hauskalender” 1919, s. 27.
- Grande H., *Geleitwort*, „Grünberger Hauskalender” 1940, s. 17.
- Gruhl K., *Insektenplagen und ihre Bekämpfung*, „Grünberger Hauskalender” 1925, s. 82-84.
- Gruhl K., *Neue Beobachtungen von Tieren und Pflanzen im Kreise Grünberg*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 102-103.
- Hassel K., *Alte Brunnen im Kreise Grünberg*, „Grünberger Hauskalender” 1920, s. 74-78.
- Hassel K., *Eine Oderwanderung*, „Grünberger Hauskalender” 1920, s. 73.

- Hassel C., *Der Grünberger Oderwald*, „Grünberger Hauskalender” 1925, s. 77-80.
- Hellmig M., *Das ländliche Haus im Grünberger Kreise*, „Grünberger Hauskalender” 1913, s. 76-79.
- Hoffmann P., *Landwirtschaftliche Betrachtungen*, „Grünberger Hauskalender” 1924, s. 95-98.
- Huffnagel, *Von der Wiederbelebung des Spinnens*, „Grünberger Hauskalender” 1924, s. 78-79.
- Im zweiten Kriegsjahr*, „Grünberger Hauskalender” 1917, s. 28.
- Joachim A., *Geleitwort*, „Grünberger Hauskalender” 1938, s. 19.
- K., *Nachwort*, „Grünberger Hauskalender” 1925, s. 95-96.
- Käppel W., *Die Franzosenkiefer bei Krolkwitz*, „Grünberger Hauskalender” 1928, s. 36-37.
- Kliche, *Landschaftsbilder aus dem westlichen Teil des Kreise Freystadt*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 36-37.
- Klose M., *Von den Glocken des Grünberger Kreises*, „Grünberger Hauskalender” 1923, s. 50-57.
- Klose M., *Das Grünberger Heimatmuseum*, „Grünberger Hauskalender” 1924, s. 35-44.
- Klose M., *Eine Alt-Grünberger Winzlerordnung*, „Grünberger Hauskalender” 1933, s. 68-70.
- Klose M., *Vereinigung für Heimatschutz und Heimatpflege in Stadt und Kreis Grünberg*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 104-105.
- Knötel P., *Adelstrachten des 16. Und 17. Jahrhunderts im nördlichen Niederschlesien*, „Grünberger Hauskalender” 1933, s. 46-49.
- Koschel F., *Flurnamensammlung von Ochelhermsdorf*, „Grünberger Hauskalender” 1927, s. 64-67.
- Koschel F., *Aus alten Schöppenbücher des Dorfes Ochelhermsdorf*, „Grünberger Hauskalender” 1929, s. 48-51.
- Koschel F., *Volksmund „vogelsprachekund wie Salomo”*, „Grünberger Hauskalender” 1933, s. 62-63.
- Koschel F., *Ochelhermsdorferinnen sprechen für den Führer*, „Grünberger Hauskalender” 1941, s. 50.
- Kretschmer E., *Zwei alte Tänze*, „Grünberger Hauskalender” 1933, s. 64.
- Krieg T., *Die Schweinitzer Einsiedelei im Volksmund und in zeitgenössischen Berichten*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 69-70.
- Krieg T., *Todaus- und Sommersingen*, „Grünberger Hauskalender” 1940, s. 27-30.
- Kretschmer E., *Zwei Volkslieder*, „Grünberger Hauskalender” 1931, s. 71.
- Krüber, *Das Landjahr in den Kreisen Grünberg und Freystadt*, „Grünberger Hauskalender” 1938, s. 10.
- Künick G., *Unsere Mutter Schlesing. Eine Plauderei über schlesisches Leben und Treiben*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 19-21.
- Liers R., *Zwei Familienurkunden aus alter Zeit*, „Grünberger Hauskalender” 1928, s. 58-60.
- M., *Drei Siebziger. I. Paul Fischer (aus Grünberg i. Schl.), II. Otto Muenzer (aus Neusalz), III. Paul Petras (aus Grünberg i. Schlesien)*, „Grünberger Hauskalender” 1930, s. 73-78.
- Mahling D.F., *Die christlich-nationale Arbeiterbewegung*, „Grünberger Hauskalender” 1914, s. 30-31.
- Merkblatt für die Bestellung des Gemüsegartens*, „Grünberger Hauskalender” 1930, s. 119.
- Müller A., *Flurnamensammlung*, „Grünberger Hauskalender” 1924, s. 31-33.
- Nachwort*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 105.
- Notwendigkeit und Nutzen einer starken Flotte*, „Grünberger Hauskalender” 1913, s. 48.
- Notwendigkeit unserer Kolonien*, „Grünberger Hauskalender” 1914, s. 58.

- Otto B., *Von dem Mundart des Kreises Grünberg*, „Grünberger Hauskalender” 1932, s. 62-64.
- Otto B., *Ackerbäuerlicher Brauch und Glaube im Grünberger Lande*, „Grünberger Hauskalender” 1933, s. 51-53.
- Otto B., *Nordischer Glaube in Sage, Sinnbild und Brauchtum der Heimat*, „Grünberger Hauskalender” 1940, s. 24-26.
- Paetz, *Obst- und Weinbau*, „Grünberger Hauskalender” 1921, s. 79-82.
- Petras P., *Alte Bauernrätsel*, „Grünberger Hauskalender” 1923, s. 38.
- Petras P., *Alte Kinder- und Volksreime aus dem Grünberger Kreise*, „Grünberger Hauskalender” 1923, s. 41.
- Petras P., *Erlebtes und Erlauschtes von Volks- und Aberglauben*, „Grünberger Hauskalender” 1928, s. 54-55.
- Petras P., *Schlesisches Volkstum*, „Grünberger Hauskalender” 1928, s. 49-52.
- Petras P., *Alte schlesische Kinderspiele*, „Grünberger Hauskalender” 1938, s. 88-92.
- Prikowski J., *Kirchen des Kreises Freystadt und deren Schicksale*, „Grünberger Hauskalender” 1937, s. 38-41.
- Prikowski J., *Heimatliches Brauchtum begleitet den Menschen auf seinem Lebenswege. Taufe, Hochzeit, Tod*, „Grünberger Hauskalender” 1939, s. 76-77.
- Prikowski J., *Ehemalige klösterliche Ansiedlungen in unserer nordschlesischen Heimat*, „Grünberger Hauskalender” 1940, s. 42-47.
- R., *Vorwort*, „Grünberger Hauskalender” 1926, s. 114-115.
- R., *Nachwort*, „Grünberger Hauskalender” 1927, s. 90.
- R., *Nachwort*, „Grünberger Hauskalender” 1928, s. 88.
- R., *Nachwort*, „Grünberger Hauskalender” 1929, s. 88.
- Reuburger A., *Die neue Wasserstraße zwischen Weichsel und Oder*, „Grünberger Hauskalender” 1916, s. 49-52.
- Sch. E., *Eine Bauernhochzeit um die Mitte des 19. Jahrhunderts*, „Grünberger Hauskalender” 1930, s. 57.
- Schmidt H., *Ein Grünberger Geistlicher als Naturwissenschaftler*, „Grünberger Hauskalender” 1921, s. 78-79.
- Schmidt H., *Etwas von gartenwirtschaftlichen Schädlingen*, „Grünberger Hauskalender” 1923, s. 78-79.
- Schmidt H., *Das Stadtbild Grünbergs im Jahre 1807*, „Grünberger Hauskalender” 1928, s. 61-62.
- Schube T., *Die Eichen der Kreise Grünberg und Freystadt*, „Grünberger Hauskalender” 1929, s. 33-36.
- Seenerger R., *Wie wehren wir dem deutschen Geburtenrückgang?*, „Grünberger Hauskalender” 1915, s. 45.
- Seeger H., *Aus der Vorzeit*, „Grünberger Hauskalender” 1925, s. 31-34.
- Sorgt für die Jugend!*, „Grünberger Hauskalender” 1920, s. 51.
- Spreeamberg, *Gott zum Gruß!*, „Grünberger Hauskalender” 1920, s. 26.
- Stern, *Politische Jahresrundschau*, „Grünberger Hauskalender” 1920, s. 27-28.
- Suesmann, *Geleitwort*, „Grünberger Hauskalender” 1941, s. 17.
- Thiel H.O., *Mit dem Faltboot von Neusalz bis zum Schlawaer See*, „Grünberger Hauskalender” 1936, s. 96-98.
- Thraenhart O., *Das Landvolk krankt*, „Grünberger Hauskalender” 1913, s. 30-31.
- Totentafel des Kreises Freystadt*, „Grünberger Hauskalender” 1932, s. 90.

Treskow A. v., *Der Bau des Kreiskrankenhauses in Neusalz*, „Grünberger Hauskalender” 1931, s. 93.

Trinkt Milch!, „Grünberger Hauskalender” 1913, s. 23.

Unsere wirtschaftliche Kraft, „Grünberger Hauskalender” 1917, s. 32.

Unser Luftkrieg, „Grünberger Hauskalender” 1918, s. 31.

Unser Seekrieg, „Grünberger Hauskalender” 1918, s. 30.

**Wybrane okładki,
winiety i strony
„Grünberger Hauskalender”**

„Grünberger Hauskalender” na rok 1911. Strona tytułowa pierwszego tomu kalendarza

Okładka kalendarza na rok 1922

- 11 -

Juni
1923

Grünberg
30 Tage

Grünberg: Katholische Kirche.

Wochentag	Datum	Fest, Erinnerungs- u. Namenstage		Sonnen-		Mond-		Wochenlauf	Für Notizen
		Wochentag	Namen	Kauf	Umtz.	Kauf	Umtz.		
Frei.	1	Trinitatis	Juvenalis	3 46	8 9	10 16	6 8	1	
Sonn.	2	Marcellinus	Prothobert	3 45	8 10	11 1	7 11	2	
Sonn.	3	1. nach Trin.	2. nach Pfingst.	3 45	8 12	11 37	8 17	3	
Mont.	4	Cyprianus	Quintinus	3 44	8 13	—	9 25	4	
Dienst.	5	Vincentius	Vincentius	3 43	8 14	12 7	10 32	5	
Mittw.	6	Venerius	Robert	3 42	8 15	12 32	11 38	6	
Donn.	7	Eusebius	Robert	3 42	8 15	12 56	12 43	7	
Frei.	8	Medardus	St. J. J. J.	3 41	8 16	1 18	1 46	8	
Sonn.	9	Primo	Helian	3 41	8 17	1 40	2 49	9	
Sonn.	10	2. nach Trin.	3. nach Pfingst.	3 40	8 18	2 2	3 52	10	
Mont.	11	Barnabas	Barnabas	3 40	8 19	2 27	4 55	11	
Dienst.	12	Basilius	Basilius	3 40	8 19	2 55	5 57	12	
Mittw.	13	Lodovicus	Konrad u. Petrus	3 39	8 20	3 27	6 57	13	
Donn.	14	Stephanus	Basilius	3 39	8 21	4 5	7 54	14	
Frei.	15	Vincentius	Vincentius	3 39	8 21	4 51	8 46	15	
Sonn.	16	Justina	Primo	3 39	8 22	5 44	9 31	16	
Sonn.	17	3. nach Trin.	4. nach Pfingst.	3 39	8 22	6 44	10 11	17	
Mont.	18	Arnulf	Wenzel u. Wenzel	3 39	8 23	7 50	10 46	18	
Dienst.	19	Gerardus u. Prof.	Gerardus u. Prof.	3 39	8 23	9 0	11 17	19	
Mittw.	20	Silvester	Silvester	3 39	8 24	10 14	11 45	20	
Donn.	21	Albanus	Kloster	3 39	8 24	11 29	—	21	
Frei.	22	Agostinus	Paulinus	3 39	8 24	12 45	12 11	22	
Sonn.	23	Basilius	Edelmund	3 39	8 24	2 3	12 38	23	
Sonn.	24	4. nach Trin.	5. nach Pfingst.	3 39	8 24	3 22	1 6	24	
Mont.	25	Gregorius	Prosper	3 40	8 24	4 40	1 37	25	
Dienst.	26	Yeremias	Johann u. Paul	3 40	8 24	5 55	2 15	26	
Mittw.	27	Sieben Schläfer	Hadrianus	3 40	8 24	7 3	2 59	27	
Donn.	28	Leo II. Papst	Leo II. Papst	3 41	8 24	8 3	3 51	28	
Frei.	29	Peter u. Paul	Peter u. Paul	3 41	8 24	8 53	4 51	29	
Sonn.	30	Pauli Gedächtn.	Pauli Gedächtn.	3 42	8 24	9 34	5 56	30	

Am 22. Juni Sonnenwende, höchster Tag.

Kalendarium na rok 1923 (czerwiec) ozdobione widokiem Zielonej Góry

Okładka kalendarza na rok 1924

Okładka kalendarza na rok 1925

Okladka kalendarza na rok 1926

Strona tytułowa kalendarza na rok 1926.
Wersja dla Zielonej Góry

Strona tytułowa kalendarza na rok 1926.
Wersja dla Kozuchowa

Okładka kalendarza na rok 1927

Okładka kalendarza na rok 1936

„Grünberger Hauskalender” na rok 1941. Strona tytułowa ostatniego tomu kalendarza

„Grünberger Hauskalender” na rok 1915. Wiersz *Neujahrsglocken* (Noworoczne dzwony) do ilustracji przedstawiającej idealną mieszczańską rodzinę

**Blick durch die Fleischerstraße
auf den Hungerturm in Grünberg i. Schlef.**
(Einziges erhaltenes Torturm der Stadtbefestigung, früher
„Vaderturm“ genannt, flankierte das „Neue Tor“.)

Nach einer Federzeichnung von Alfred Richter, Grünberg i. Schlef.

„Grünberger Hauskalender” na rok 1940. Widok Zielonej Góry, Fleischerstraße
(dziś ul. Masarska). Reprodukacja rysunku Alfreda Richtera

Dr. Paul Petras
(geb. am 10. Oktober 1860 in Grünberg i. Schlef.)

Zielonogórski „Heimtdichter”
Paul Petras

— 63 —

Weingarten am Lindenberg in Grünberg i. Schlef. mit Kirchturme.

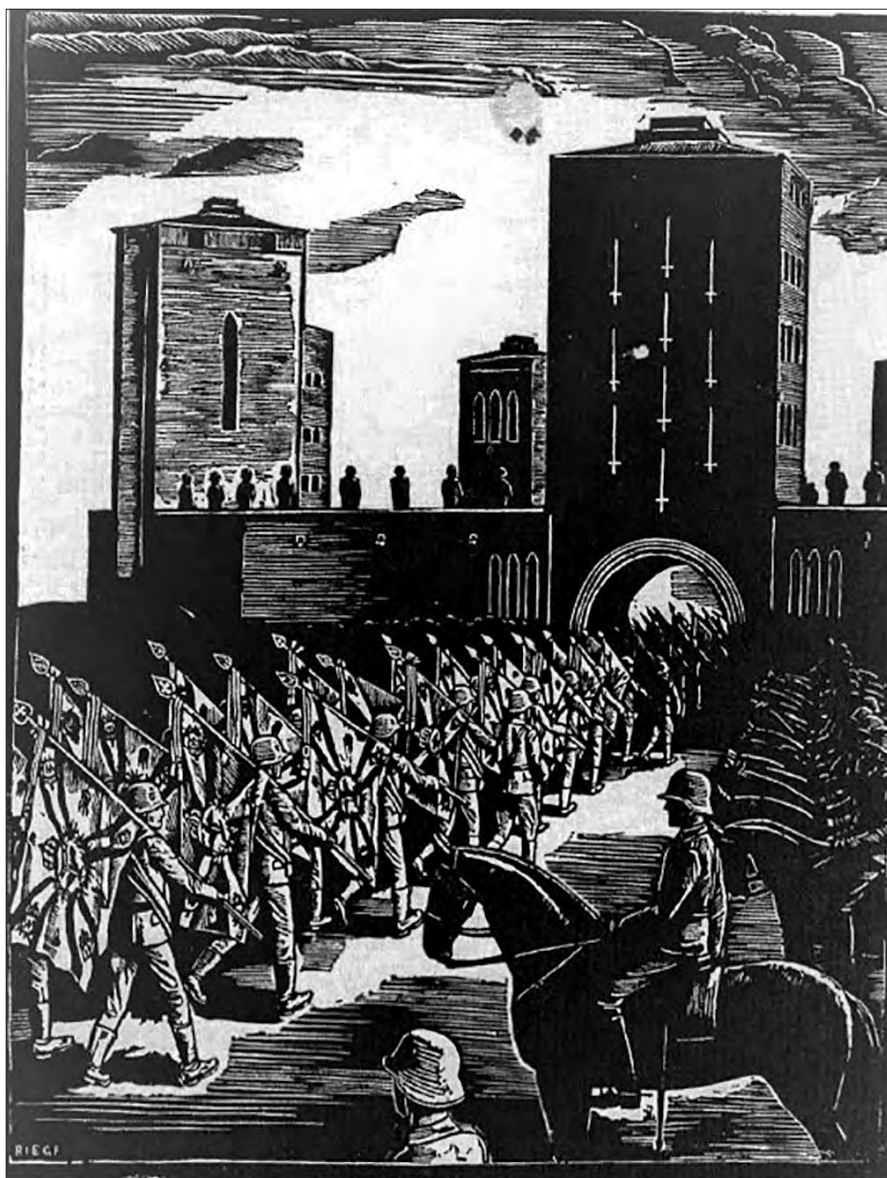
A Weingärtel.

(„Grünberger Viebel“ nach der Weise: „Mei Schay is a Reiter“ — oder nach einer „Schmaderhüpfel-Weise“.)
Von Paul Petras, Wandbäfer.

<p>In Grünberger Weinland do misst jederman, ob a reth oder oarm is, a Weingärtel hoan!</p> <p>Do lurt ma im Reichjohr, ob de Näden schunt grien, und ob de „Geigheine“ nich halbe wern bilejn.</p> <p>Und mitten im Gärtel — ’s derft’ anderch nich fein! — do keng ma a niedliches Reichbeemel rein.</p> <p>Do macht’ ma mit Kind und mit Kägel nit nans! Und im Herbst do hoaft’ s Trauben und Dbit viel zum Schmans.</p>	<p>’s brauch gaarnich ernt gruñh sein, an Margen od blas, do is ma de grijten Zungen glei lud!</p> <p>Und Raumbem’ und Koppel- und Bindeemel o — doas gibt’ ne schmeiweisse Boombliete! — Au do!</p> <p>A woar Beerenstränder! Und Gurken wull goar! De Kerner in de Kanne, wu ne „Zengrabe“ woar!</p> <p>Ah, wenn’ s doch lu sein mecht’! Sa, wenn jederman in Grünberg a schmudes Weingärtel lennt’ hoan!</p>	<p>A see Gaartenhäufel, wu sich’ s wunderfein ligit, a Spaller-Reichfendeemel oan dert Wand gutt gefischt!</p> <p>Und rund um doas Gärtel an Zuchhandelsaun! Do loan hñ dert Nachtegoal* sei Käfel brinne dann!</p>
--	---	---

*) Eine alte Grünbergerin sagte freis: „Der Nachtegall singt“. — Mit Recht; denn nur das Männchen singt. — ♪.

Wiersz Petrasa A *Wein-
gärtel* (Winy ogród)
opublikowany w „Grün-
berger Hauskalender” na
rok 1928

[Deihe-M]

Zug der Soldaten zum Tannenberg-Denkmal.

(Nach einem Holzschnitt von Rudolf Riege.)

„Grünberger Hauskalender” na rok 1940. Wpływy narodowego socjalizmu: *Pochód żołnierzy do pomnika Tannenberg.* Reprodukacja drzeworytu Rudolfa Riegego

Bibliografia

Teksty literackie

- Barsch P., *Fliegende Blätter. Neue Lieder von Paul Barsch*, Großenhain 1889.
- Christophé E.C., *Tod spielt Pique As*, Leipzig 1937.
- Christophé E.C., *Der Zauberer von Dorovambo*, Berlin 1940.
- Christophé E.C., *Hände hoch, Gentlemen! Kühne Tat eines 15-jährigen*, Berlin 1940.
- Christophé E.C., *Wir stoßen mit Panzern zum Meer*, Berlin 1940.
- Christophé E.C., *Der Prinz des Waldes von Loango*, Berlin 1941.
- Christophé E.C., *Die Rache des Scheichs Abd El Kabr: Unter Beduinen u. Derwischen in Arabien*, Berlin 1941.
- Christophé E.C., *Wetterleuchten am Manga-maloba: Dr. Nachtigal nimmt Kamerun für Deutschland in Besitz*, Berlin 1941.
- Christophé E.C., *Wir tragen den Tod übers Meer*, Würzburg 1942.
- Falch O., *Was sich die Schlesier vom alten Fritz erzählen. Original-Lebensbilder aus dem Munde des Volkes*, Brieg 1860.
- Firmenich J.M., *Germaniens Völkerstimmen, Sammlung der deutschen Mundarten in Dichtungen, Sagen, Märchen, Volksliedern*, t. 2. Berlin 1846.
- Goethe J.W. v., *Mignon*, [w:] *Auswahl von Goetes lyrischen Gedichten*, Eton 1834.
- Grünberger Wein- u. Heimatlieder mit einem Anhang bekannter Volkslieder*, Grünberg in Schlesien [ok. 1933], s. 22-23.
- Holtei K. v., *Schlesische Gedichte*, Berlin 1830.
- Holtei K. v., *Dreiunddreißig Minuten in Grünberg oder: Der halbe Weg. Vaudeville-Posse in 1 Akt*, „Almanach für Privat Bühnen“ 1839, R. 1, s. 213-248.
- Kühnau R., *Schlesische Sagen*, 1910-1913, t. 1, *Spuk- und Gespenstersagen*, 1910; t. 2, *Elben-, Dämonen- und Teufelssagen*, 1911; t. 3, *Zauber-, Wunder-, und Schatzsagen*, 1913; t. 4, *Register zu Bd. 1-3 der Schlesischen Sagen*, 1913.
- Petras P., *Auf Grünbergs Rebenhügeln: Grünberger Weinlieder. Schlesische und hochdeutsche Gedichte*, Grünberg i. Schles. 1926.
- Petras P., *Aus der Heimat: Lieder zum Lobe Grünbergs und seiner Reben und Geschichten in schlesischer Mundart. Sonderabdruck d. „Geschichten aus der Heimat“ aus d. Grünberger Wochenblatt*, Grünberg 1927.
- Petrasch J. v., *Des Freiherrn Joseph von Petrasch sämtliche Lustspiele*, t. 1, Nürnberg 1765, s. 209-401.
- Roquette O., *Waldmeisters Brautfahrt. Ein Rhein-, Wein und Wandermärchen*, Stuttgart 1896.
- Rößler H., *Heemte, guldne Heemte!*, Breslau 1920.
- Rößler R., *Närr'sche Kerle*, Berlin 1878.

- Rößler R., *Schläs'sche Durfgeschichten*, Berlin 1879.
- Rößler R., *Durf- und Stoadtleute. Neue schlesische Erzählungen*, Berlin 1881.
- Schenke E., *Dorf der Ahnen. Ein Buch vom Brauchtum und Humor der Väter*, Schweidnitz 1935.
- Schiering J.K.R., *Doris und Thaloris oder die Tuchmacher und Weinbauer von Grünberg, Grünberg in Schlesien* 1922.
- Schulz W.G., *Irdische Liebe. Eine Charakterstudie*, Leipzig 1913.
- Schulz W.G., *Epikuräer in Hemdsärmeln*, Erfurt 1919.
- Teha E.L., *Keine Spur von Botticelli. Kriminalroman*, Berlin 1940.
- Trojan J., *Die achtundachtziger Weine. Ein saures Stück Arbeit*, [w:] *Rheinlieder aus dem Munde der Dichter*, red. K. Hessel, Koblenz 1894, s. 107-109.
- Tschampel H., *Gedichte in schlesischer Gebirgsmundart*, Schweidnitz 1843.
- Urban K., *Irrlichter. Schauspiel*, Berlin 1903.
- Urban K., *Die Hexe von Schönau. Heimatspiel w 4 Akten. (Volksfreilichtspiele Schönau, Katzbach)*, Schönau 1927.
- Von Hollas Rocken. Märchen*, red. E. Mattes, Leipzig, Hartenstein im Erzgebirg 1925.

Wydawnictwa ciągłe

- Adreßbuch von Grünberg in Schlesien nebst Angaben über den Kreis und einem Übersichtsplan der Stadt Grünberg in Schlesien 1914/1915*, Grünberg 1914.
- Adreßbuch des Kreises Grünberg in Schlesien 1924/1925*, Grünberg 1924.
- Adressbuch für den Stadt- und Landkreis Grünberg i. Schles.*, 1924.
- Adressbuch für die Städte des Kreises Freystadt (Nieder-Schlesien)*, Neusalz 1927.
- Adressbuch für die Kreise Grünberg, Schlesien und Freystadt*, Niederschlesien 1933.
- Adreßbuch für die Kreise Grünberg, Schlesien und Freystadt Niederschlesien 1933*, Grünberg 1933.
- Adreßbuch des Kreises Grünberg, Schles.[ien] mit den Städten Rothenburg, Oder und Deutsch-Warthenburg (Bezirk Liegnitz) 1937/38*, Grünberg 1937.
- „Allgemeiner Haus-Kalender“, Schweidnitz 1887-1921.
- „Aus der Heimat. Beilage zum Grünberger Wochenblatt“, Grünberg 1921-1935. Od nr. 48 (1930) „Welt und Heimat“.
- „Aus deutscher Heimat: Kalender für Deutschen Böhmens, Mährens u. Schlesiens“, Olbersdorf, Schles. 1920.
- „Brieger Heimatkalender: Jahrbuch für d. Stadt- u. Landkreis Brieg u. d. Nachbargebiete“, Brieg-Breslau, R. 1. 1925-R. 4. 1928.
- „Christliches Sonntagsblatt für Stadt und Land“, Grünberg i. Schl, R. 1. (1924)-R. 16. (1939).
- „Der gemittliche Schläsinger. Kalender für die Provinz Schlesien, Mit einem Jahrmakts-Verzeichnis für Schlesien, Posen, Brandenburg, Pommern, Ost- und Westpreussen“, Schweidnitz 1913-1942.
- „Deutscher Literatur-Kalender auf das Jahr 1900“, red. J. Kürschner, Leipzig 1900, R. 22.
- „Freystädter Kreis-Anzeiger: Organ für conservative Interessen, Freystadt 1853-1937. W 1863 r. zm. tyt.: „Freistädter Kreisblatt: Organ für amtliche Bekanntmachungen“, od R. 68 (1920) tyt.: „Freistädter Wochenblatt: Organ für amtliche Bekanntmachungen der Stadt Freystadt“, od R. 79 (1931) podtyt.: „Organ für amtliche Bakanntmachungen der Stadt Freystadt: Tageszeitung für Stadt und Kreis Freystadt und Nachbarkreise“.

- „Freystädter Kreisblatt“, Freystadt 1832-1914. Od R. 8, nr. 21 (1839) zm. tyt.: „Kreis-Wochen-Blatt für Freistadt und Neusalz“, od R. 15, nr. 29 (1846) tyt.: „Kreis-Wochen-Blatt für den gesammten Freistädter Kreis“, od R. 34 (1864) tyt.: „Freistädter Wochenblatt für Stadt und Land“, od R. 44 (1874) tyt.: „Niederschlesischer Bote Wochenblatt für Freystadt und Umgegend“.
- „Gemeindebote der Kirchenkreises Grünberg“, R. 1 (1926)-R. 12 (1937).
- „Grünberger Blätter“, z. 1 (1919)-z. 72 (1941).
- „Grünberger Land. Heimatblätter für den Kreis Grünberg“, 1927-(?).
- „Grünberger Volkszeitung: Unparteiische Zeitung für Stadt und Land“, Grünberg in Schl., R. 1 (1906)-R. 24 (1915).
- „Grünberger Wochenblatt: Zeitung für Stadt und Land“, Grünberg 1825-1944.
- „Haus-Kalender für den Kreis Grünberg in Schl[esien]“, hrsg. von der Kreisverwaltung. Wyd. 1 (1911)-wyd. 30 (1941), Grünberg/Schl. Kreisverwaltung, 1910-1940. Od wyd. 8 (1918) tyt. „Grünberger Haus-Kalender“, wyd. 14 (1924) podtyt. „Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt“. Wyd. 17 (1927)-wyd. 22 (1932) tyt. „Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt“. Wyd. 23-24, 29-30 (1933-1934, 1940-1941) tyt. „Grünberger Hauskalender: Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt“. Wyd. 25-28 (1936-1939) tyt. „Heimatkalender für die Kreise Grünberg und Freystadt“.
- „Heimatkalender des Kreises Falkenberg“, hrsg. von der Arbeitsgemeinschaft für Heimatkunde, Schweidnitz 1926-1938.
- „Heimatkalender des Kreises Rybnik herausgegeben vom Landrat des Kreises Rybnik“, Breslau 1941-1942.
- „Heimatkalender für den Kreis Kreuzburg auf das Jahr... / im Auftr. d. Arbeitsgemeinschaft für Heimatpflege begr. u. hrsg.“, R. 1. (1925)-R. 5. (1929), kont. „Heimatkalender des Kreises Kreuzburg, Oberschlesien. Arbeitsgemeinschaft für Heimatpflege im Kreise Kreuzburg, Oberschl. Kreuzburg: Arbeitsgem“, R. 6. (1930)-R. 17. (1941).
- „Heimatkalender für Guhrau, Fraustadt, Steinau, Wohlau und die angrenzenden Ostgebiete“, Breslau 1940-1941.
- „Heimatkalender des Kreises Kattowitz und der Städte Kattowitz u. Königshütte“, Breslau R. 1. 1941(1940)-R. 2. 1942 (1941)-(?).
- „Heimatkalender des Kreises Bielitz / hrsg. vom Landrat des Kreises Bielitz“, Breslau R. 1 (1941)-R. 2 (1942).
- „Heimatkalender für den Kreis Sprottau“, Breslau 1937 (1936)-1942 (1941).
- „Heimatkalender für den Stadt- und Landkreis Glogau“, Glogau 1937 (1936)-1942 (1941).
- „Illustrator. Schlesischer Familien-Kalender auf d. Jahr...“, Breslau 1913-1920.
- „Katolik. Kalendarz Górno-Szląski“, Mikołów, od R. 12 Królewska Huta, od R. 16 Bytom-Rozbark, R. 1 (1970)-R. 62 (1932).
- „Kreiskalender Neumarkt (Schles.)“, Neumarkt i. Schles., Schweidnitz 1927 (1926)-1941 (1940).
- „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde“, Breslau, R. 1 (1894/96)-R. 37 (1938).
- „Nationalsozialistische Monatshefte. Wissenschaftliche Zeitschrift der NSDAP“, München 1930-1944.
- „Niederschlesischer Heimatkalender. Ein Heimatbuch für Jedermann“, red. K. Urban, B. Clemenz, Liegnitz 1921.

- „Niederschlesisches Tageblatt” R. 1 (1843)-R. 93 (1935), początkowo tyt.: „Grünberger Intelligenzblatt”, 1878-1919 tyt.: „Niederschlesisches Tageblatt”, od 1919 tyt.: „Grünberger Tageblatt”.
- „Schlesischer Bauernkalender: für das Jahr...”, Schweidnitz 1921-1933.
- „Schlesischer evangelischer Volks-Kalender”, Berlin-Steglitz, Breslau 1925-1941.
- „Schlesischer Heimatkalender: der Kalender der schlesischen Familie”, Breslau 1939-1940.
- „Schlesischer Heimatkalender. Jahrbuch der schlesischen Heimatpflege. Ein Heimatbuch für jedermann”, Leipzig, udokumentowane: 1924-1925.
- „Schlesierjugend: Ein Kalender f.d. heranwachsenden Söhne u. Töchter d. Schläsing”, Schweidnitz R. 1 1925 (1924).

Opracowania

Wydawnictwa zwarte

- Absolon R., *Die Wehrmacht im Dritten Reich. 3. August 1934 bis 4. Februar 1938*, t. 3, Boppard am Rhein 1975, s. 67-68.
- Atlas der deutschen Volkskunde: Erläuterungen. Neue Folge*, t. 1, red. M. Zender, Marburg 1964, s. 665.
- Atzinger H., *Gina Kaus: Schriftstellerin und Öffentlichkeit. Zur Stellung einer Schriftstellerin in der literarischen Öffentlichkeit der Zwischenkriegszeit in Österreich und Deutschland*, Frankfurt am Main 2008.
- Baasner R., Zens M., *Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft: eine Einführung*, Berlin 1996.
- Bachleitner N., *Kleine Geschichte des deutschen Feuilletonromans*, Tübingen 1999.
- Bahlke J., *Schlesien und die Schlesier*, München 1996.
- Bärtle J., *Grusel, Grüfte, Groschenhefte: der deutsche Gruselheftroman von 1968 bis 2008*, Nordstedt 2008.
- Bastian A., *Der Heimat-Begriff. Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung in verschiedenen Bereichen der deutschen Sprache*, Tübingen 1995.
- Bibliographie der Almanache, Kalender und Taschenbücher für die Zeit von ca. 1750-1860*, red. H. Köhring, Hamburg 1929.
- Bollmus R., *Das Amt Rosenberg und seine Gegner. Studien zum Machtkampf im nationalis-tischen Herrschaftssystem*, Berlin-Boston 2006.
- Böning H., *Historische Presse und ihre Leser. Studien zu Zeitungen, Zeitschriften, Intelligenz-blättern und Kalendern in Nordwestdeutschland*, Bremen 2005.
- Booker Sadi A., *Das Bild des Negro-Afrikaners in der Deutschen Kolonialliteratur (1884-1945): ein Beitrag zur literarischen Imagologie Schwarzafrikas*, Berlin 1985.
- Brenner P.J., *Das Problem der Interpretation. Eine Einführung in die Grundlagen der Literatur-wissenschaft*, Tübingen 1998.
- Brockhaus Enzyklopädie in vierundzwanzig Bänden. Deutsches Wörterbuch*, t. 2, red. G. Dros-dowski, Mannheim 1995.
- Brümmer F., *Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*, t. 6, Leipzig 1913.
- Brunner K., *Unser Volk in Gefahr! Ein Kampf ruft gegen die. Schundliteratur*, Pforzheim 1910.
- Chmielewski G., *Bibliografia ziemi nowosolskiej do roku 2007*, Nowa Sól 2010.

- Chojnacki W[ładysław], Chojnacki W[ojczech], *Bibliografia kalendarzy wydanych w języku polskim poza granicami Polski od roku 1716 (Mazury, Śląsk Górny i Dolny oraz Śląsk Cieszyński)*, Wrocław 1986.
- Christiansen I., *Brennpunkt Esoterik: Okkultismus, Satanismus, Rechtsradikalismus*, Hamburg 2004.
- Chruściński Z., *Formy literatury popularnej w Wielkopolsce i na Pomorzu w okresie pozytywizmu*, Gdańsk 1983.
- Clauss E., *Buch der Stadt Grünberg in Schlesien. Obst- und Rebenstadt des deutschen Ostens*, Frankfurt a. M. 1957.
- Clemenz B., *Wandern und Schauen in der Heimat. Dorf-, Stadt- u. Landschaftsbilder aus Schlesien*, Liegnitz 1910.
- Der Kalender als Fibel des Alltagswissens, Interkulturalität und populäre Aufklärung im 18. und 19. Jahrhundert*, red. Y.-G. Mix, Tübingen 2005.
- Deutsch: lokal – regional – global*, red. J. Dąbrowska-Burkhardt, L.M. Eichinger, U. Itakura, Tübingen 2017.
- Deutsche Biographische Enzyklopädie*, t. 2, red. W. Killy, R. Vierhaus, München 2005.
- Deutsche biographische Enzyklopädie*, t. 8, red. R. Vierhaus, München 2007.
- Dickfeldt L., *Jugendschutz als Jugendzensur: ein Beitrag zur Geschichte und Kritik öffentlicher Bewahrpädagogik*, Bensheim 1979.
- Die Presse Oberschlesiens von den Anfängen bis zum Jahre 1945: Dokumentation und Strukturbeschreibung. Mit einem Vorw. von Gerhard W. Wittkämper*, red. B. Gröschel, Berlin 1993.
- Dieterich A., Usener H., *Über Wesen und Ziele der Volkskunde: Über vergleichende Sitten- und Rechtsgeschichte. Sonderabdruck aus den Hessischen Blättern für Volkskunde*, t. 1, nr 3, Wiesbaden 1902.
- Die Zeit. Das Lexikon mit dem besten aus der Zeit in 20 Bänden*, t. 12, red. J. Habermas et al., Hamburg 2005.
- Dörner A., Vogt L., *Literatursoziologie: Eine Einführung in zentrale Positionen – von Marx bis Bordieu, von der Systemtheorie bis zu den British Cultural Studies*, Wiesbaden 2013.
- Drechsler P., *Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien*, Leipzig 1903.
- Duller E., *Das deutsche Volk in seinen Mundarten, Sitten, Bräuchen und Trachten*, Leipzig 1847.
- Eberhardt M., *Zwischen Nationalsozialismus und Apartheid: Die deutsche Bevölkerungsgruppe Südwestafrikas 1915-1965*, Münster 2007.
- Ebner J., *Wörterbuch historischer Berufszeichnungen*, Berlin 2018.
- Faulstich W., *Geschichte der Medien. Die bürgerliche Mediengesellschaft (1700-1830)*, t. 4, Göttingen 2002.
- Fiedler M., *Zwischen Abenteuer, Wissenschaft und Kolonialismus: der deutsche Afrikadiskurs im 18. und 19. Jahrhundert*, Köln, Weimar, Wien 2005.
- Finke A., *Grünberg In Schlesien als Siedlung*, Grünberg 1924.
- Firmenich J.M., *Germaniens Völkerstimmen, Sammlung der deutschen Mundarten in Dichtungen, Sagen, Märchen, Volksliedern*, t. 2, Berlin 1846, s. 314-317.
- Flucht und Vertreibung in der deutschen Literatur*, red. S. Feuchert, Frankfurt am Main 2001.
- Formy literatury popularnej*, red. A. Okopień-Sławińska, Wrocław 1973.
- Frede U., „Unvergessene Heimat”. *Schlesien: eine exemplarische Untersuchung des ostdeutschen Heimatbuches als Medium und Quelle spezifischer Erinnerungskultur. Schriftenreihe der*

- Kommission für deutsche und osteuropäische Volkskunde in der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde*, t. 88, Marburg 2004.
- Geschichte des deutschen Buchhandels im 19. und 20. Jahrhundert. Das Kaiserreich 1871-1918*, t. 1, red. G. Jäger, Frankfurt am Main 2003.
- Giesz L., *Phänomenologie des Kitsches*, München 1971.
- Giesz L., *Die Kritik an der Trivilliteratur seit der Aufklärung. Studien zur Geschichte des modernen Kitschbegriffs*, München 1971.
- Goebel R., *Dienstbotenzeitungen: die „Dienstbotenfrage“ und Erzählungen für Dienstmädchen in deutschen Dienstbotenzeitungen zwischen 1898 und 1932*, Frankfurt am Main 1994.
- Gouaffo A., *Wissens- und Kulturtransfer im kolonialen Kontext: Das Beispiel Kamerun – Deutschland (1884-1919)*, Würzburg 2007.
- Gräss J.G.T., *Orbis Latinus oder Verzeichniss der lateinischen Benennungen der bekanntesten Städte etc., Meere, Seen, Berge und Flüsse in allen Theilen der Erde: nebst einem deutsch-lateinischen Register derselben; ein Supplement zu jedem lateinischen und geographischen Wörterbuche*, Dresden 1861.
- Grodziński S., *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji, 1772-1848*, Wrocław 1971.
- Grube F., Richter G., *Flucht und Vertreibung. Deutschland zwischen 1944 u. 1947*, Hamburg 1980.
- Grünberg in Schlesien. Die Obst. Und Weinstadt des Ostens*, red. E. Hübsch, Grünberg i. Schlesien [1932].
- H., *Der Grünberger Wein in Wahrheit und Dichtung. Nach einem am 26. April 1907 im Riesengebirgsverein, Sektion Berlin gehaltenen Vortrage von Sanitätsrat Dr H. Guttman, Grünberg [1907]*.
- Hacker L., *Schreibende Frauen um 1900, Rollen – Bilder – Gesten*, Berlin 2007.
- Hagedstedt L., *Deutsches Literatur-Lexikon. das 20. Jahrhundert: Biographisch-Bibliographisches Handbuch*, t. 16, Berlin 2011, s. 1984.
- Hainer P., *Illustrierte Geschichte der Trivilliteratur*, Olms 1983.
- Handbuch Postkolonialismus und Literatur*, red. D. Götttsche, A. Dunker, G. Dürbeck, Stuttgart 2017.
- Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur: von 1850 bis 1900*, red. O. Bruncker et al., Stuttgart 2008.
- Heimatbuch des Kreises Freystadt*, red. A. Schiller, Beuthen 1925.
- Hemmerle R., *Heimat im Buch: Sudetendeutsche Heimatbücher, Ortsmonographien, Karten, Heimatblätter, Heimatzeitschriften, Jahrbücher und Kalender nach 1945: eine Bibliographie*, München 1996.
- Hermann U., *„Mit uns zieht die neue Zeit...“: der Wandervogel in der deutschen Jugendbewegung*, München-Weinheim 2006.
- Herzig A., *Schlesien. Das Land und Seine Geschichte in Bildern, Texten und Dokumenten*, Hamburg 2016.
- Hillesheim J., Michael E., *Lexikon nationalsozialistischer Dichter: Biographien, Analysen, Bibliographien*, Würzburg 1993.
- Holzer J., *Od Wilhelma do Hitlera*, Warszawa 1963.
- Honold A., *Die Zeit schreiben. Jahreszeiten, Uhren und Kalender als Taktgeber der Literatur*, Basel 2013.

- Hügel H.O., *Lob des Mainstreams: zu Begriff und Geschichte von Unterhaltung und populärer Kultur*, Köln 2007.
- Irgang W., Bein W., Neubach H., *Schlesien: Geschichte, Kultur und Wirtschaft*, Köln 1995.
- Janssen Ch., *Abgrenzung und Anpassung: deutsche Kultur zwischen 1930 und 1945 im Spiegel der Referatenorgane Het Duitsche Boek und De Weegschaal*, Münster-New York 2003.
- Just T., *Die Schundliteratur, eine Verbrechensursache, und ihre Bekämpfung*, Düsseldorf 1909.
- Kaczmarek R., *Górny Śląsk podczas II wojny światowej. Między utopią niemieckiej wspólnoty narodowej a rzeczywistością okupacji na terenach wcielonych do Trzeciej Rzeszy*, Katowice 2006.
- Kammer H., Bartsch E., *Jugendlexikon Nationalsozialismus. Begriffe aus der Zeit der Gewaltherrschaft 1933-1945*, Berlin 2006.
- Killy. *Literaturlexikon*, t. 9, red. C. Henschel, B. Jahn, Berlin-New York 2010.
- Killy W., *Deutscher Kitsch. Ein Versuch mit Beispielen*, Göttingen 1961.
- Kardach M., *Literatura i polityka kulturalna w Prusach Wschodnich w latach 1933-1945. Krajobraz kulturowy i symboliczny a relacje centrum-peryferie*, Poznań 2018.
- Karwowski P.S., *Vademecum winiarstwa na Ziemi Lubuskiej*, Zielona Góra 2022.
- Kittel M., *Provinz zwischen Reich und Republik: Politische Mentalitäten in Deutschland und Frankreich 1918-1933/36*, München 2000.
- Klapper J., *Schlesisches Volkstum: Quellen und Arbeiten der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde, Schlesische Volkskunde auf kulturgeschichtlicher Grundlage*, t. 1, Breslau 1925.
- Klawitter W., *Die Zeitungen und Zeitschriften Schlesiens von den Anfängen bis zum Jahre 1870, bzw. bis zur Gegenwart*, Breslau 1930.
- Klemperer W., *LTI (Lingua Tertii Imperii – język Trzeciej Rzeszy)*. Notatnik filologa, przeł. J. Zychowicz, Kraków 1983.
- Klotz A., *Kinder- und Jugendliteratur in Deutschland 1840-1950. Gesamtverzeichnis der Veröffentlichungen in deutscher Sprache*, t. 6, Stuttgart 1999.
- Knopp G., Kuhn E., *Das Lied der Deutschen: Schicksal einer Hymne*, Ullstein 1988.
- Knopf J., *Die deutsche Kalendergeschichte. Ein Arbeitsbuch*, Frankfurt am Main 1983.
- Knopf J., *Geschichten zur Geschichte. Kritische Tradition des „Volkstümlichen“ in den Kalendergeschichten Hebels und Brechts*, Stuttgart 1973.
- Kolb E., *Der Frieden von Versailles* München 2005.
- Kosch W., Hagestedt L., *Deutsches Literatur-Lexikon. das 20. Jahrhundert. Biographisch-Bibliographisches Handbuch*, t. 5, Zürich-München 2003.
- Kossakowska-Jarosz K., *Polskie kalendarze powszechnie na Górnym Śląsku*, Opole 1987.
- Kossakowska-Jarosz K., *Polskie kalendarze górnośląskie: szkic monograficzny*, Opole 1994.
- Kościelny S., Sękowski B., *Drzewa i krzewy: klucze do oznaczania*, Warszawa 1971.
- Kotlarek D., *Zielona Góra w niemieckim piśmiennictwie do roku 1945 (w ujęciu historyczno-bibliograficznym)*, Zielona Góra 2008.
- Köbler G., *Historisches Lexikon der Deutschen Länder: die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zum Gegenwart*, München 2007.
- Konwiarz R., *Alt-Schlesien. Architektur, Raumkunst, Kunstgewerbe*, Stuttgart [1913].
- Kruszewski T., *Partia Narodowosocjalistyczna na Śląsku w latach 1933-1945: organizacja i działalność*, Wrocław 1995.
- Kunne A., *Heimat im Roman. Last oder Lust? Transformationen eines Genres in der österreichischen Nachkriegsliteratur*, Amsterdam-Atlanta 1991.

- Kuhn E., *Flucht Vertreibung Integration: Über das Schicksal der Deutschen nach dem Zweiten Weltkrieg*, Norderstedt 2016.
- Landkreis-Broschüre *Freyung-Grafenau*, Passau 2008.
- Lesniczak P., *Alte Landschaftsküchen im Sog der Modernisierung: Studien zu einer Ernährungsgeographie Deutschlands zwischen 1860-1930*, Wiesbaden 2003.
- Lexikon Buch – Bibliothek – neue Medien*, red. D. Strauch, M. Rehm, Berlin 2007.
- Lexikon deutscher Frauen der Feder*, t. 1, red. S. Pataky, Berlin 1898.
- Lexikon deutschsprachiger Schriftsteller von Anfängen bis zur Gegenwart*, t. 2, red. G. Albrecht et al., Leipzig 1968.
- Linthout van I., *Das Buch in der nationalsozialistischen Propagandapolitik*, Berlin-Boston 2012.
- Literarische Leitmedien: Almanach und Taschenbuch im kulturwissenschaftlichen Kontext*, red. G. Klussmann, Y.-G. Mix, Wiesbaden 1998.
- Lubos A., *Geschichte der Literatur Schlesiens*, t. 1, München 1960.
- Lubos A., *Geschichte der Literatur Schlesiens*, t. 2, München 1967.
- Lubos A., *Schlesische Schrifttum der Romantik und Populärromantik*, München 1978.
- Lukacs G., *Schriften zur Literatursoziologie*, Neuwied 1961.
- Ługowska J., *Ludowa bajka magiczna jako tworzywo literatury*, Wrocław 1981.
- Mai G., *Die Weimarer Republik*, München 2009.
- Majchrzak J.P., *Mity, fakty ploteczki z zielonogórskiej winnej beczki*, Zielona Góra 2001.
- Martuszevska A., „*Ta trzecia*”. *Problemy literatury popularnej*, Gdańsk 1997.
- Masel K., *Kalender und Volksaufklärung in Bayern. Zur Entwicklung des Kalenderwesens 1750-1830*, St. Ottilien 1997.
- Mecklenburg N., *Erzählte Provinz. Regionalismus und Moderne im Roman*, Königstein 1982.
- Mecklenburg N., *Die grünen Inseln: zur Kritik des literarischen Heimatkomplexes*, München 1986.
- Menzel W., *Mundart und Munadrdichtung in Schlesien*, München 1976.
- Metzler Lexikon. Literatur- und Kulturtheorie. Ansätze-Personen-Grundbegriffe*, red. A. Nünning, Stuttgart-Weimar 2008.
- Metzler Literatur Lexikon, Begriffe und Definitionen*, red. G. Schweikle, I. Schweikle, Stuttgart 1990.
- Meyer E.H., *Die Deutsche Volkskunde*, Straßburg 1898.
- Meyers Großes Konversations-Lexikon, Ein Nachschlagewerk des allgemeinen Wissens. Sechste, gänzlich neubearbeitete und vermehrte Auflage*, t. 10, Leipzig-Wien 1907.
- Mix Y.-G., *Die deutschen Musenalmanache des 18. Jahrhunderts*, München 1987.
- Mix Y.-G., *Almanach- und Taschenbuchkultur des 18. und 19. Jahrhunderts*, Wiesbaden 1996.
- Mix Y.-G., *Deutsch-amerikanische Kalender des 18. und 19. Jahrhunderts/German-American Almanacs of the 18th and 19th Centuries. Bibliographie und Kommentar/Bibliography and Commentary*, Berlin 2012.
- Moczulski L., *Narodziny Międzymorza: ukształtowanie ojczyzn, powstanie państw oraz układy geopolityczne wschodniej części Europy w późnej starożytności i we wczesnym średniowieczu*, Warszawa 2007.
- Möhrmann R., *Die andere Frau. Emanzipationsansätze deutscher Schriftstellerinnen im Vorfeld der Achtundvierziger Revolution*, Stuttgart 1977.
- Morgenbesser M., Menzel K.A., *Geschichte Schlesiens: Ein Handbuch*, Breslau 1833.

- Moser D.R., *Bräuche und Feste im christlichen Jahreslauf: Brauchformen der Gegenwart in kulturgeschichtlichen Zusammenhängen*, Graz 1993.
- Mosse G.L., *Die Völkische Revolution: über die geistigen Wurzeln des Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main 1991.
- Müller R., *Vom Schlesiens werden. Eine kleine Geschichte des schlesischen Landes mit besonderer Hervorhebung seiner kulturellen Entwicklung*, Breslau 1936.
- Münzberg, *Verzeichnis zum schriftlichen Nachlass des Edmund Glaeser 1888-1953*, Offenbach 1975.
- Neudeck R., *Die Kraft Afrikas: warum der Kontinent noch nicht verloren ist*, München 2010.
- Niem C., *Eugen Diederichs und die Volkskunde: Ein Verleger und seine Bedeutung für die Wissenschaftsentwicklung. Mainzer Beiträge zur Kulturanthropologie/Volkskunde*, t. 10, Münster-New York 2015.
- Nikula H., *Der literarische Text – eine Fiktion: Aspekte der ästhetischen Kommunikation*, Tübingen 2012.
- Nord-Niederchlesien, Sagan-Sprottau-Glogau-Neusalz-Grünberg. Deutschland. Bildheft Nr. 174*, Berlin [1935].
- Nowosielska-Sobel J., *Od ziemi rodzinnej ku ojczyźnie ideologicznej. Ruch ochrony stron ojczystych (Heimatschutz) ze szczególnym uwzględnieniem Śląska (1871-1933)*, Wrocław 2013.
- Nusser P., *Trivilliteratur*, Stuttgart 1991.
- Nusser P., *Unterhaltung und Auklärung. Studien zur Theorie, Geschichte und Didaktik der populären Lesestoffe*, Frankfurt am Main 2000.
- Nutz W., Genau K., Schlöggel V., *Trivilliteratur und Popularkultur: Vom Hefromanleser zum Fernsehzuschauer. Eine literatursoziologische Analyse unter Einschluss der Trivilliteratur der DDR*, Wiesbaden 1999.
- Oberkrome W., „Deutsche Heimat“, *nationale Konzeption und regionale Praxis von Naturschutz, Landschaftsgestaltung und Kulturpolitik in Westfalen-Lippe und Thüringen (1900-1960)*, Paderborn-München-Wien-Zürich 2004.
- Olszewska M., *Człowiek w świecie Wielkiej Wojny. Literatura polska z lat 1914-1919 wobec I wojny światowej. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2004.
- Partsch J., *Schlesien: eine Landeskunde für das deutsche Volk auf wissenschaftlicher Grundlage*, t. 1, Breslau 1896.
- Petrat G., *Einem besseren Dasein zu Diensten: die Spur der Aufklärung im Medium Kalender zwischen 1700 und 1919*, München 1991.
- Petzoldt L., *Volkstümliche Feste: ein Führer zu Volksfesten, Märkten und Messen in Deutschland*, München 1983.
- Populäre Kalender im vorindustriellen Europa: Der „Hinkende Bote“/„Messenger boiteux“*, *Kulturwissenschaftliche Analysen und bibliographisches Repertorium*, red. S. Greilich, Y.-G. Mix, Berlin-New York 2006.
- Pręgiel P., Przerwa T., *Dzieje Śląska*, Wrocław 2005.
- Pyta W., *Die Weimarer Republik*, Berlin 2004.
- Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft. Neubearbeitung des Reallexikons der deutschen Literaturgeschichte*, t. 1, red. G. Braungar et al., Berlin-New York 2007.
- Ribbeck W., *Grünberg in Schlesien – die nördlichste Weinbaustadt der Erde. Einst und Jetzt*, Berlin-Leipzig-Wien 1929.

- Richert W., *Das Mysterium der Frau Holle: das Märchen, die heiligen Orte, der Mythos und die Botschaft*, Nordstedt 2015.
- Richter L.F., *Rübezahl: seine Begründung in der deutschen Mythe, seine Idee und die ursprünglichen Rübezahlmärchen*, Hohenelbe 1884.
- Rister H., *Schlesische Periodica und Serien: ein Beitrag zu einem Verzeichnis deutscher, polnischer, tschechischer und wendischer (sorbischer) Adreßbücher, Almanache, Berichte, Jahrbücher, Kalender, Schriftenreihen, Schulschriften, Zeitschriften und Zeitungen über Schlesien und seine Grenzgebiete. A-N*, Wiesbaden 1975.
- Rohner L., *Kalendergeschichte und Kalender*, Wiesbaden 1978.
- Roschman-Schmitt V., *Heimat. Neuentdeckung eines verpönten Gefühls*, Gütersloh 2010.
- Roszbacher K., *Heimatkunstabewegung und Heimatroman. Zu einer Literatursoziologieder Jahrhundertwende*, Stuttgart 1975.
- Sachwörterbuch der Literatur*, red. G. v. Wilpert, Stuttgart 2001.
- Schad M., *Sie Liebten den Führer. Wie Frauen Hitler verehrten*, München 2009.
- Schad M., *One kochały Hitlera. Führer i kobiety, dla których był bogiem*, przeł. B. Nowacki, Warszawa 2015.
- Scharfschwerdt J., *Grundprobleme der Literatursoziologie: ein wissenschaftsgeschichtlicher Überblick*, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1977.
- Schenda R., *Volk ohne Buch, Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770-1910*, Frankfurt am Main 1970.
- Schenda R., *Die Lesestoffe der kleinen Leute. Studien zur populären Literatur im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1976.
- Schlesien. Ein Heimatbuch*, red. W. Müller-Rüdersdorf, Leipzig 1922.
- Schmidt H., *Geschichte der Stadt Grünberg, Schles.*, Grünberg 1922.
- Schmidt R., *Deutsche Buchhändler. Deutsche Buchdrucker*, t. 5, Berlin Eberswalde 1907.
- Schmidt T., *Der Kalender und die Folgen: Uwe Johnsons Roman „Jahrestage“; ein Beitrag zum Problem des kollektiven Gedächtnisses*, Göttingen 2000.
- Schmidt T., *Kalender und Gedächtnis. Erinnern im Rhythmus der Zeit*, Göttingen 2000.
- Schmitz-Berning C., *Vokabular des Nationalsozialismus*, Berlin-Boston 2000.
- Schröngamer-Heimdal F., *Vom Ende der Zeiten. Das Wissen von Weltende nach Edda, Wissenschaft und Offenbarung*, Augsburg [1918].
- Schröngamer-Heimdal F., *Auferstehung. Ein Wegweiser durch den Weltensturz zur deutsche Menschenwerdung*, Augsburg 1919.
- Schröngamer-Heimdal F., *Judas, der Weltfeind: was Jeder über die Juden wissen muss. Die Judenfrage als Menschheitsfrage und ihre Lösung im Lichte der Wahrheit*, München 1919.
- Schröngamer-Heimdal F., *Blicke ins Jenseits. Wissenschaftlicher Unsterblichkeitsbeweis*, Leipzig 1921.
- Scube T., *Die wichtigsten Natur-Denkmäler im Regierungsbezirk Liegnitz*, Breslau [ok. 1910].
- Schuhmacher W., *Leben und Seele unseres Soldatenlieds im Weltkrieg*, Frankfurt am Main 1928.
- Schulz W.G., *Führer durch Neusalz (Oder) und Umgebung*, Neusalz Oder 1926.
- Schulz W.G., *Zum Neuen Saltze: Darstellungen und Quellen zur Geschichte der Stadt Neusalz (Oder)*, t. 1, Neusalz Oder 1926.
- Schulz W.G., *Zum Neuen Saltze: Darstellungen und Quellen zur Geschichte der Stadt Neusalz (Oder)*, t. 2, Offenbach a. M. 1930.

- Schulz W.G., *Zum Neuen Saltze: Darstellungen und Quellen zur Geschichte der Stadt Neusalz (Oder)*, t. 3, Offenbach a. M 1961.
- Schulze E., *Die Gefahren der Schundliteratur und ihre Bekämpfung durch die Schule*, Langensalza 1910.
- Schulze E., *Die Schundliteratur: ihr Wesen, ihre Folgen, ihre Bekämpfung*, Halle 1911.
- Schulze E., *Weg mit der Schundliteratur! Ein Mahnwort in einer bitterernsten Kulturfrage*, Halle a. d. S. 1911.
- Schumann A., *Heimat denken. Regionales Bewußtsein in der deutschsprachigen Literatur zwischen 1815 und 1914*, Köln-Weimar-Wien 2002, s. 150.
- Strelka J., *Methodologie der Literaturwissenschaft*, Tübingen 1978.
- Sieber F., Kube S., *Deutsch-westlawische Beziehungen in Frühlingsbräuchen: Todaustragen und Umgang mit dem „Sommer“*, Berlin 1968.
- Słownik terminów literackich*, red. M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa et al., Wrocław 1976.
- Spiller H., *Mein Heimatdorf und seine Umgebung, Heinrich-Spiller Werkausgabe*, t. 3, Norderstedt 2015.
- Staats- und Gesellschafts-Lexikon: neues Conversations-Lexikon: in Verbindung mit deutschen Gelehrten und Staatsmännern*, t. 22, red. F.W. Hermann, Berlin 1866.
- Stanicka-Brzezicka K., *Artystki śląskie: ok. 1880-1945*, Toruń 2006.
- Stelbrink W., *Der preussische Landrat im Nationalsozialismus: Studien zur nationalsozialistischen Personal und Verwaltungspolitik auf Landkreisebene*, Münster-New York-München-Berlin 1998.
- Stickelberger-Eder M., *Aufbruch 1914: Kriegsromane der späten Weimarer Republik*, Zürich 1983.
- Sutter O.E., *Aus badischen Kalendern. Ein Sammelband, zusammengestellt und eingeleitet von O.E.S.*, Konstanz 1920.
- Szczepański A., *Górny Śląsk w świetle wykonania Konwencji Genewskiej*, Warszawa 1929.
- Szocki J., *Literatura popularna dla ludu: na przykładzie Wydawnictwa Ludowego 1882-1920*, Kraków 1994.
- Tebben K., *Beruf: Schriftstellerin: Schreibende Frauen im 18. und 19. Jahrhundert*, Göttingen 1998.
- Thamer H.U., *Verführung und Gewalt: Deutschland 1933-1945*, München 2004.
- Thoemmes M., *Kann noch Heimat sein?: Variationen zu den letzten von Martin Heidegger niedergeschriebenen Worten*, Norderstedt 2012.
- Trojański J.K., *Ausführliches polnisch-deutsches Handwörterbuch zum Gebrauche für, Deutsche und Polen*, Posen-Berlin-Bromberg 1835.
- Turowska-Bar I., *Polskie kalendarze XIX wieku*, Łódź 1967.
- Unverricht H., *Liegnitzer Lebensbilder des Stadt- und Landkreises, A-Z Ergänzungen*, t. 3, Taunus 2004.
- Vogt F., *Die schlesischen Weihnachtspiele*, Leipzig 1901.
- Volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1923 und 1924. Im Auftrage des Verbandes Deutscher Vereine für Volkskunde*, red. E. Hoffmann-Krayer, Berlin-Leipzig 1929.
- Wagner K., *Leben auf dem Lande im Wandel des Industrialisierung: „Das Dorf war früher auch keine heile Welt“: die Veränderung der dörflichen Lebensweise und der politischen Kultur vor dem Hintergrund der Industrialisierung, am Beispiel des nordhessischen Dorfes Körle*, Frankfurt am Main 1986.

- Walter C., *Geschichte der Stadt Freystadt N/Schl*, Freystadt 1935.
- Warmbold J., *Deutsche Kolonial-Literatur: Aspekte ihrer Geschichte, Eigenart und Wirkung, dargestellt am Beispiel Afrikas*, Basel 1982.
- Weigand F.L.K., *Deutsches Wörterbuch: A-L*, t. 1, Gießen 1873.
- Weinhold K., *Die deutsche Monatnamen*, Halle 1869.
- Wendorff R., *Tag und Woche, Monat und Jahr: Eine Kulturgeschichte des Kalenders*, Opladen 1993.
- Wiedemann I., „Der hinkende Bote“ und seine Vettern: Familien-, Haus- und Volkskalender von 1757 bis 1929. *Katalog der Kalendersammlung des Museums für Deutsche Volkskunde*, Berlin 1984.
- Weinhold K., *Was soll die Volkskunde leisten*, Berlin 1890.
- Wielki słownik wyrazów obcych PWN, red. M. Bańko, Warszawa 2003.
- Wienfort M., *Verliebt, verlobt, verheiratet. Eine Geschichte der Ehe seit der Romantik*, München 2014.
- Woelm E., *Mythologie, Wesen und Bedeutung unserer Bäume*, Münster 2006.
- Wojtczak M., *Literatur der Ostmark. Posener Heimatliteratur (1890-1918)*, Poznań 1998.
- Wójcik E., *Kalendarze dwudziestolecia międzywojennego (dzieje i problemy literatury i kultury, bibliografia)*, Kraków 2000.
- Wrede A.J., *Deutsche Volkskunde auf germanischer Grundlage*, Berlin 1936.
- Würgler A., *Enzyklopädie der deutschen Geschichte. Medien in der frühen Neuzeit*, t. 85, München 2009.
- Zaprucki J., *Kultura reminiscencji – reminiscencje kultury. Motyw małej ojczyzny w twórczości Siegfrieda Lenza, Horsta Bienka i Johannesa Bobrowskiego*, Jelenia Góra 2006.
- Zima P.V., *Textsoziologie: Eine kritische Einführung*, Stuttgart 1976.
- Zimmerer J., *Deutsche Herrschaft über Afrikaner: staatlicher Machtanspruch und Wirklichkeit im kolonialen Namibia*, Münster 2001.
- Zimmermann H.D., *Schema-Literatur. Ästhetische Norm und literarisches System*, Stuttgart 1979.
- Zimmermann H.D., *Trivialliteratur? Schema-Literatur! Entstehung, Formen, Bewertung*, Stuttgart 1982.

Artykuły/rozdziały w wydawnictwach zwartych

- Asmuth P., *Jakob Böhme. 1575-1624*, [w:] *Große Deutsche aus Schlesien*, red. H. Hupka, München 1969, s. 19-27.
- Ayaß W., *Bettler und soziale Außenseiter im Nationalsozialismus*, [w:] *Ausgesteuert- ausgegrenzt... angeblich asozial*, red. A. Allex, D. Kalkan, Neu-Ulm 2009, s. 21-36.
- Bagus A., *Volkskundevereine in Deutschland. Zur ausseruniversitären Generierung volkskundlichen Wissens ab 1890*, [w:] *Vereintes Wissen. Die Volkskunde und ihre gesellschaftliche Verankerung. Ein Buch zum 100. Geburtstag der Sektion Basel der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde*, red. F. Schürch, S. Eggmanni, M. Risi, München-New York-Berlin 2010, s. 35-48.
- Bauch H., *Karl von Holtei. Der Begründer schlesischer Dialektdichtung*, [w:] *Bunte Bilder aus dem Schlesierlande heausgegeben vom schlesischen Pestalozzi Verein*, t. 1, Breslau 1903, s. 275-279.

- Bauch H., *Robert Rößler*, [w:] *Bunte Bilder aus dem Schlesierlande, herausgegeben vom schlesischen Pestalozzi Verein*, t. 1, Breslau 1903, s. 280-282.
- Bauer V., *Das preussische Kalenderwesen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*, [w:] *Kommunikation und Medien in Preußen vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*, red. B. Sösemann, Stuttgart 2002, s. 175-192.
- Baumwell A., *Blut und Boden*, [w:] *Deutsche Erinnerungsorte*, t. 3, red. E. Francois, H. Schulze, München 2009, s. 380-391.
- Bausinger H., *Kulturelle Identität – Schlagwort und Wirklichkeit*, [w:] *Heimat und Identität. Probleme regionaler Kultur*, red. K. Köstlin, Neumünster 1980, s. 9-24.
- Bausinger H., *Heimat zwischen Ideologie und Wirklichkeit*, [w:] *Identitätskrise und Surrogatidentitäten. Zur Wiederkehr einer romantischen Konstellation*, red. C. Klinger, R. Stäblein, Frankfurt-New York 1989, s. 253-269.
- Benz G., *Einiges zum Neiderlande*, [w:] *Was die Stoare pfeifa. Neiderland eiber derr Auder*, t. 10, red. G. Benz, Erfingen-Kirchen 1996.
- Białek E., *Stowarzyszenie Logaubund Liegnitz i czasopismo „Die Saat”*, [w:] *Silesia Philologica. Kongres Germanistyki Wrocławskiej*, red. M. Hałub, Wrocław 2002, s. 308-325.
- Bollnow O.F., *Der Mensch in der Spannung zwischen öffentlicher und privater Sphäre*, [w:] *Jugendgemäße Lebenskunde in der Entscheidung*, red. L. Prohaska, F. Haider, Wien 1970, s. 17-27.
- Böning H., *Almanache, Taschenbücher und Kalender im literarischen Leben Norddeutschlands und ihre Bedeutung für die Volksaufklärung*, [w:] *Literarische Leitmedien Almanach und Taschenbuch im kultur-wissenschaftlichen Kontext*, red. P.G. Klusmann, Y.-G. Mix, Wiesbaden 1998, s. 31-46.
- Böning H., *Volksaufklärung und Kalender. Zu den Anfängen der Diskussion über die Nutzung traditioneller Volkslesestoffe zur Aufklärung und zu ersten praktischen Versuchen bis 1780*, [w:] *Der Kalender als Fibel des Alltagswissens*, red. Y.-G. Mix, Tübingen 2005, s. 137-173.
- Böning H., *Der Kalender im Mediensystem des 17. Jahrhunderts*, [w:] *Grimmelshausen als Kalenderschriftsteller und die zeitgenössische Kalenderliteratur*, red. P. Heßelmann, Bern 2011, s. 13-32.
- Böning H., *Volksaufklärung und Kalender. Zu den Anfängen der Diskussion über die Nutzung traditioneller Volkslesestoffe zur Aufklärung und zu ersten praktischen Versuchen bis 1800*, [w:] *Astronomie, Literatur, Volksaufklärung. Der Schreibkalender der Frühen Neuzeit mit seinen Text- und Bildbeigaben*, red. K.D. Herbst, Bremen-Jena 2012, s. 183-200.
- Brednich R., *Germanische Sinnbilder und ihre vermeintliche Kontinuität. Eine Bilanz*, [w:] *Symbole. Zur Bedeutung der Zeichen in der Kultur*, red. R. Brednich, H. Schmitt, Münster-New York-München-Berlin 1997, s. 80-93.
- Brunold-Bigler U., *Kalender, Kalendergeschichte*, [w:] *Enzyklopädie des Märchens*, t. 7, red. R.W. Brednich, Berlin-New York 1993, kol. 861-878.
- Burdorf D., Matuschek S., *Einleitung*, [w:] *Provinz und Metropole. Zum Verhältnis von Regionalismus und Urbanität in der Literatur*, red. D. Burdorf, S. Matuschek, Heidelberg 2008, s. 9-13.
- Busse E., *Zur Einführung*, [w:] *Die Stadt Grünberg i. Schlesien. Monographien deutscher Städte*, t. 29, red. E. Stein, Berlin-Friedenau 1928, s. 11-12.
- Busse E., *Zum Geleit*, [w:] *Festschrift zum Grünberger Heimatfest am 22. und 23. Juni 1929. Feier des 500jährigen Besitzes Grünberger Oderwaldes*, Grünberg 1929, s. 3.

- Czapliński M., *Dzieje Śląska od 1806 do 1945 roku*, [w:] *Historia Śląska*, red. M. Czapliński et al., Wrocław 2002, s. 250-414.
- Classen A., *Einleitung*, [w:] *Literatur am Rand: Perspektiven der Trivilliteratur vom Mittelalter bis zum 21. Jahrhundert = Literature on the margin: perspectives on trivial literature from the Middle Ages to the 21st century*, red. E. Parra Membrives, A. Classen, Tübingen 2013, s. 7-32.
- Claudé B., Szczegóła H., *Martin Klose. Nauczyciel i muzealnik*, [w:] *Znani zielonogórzanie XIX i XX wieku*, t. 2, red. H. Szczegóła, Zielona Góra 1999, s. 40-43.
- Ditt K., *Die deutsche Heimatbewegung 1871-1945*, [w:] *Heimat. Analysen, Themen, Perspektiven*, t. 1, red. W. Cremer, A. Klein, Bonn 1990, s. 135-154.
- Drafz H., *Heimatkunde als Weltkunde. Provinz und Literatur in den achtziger Jahren*, [w:] *Neue Generation – Neues Erzählen: Deutsche Prosa-Literatur der achtziger Jahre*, red. W. Delabar, I. Pergande-Kaufmann, Opladen 1993, s. 77-102.
- Dziemanko L., *Wiersze gwarowe*, [w:] *Karl Eduard von Holtei (1798-1880) w pamięci dawnych i współczesnych mieszkańców Dolnośląskiej Ziemi Obornickiej*, red. K.M. Pudło, Oborniki Śląskie 2004, s. 28-32.
- Dzwonkowski T., *Zielona Góra w latach 1914-1945*, [w:] *Historia Zielonej Góry*, t. 2, *Dzieje miasta w XIX i XX wieku*, red. W. Strzyżewski, Zielona Góra 2012, s. 203-306.
- Faulstich W., *Geschichte der Medien. Die bürgerliche Mediengesellschaft (1700-1830)*, t. 4, Göttingen 2002.
- Foltin H.F., Schirrmeister B., *Zeitweiser, Ratgeber, Geschichtenerzähler. Der Funktionswandel des Mediums Kalender in fünf Jahrhunderten*, [w:] *Lesekultur. Populäre Lesestoffe von Gutenberg bis zum Internet (= Schriften der Univ. Bibl. Marburg 93)*, red. P. Bohnsack, H.F. Foltin, Marburg 1999, s. 29-42.
- Franz K., *Greuliche Taten und nützliche Lehren. Die Kalendergeschichte als „didaktische Gattung“*, [w:] *Literatur und Medien in Wissenschaft und Unterricht: Festschrift für Albrecht Weber zum 65. Geburtstag. Literatur und Leben*, t. 31, red. W. Seifert, A. Weber, Köln-Wien-Böhlau 1987, s. 105-112.
- Galos A., *Literatura historyczna o dziejach Górnego Śląska w latach 1918-1922 (próba ogólnego przeglądu)*, [w:] *Podział Śląska w 1922 roku. Okoliczności i następstwa*, red. A. Brożek, T. Kulak, Wrocław 1996, s. 7-27.
- Graebisch F., *Nordschlesisch und Neiderländisch-Schlesisch mit vergleichenden Mundartproben*, [w:] *Was die Stoare pfeifa. Neiderland eiber derr Auder*, t. 10, red. G. Benz, Erfingen-Kirchen 1996, s. 65-81.
- Grelich S., *Medienwandel und Literarisierung. Funktionszusammenhänge zwischen Presse und Kalenderliteratur der Frühmoderne*, [w:] *Medien der Literatur. Vom Almanach zur Hyperfiction. Stationen einer Mediengeschichte der Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, red. J. Mecke, Bielefeld 2014, s. 29-38.
- Ginella M., *Der Grünberger Wein in Humor und Dichtung*, [w:] *Die Stadt Grünberg i. Schlesien. Monographien deutscher Städte*, t. 29, red. E. Stein, Berlin-Friedenau 1928, s. 72-82.
- Grelich S., *Medienwandel und Literarisierung. Funktionszusammenhänge zwischen Presse und Kalenderliteratur der Frühmoderne*, [w:] *Medien der Literatur. Vom Almanach zur Hyperfiction. Stationen einer Mediengeschichte der Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, red. J. Mecke, Bielefeld 2011, s. 29-48.

- Grunding-Wetzlinger Ch., *Heimat-aktuell wie nie*, [w:] *Heimat-Heimatland-Heimatliteratur. Zur Exophonie*, red. J.G. Lughoffer, A. Camenisch, Z. Çırak, Ljubljana 2011, s. 6-8.
- Häntschel G., *Almanach*, [w:] *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*, t. 1, red. K. Weimar, Berlin-New York 1997, s. 53-55.
- Hassel C., *Grünbergs Schulen und Jugendpflege*, [w:] *Die Stadt Grünberg i. Schlesien. Monographien deutscher Städte*, t. 29, red. E. Stein, Berlin-Friedenau 1928, s. 130-139.
- Hinderer W., *Versuch über den Begriff der politischen Lyrik*, [w:] *Geschichte der politischen Lyrik in Deutschland*, red. W. Hinderer, Würzburg 2007, s. 11-46.
- Holzer [O.], *Grünberg als Obst und Rebenstadt des Ostens*, [w:] *Die Stadt Grünberg i. Schlesien. Monographien deutscher Städte*, t. 29, red. E. Stein, Berlin-Friedenau 1928, s. 65-71.
- Hönig J., *Dichtung im Liegnitzer Lande*, [w:] *Heimatbuch der beiden Liegnitzer Kreise*, Arbeitsgemeinschaft für Heimatpflege in Stadt- und Landkreis Liegnitz, Liegnitz 1927, s. 305-309.
- Ihnatowicz E., *Kalendarze z połowy XIX wieku jako źródło do badań literackich – „Kalendarz Ungra”*, [w:] *Problemy literatury polskiej okresu pozytywizmu*, seria 2, red. E. Jankowski, J. Kulczycka-Saloni, Wrocław 1983, s. 227-242.
- Janzen F., *Ruth Hoffmanns – ein „Heimatroman”. Die schlesische Barmherzigkeit*, [w:] *Heimat als Chance und Herausforderung, Repräsentationen der verlorenen Heimat*, red. C. Bescansa, I. Nagelschmidt, Berlin 2014, s. 121-138.
- Kalczyńska M., *Książka polska w profilu edytorskim wydawnictwa prasowego „Gazety Opolskiej” 1890-1923*, [w:] *Książka polska na Śląsku w latach 1900-1922. Zarys problematyki*, red. M. Pawłowiczowa, Katowice 1994, s. 60-75.
- Keitel P.M., *Lebensreform, Naturschutz, Heimatschutz-Zum ökologischen Bewusstsein der bürgerlichen Jugendbewegung um 1900*, [w:] *„Lebensreform”. Die soziale Dynamik der politischen Ohnmacht*, red. M. Cluet, C. Repussard, Tübingen 2013, s. 225-236.
- Kessler W., *Von der Aneignung der Region als ‚Heimat‘ zur Dokumentation des Verlorenen. Heimatbücher zum historischen Nordostdeutschland*, [w:] M. Beer, *Das Heimatbuch. Geschichte, Methodik, Wirkung*, Göttingen 2011, s. 101-128.
- Ketelsen U.K., *Nationalsozialismus und Drittes Reich*, [w:] *Geschichte der politischen Lyrik in Deutschland*, red. W. Hinderer, Würzburg 2007, s. 303-326.
- Kloße M., *Kunstpflege und Bildungswesen in Grünberg*, [w:] *Die Stadt Grünberg i. Schlesien. Monographien deutscher Städte*, t. 29, red. E. Stein, Berlin-Friedenau 1928, s. 121-129.
- Knopf J., *Kalender*, [w:] *Von Almanach bis Zeitung. Ein Handbuch der Medien in Deutschland 1700-1800*, red. E. Fischer, W. Haefs, Y.-G. Mix, München 1999, s. 121-136.
- Kossakowska-Jarosz K., *O kalendarzach górnośląskich z perspektywy dwustulecia prasy śląskiej*, [w:] *200 lat prasy polskiej na Śląsku. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w Opolu 12 i 13 grudnia 1989 r.*, red. J. Glensk, Opole 1992, s. 174-179.
- Kotlarek, D., *Książka w życiu mieszkańców Zielonej Góry w XIX i na początku XX w.*, [w:] red. D. Kotlarek, P. Bartkowiak, *Zielona Góra na przestrzeni dziejów: przemiany społeczno-kulturowe*, Zielona Góra 2007, s. 81-95.
- Krauss M., *Heimat. Eine multiperspektivische Annäherung*, [w:] *Heimat als Erfahrung und Entwurf*, red. N. Donig, S. Flegel, S. Scholl-Schneider, Berlin 2009, s. 33-49.
- Kreuzer H., *Trivilliteratur als Forschungsproblem: Zur Kritik des deutschen Trivialromans seit der Aufklärung*, [w:] *Veränderungen des Literaturbegriffs. Fünf Beiträge zu aktuellen Problemen der Literaturwissenschaft*, red. H. Kreuzer, Göttingen 1975, s. 7-26.

- Kuczyński K., *Günther Grundmann, konserwator zabytków prowincji dolnośląskiej i jego rola w ukrywaniu dzieł sztuki w latach 1942-1945*, [w:] *Si vis pacem, para bellum. Bezpieczeństwo i polityka Polski*, red. R. Majzner, Częstochowa-Włocławek 2013, s. 823-832.
- Laba A., „*Entgegen dem feierlich erklärten Mehrheitswillen*”. *Das Volk als diskursive Resource im Ostgrenzen-Diskurs der Weimarer Republik*, [w:] *Demokratiegeschichte als Zäsurgeschichte: Diskurse der frühen Weimarer Republik*, red. H. Kämper, P. Haslinger, T. Raithe, Berlin 2014, s. 123-152.
- Lange M., *Schröngamer-Heimdal, Franz*, [w:] *Handbuch des Antisemitismus. Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart*, red. W. Benz, Berlin 2009, s. 747-748.
- Maase K., *Volkskundliches Sprechen als symbolische Praxis oder: Stimmen der Volkskundler in Tropen*, [w:] *Symbole. Zur Bedeutung der Zeichen in der Kultur*, red. R.W. Brednich, H. Schmitt, Münster-New York-München-Berlin 1997.
- Macioszek R., *Liegnitzer Literaten und Künstler in der Schweidnitzer Zeitschrift „Wir Schlesier!”*, [w:] *Literarisches Liegnitz*, red. E. Białek, H. Unverricht, Dresden-Wrocław 2008, s. 82-92.
- Majchrzak J.P., *Gerhard Reisch*, [w:] *Znani zielonogórzanie XIX i XX wieku*, t. 1, red. H. Szczegółą, Zielona Góra 1996, s. 171-172.
- Majchrzak J.P., *Pastor Martin Jäckel*, [w:] *Znani zielonogórzanie XIX i XX wieku*, t. 1, red. H. Szczegółą, Zielona Góra 1996, s. 99-100.
- Mense H., *Sohnrey, Heinrich*, [w:] *Neue Deutsche Biographie (NDB)*, t. 24, red. G. Ebner et al., Berlin 2010, s. 543-544.
- Mentner R., *Die soziale Arbeit der evangelischen Frauen*, [w:] *Protestantismus und soziale Frage: Profile in der Zeit der Weimarer Republik*, red. T. Jähnichen, N. Friedrich, Münster 2000, s. 177-189.
- Mix Y.-G., *Vorbemerkung*, [w:] *Der Kalender als Fibel des Alltagswissens. Interkulturalität und populäre Aufklärung im 18. und 19. Jahrhundert*, red. Y.-G. Mix, Tübingen 2005, s. 7-11.
- Möller H., *Regionalismus und Zentralismus in der neueren Geschichte. Bemerkungen zur historischen Dimension einer aktuellen Diskussion*, [w:] *Nationalsozialismus in der Region: Beiträge zur regionalen und lokalen Forschung und zum internationalen Vergleich*, red. H. Möller, A. Wirsching, W. Ziegler, München 1996, s. 9-24.
- Muszyński J., *Industrializacja, zmierzch rzemiosła*, [w:] *Koźuchów. Zarys dziejów*, red. T. Andrzejewski, Koźuchów 2003, s. 79-86.
- Nethersole R., *Die deutschsprachige Literatur im südlichen Afrika*, [w:] *Deutschsprachige Literatur des Auslandes*, red. E.T. Rosenthal, Bern-Frankfurt a. M.-New York-Paris 1989, s. 25-46.
- Olszewski H., *Sceptyczne refleksje o oporze w środowiskach akademickich Niemiec w latach 1933-1945*, [w:] *Z badań nad dziejami opozycji antyhitlerowskiej w Niemczech*, red. A. Czubiński, E. Wryk, Poznań 1991, s. 141-185.
- Opaska J., *Albert Severin (1851-1934). Pierwszy architekt miejski Zielonej Góry (1888-1920), Albert Severin (1851-1934). Der erste Grünberger Stadtarchitekt (1888-1920)*, [w:] *Zapisali się w dziejach Środkowego Nadodrza. Szkice biograficzne*. Zielona Góra, red. P. Bartkowiak, J. Kuczer, D. Kotlarek, Zielona Góra 2009, s. 81-94.
- Orłowski H., *Literatura niemiecka III Rzeszy oraz emigracji 1933-1945*, [w:] *Pisarze niemieckojęzyczni XX wieku*, red. M. Zybura, Wrocław 1996, s. XXXV-XLIV.
- Petrat G., *Der Kalender im Hause der Literaten und Analphabeten: seine Inanspruchnahme als Lebenshilfe vor Beginn der Aufklärung*, [w:] *Literatur und Volk im 17. Jahrhundert:*

- Probleme populärer Kultur in Deutschland*, red. W. Brückner, P. Blickle, D. Breuer, Wiesbaden 1985, s. 701-725.
- Piątek E., *Kształtowanie wałbrzyskiego krajobrazu kulturowego w XIX i XX wieku*, [w:] *Historyczne okręgi przemysłowe w okresie dezindustrializacji*, red. E. Różycka-Rozpędowska, Wrocław 1997, s. 17-32.
- Polak A., *Działalność uniwersytetu ludowego w Zielonej Górze (Stadtische Volkshochschule – Grünberg in Schlesien) w latach 1918-1921*, [w:] *Zielona Góra – przeszłość, teraźniejszość i przyszłość*, cz. 1, red. B. Burda, L. Kania, A. Polak, M. Szymczak, Zielona Góra 2017, s. 22-36.
- Południak N., *Wałbrzyski kalendarz regionalny „Schlesischer Bergland-Kalender” (1928-1942) jako źródło do badań folklorystycznych i historycznych*, [w:] *Wałbrzych i literatura. Historia kultury literackiej i współczesność*, red. S. Bielawska, W. Browarny, Wałbrzych 2014, s. 39-62.
- Prutz R.E., *Über die Unterhaltungsliteratur der Deutschen*, [w:] *Literarhistorisches Taschenbuch*, red. R.E. Prutz, Leipzig 1843-1848, s. 423-454.
- Reinecke T., *„Das Heilige Feuer”. Eine katholische Zeitschrift*, [w:] *Handbuch zur „Völkischen Bewegung” 1871-1918*, red. U. Puschner, W. Schmitz, H.J. Ulbricht, München-New Providence-London-Paris 1996, s. 164-171.
- Riehl W.H., *Volkskalender im achtzehnten Jahrhundert*, [w:] *Culturstudien aus drei Jahrhunderten*, red. W.H. Riehl, Stuttgart 1859, s. 38-56.
- Schmidt D.N., *Heinzel, Max*, [w:] *Neue Deutsche Biographie (NDB)*, t. 8, red. O. Stolberg-Wernigerode et al., Berlin 1969, s. 449-450.
- Schulz W.G., *Das Glogauer Stadtarchiv und die städtische Bücherei*, [w:] *Monographien deutscher Städte: Darstellung deutscher Städte und ihrer Arbeit in Wirtschaft, Finanzwesen, Hygiene, Sozialpolitik und Technik. Die Stadt Glogau*, t. 17, red. E. Stein, Berlin-Friedenau 1926, s. 217-223.
- Sierpowski S., *Przemiany w polityce międzynarodowej w latach wielkiego kryzysu gospodarczego 1929-1933/35*, [w:] *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919-1939. Era Stresemana*, t. 1, red. S. Sierpowski, Poznań 1992, s. 9-46.
- Sławińska-Okopień A., *Słowo wstępne*, [w:] *Formy literatury popularnej. Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej*, red. A. Okopień-Sławińska, Wrocław-Warszawa-Kraków 1973, s. 7-10.
- Smith H.W., *Konitz 1900: Ritual Murder and Antisemitic Violence*, [w:] *Exclusionary Violence: Antisemitic Riots in Modern German History*, red. Ch. Hoffmann, W. Bergmann, H.W. Smith, Michigan 2002, s. 93-122.
- Sobel-Nowosielska J., Sobel G., *Dolny Śląsk w latach 1918-1945*, [w:] *Dolny Śląsk. Monografia historyczna*, red. W. Wrzesiński, Wrocław 2009, s. 507-597.
- Stucky J., *Die Güter und Forsten der Stadt*, [w:] *Die Stadt Grünberg i. Schlesien. Monographien deutscher Städte*, t. 29, red. E. Stein, Berlin-Friedenau 1928, s. 112-120.
- Syroka A., *Schlesische Kalender als Forschungsquelle über die Medikalisierung des Gesundheitsbewusstseins in Schlesien in der Neuzeit*, [w:] *Schreibkalender und ihre Autoren in Mittel-, Ost- und Ostmitteleuropa (1540-1850)*, red. K.D. Herbst, W. Greiling, Bremen 2018, s. 281-318.
- Szczegółą H., *Paul Petras*, [w:] *Znani zielonogórzanie XIX i XX wieku*, t. 1, red. H. Szczegółą, Zielona Góra 1996, s. 150-156.

- Szewczyk G., *Zum Heimatverständnis oberschlesischen Autoren im 19. Und 20. Jahrhundert*, [w:] *Heimat und Heimatliteratur in Vergangenheit und Gegenwart*, red. H. Orłowski, Poznań 1993, s. 67-76.
- Weyers B., *Kalender*, [w:] *Handbuch Medien der Literatur*, red. J. Schäfer, T. Dembeck, N. Binczek, Berlin 2013, s. 317-322.
- Wilkling S., *Der Deutsche Sprachatlas der Nationalsozialismus*, [w:] *Germanistik und Kunstwissenschaften im Dritten Reich. Marburger Entwicklungen 1920-1950*, red. B. Dedner, K. Köhler, W. Strickhausen, München 2005, s. 153-200.
- Wojtczak M., *Das Großherzogtum Posen-gewählte Heimat. Zur ostmärkischen Literatur 1815-1918*, [w:] *Heimat und Heimatliteratur in Vergangenheit und Gegenwart*, red. H. Orłowski, Poznań 1993, s. 19-30.
- Zilch R., Holtz B., *Die Protokolle des Preußischen Staatsministeriums 1817-1934/38*, t. 12/II, [w:] *Acta Borussica. Neue Folge*, Hildesheim-Zürich-New York 2003, s. 556.
- Zimniak P., *Vorwort*, [w:] *Eine Provinz in der Literatur. Schlesien zwischen Wirklichkeit und Imagination*, red. P. Zimniak, E. Białek, R. Buczek, Wrocław-Zielona Góra 2003, s. 7.

Artykuły w wydawnictwach ciągłych

- A.V., *Neue Schlesische Kalender. Laubaner Heimatkalender. Grünberger Hauskalender. Grofschoftersch Feierabend*, „Schlesische Monatshefte. Blätter für Kultur und Schrifttum der Heimat” 1929, R. VI, s. 546.
- Bausinger H., *Volksideologie und Volksforschung. Zur nationalistischen Volkskunde*, „Zeitschrift für die Volkskunde” 1965, nr 61, s. 177-204.
- Bialik W., *Wyprzedza bunt. Literatura trywialna w Republice Federalnej Niemiec*, „Przegląd Zachodni” 2008, nr 1, s. 65-86.
- Bollnow O.F., *Der Mensch und Raum*, „Zeitschrift Universitas” 1959, nr 14, s. 499-514.
- Bollnow O.F., *Der erlebte Raum*, „Zeitschrift Universitas” 1960, nr 15, s. 397-412.
- Böning H., *Volksaufklärung und Kalender. Zu den Anfängen der Diskussion über die Nutzung traditioneller Volkstexte zur Aufklärung und zu ersten praktischen Versuchen bis 1780*, „Archiv für Geschichte des Buchwesens” 2002, R. 56, s. 79-108.
- Brockpähler W., *Vom Volks- und Heimatkalender*, „Westfälischer Heimatkalender”, t. 10, Paderborn 1956, s. 3-5.
- Cieplowski S., *Varsaviana w kalendarzach warszawskich 1738-1939*, „Almanach Muzealny” 1997, z. 1, s. 179-191.
- Ciosk A., *70 lat wystawiennictwa w zielonogórskim muzeum*, „Muzealnictwo” 1994, R. 36, s. 65-76.
- Die Zusammenarbeit der oberschlesischen Heimatblätter und Kalender mit der Monatsschrift „Der Oberschlesier”*, „Aus dem Chelmer Lande” 1828, R. 4, s. 3.
- Drozdowicz J., *Nazistowski okultyzm a niemiecka koncepcja narodu i wspólnoty*, „Przegląd Religioznawczy” 2010, nr 1 (235), s. 47-57.
- Effenberger H., *Lyrik*, „Deutsche Arbeit. Monatschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen” 1909, t. 8, z. 12, s. 847-849.
- Garbacz K., Jackiewicz A., *Winnice, domki winiarskie w krajobrazie kulturowym Zielonej Góry*, „Ochrona Zabytków” 2006, t. 4, nr 4, s. 71-87.
- Gerlach, *Die Seele der Heimat*, „Heimatkalender für den Kreis Lauenburg in Pommern 1925”, Lauenburg i. Pom. 1924, s. 29-31.

- Gerndt H., *Deutsche Volkskunde und Nationalsozialismus.: was haben wir aus der Geschichte gelernt?*, „Schweizerisches Archiv für Volkskunde” 1995, R. 91, z. 1, s. 53-75.
- Glaeser E., *Aus dem Neusalzer Heimatmuseum*, „Schlesische Monatshefte” 1932, R. IX, nr 3, s. 86-89.
- Gołota-Majewska M., *Kalendarze pomorskie ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, „Toruńskie Studia Biblioteczne” 2009, nr 2 (3), s. 69-80.
- Gondek A., *Śląskie kalendarze w zbiorach wrocławskiej Biblioteki Uniwersyteckiej*, „Silesia Philologica: I Kongres Germanistyki Wrocławskiej” 2001, nr 2386, s. 383-394.
- Gorgoń Z., *Polskie Kalendarze na Górnym Śląsku*, „Roczniki Biblioteczne” 1965, z. 1, s. 299-368.
- „Grünberger Hauskalender für die Kreise Grünberg und Freystadt”, „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” 1922, t. 23, s. 169.
- „Grünberger Hauskalender 1926. Herausgeg. Von der Kreisverwaltung Grünberg”, „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” 1926, t. 27, s. 265.
- „Grünberger Hauskalender für die Kreise Grünberg und Freystadt” 1929, „Heimatkalender für das Frankensteiner Land” 1929, „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” 1928, t. 29, s. 421.
- „Grünberger Hauskalender für die Kreise Grünberg und Freystadt” 1931, „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” 1931, t. 32, s. 400.
- Iluk J., *Heimatkalender des Beskidnkreises Saybusch (1941) im Dienst der nationalsozialistische Propaganda*, „Germanica Wratislaviensia” 2014, nr 139, s. 165-181.
- Jäkel G., *Kalendergeschichte und kalendergeschichtliche Traditionen in der DDR-Literatur*, „Deutsch als Fremdsprache” 1973, z. 10, s. 18-22.
- Jankowiak S., *Wysiedlenia Niemców z Polski po II wojnie światowej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, t. 6, s. 139-160.
- Kalender 1933*, „Schlesische Monatshefte. Blätter für Kultur und Schrifttum der Heimat” 1932, R. IX, s. 442.
- Kendziur D., *Karl von Holtei und sein Denkmal in Breslau*, „Schlesischer Kulturspiegel” 2016, nr 3/16, s. 38-39.
- Korniluk I., *Zielonogórski Oderwald*, „Studia Zielonogórskie” 2006, t. 12, s. 77-86.
- Korniluk I., *Hugo Schmidt i jego dzieło*, „Studia Zielonogórskie” 2007, t. 13, s. 103-113.
- Kosubek R., *Einleitung*, „Heimatkalender für den Kreis Tost-Gleiwitz für das Jahr 1930”, R. 3, Gleiwitz 1929, s. 5.
- Kühnau R., *Schlesische Märchen und Sagen II*, „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” 1896, nr 2, z. III, s. 19-23.
- Mix Y.-G., *So interessant, „wie die größten Elephanten der Literatur ...”? Deutschsprachige Almanache und Taschenbücher zwischen Rokoko und Vormärz. Probleme und Perspektiven der Forschung*, „Leipziger Jahrbuch zur Buchgeschichte” 1991, t. 1, s. 241-248.
- Mularczyk M., *Theodor Schube (1860-1934). Miłośnik śląskiej flory i starych drzew*, „Przyroda Górnego Śląska” 1999, nr 16, s. 14-15.
- Myga-Piątek U., *Spór o pojęcie krajobrazu w geografii i dziedzinach pokrewnych*, „Przegląd Geograficzny” 2001, nr 73, z. 1-2, s. 163-176.
- Ohle H., *Wo Haseldorfs Dichterprinz einst lebte und arbeitete*, „Wedel-Schulauer Tageblatt” 1984, nr 30, s. 11.

- Olszowy E., *Niemieckojęzyczne czasopisma wydane na Śląsku do 1945 r. w zbiorach Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2006, nr 39/1, s. 178-190.
- Pasierb B., *Początki przesiedlania Niemców z Dolnego Śląska*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1964, t. 19, nr 3-4, s. 253-273.
- Pawłowska A., *Kolonie niemieckie w Afryce w świetle polskiej historiografii*, „Forum politologiczne” 2010, t. 10, s. 263-278.
- Peuckert W.E., *Die große Mutter von Zobten. Ein Bild von Schlesien von Will Erich Peuckert*, „Das XX Jahrhundert” 1942, t. 4, z. 2, s. 71-75.
- Pioskowiak S., *Schlesischer Musenalmanach. Das geliebte Heimatvolk als Spielball der Politik*, „Oberschlesische Stimme” 2014, nr 14/305, s. 3-4.
- Południak N., *Propaganda narodowosocjalistyczna na łamach wałbrzyskiego kalendarza powszechnego „Schlesischer Bergland-Kalender”*, „Orbis Linguarum” 2018, nr 52, s. 59-71.
- Rother K., *Wie der Bauer den Flachs zubereitete*, „Mitteilungen der schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” 1917, t. 19, s. 253-260.
- Rubow E., *Zum Geleit*, „Heimatkalender für die Kreise Greifswald und Grimmen 1930”, Greifswald 1929, s. 3.
- Salwińska W., *Kalendarze wileńskie w latach 1905-1915*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historicolitteraria” 2002, nr 2, s. 179-187.
- Schalow E., *Welche einheimischen Gefäßpflanzen sind in Schlesien noch zu erwarten?*, „Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für Vaterländische Kultur” 1932, R. 105, s. 92-173.
- Schenda R., *Hinkende Botschaften: Zur Entwicklung des Schweizerischen Volkskalenders*, „Schweizerisches Archiv für Volkskunde” 1996, R. 92, z. 2, s. 161-181.
- Schenda R., *Kleinformen der Trivilliteratur aus sechs Jahrhunderten*, „Beiträge zur deutschen Volks-Alttertumskunde” 1966, t. 10, s. 49-66.
- Schildt A., *Die Kunst Gutenbergs in Grünberg und die Entwicklung der Buchdruckerei W. Levysohn*, „Grünberger Wochenblatt”, 3, Beilage zur Jubiläums-Ausgabe, 1925, nr 151, [b.p.].
- Schönthür R.W., *Wilhelm Gotthold Schulz: Leben und Werk*, „Neusalzer. Nachrichten” 1960, nr 9, s. 2-5.
- Schulz P., *Uprawa winorośli*, „Winiarz Zielonogórski” 2008, nr 30, s. 10-12.
- Schuppe P., *Ideologia i mistyka volkistowska u źródeł nazizmu*, „Collectanea Theologica” 2003, nr 2 (73), s. 79-101.
- Schwerin K., *Die Juden im wirtschaftlichen und kulturellen Leben Schlesiens*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau” 1984, t. 25, s. 93-177.
- Seethaler J., *Das Wiener Kalenderwesen des 15. bis 17. Jahrhunderts*, „Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien” 1985, t. 41, s. 62-112.
- Sipowicz K., *Kapłan „rasy panów” – rzecz o Alfredzie Rosenbergu*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Studia Neofilologiczne” 2011, z. VII, s. 91-102.
- Skalska M., *Kontinuität im Wandel der Zeit. Deutsches Kalenderschrifttum um die Wende zum 20. Jahrhundert in der Provinz Posen*, „Studia Germanica Posnaniensia” 2013, z. XXXIV, s. 9-25.
- Skutsch F., *Das Joseffest zu Rimini*, „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” 1904, t. 6, z. 11, s. 32-40.

- Sührig H., *Die Entwicklung der niedersächsischen Kalender im 17. Jahrhundert*, „Archiv für Geschichte des Buchwesens” 1979, t. 20, kol. 329-794.
- Sührig H., *Kalender – zur Publizistik eines Massenkommunikationsmediums vom 18. bis 20. Jahrhundert*, „Archiv für Geschichte des Buchwesens” 1981, t. 22, kol. 207-255.
- Syroka A., *Kościół katolicki w świetle kalendarzy śląskich w XVIII w.*, „Sobótka” 1984, nr 4, s. 631-634.
- Syroka A., *Problematyka medyczna w śląskich kalendarzach z XVII i XVIII wieku*, „Medycyna Nowożytna” 1995, t. 2, nr 1, s. 49-69.
- Syroka A., *Kalendarze śląskie XVII-XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1996, t. 41, nr 2, s. 7-24.
- Taraszczyk I., *Es war einmal eine Stadt im schönen Schlesierland – Paul Petras’ Liebeserklärung an Grünberg*, „Filologia Polska” 2021, nr 7, s. 381-398.
- Teubner B.G., *Kalender*, „Deutsche Vollzeitschrift für Deutschkunde” 1930, t. 44, s. 80.
- Trümper H., *Der Kalender als Haushaltungsbuch, Tagebuch und Album*, „Schweizer Volkskunde” 1979, R. 69, z. 3, s. 41-48.
- Vogt E., Jirice O., *Einleitung*, „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” 1894/1896, t. 1, z. 1-2, [b.p.].
- Vorwort*, „Kreis- und Heimat-Kalender des Kreises Franzburg für das Jahr 1909”, Berlin 1908, [b.p.].
- Wojtucka K., *Hexenprozesse in Schlesien und Mähren zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Eine Zwischenbilanz*, „Bohemiae Occidentalis historica” 2019, R. 5, t. 2, s. 169-187.
- Woźnicka J., *O dawnych kalendarzach śląskich*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1965, R. 10, nr 1-2, s. 43-65.
- Woźnicka J., *Materiały do bibliografii polskich kalendarzy na Śląsku od Wiosny Ludów do powstań śląskich. Kalendarze Cieszyńskie*, „Zaranie Śląskie” 1966, z. 1, s. 115-121.
- Żuraszek-Ryś I., *Jak powstały nowe nazwy ulic w powojennej Zielonej Górze?*, „Poznańskie Studia Polonistyczne, Seria Językoznawcza” 2012, t. 19 (39), z. 1, s. 159-171.

Internet

- Ćwiklak K., *Autorytet wspólnoty – forma przemocy symbolicznej. Na przykładzie literatury Trzeciej Rzeszy*, „Rocznik Ostrowskiego Towarzystwa Naukowego” 2009, nr 3-4, http://www.otnostrow.org.pl/pliki/rocznik/2009/07_Cwiklak.pdf [dostęp: 20.07.2020].
- „Hinterpommerscher Haus- und Familienkalender”, Stolp i. Pom, 1907-1928, <http://www.digitale-bibliothek-mv.de/viewer/toc/PPN837512883/1/> [dostęp: 20.07.2020].
- Kater M.H., *Das „Ahnenerbe” der SS 1935-1945: Ein Beitrag zur Kulturpolitik des dritten Reiches*, Oldenbourg 2006, s. 7, 41-43; 46, https://www.bundesarchiv.de/oefentlichkeitsarbeit/bilder_dokumente/01831/index-5.html.de [dostęp: 22.08.2020].
- „Kreis- und Heimatkalender des Kreises Franzburg”, Berlin 1908-1921, <http://www.digitale-bibliothek-mv.de/viewer/toc/PPN780067258/1/> [dostęp: 20.07.2020].
- „Lauenburger Illustrierter Kreiskalender”, Launeburg. P. 1906-1914, <https://www.bibliotekacyfrowa.eu/dlibra/publication/564> [dostęp: 20.07.2020].
- Macioszek R., *Ludwig Heege – życie i działalność w Świdnicy*, <http://um.swidnica.pl/media/Encyklopedia/cz%20II/cz%20I.pdf> [dostęp: 15.07.2020].

- Mazur Z., *O degermanizacji Dolnego Śląska*, „Siedlisko” 2016, nr 2, s. 23-29, <http://www.iz.poznan.pl/plik,pobierz,1216,oecf66307b9de1a3acc22ebcee518b7f/siedlisko21.pdf> [dostęp: 8.10.2018].
- Mikrofilmarchiv der deutschsprachigen Presse e.V, http://mfa.allegronet.de/rset.php?ufC=SER_grue... [dostęp: 20.04.2015].
- Molenda L., *Nazwy dawnych zawodów i statusów (społecznych, majątkowych i innych). Glosariusz niemiecko-polski z przykładami odręcznego zapisu w pruskich aktach USC (1874-1918) z terenu Wielkopolski*, <http://www.wtg-gniazdo.org> [dostęp: 9.08.2020].
- Scheuren, W., *Paul wird Sommer-Hauslehrer auf Schloss Günthersdorf (1880)*, <http://www.drpaupetras.de/nachhilfe-stunden-fuer-einen-adligen.html> [dostęp: 24.10.2022].
- Spotkanie z Bronką Nowicką – „ARCHITEKT PAMIĘCI”*, <http://www.zsonowogard.edu.pl/lo2/index.php?limitstart=216> [dostęp: 7.08.2020].
- „Uckermärkischer Volkskalender für Stadt und Land”, Prenzlau 1912-1918, <http://www.uckermaerkischer-geschichtsverein.de/weitere-publikationen/volkskalender-um/uckermaerkischer-volkskalender-fuer-stadt-und-land-1913/> [dostęp: 20.07.2020].
- <http://kalliope.staatsbibliothek-berlin.de/de/eac?eac.id=116401-6> [dostęp: 20.07.2020].
- <http://kulturportal-west-ost.eu/biographien/schenke-ernst-2> [dostęp: 25.07.2020].
- <http://stadtbuechereigarching.de/?p=2621> [dostęp: 5.01.2016].
- <http://dolny-slask.org.pl/925857,foto.html> [dostęp: 7.08.2020].
- <http://www.oberlausitzer-woerterbuch.de/buchstabe-h> [dostęp: 9.04.2021].
- http://dolny-slask.org.pl/539987,Nowa_Sol,Budynek_socjalny_nr_9.html [dostęp: 4.04.2021].
- https://www.kulturwerk-schlesien.de/unsereveroeffentlichungen/m_8637 [dostęp: 18.07.2018].
- https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Technische_Noethilfe [dostęp: 12.04.2021].
- <http://kulturportal-west-ost.eu/biographien/heinrich-otto-franz-2> [dostęp: 15.07.2019].
- <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773235#page/19/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].
- <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773235#page/90/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].
- <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773235#page/128/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].
- <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773235#page/148/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].
- <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773235#page/183/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].
- <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773235#page/206/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].
- <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773235#page/290/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].
- <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773421#page/16/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].
- <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773421#page/214/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].
- <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773421#page/232/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].
- <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773421#page/234/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].
- <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773421#page/280/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].
- <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773537#page/24/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].
- <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773537#page/67/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].
- <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773537#page/146/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].
- <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1044773537#page/260/mode/1up> [dostęp: 19.07.2020].
- http://www.gerhardreisch.com/htm_dt/bio.htm [dostęp: 21.07.2020].
- <https://forum.genealogy.net/index.php?page=Thread&threadID=55997> [dostęp: 10.08.2020].

- 12453 *Grünberger Hauskalender. Liste der auszusondernden Literatur*, <http://www.vho.org/censor/tH.html> [dostęp: 7.09.2020].
- http://encyklopedia.szczecin.pl/wiki/Hermann_Fritsche [dostęp: 10.12.2022].

Indeks osobowy

- Abraham Sigismund S. 128
Andrae-Romanek M. (pseud.) 86, 88, 245, 349;
zob. też Trommershausen Marie
Appel Walter 170, 176, 326, 329, 330, 334, 335,
339, 356
Atzinger Hildegard 84
- Bannert Paul 68, 180, 192, 195, 196, 211, 215, 284,
285, 289, 293, 294, 298, 304, 306
Barsch Paul 197
Bauch Hermann 55
Bauer Volker 45
Bausinger Hermann 22, 216
Bialik Włodzimierz 15
Bierbaum Otto Julius 67, 184, 197, 272-274, 293,
295, 297, 341
Bock Anna Magdalene 68, 150-154, 288, 291,
295, 300, 301, 304, 308, 309, 350, 357
Böning Holger 44, 45
Brockhusen-Justin Hans Joachim v. 62
Brockpähler Wilhelm 61
Bröger Karl 203, 334, 336
Broschk Albert 129
Brunner Karl 93
Brunold-Bigler Ursula 46
Burdorf Dieter 19
Bürklin Albert 45
Busse Ernst 193, 194
- Chojnacki Władysław 50
Chojnacki Wojciech 50
Christophé Eduard Curt 119, 121-123, 126, 341,
354; zob. też Grove Jan Pieter, Lund Hans-
-Hermann, Prack Konrad
Clément Bertha 83, 91-93, 95, 97-101, 239, 255,
258, 260, 262, 264, 267, 349, 385
Conrad, dr 78, 238, 242
Conrad Georg 206
Cosel Fryderyk August 182
- Ćwiklak Kornelia 18
- Demehl Otto 36
- Dieterich Albrecht 216
Ditt Karl 59
Drechsler Paul 219
- Eberhardt Martin 166
Eichendorff Joseph v. 184, 317, 351
Enderling Paul 184, 254
Ercklentz Hermann 65
- Fallersleben Hoffmann v. (właśc. Hoffmann
August Heinrich) 184, 296
Faulstich Werner 44
Fiedler Julius 36
Foltin Hans-Friedrich 47
Fontane Theodor 184, 249
Forkert Rheinhold 177, 182, 231, 308, 312, 317,
320, 326, 331, 335, 341
Frede Ulrike 49
Friedenthal Rudolf von 134
Frommel Emil 45
- Gebert 169, 170, 285, 289
Geibel Emanuel 184, 204, 254, 279, 289, 292
Geick Richard 224, 227, 284, 288, 297, 300
Ginella Max 324, 326
Glaeser Edmund 68, 75, 270, 273, 277, 280, 284,
289, 292, 297, 301, 304, 308, 309, 312, 315, 316,
321, 325, 327, 330, 331, 335, 341, 344
Glasser August Philipp 128
Glockner P. 83, 88, 248, 349
Goethe Johann Wolfgang v. 184, 252, 263, 284,
321, 351
Gondek Anna 51
Gorgoń Zofia 51
Gotthelf Jeremias 61
Gottschlich Fritz 169, 305, 311, 312, 322
Grabowski C. 22, 248
Grande Helmut 81, 339
Greulich Susanne 47
Grempler Friedrich August 121
Gröschel Bernhard 48
Grove Jan Pieter (pseud.) 121; zob. też Christo-
phé Eduard Curt

- Gruhl Kurt 68, 69, 76, 274, 277, 281, 283, 289,
 292, 306, 308, 313, 317, 322, 327, 330, 341, 345
 Grunding-Wetzlinger Christine 348
 Gryphius Andreas 184, 280, 321, 351
 Güntzel Oskar 55
- Hacker Lucia 84
 Hauptmann Carl 67, 134, 277, 299
 Hebel Johann Peter 184, 241, 244
 Heege Ludwig 55
 Heffe Friedrich August 189, 192, 302
 Heinrich Franz Otto 109-113, 322, 325, 335, 351
 Heinzel Max 49, 55, 177-179, 184, 211, 213, 252,
 277, 317
 Hellwig 200, 305
 Helm Otto 184, 193, 196, 276, 277, 280, 285,
 288-290, 296, 304, 309, 312, 313, 316, 321,
 336, 340, 343, 344
 Héroux Brunon 70, 319
 Hindenburg v. Paul 254, 255, 258, 262, 267
 Hinderer Walter 203, 207
 Hitler Adolf 28, 29, 61, 70, 80, 81, 124, 130,
 207-210, 319, 329, 339, 354
 Holtei Karl Eduard v. 67, 178, 184, 197, 211, 212,
 278, 281
 Honold Alexander 48
 Huch Ricarda 184, 280, 292, 311
- Ihnatowicz Ewa 49
 Iluk Jan 52
- Jäckel Martin 164, 165, 167-169, 291, 295, 351
 Jaekel Lotte (Charlotte) 68, 69, 162, 184,
 208-210, 285, 316, 317, 319-322, 330, 331, 333,
 335, 337, 339, 340, 343, 345, 353, 354
 Jäkel Günter 45
 Joachim Arthur 71, 80, 81, 329, 334
 Just Theodor 92
- Kalczyńska Maria 50
 Kampfmeyer 147
 Klapper Joseph 219
 Kardach Magdalena 126
 Karger Robert 49
 Kaufmann Gerhard 55
 Kaufmann Oskar 37
 Keller Gottfried 184, 307
 Keller Paul 55
 Keppler Paul 35, 66
 Klose Martin, 37, 38, 68, 76, 234, 235, 270, 273,
 274, 277, 280, 285, 288, 293, 297, 301, 305,
 309, 313, 321, 325, 326, 330, 335, 344
 Knopf Jan 46
 Köhring Hans 45
- Kolewe Julius 215, 320, 322
 König Eberhard 67, 228, 229, 233, 235, 315, 316
 Koraszewski Bronisław 56
 Koschel Fritz 68, 76, 77, 226, 227, 231, 232, 282,
 288, 296, 300, 305, 308, 312, 317, 320, 321,
 326, 327, 330-332, 335, 337, 340, 344
 Kossakowska-Jarosz Krystyna 50, 51
 Krauss Marita 22
 Kühnau Robert 219
- Lauterbach Wilhelm 205, 260
 Lesniczak Peter 21
 Levysohn Ulrich 35, 65
 Levysohn Wilhelm 35, 65
 Liliencron Detlev v. 184, 267
 Lindner Paul 35
 Lubos Arno 49, 351
 Lund Hans-Hermann (pseud.) 121; zob. też
 Eduard Curt Christophé
- Majchrzak Jerzy Piotr 169
 Mannigel Georg 129
 Masel Katharina 44
 Matuschek Stefan 19
 Mayer Elard Hugo 216
 Mecklenburg Norbert 18, 20, 349
 Meier John 217
 Mix York-Gothard 47
 Mohr Paul 36
 Möller Horst 20, 21
 Morgenstern Alma 68, 77, 177, 181, 184, 292,
 296, 312, 320, 330
 Mörike Eduard 184, 169
 Muenzer Otto 206, 270, 273, 299, 301, 302
 Müller-Rüdersdorf Wilhelm 207, 301, 308, 311,
 344
- Neudeck Rupert 166
 Niekrawietz Hans 184, 342
- Okopień-Sławińska Aleksandra 6
 Olszowy Ewa 51
 Opitz Martin 67, 277
 Otto Bruno 37, 68, 177, 215, 221-224, 230, 233,
 276, 280, 284, 285, 287, 288, 291, 292, 300,
 301, 309, 312, 320, 331, 340
- Pawłowska Agnieszka 166
 Peter Wilhelm 119, 121, 344
 Petras Ernst 127, 128
 Petras Hans-Jürgen 130
 Petras Paul 68, 127-129, 130-132, 133-149, 177, 184,
 194-196, 198, 205, 211, 215, 230, 231, 234, 253,
 255, 258, 260, 262, 264, 265, 267, 268, 270,

- 273, 274, 278, 280, 281, 283, 287, 291-293, 295,
297, 299-301, 303, 305, 307, 311, 313, 317, 319,
324-326, 330, 331, 335, 340, 345, 350, 357, 358
- Petrasch Joseph v. 197
- Petrat Gerhard 44
- Petsch Robert 35
- Philo vom Walde (pseud.) 55; zob. też Reinelt
Johannes
- Pijet Georg Waldemar 71, 119, 121, 124, 126,
340, 344
- Plassmann Otto 221
- Południak Natalia 52
- Prack Konrad (pseud.) 121; zob. też Christophé
Eduard Curt
- Pramor Józef 56
- Redlich Pauline 83, 85, 88, 242, 349; zob. też
Seemann P.
- Reinelt Johannes 197; zob. też Philo vom Walde
- Reisch Gerhard 68, 69, 185, 227, 270, 288
- Rhöden Emma v. 91
- Ribbentrop Karl 40
- Riehl Wilhelm Heinrich 43
- Riester Herbert 48
- Rohner Ludwig 46
- Rohrscheidt Georg v. 184, 238, 239, 241, 242, 251
- Roquette Otto 197
- Rößler Hans 184, 211, 214, 299
- Rößler Robert 67, 177, 178, 214, 276
- Sabel Robert 49, 55
- Salomon 177, 181, 300
- Schack Hedwig v. 228, 317, 320
- Schenda Rudolf 44
- Schenke Ernst 55, 67, 119-121, 184, 211, 214, 321,
322, 324, 326, 337, 351
- Schiering Johann 197
- Schirrmeister Britta 47
- Schlotheim Auguste v. 83, 89; zob. też Scholte
A. v.
- Schmidt Hugo 68, 76, 246, 250, 262, 267, 270,
273, 274, 277, 281, 284, 288, 293, 297, 300,
305, 308, 313
- Schmidt Thomas 44
- Scholte A. v. (pseud.) 83, 89, 252, 255, 349; zob.
też Schlotheim Auguste v.
- Schröngamer-Heimdal Franz 114-119, 304,
307, 311, 353
- Schube Teodor 189, 192, 293, 296
- Schulte-Sasse Jochen 15
- Schulz Paul 147
- Schulz Wilhelm Gotthold 68, 155-164, 184, 283,
284, 289, 295, 301, 307, 316, 322, 326, 330,
350, 357, 358
- Schulze Ernst 93
- Schumann Andreas 182, 183, 233
- Schwierdzik Emma 170, 173, 174, 307
- Seemann P. (pseud.) 83, 85; zob. też Redlich
Pauline
- Seethaler Joseph 47
- Senfleben Otto 169, 170, 224, 225, 289, 292
- Severin Albert 138
- Sommerfeld Martin 128
- Spiller Heinrich 49
- Sprengler Oskar 206
- Stelbrink Wolfgang 71
- Stramm E. 184, 238, 245, 251
- Streidelsdorf Günther (pseud.) 171, 173, 184,
193, 307, 308, 311, 312, 316, 320, 330; zob. też
Suesmann Günther
- Suesmann Erich 81, 169, 171, 292, 299
- Suesmann Günther 75, 169, 171-173, 184, 192, 193,
292, 296, 299-301, 304, 312, 317, 320, 326, 330;
zob. też Streidelsdorf Günther
- Sührig Hartmut 46, 62
- Sutter Otto Ernst 45
- Sylvester R. 119, 307, 312
- Syroka Andrzej 50
- Szewczyk Grażyna 22
- Talleyrand-Périgord Aleksander 134
- Teha Erich L. 119, 121, 123, 126, 337, 354
- Thiel Hermann Otto 68, 184, 193, 232, 234, 235,
313, 317, 321, 322, 325, 326, 330, 331, 335, 336,
341, 342, 345
- Thoemmes Martin 22
- Treske Lucie 68, 170, 174, 175, 194, 196, 308, 309,
311, 313
- Trojan Johannes 197, 327
- Trommerhausen Ernst 86
- Trommershausen Marie 83, 86, 349; zob. też
Andrae-Romanek M.
- Trümpy Hans 44
- Tschampel Heinrich 67, 211-213, 252, 276, 277
- Tschierschke Paul 68, 76, 270, 274, 277, 279, 283,
287, 292, 296, 305
- Tschierschke Walter 69
- Turowska-Bar Irena 49
- Urban Konrad 68, 102-109, 193, 201, 202, 269,
273, 274, 279, 280, 283-285, 287, 289, 292,
295, 303, 350, 351
- Ury Elsa 91
- Voß Georg 58
- Waldersee Helene 214, 239, 317
- Wayers Bianca 48

Weinhold Karl 216
Willinger Hermine 45
Wojtczak Maria 9, 11, 358
Wolff-Kettner Thusnelda 184, 259
Woźnicka Janina 50
Wójcik Ewa 50

Ziegler Mathess 217
Zimmermann Hans Dieter 5, 14
Zimniak Paweł 10, 26
Ziterr Karl 45

Spis ilustracji

- s. 375 ▶ „Grünberger Hauskalender” na rok 1911. Strona tytułowa pierwszego tomu kalendarza.
Źródło: GHK 1911, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu. Sygnatura: GSL P 26121 II 1911.
- s. 376 ▶ Okładka kalendarza na rok 1922.
Źródło: GHK 1922, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu. Sygnatura: GSL P 26241 II 1922.
- s. 377 ▶ Kalendarium na rok 1923 (czerwiec) ozdobione widokiem Zielonej Góry.
Źródło: GHK 1923, s. 11. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. C. Norwida w Zielonej Górze. Identyfikator oryginału: Reg. 244 II/1923, identyfikator obiektu cyfrowego: DC-186.
- s. 378 ▶ Okładka kalendarza na rok 1924.
Źródło: GHK 1924, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu. Sygnatura: Hst 25049 1924.
- s. 379 ▶ Okładka kalendarza na rok 1925.
Źródło: GHK 1925, Bibliothek Haus Schlesien. Sygnatura: Sign-2035-1925.
- s. 380 ▶ Okładka kalendarza na rok 1926.
Źródło: GHK 1926, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu. Sygnatura: GSL P 26121 II 1926.
- s. 381 ▶ Strona tytułowa kalendarza na rok 1926. Wersja dla Zielonej Góry.
Źródło: GHK 1926, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. C. Norwida w Zielonej Górze. Identyfikator oryginału: Reg. 244 II/1926, identyfikator obiektu cyfrowego: DC-384.
- s. 381 ▶ Strona tytułowa kalendarza na rok 1926. Wersja dla Koźuchowa.
Źródło: GHK 1926, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu. Sygnatura: GSL P 26121 II 1926.
- s. 382 ▶ Okładka kalendarza na rok 1927.
Źródło: GHK 1927, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. C. Norwida w Zielonej Górze. Identyfikator oryginału: Reg. 244 II/1927, identyfikator obiektu cyfrowego: DC-548.
- s. 383 ▶ Okładka kalendarza na rok 1936.
Źródło: GHK 1936, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu. Sygnatura: GSL P 26121 II 1936.
- s. 384 ▶ „Grünberger Hauskalender” na rok 1941. Strona tytułowa ostatniego tomu kalendarza.
Źródło: GHK 1941, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. C. Norwida w Zielonej Górze. Identyfikator oryginału: Reg. 177 III/1941, identyfikator obiektu cyfrowego: DC-1240.
- s. 384 ▶ „Grünberger Hauskalender” na rok 1915. *Wiersz Neujahrglocken* (Noworoczne dzwony) do ilustracji przedstawiającej idealną mieszczańską rodzinę.
Źródło: GHK 1915, s. 3. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu. Sygnatura: GSL P 26121 II 1915.
- s. 385 ▶ „Grünberger Hauskalender” na rok 1917. Wiersz *Landsturmmanns Weihnacht* (Boże Narodzenie szeregowca) zilustrowane fotografią niemieckich żołnierzy.
Źródło: GHK 1917, s. 25. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu. Sygnatura: GSL P 26121 II 1917.
- s. 385 ▶ „Grünberger Hauskalender” na rok 1911. Ilustracja do opowiadania Berty Clément *Ihr Junge*.
Źródło: GHK 1911, s. 11. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu. Sygnatura: GSL P 26121 II 1911.
- s. 386 ▶ „Grünberger Hauskalender” na rok 1921. Wiersz *Der Sichel Sang* (Pieśń sierpów) Wilhelma Müllera-Rückersdorfa. Pod ilustracją artykuł popularnonaukowy *Wozu dienen die langen Grannen der Gerste* (Do czego służą długie wąsy jęczmienia).
Źródło: GHK 1921, s. 15. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. C. Norwida w Zielonej Górze. Identyfikator oryginału: Reg. 244 II/1920/21, cyfrowy identyfikator obiektu: DC-17.

- s. 386 ▸ „Grünberger Hauskalender” na rok 1939. Widok Kozuchowa autorstwa wieloletniej współpracowniczkii kalendarza, poetki i rysowniczkii Lotte Jaekel.
Źródło: GHK 1939, s. 55. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu. Sygnatura: GSL P 26121 II 1939.
- s. 387 ▸ „Grünberger Hauskalender” na rok 1940. Widok Zielonej Góry, Fleischerstraße (dziś ul. Marsarska). Reprodukacja rysunku Alfreda Richtera.
Źródło: GHK 1940, s. 37. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. C. Norwida w Zielonej Górze. Identyfikator oryginału: Reg. 177 III/1940, cyfrowy identyfikator obiektu DC-1237.
- s. 388 ▸ Zielonogórski „Heimatlidher” Paul Petras.
Źródło: GHK 1930, tablica XII. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. C. Norwida w Zielonej Górze. Identyfikator oryginału: Reg. 177 III/1930, cyfrowy identyfikator obiektu: DC-693.
- s. 388 ▸ Wiersz Paula Petrasa *A Weingärtel* (Winny ogród) opublikowany w „Grünberger Hauskalender” na rok 1928.
Źródło: GHK 1928, s. 63. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu. Sygnatura: GSL P 26121 II 1928.
- s. 389 ▸ „Grünberger Hauskalender” na rok 1940. Wpływy narodowego socjalizmu: *Pochód żołnierzy do pomnika Tannenberg*. Reprodukacja drzeworytu Rudolfa Riegego.
Źródło: GHK 1940, s. 1. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. C. Norwida w Zielonej Górze. Identyfikator oryginału: Reg. 177 III/1940, cyfrowy identyfikator obiektu: DC-1237.

Spis treści

Wprowadzenie	5
1. Aparat metodologiczny i pojęciowy	11
2. Od prowincji do mikroprovincji – przestrzeń kulturowa „Grünberger Hauskalender” 1910 [1911]-1940 [1941]	25
Śląsk jako prowincja w ujęciu historycznym i kulturowym	25
Obraz zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji ze szczególnym uwzględnieniem życia kulturalnego oraz intelektualnego Zielonej Góry i Kożuchowa	30
3. Fenomen kalendarza książkowego – relacja ze stanu badań	43
Kalendarz książkowy w dyskursie badaczy niemieckiego obszaru językowego	43
Śląski kalendarz książkowy jako przedmiot polskich i niemieckich badań naukowych	48
4. „Grünberger Hauskalender”	53
„Grünberger Hauskalender” w krajobrazie wydawnictw kalendarzowych na Śląsku	53
Specyfika „Grünberger Hauskalender” jako kalendarza ojczyźnianego	57
Metamorfozy zielonogórsko-kożuchowskiego rocznika	62
„Grünberger Hauskalender” jako kompendium wiedzy	71
Świadectwa zmian mentalnych i kulturowych – słowa wstępne i posłowania	78
5. Teksty literackie w „Grünberger Hauskalender”	83
Opowiadania do roku 1921: Pauline Redlich (P. Seemann), Marie Trommershausen (M. Andrae-Romanek), P. Glockner, Auguste von Schlotheim (A. von Scholte)	83
Wiara i moralne życie – Bertha Clément	91
Opowiadania pisarzy spoza zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji	102
<i>In der Heide</i> – Konrad Urban	102
Kronikarz górniczych losów – Otto Franz Heinrich	109
Pochwała wiejskiej wspólnoty – Franz Schröngamer-Heimdal	114
Pozostali autorzy: R. Sylvester, Wilhelm Peter, Ernst Schenke, Georg W. Pijet, E.C. Christophé i Erich L. Teha	119
Autorzy i literaci zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji	127
Rozmówiony w rodzinnej ziemi – Paul Petras	127
„ <i>Wu steckt ock derr Kalender?</i> ”	130
Historie szkolne	131

Opowieści miejskie i wiejskie	133
Literackie portrety mieszkańców Zielonej Góry i okolic	138
Wspomnienia z dzieciństwa i młodości	142
Opowiadania z okresu pierwszej wojny światowej	145
Piewca Zielonej Góry	146
Świat mikroprovincji z kobiecej perspektywy – Anna Magdalene Bock	150
Mikroświat nad Odrą i jego ekscentryczni mieszkańcy – Wilhelm Gotthold Schulz	155
Z dalekiego świata – Martin Jäckel	164
Opowiadania, wspomnienia i anegdoty z zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji w niemieckim języku literackim	169
Opowiadania gwarowe	177
Wiersze	183
Tematyka i motywy	183
Poezja ojczyzniana – winna latorośl i Las Odrzański jako główne eksponenty poetyckiego obrazu zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji	191
Wiersze o różnorodnej tematyce: liryka przyrody i liryka opisowo-refleksyjna	199
Liryka polityczna i jej podkategorie	203
Pierwsza wojna światowa w poezji na łamach „Grünberger Hauskalender”	204
Liryka <i>Blut-und-Boden</i> i poezja narodowosocjalistyczna	206
Poezja dialektalna	211
Kultura ludowa i akcenty ludoznawcze w tekstach literackich „Grünberger Hauskalender”	215
Literatura sceniczna i radiowa	234
6. Spisy treści „Grünberger Hauskalender” 1910 [1911]-1940 [1941] w języku niemieckim i w tłumaczeniu na język polski	237
Podsumowanie i zakończenie	347
Bibliografia kluczowych tekstów literackich oraz tekstów publicystycznych i artykułów zamieszczonych w „Grünberger Hauskalender” w latach 1910-1940	361
Wybrane okładki, winiety i strony „Grünberger Hauskalender”	373
Bibliografia	391
Indeks osobowy	415
Spis ilustracji	419

Agnieszka Dylewska

jest literaturoznawcą, adiunktem
w Instytucie Filologii Germańskiej
Uniwersytetu Zielonogórskiego.
Zajmuje się polską i niemiecką lite-
raturą ludową, literaturą regionalną
Dolnego Śląska i antropologią
literatury.

W pierwszej połowie XX wieku kalendarze książkowe były rozpowszechnione wśród wszystkich grup społecznych. Dzięki swemu uniwersalizmowi i spełnianiu funkcji zarówno informacyjno-literackiego almanachu, jak i klasycznego kalendarium znalazły zastosowanie jako różnego rodzaju poradniki, stanowiły źródło rozrywki i wiedzy, a dzięki łatwej dostępności i masowej dystrybucji miały wpływ na kulturalną i społeczną świadomość. Wydawany w latach 1910-1940 „Grünberger Hauskalender” stanowił rodzaj zwierciadła życia społeczno-kulturalnego dla określonego terytorialnie i kulturowo obszaru na Dolnym Śląsku, jakim były powiaty zielonogórski (Kreis Grünberg) i kożuchowski (Kreis Freystadt). Jednocześnie pełnił on funkcję literackiego i informacyjnego medium, a jako tzw. kalendarz ojczyzniany afirmował „Heimat” – małą ojczyznę, nadając jej rangę wyróżnika lokalnej wspólnoty. Niniejsza książka próbuje odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu „Grünberger Hauskalender” jako organ literacki potrafił oddać tożsamość przestrzeni, w której został powołany do życia, i ukazać panoramę kultury niemieckojęzycznych mieszkańców zielonogórsko-kożuchowskiego regionu. I odwrotnie: jak wyglądał wpływ kulturowej przestrzeni na specyfikę powstającej w jej obrębie literatury, jak został nakreślony obraz zielonogórsko-kożuchowskiej mikroprovincji, jakie regionalne motywy i toposy pojawiały się w publikowanych w kalendarzu tekstach literackich.

